ETHNOGRAPHIA

A

MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MÚZEUM

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT és Dr. SEBESTYÉN GYULA.

XV. ÉVFOLYAM 1904.

BUDAPEST,
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA.

TARTALOM.

I. Értekezések.

Lap

Barna Ferdinánd: Adalékok közmondásaink s szólásaink eredetéhez . . . 204
Csiky János: Népzenei följegyzések a XVI. századból 118
Ernyey József: Tót nyelvű kurucz dalok (II.) 200
— — Oláh vagy valach? 256
Frenyó Lajos: Tót nyelvü kurucz dalok (I.) 195
Galgóczy János: A sumir kérdéshez 132
Herman Ottó: „A vadász temetése“ 155
Herrmann Antal dr.: Adalékok a rováshoz (I—II.) 19, 156
Katona Lajos dr.: Magyar népmese-typusok (VII.) 22
Krausz Sámuel dr.: A hűtlen özvegy asszony irodalmáról (I—II.) . . 265, 311
Mahler Ede: A legrégibb törvénygyüjtemény 97
Munkácsi Bernát dr.: Alán nyelvemlékek szókincsünkben 1
— — Néhány szó a sumir rokonság védelméhez 147
— — Jókai Mór (1825—1904) 193
Sebestyén Gyula dr.: Rovás és rovásirás (VI—VIII.) 243, 289, 313
Solymossy Sándor dr.: Ethnographia és aesthetika 449
Tolnai Vilmos: „Fügét mutat“ 28

II. Néphit és népszokások.

Baloghy Dezső: Kivonat egy XVIII. századbeli nógrád-megyei boszorkánypör irataiból 45
Beke Ödön: Pápavidéki babonák 44
Bellosics Bálint: Baranyamegyei sokacz babonák 216
— — Adalékok hazai szerbjeink néphitéhez (I—II.) 275, 316
Gönczi Ferencz: A kigyókő és fúvása 32
Kádár Géza: „Fejér liliomszál . . .“ 314
Kolumbán Samu: Babonás hiedelmek a dévai csángóknál 35
— — Karthago-féle birtokszerzési mondák 47
Kovách Aladár: Az istenfa 273

Lap

Lehoczky Tivadar: Adatok „nézőink“ ismertetéséhez 43
Nagy János: „Fejér liliomszál . . .“ 314
Richter M. István: Lakodalmi szokások a nyitramegyei német falvakban (I—II.) 318, 421
Sztancsek József: Tót lakodalmi szokások (V—VI.) 48, 210
Téglás Gábor: A barlangi cseppkőképződmények szerepe az erdélyi Érchegység népének gyógyászatában 272

III. Népköltészet.

Király Pál: Betlehemes játék Radnán, Aradmegyében 67
Kolumbán Samu: A dévai csángók népdalaiból 462
Nagy József: Névnapi köszöntő a Hegyhátról 280
Szabó Sándor: Népdalok 278

IV. Kisebb közlemények.

Csiky János: Válasz a „Megjegyzések“-re 237
E. J.: Oláh vagy valach? (II.) 334
Herman Ottó: A magyarság arcza 82
Herrmann Antal dr.: Toportyánféreg 83
— — A hazai néprajzi munka szervezéséről 227
— — Ott is addig neveköttek, a mig ëszsze ölêköztek 238
—*i.*: Medvetisztelet az ainóknál 345
— — Emberevő belga katonák 346
K. S.: Oláh vagy valach? (I.) 333
Munkácsi Bernát dr.: Smirnov Nikolajevics Iván (1856—1904.) 326
Rexa Dezső: A lovak megbabonázásáról 288
— — Két népies szólásmód 332
Sebestyén Gyula dr.: Egy pogány magyar hymnus kudarcza a baseli congressuson 331
Seprődi János: Megjegyzések a „Népzenei feljegyzések a XVI. századból“ cz. felolvasáshoz 235
Szigeti József: Hogyan tisztelték meg Somogyban a tiszteletes urat . . 445
Sztoja Miklós: Halotti deszka 444
Tolnai Vilmos: Néprajzi adatok Dugonics Etelkájában 231
— — Karthago-féle birtokszerzési mondák 233
A magyar nép művészete 285
Az esőcsinálás 287

V. Irodalom.

A magyar rovás-írás 167
Hansen, A. M.: Landnåm i Norge 281
H. A.: Az ősmagyar vallás emlékeiről 167
Hellebrandt Árpád: Néprajzi könyvészet 1903-ból (I—III). 324, 438, 476

Lap

Herrmann Antal dr.: Egy brassói nyomda néprajzi kiadványai 71
— — Csehély Adolf, A magyar diszitő stílus tanitása a középiskolákban 78
— — Csehély Adolf, Udvarhelymegye népies műiparáról 80
— — Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie 284
— — Vidék-ismertető folyóiratok 474
Kohlbach Bertalan dr.: Höhr Antal, Siebenbürgisch-sächsische Kinderreime und Kinderspiele 73
— — Sartori, Paul, Die Speisung der Toten 222
—l.—: Szongott Kristóf: Szamosujvár szab. kir. város monographiája . . 322
Munkácsi Bernát dr.: Balassa József: Magyar hangtan 166
— — Liszt N., Népies gyógymódok és babonák Hajdumegyében . . . 226
— — Hommel, Dr. Fritz, Grundriss der Geographie und Geschichte des alten Orients 433
Peisner Ignácz: Dr. Kaindl, Raimund Friedrich, Die Volkskunde 76
Rubinyi Mózes: Öt év a néprajz történetéből (I—II.) 163, 218
Téri József: Bilkei Ferencz, Hét országon keresztül 82

VI. Törvényszéki néprajz.

A garabonciás gyerek 239
A tudós ember 84
A vámpir 84
Halott-darabolás 447
Kitették a szürét 83
Kuruzslás veréssel 240
Rontás seprőnyéllel 446
Sírháboritás 447
Táltos engesztelés 446

VII. Néprajzi hirek.

Magyar vándor néparéna 85
A Magyar Nyelvőr kérdései 85
Sz—ő.: Néprajzi csodabogarak egy jelmezes művészünnepélyen 168
R. M.: Német néprajzi társulatok nemzetközi szövetsége 169
A cseh-szláv néprajzi társaság közgyűlése 238
H. A.: Fonográf-felvételek Franciaországban 239
b. e.: Örmény múzeum Szamosujvárott 441
Phonograph-tár 443
A csongrádi néprajzi múzeum 444
Karácsonyi pásztorjátékok K.-Félegyházán 482

VIII. Társulati ügyek.

Bátky Zs.: A Magyar Néprajzi Társaság könyvtárának jegyzéke 86
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1903 november 18-án tartott választmányi üléséről 95

Lap

Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1903 deczember 16-án tartott választmányi üléséről 96
Ugyanaz az 1904 január 20-iki ülésekről 170
Ugyanaz az 1904 február 17-iki ülésekről 171
A Magyar Néprajzi Társaságnak 1904. évi márczius 23-án tartott rendes évi közgyűlése:
I. *Szalay Imre* elnök megnyitó beszéde 172
II. *Sebestyén Gyula dr.* főtitkár jelentése 175
III. *Kúnos Ignácz dr.* jelentése a Keleti Szakosztály 1903. évi működéséről 182
IV. *Feichtinger Győző* pénztáros jelentése 185
V. A Magyar Néprajzi Társaságnak 1903. évi zárszámadása és 1904. évi költségelőirányzata 189
VI. A számvizsgáló bizottság jelentése 200
VII. *Bátky Zsigmond dr.* könyvtáros jelentése 200
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1904 márczius 23-án tartott rendes közgyűléséről 205
Ugyanaz az 1904 május 18-án tartott felolvasó és rendes választmányi üléséről 477
Ugyanaz az 1904 október 19-iki ülésekről 483
A Magyar Néprajzi Társaság új tagjai és előfizetői 484

XV. évfolyam. 1—2. füzet. 1904.

LELTÁR-98

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK:

DR. MUNKÁCSI BERNÁT ÉS DR. SEBESTYÉN GYULA

MELLÉKLET:

A M. NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI: DR. SEMAYER VILIBÁLD.

LELTÁR-98

A társaságot illető pénzek egyszerűen a MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK, a fölszólalások és lakczímbejelentések pedig FEICHTINGER GYŐZŐ pénztároshoz (Bpest, VII., Arena-út 15. sz.) küldendők.

A folyóiratot illető küldemények MUNKÁCSI BERNÁT-hoz (Bpest, VI. ker., Gyár-u. 48. sz.) vagy SEBESTYÉN GYULÁ-hoz (M. Nemzeti Múzeum) küldendők. A társaság ügyviteléhez tartozó iratok a főtitkári hivatalnak (M. Nemz. Múzeum) czímezendők.

Előfizetési ára 6 kor. Bolti ára 10 kor.

A tagoknak a tagdij fejében jár.

Megjelenik július és augusztus kivételével minden hónapban.

BUDAPEST

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

TARTALOM.

Lap

Munkácsi Bernát: Alán nyelvemlékek szókincsünkben 1
Herrmann Antal: Adalékok a rováshoz 19
Katona Lajos: Magyar népmese-typusok (VII.) 22
Tolnai Vilmos: „Fügét mutat" 28

Néphit és népszokások:

Gönczi Ferencz: A kígyókő és fúvása 32
Kolumbán Samu: Babonás hiedelmek a dévai csángóknál 35
Lehoczky Tivadar: Adatok „nézőink" ismertetéséhez 43
Beke Ödön: Pápavidéki babonák 44
Baloghy Dezső: Kivonat egy XVIII. századbeli nógrád-megyei boszorkány-pör irataiból 45
Kolumbán Samu: Karthágó-féle birtokszerzési mondák 47
Sztancsek József: Tót lakodalmi szokások (V.) 48

Népköltészet:

Király Pál: Betlehemes játék Radnán, Aradmegyében 67

Irodalom:

Herrmann Antal: Egy brassói nyomda néprajzi kiadványai 71
Dr. Kohlbach Bertalan: Höhr Antal, Siebenbürgisch-sächsische Kinderreime und Kinderspiele 73
Peisner Ignácz: Dr. Kaindl, Die Volkskunde 76
Herrmann Antal: Csehély Adolf, A magyar diszítő stílus tanítása a közép-iskolákban 78
— —: Csehély Adolf, Udvarhelymegye népies műiparáról 80
Téri József: Bilkei Ferencz, Hét országon keresztül 82

Kisebb közlemények:

Herman Ottó: A magyarság arcza 82
Herrmann Antal: Toportyánféreg 83

Törvényszéki néprajz.

Kitették a szürét 83
A tudós ember 84
A vámpir 84

Néprajzi hirek:

Magyar vándor néparéna 85
A Magyar Nyelvőr kérdései 85

Társulati ügyek:

Bátky Zs.: A Magyar Néprajzi Társaság könyvtárának jegyzéke 86
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1903 november 18-án tartott választmányi üléséről 95
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1903 deczember 16-án tartott választmányi üléséről 96

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője:

Tarczai György: Az eperjesi jaslicskárok 1
Lanner József és Schermann Samu: Bindt-márkusfalvi betlehemes játék . 20
Ernyey József: A szláv karácsonyi játékok főbb typusai 28
Bátky Zs.: Különös formájú kályhaszemek 41
Kovách Aladár: A csikle 50
Zsemley Oszkár: A fővárosi gyermekek játékai 57
† *Dr. Jankó János:* Egy osztják háztartás kiadásai és bevételei 61
B. Zs.: Ungarische Volkskunst, v. Marie Louise Becker. Könyvismertetés . 67
— —: Das Székler Haus, v. J. R. Bünker. Könyvismertetés 68

ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTIK:

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT és Dr. SEBESTYÉN GYULA.

XV. évf. 1904. január—február 1–2. szám.

ALÁN NYELVEMLÉKEK SZÓKINCSÜNKBEN.

Kézai Simon és a Bécsi Képes Krónika történeti jelentőségű hagyományt őriztek meg abban az érdekes népmondában, mely a magyarok eredetéről szólván, azt regéli, hogy a Maeotis ingoványai közt lakott ősatyák egykor elragadták *Belár* fiainak pusztában sátorozó nejeit s gyermekeit s foglyaik közt találván Dula *alán* fejedelemnek is leányait, ezeket Hunor és Mogor vezérek feleségekül vették, úgy, hogy ily módon alán asszonyok lettek ősanyái az egész magyar népnek.[1]

Visszaemlékezés ez a magyar nép kezdő fejlődésének ama korszakára, melyben Belar (helyesebb ejtéssel: Bular) fiai, vagyis *bolgár* fajta törzsek s az *alánok* népe állott a magyarral szorosabb földrajzi s ethnikai érintkezésben s ennek színtere a Kaukázus éjszaki tája, valamint az Azovi-tenger melléke volt.

[1] Kézai szövege: „Paludes autem Maeotidas [Hunor et Mogor] adeuntes annos quinque immobiliter ibidem permanserunt. Anno ergo sexto exeuntes in deserto loco, sine maribus in tabernaculis permanentes, uxores ac pueros filiorum Belar casu reperiunt, quos cum rebus eorum in paludes Maeotidas cursu celeri deduxerunt. Accidit autem principis Dule Alanorum duas filias inter illos pueros comprehendi, quarum unam Hunor et aliam Mogor suam sumpsit in uxorem. Ex quibus mulieribus omnes Hunni originem assumpsere“ (A magyar honfoglalás kútfői, Bpest, 1900, 479. l.). — A Bécsi Képes Krónika szövege: „Paludes ergo Meotydas adeuntes quinque annis ibidem immobiliter permasserunt. Anno vero VI. exeuntes in deserto loco sine maribus in thabernaculis permanentes, uxores ac filios filiorum Bereka, cum festam tube colerent et coreas ducerent, ad sonitum simphonie. casu reperiunt. Quos cum eorum rebus in paludes Meotydas rapinis celeribus deduxerunt. Hec fuit prima preda post diluvium. Accidit autem Dule principis Alanorum in illo prelio inter illos pueros duas filias conprehendi, quarum unam Hunor, aliam Magor sibi sumpserunt in uxorem. Ex quibus mulieribus omnes Huni sive Hungari originem sumpserunt“ (u. o. 491. l.).

Határozott nyomait őrizték meg e két irányú érintkezésnek nyelvünk idegen eredetű műveltség-szavainak rétegei, de elég világos bizonyítékait találjuk a történeti kútfőkben is.

A Kaspi-tenger éjszaknyugati vidékén, a Volga, Kuma és Terek folyók közt elterülő mezőségeken kereshetjük okszerűen a történeti adatok világánál a magyarok legrégibb lakóhelyeit. Ide vezetnek ugyanis a „magyar" névvel jelzett legkorábbi földrajzi nyomok. A Derbend-nameh szerint a VI. század első felében építette Derbendtől éjszakra Anūširvān perzsa király *Kiči-Maǯār* és *Ulu-Maǯār* (= Kis-Magyar és Nagy-Magyar) városokat, a Kuma mellékén már a VIII. században ismert hely volt *Maǯāri*, sőt Theophylactus Simocatta arról tudósít, hogy Heraclius császár idejében, tehát a VII. század elején Persis felé a magyaroknak bizonyos erőssége (τὸ Ματζαρῶν φρούριον) romladozóban volt s hogy azt a görögök helyreállították (V. fej. 18.). Orpelián István őrmény író a XIII. század második felében említ valamely szőlőtermő *Maǯar* völgyet[1] s ma is őrzi emlékét a magyarok egykori lakóhelyeinek a Kumától éjszakra eső *Maǯar*-tó (oroszul: Madžarskoje ozero).[2]

Ugyane tájak közelségébe vezet bennünket az unugurok régibb lakóhelyeinek kutatása. E névvel, illetve összevont Οὔγγροι, *Ungri* másával tudvalevőleg a IX. század óta a magyarokat nevezik, valamint ugyancsak a IX. század elején *Onogoria*-nak nevezik a ravennai névtelen geographus és Livanius Philosophus a magyaroknak azt a hazáját, melyet Konstantinus császár nyomán Lebedia néven ismerünk.[3] Nem tartom elfogadhatónak Thury József-nek ama nézetét, hogy „az Árpád

[1] L. ez adatokra nézve bővebben Kuun Géza gróf „Relationem Hungarorum cum Oriente historia antiquissima" (Claudiopolis, 1892) cz. munkáját I: 92—94., II: 71—72. l.

[2] Kellő alap nélkül kicsinylik e földrajzi nevek bizonyító értékét Marczali (A Magyar Nemzet Története I: 14. l.) s utána Pauler (A Magyar Nemzet Története Szent Istvánig, 134. l.) arra hivatkozva, hogy „szilárd, épített város nem felel meg a magyar akkori állapotának". Természetes, hogy nem: de nem is véljük, hogy pl. a kumavidéki *Maǯar* mindjárt kezdetben kőből épített város lett volna. Midőn nevét nyerte, lehetett e helység falucska, vagy akár egy nagyobbszerű tanya, mely nevét megtartotta később is, midőn helyében idegenektől építve, nagyobbszerű város emelkedett. A lényeg az, hogy a Kaukázus éjszaki tájain többszörösen igazolt „magyar" földrajzi jelzés másra, mint a magyar népre nem vonatkozhatik, vagyis hogy ép úgy tartalmazza annak a népnek a nevét, melytől első megnevezése ered, mint pl. a volgavidéki *Bolgar* városé a bolgár népét.

[3] L. Kuun Géza gr. id. művében II: 85. l.

korabeli magyaroknak ősei eleinte s még az V. században is *onugur*-oknak, vagy *unugur*-oknak nevezték volt magukat" s hogy az ily nevű nép csak idővel, „valami politikai vagy társadalmi okból vette föl az *ozman*, *nogaj*, *özbég*, *csagataj* s más török törzsek módjára, valamely vezető egyénnek *Magyar* nevét.[1] Szinte hihetetlennek tartom ugyanis, hogy az *unugur* név, ha csakugyan valamikor sajátos nemzeti neve lett volna a magyarnak, a IX. századtól fogva oly tökéletesen kiveszett volna nyelvünkből, hogy nyomát sem hely-, sem személynév, sem mondai emlékezet meg nem őrizte, holott ez idő óta éppen ezzel a szóval nevezik a magyart a szlávval együtt az összes nyugati népek. Másrészt kétségtelen — s ebben minden szakértő megegyezik — hogy az *un-ugur*, mint a kiterjedt *ugor*, *ogor*, vagy *ogur* nevű népnek egyik ága, török volt, míg a magyar nyelv — s ez szintén nem vitázható bizonyosság — a finn-urali nyelvek családjához tartozik, sőt magának a *magyar* (régibb alakja szerint: *magy-er*) összetételes népnévnek is előrésze hangtanilag azonos a *mąś*, *mańśi* népnévvel, melylyel az éjszaki vogulok magukat s az osztják testvérnépet nevezik.[2] Föl kell tehát tennünk, hogy az unugur és magyar eredetük szerint különböző fajú és nyelvű népek voltak s hogy a két névnek egyazon népre való foglalása későbbi történeti fejlemény. Tisztában is áll előttünk az ok, mely ez egybefoglalást idővel lehetségessé tette, ha tekintetbe veszszük, hogy az *ogur* népnév a történeti szereplésben utána következő *oguz* népnévtől csak azzal a $z \backsim r$ váltakozással különbözik, mely a magyar nyelv török jövevényszavainak legjelentékenyebb rétegét jellemzi, továbbá, hogy az unugur törzs Chorenei Mózes, Theophanes és Konstantinus császár egyértelmű tanusága szerint.[3] legszorosabban a török fajú kaukázusvidéki bolgár néphez csatlakozik, ennek fenmaradt nyelvemlékei pedig ugyancsak azokat a sajátságokat igazolják, melyek a magyar nyelvnek említett török elemeiben s a mai csuvas nyelvben észlelhetők. Nyilvánvaló t. i. e tények egybevetéséből, hogy az unugur volt az a török nép, melytől a magyar a baromtenyésztésre, továbbá a kezdetleges letelepült életre, jelesen a földművelésre, kereskedelemre, iparra s a szellemi életre vonatkozó legfontosabb régi műszavait nyerte s melylyel ennélfogva nemcsak területi szomszédságban, hanem oly szoros kapcsolatban kellett élnie, hogy ez alapul szolgálhatott a két

[1] „A magyarok eredete, őshazája és vándorlása" (Bpest, 1896): 71—75. l.

[2] L. erre nézve „Az *ugor* népnevezet eredete" cz. értekezésemet e folyóirat 6. kötetében.

[3] U. o. 369—70,

nép egységének képzetére, illetve az ismertebb, műveltebb s bizonyára politikai szerepében is előkelőbb nép nevének oly általánosítására, mint a hogy ma pl. az oroszok pusztán a néprajzi közösségek alapján egyazon „osztják“ szóval jelzik a nyelvileg különböző obi osztjákokat, éjszaki vogulokat s a narymvidéki szamojédokat.

Ha immár az unugur nép lakóföldjét igyekszünk megállapítani, azt tanuljuk Priscus tudósításaiból, hogy — a mint erre már többször történt utalás — a keresett terület az V. század végén a szabiroktól nyugatra esett, a szabirok pedig az őket előre űző avaroktól, ezek ismét az altaji turkoktól laktak nyugatabbra. E földrajzi rendet követve, körülbelől ama vidék szomszédságába jutunk, melyen a *Maǯar* helyneveket találjuk, vagyis szintén a Kaukázustól éjszakra eső pusztasághoz. Innen érthetjük az unugurok betörését Colchis tartományba, melyről a VI. századbeli Agathias értesít, ki egyszersmind azt írja, hogy Colchisban egy Ὀνόγουρις nevű erőd hirdeti a hasonnevű nép fölött aratott győzelemnek emlékét. Bizvást azonosíthatjuk ez unugurokkal amaz *ugur*okat, melyekről az ugyancsak VI. századbeli Menander Protector tesz említést, azt közölvén róluk, hogy Zemarchos császári követ útja őket az Ἀττίλα, vagyis Volga és Κωφήν, vagyis a Kubán folyók közt érintette. Végül a Kaukázus éjszaki vidékén ismeri hazáját több bizanczi író s Chorenei Mózes az Ὀνογούνδουρ (Οὐνογουγούνδουρ), vagy *vgendur* népnek, melyről tudják, hogy a bolgárral egy törzsökű s melynek neve minden valószínűség szerint nem más, mint az *onogor*, illetve *ogor* szónak török többesképzése (e. h. *onogor-dor*, *ogor-dor*). Az itt említett *vgendur* név *ogχondor* változatával találkozunk a Chorenei Mózesnek tulajdonított VII. századbeli örmény földismertetésben, hol arról van szó, hogy e „*blkar*-jövevény“ nép a *Kupi-bulgar*, *Dučibulkar* és *Čdar-bolkar* nevű bolgár törzsekkel együtt a Kubántól éjszakra lakik.

Világos adatok bizonyítják e mellett az a l á n o k területi érintkezését is. Ezt illetőleg becses munkára van módunkban hivatkozni Miller Vszevolod moszkvai tudós „Osszét Tanulmányaiban“ (Осетинскіе Этюды, Moszkva 1887.), melynek harmadik kötete kimerítő részletességgel tárgyalja a régi kútfőknek mindazon adatait, melyek a kaukázusvidéki alánokra s ezzel együtt az „*osszétok*“ őseire vonatkoznak.[1]

[1] Az alánok történetével foglalkozó, szintén igen érdemes munka Kulakovskij J. kievi tanárnak Аланы по свѣдѣніямъ классическихъ и византійскихъ писателей“ (Kiev, 1899.) cz. műve.

Célunkhoz képest, kiemeljük itt a nagyérdemű szerző vizsgálatainak eredményei közül ama régen hangoztatott, de kellően nem igazolt tétel bizonyosságát, hogy a mai osszétok, illetve — a mint őket a grúzok nevezik — *osszok* népe az ó- és középkorban szereplő alánokkal, vagy a mikép ezeket az orosz irók hívják, a *jászok*kal azonos. Erre a tényre vet világot legelsőben a grúz évkönyveknek s Chorenei Mózes-nek az a közös tudósítása, hogy a Kr. utáni első század végén Artašes örmény király idejében háború törvén ki az örmények és grúzok között, az utóbbiak segitségül hívták a grúz forrás szerint az *osszokat*, az örmény szerint az *alánokat*. Hasonló értelemben tanuskodik egy másik eseményre vonatkozó közös értesités egyrészt Cedrenus- és Zonaras-nál, másrészt a grúz krónikában. Az előbbi forrásban ugyanis az 1033. év alatt szó van Georgius abcház királynak *Alda* nevű *alán* származású özvegyéről, ki Romanus császárral szövetségbe lépvén, átadta neki Anakufis várát; az utóbbiban pedig, hogy ugyane várat a nevezett abcház király fia, Demetre adta át, kinek anyja a krónika megjegyzése szerint az *osszok* fejedelmének leánya volt. Egybehangzó ezzel az a körülmény is, hogy *Alda* és *Äldi* az osszétoknál maiglan használt női név. A két népnévnek azonossága tűnik ki Flavius Josephus művének egy XII. századbeli orosz fordításából is, mely az eredetinek a következő helyét: "Τὸ τῶν Ἀλανῶν ἔθνος" ekkép fordítja: „jazykъ же *jasьkij*" (De bello judaico 7. 7.). Plano Carpini 1227-ben tett nagyhirű keleti utazásának leirásában szintén egyértelműnek jelzi az „alán" és „as" népneveket („*Alans* ou *Asses*" a franczia fordításban); Josaphat Barbaro pedig, ki 1436-ban utazott Azovba, határozottan mondja, hogy „Alania nevét az *alán* néptől nyerte, mely a maga nyelvén magát *As*-nak nevezi". Végül alánoknak nevezik az osszétokat az arab irók is, kiknél a *Bab-al-Alan* (vagy: *Bab-Allan*), épp úgy, mint az európai irók *Porta Alanorum* jelzése nem más, mint a Darial hegyszoros a Kaukázusban, melyet a grúzok többször neveznek „Osszetia kapujának", mivel azon át szoktak betörni az osszok a kaukázusontúli vidékre. Ma is él az *Asi* név, mint ama földrajzi területnek osszét jelzése, honnan e föld mai lakosai a balkartatárok, egykor az osszétokat kiszoritották; *asi-äg* nyugati osszét nyelven annyi, mint „*Asi*-beli", vagyis „balkar".[1]

Áttérve ezen alánok, vagy osszok régibb lakóhelyeinek tárgyalására, Miller meggyőzően mutatja ki, hogy ez korántsem szoritkozott

[1] Miller V. id. művében 40—46. és 7. l.

csupán arra a területre, melyen ma az osszétokat találjuk, vagyis a Terek felső mellékvizeinek tájára. Az osszét *don* „folyó, víz", *äfcäg* „hágó", *dor* „kő", *kom* „hegyszoros" s több egyéb osszét szóval jelzett helynevek (pl. *Šau-don* „Fekete folyó" Balkariaban, *Gar-don* „Melegvíz" a csegemi hegyszorosnál, *Šau-fčik* „Fekete hágó", *Asia-kam* „osszét szoros" stb.) messze túlterjedve az osszétok mai birtokain, nyugatfelé egész az Elboruz hegységig s a Kubán forrás vidékéig találhatók.[1] A grúz krónika szerint Osszetia határai a Lomek, vagyis Terek folyótól egész a szélső nyugati hegyekig terjednek. Procopius (VI. sz.) az alánok földéről azt írja, hogy a kaukázusi hegyektől a „kaspii kapukig" terjed s hogy ezzel a *szunit* (= szvanét) nép területe szomszédos, de az *abasg* és *zikh* (= dsik) népek szintén közelben laknak (De Bello Persico I. 15; II. 29; IV. 3—4.). Meglepően egyezik e tudósítással az a tény, hogy a nyugati osszétok ma is vegyesen laknak a szvanétokkal, az osszét helynevek sora pedig a ma másoktól lakott földeken át egész az adigék, vagyis a dsik, abadzech, sapszug stb. népek határáig vezet.[2] A fönt említett VII. századbeli örmény földleírás szerint, az ázsiai „Sarmatiában a népek nyugatról keleti irányban haladva, a következőkép vannak elosztva: legelőbb vannak az avgánok s délen az *aštigor*ok népe; velük együtt laknak a kheburok, kutétek, argvélek, mardujlok és takujrok a *digorok* után a kaukázusi hegyeknek *Ardoz* vidékén laknak az *alánok*, a honnan az *Armna* folyó ered, mely éjszak felé fordulva s végtelen pusztaságokon át haladva, az *Atel* folyóval egyesül". Ebben a tudósításban, mint Miller kideríti, az *aštigor* nem más, mint az osszétok általános *as* s a nyugati osszétok *digor* nevének összetétele. E digorok után következő *Ardoz* vidék neve az osszét *ärdozä*, *ärduz* „erdőközi tisztás" jelentésű szó, az itt lakó *alánok* pedig a keleti osszétek, vagyis *ironok*, végül az *Armna* folyónév, minthogy egyáltalán nincs folyó, mely a Kaukázusból eredve, a Volgába (*Atel*) ömlenék, alig vonatkozhatik másra, mint a Terek folyóra (vagy ennek *Ardon* nevű, éjszakra tartó méllékvizére), mely ép úgy, mint a Volga, a Kaspi-tengerbe ömlik.[3] Ibn Roszteh és Gardézi az alánok királyságát Szerirtől, vagyis Daghesztántól balra, három napnyira, tehát körülbelől a mai osszét föld területén fekvőnek tudják.[4] Maszūdi az abcházok szomszédainak mondja az alánokat. Konstantinus császár

[1] U. o. 44. l.
[2] U. o. 7—8. l.
[3] Miller V. id. művében. 104—6. l.
[4] L. „A magyar honfoglalás kútfői". 193. l.

„De administrando“ műve 42. fejezetében Zikhia, Papagia, Kazakhia és Abasgia kaukázusi tartományok sorában tárgyalja Alániát.[1] Mindez az előbbiekkel egybevetve, nem hagy fönn semmi kétséget az iránt, hogy az ó- és középkorban szereplő alánok hazája a Kaukázus éjszaki részén, a Kubán forrás vidékétől keletre terül el s magában foglalta az osszétok mai földét is.

Röviden összefoglalva eddigi fejtegetésünk eredményeit, megállapíthatjuk, hogy a mennyire a történeti adatok során a magyarok legrégibb lakóföldjéhez eljuthatunk, ezt a Kaukázus éjszakkeleti részén elterülő pusztaságon, a Terek, Kuma és Volga folyók közében találjuk. E területről délre, a Terek folyón túl lakott az *alán* nép főtömege; ugyane területtől nyugatra, illetve a Kuban folyótól éjszakra laktak az *ugor-bolgár* törzsek, melyek közül az *unugur* állhatott a magyarsággal legszorosabb kapcsolatban.

E szomszédságnak s az ennek alapján természetesen érthető ethnikai érintkezésnek maradt fenn emléke a magyar krónikának ama mondájában, mely a magyarok őseit a bolgár és alán fejedelmi családokkal hozza legszorosabb rokonságba.

Ugyane történeti tények alkotják hátterét ama két rendbeli nyelvi észleletnek, hogy a magyar nyelv szókincsében *csuvas* jellegű török elemek s *osszét* jellegű iráni elemek találkoznak. A csuvas t. i. az egyetlen fenmaradt ugor-bolgár nyelvjárás, az osszét pedig az alán nyelvnek maradványa. Mellőzve az előbbieket, melyekkel már többször volt alkalmam e folyóiratban is foglalkozni, ezúttal az alán-magyar nyelvi érintkezés emlékeit kivánom bemutatni.

Ide tartozó szavaink a következők:

1. **agyar** „dens apri, elephanti; hauer, hauzahn“ = vogul *ańśėr, äńśėr,* votják *važer*, *vaǯer,* zürjén *voǯir* id. = nyugoti osszét *änsurä* (accus. *änsur-tä*, ablat. *änsur-täi*), keleti o. *ssîr* id. A magánhangzók viszonya ép olyan, mint a magy. *gazdag* = nyugati osszét *γäzdug* id. s a magy. *gy* < *ńś* hang-megfelelés, mint a *húgy* „urina“ = éjszaki vogul *χūńś,* régi magyar *hugy* „stella“ (ma: palócz *kasza-húgy* „kaszás csillag, Orion“) = tavdai vogul *khōńś* „stella“, magy. *ágy-ék* = (alaprészében) vogul *ūńś* „far“ szavak között. Az osszét szó egyelőre az iránság más terén nem igazolható, de a magyar-vogul-zürjén-votják

[1] U. o. 282., 130. l.

megfelelő sem bizonyítható eredetinek s az ősi finn-magyar szókincs maradványának. Mindenesetre itt a régi magyar-alán érintkezés egyik nyelvi emlékével állunk szemben. Megjegyzendő, hogy a magyar s a rokon nyelvek adatai különböző nyelvjárásokon alapulnak; az előbbi mélyhangú (az osszét *ä* hangzónak *a* előzménye szerint), az utóbbiak ellenben eredetileg magashangúaknak vehetők (v. ö. vog. *äńśėr*), tehát az újabb osszét hangfejleményt tükrözik.

2. **aladár**: Heltainál „primarius", a NySz. szerint „centurio cohortis praetoriae", az Árpád-korban többször igazolt személynév: *Aladarus* (Banus Slavoniae), *Aladar* (vir nobilis) = keleti osszét: *aldar*, *äldar*, nyug. o. *ardar*, *ärdar* „vorsteher, befehlshaber". A pontusvidéki föliratok barbár s igen sok esetben osszét hangzású, tehát alán eredetűnek vehető nevek közt is előfordul: Ἄρδαρος (l. Miller „Осет. Этюды. III : 80. l.).

3. **asszony**, régi alakjában: *achszin*, *achszon* (írva: *achscin*, *ohzyn*, *ohzun*, *oxun* Árpád-kori nyelvemlékekben) „domina, hera; mulier" = kel. osszét *aχsin*, *äχsın* „úrnő, gazdasszony". Az utóbbi előhangzójával sajátos osszét hangalakulat, melynek Stackelberg szerint óperzsa **χšāini*-féle képzés felelne meg (a *χši-* „uralkodni igetőből). Ugyanennek himnemű **χšāna* párját tükrözné az őrmény *išχan* „fejedelem, uralkodó" szó, továbbá az Ἀρταξάνης név utótagja. Az osszét hangzó-előtétel nélkül van meg ez az iráni képzés a votják *kišno* „asszony, feleség" szóban.

4. **éd-**, e képzésekben: *éd-es* „dulcis", *éd-etlen* (dial.) „non dulcis", melyekhez hangváltozatkép csatlakozik az *íz, éz* „sapor, condimentum" szó (v. ö. *bűz* és *büd-ös*, *víz* és dial. *vid-es*, *ez* és *éd-e*, *ide* stb.) = osszét *ād*, *ad* „iz (geschmack)", innen: *ād-ǯin*, *ad-ǯin* „édes, ízletes. E szó a latin *odor*, görög ὀδμή „szag" és litván *ůdimas* „szaglás" szókkal kapcsolatos, de az osszéton kívül az árjaság terén nem igazolható. A magyar hangalag *é* hangzója épp úgy, mint az alább felsorolt *méreg, részeg, rég* stb. szavakban az eredeti *a*-nak föltehető *ä* változatán alapszik, mely hangváltozás az osszétben igen gyakori.

5. **egész** „totus, omnis; integer; sanus, valens" (*egész-ség* „valetudo") = nyug. osszét *ägas*, kel. o. *yegas*[1] „egészséges, ép, egész" („gesund, ganz, heil"). A második szótag *é* hangzója magyar fejlemény

[1] Grundriss der iranischen Philologie. Herausgegeben von V. Geiger u. Ernst Kuhn. Anhang zum I. Band: Die Sprache der Osseten von Wsewolod Miller 23. l. — Azon adatok, melyeknek forráshelye itt külön megjelölve nincs „Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben" cz. munkámban vannak igazolva.

s eredetibb *ä*, *e* helyett úgy magyarázandó, mint a magy. *szekér* = szkr. *çákaṭa-*, *bölény* = baskir *bülän* „jávor“, *gyékény* = tör. *jikän*, *kökény* = kirgiz *kügän* („meggy“), ozm. *kökän* („erdbeerstaude“), *gödény* = jakut *kütän* szavakban. Az osszét szó egyébként nem ismeretes az árjaság terén.

6. **eszte** a régi nyelvben annyi mint „esztendő, év“ (pl. 38 *eztey* vona az beteghseghben = 38 annos habens in infirmitate sua, JordC.; teh vagyon annak 30 *ezteynel*, ÉrdyC.; l. NySz.) = keleti osszét *äzt'ä* „évek“ („лѣта, годы“ József vladikavkazi püspök szótárában, 1884), mely a *-t'ä*, *-tä* többesképzővel van alkotva az egyeszámi *az* = nyug. o. *anz* „év“ szóból. Miller (Spr. d. Osset. 37. l.) az utóbbit az avesztai *azan-*, óind *áhan-* „nap (tag)“ szóval tartja egybevethetőnek. Nyilván mint ragszerkesztés függ e szóval össze az *eszten-dő* (= eszten + idő) előtagja; v. ö. *idé-n*, vagy *ez idé-n*, melyhez jól illik az *eszté-n* (idő).

7. **ezüst**, *ezist* „argentum“ = zürjén *ezïś*, votják *azveś* id. = kel. osszét *äwzïst*, nyug. o. *äwźestä* (Miller: Spr. d. Osset. 8.) id. Erről a fontos műveltségtörténeti szóról az a nézet van elterjedve, hogy nem az osszét-alánból jutott a permi és magyar nyelvekbe, hanem az átvétel iránya épen az ellenkező. Ezzel szemben tény az, hogy a finn-magyar nyelveknek több más fémneve is az iránság, illetve a kaukázusi nyelvek teréről került, így különösen a magy. *arany* = permi *zarńi*, vogul-osztják *sorńi*, *sarńa*, mordvin *śirńä*, cseremisz *šörtńä* „aurum“ ≺ avesztai *zaranya-* (= nyug. osszét *-zarine* ebben: *suɣ-zarine*, *suɣ-zärine* „arany“, tkp. „tiszta arany“), a zürjén *kört*, votják *kort*, osztják *karta* „vas“ ≺ avesztai *karĕta-* (= oszét *k'ard*) „kés“, vogul *kēr* „vas“ ≺ kaukázusi: dido *ger* „vas“, a votják *andan*, zürjén *jendon* „aczél“ ≺ osszét *andun*, *ändón* id. (a kaukázusi nyelvek köréből: chinnalug *aldan*, czachur *χandan* id. stb.), a zürjén *ïrgön*, votják *ïrgon*, vogul *arɣėn*, *ärɣėn*, *arńi* „réz“ ≺ kaukázusi: láz *erkina*, grúz *rkina*. Másrészt a zürjén *ezïś*, magy. *ezüst* a finn-magyarság területén eredetinek nem bizonyítható; Wichmann-nak erre vonatkozó kisérlete t. i. — bár újabban A. Pogodin is csatlakozott hozzá[1] — minden részében tarthatatlan (l. erre vonatkozólag: „Árja és kauk. elemek“ 247—8. l. és Keleti Szemle I: 43.).

8. **fizet-** „conpenso, solvo“ = (alaprészében) keleti osszét *fid-*, nyug. o. *fed-* „fizetni“ ugyanazzal a *d* ≺ *z* változással, melyet a magy.

[1] L. „Гельсингфорская школа филологовъ и лингвистовъ“ cz. értekezését a Журналъ министерства народнаго просвѣщенія 1903. évfolyamában: 142. l.

ház = osztják *χāt*, észt *koda* stb. ≺ avesztai *kata-*, ujperzsa *kada*, *kad* „ház", magy. *száz* = vogul *sāt*, észt *sada* stb. ≺ osszét *sade*, ujperzsa *sad* „száz" s több más iráni eredetű szóban is észlelünk. Az igető hasonló (t. i. *-et* végzetű) bővületének egy másik esete iráni eredetű magyar szóban a *vezet-* „ducere" = (alaprészében) finn *vetä-*, észt *veda-*, mordvin *vef-*, *ved-*, cseremisz *wüδ-* „vezetni", mely az avesztai *vāδ-* tővel (*vāδayęiti* „führt, führt heim") függ össze. Lehetségesnek tartom, hogy mindkét esetben a szóban forgó tővégzet nem a magy. *szeret- nevet-*, *siet-* stb. igék képzője, mint eddig véltem, hanem az iráni praes. ind. egyes 3. személyű *-ati* végzeten alapul, bár e helyett a mai osszétben merőben különböző hangfejlemény jelentkezik. Megjegyzendő még, hogy az osszét *fid-*, *fed-* ige mása az irásság terén szintén ismeretlen.

9. **gazdag**, *kazdag* „dives, locuples" = nyugati osszét *ɣazdug*. *ɣäzdug*, kel. o. *qäzdïg* „gazdag", melyet Miller kétséggel vet egybe az óind *qāḍ'a* (≺ **gažda-*) „erős, szilárd" szóval. A második szótag hangzójának megfelelésére nézve l. fentebb az *agyar* szót.

10. **gond** „cura", mely úgy látszik nem más, mint az osszét *kond* „munka, dolog, tett, készitmény" szónak, a *kän-* „tenni, cselekedni" ige part. praet. képzésének átviteles alkalmazása olyan formán, mint a hogy a „res, negotium" jelentésű magy. *ügy* (= votják *uʒ*, *už*, zürjén *uʒ* „munka, dolog") is használatos „cura" értelemben pl. e szólásokban: *ügyet vet rá* (= „gondol vele"), *sok ügye-baja van* (= „sok gondja, dolga van"). E szerint pl. az ÉrdyC. e kifejezése: „wdwaraanak *gonggyát* neki hagyaa", eredetileg igy értendő: „udvarának *dolgát* neki hagyá".

11. **híd** (*heed* ÉrdyC.) „pons„ = keleti osszét *χid*, *χid*, nyug. o. *χēd* id. = avesztai *haętu-*, óind *sētu-* „híd". A magy. alakhoz az osszét áll legközelebb.

12. **kert** „septum, septimentum; hortus; umzäunter ort" = osszét *kärt* „udvar" = csecsencz *kert'*, *kart'* „zaun". Stackelberg az osszét szó eredetére nézve a *-certa* végü városnevekre (pl. *Tigrano-certa*) s Hesychios következő észrevételére utal: κέρτα πόλις ὑπὸ Ἀρμενίων (Fünf osset. Erz. 82.).

13. **keszeg** „leuciscus" = tavdai vogul *kāśeɣ*, kondai *koaseɣ*, éjszaki *kaśeuw*. osztják *kaśeu* „leuciscus rutilus = osszét *k'äsag*, *k'asag* „der frische flussfisch". Az osszét szó valószinűleg kaukázusi eredetű: v. ö. grúz *kašaqi* „hareng" (Stackelberg, u. o. 82.) s egyéb adatokat „Árja és kauk. elemek" művemben (409. l.)

14. **legény** (Árpádkori oklevelekben: *leguen*) „juvenis, adolescens, caelebs; famulus“ = nyugati osszét *läqwän* „fiú, ifjú“ (= kel. o. *läppu* id. STACKELBERG, u. o. 59.; MILLER: Spr. d. Osset. 39.), melynek előrésze nyilván egybe tartozó a kaukázusi nyelvekben is elterjedt *läg*, *lag* „ember, férfi“ szóval (l. Árja és kauk. elemek 438. l.).

15. **mély** „profundus; profunditas„ = vogul *mil*, osztják *mal*, *met*, votják *mur* id. = osszét *mal* „tiefe im fluss“ (MILLER: Spr. d. Osset. 35.). A magyar alak hangzója e szerint úgy magyarázandó, mint fentebb az *édes* stb. szavaknál, a finn *melkeä*, lapp *mälked*, *mälgad* „középszerű, meglehetős, jókora, jelentékeny“ szókkal való egybevetés pedig (BUDENZ: Magy.-Ugor Összeh. Szót. 608.) a jelentés-különbség miatt is elejtendő. MILLER az osszét szót árja eredetűnek véli (v. ö. óind *mála-* „schmutz, pfütze“)

16. **mén**, *mín* (mén ló, csikó, szamár) „hengst“ = nyugati osszét *moinä*, kel. o. *moi* „férfi, férj (mann, gemahl)“, melyet MILLER (u. o. 106, 35.) az óind *mánu- manušya-* „ember, férfi“, avesztai *manu-* szóval vet egybe s közvető **mōn̯ia*, **mān̯ia* alaktól magyaráz. A *mén-ló* e szerint tulajdonkép „him ló, férfi ló“, alakja szerint pedig a *mén* eredetibb **mojn* hangzásból olyan fejlemény, mint pl. a régi *-ojt* igeképzőnek későbbi *-ét*, *-ít* változata. A kel. o. *moi* alak mását ismerjük föl a votják *møj*, *møjï* „öreg, vén“ (*møjï murt* „öreg ember“ és „medve“) s a vogul-osztják *moj*, *muj* „vendég, vendégség, lakodalmi nép“ (osztják *moj-χoj*, vogul *muj-χum* „nászoló vőfély“) szókban. V. ö. vogul *ańšuχ*, *ā̆jkä* „férj“ és „öreg ember“, votják *murt* „ember„, „nép“ és „idegen“.

17. **méreg** (accus. *mérge-t*) „venenum, virus“ = finn *myrkky*, lapp *mirkko* id. = osszét *marg* „méreg“, mely az avesztai *mahrka-*, pahlavi, újperzsa *marg* „halál“ szó mása. A magyar szó jelentésénél fogva szorosabban az osszéthoz csatlakozik, tehát szintén alán nyelvemlék. A tőhangzóra nézve v. ö. fentebb az *édes* szó fejtegetését.

18. **mű**, *mí* „opus, fabricatum“ (*míves*, *mies mijes* „operarius, artifex“, *mível-*, *miel-*, *müvel-* „operor, laboro“) = osszét *mi* „mű, munka, dolog“ („дѣло“ József püspök szótárában; *cï mi bakʿodtaj?* „micsoda dolgot cselekedtél, что ты сдѣлалъ?“; *mi-gänäg* „dolgos, munkás; дѣятельный“ u. o. 115. l.; *mi-gänän* „werkzeug“ az utórész a *kan-* „tenni, készíteni“ igéből, MILLER: Spr. d. Osset. 91. l.). Ez az osszét szó nyilván nem más, mint az óind *mayā-*, avesztai *maya-* „művészet, ügyesség“, melylyel eddig a magyar szót egybevetettem (Árja és kauk. el. 474. l.); az osszét hangalak és jelentés azonban a magyarhoz közelebb áll.

19. öszvér, régi alakjában: *eszpér* (*ezper* Schlägli Szój.) „mulus; mauesel“ mint kimutattam (u. o. 511. l.), az osszét *χärgäfs*, *χärgäws* „öszvér“ = *χäräg* „szamár“ + *äfsä* „ló“ összetételét tükrözi, azzal a különbséggel, hogy a magyar szónak eredeti mintaképében a szavak sorrendje nem „szamár-ló“, hanem „ló-szamár“ volt, vagyis *eszpér* (e h. **eszp-hér*) = av. *aspa* „ló“ + *χara-* „szamár“. Minthogy a többi iránságban az „öszvér“ jelzésére a magyarral egybe nem vehető más szó (pahlavī, újpezsa *astar* = óind. *açvatara-*) divik, az osszét és magyar szavak ugyanazon iráni elemekből alakult egyező szerkezete alapján itt is valamely *alán* nyelvjárásból való átvételt lehet fölvennünk.

20. rég „diu“ (*rég ólta* „diu, jamdudum, a longo tempore“, *rég-től* „jamdudum“, *rég-en* „olim“) = keleti osszét *rag-: rágon* „lange, längst, entfernt, frühzeitig“, *ragäi* „längst her“, nyug. o. *rági* „längst, früh“ stb. a hangzóknak eddig is több példában igazolt megfelelésével.

21. részeg „ebrius, potus“ = osszét *rasîg* „betrunken“ (пьяный József püspök szót. 443) ismét az osszét *a* = magy. *é* hang-megfeleléssel.

22. -tal ebben: *fia-tal*, melynek jelentése a régi nyelvben (s ma is a Székelységben és Gömörben) „novellus, germen, stirps“ (például *tulfyathal, nyrfyathal* = „tölgy, nyir-fiatal“ Oklev. szót.; székely *fenyőfiatal, csere-fiatal*) = osszét *tala* „junges bäumchen“, melyet Miller (Spr. d. Osset. 29.) az óind *tāla-* „weinpalme“, *tāli-* „ein best. baum“, szláv *talij* „ramus virens“ szókkal vet egybe. Az osszét szó jelentésénél fogva jobban illik a *fia-tal* utórészéhez, mint a keleti török *tal* „ág“ szó, melylyel a magyar szót eddigelé egyeztettem

23. tölgy, *tölgyfa* „quercus; eiche“ = nyugati osszét *tolʒä*, kel. o. *tälʒ* „eiche“ a hangzónak ugyanoly változásával, mint ebben *üstök* = osszét *stug* „locke“. Hasonló végzetű növénynevek: nyug. o. *sibulʒä*, kel. o. *sîvîlʒ* „ulmus campestris“ [1] és nyug. o. *śinʒä*, kel. o. *sînʒ* „dornen“ (Miller: Spr. d. Osset. 16, 34); különben a szó eredete homályos.

24. üst (a nyugati nyelvjárásokban és a régi nyelvben) „argentum“ (*eleven üst* dial. „hydrargyrum“) = nyugati osszét *iždi, izdi*, kel. o. *zdî* „plumbum“ ugyanazon jelentésváltozással, mely a magy. *ón* (régi *olno* Ábel-féle XV. száz. szój.), cseremisz *wulno* „plumbum“ és

[1] V. ö. ehhez: magy. *szil, szil-fa* „ulmus“ (*szil-as* adj.) = cseremisz *šolo*, mordvin *sälej, säli* s az alakra nézve a *tölgy*-nek különösen a régi nyelvben gyakran előforduló *töl* alakját (*Tul, Tvl, Tuul* Árpád-kori oklevelekben, *tewlfa* Schlägli szój. *tölfa* Sopron, Vas-m.).

vogul *ąln* „argentum“ szók között mutatkozik. Az osszét *zd* = magy. *št* hang-megfelelés olyan, mint a magy. *isten* = pahlavī *yazdān* szóban. Nyilván ide tartozik a régi magyar *üsti* lószín-jelzés is (*Isty*, *Isthy*, *vsthy* Árpád-kori oklevelekben), melyre Zolnai volt szives figyelmeztetni. Az osszét szó eredete ismeretlen.

25. üstök „coma; schöne lange mannshaare; schopf, stirnhaar“ = osszét *stug* „locke, büschel haare“ (= óind *stúkā-* „zotte, flocke, flechte“ Miller: Spr. d. Osset. 27.). A magyar alak az osszét végmássalhangzó régibb ejtését tükrözi; az osszét *st* = magy. *št* hangmegfelelésre nézve v. ö. magy. *ezüst* = osszét *äwzīst* és magy *ester* (dial.) unfruchtbar, gelt“ = mordvin *äštér* id. = óind *starī-* id.

26. üsző (régi alakjában: *ize*, *ysew*) „juvenca, bucula, vitula“ = vogul *vāsĕ*, *vōsi*, finn *vasa* „rénszarvas-borjú“, mordvin *vaza*, lapp *vuöse* „borjú“ stb. (l. Árja és kauk. el. 618.) = osszét *wäss*, *väs* „borjú“ (Miller: Spr. d. Osset. 110.), mely alakjával közelebb áll a magyar szó alaprészéhez (*üsz-ő*) s rokon nyelvi megfelelőihez, mint a többi ismeretes iráni s az óind alakok (v. ö. a pamir nyelvjárásban: *vuš-k*, *viš-k* „borjú“, óind *vatsa-* id.).

27. üveg (dial. *éveg*, *ő*g) „vitrum, lagena“ = nyugati osszét *avgä*, kel. o. *avg* „glas, flasche“ = őrmény *apaki* „krystall, glas“, mely a „víz“ jelentésű av. *āp-*, óper. *āpî-* szó képzésének átvétele, tehát alapértelmében ezt jelenthette: „vízféle, átlátszó“ (Hübschmann: Arm. Gramm. 103.).

28. verem (acc. *verme-t*) „fossa, fovea, crypta“ = keleti osszét *värm*, *orm* „gödör, verem, barlang, sírgödör (могила, яма для умерших“; József püspök szótárában, 207. l.), mely mellett a georgiai nyelvekben is található: mingrél *ormo*, grúz *orm*, ingiloi *ormoj* „gödör, mélyedés“ (l. Árja és kauk. el. 629. l.) A magyar alak látnivalóan az osszéthez csatlakozik szorosabban.

29. vért „scutum; schild“ = keleti osszét *vart* „pajzs, vért“ (Miller: Spr. d. Osset. 30.) = avesztai *vereθra-* „pánczéling v. vért“, óind *vártra-* „védő“.

20. zöld (régi alakjában: *zeld*) „viridus“ és fűnek neve, pl. *házi zöld*„ barba Jovis“, *téli zöld* „erica vulgaris“ = osszét *zäldä* „alacsony fü“; v. ö. az értelemfejlődésre nézve: szláv *zelo* „fű“ és *zelenъ* „zöld“, melylyel az osszét szót rokonítják.

31. zsineg, *sineg* „funiculus, zona, chorda“ = osszét *sinäg* „zsineg, madzag, kötél“ (веревка; József püspök szótárában, 40. l) a szókezdőnek *s* ≻ *š* hang-megfelelésével, mint a *sör*, *ser* = zürjén-votják

sur, vogul *sor* „sör“ = óind *súrā-* „szeszes ital, sör“ és *sül* (régi: *szül*) „herinaceus“ = perzsa *sīχul* id. szók eseteiben.

Mind az itt elősorolt esetekben a magyar szónak leghivebben egyező másai az osszétban találhatók, több esetben pedig az illető szó más nyelvterületen nem is igazolható. Joggal tekinthetők tehát ezek a magyar szók alán nyelvemlékeknek szókincsünkben, vagyis ama nyelvi hatás fölismert adatainak, melyet a mai osszét nép ősei a velük földrajzi és ethnikai érintkezésben állott magyarokra gyakoroltak. Arra a kérdésre nézve, hogy vajjon a mai osszét nyelv egyenes folytatója-e amaz alán nyelvnek, melyből az alán-magyar jövevényszók kerültek, irányadásúl szolgálhat az a hangjelenség, hogy az *édes*, *mély*, *méreg*, *rég*, *részeg*, *éveg* (= üveg) és *vért* szavakban *é* hangszót találunk, holott az osszét megfelelő még ma is az eredetibb *a* ejtéssel hangzik. Bizonyos t. i., hogy alán *ad*, *mal*, *marg*, *rag-*, *rasĭg*, *avg*, *vart*-féle alakokból nem a magyarban fejlődhetett az *é* hangzós változat s az is kétségtelen, hogy pl. a *marg* = avesztai *mahrka-* s *avg* = örmény *apaki* szók esetében nem a magyar *é*, hanem az osszét *a* az eredetibb hangállapot. Hogy a palatalis hangzónak nem a magyarban, hanem az eredeti nyelvterületen van az alapja, mutatja a magy. *méreg* szóval egy nyelvterületről való finn *myrkky* „méreg“ szónak magashangúsága is. A hangbeli eltérést ez esetekben csak avval a fölvétellel magyarázhatjuk, hogy az az alán nyelv, mely a magyarra hatott, nem közvetetlen elődje volt a mai osszétnek, hanem valamely ettől különálló alán nyelvjárás, a melyben a mai osszétnak az a kedvelt hangsajátsága, hogy rövid iráni *a*-t különböző hangfeltételek közt *ä*-re változtat, a melynél fogva pl. a régies hangzású magy. *achszin*, *agyar*, *aladár*, *gazdag* alakok ellenében is *äχsin*, *ämsurä*, *äldar*, *γäzdug* ejtés divik (az *aχsin*, *aldar*, *γazdug* mellett), bővebb körü volt s a fent emlitett *a* hangzós osszét szavakra is kiterjedt. Ugyancsak nyelvjárási eltérésre utal a *tölgy* és *üstök* (*istök*) szavak *ö* hangzója az osszét *u* ellenében, melyet szintén nem tarthatunk magyar hangfejleménynek. Tájnyelvi különbségen alapulhat a *š* ∾ *s* hang-megfelelés is az *ezüst*, (= o. *äwzist*), *üstök* (= o. *stug*), *üst* (= o. *izdi*) és *sineg*, *zsineg* (= o. *sinäg*) szavakban, mihez megjegyezhetjük, hogy azon a területen, honnan a hegyi tatárok egykor az osszétokat kiszoritották, az ezek emlékét hirdető földrajzi nevekben többször szintén *š* hangzik a mai osszét *s* helyett, igy: *Šau-don* = osszét *sau-don* „fekete folyó“, *Šau-kam* = o. *sau kom* „fekete szoros“, *Šak-dan* = o. *saγ-don* „szarvas-folyó“. Fentebb emli-

tettük a VII. századbeli örmény földrajzíró *Aštigor* népjelzését, melyben az előrész az osszétok *as* nevének változata. Hasonlókép hangzik *c* helyett *č* osszét eredetű *-fčik* (= o. *äfcäg* „hágó“) végzetű helynevekben (pl. *ǯuar-fčik* = *ǯuar-äfcäg* „kereszthágó“, *Šau-fčik* = *sau äfcäg* „fekete hágó“) s ebben *Xičau* = osszét *χucau* „isten“. Bizonyára nyelvjárási különbség az alapja az eltérő sorrendnek az *öszvér* összetételes szerkezetében (l. fentebb), melynél az is föltünő, hogy régi *eszp ér* alakjában nincs meg az a metathasis, melyet az iráni *aspa-* „ló“ osszét *äfsä* másánál észlelünk. Ily módon különböznek az osszét *äwzīst* és magy. *ezüst* is, mely utóbbinál a *v* az *ü*-ben lappang (vagyis: *ezüst* ≺ **äzvīst*, nem: *äwzīst*), a mint erre a votják *azveś* „ezüst“ megfelelő is utal (v. ö. az osszét alakra nézve: *äwzag* „nyelv“ és avesztai *hizva-* id.). Mindezek szerint az osszét nyelv viszonya a magyar nyelv alán elemeihez olyan, mint a csuvas nyelvé a magyar nyelv ugor-bolgár elemeihez, mely t. i. — mint ezt több izben fejtegettem — szintén nem vélhető ama nyelv egyenes leszármazottjának, a honnan a csuvas hangsajátságokkal jelentkező török-magyar jövevényszók eredtek. Így állván a dolog, nem fogunk rajta megütközni, hogy az osszétban, ép úgy mint a csuvasban, nem találjuk a magyar nyelv viszonhatásának nyomait.

Bár ily módon nem lehet azonositanunk a ma ismert osszét nyelvjárások egykori ethnikai képviselőit az alán-magyar nyelvelemekével, nem lehet kétség a felől, hogy az utóbbiak — talán csak törzsi különbséggel elválasztva az előbbiektől — szintén a Kaukázus éjszaki táján éltek s a magyarral való érintkezésük ezen a vidéken történt. Fontos bizonyság t. i. erre nézve az a körülmény, hogy az alán-magyar jövevényszók közül néhány nem iráni, hanem kaukázusi eredetű. Ha pl. számbavesszük, hogy a magyar *keszeg*-nek megfelelő osszét *k'äsag*, *k'asag* szóban a grúz *kašaqi*-t, illetve az evvel minden valószinűség szerint egybefüggő akuša *kavš*, varkun *χavš*, chürkilin *γavš* „hal“ szó képzését vettük át *alán közvetés* révén, ezt máskép nem értelmezhetjük, minthogy az illető alán törzsnek a szóátvétel idején már jó régen kaukázusi népek szomszédságában kellett élnie. Egybehangzó e felfogással, hogy a grúz krónika szerint már a Kr. utáni első században osszok és grúzok szövetségben támadták az örményeket, a mint Josephus Flavius (I. sz.) is említi az alánok betöréseit Armeniába. Arról pedig, hogy mily régi korba esik a magyarok kaukázusvidéki tartózkodása, jellemzően tanúskodik s magy. *réz* szónak egyezése az avar *rez* „sárgaréz“ szóval, továbbá, hogy a magy. *kova*

„silex, igniarium“ is az ingiloi *k'uvaj*, grúz *k'ua*, *kva*, láz *k'ua* „kő“ szó átvétele. A Kaukázus tájára vezet bennünket a legprimitivebb szerszámok magyar neveinek nyelvtörténeti kutatása, igy különösen az *ék* „cuneus“ (= tabasszarán *jejk'o*, buduch *jök'*, kürin *jöak'*, *jak'* „fejsze“, abcház *ejχa* „fejsze; vas“), *kés* „culter“ (= szvanét *gäč*, arcsin *kas*, *kos* „kés“) és *fejsze* „securis“ szavaké (l. Árja és kauk. el. 223,, 405. és 264. l.). Sőt tekintve, hogy a zürjén *kört*, votják *kort* és osztják *karta* „vas“ szavak a szerszám nevének készülésük anyagára való átvitelével egy „kés“ jelentésű iráni szónak (av. *karĕta-*, pahl. *kārt*) átvételei, továbbá, hogy a vogul *kĕr* „vas“ (= dido *ger* „vas“) szó szintén kaukázusi eredetű, összefüggést sejthetünk a magyar *vas* „ferrum“ (= finn *vaski* „cuprum“) és osszét *vas* „fejsze“ (Miller Spr. d. Osset. 10.) szavak közt is, mely esetben tárgyunk szempontjából fontos, hogy ez az osszét szó szintén kaukázusi eredetű, a kabardin *veš*, abadzech és šapszug *voši* „fejsze“ (Erckert: Spr. d. Kaukas. Stammes, 45.) szó mása. Láthatjuk e nyelvi tényekből, hogy a kőkorszakbeli szerszámok egyik gyakori anyagának a *ková*-nak, úgyszintén a legrégibb közhasználatú fémeknek, valamint maguknak a kezdetleges szerszámoknak neveit s velük együtt bizonyára magukat e tárgyakat is a magyarok kaukázusi népek révén ismerték meg. Meglepően egészíti ki e műveltségszavaink vallomását a kabardin *šuɣ*, abadzech *šuɣö*, šapszug *šugu*, abcház *šuggu* „só“ szóval egyező magyar *só* („sal“) bizonysága, mely t. i. világosan utal arra, hogy a Kaukázustól éjszakra eső sós vizekkel s sziksóval bővelkedő mezőségeken ismerkedtek meg a magyarok a sóval is.

Az alán-magyar ethnikai érintkezés régiségére mutat az a körülmény is, hogy ez érintkezésnek fenmaradt nyelvemlékei közül több a vogul-osztják és zürjén-votják nyelvekben is előfordul. Az ide vonatkozó adatokat már fönt emlitettük az *agyar*, *ezüst*, *keszeg*, *mély*, *mén üsző* szavak tárgyalásánál. Osszét sajátságokkal jelentkező egyéb szavak e nyelvekben: vogul *ćermä*, *iserćm* „szemérem“ = osszét *äfsärmi*, *äfsärm* „schande, scham“ (= avesztai *fšarəma-*, pahlavi *šarm* id.); vogul *śārkėś* „sas“ = osszét *cärgäs* „sas“ (= av. *kahrkāsa-* „geier“, tkp. „tyúkevő“, pahl. *kargas* id.); vogul *laχĕr* „pánczéling“ = osztják *saɣĕr*, *tūgar*, *tūχr* id. = osszét *zɣar*, *zɣär* id. (= afghán *zɣara* „kettenpanzer“); vogul *sirej*, *šĭri* „kard“ = osszét *ćirɣag* id. (József püspök szótárában, 474.; v. ö. osszét *ćirɣ*, *ćirg* „éles, hegyes“); vogul *šäχ*, *śäχ*, *ćiχ* „só“ = osztják-szamojéd *śeäk*, *śak* id. = osszét

cäɣ, *cäɣɣä*, melyet STACKELBERG (Fünf osset. Erzähl. 85.) az avar *can*, andi *con*, *cain* „só“ szóval egyeztet (oly képzéssel, mint osszét *zäɣ*, *zäɣɣä* „föld“ az av. *zāo*, genit. *zemo* mellett) | votják *badžîn*, *baddîn*, *badžim* „nagy“ = osszét *bäzdin*, *bäzžin* „vastag“ (a sajátos osszét *-žin*, *-din* melléknévképzővel; v. ö. *bäz-n* „vastagság“, av. *bązah-* „nagyság“; MILLER: Spr. d. Osset. 32.); votj. *berîž*, *berîź* „hársfa“ = osszét *bärz*, *bärzä* „nyírfa“ (v. ö. óind *bhūrža-* „egy nyírfaj“, óbolg. *brěza*, litván *bèržas* „nyír“ u. o. 14.); votják *äksej*, zürjén *öksî* „úr, uralkodó“ = av. *χšaya-* „uralkodó“ (az eredeti szókezdő mássalhangzó csoport előtt az osszétot jellemző magánhangzói előtéttel, v. ö. osszét *äɣsîr* = óind *kšıra-* „tej“, osszét *äχsäv* = av. *χšap-* „éj“ stb.); votják *gon*, zürjén *gön* „szőr, gyapjú, tollazat“ = osszét *ɣun*, *qun* „szőr“ (HÜBSCHMANN: Etym. d. osset. Spr. 34.); zürjén *körtöm*, *körtîm* „pacht, miete, mietpreis“ = osszét *gärtam*, *gärtan* „accidentien“ (MILLER u. o. 66., 104.; ВЗЯТКА, József püspök szót.); votják *namer*, zürjén *ńamîr* „rubus saxatilis“; v. ö. osszét *manärg* „málna“; zürjén, votják *purt* „kés“ = osszét *farat'*, *färät'* „fejsze“ (= óind *paraçu-* id.; nem csuvas közvetéssel, mint PAASONEN véli, FUF. II: 186); zürjén-votják *už* „csődör“ = finn *orhi*, *orihi*, *oris*, lapp *orries* id. = osszét *urs*, *vurz* id. (v. ö. av. *varšni-* „kos“, újper. *guśn* „him“ stb. MILLER u. o. 31.); zürjén *vurd* „vidra“ = osszét *urd*, *urdä* id. (= av., óind *udrá-* id. az osszétot jellemző metathesissel); zürjén *îröš* „kofent, dünnbier“ = osszét *wäras*, *iwäras* id. (STACKELBERG: Fünf osset Erz. 84.). Hogy egyes osszét jellegű iráni jövevényszók — talán csak más nyelvek közvetésével, vagy kereskedelmi úton — távolabbra is elterjedtek a vogul-osztják és zürjén votják nyelvek határainál, annak néhány esetét eddig is láttuk (l. fentebb a *méreg*, *üszö* s a zürj. *už* „csődör“ szókhoz csatlakozó adatokat). Hozzávehetjük itt ezekhez még a következőket: cseremisz *äɣger*, *aɣgîr* „horog“ = vogul *wāɣkèr* „kamó, horog“, zürjén *vugîr* „horog“ = osszét *ängur* „horog“ (mely az óind *áɣka-* „kamó“ szóval összefüggő képzés); mordvin *śava*, *śeja* „kecske“ = osszét *säɣä*, *säɣ*, *sāɣe*, *saɣ* id. (= óind *čhāga-*, fem. *čhāgā-* id.); cseremisz *keńe*, *kińe* „kender“ = osszét *gänä*, *gän* id. (MILLER: Osset. Etjudy III: 14.). Nyilván egybefüggnek e szóval a mordvin *kańt*, *kańtf* és a török *kendir* szavak is.

Mindez adatok arról tanuskodnak, hogy az alán ethnikai hatás kiterjedt a magyarral rokon népek egy részére is, illetve hogy e népeket az alán hatás még a magyarral való ősi területi kapcsolatukban találta. Minthogy pedig a felsorolt alán jövevényszók között kaukázusi

eredetűek is találhatók s különben is jelentékeny számban mutathatók ki kaukázusi nyelvek köréből eredt jövevényszók a rokon nyelvekben. joggal föltehetjük, hogy a szóban forgó rokon népeknek érintkezése az alánokkal szintén a Kaukázus éjszaki vidékein történt. Ez a táj volt kiinduló pontja a finn-magyar népek terjeszkedésének, illetve vándorlásainak a Don és Ural folyó közti téren éjszak felé. Az egyes népegyedek kifejlődésének korában a magyar s a hozzá nyelvileg legszorosabban csatlakozó vogul-osztják népek elődeinek lakóhelyei eshettek az ősi terület legdélibb részére s talán nem tévedek abbeli sejtelmemben, hogy a Kaukázustól éjszakra terjedő pusztaságon a Donba torkolló s forrásvidékével csaknem a Kumáig terjedő, nagy *Manyč* folyónak, valamint az ugyane szóval jelzett több folyóérnek, sóstónak és helységnek a neve a vogulok és osztjákok *mańś*, *mąnś*, *mańśi*, *mänči* nevének s ezzel együtt az összetételes *magy-er* (= *magyar*) népnév előrészének földrajzi alkalmazása, úgy hogy e név az illető föld egykori lakóinak őrizte volna meg emlékét.

Végül még egy nyelvi adatra kívánom fölhívni a figyelmet, mely e helyen bennünket azért érdekel, mivel a magyaroknak és alánoknak fentebb történeti alapon bizonyított közös érintkezését a kaukázusvidéki ugor-bolgárokkal igazolja. Ez a szó a magy. *sajt*, melynek mását eddigelé csak a csuvasból (illetve mint innen vett jövevényszót még a cseremiszből) ismertük, hol ugyancsak „sajt“ jelentéssel *ččγêt* alakot találunk (itt *č* = *t* + *š* s a *γ* zöngétlen media). Nem más ez a csuvas szó, mint a krimi-tatár *juγurt* „quark, weisser käse“ (Radloff: Wb. d. Türkdial. III: 542.) = ujgur, ozm. *joγurt* „sauere milch, quark“, kojbal *tört* „käse“, jakut *suorat* „sauere milch“ elváltozása, melynek a szókezdő mássalhangzót s a magánhangzókat illetőleg egészen hasonló párja a csuvas *čĕmĕr*, *čomŭr* = török *jumur* „gömbölyű“ szó (v. ö. ehhez még: csuvas *čĕrĕ* = török *jürük* „szív“, *vĭrĕn* = tör. *orun*, *urun* „hely“, *vĭrĕs* = tör. *urus* „orosz“ stb.), a szóvégzetet illetőleg pedig a csuvas *tĕwát*, *tĕwáttĕ* = tör. *tört*, jakut *tüört* „négy“. A mai csuvas *ččγêt* alak előzményének *šoγêt* (illetve *šąχêt*, *šąχt*)-féle változatából fejlett a magy. *sajt*, úgy mint a *rajt-*, *tanojt* (*tanét*, *tanít*), *mezejtelen* a régi nyelvben igazolt *rohtonk*, *tanoht*, *mezehtelen* alakok nyomán, minél megjegyezhetjük, hogy az eredeti mintakép szókezdő *č* > *š* változása a magy. *saru* = török *čaruk* és magy. *sereg* = török *čerig* szókban is előfordul. Föltűnik immár, hogy ugyanez a csuvas-magyar szó meg van *čĭγd*, *čiγd* alakban és „sajt“ („käse“) jelen-

téssel az *osszétban* is,[1] mely szóegyezés történeti hátterét alkalmasan úgy képzelhetjük, hogy az osszét szó is ugyanabból a kaukázusvidéki bolgár nyelvből került, melynek a csuvas a maradványa s a melynek egyik nyelvjárásából a magy. *sajt* is származott. Teljesen megfelelő a három egyező szó itt föltett viszonyának az a földrajzi helyzet, melyben a bolgárokat. alánokat és magyarokat a Kaukázus éjszaki vidékén a történeti nyomok mutatják, mely szerint t. i. a bolgárok a Kubán, az alánok a Terek felől a mindkettőjüktől éjszakra eső magyarokkal s egyszersmind egymással érintkezhettek. Minthogy pedig a *sajt* szó szókezdő *č* > *š* változásával ugyanazon hangalakulatot mutatja, mit a végzetűnél fogva (török *-uk* = magy. *-ú*, *-u*) ugor-török jellegű *saru* (= török *čaruk*) szó, ebből azt az egyéb okokkal is támogatható következtetést vonhatjuk, hogy a magyar nyelv ugor-török elemeinek fölvétele szintén a kaukázusvidéki házában történt s hogy e jövevényszók eredeti nyelvét itt — mint ezt ismételve alkalmam volt kiemelni — a bolgár törzsek valamelyike, valószinűleg az *on-ugur* beszélte.

Fejtegetésünk végeredményében igazolva van tehát a magyar krónika mondája, mely a magyar nép őstörténetét *Belár* népével, a Maeotis táján élt bolgárokkal s az alánokkal hozza szoros kapcsolatba.

Újabb bizonyságát nyujthattuk itt egyszersmind annak a régóta hirdetett igazságnak, hogy a nyelvi tények vallomásaiban gyakran találunk tanulságokat, melyek a rég mult korok eseményeiről sokkal világosabban értesitenek bennünket mint a földből kiásott néma tárgyak s mint történeti följegyzéseknek homályos adatai.

Munkácsi Bernát.

ADALÉKOK A ROVÁSHOZ.

I. Emlékezések.

Régi emlékezéseim vonatkoznak a betűrovásra. Harmincz évvel ezelőtt a „Nemerét“ szerkesztettem Brassóban. Ez volt a Királyföld egyedüli magyar lapja és Marosszéket kivéve, a székelység egyetlen organuma. Illőnek tartottam megtanulni a „hun-székely“ irást, irodalmi forrásból. Egy szép nyári délután

[1] Miller (Spr. d. Osseten: 25.) kétséggel veti egybe az osszét szót a tőle jelentésben távol álló s az irásságban egyébként nem ismeretes óind *tiktá-* „scharf. bitter“ szóval.

egy úzoni kúria kertjében ültem egy padon két szép leánynyal. Az egyik, ha jól emlékszem, egy háromszéki református pap leánya, székely betűket rajzolt a homokba napernyője hegyével; rám nézve elég hízelgő megjegyzést betűzhettem ki. Valami udvarias feleletet szántottam botommal a porondba, szintén székely betűkkel. Lőn erre nagy pirulás és zavarodás. Megtudtam aztán, hogy a leány az édesapja jegyzeteiből tanulta volt meg ezt az írást; azt gondolta, hogy ez az ő családjuknak valami külön titkos írása, a melyet nem érthet meg más nemzetségbeli ember. Így élt a székely írás egy emberöltővel ezelőtt az úzoni fövényben. Hej, azóta elfújta az igazi Nemere szele azt a homokot s az esetnek csak halvány nyoma maradt meg emlékezetem porondján!

Ezt az emléket elevenítette fel 15 évvel azután az én felejthetetlen kollegám, a boldogult Király Pál, a kitől én annyit tanultam, de a ki homokra építette a maga elméletét a hun-székely írásról.

Egy déltájt egy székely írású kodexből a tüzet magasztaló ósdi magyar himnuszt olvasott fel nekem nagy hévvel. A végét én mondottam el neki, úgy nagyjában, nagy bámulatára. Délután aztán elvittem neki a Somogyi magyar énekeit; ezt a könyvet éppen akkortájt turkáltam volt elő valamely antiquarius lomjából. Sok éven át időnkint bejártam az ország összes ódondászait, (akkor még concurrens nélkül) így szedtem össze jó részét annak a nagy ethnographiai könyvtárnak, melyet aztán a néprajzi múzeumnak adtam. Király tanár addig még nem ismerte volt a Somogyi könyvét. Nála is rekedt aztán a rovás-írásra vonatkozó némely más könyvemmel együtt. Sok alkalmam volt vitatkozni vele a székely írásról és a Karacsay-kodexről. Ebből 1889-ben mutatványt közöltem az „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn“ című folyóiratomban (I. 366. l.).

Király Pál, kit néha Páter Horkásznak neveztünk, fanatikusa volt a Karacsay-kodexnek és a székely írásnak. A kettőt nem tudta elválasztani egymástól, és főképen ez volt az oka, hogy e téren való lelkes buzgólkodása úgyszólván meddő volt.

Az elfogulatlanúl, szigorú módszerrel keresett vagy divinatióval sejtett igazságra való törekvésben a tévedések olyanok, mint a mágnestű oscillálása, mely végre is biztosan megállapodik a delejes sark irányában és ebben megmarad vagy ebbe visszahelyezkedik minden eltéréssel szemben. De mint a mágnestű nem éri el magát a delejes pólust, úgy az igazra való legbiztosabb és leghaladóbb törekvő sem érheti el az absolut igazságot. Azok a tévelygések azonban, melyek valamely előre supponált igazság, mint fixa idea felé való révedező gravitálásból erednek, olyanok, mint a szabadon függő óngolyó ingadozása, mely mindig csak a maga nehézkedési erejét

követi, tehát irányt nem jelöl, nem biztosít, az égtájak iránt nem orientál. a kutatás hajóját nem vezeti czélhoz: az igazság révébe. Különben nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a kutatás haladása nem a két pont közötti egyenes vonal, hanem, hogy útja gyakran spirális módjára, látszólag néha teljesen eltérve a czéltól, halad lassankint előre a legalább relativ tudományos bizonyosság felé.

És mégis tulajdonképen a Király Pál érdeme, hogy most, mondhatni, az egész nemzet érdeklődik a rovás-írás dolga iránt, hogy népvizsgálóink legjobbjai foglalkoznak ez ügygyel. Nemsokára végképen tisztázva lesz. Megköveteli ezt a dolog fontossága, de nemzeti tudományosságunk reputatiója is.

Újabban, alkalom adtán én is foglalkoztam a rovások dolgával. Sepsiszentgyörgyön a rovások nagymestere, Sebestyén Gyula számára lemásoltam egy székely írású, XVIII. századbeli levelet. Ő aztán megkapta az eredetijét és ennek mását közölte. Még egy érdekes nyomra találtam ottan. Bodola Sándor barátommal, polgári iskolai tanárral meglátogattam egy nagynénjét, Dakó Andrásnét, előkelő nemes családból való, tisztes székely matronát, a ki szerény viszonyok közt él ott palló-utczai házában, derék kovács-mester fiával. Nagyatyja, Bodola József, mérnök volt, a neves Bodola Sámuel püspök édestestvére. Felvinczen halt meg. Dakóné atyjára szép ősi vagyon maradt s néhány könyv, köztük pár vastagabb régi kötet, *tele székely írással*. Az apja elpazarolta a családi vagyont: a könyvek a maradékházikó padlására kerültek. A szegénységben maradt örökösök nem igen törődtek velök, pedig talán értékesebbek voltak az elprédált birtoknál. A házikóban egy ideig czigányprimás családja lakott bérben; ezek lassankint eltüzelték a haszontalan salabaktereket. Így pusztult el a családi birtokkal együtt a családi hagyomány is, a nemzetnek egyik legbecsesebb szellemi kincse, s igy teszi a czigányt könyvtárdúlóvá a hideg. Hasonló jelű könyv vagy irás nincs többé sem özv. Dakóné, sem atyjafiai birtokában. Csak még egy litografált iv székely alfabétumokkal, melyet Révay Pál lelkész mentett meg a székely múzeum számára (a hol van néhány rovásos bot is). Ez ívnek annyiban van köze özv. Dakóné asszony személyéhez, hogy az ő nagybátyja volt az abban említett Desi.

II. A hazai számrovásra vonatkozó latin kifejezések.

bacillus incisus, rovás, *baculi incisi*, rovások (Páriz Pápai). Bartalnál, a magyarországi latinság szótárában nincs meg. (Lám, a XVIII. században már ismerték nálunk a *bacillust*, még pedig igen kellemetlen fajtáját, t. i. az adó-bacillust.)

crena, metélés, ravatalás stb. (item: nyíl ága, melybe az ideget teszik).

(crenarum numerata incisio, rovás, crenis factis numerate incido, rovom; Páriz Pápai, Bartalnál nincs meg).

cultellus, dézsma-kerület. (Bartal.)

czinkus, rovás-pálcza (az erdélyi guberniumnak 1799 július 25-én, a szász székekhez intézett rendeletében).

dica, rovás, dicalis, adóbeli, dicare, megadóztatni, dicarum capita, rovásnak a nyele, dicatio, rovatal, dicationales tabellae, adótabellák, dicator, rolló, dicatoratus, adóhivatal, dicatus, megadóztatott. (Mind Bartalnál. E szók alatt sok idézet és utalás van; némelyike érdekes a számrovás történetére nézve.)

incido, incidendo noto, rovom. (Páriz Pápai. Bartal nem említi.)

incisura, bárcza, rovás. (Bartal, Páriz Pápai.) Ez volt a leghasználtabb kifejezés 100—150 évvel ezelőtt, incisurae longae, unilaterales, hosszú, egyoldalú, lécz-rovás, incisurae fissae, hasított rovás.

inscissura. rovás (inscindo). Ez alakot csak egyszer találtam, a nagyszebeni főbiztosságnak az erdélyi guberniumhoz intézett felterjesztésében, 1799 jún. 24.

koncha, dézsma-terület. (Bartal.)

talea rationaria, taleola, rovás. (V. ö. talea = kés allyafa, Páriz Pápai).

talia, adó. (V. ö. taliare, tajare, levágni, Bartal.)

tessera, rovás, kréta, hitel. (Bartal.)

Dr. Herrmann Antal

MAGYAR NÉPMESE-TYPUSOK.

— Hetedik közlemény. —

XV.

A félszkereső.

Gomme 39.

1. Egy ifjú nem tud félni. Világgá megy, hogy félni tanuljon. (Addig nem akar megnősülni, míg félni meg nem tanul.)

2. Különféle próbáknak vetik alá a bátorságát. (A legsúlyosabb próbát rendesen egy kisértetek vagy ördögök által háborgatott várkastélyban állja meg.)

3. Valami hirtelen meglepetéssel ráijesztenek, a mire elismeri, hogy megtanult félni (helyesebben: megijedni).

55. Erdélyi[1] III. 289. l.: *A félelemkereső.*

1. Rakonczátlan parasztfiú (*Pihári* nevü) szüleinek nem akar engedelmeskedni; apja elveri a háztól s megátkozza, hogy mivel az apjától se fél, addig ne lelje nyugtát, míg félni meg nem tanul.

2. Korcsmában *háromszáz katonát* hív ki birkózásra, de nem mernek vele kiállani, ekkor pálinkával kinálja őket, mitől mind elalusznak. (Itt a mese csonkának látszik.)

3. Korcsmárostól kérdi, hol tanulhatna meg félni? Hét mérföldnyire lévő várba utasítja, hol *hét éve* ördögök kisértenek.

4. Királytól *26 szekér fát, 26 szekér kalácsot, 26 szekér gyertyát, 26 hordó bort* kér s ezzel a fölszereléssel bevonul a várba, hol nagy dáridót csap. *Három* éjjel egymásután egy-egy *ördög*-gel verekszik, mind a hármat agyonveri. (A harmadik ördög mielőtt kimúlik, azt tanácsolja neki, hogy a vár egy kamarájában markoljon behunyt szemmel a király kincséből s kijövet mosdjék meg az „ajtónyíláson" lévő kis csuporból, a mitől azzá változhatik, a mivé akar. De P. nem követi e tanácsot, mert él a gyanúperrel, hogy az ördög csak a vesztét akarja. A kincstartó kád *tüzfolyadékkal*, a csupor *választóvízzel* van tele.)

5. A királytól egy *aranynyal teli tüszőt* kért jutalmul. Tovább vándorol s útközben előtalál egy *koldust* s most ettől kérdi, hol kaphatna *félszet?* Egy várba utasítja, a melynek királya azért „szomorú", mert *százhetven* esztendővel ezelőtt a nagyatyja zálogba adta a várat a *tündér leányok*-nak háromszáz esztendőre; de előbb szeretné tőlük visszaváltani.

6. P. vállalkozik a visszaváltásra; *16 szekér* fát, gyertyát, kalácsot, s ugyanennyi hordó bort vitet a várba. Éjjel *öt tündér lány* jön a várba s a szoba négy sarkára, az ötödik meg a középre állva, *lapdázni* kezdenek P.-val s egyik sarokból a másikba vagdossák, míg egy órai lapdázás után, mikor már majdnem oda van a sok ide s tova lökdöséstől, felkapja a napnyugoti szegletből a legkisebbik tündért, az ágyba vágja s melléje simul. Erre a házban tüstént sötét lett s a többi négy tündér eltünt. (Az addig ragyogó nagy *fény a tündérek szemeiből* sugárzott ki.)

7. Az ötödik „tündér" belészeret Pihába s szívesen a felesége lenne, de ez nem akar addig házasodni, míg a *félszet* meg nem ismeri Elválik tehát a szép leánytól, ki egy *pikszist* ad neki útjára. Útközben megpihenve kinyitja a pikszist, melyből egy kis *tüzkígyó* ugrik az arczába; ettől megretten.

8. Most a királyhoz megy, elmondja, hogy várát visszaváltotta. Király neki akarja adni leányát, de P. csak a maga kis tündérét keresi fel. Ez

nem más, mint a király leánya, ki azért állt be a tündérek közé, hogy megölethesse őket s az apja várát tőlük visszanyerhesse. P. feleségül veszi.

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1848.

55.bis PINTÉR 133. l.: *A feesz kereseő.*

Az előbbinek palócz tájszólású mása. A két mese egymáshoz való viszonyát ill. lásd *Ethnographia* XIV. 197—203. l. Az i. h. kifejezett véleményem támogatására csak a következő párhuzamos idézetekre szorítkozom:

PINTÉR 133.

Mehharakszik az apja amúgy keservesën, hazakergetyi ja gyerëkët, otthon az ajtaót bëreteszëlyi ësszaóga fávaó, elévëszi ja sziostort, mërakj amúgy magyarmiskásaó, szintú csattog-csörög a házba mindënfeelë. Mikaó má fárattyii járatta háta pecsënyecejin a suhogaó bátytyát, mëppihent az apja . . .

(133.) Koran s olyan fija vaótam een szëgeen ëldës apámuramnak — Isten (134.) nyuktassa haja forgaószeebe esik is a pora — únneesztem ezeő szavát, minhaja tyisztelendúr monta vaóna ja katékrábaó.

Mënnyee fijam eb a leököd, a meőre lácz, nekëm së testëmnek, së lelkëmnek nem këllël, ëhún eze butykos, mëg ëgy kënyeer, loholly a szee után a meőrre ja tollyú szá, ha apáttaó nem feesz, aggyeé kergesseé jaz Isten bottya, mi mënnem tanaósz feenyi . . .

(136.) A kirá hallotta jeéczak a dörömbözeest, az ördög beőgeesit is, akire ja leelëkvácság harang is feerevereődött. Meé söteetbe jeőmënt mënnéznyi ja kirá szaógája Pihárit, dejeő máludt mind a tej, deja kezi lëcsüngött az ádraó, jaki mereő veer vaót.

(141.) . . . eszibe jutott az aranpiksis, kivëtt azt a dërékszíjábaó, sokájeé nyi-

ERDÉLYI III. 289.

Megharagudott az apja keservesen, a fiút haza kergette; otthon az ajtót egy szolgafával betámasztotta, a szíj ostort elővette, s megrakta amugy magyar miskásan, hogy szintúgy csürgött csattogott minden a házban. Mikor untig fáradtig járatta háta pecsenyéjén a suhogó bátyját,[1] (hogy a vér csak úgy csatornázott végig a lába szárán,) megpihent az apa . . .

(290.) Koránt se ollyan fia voltam én szegény édes apám uramnak, az isten nyugtassa meg, ha a forgószélbe esik is a pora! mégis, a mit mondott, úgy néztem, (úgy megfogadtam), mintha a tiszteletes mondta volna a katékrából!

Eredj, fiam, eb a lelked! a merre szemeddel látsz, nekem többé nem kellesz se testemnek, se lelkemnek; nesze itt egy butykos pálinka, meg egy kenyér, loholj a szél után, a merre a talú repül. Ha apádtól sem félsz, addig üldözzön az isten ostora, míg *félszet* nem kapsz.

(292.) A király hallotta éjtszaka várában a nagy dörömbözést, hallotta az ördög bőgését, mellyre a halálharang félre verődött. Még sötét reggel eljött a király szolgája megtudni: hányadán van Pihári? Pihárit a szolga még aludva találta, s látta hogy csüngeti véres kezét az ágyról . . .

(298.) . . . eszébe jutott az arany katulya, s azt tüszűje mellől kivette . . .

[1] A szíj ostor vastagabb, nagyobb, mint a suhogó, azért mondatik a suhogó bátyjának. *Szerk.* (Erdélyi János jegyzete.)

togatta, de nyittyára sëhossë tanát; mënnyom ëssëreófot, ëczczërre feőpattan a fedellyi, belölëëcscsëp tyűzkígyaó ja pofájára ugrik, ott eőpattant, attaó úmmëgihett, mingyá kitört a rosz . . .

Sokáig nyitogatta (a kis fényes eszközt), de nyitjára sehogy se tudott találni: ekkor meg nyom rajta egy kis arany srófot, egyszerre felpattan a pikszis fedele, s belőle egy kis tűzkígyó a P. orczájára ugrik, s ott széjjelpattan; ettől P. úgy megijedt, hogy a rosz mindjárt kitörte! . . .

56. Gaal[2] I. 139. l. (8. sz.): *A zöld dragonyos*

Az igen bonyodalmas és kuszált előadású mesének csak a bevezetését követő része tartozik ide, melyben egy „zöld dragonyos" egy *elátkozott várban* tölt egymás után *három éjszakát.* Az első éjjel olyanformán *lapdáznak vele,* mint az előző mesében Pihárival a tündérek. Közös a két mesében a készületek egyike, a *gyertya* (de mindig csak egy szál), közös továbbá, hogy a megkínzott dragonyost a megváltandó princzeszné ápolja, sőt itt tanácsokkal is ellátja a három éjszakára. De a másik két éjszaka próbái mások. (Második éjjel *szíjat szabnak a hátából,* harmadik éjjel meg *nyárson sütögetik.*)

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1857.

57. Merényi[2] I. 202. l.: *A mészáros legény.*

Csupán az *éjjeli kaland* hasonló némileg e typus meséinek megfelelő részéhez. Itt egy mészáros legény egy boszorkány házába kerül, hol egy *vörös sipkás* ördöggel kell megverekednie. A mese második része, a kiszabadított kis leányról s a *forró szurokkal teli üstbe* fojtott boszorkányról, kinek a *nyelve* csak nagynehezen verhető agyon, nem tartozik ide.

Közlés ideje 1862.

58. Nyelvör I. 376. l.: *Az elkárhoztatott borbély.*

Szintén töredék.

1. Elátkozott kastélyban minden éjfélkor nagy zörgés támad. A kastély ura katonákat állít oda, de mind elfutnak, mikor a kisértet jön. *Ezer forintot* igér annak, a ki a kisértetet elzavarja.

2. *Obsitos* vállalkozik, csak elég enni-inni való, meg kártya legyen. Egy *czimborája* szegődik hozzá.

3. Éjfélkor nagy zörgés, csattogás támad, mitől a czimbora ijedtében szörnyet hal. Az obsitos kitart.

4. A mennyezetről *kéz, láb, derék, fej hull le,* odalenn e testrészek egy testté ragadnak össze.

5. Obsitos borral kínálja a kisértetet, ki borotvát, szappant, kendő vesz elő s *megborotválja az obsitost.*

6. Elkárhozott borbély azért kisértett, a míg ez úton meg nem váltották, mert életében szegény embernek, ki nem tudta a borotválásért járó garast lefizetni, a kabátját széttépte.

Feljegyzés helye: Szeged vidéke. Feljegyző: Wolf Vilmos. Közlés ideje 1872.

Összehasonlító irodalom. Grimm K. u. Hm. 4. Gonzenbach 57. Cosquin 67. (II. 253.) R. Köhler Kl. Schr. I. 68., 110., 258. *The Folk-Lore Record* VII. [illegible] 2. Tabulation of folktales Nr. [illegible] (Marian Roalf Cox.) Az **56.** sz. mesét v. ö. a köv. hazai német ponyvairodalmi termékkel: *Fürchtenichts des Grünhöslers Leben.* Bucsánszky, Pest 1871. Bizonyára magyarul is megvan. Érdekes és semmi esetre sem véletlen találkozás, hogy az idézett külföldi mesék között a Cosquin-nél felsoroltak egyikének, egy flandriai franczia mesének a hőse is: *Culotte-Verte, l'Hommesans-Peur.*

XVI.

Panczimanczi.

Gomme 59.

1. Egy leánynak nehéz feladatot kell teljesítenie.

2. Valami varázserejű lény (törpe, ördög) segít neki azon feltétellel, hogy ki kell találnia a nevét.

3. A leány véletlenül kilesi a felsőbb lény nevét s így kimenekül hatalmából.

---

59. Arany 277. l. *Panczimanczi.*

1. Szegény asszonynak van egy nagyon rest leánya. Királyfi épp a házuk előtt megy el, mikor az asszony a leányát veri. Királyfi kérdi, miért veri a leányt; feleletül azt nyeri, hogy azért, mert mindent *arany fonállá* fon, a mi csak a keze ügyébe akad. Ugyanúgy még kétszer.

2. Királyfi feleségül veszi a leányt. Tömérdek lent vásárol, hogy azt fonja meg.

3. Busuló királyné nyitott ablaknál ül, ablakon beszökik egy *törpe emberke* „három arasz volt a hossza, két rőf a bajusza, egy sing a szakálla". Megigéri, hogy *3 nap* alatt megfonja a fonalat, de ez alatt *ki kell találnia a nevét,* különben magával viszi a királynét.

4. Király egy vadásza erdőn véletlenül meghallja, a mint egy törpe emberke ezt kiabálja: „Én vagyok *Panczimanczi,* az én nevem senki se' tudja, sütök-főzök, holnap után szép menyasszonyt hozok". Ezt odahaza elmondja, királyné is meghallja, s így meg van mentve.

5. (E záradék csak némely változatokban van meg.) Király még egy próbára akarja tenni a felesége fonó-készségét. De most ravaszsággal vágja

ki magát. *Három koldusasszonyt* járultat a király elé, kiknek elseje állítólag a sok fonástól *púpos hátú*, másikának ugyanattól *a melléig ér le az ajka*, a harmadiknak meg *a hasát veri a nyelve*. Erre a király eláll szándékától, nehogy a felesége is így elcsúfuljon.

Feljegyzés helye és ideje nincs kitéve. Közlés ideje 1862.

---

60. Kriza 411. l. *A rossz fonóleányból lett királyné.*

1. Csak *egyszer* mondja az asszony a királyfinak fenti hazugságot leányáról.

2. Mint az imént.

3. Eleibe lép egy félsinges ember másfélsinges szakállal. A többi, mint az előbb.

4. A törpe az erdőben „egyik ágról a másikra szökdösött, fonalat matollált, s mind azt dúdolgatta:

„Az én nevem *Tánczi Vargaluska*,
Feleségem lessz jó fonó Zsuska".

5. A három koldús asszony egyikének „a szeme pillája ugy leüttyent, hogy az egész ábrázattyát eltakarta; másik vót egy pittyett ajakú vén asszon, a kinek az ajaka szinte a térgyit verte; a harmadik vót egy lapos fenekü vén asszon, a kinek ojan lapos vót az ülete, mind egy kerek lapittó".

Háromszék. Közlés ideje 1863.

60*. Kropf 46. l. *The lazy spinning-girl who became a queen.*

Az előbbinek angol fordítása, a 330. s k. lapokon Jones igen becses hasonlító jegyzeteivel.

---

61. Nyelvőr XXVIII. 479. l. *A pórul járt ördög.*

(Csak a középponti motivum, az ördög nevének fogós volta miatt tartozik ide.)

1. Egy ördög elhatározta, hogy mindenkit elvisz, a kinek *nem hosszabb*[1] *a neve*, mint neki.

2. Szegény emberrel találkozik, ki átlátva az ördög tervét, előbb az ő nevét kérdi. Ez: *Ravasz csalatroki lapatra pityerge.*

3. A szegény ember erre azt mondja, hogy őt meg *Szen-pon-ponoló-vice-nóversonologono-Vilipitikócki János*-nak hívják. Erre az ördög elfut s meg sem áll a pokolig.

Feljegyzés helye: Patóháza, Szatmármegye. Közlő: Bartók Jenő. Közlés ideje 1899.

---

[1] A közlésben hibásan: *a kinek hosszabb.*

Összehasonlító irodalom. GRIMM K. u. Hm. 55. GONZENBACH 84. COSQUIN 27. sz. (I. 268.) *Revue des Traditions populaires* II. 31. E. CLODD, The Philosophy of Rumpelstilskin. (*Folk-Lore Record* VII. 135—163. 1889.) R. KÖHLER, Kl. Schr. I. 54, 76., 134., 403. l. Az 5. számú motivum, *a három eltorzult fonóasszony*, más meséből való. Ezt l. GRIMM i. h. 14. és *The Folk-Lore Record* VII. Part 3. Tab. of folktales Nr. 16. pag. 41. (M. R. Cox.)

Katona Lajos.

„FÜGÉT MUTAT."

BENCZÉDI SZÉKELY István Világkrónikájában (1559.) Lajos király boszszuló hadjáratát a következőképen beszéli el: „Hatodic hada lőn a' Joanna ellen, ki minden hadaual Napol'ba mene, es meg ölette mind azokot kik az ő attiafianac halalaba reszesec valanac, holot *á figet az Olaszokal á Szamar allfeleből ki harabtata*, es nag' romlasokat tetetuen meg teree Budaba". Kétségtelen, hogy Lajos király bosszuállását itt nem kell éppen szószerint vennünk, ezt egyszerűen szóképnek, ne mondjam „szóvirágnak" értelmezhetjük, hogy keményen megbűntette, megalázta az álnok olaszokat. Ám Benczédi Székely István a büntetésnek ezt a képes kifejezését nem maga találta ki, hanem egy, úgy látszik általánosan ismert, középkori adomából vette, mely Rőtszakállú Frigyeshez fűződik, ki 1162-ben elfoglalta Milanót s minthogy a milanóiak a császárnét kevéssel előbb szégyenletesen kiutasitották, a legmeggyalázóbb bosszút eszelte ki felesége megsértőire. Sem MURATORI, sem PERTZ Monumentáiban nem találtam meg ennek az eseménynek nyomát. Legrégibb följegyzése tudtommal KRANTZ' Albert Saxonia című művében van (1520, lib. VI., cap. 36., megvan a Nemz. Múzeum könyvtárában) s következőképen hangzik: „Regiam dominam mulae impositam capite obuerso in caudam bestie, transdidere in manus pro freno eiusdem bestie caudam. Ita ludibrio habitam emisere per portam alteram. Auxit iracundiam Caesaris iusta indignatio: obsessos perurget, ut saepe alias, ad deditionem, neque bellum, neque pacem perferre potentes. Tum deditos illa lege accaepit, eos qui uiuere mallent, ficum de genitalibus mulae dentibus eximerent, alioqui mox obtruncandi. Multi praeponebant mortem ignominiae. Uitae cupidi fecere quod iubebant. Vnde nata est Italis illa contumelia irrisio, cum digito inter duos ostenso proferunt. Eccola fico: Haec est illa ficus, quam tulistis Mediolanenses per summum ignominiam, unde horror est, digna superbiae uindicta".

RABELAIS egyenest innen vette ezt az adomát a Pantagruel IV. könyvének 45. fejezetébe, hol a ‚papimanes'-ok ily módon bűntetik meg a

„papefigues“-okat, mert „l'ung d'eulx, voyant le pourtraict papal, luy feit la figue“. Rabelais elbeszélése, bár szorosan a Krantzé szerint halad, természetesen körülményesebb és ki van színezve. Az öszvérnek nála már neve is van: „la celebre mule *Thacor*“ (en hébreu, fic qui s'engendre au fondement = népiesen lóczitrom). Nem elégszik meg vele, hogy a bűnös „arrachst publicquement la figue auecques les dentz“, hanem „puys la remist on propre lieu sans ayde des mains“. Az *eccola fico* fölkiáltást azonban a tanulságból magába a cselekvénybe teszi: „Iceulx apres auoir a belles dents tire la figeu, la monstroyent au boye (= bourreau) apertement, disans: *Ecco lo fico.*“

Valószínű, hogy ez a történet olyan *vándor-adoma* lehet, melyet épp úgy, mint sok más emlékezetes esetet is, alkalmilag más-más kiváló személyiséghez fűztek. Lehet, hogy a köztudat, elfeledve, hogy valamikor Barbarossa Frigyesnek tulajdonította, később a mi Lajos királyunkra ruházta, minthogy az ő alakja, szigorú eljárása következtében, ugyancsak belevéső dhetett a nápolyiak s a többi olasznak is az emlékezetébe. Annak nem tudtam nyomára jutni, vajjon Rötszakállú Frigyes előtt kiről szólhatott ez az adoma, de azt hiszem, hogy valamelyik középkori anekdota-gyűjteményből előkerül még.

Érdekes, hogy vannak olyanok, kik ebből a történetből magyarázzák a *„fügét mutat“* szólást, mely tudvalevőleg egész Európában a kicsinylő és csufondáros visszautasítás jelképe, midőn ökölbe szorítva kezünket a hüvelyket a mutató- és középujj közt kidugjuk. A franczia *Littré* nagy szótárában egészen komolyan innen származtatja a szólást: „Cette locution vient de la prise par Frédéric Barberousse des Milanais . . . rappeler par moquerie cette aventure aux Milanais fut dit leur fair la figue“.

Dante Divina Commedia-jában Vanni Fucci:

A fine delle sue parole il ladro
Le mane alzò *com ambedue le fiche*,
Gridando: Togli, Dio, che a te le squadro! (Pokol, XXV, 1–3.)

Szász Károly fordításában:

Beszéde végeztén mindkét ököllel
A tolvaj ég felé fügét dobált,
Orditva: Ne! Isten, neked lököm fel!

Scartazzini, Dante kitűnő magyarázója e sorokhoz irt jegyzetben „si favoleggio“ „azt mesélik“, szóval idézi a milanói adomát. Régibb német könyvek is említik (Zeitschr. f. d. deutsch. Unterricht. 7 : 91; — Körte: Die Sprüchwörter der Deutschen 1861., 1652. szám.)

A fügemutatás azonban valósággal nem ilyen ‚historiás‘ származású. Eddigi magyarázói megállapították, hogy déleurópai eredetű és valószínűleg

trágár jelentésű; legrégibb adataik a középkorba nyúlnak vissza (v. ö. Magyar Nyelvőr 13 : 456; 14 : 36, 84; 15 : 75, 271; 25 : 497. Borchardt: Sprichwörtliche Redensarten, 1894., 332. szám).

Valósággal azonban egészen a rómaiakig, sőt görögökig nyomozhatjuk a kézmozdulatot s a szólást. Már az ógörög σῦκον szónak is a hasonlóság alapján megvolt bizonyos alszerű jelentése,[1] mely az olasz *fica, ficaccia* szóban már a tizenhatodik században annyira általánossá lett, hogy a gyümölcs a hímnemű *fico* alakot vette fel (Tommaseo, v. ö. Nyr. 13 : 456.). Ez a jelentése van a német vadásznyelvben a *Feige, Feigenblatt, Nuss* szavaknak is (Sanders, Heyne Wörtb.). Nálunk a népnyelvben és népköltészetben a *szilva, baraczk, dió* ilyen értelmű (Magyar Nyelvőr 30 : 454., 455.). Olaszban a *fica* mellett a *castagna* (gesztenye) szónak is fejlődött ez a jelentése (Sittl: Die Gebärden der Griechen und Römer. 1890. Teubner. 103. l.; Magyar Nyelvőr 13 : 456.). Hatzfeld-Darmesteter szótára is így magyarázza a franczia *figue* szót: „Allusion obscène à la ressemblance qui existe entre une figue ent n'ouvert et la vulve".

Legkétségtelenebb bizonyítékok azonban azok a bronztárgyak, melyeket a nápolyi nemzeti múzeum gyüjtött össze, főleg pompeji ásatásokból. Fiorelli (Catalogo de Museo Nazionale di Napoli. Raccolta pornographica) másfélszáz ilyen tárgyat sorol föl, mely leginkább amuletül szolgált.[2] A rómaiaknál az ilyen fügét mutató kéz elefántcsontból, bronzból, ezüstből, drágakőből amuletül szolgált gonosz szellemek támadása ellen. Az új görögök, olaszok és spanyolok ma is fügemutatással védekeznek a „szemmel való verés" ellen. Egyáltalán az altest kimutatása és ábrázolásai az egész ó-korban, talán keleti eredetű szokás, mely oltalmul szolgált gonosz indulató szellemek, igézés, jégeső és szélvihar ellen (Sittl. i. m. 103., 121—124.). Ebből igen könnyen érthető már most az átmenet, hogyan vált a daemonüző mozdulat csúfolkodóvá; a mint a *daemon, gonosz lélek, ördög, boszorkány* kifejezés egyszerűen káromkodó, gúnyolódó szóvá lett, úgy jelezhette a fügemutatás is nemcsak a védekezést, hanem a vádat, ráfogást is, hogy azt, a kire mutatják, szintén gonosznak, boszorkánynak tartják, de már nem az eredeti félelmetes értelemben, hanem csak csúfolódásképen. Így gyengült és módosult például a *fene* szó is, melyet Ipolyiék valami kártevő istenség nevének tartottak, mai tudásunk szerint azonban rákszerű baj, *rossz seb*, úgy hogy a *fenevadban*, a

[1] Aliquem irrisura posteriora monastrans quando mulier se inclinat, etiam pudenda inter femora videri possunt, hinc ficae (metaphorice pro: vulva) illa similitudo cum pollice inter indicem et medium porrecto.

[2] A 148. sz. „Braccio che termina in mano impudica, rotto nell'altro capo rospeso a piccola catena rotto pudende virili".

régibb *feneemberben* még megvolt a kegyetlenség, vérengzés értelme, a mai *fenegyerekben* pedig már csak holmi garázdaságot, erőszakosságot, sőt gyakran még dícsérendő életrevalóságot és erőt is érezünk, az *a fenét! mi a fenét?* szólást pedig erősebb csodálkozó visszautasítás, kifejezéséül használjuk.

A fügemutatás kifejező kézmozdulata, valamint a *fügét mutat* szólás megvan úgyszólván minden európai nemzetnél. A középkorban, úgy látszik, igen elterjedt csúfolódás volt, mert az istenkáromlás fajai közé is fölvették és büntetéssel sujtották: „. . . si aliqua persona contra Dm. Deum . . . *ficham fecerit* . . . puniatur et condemnetur in libris quinque“. — „. . . cum ambabus suis manibus *fecit Ficus*“ (1449, Ducange). Érdekes itt, hogy két kézzel is szokták mutatni, épp úgy, mint Dante idézett soraiban. „Ab antiquissimis temporibus probrosum fuit digitum alicui per modum ficus ostendere“ (Heinrich v. Erfurt Krónikája, 1178., idézi Sittl 103.). Olaszban: *far* v. *mostrar le fiche, far la ficha.* Franciában: *faire la figue,* már a XIII. században: „Cil prince nous ont fet la figue“ (Littré). Spanyolban: *hacer la higa, dar higas;* az Országos Képtárban Jusepe Martinez spanyol festő (1612—1682.) képén Jóbot egyik ellensége fügemutatással csúfolja. Portugálban: *dar huma figa.* Németországban 1522-ben még idegen zsoldosok szokásának mondják (Sittl. 103.), de csakhamar meghonosul: *die Feige(n) weisen* (1526.), *machen, zeigen, bieten* (Sanders, Heyne szótárai); a németektől terjed tova a csehekhez: *ukázati fjk* s a lengyelekhez: *pokazać figę.* Megvan az angolban is: *to give one the fico,* vagy egyszerüen *to fig:* csúfol, fittyet hány. A román népeken kívül már sehol sincs meg eredetének tudata, mindenütt már csak mint gúnyoló mozdulatot és kifejezést veszik át. Nálunk a szólás nagyon későn jelentkezik, legalább irodalmi adatunk csak a XVIII. sz. végéről van: „*Függet mutat* peres törvény birájának“ (Orczy: Költ. Sz. 37.). Szarvas Gábor szerint mind a szokás, mind a szólás, meg a *füge* szó is a németből s nem az olaszból került hozzánk (M. Nyelvőr 15: 77.); ennek egyebeken kívül legkézzelfoghatóbb bizonyitéka az, hogy az olasz *csinálja* a fügét: *far la fica,* míg nálunk, a német: die Feige *zeigen, weisen* szerint *mutatják.* — Tudvalevő dolog, hogy a komáromi szűz híres köszobra is fügét mutatott balkezével (Tóth B. Mendemondák, 94.).

Tolnai Vilmos.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

A kígyókő s fúvása.

A kígyónak a népek szellemvilágában nagy szerepe van. Kelet egyes népei még most is tiszteletben tartják, sőt imádják. A kígyókultusz egész mostanáig fenmaradt. A kígyó a különböző népek regéiben, mondáiban s babonás szokásaiban még mindig szerepel.

A kígyókról egyik legérdekesebb hiedelem a kígyókő-fúvás. A *göcseji* nép hiedelme szerint is összejönnek a kígyók követ fújni. Sok kígyó kell ahhoz, hogy a rendes, mintegy mogyoró nagyságú követ összefúhassák, 50—100 kígyó is össze szokott jönni és pedig Szent György napja előtt vagy nyáron, mely időben az erdők napsütötte helyein, mély árkok fenekén vagy nagy tölgyfák vastag ágai között verődnek össze s ott olyan nagyságú körben helyezkednek el, sokszor (mert „rendiben“ nem férnek el) mint egy „törekrosta“; vagy mint egy méhkas „kobolonnak“ össze.

Fúvás közben fejüket feltartva, összetolják, forgolódnak, csak úgy „lispeg-laspog“ a testük; farkukat egymáson keresztül dobálják.

A követ összeköpködik. Eleinte ez persze kissé lágy köpéscsomó, mely csak később keményedik meg. A kinek éles hallása van, már messziről meghallja a kígyókő-fúvást, mert ilyenkor a kígyók sípoló hangot adnak. Mikor a követ megfújják, széjjel másznak.

Ha sok kígyó verődik össze, 2—3 követ is fújnak. Némelyik követ nem fújják ki egészen, a mi onnan van, hogy fúvás közben valaki megzavarta őket.

Azon a helyen, hol a kígyók a követ fújják, a füvet egészen letisztogatják. Néhol azt tartják, hogy csak nagy, czifra fejű, dupla rózsához hasonló, piros taréjú kígyók fújnak követ; másutt bármilyen kígyókat képesnek tartanak ily műveletre.

A követ némelyek szerint ott hagyják, mások szerint azonban elviszik magukkal s a kígyók királyának szolgáltatják át. Minél több kígyó van együtt, annál nagyobb követ fújnak. Kevés kígyó nem képes egy megfelelő nagyságú kőhöz elég nyálat szolgáltatni. Az e téren való kutatásomnál mondották, hogy egy pálfiszegi (Göcsej) embernek akkora kígyóköve volt, mint egy kaszakő. Másutt fél ököl nagyságúról beszéltek.

A kígyókövet úgy lehet elvenni a kigyóktól, ha egy kereket közéjük eresztenek. A kígyók a kerék után futnak. Ilyenkor csoportosulásuk helyére

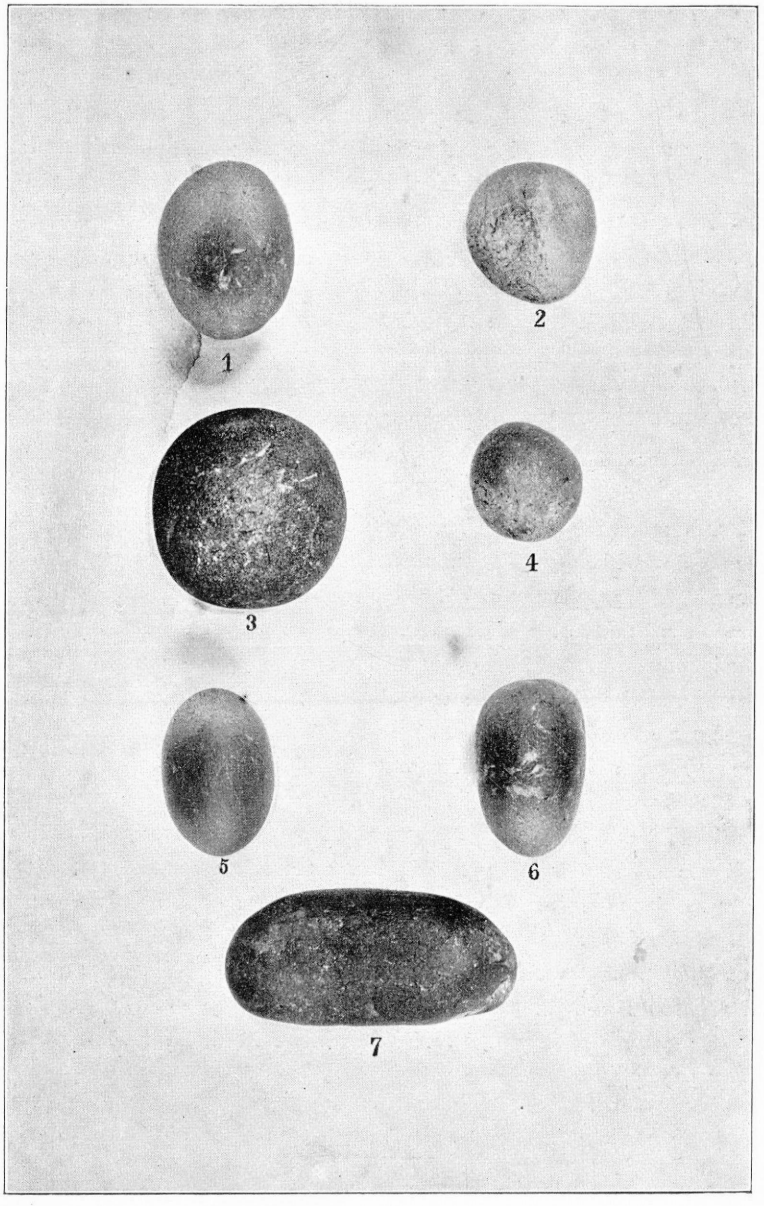

Kígyókövek Göcsejből.

Gönczi Ferencz: „A kígyókő s fuvása“ cz. közleményéhez.

kell szaladni, a követ felkapni s elsietni vele. De ez veszélyes dolog, mert ha a kígyók az illetőt elérik, megölik.

Egyszer egy ember sok kígyót látott együtt. Ezek is követ fújtak. Fogta a magánál levő fonalgombolyagot s közibük hajította a kígyóknak. A kígyók azt hitték, hogy a már összefúvott kő gurul el: mind utána siklottak, addig az ember felkapta a követ s elszaladott vele.

Néhol közibük is lődöztek a kígyóknak, hogy szétriasztva őket, a követ megkerithessék.

Egy fiú az erdőbe ment fát vágni. Egyszer csak különös hangokat hallott az erdőben. Tovább menve, az erdőnyíláson át látta, hogy egy „kupócz" fekete kígyó követ fú. Fúvás közben csakúgy sipoltak. A fiú megijedett s haza futott. A látottakat elmondta a falubelieknek. Az emberek kivettek egy kereket a szekérből s azt az erdőbe vive, a még mindig együtt levő kígyók közé eresztették. A kerék a kígyókon keresztülfutott, mire a kígyók szétmásztak. Ekkorra már egy kis ujjnyi nagyságú követ fújtak össze, melyet egyik ember felvéve, haza akarta vinni. Már jó messze mentek, midőn egy nagy kígyó karikázott elébük. Egy embert azonnal megölt. Midőn ezzel végzett, a másik ember után gurult, ezt azonban nem érhette el. Midőn az emberek később visszamentek a kígyók csoportosulási helyére, ismét együtt látták őket, fújták a követ.

Egy alkalommal, midőn az emberek a kígyók szétrebbentésére kereket eresztettek neki, egyik fekete kígyó utána karikázott s midőn a kerék elesett annak az agyába bujt. A tulajdonos elment a kerékért s persze eszébe sem jutott megnézni, vajjon van-e valami a kerék agyában, vagy nincs; vállára emelte tehát a kereket s vitte hazafelé. Útközben a kígyó kibujt a kerékagyból s az ember nyaka közé tekerődzve, őt megfojtotta.

Ugyanazt hallottam elbeszélni egy másik helyen is (Bánok-Szt.-György), azzal a különbséggel, hogy a kígyó az ember nyakára tekerődzött s 7 évig folyton rajt volt. Levenni nem lehetett. 7 év mulva az embert ugyanazon helyre vezették, hol annak idején a kígyókő-fúvás történt. A kígyókövet oda helyezte, honnan elvitte s a kígyó abban a pillanatban levált nyakáról.

Ha faágak között fújják a kígyók a követ, fát hajítanak közéjük; a kígyók lepotyogva elsiklanak s az ott hagyott követ azonnal, vagy egy pár óra mulva az illető egyén elviheti.

A kígyók ezen összejövetelét, csoportosulását szavahihető emberektől hallottam, olyanoktól, kik tényleg több izben s több helyütt látták, tehát annak bizonyos természetes oka lehet. Egész valószínű, hogy az ivarzás hozza a kígyókat össze. Csudálatos, hogy a kígyók leirásánál erről egyáltalán nem szoknak megemlékezni.

A kígyókő drágakövének képzete, mint ma már elég tisztán meg lehet állapítani, India felől terjedt el a kígyókultuszszal. Kowalewskij mongol szótárában a „kígyó gyöngye" néven szerepel. Ugyanitt megvan e kifejezésnek tibeti mása is (Ethnographia XII: 3. 143. l.). Dioscorides művében „zsidókőről" tesz említést, mely Judeában nő s olyan alakja van, mint a makknak, fehér színű, szabályos és csiszolt (Ethn. VIII: 1—2. 137. l.).

A kígyókövet, mint tudjuk a régiek a kígyó koronájának tartották. Különböző más-más tárgyat tartanak most is kígyókőnek.

A Tolnai Vilmos által az Ethnographia XII: 7. 289. l. közölt kígyókő (melyet t. i. Ceylonban tartanak kígyókőnek) a chlorofánnak, a flourit egyik ritkább változatának bizonyult. Ez áttűnő, vízkoptatta, halványsárga, borsó nagyságú kavics, mely megmelegedve zöldes, foszforeszkáló fényt bocsájt ki magából.

Indiában kis gömbölyű, fekete köveket, az ú. n. Cobraköveket vélnek kígyó-kőnek, azt állítván, hogy a szemüveges kígyó fejében található. Mások szerint a kígyó-kő különböző gyógyítószerek keveréke, a braminok és manillai ferencz-rendi barátok titka; míg mások az orrszarvú szarujának belsejéből valónak mondják e köveket (Ethn. VII: 6. 479. l.).

A csehországi nép a kígyókövet (mit a legtekintélyesebb kígyó fejére sziszegnek a többiek), makk alakú, átlátszó és sötét smaragd színű kőnek gondolja, mely ott, a hol a kígyó fejéhez van nőve, lapos. Három lyuk van rajta.

A német mondákban, mesékben karbunkulus-kőről van szó, (melyet vörös gránáton kívül rubinnak és spinellnek tartottak.).

Ipolyi A. Magyar Mythologiájában (579. lapon) említi, hogy Peters berlini prosector báró Mednyánszky előtt beszélte, hogy a kígyókőnek tartott követ ő egyszerűen kifejletlen malaczfognak találta, mely burokjából éppen kitört, melynél a gyökérágak felső részeit a zománczanyag még ki nem töltötte, úgy hogy rovátkáival valóságos kis csontkoronát képez.

A porosz miniszterium által a veszettség ellen való titkos szerek kutatása iránt tett felhívására adott egyik felelet a kígyókövet csiszolt kénkovának állította (Ethn. VII: 6. 479. l.).

Hogy az a kő, melyet előkelő embereink régebben amulettképen nyakukon aranyba, ezüstbe foglalva hordtak, mi lehetett — nem tudjuk.

Szentesen (Csongrádmegye) Szívós Béla véleménye szerint, a mint egy 60 éves nő elmondotta, kígyókőül valami őskori ékszert tart a nép, mely kőből, agyagból, vagy csontból való lehet (Ethn. XII: 7. 377. l.).

A mit a göcseji nép kígyó-kőnek nevez, az a különböző változatban elő-

forduló kvarcz azon neméhez tartozik, mely színtelen, áttetsző s nagyon hasonlít az üveghez (s melyről régente azt hitték, hogy kővé vált jég).

Ez a kvarcz (kigyókő) világosságra tartva, a benne levő törések csillognak; ez az, a mi szine s formássága mellett a népnek a figyelmét különösen leköthette. Mint a göcseji nép mondja: pirókos (vöröses) szín ragyog benne, mely némelyikben olyan vékony, mint egy hajszál, vagy olyan fehérség van benne, mint egy gombostű. Rendesen galambtojás nagyságú. Alakja a kövecséhez hasonlít. Tehát ezek is a viz tovahurczolása s e közben való súrlódás, kopás által nyerik alakjukat. Több évi szorgos kutatás után találtam csak ily kígyókőre és pedig először Csonkahegyháton. Az illető tulajdonos megmutatta, de — mint mondá — ő bizony oda nem adja egy tehén áráért sem. Vagyont úgy sem igen hagyhat gyermekeire, legalább ez maradjon örökségül.

Végre Salomváron egy derék néptanító, *Kiss Márton*, bocsájtott rendelkezésemre egyszerre 7 darabot, ő azokat az iskolás gyermekektől szedte el s látván, hogy nem közönséges kavicsok, félretette s megőrizte, hogy valahol szakember által megvizsgáltassa. Hogy éppen itt bukkantam annyi kígyókőre, annak az a magyarázata, hogy Salomvárhoz közel, Keményfa hátárában, az ú. n. Gálhegyi oldalban sokat találhatni.

A kígyókövet Göcsej vidékén főleg erdőkben és réteken találni. De találnak elszórtan mindenütt.

A kígyókőnek a nép nagy erőt tulajdonít. Göcsejben azt hiszik, hogy ha erről gabonát vetnek, az nem lesz csörmölyös. A ki a kígyókövet bugyellárisában hordja, annak a pénze onnan sohasem fogy ki. A ki a marhát vásárra hajtás előtt kígyókővel meghuzogatja, biztos, hogy jól adhatja el. Ha a tehén dagadt tőgyét meghúzogatják vele, az meggyógyul; szintúgy a felfúvódott marha is leapad, ha testét a kígyókővel végig húzzák.

Gönczi Ferencz.

Babonás hiedelmek a dévai csángóknál.

A Déva délkeleti határában elterülő kincstári birtokon mintegy 12 évvel ezelőtt 50 bukovinai magyar családot telepítettek le. Andrásfalváról hozta be őket az állam s mint ilyeneket: *csángóknak* hivják itt őket, települet meg *Csángótelepnek* hivatalosan is. Maguk nem tartják csángóknak magukat, sőt nem kis bosszúság árán nyugodtak bele abba is, hogy mások így nevezzék őket. Nem is tartoznak a tulajdonképeni csángókhoz, hanem, a mint ruhájuk és beszédjük egyaránt elárulja, csiki székelyek. Ez alkalommal néhány babona közrebocsátásával nyitom meg a rájuk vonatkozó közleni valóim sorát.

A dévai csángók annyira vallásosak, hogy minden vasárnap és minden ünnepen seregestől vonul öregje, ifja, férfiak és nők egyaránt a templomba, pedig kerek 2 klm. utat kell gyalogolniok, míg a felekezetük templomába, a róm. kath. templomba eljutnak. Azonban mikor a templomban kiimádkozták magukat, minden lelkiismeretfurdalás nélkül mennek a férfiak a korcsmába, a hol felette nagy mértékben fogyasztják a szeszt s mulatnak oly duhaj módon, hogy bajos volna bennük felismerni a nagymisei meg vecsernyei áhítatos templomjárókat. Ha az ember szembe kerül velük, bátran és nyíltan beszélgetnek, eszük járása oly nyíltnak és világosnak tűnik fel, hogy valóban meglepő utána az a tapasztalat, hogy mily sok babona uralkodik és talál hitelre közöttük.

Szentül hiszik pl., hogy sok vén, sőt ifjabb asszony is van, a ki boszorkány. Hiszik, hogy vannak szép asszonyok, tudós emberek, tátosok, garabonczás diákok, a kik mind csodás hatalommal rendelkeznek embertársaik megrontására. Mielőtt egyéb babonás hiedelmek leírására térnénk, szóljunk itt ezen néphitbeli alakokról részletesebben:

1. **A boszorkány** olyan — rendesen vénebb — asszony, a kinek „tudós tanóltsága van". *Zavarán* (egymás mellé sürün bevert karókból álló kerítésből egy karót neveznek így), *sorompóján* (a zavaránokat összefoglaló dorong) s matóllán jár. A boszorkányok egymással *továrosok* (jó pajtások). A hová akarnak, tudtán kivül oda rendelnek vagy visznek bárkit is. A kire haragusznak, azt *megcsúfolják*, éjjel a *vérit kiszípják* s pogácsát csenyálnak belőle s ettől kapják rengyin túl való erejikët, mert ők „több embër erejin járnak". Tudománnyát, nem kopacz, hogy mëgmongya másnak a boszorkány. A hatalma olyan nagy, hogy azt csak a *tudós* ember ronthatja meg, közönséges ember nem. Így pl. a tehenet *el tuggya látni* (meg tudja rontani), úgy hogy a gazdasszony ellátott tehene csicsiből tiszta *mérget* (gennyes folyadék) és *gamatot* fej. *Szögedi Jánosué* mondja, hogy Sebestény Antalné, akki boszorkány, elvette a tehenye tejit. A csordából mikor haza hajtották, otthonn nem lëlte a hêjit a tehen. Kirontott az udvarról s bőgve futott a Sebesténné kapuja elejibe s ott ës fojtonosan bőgött. A tehen érzëtte, ki vëtte el a tejit s azétt futott oda.

Azonban akármilyen hatalmas is a boszorkány, bizonyos óvóintézkedések megtételével meg lehet védeni a tehenet. Pl. Szent György-nap előtti este az istállóajtó elé egy új faboronát kell támasztani, a melyik még a földben nem járt. Ha ezt megtette a gazda, akkor egy évig biztos lehet abban, hogy a boszorkány nem tudja *ellátni* a tehenét. Ha ezt nem tette meg s a boszorkány a tehenét *ellátja*, *megbuszúlhassa* magát a gazda a boszorkányon úgy, hogy a tehenére ráterít egy olyan lepedőt, melyikkel

dagasztás után a kenyér tésztáját bé szokták takarni (tésztatakarót) és az így betakart tehenet egy jó hajlós magyarófa pálczával jól megveri. Minél jobban üti a tehénen a tésztatakarót, annál jobban fáj a boszorkánynak. (Szegény tehén!)

Forgószél soha sincs boszorkány nélkül. Azért a forgószélbe nem jó beleköpni (vagy bármit is beledobni), mert a ki belétöpik, annak *a nyelve szóllását úgy elviszi*, hogy többet soha sem jő meg. Beléállani sem jó a forgószélbe, mert az, akki beléáll, aszt *elborongoztassa* (elviszi s a boszorkány hatalmába juttatja).

Egy alkalommal *néhány kaszás* kiment a Nagy-Nyilra kaszálni. Ott az egyik belétöpött a forgószélbe, a melyik éppen ott *karikózott* el. A forgószél avval elment s délig nem is történt semmi. Hanem mikor a *délt* (délebédet) elhozták a kaszásoknak, s míg azok előjöttek, letették a földre; a boszorkány egy nagy béka képiben oda ment, a míg eszrevették volna, s mindëgy falásig megette a *délt*, hogy a kaszásoknak semmi sem maradt, a mit elfogyasszanak. Étel helyett csak szidták a boszorkányt. De még csak osztán következett a nagyobbik baj, mert kevés idő mulva a forgószél is visszatért, a rendeket felkavarta, a földbe szurdalt kaszák közül egyet kikapott, *megborongatta* magát a kasza a levegőben, osztán belévágódott annak a kaszásnak a hátába, a ki a forgószélbe töpött volt s a ki egyúttal legjobban is szidta a boszorkányt. A többi kaszások étlen tovább kaszáltak. E közben az egyik kaszás levágta véletlenül a béka képiben ott bujkáló boszorkánynak egyik lábát. Az úgy sikojtott, mint egy ember és mind menni akart a kaszás felé, hogy buszújja meg magát, de azt a lábfájása miatt nem érhette utól.

Tulbuk Józsi egy alkalommal bément több társával együtt Beszterczére (t. i. Andrásfalváról). A mint egy *popáz*-ra (étetőhely) értek, forgószél kerekedett. Tulbuk hirtelen beléhajtotta a bicskáját, mert éppen ettek, a forgószélbe. A bicska belévágódott a boszorkány lábába s így a forgószél magával vitte. Estére beérkeztek Borgó-Pundra s egy ismerősikhez bészállottak. Vacsorához ültették öket s hát Tulbuknak éppen az ő bicskáját tették elé. El nem tudta képzelni, hogy került oda az ő bicskája, de megijedt s egy szót sem mert szólani róla. Vacsora után a háziasszony beszélgetés közben levette a kapczabocskort a lábáról s megmutatta, hogy a nagy lábujja egy kicsi héjján egészen le van vágva. Megmonta azt is, hogy ezt a sebet éppen Tulbuk okozta s most köszönje, hogy éppen az ő vendége, mert másképen holta napjáig siratná, úgy megboszulná magát rajta. Tulbuk esküvel fogadta, hogy többet levett kalap nélkül reá sem néz a forgószélre, nemhogy valamit belévetne s így megbékültek. De a boszorkány még sem hagyta annyiban

egészen a dolgot. Másfél esztendő mulva történt egyszer, hogy Tulbuk egy este egy halottas háznál volt a virasztóban. Harmadmagával úgy éféle tájban haza indult; mikor a Bogos Feriék háza előtt jártak, valahonnét elétermett a boszorkány s Tulbukot egy szempillantásra belévágta a ház előtti vízzel telt árokba s ott adig sújkolta, csafarta, míg félig meg volt halva. Tulbuk így elkínozva, nagy nehezen kimászott az árokból, de úgy beléállott volt az ijedtség, hogy reggel, mikor haza vánszorgott, a feleségétől frustuk helyett vacsorát kért. A felesége egy tángyéron turót tett eleibe, de még ekkor is úgy meg volt ijedve, hogy a turó helyett mind a tángyér fejér szélét mártogatta a máléjával (puliszka). Minthogy Tulbuk *tudós* volt, a boszorkány azért rontotta meg, nehogy a gyermekei is azzá váljanak.

Becze Mihály a két szemivel látta, hogy egy alkalommal Szucsávából a vásárról hazajövet egy asszony, kinek *márfája* a hátára volt kötve, a Szátu-Máre nevű község végénél nem állott ki a forgószél útjából. Erre a boszorkány úgy megharagutt, hogy az asszonyt felkapta a levegőbe, ott jól megkerimbábóztatta s osztán levette, a márfáját pedig egészen szerte-széjjel szórta. A szegény asszony úgy össze volt törve, hogy mozdulni is alig tudott. Becze Mihály fel kellett vegye a szekerire s úgy vitte bé a faluba.

Egy asszony vásznat fejérített. Kiterítette szépen, a hogy szokás, de a boszorkány haragossa volt neki, egyszeribe forgószelet támasztott, a ki a vásznat felkapta, *összekandargatta* s úgy elvitte, hogy a Szátu-Máre nevű falu határában egy tóban kapták meg.

A nagy békát nem jó megütni, mert *a boszorkányok az ember lelkit elviszik.* A nagy béka *a boszorkány segéde,* a kinek a képiben jár. Sokszor küldi ezt maga helyett mindenfelé.

Sebestény Antalné, a ki még nem is vén s mégis boszorkány, virágvasárnap Piskibe ment gyónni. Mikor a pap oda akarta adni neki az ostyát, kiesett a keziből. Azért történt ez, mert a szent ostya érzi, hogy boszorkány akarja megenni, azért nem akar az ilyen asszonyba *belémenni.* Ez az asszony azt szokta csinálni, hogy levetkezik tiszta meztelenre s így kora reggel megferedik a fűre hullott harmatban. Erre az nap este, a kire haragszik, annak a tehennye egy csepp tejet sem ad.

2. **A szépasszony** csak az *emberi állatot* bántja. Van olyan, a ki csak nőszemélyeket ront meg. Nékik is csak a *tudós* árthat.

A szépasszonyok Szent György éjjelén bándaszóval járnak, de ezt rajtik kívül senki sem hallja, legfelebb csak a *tudósok.* Ilyenkor minden istállóba bémennek, kivéve az olyanokat, hol ezt kellő óvószerekkel megakadályozzák. Nagy kedvik telik abban, ha a gyeplőket és a lovak sörényét összebogozhatják.

Hogy ez meg ne eshessék, az istállóban szentelt fokhagymakoszorút kell felakasztani és Szent György estéje előtt az istálló körül szentelt mákot kell elhinteni, mi közben a következőket kell mondani: „*Szépasszony, akkor fond bé a lovam sërénnyit, ha ezt a mákot megolvastad!*“

Ha a mák nincs megszentelve, akkor a szép asszony segítséget hívhat s azzal együtt reggel előtt a mákot megolvashatja s így jut ideje arra is, hogy a lovak sörényét befonja. A szentelt mák megolvasására azonban segítséget hívnia nem szabad s így nem érkezik el vele. Második éjjel pedig a számlálást csak úgy folytathatja, hogy ismét elől kezdi és így soha sem jut ideje a ló sörényének a befonására.

Borozdába nem jó ülni, mert a *szépasszonyok* megrontják az embert. Egy alkalommal két fiú, a kik egymásnak jó pajtásai voltak, kiment a marhákkal a legelőre. Az egyik valahova félrébb ment, a másik ezalatt leült a barázdában. Alig hogy ott ült, megérkeztek a szépasszonyok. Ezek útközben a kerékszegüket elvesztették volt, meglátták a fiút a barázdában, mindjárt elvették annak az erejét s azt tették meg kerékszegnek. Avval tovább mentek. Mikor a másik fiú visszakerült ehhez a pajtásához s látta, hogy az olyan gyenge, hogy a lábát sem tudja megmozdítani, mindjárt kitalálta, hogy a szépasszonyok jártak ott. Haza vitte ölében a pajtását, de a mi történt, *magába eltürte*, abból nem mondott meg senkinek semmit. Telt, mult az idő, ő bevonult katonának, a pajtása pedig ott nyomta az ágyat akkor is, annyi ereje sem volt, hogy a kanalat elbírja. Mikor éppen hét esztendeje és hét napja volt a pajtása megrontásának, akkorra szabadságot kért és haza ment, otthon az ölébe vette a még mindig erőtlen barátját, kivitte éppen arra a helyre, a hol a szépasszonyok megrontották volt. A szépasszonyok éppen akkor mentek el ott: jöttek visszafelé az útjokból s mikor meglátták, hogy a legénke még mind ott ül, kénytelenek voltak visszaadni neki az elvett erejét. Az meg is történt s a legény egyszeriben olyan ép és erős lett, hogy a maga lábán ment haza a legelőről s még csak el sem fáradott.

A *Zsiga Feri* bátyjának volt egy fia, a ki Úrnapján elment szántani. Hiába figyelmeztették a szomszédai, hogy ne menjen szántani, mert ma nagy ünnep van, ő református létére nem törődött a katholikus ünneppel. Mikor délfelé elvégezte a szántást és haza ment, a szépasszonyok hirtelen úgy elvették minden erejét, hogy 18 esztendeig nyomta az ágyat s akkor halt meg.

3. **A tudósok** olyan férfiak, a kik tudományuk segítségével meg tudják rontani a boszorkányok és szépasszonyok hatalmát is. Tudnak jövendőt mondani, a *garabonczás diákokkal* egyességben élnek, találkoznak s beszélgetnek

velök. Ha három követ a tenyerükbe vesznek és *hajtogatják* (összedörzsölik), a garabonczás diákok megjelennek nekik és szavukra oda viszik a fergeteget, hová a *tudós* kivánja.

Tulbuk Józsi ilyen tudós ember volt. Egyszer, mikor több társával Beszterczére akart bémenni, útközben megállottak egy *popázon* (étető és pihenő helyen). A mint ott pihentek, nem messze észrevett egy turma juhot. Mindjárt elévett egy *sáfrikot* (itatócseber), a *drékszeget* (derékszeg, mely a szekér utaját az elejéhez csatolja) megcsafarta s csakúgy csurgott belőle a té a cseberbe. Észrevette a csobán, hogy a juhai nem lelik helyüket, folytonosan bőgnek s nyughatatlankodnak. Egyszeribe gondolta, hogy mi baj van. Sietett, hogy segithessen rajta, mig el nem veszik mind a juhai tejét; hamar lefektette a *kozsók*-ját (nagy bunda, mely gyapjas bőrből van készitve), elévette a juhászbotját s azzal elkezdette istenigazában sulykolni a kozsókot. A kozsók suppogott, de az ütések Tulbukot érték, hogy egy percz alatt tele lett kék folttal a teste. Félbe is hagyta a tejelvevést mindjárt, béfogott és sietett tovább.

4. **A garabonczás diákok** a fellegekben járnak és olyan szentek, kik az emberek megbüntetésére vannak elküldve. A hova eljutnak, ott az időt elrontják, nagy fergetegeket és jégesőket idéznek elő.

5. **A tátosok.** A dévai csángók a tátosokban is hisznek. Olyan embereknek tartják őket, a kik mindent tudnak. Tudják, hogy bárhol is mi történik ma, mi lesz holnap; előre tudják a jövendőt is. Tátossá bármelyik halandó embernek a gyermeke születhetik. Ha a fiú-gyermek lesz tátos, akkor *egész-tátos*, ha a leány születik ilyennek, akkor a csak *fél-tátos*. Hogy tátosnak született-e valamelyik gyermek, azt könnyü megismerni, mert a tátos gyermek születése után hat hetes koráig hol *hallá*, hol galambbá, hol búzakalászszá, hol kenyérré vagy egyébbé változik. És ha a hat hét alatt az anyja senkinek sem mondja meg, hogy milyen az ő gyermeke, akkor a gyermek életben marad; de ha bárkinek is szól erről, akkor a gyermeke mindjárt *megagyasodik* és *szólló nyelvin hal meg* (t. i. utolsó perczében beszél).

6. **A hazajáró lélek.** Az a hit is él a dévai csángók között, hogy a meghaltak lelke bizonyos körülmények között visszajár. Így ha valaki valamit elfogad és azt nem tartja meg, akkor az ő hitük szerint haláluk után sem esz nyugta.

Volt egyszer két *továros* (jó barát), kik együtt nőttek fel; egyik minden dolgát úgy igazitotta, mint a másik s még azt is felfogadták, hogy egyszerre házasodnak meg. Ezután az egyiket elvitték katonának, a hol meg is halt. Az otthon maradt pajtása várt, a míg letelt három esztendő s

mivel sem ekkor haza nem jött a pajtása, sem a három esztendő alatt nem hallatott semmit magáról, azt gondolta, hogy az ő kedves *tóvárosa örökös kriminált* (életfogytig tartó börtönbüntetést) *kapott*. Ezért nem is várta tovább, hanem megházasodott. Lakadalma napján, éppen mikor a násznagy-kalácsot az asztalra tették, megjelent a jó barát lelke és beszélgetni kezdett a vőlegénnyel; később kihivta, hogy valamit akar mondani neki, künt ott várt a lova, arra felült s a vőlegényt az ölébe kapván, elvágtatott vele. Útközben azt tanácsolta neki, hogy hunyja bé a szemit s addig ki ne nyissa, míg a lova meg nem botlik, ha szót nem fogad, akkor még roszabbúl jár. A vőlegény szót fogadott s mikor a temetőbe értek, a ló megbotlott a gazdája keresztjében. Erre a vőlegény kinyitotta a szemét és csupa egyedül egy kedves kis *sinka* mező közepében találta magát. Nem volt körülötte semmi, de ha lett volna, sem sokat ért volna vele, mert sötét éjszaka volt. Addig vigyázkodott, míg egy ösvényfélét vett észre s annak a végin meglátott egy *szigorú gyertyavilágot*. Elindult arrafelé. Sok botorkálás után elérte azt. Egy kicsi ház ablakából pislákolt ki a gyertya; abba bément. Egy öreg papot talált odabent; ez éppen kellett neki, mert a lélek erősen készülődött ki a testiből. A pap hamarjában meggyóntatta; mihelyt ennek vége volt, mindjárt meghalt.

Így jár, a ki nem tartja meg a szavát: nem érheti el, a mit el akar érni.

Halála után annak sincs nyugta, a ki templomot rabol ki. Haza jár a lelke mindaddig, a míg valakinek meg nem mondja, hová dugta el a rabolt tárgyakat.

Egy ember kirabolta a falujabeli templomot. Az elrablott dolgokat elásta a csűrjébe. Senki sem gondolta, hogy ő lett volna a tolvaj. A rablás után egy esztendőre meghalt. Temetése után a lelke hétszer járt vissza hét egymás után következő éjszaka hol kakas, hol kutya, hol macska, hol egyéb állat képibe. A falu papja s falusfelei mindenkor szent processióval kisérték vissza a sírjába, de e sem használt semmit, a szegény jó lélek egy másik állat képében a következő éjjel megint haza látogatott. Hetedszer valahogy kibökkentette a processio előtt, hogy hol vannak elásva a szent tárgyak. Megtalálták s visszavitték őket a templomba, s ettől fogva nem járt többé haza a lélek.

A lélek szele az ember halála után éjjel-nappal hazajár kutya, macska és más állatok képében.

Egyéb babonák köréből közlöm itt a következőket:

Megböjtölés. Ha valaki egy másikat rosszakaratúlag megkárosít, a megkárosítóján csúful megbosszulhatja magát, mert nem kell egyebet

tennie, csak meg kell böjtölnie a megkárosítót. Ettől aztán azt sokféle baj éri, sőt bele is halhat a megböjtölésbe. Ha ártatlant böjtöl meg valaki, akkor e miatt a böjtölő hal meg, nem a megböjtölt.

Ha valakit megböjtölnek s a miatt meghal, halála után a lelke annyiszor jár vissza, a hány esztendeig élt volna, ha halálra nem böjtölték volna.

Egy embernek a malacca *elbotázott* s a Hérmán János testvérinek az udvarába került. Ott az asszony úgy megütötte a malacot, hogy mindjárt megdöglött. A malac gazdája böjtöt fogadott ezért a Hérmán János testvérére s a vége az lett, hogy egy esztendő leforgása alatt eltemették a Hérmán János testvérét.

Nagypénteki babonák. Nagypénteken ki kell teríteni a ruhaneműt a napfényre, mert így a moly egész esztendőben nem fog semmi kárt tenni abban. Ki nagypénteken a szabad ég alatt a folyóvízben megferedik, annak a testén abban az esztendőben semmiféle sebek sem fognak kiütni.

Ha valaki a feszület előtt hamisan esküszik, abba helybe *a gyertya megalszik* (elalszik). Egy ember beteg volt s még sem átallotta hamisan eskünni. Eskü előtt azt mondta, hogy ha hamis esküt tenne, úgy vigyék ki őt onnét, mint egy halottat. Alig végezte el az esküjéből az utolsó szót, a gyertya egyszeribe kialudt a feszület mellett, a hamis esküvő pedig orrára esett és meghalt.

Ha valakinek a tehene megborjúzik, akkor három napig nem jó semmit kiadni a háztól; lisztet, vagy sót semmiképen sem szabad kiadni, mert a boszorkány a tehent könnyen elláthatja s e miatt a tehen *elkálódik*.

Ha a gője ujságra malacozik, a malacok foggal jőnek a világra. Ilyenkor le kell vágni a fogikot, nehogy elrágják az anyjuk csicsit.

Holdtöltire semmi olyan növényt sem szabad vetni, a mi magnak van szánva, mert sok *lesz a léhája*. A káposztát és *céklát* (takarmányrépa) pedig megeszi a bolha.

Kotlót holdfogytán ültetni, vagy ha halott van a háznál, nem szabad, mert minden tojásba beledöglik a csirke.

Napszentülte után ne engedjük, hogy bármit is a házból kivigyenek, mert a szerencsét is kiviszik vele és kár történik a háznál.

Ha halálbagoly kuvikol a házon vagy a szomszédságban, akkor ez a *hetedik nemzetig* halált jelent. (Hetedik nemzet = heted ízig való rokonok.)

A halálbagoly *tátos-madár*, megütni nem jó.

Az embör hihet az álmának, mêt az elméje ott van, a hol lássa az álmat.

Kolumbán Samu.

Adatok „nézőink“ ismertetéséhez.

A mult századokban felvidéki magyar népünk a jóst „*néző*“-nek mondotta; erről érdekes adatom van iratgyüjteményemben, melyről nem lesz érdektelen itt némileg megemlékezni. Ugyanis a tizenhetedik században ugocsamegyei *Nagyszöllős*-vidéki lakosok közt ama hit terjedt el, hogy az ottani immár teljesen elpusztult *Kankóvár* és mellette állott ferenczrendi kolostor területén egy betömött kút van, melyben tömérdek kincs van elrejtve. Az akkori háborús és forradalmi időkben, midőn e tájon az úgynevezett bujdosók a római katholikus papokat és szerzeteseket elűzték s minden kitelhető módon üldözték s a kolostort is kifosztották, a szerteszéledt szöllősi barátok vagyonuk visszaszerzésére nézve mitsem tehettek. Midőn azonban a tizenhetedik század végén a dúló portyázásnak gátat vetett a kormány, a nagyszöllősi barátok *Konfrátere* Reviczky Ferencz Imre a szerzet képviseletében kérvényt adott be az Ugocsamegyei hatósághoz az iránt, hogy a Kankóvári területen levő kút és abba rejtett kincs felül tegyen nyomozást. Erre 1698 június hó 2-án Megyeri János alispán s birótársai huszonkét tanut hallgattak ki, kiknek vallomásai közül legérdekesebb az utolsó, 22-dik tanué. Ugyanis *Veres Péter* özvegye Szíjas Kata, 44 éves asszony vallá, hogy sem a klastromban sem belül a várban nem tud kutat, de kivül a váron a Szabó János szöllőjében tudja bizonyosan, hogy van egy kút, mivel — saját szavai szerint — „az én édes anyámnak Szabó Annának a nagyapja Szabó József lévén akkori időben Kankó várban tizenkét esztendeig (a *Perényi* családnál) kulcsár, sokszor beszélte az édes anyámnak, hogy van egy kút a vár alatt, a melyben is vagyon annyi kincs, hogy Ugocsa vármegyének még a gyermeke is megérne vele. Idő telvén e dologban, ezen beszédre két szöllősi ember (egyik Varga István) elment *Debreczenbe a „nézőhöz“* és megkérdezték a nézőtől azon kutat mi helyen volna és mi volna benne. A néző reá igazitá őket, mondván: „Atyámfiai három tő szőlő éppen a kútban a gardolatja szélén van, a város felől pedig egy kopasz baraczkfa áll, ezeket kár nélkül kiszedhetitek s megtaláljátok a kutat. S így cselekedvén s megásván a kutat, abban találtok egy lapos követ, azon alól lészen a kincs“. Így haza jövén a két ember Debreczenből, megfogattak magok mellé hat embert s így nyolczan hozzáfogtak a kereséshez s valamint a néző megmondotta nekik, hasonlóképen megtalálták a szöllőtövet és baraczkfát és magát a kutat is. Egy éjszaka azután annyira megásták azt, hogy a lapos kőre is akadtak, de e közben rájuk virradván, s a kő megindulván, felhagytak a munkával s azóta többé soha senki se háborgatta; de abból máiglan isznak a munkások vizet . . .

E szerint a XVII. században nagyon elhíresült néző, illetve jós lehetett ama debreczeni férfi, kihez Ugocsából s így messze távolból eljártak a kíváncsiak. Talán oly ismeretes lehetett, mint a mult század közepén Ung-megyében, *Porosko* nevű hegyi faluban egy *Tinta* nevű rutén pórférfi, kihez seregestől tódult a távoli megyékből is a kérdezősködő nép. E már előhaladt korú pór nagy ügyességgel és furfanggal sokáig űzte a jós mesterséget s mindenkinek tudott a sötétes kamarában, melyben fekve fogadta a látogatásokat, megfelelő választ adni, mi neki nem csekély jövedelmet eredményezett. Úgy 1860-dik év táján egy alkalommal a beregmegyei hegyvidéken Polona táján vadászván, az Ung felvidéke felé vezető völgyben két magyar párt láték, felfelé haladni, kik kérdésemre megmondák, hogy Szabolcsmegyéből valók s *Poroskora mennek a jóshoz*, tőle megtudandók, hogy anyósuk betegségéből fel fog-e még gyógyulni . . . Azóta csak beregmegyei Karaszlón tűnt fel ismét egy rutén lány mint jós, de ezt a hatóság csakhamar elhallgattatta.

Lehoczky Tivadar.

Pápavidéki babonák.

1. Ha a tikot betakargyák ëk karácsonyi abroszba, aztán főtëszik a kapubálvány tetejire: ha benek hömbölödik, marhabaj lëssz; ha kinek fordul. halott lëssz a házba.

2. A karácsonyi abrosz fejír abrosz, a zelőző este főteríttik, asztán ott van, míg a zinnap êmulik. A zasztó alá árpát, zabot, kukoricát, hajmát összekevernek ëv vékábâ, asztán abbúl ëtetik a tikokat, hoj jó tojók legyenek.

3. Farsang utojján, hushagyó keddën, a zêső fánkot kidobgyák a tikoknak; ha mëgëszik jó tojók lësznek.

4. Decembër tizë˜harmadiká˜ va˜ Luca, ha mëg nëmvítti, akkor nëm var, mer akkor bevargya a tikok valogát, akkor nëm tojnak.

5. Ha a zöreg csalárdgazda mëkhal, a temeti[é]s után kéccër-háromszor mëkfordíttyák az udvaron, hogy szerenycse gyüjjön osztán a házra.

6. Ha a zembërën vannak kelevi[é]nyëk, mossa lë magát, babot tëgyën belë jabba a vízbe, öncse ki a körösztutra, vággya oda fazekastú napfőkötekor előtt, attúl êmúlik.

7. A marha jobban hízik, ha megusztattyák nagypintëkre virradóra. (Mezőlak)

8. A vöröshajmát tizë˜két darabra vággyák, a mëllik lekbamarabb mëgnedvesëdik, al lëssz a legnedveseb hónap.

9. Farsangon az órját három darabra vággyák, aztán kitëszik: ep Pannijé, ej Jutkájé, eb Bözsijé. Ammëlliket êviszi a kutya, ammëgy firhé.

10. Ahá˜szeretëje van a legínnek, annyi gombócba írgya ja neviket, a méllik elöbb fögyün, allëssz a felesi[é]gi. (Vaszar.)

11. Nappintëkën mosakonnyi a Gerëncébe, hosz szeplőssek ne lëgyenek.

12. A marhát, ha szimmê mëgigi[é]zik, szenyes vízzé kő megmosnyi. (Takácsi.)

Beke Ödön.

Kivonat egy XVIII. századbeli nógrád-megyei boszorkány-pör irataibol.

Első tanu Győry Mártonné, Horvát Judit: „Vallya, hogy a' mikor reggel (Salvis auribus) a' malaczos sertéseket kihajtota vólna a' Falubúl, akadott sok czifra lovas Katonákra és Asszonyokra, kik között is Németh Jancsiné és Berthe Imréné mingyárást hozzájárulván megragadta a' Fatenst s a' földhöz tsapta, onnét ismét felfogván, *valamint szinte az Madár szokott szállni, ugy hordozták harmadnapig;* de nem tugya hol, harmadnap mulva az édes Anya Háza eleiben tettek le, sokat kénszerítvén a' Fatenst úttyaban, hogy allana közikben, sőt egy tzifra lovas huszárt is mutattak nékie, a ki el fogja venni, ha közikben áll; de reá nem adta magát, annak utánna ismét más harmadnap múlva el vitték, ugyan azok a' kik először az Anya házatul melly uttyában is sokszor — a' Földhöz verték, és egynéhányszor fel is akasztotta Berthe Imréne a' Fatenst, ugyan a maga előruhajában lévő kötelre vagy is matzagra, de mindenkor Német Jancsine szabaditotta meg, ugyan harmadnap múlva Szecsényben vittek az holott is a' Kapuban nagy Tüz és sok Német volt Strasán de senki sem látta mikor bé vittek, annak utánna tettek az Német Jancsine Háza ajtaja eleiben, az holott is Kolompolván, tudakozódott Német Jancsine ki vagy, megnevezvén magat a' Fatens azonnal bé eresztette; Német Jancsine pedig mingyár *okádott és köpült, melynek az Irojabul* (ott lévén akkor ezen Fatensnek Testvér Nenye is) *mind ketten ették,* annak utánna az Agybán a' szalma alá dugta, az honnan is az Edes Anya húzta ki, a' midőn Falujul harmadnapig keresték vólna, és hogy egy holnapig, sőt tovább sem evett, semmi ételt, hanem azok táplálták etzakának idején, hordva sok féle jó ízű ételeket nékie, azt is vallya, hogy miolta már Gácsban fogva vagyon is Berthe Imréne, Gyötrötte a' Fatenst, és ha az Ura Anya nem lett volna meg is ölte volna, és hogy hat esztendőtül fogvást jobb egészsége nem vólt, mint miolta Berte Imréne fogva vagyon".

Harmadik tanu Borda Istvánné, Nagy Pál Ilona: „Látta éjjel nappal

a' sok tüzellést Berthe Imréne Házánál, de nem tugya, hogy mit csinált, mondotta ugyan nékie sokszor jó Berthéne soha sem hiszem, hogy magad vigyed ezt a' sok dolgott végben éjjel nappal, soha beteg nem vagy, mindenkor frissen jársz, de csak mosolygott, azt is hallotta, hogy már megszűnt a' *Kaloda körül való Tánczolás.* miolta Berthe Imréne fogva vagyon.

1717. évben Lapujtőn felvett jegyzőkönyvben lényegtelen kivétellel azonosak ezen vallomások. Megjegyzésre méltó csakis az első tanu Győri Mártonné, Horváth Judit vallomásának ezen passusa: „Anno 1716. Sarlós Boldog Asszony ejtzakajan mingyart elő alomkor egy nagy *fehér lepedővel be borította* megh irt Fatenst összve kinozván az agy alul Földre le vetvén felette alott a' Szó mondvan, ez nyolcz óráig csak á miénk, azután le vévén Fatensrül a lepedőt, mellyel bé borította ugy latszott mint ha az *egesz Világ macskája* ott mellette lett volna".

Gyura Ferenczné Horváth Erzsébet (előbbi testvére) e vallomás kiegészítésekép vallja: „Azután a' Kakas megh szólalván, kimondhatatlan *sok macska rívása* minden féle a' komoraba ugy takarodott ki az ajton, mint a Sebes esső".

„Deliberatum est".

„Minthogy az Producált két rendbéli Inquisitiokban fel tétetet Horvath Jutka maga Nénnyével Horvath Eörsébetthel edgyütt Személlyek szerint compareálván az T. Törveny Szék előtt, magok Fassioját az felül irt Bertha Imrenenek fejére eszküdvén, authenticaltak s- ujobban meg vallottak: Ele szamlalván Horvath Jutka, hogy a midőn elragadtatot volna Nemeth Jánosne által, az ki Esztendőnek előtte Szécsényben megegettetet töb Tarsai között Bertha Imréne volt az ki őtet Földhöz csapta". stb. stb. „Járulván már ezekhez az fellyeb emlitet Németh Jánosnénak Fassiója is, az ki N. Vitézlő Mocsáry László és Gyürky István Uraimék relatiója szerint, nem csak Sub tortura de annak utanna, halála orájan is, meg vallotta, hogy Berthe Imréne akasztotta volt fel Horváth Jutkát, és vele tartot, S magánál nagyob Boszorkány. Stb.

„Azon fellyeb denotált fassiókra nézve az feliratott Istentelen, s- Ördonges tselekedetiért, hogy eletinek végét tűz altal vegye s hohér által meg egettettessek; Először mind azáltal, több gonosz tselekedeteinek s- Tarsainak kivallásara s- elé számlálására nézve megkinoztassék, Potioritate Vocum deliberáltatot".

Baloghy Dezső.

Karthágó-féle birtokszerzési mondák.

Két ősi birtok szerzésre vonatkozó mondát jegyeztem föl Hunyadmegyében, melyek nagyon hasonlítanak a Karthágó alapításáról szóló mondához.

Ez utóbbi tudvalevőleg így szól: *Dido*, tirusi királyleány, kincseire vágyó testvére, Pigmalion elől kincseivel együtt elmenekül Tirusból. Több tirusi polgár ment vele, kiknek kíséretében szerencsésen eljutott Afrikába a Nagy Syrtis öböl mellékére. Itt Jarbas királytól akkora földet kapott, mekkorát egy bikabőrrel beteríthetett. A ravasz Didó a bikabőrt jó vékony szíjakra metszette s ezekkel jókora területet tudott körül keríteni. E területen kisérőivel együtt letelepedett és várat építtetett maguknak, a mely várból később a hatalmas *Karthágó* fejlődött ki.

A hunyadmegyei két monda közül az egyik Felpestesen és környékén él a nép ajakán s a *felpestesi Makray* család ősi birtokának az eredetét magyarázza meg ekképen: Árpád fejedelem idejében történt, hogy a Makray család ősapja kitüntette magát, a miért a fejedelem azt mondotta neki: Annyi földet foglalhatsz el magadnak a Cserna és Maros mentén, a mennyit egy nap alatt körül tudsz lovagolni. Makray jó korán, mikor még a hajnal pirkadni sem kezdett volt, felült tüzes lovára s jó sebesen vágtatva estére jó nagy területet járt körül s mikor estére visszaérkezett udvarába, a lova holtan rogyott össze a nagy fáradtságtól. (Említve a Hunyadm. Tört. és Rég. Társulat XI. évkönyvében dr. Adacher Albert Adalékok a Makray család származásához cz. értekezésében).

Megegyezik ezzel a másik hunyadmegyei monda, a melylyel azt magyarázzák meg a lozsádi magyarok, hogy dédősük Gősy v. Gőse mikép jutott a falujok határát képező területhez. Ez a vitéz a keresztes hadjáratok idejében tüntette ki magát s vitézsége jutalmául ő is akkora földterületet nyert, mekkorát egy nap alatt körül lovagolhatott. E mondát részletesen közöltem volt *Lozsád és népe* című néprajzi leírásomban az *Ethnographia* 1894. évi folyamában.

Nem fogok bele most e mondák taglalásába és összehasonlításába, mert közlésükkel a czélom csupán az, hogy felkeltsem a figyelmet az efféle hagyományok iránt s így esetleg más vidékről mások is közzé tegyék az efféléket.[1]

Kolumbán Samu.

---

[1] Ugyan e tárgyról szól *N. Th. Katanoff* kazáni tudósnak a mi „Keleti Szemlénkben" (III: 173—179. l.) megjelent „Türkische Sagen über Besitznahme von Ländern nach Art der Dido" cz. értekezése. *M. B.*

Tót lakodalmi szokások.

(Ötödik közlemény.)

Az esküvő, mint említém, szent-misével van egybekötve s a jegyespár ez alkalommal szent-áldozáshoz járul. Mise után van az esketés. Néhol előbb — oltár körül — offerára mennek, más helyeken esketés után van az offera. Elsőnek a násznagy, utána a vőlegény s úgy a férfiak, ezek után a menyasszony s a nőnembeliek egyenkint. Privigyén, míg a vőlegény esküszik, egy koszorúlány fejére tesz egy kis koszorút. Mikor az a feszületet megcsókolta, leveszi róla. A menyasszonynyal ezt az egyik vőfély teszi. (Ez a szokás kevés helyen tartotta fönn magát. A koszorú a tisztaság és szüzesség jelképe.) Ugyanitt — máshol is — esketés után megtartatik az avatás. T. i. a menyasszony égő gyertyát kap a kezébe s ezzel a nászasszony és az esketŏ pap kiséretében a templom közepére megy, hol a pap imádkozik fölötte. Avatás után az asszonyok, a menyasszonynyal élén, újra offerára mennek.

Esketés után a lakodalmasok többféleképen mennek haza. Rendesen a templom előtt sorakoznak s megvárják a tanukép szereplő násznagyokat, míg dolgukat a plébánián elvégzik. Sok helyen a menyasszony, kijövén a templomból, kettévág egy almát, felét férjének adja, felét ő eszi meg, hogy mindenben felesek legyenek. Lubinán a lakodalmasok dióval kínálják egymást kölcsönösen.

A kik pálinkát hoztak magukkal, egy-egy kortyot nyelnek belőle, az asszonyok kalácsot esznek. Majd megszólal a zene, mely a templom közelében várt és a lakodalmasok tánczra kerekednek. Mindez addig tart, míg a násznagyok vissza nem jönnek.

A templomból többféleképen mennek. Néhol mindnyájan a vőlegény házába; máshol a menyasszony a vőlegénynyel és a koszorúlányokkal az ő, a többiek a vőlegény házába. Túróczban, Árvában, Bácskában stb. valamennyien a menyasszony házába. Sok helyen kétfelé mennek, vagyis kiki abba a lakodalmas házba, a hova hivatalos. Gyarmaton a menyasszony a vőlegény, ez meg a menyasszony házába.

Túróczban és Privigyén a vőlegény vezeti a menyasszonyt; sok helyen meg úgy mennek haza, a mint a templomba mentek. Trencsénmegye némely községében a vőfély vezeti haza a menyasszonyt. A házhoz jövén, versenyt futnak s a ki hamarább érkezik a házba, zálogot vesz a másikon, melyet annak ki kell váltania. Némely helyen a menyasszony a vőlegénynyel fut versenyt, hogy ő legyen a hatalmasabb.

Igen elterjedt szokás — többi közt Privigye vidékén is — hogy a

lakodalmasok korcsmába, vagy e czélra kibérelt helyiségbe mennek, a hol addig tánczolnak, míg ebédre (vacsorára) nem hívják.

Ha a lakodalmasok a menyasszony házába mennek — pl. Árvában — odajövén, az első vőfély e szavakkal adja át a menyasszonyt [1] násznagyának, a kitől kikérte:

„Tisztelt násznagy uram! A kincset, melyet szives volt rövid időre általadni, ím visszahoztuk és azzal a megjegyzéssel adjuk vissza, hogy az Úr oltára előtt N. ifjúnak hűséget esküdött, mi által Isten és ember előtt nejévé lőn. Kivánom, hogy a fiatal házasok békességben, szerencsében és egymás iránti hűségben sokáig éljenek".

Erre a kérőnásznagy feleli:

„Miután Isten segítségével a legfőbb dolgot befejeztük, miután a fiatal házasok eskü által elválaszthatatlanul egymáshoz vannak kötve: legyen ezért Istennek hála. Kérem őt, áldja meg a fiatal házasokat s velök mindnyájunkat, a kik itt jelen vagyunk, Ámen".

Ez után a fiatalok tánczra perdülnek. A menyasszony a kamrában átöltözködik. Az első vőfély bevezeti és tánczol vele, utána a többiek. Majd az asztalhoz ülnek és így mulatnak estig.

Bánságban, a hol a lakodalmi menet — a templomból — kétfelé megy, elébb tánczolnak és azután ebédelnek. Ebéd után az első vőfély átmegy a másik házba, a vőlegény és vendégeinek érkezését bejelenteni. A násznagy elé áll és ezeket mondja:

„Önök itt esznek, isznak s tánczolnak és nem gondolnak arra, hogy minden felől ellenség tör rájok. Az kínozni fogja magukat; elviszi gyermekeiket, elrabolja a menyasszonyt ágyneműstől és ruhástól s így örömük bánattá változik. Önök, t. szülők, sírni fognak, hogy lányukat elvesztették. Ön, násznagy uram, semmitől se féljen, baj nem éri, csak igyék ebből az üvegből".

Ezzel átadja neki a magával hozott üveget. A násznagy megköszöni az ajándékot és a vőfélyt az asztalhoz ülteti. Rövid idei ottmulatás után visszamegy s megviszi a hírt, hogy szívesen látják a vőlegényt és társait. A nászasszony (keresztmama) viszi az ajándékokat. A menyasszonynak csizmát, nagykendőt, köténytt és fejkendőt. Apjának kalapot, anyjának csizmát. Oly rendben mennek, mint esküvőre. A fiatal emberek zászlókat visznek s ugrálnak velük. A zene játszik s az asszonyok énekelnek. A lakodalmas-

[1] Ennek hívom az esketés után is, valamint föntartom a vőlegény elnevezést is.

házhoz érkezve, mindnyájan a szobába mennek. A násznagy az asztal előtt ezeket mondja:

„Kedves barátaim! Ámbátor nagy zajjal jövünk e tisztes hajlékba, mind a mellett reméljük, hogy, mint igaz barátokat, szívesen fogadnak és megengedik, hogy rövid ideig önökkel mulathassunk".

Erre a kiadónásznagy feleli:

„Kedves barátaim! Miután tudjuk, hogy mint bizalmas barátaink keresztényi szeretetben jöttek ide: szívesen fogadjuk önöket. Foglaljanak helyet és mondják meg, milyen szándék vezérelte ide".

A kérőnásznagy mondja:

„Bizonyára tudják, miért léptük át e ház küszöbét, melynek minden zugát öröm és vigság tölti be. Mi t. i. azért jöttünk, hogy a menyasszonyt, ki már az Isten házában, a szíve szerint választott házastársának hűséget esküdött, mi által feleségévé lőn: férje házába vezessük. Remélem, hogy ezt önök nem akadályozzák meg, sőt kérésünket készséggel meghallgatják".

A násznagy parancsára az első vőfély bevezeti a menyasszonyt, a vőlegény mellé állítja és ezeket mondja:

„Igen tisztelt násznagy uram! Ön megparancsolá, hogy a menyasszonyt bevezessem. Ím, ezt a parancsát is örömmel teljesítém, mert kötelességemnek tartom önnek mindenkor engedelmeskedni. Szegénykét szűk helyen leltem. Kérdém tőle: mit keres ott? Miért nem kért segitséget, hogy kiszabadulhasson onnan? Ő azt válaszolá: hogy kedvesét elvesztette s azért vonult félre, hogy búsulásnak adhassa magát. Mondám neki: jöjjön velem, elvezetem kedveséhez. Elfogadta tanácsomat. Íme, itt van, násznagy uram, tegye oda, hová tetszik".

A kiadó násznagy fogja a menyasszonyt és a kérő násznagyhoz szól:

„Kedves barátom! Miután már a fiatal házaspár a templomban tett eskü után egymásé lett: a hozzánk intézett kérésöket meg nem tagadhatjuk. Vegye hát tőlem barátom uram a menyasszonyt és adja annak, a kit illet".

A kérő násznagy a menyasszonyt a vőlegényhez vezeti, jobb kezeiket átfogja és mondja:

„Isten szerencséssé tette utunkat, mint hajdan Ábrahám szolgájának útját, midőn Izsák számára feleséget — Rebekát — keresett. Ti is, ha Istenhez imádkozni fogtok, szerencsések lesztek. Én tehát még egyszer mondom: a mit Isten összekötött, azt ember ne merje szétoldani. Üljetek le".

Következik az ajándékok kiosztása.

A kérő násznagy behívatja a vőlegény apját. Az bejön, megáll a násznagy előtt, itallal megkínálja és kérdi: minek hivatott násznagy uram?

Mire az feleli: „Ez a mi lányunk — most már az ön menye — ezzel

a szép inggel kedveskedik önnek. Valamikor rongyos ingben látta önt, gondolta, ha fia nőül veszi, hálából inget ajándékoz önnek. Így történt. Fogadja tehát szivesen és koptassa el jó egészségben".

A násznagy sorban behívatja a vőlegény anyját, a menyasszony szüleit és mindazokat, kiknek számára ajándékot vettek és ugyanazon mondóka kiséretében kiosztja azokat.

Szolcsányban, — a hol a lakodalmasok szintén kétfelé mennek a templomból, a vőlegény házában megállapítják, hogyan fognak menni a menyasszonyért. A vőfélyek kocsikat szereznek. A lovak sörényén fehér kendők lengenek. Az első kocsira a kérő násznagy, a nászasszony és a vőlegény ülnek. A nászasszony botot tart kezében, melyre alma — tetejében rozmaringszállal — van szúrva, kendő és pántlikák kötve. A második kocsin a koszorúlányok és asszonyok, a harmadikon a vőfélyek és férfiak . . . és hátul a zene.

A lányosházból a koszorúlányok dalolva eléjük mennek.

A szobában a násznagy ezeket mondja:

„Dicsértessék a Jézus Krisztus! Alázattal kérjük, legyenek szívesek nekünk, messze földről jövő utasoknak, barátságos lakásukat rövid időre fölajánlani s engedjék meg, hogy oly szavakat intézhessünk önökhöz, melyek — hiszszük — Istennek is tetszeni fognak".

Mire a kiadó násznagy feleli: „Igen is megengedjük".

A kérő násznagy folytatólag elmondja a világteremtés történetét, bebizonyítani akarván, hogy a házasságot Isten már a paradicsomban rendelte el. „E tisztes ifjú sugallatot kapott az Úrtól, hogy magához illő társnőt keressen és azt, az ő segítségével, e házban meg is lelé. Alázattal kérjük, ne tartsanak bennünket hosszú beszédekkel, hanem adják őt mielőbb kezünkbe."

A menyasszony násznagya ekképen válaszol:

„Igen tisztelt felebarátunk. Szavai nagyon tetszenek nekünk, kívánjuk, hogy az Istennek is tessenek. Azonban nem hiszszük, hogy önök lennének azok, kiket barátságos szívvel várunk, különben megmutatták volna a menyasszonytól kapott ajándékokat. Ezeket fogadjuk bizonyíték gyanánt, hogy kémekkel nincs dolgunk".

A kérő násznagy megmutatja a kendőt, melyet a vőlegény kapott s azzal igazolva vannak. Azután az asztalhoz ülnek. A kérő násznagy állva marad és elmondja Izsák házasságának történetét és ekképen fejezi be: „Hasonlóképen mi is megfogadtuk, hogy sem ételhez, sem italhoz nem nyúlunk, míg a szűzet, kit e tisztes ifjú a szent házasság által magáévá tett, kezeinkhez nem adják. És valamikép Lábán és Bathuel mondák: íme, itt van, hasonlóképen cselekedjenek önök is".

A kiadó násznagy így felel:

„Kedves felebarátunk! Beszédéből azt értettük ki, hogy a házasságot maga Isten hozta létre. Erre elég bizonyítékot találunk a szentírásban. E példákat, mint jó keresztények, mi is követjük. A bölcs beszédre, melyet kedves felebarátunk hozzánk intézett, olyan feleletet adunk, minőt Rebeka adott Eleázárnak, midőn őt Izsák számára feleségül kéré. Miután e házasságban is Isten bölcsességét és mindenhatóságát látjuk, mi is mondjuk: Legyen meg az ő szent akarata. S így az erényekben tündöklő szűzet, mint e tisztes ifjú törvényes nejét, önöknek átadjuk. Mielőtt ez megtörténnék, hozzád fordulok, vőlegény barátunk. A t. szülők, kik lányukat nagy gonddal nevelték, kiknek szemefénye, kérnek téged, hogy irántuk, mint saját szüleid iránt, tisztelettel és szeretettel viselkedjél. Nőddel pedig úgy bánj, mint kereszténhez és becsületes férjhez illik. Mi szerencsét és isteni áldást kivánunk nektek. Éljetek szeretetben, isteni félelemben és jó egészségben soká. Holtotok után pedig az örökélet asztalánál vígadjatok. Amen".

Brusznón, mielőtt a vőlegény és társai a menyasszonyért mennének, hogy őt leendő lakására kisérjék, három fiatal embert előre küldenek, tudják meg: mi történik ott. A mint észreveszik őket, hogy a ház körül ólálkodnak, mint kémeket üldözőbe fogják és ha csak egyiket is elfogják, a két társa önként megadja magát. Egyenkint deresre fektetik, szakajtót vagy fazekat tesznek a .... és tizenkettőt vernek rá, de csak olyat, hogy a fazék sem törik el. Azután megvendégelik őket. Nemsokára visszamennek, megviszik társaiknak a hírt, hogy várják őket vacsorával. Mikor az asztalhoz ülnek, egy koszorúlány lepedőt terít az asztalra és alája diót tesz. A menyasszony rálép a lepedőre és kilenczszer megfordul rajta, mi közben a dió lába alatt ropog. (Jelentősége, hogy a házaspár szerelmének akkor legyen vége, ha az összetört dió kikel.) A kilenczedik fordulat után két krajczárt dug a feje fölött lévő gerenda résébe, — mi bizony nehéz feladat, mert a feje szédül. (Ha sikerül neki, takarékos asszony lesz.) Ezután — az asztalon át — helyére megy. Vacsora előtt mindnyájan hangosan mondják el az „Úr angyalát". Mielőtt az utolsó fogást föltálalnák, a főzőasszony cserépfazekat dob az ajtóba és „Amen"-t kiált. A kiváncsi gyerekek, kik némi maradékra várnak, utána kiáltják. (Annyit jelent, hogy már minden elfogyott.) A násznagy föláll, csöndet parancsol és elmondja a „kánai" lakodalom történetét. Erre behoznak italt, abból a jelenlevőknek inni ad. Majd kézről-kézre tányért adnak, melyen kalács és hús, ez alatt pedig kendővel letakart rozmaring szál van. Mindegyikük szel darabkát a húsból és a kalácsból, ezért pénzt csúsztat a kendő alá a menyasszony számára. Az új házaspár nem vacsorál. Tányérjuk föl van fordítva. Végre a szakácsné behoz egy nagy tálat, mely le van födve,

a fiatalok elé teszi és mondja, hogy pecsenyét hozott számukra. A sok kínálásra a vőlegény fölemeli a fedőt, mire a tálból egér vagy macska ugrik ki. (Elterjedt szokás. Bajmóczon ilyen tálat a násznagy elé tesznek.)

Gömörben, a mint a menyasszonyt szüleihez kisérték, haza szélednek a lakodalmasok és csak este jönnek össze a két házban. Ha a vőlegény vendégei együtt vannak, a menyasszonyért mennek. Rendesen kocsikon és lóháton (a mint azt az eljegyzésnél láttuk). A házban csukott ajtóra találnak. Az ott levők tréfás dallal fogadják és csak hosszú alkudozás után eresztik be őket. Bent a násznagy átadja a vőlegény ajándékát: pár csizmát. Az egyik csizmában ezüst pénz, a másikban kötény van. A menyasszony viszonozza az ajándékot. A násznagy elmondja jövetelük czélját. (Lásd fönt.) Majd bevezetik a menyasszonyt — olykép, mint az eljegyzés alkalmával — és az asztalfőre, a vőfély és a vőlegény közé ültetik. E közben mindegyik elhúzatja nótáját. Elsőnek a násznagy, utána a vőlegény . . . és úgy sorban a többiek. Az illető a zenészek elé áll, elénekli a dalt és a zene kiséri. Azután néhány krajczárt dob a tányérra vagy a bőgőbe. Ha jókedvök van a lakodalmasoknak, többen állnak a zenészek elé és versenyt énekelnek — kiki a maga nótáját. Az a győztes, a ki legtöbbet dobott a tányérra. (Ez más helyeken is van szokásban.) Ezután a koszorúlányok dalban búcsúztatják el a menyasszonyt lánykorától és szüleitől.

Jamnik vidékén a lakodalmasok — a mint a menyasszonyt hazakisérték — estig tánczolnak. Vacsora előtt a vőfélyek átmennek a lakodalmas házba az úgynevezett rózsakalácsért. A mint elhozták, e szavakkal adják át a násznagynak: „Igen tisztelt násznagy uram! Annak bizonyságául, hogy az új rokonok házukba örömmel fogadnak és a beszédet, melyeket ön hozzájuk intézni fog, szivesen meghallgatják: küldik ezt a kalácsot".

A kalácsot a násznagy parancsára az ott ácsorgó gyerekek közt szétosztják és a menyasszonyért mennek. A mint hosszú alkudozás után a házba jönnek, a menyasszony násznagya fehér kendővel átkötött kalácsot és zöld koszorút nyujt át a kérőnásznagynak, mi közben kivánja: hogy az új házasok boldogsága oly végtelen legyen, mint a kalács és a koszorú. A násznagy a koszorút a menyasszonynak adja, a kendős kalácsot, mint a béke és bőség jelvényét, társaihoz viszi, kiket azután a szobába vezet.

Predmér vidékén (Trencsénben) esküvőről a vőlegényes házba mennek. A menyasszonyt zsámolyra ültetik és kis gyermeket adnak karjaira, hogy jó anya legyen belőle. Azután az új házasokat a kamrába zárják s minden ételből — sőt italból is — egy-egy adagot fazékba raknak és ezt a kevereket megetetik velük. Nem sokára kieresztik onnan és a lányos házba kisérik. Útközben a koszorúlányok szemetet és hamut szórnak a násznagyokra.

A kérő násznagy fejét papircsákó fedi, melyre mindenféle torz alakokat festettek; felül csengetyű vagy csörgő van. Kezében botot tart, melyre juhfarkot kötött. Testét kifordított szűr fedi és csizmáján sarkantyú peng. Kötelessége a közönséget mókáival mulattatni. A lányosházban a koszorúlányok és a menyasszony átöltözködnek és arczukat bekötik. Így vezeti őket az örömapa a vőlegény elé, találná ki, melyik a felesége? Ha kitalálta, az asztalhoz ülnek. (A hivatlan gyerekek, mint minden lakodalomban, az asztal alá húzódnak és ránczigálják a vendégeket, kik aztán dobnak nekik egyetmást, melyen azok rendesen összevesznek.)

Miava vidékén az új házasok, a két násznagy, a vőfélyek és a koszorúlányok előbb kapnak vacsorát a lányosházban, mint a többiek, még pedig azért, hogy a házaspár eszénél legyen, a násznagyok beszélni tudjanak, a többiek pedig ügyesen szolgálják föl a vendégeket. Vacsora után társaikhoz a korcsmába mennek, hol azok tánczolnak és csak a főzőasszonyok meghívására mennek a két lakodalmas házba. Mikor a menyasszony a házba lép, seprűt dobnak lába elé. Némelyik nem veszi észre és megbotlik. Ezt rossz jelnek tartják. A figyelmesebb fölemeli és büszkén a zugba teszi, mondván: nálunk is söpörnek.

Mielőtt a menyasszonyt leendő lakására kisérnék — sok helyen — előzőleg bútorát és ágybelijét kérik, illetőleg váltják ki. Ez a kamrában történik. A vőfélyek kérdezik:

„No, mi lesz az ágyneművel?“

Az ott levő asszonyok alkalmi dallal felelnek.

Ez néhányszor ismétlődik.

„Jól van, ha az ágyneműt ki nem adják, e menyasszony sem kell“, mondják a vőfélyek. Erre az örömanya kidicséri az ágyneműt, milyen szép; milyen drága. Lánya keze munkája s i. t.

„Mennyit kér érte?“ kérdi az első vőfély.

Az anya olvas 6—8 vánkost, 1—2 dunyhát és mondja: Minden vánkos csücskeért egy ezrest, a dunyha csücskeért négy ezrest. (Ezres = 20 filléressel.)

A vőfélyek alkudoznak. „A hány csücske, annyi garas“, mondják és ócsárolják az ágyneműt. Mire egy asszony elővesz polyvával töltött belet és mondja: „Soha sem láttatok olyan ágyneműt, mint ez“. „Ilyen tollal van töltve“, mutatja a belet és ha a vőfélyek nem ügyesek, rájuk fúja a polyvát.

Végre hosszú alkudozás után az asszonyok összekötik az ágyneműt, bele igen nagy fonott kalácsot tesznek, egy vőfély ölbe kapja a batyut és a kocsira czipeli. De jaj neki, ha elvinni nem tudja. Az asszonyok gúnyt üznek belőle. Azután a bútort rakják fel a kocsira.

Liptóban, a mint a jegyesek a két násznagygyal a templomba esküvőre mentek (a többiek elkisérik csak s azután hazamennek), a vőlegény egyik férfi rokona több, idősebb asszony kiséretében megy a menyasszony bútoráért és ágybelijeért. A kocsit lépten-nyomon megállítják, hogy a tengelyt kenegessék. (Tulajdonkép torkaikat pálinkával.) Mikor a házhoz érkeznek, a férfi — a ki a lovakat hajtotta — ostorral kezében bemegy a szobába és főnöke — a vőlegény — nevében kéri a dolgokat, melyekért jött. Csakhogy az nem megy olyan könnyen. Ha törülközőt kér, szalmakötelet adnak neki, melyet ő derekára köt. Ha ágybelit kér, zsúpszalmát kínálnak. Ha bútort kér, hasábfát s í. t. Ha ebédet kér, rongyos papucsot hoznak tányéron és azzal kínálják. Végre a sok tréfás jelenet után hoznak enni és inni valót. Mikor elfogyasztotta, szénnel a falon összeszámítják az ebéd költségét és fenyegetik, hogy lehúzzák a ruháját, ha a számlát ki nem egyenlíti. Megnyugtatja őket, hogy az ő becsületes főnöke tízszeresen is megfizeti a költséget, csak a holmit adják ki. Azonban ez csak akkor történik meg, ha a tulipános láda négy sarkára és közepére pénzt tesz. Végre kocsira rakják és énekelve kisérik a szekeret — bejárva a falut — a házaspár lakására. Azonban a férfi csak akkor rakja le, ha visszaadják a pénzt, a mit az asszonyoknak adott.

Sok helyen a kérő násznagy váltja ki az ágyneműt és a bútort.

Közeledik az idő, hogy a menyasszonyt leendő lakására kisérjék. Ez a tót lakodalom levégabb aktusa.

Mielőtt ez megtörténnék, a kérő násznagy a menyasszony szüleit a szobába hivatja, hogy lányuk, ki a házat elhagyja, elbucsúzzék tőlük. (Meg kell jegyeznem, hogy a szülők sok helyen nagyon keveset, vagy egyáltalában nem is tartózkodnak a lakodalmasok közt és csak a násznagy hívására mennek közéjük. A menyasszonyért sehol sem mennek, mert hisz fogadniok kell őt s viszont ennek szülei nem kisérik el új lakására.)

A szülők és az új házaspár az asztal mellé állnak s a násznagy ekép szól:

„Minden jó és gondos kertésznek szokása, hogy gyümölcsöskertjében a facsemetéket egyik helyről a másikra átülteti. Hasonlóképen a mindenható Isten az ő kertjében, t. i. az anyaszentegyházban is úgy intézkedik, hogy hivét egyik házból kivezeti és egy másikban készít számára lakást. Ugyan így történt a kedves lányukkal is. Hanem azért ne búsuljanak, tisztelt szülők, sőt örvendjenek, mert hisz az egész művet Isten intézte. Ő lesz a fiatal házaspárnak jóságos Atyja, hű őre és ha parancsolatait megtartják, áldást fog rájuk árasztani, melyből, hogy önöknek is bőségesen kijusson, szivemből kívánom.“

Erre a vőfély a következő bucsúztatót mondja, többnyire versben:

„Pusztán marad e ház, miként az erdő, melyből a fülemüle elköltözött; miként a kert, melynek virágait koszorúba fonták; miként a mező, melyet kaszával letaroltak; miként a fa, melyet gyümölcsétől megfosztottak; miként a rét, melyet lelegeltettek; miként a falu, melynek tornya ledőlt.

Az itt felnőtt szűz a lakodalmasok kiséretében vagy mennyországba, vagy pokolba megy, mert Istenen kívül senki sem tudja örömteljes, avagy keservekkel és fájdalommal telt élete leszen-e férje oldalánál. Nem egy szüz vígságát lakodalma alkalmával a sírba temeti. Szépsége elfonnyad, miként a falevél. A piros rózsaszirmok lehullanak arczáról és szivében örökös bánatot hordoz. Elhagyottan jár, mintha sajnálná, hogy világra született. Ily szomorú sors téged, fiatal asszonyka soh'se érjen. Közös erővel, egymást szeretve s egymással egyetértve legyetek azon, hogy éltetek napjai boldogságban folyjanak. Oh Istenünk, küldj e menyasszonyra minél több áldást és örömet egedből, holta után pedig nyittasd meg előtte a mennyország kapuját. Amen."

Ez után a menyasszony bocsánatot kér szüleitől olykép, mint az esküvő előtt.

Sok helyen az első vőfély beszél nevében ilyképen:

„Várjanak még egy keveset; mulassanak egyet, hadd pihenjenek a lovak is az úton. Hallják meg utolsó köszönetét, mert már nem fog önökkel, kedves szülők, egy födél alatt lakni, hanem Isten akaratából máshol s ennélfogva bucsút kell vennie önöktől.

Bucsúzom önöktől, kedves apám s anyám, kik velem oly sok jót tettek. Isten fizesse meg sokszorosan úgy ezen, mint más világon. Testvéreim, rokonaim és barátaim, nektek is köszönöm a szeretetet és az örömet, melyben részesíteni szívesek voltatok. Isten áldjon meg minden jóval. Válnom kell tőletek; kérlek ne feledkezzetek meg rólam, szeressetek továbbra is. Szeretnék még köztetek maradni, hanem sietős az utam. A kocsi a ház előtt vár rám."

Ezzel megcsókolja szüleit, testvéreit, rokonait és barátnőit. Sirva bucsúzik mindenkitől. A jelenet mindenkit könyekig megindít.

A hol a menyasszony bútorát és ágyneműjét most rakták a szekérre, ott a lakodalmasok is kocsikra ülnek és oly zajjal vonulnak haza, mint az esküvőre mentek.

Árvában a menyasszony násznagya gyalog megy és lakodalmi kalácsot visz.

Némely helyen megint a vőlegény kiséri gyalog a menetet, mely pajkos lakodalmas dalokat énekelve bejárja a falut. Ha útjok templom mellett vezet, azt háromszor megkerülik és ott nem énekelnek.

Árvában és máshol csak többszöri kopogtatás és néhány dal eléneklése

után eresztik be a menyasszonyt és kiséretét a házba. Elsőnek a menyasszony az első vőfélylyel lép a pitvarba. Kalácscsal és mézzel kinálják őt a vőlegény szülei, hogy megszokja az új lakást és hogy házas élete édes legyen. (Igen elterjedt szokás.) A menyasszony a kalácsot a polczra földobja, hogy gazdaságuk oly könnyen gyarapodjék, a hogy ő a kalácsot fölhajítá. Azután a menyasszonyt, a koszorúlányokat és a vőfélyeket a kamrába híják és rántottával — a parasztnép eme inyenczségével — megvendégelik. Ezután a vőfélyek lerakják a butort és az ágyneműt.

Sok helyen — Bilicz vidékén is — az új házaspár háza kapujában néhány férfi lánczczal állja el a lakodalmasok útját és csak váltságdíj mellett eresztik be őket.

Szolcsányban a násznagy parancsára a kaput becsukják, mire a menyasszony kerek kalácsot gurít — kapu alatt — a ház udvarára és egy tyúkot enged be arra. Erre a kaput kinyitják és a lakodalmasok bemennek.

A szülők kérdik a vőlegényt: „Nos fiú, milyen asszonyt hoztál a házhoz?“

Az dalban felel, melyben ugyancsak ki van dicsérve.

Az anyós megcsókolja menyét, konyhakötényt tesz rá, kezébe fakanalat ad, a tűzhelyhez vezeti s a kezét hamuba dugja. Majd a disznóólhoz, a tyúkketreczhez és az istállóba vezeti. A koszorúlányok dalolva kisérik. (Az anyós ezt azért teszi, hogy jó gazdasszony legyen a menyéből.) Ez után a koszorúlányok a menyasszonyt az após elé vezetik és az első vőfély kérdezi, megismerné-e menyét, ha az a koszorúslányok közé vegyülne?

„Bizony meg,“ fiam, válaszolja az öreg.

„Menjen hát ki és ha megismeri én leszek a vesztes, különben ön.“ (Fogadnak.)

Az öreg kimegy. A vőfély lepedőket borit a menyasszonyra és a koszorúlányokra és behívja az apát. Az körüljárja a lányokat és a melyikről gondolja, hogy a menye, megfogja és mondja: „Ez az!“

„Nem találta el. Elvesztette a fogadást. Ez az, nézze meg,“ mondja a vőfély. Azonban a lányok nevetésre fakadnak és annyira összekeverődnek, hogy a vőfély sem tudja megmondani, melyik a menyasszony.

„No lásd fiam, te is elvesztetted a fogadást,“ mondja az öreg nevetve.

Gömörben a vőlegény segíti le a menyasszonyt a kocsiról. Az asszonyok liszteszsákot boritanak a földre, a hová ugrani fog, hogy úgy jöjjön ki belőle a gyerek, mint zsákból a liszt“ (azaz hogy könnyen szüljön). A szülők a küszöbön várják.

Más helyeken a menyasszony előbb nem száll le a kocsiról, míg anyósa oda nem jön és nem köszönti.

Legtöbb helyen a menyasszony rövid beszédben mutatja be magát az új szülőknek és szeretetökért esd. A szülők helyett a násznagy ilyképen válaszol neki:

„Kedves menyünk! Dicséretre méltó, hogy új hajlékodba nem üres beszéddel, hanem szivbeli köszöntéssel lépsz. Adja a jó Isten, hogy szádból sohasem kerüljön ki illetlen szó, hanem Őt, mindnyájunk közös Atyját dicsőítő, mert csak így várhatod szent áldását, melyet mi szivünkből neked kivánunk."

A szülők megcsókolják menyöket. Az anyós fölemeli jobb karját és előbb fiát, azután menyét engedi alatta a pitvarba, a hol kenyeret ad nekik. A szobában kérdi, hogy vagy kedves lányom és mit hoztál nekünk?

„Egészséget, szerencsét és bő isteni áldást" feleli amaz.

Ó-Tura vidékén a vőlegény így mutatja be nejét szüleinek: „Apám, anyám, feleséget hoztam magamnak. Itt van. Fogadják el menyöknek".

A menyasszony kérdi: „Apám, anyám, szeretnek-e? Örömmel fogadnak menyöknek?"

A szülők így felelnek: „Szeretünk hát. Ha nem szeretnénk, nem küldtünk volna muzsikát érted".

Ha azonban a vőlegény olyan asszonyt hozott, a ki a szülőknek nem tetszik, kérdésére felelik: „Szeretünk, mint szemünkben a sót".

Bánságban a fiatal házaspár, miután a szülők a menyöket megcsókolták, az asztal mellé áll és az első vőfély ekép üdvözli:

„Mindenki azt keresi és gondozza, a mi tetszik neki. Van a ki aranyat, ezüstöt, van ki házat, ki jószágot. Némelyek szűzet, mások özvegyet, szépet, csunyát, gazdagot vagy szegényt. Mi olyan asszonykát hoztunk ide, ki mindenkinek tetszeni fog. Erényes, ájtatos, dolgos, szerény, takarékos és szép, tudom, minden ember dicsérni fogja. Násznagy uram, ím itt van ő, vegye át és tegye olyan helyre, honnan mindenki láthassa." A násznagy leülteti, a zene megszólal és a lakodalmasok táncolnak.

Zólyomban, mikor a menyasszonyt új lakásába kisérték, a vőfélyek és a koszorúlányok körbe állanak s mindegyikök égő gyertyát kap kezébe. A nászasszony kézen fogja a menyasszonyt s körülvezeti, miközben hosszas dalban elénekli annak életrajzát (persze, az korántsem vonatkozik rá). Azután elbucsúztatja szüleitől, testvéreitől és rokonaitól.

Trencsénben a házaspárt a vőlegény szülei az ajtóban várják. Mikor megérkezik, előbb jobb kezeiket kendővel megkötik, hogy elválaszthatatlanul szeretetben éljenek. Majd tálban vizet hoznak, melyben mindenkinek meg kell mosdania, mert a házba csak tiszta ember léphet be.

Különben a mosdás abból áll, hogy az asszony, ki a tálat tartja, meghinti őket vízzel, a miért azok pénzt dobnak a tálba. Azután az anyós kihoz egy kanál mézet, melyből előbb a férj, azután a nő izlel, a maradékot a vőfélyeknek adják. A menyasszony hozott magával 5 kis czipót. Ezekkel körüljárja az asztalt, miközben minden sarkára 1—1 czipót tesz, az ötödiket a kemencze sarkára helyezi. Azután fordított rendben összeszedi, éjszakára vánkosa alá teszi s másnap koldusnak adja. Mikor a czipókat összeszedte, zsámolyra ül, ölébe vesz egy gyereket, a ki kezeügyébe akad, egész kalácsot és 1—2 krt ad neki. (Jó gazdasszony és gondos anya akar lenni.)

Jamnikon az anyós kanál levest ad a menyének és a tűzhelyhez vezeti. Az első vőfély e szavakkal adja őt az új szüleinek:

„Kedves szülők! Azon czélból jöttünk ide, hogy e tisztes személyt, mint az önök menyét, ki a mai naptól fogva családjuk tagja, a munkában segítőtársuk, betegségben és agg napjaikban pedig gondos ápolójuk lészen, bemutassuk és átadjuk. Adja Isten, hogy az önök óhaja szerint férjéhez hű, munkában serény, takarékos, alázatos és jószivű legyen, önöket pedig mint saját szüleit tisztelje és szeresse. Ha azonban olykor-olykor hibázna, szelid intéssel és jó példával buzdítsák hibái elhagyására. A mindenható Isten, ki a jó szülőket áldani szokta, önöket is fogja ezért kegyelmében részesíteni.“

Liptóban az anyós szájába tesz czukrot, levest és kenyeret és azt a menye szájába ereszti.

Német-Lipcsén a kanalat, melyről az új házasok mézet ettek, a polczra dobják, hogy a menyecske friss legyen.

Trencsén m. északi részén a konyha ajtaja mellé kupa vizet tesznek és a menyasszonynak föl kell azt fordítania. Lábai elé tojást tesznek, arra rálép, hogy könnyen szüljön.

Máshol megint a konyhaajtó elé 3 hasáb fát tesznek, azután mézes kenyérrel kinálják az új házasokat. Ha a férfi nyul előbb utána, az asszony igyekszik elkapni és viszont. Ezután a menyasszony fogja a 3 hasáb fát, beviszi a konyhába és így köszönti a főzőasszonyokat: Adjon Isten jó napot (estét).

„Fogadj Isten. Mit hoztál?“ kérdezik azok.

„Egészséget, szerencsét és nyaláb fát, hogy legyen mi mellett főzniök.“

Megcsókolja az új szüleit. A napa fakanalat nyujt kezébe, hogy keverje meg az ételt, kóstolja meg és mondja meg milyen? Jó-e, vagy mi a hibája?

Túróczban első dolga a menyasszonynak a kéménybe nézni, hogy gyermekei feketeszeműek legyenek.

Hogy megszokja az új lakást, a tüzhely mellé padkára ültetik.

Gömörben ebből a czélból kezét melegiti a tűzhelynél.

Néhol vasat emel, hogy állandóan egészséges és erős legyen.

Mosóczon, ha olyan házba kerül, a melyben már van meny, hogy ő legyen a hatalmasabb, kalácsot gurít az asztalhoz.

Más helyen pólyás gyermeket tesznek karjaira, hogy jó anya váljék belőle.

Szokás a fiatal házasok kezét kendővel összekötni, hogy békességben éljenek.

Túróczban a menyasszony óriási nagyságú fonott kalácsot hoz magával, azt az asztalra teszi s egyik végét fölemeli, hogy vagyonilag ők is emelkedjenek.

Sok helyen a menyasszony holmiját testvére, vagy valamelyik rokona rakja le a kocsiról, hogy övéit el ne felejtse.

Kis-Hontban a mint a holmit lerakták, az első vőfély fogja a menyasszonyt és azon fiatalemberhez vezeti, ki a lovakat hajtotta. (Ez rendesen rokon, vagy csinos legény s e mellett jó tánczos.) Ez jól megforgatja, mások is tánczolnak vele s végre az asztalhoz ülnek.

Sok helyen akkor ülnek a lakodalmi ebédhez (vacsorához), mikor a menyasszonyt új lakására kisérték.

A mint láttuk, e tekintetben is eltérők a szokások. Vagy együtt, vagy kétfelé mennek a lakodalmasok. Egy helyen a menyasszony, más helyen a vőlegény házában költik el az ebédet [vacsorát].

A rendet a kérőnásznagy tartja fönn. Ő mondja elő az asztali áldást és megbirságolja a rendetlenkedőt. Valamikor meg is botoztatta.

Az asztalfőn sok helyen a fiatal házaspár ül, más helyeken a násznagy. Mihelyt ez helyét elhagyja, szalmazsúpot, vagy rongyokból gyömöszölt vázat ültetnek helyére. Fejére kalapot, „szájába“ pipát tesznek, étellel, itallal kinálják és sok tréfát követnek el vele. A násznagynak mondják, hogy nem kell nekik, találtak okosabb és józanabbat stb. Nagy munkájába kerül, míg helyét újra elfoglalhatja.

Legtöbb helyen az ételeket a vőfélyek hordják föl. Privigyén az első nap a vőfélyek, második napon a koszorúlányok szolgálják ki a vendégeket.

Az étlap nagyon változatos, mert a háziasszony dicsősége, hogy az asztalra minél több kerüljön és az ebéd (vacsora) minél tovább tartson.

A legszokottabb ételek, melyek ilyenkor az asztalra kerülnek: leves, (némely helyen — Privigye vidékén is 3—4-féle, u. m. marhahús metélttel, darával, savanyú tüdő aprólékkal, tiszta, melybe kiki kalácsot aprít), káposzta, kása 3—4-féle, főtt tyúk, mákos csusza vagy gubó, paprikás, marhahús

tormával vagy czéklával, disznóhús, liba, kacsapecsenye, borjúsült főtt szilvával, rétesek, kalács, kávé. Privigyén legújabb időben szegény polgári házakban torta is díszlik az asztalon. A meghívottak küldik.

Italul leginkább édes pálinkát, melybe vajat vagy szalonnát olvasztanak, használnak.

Szegényebb vidékeken a lakoma egyszerű, legföljebb levesekben és kásákban bővelkednek.

Rendesen többen kanalazzák az ételt egy tálból. A húst a násznagy annyi darabra vágja föl, a hányan vannak a lakodalmasok. Kiki megkapja a részét és kézben tartva elkölti azt. Ilyen helyeken kanálon kívül más evőeszköz nem kerül az asztalra.

Gömörmegye némely helységében, Pozsony vidékén, Szolcsányban és máshol az új házaspár egy falatot sem eszik, hanem szótlanul ül a fölborított tányér mellett.

Némely helyen a házaspár egy tányérból eszik. Ha a fiatal asszony elkapja azt a húsdarabot, melyet férje villára akart szúrni, ő lesz a hatalmasabb. Ha azonban telt poharat feldönt, egy éven belül szülni fog.

Az egyes fogások közti szüneteket énekléssel és tréfával töltik ki. E tekintetben nem könnyű szerep jut a vőfélyeknek. Kötelességök a lakodalmasokat állandóan jó kedvben tartani. Árvában és más helyeken előre gondoskodnak olyan emberről, ki élczeivel és tréfáival mulattatja a jelenlevőket. Az ilyen minden ételre tud humoros megjegyzést tenni.

A lakodalmasok sűrűn koczintanak az új házaspár egészségére. A násznagy rendesen felköszöntőt mond. Privigyén a fiatal pár minden felköszöntőt. ha még oly rövid is, állva hallgatja. Nevökben valamelyik értelmesebb vendég vagy rokon köszöni meg a jókivánatokat. Humoros toasztokban sincs hiány.

Hogy a lakodalmasok mennyi tréfát követnek el a vacsora (ebéd) alkalmával, könnyebb elképzelni, mint leírni. Tréfás daloknak se szeri, se száma. Ezekkel élczelik a fiatal házasokat, a násznagyot, a koszorúlányokat, szóval minden „hivatalos“ egyéniséget. Még a házigazdának sem kegyelmeznek, fösvénynek elnevezik, szemére hányják, hogy éhezteti stb. A dalokon kívül tréfás felköszöntőket, verseket, sőt itt-ott dialogokat is mondanak. Majd mogyoró, borsó és kenyérgolyócskák zápora zúdul mindenfelé. Az öregebbek sem maradnak veszteg. Pipára (újabb időben szivarra) gyujtanak, ingerkednek egymással s elmondják fiatalkori élményeiket és lakodalmaikat. A hangulat tehát nagyon zajos.

Elvégre is a köznép úgy is ritkán mulat, e napon egészen nekiadja magát a vigalomnak. Minél hangosabb a lakodalom, annál emlékezetesebb.

Vacsora után pénzt gyüjtenek a főző-asszonyok, a zenészek és néhol a fiatal házasok számára is. Ez után a kérőnásznagy imát mond elő és ilyképen köszöni meg a lakomát:

„Kedves lakodalmas társaim! A szentírásban olvassuk, mindennek megvan a maga ideje. Így ideje van a mulatozásnak, ideje a búsulásnak. Ideje van jövetelnek és ideje van elmenetelnek. Miután a jóságos Isten alkalmat adott, hogy e tisztes hajlékban vígadjunk; az ő atyai áldásait ételben és italban élvezzük: keresztényi kötelességemnek tartom a házigazdának és gazdasszonynak köszönetet mondani azon megtiszteltetésért, hogy gyermekök lakodalmára meghívtak bennünket és hogy számunkra asztalt oly gazdagon terítettek. Költségeiket térítse meg az Úr sokszorosan és testben-lélekben gazdagítsa őket. Iparkodni fogunk a velünk tett szivességet mielőbb meghálálni."

A háziúr engedelmet kér a vendégektől, hogy szegénysége nem engedte őket oly ellátásban részesíteni, a minőt megérdemeltek volna. Szives elnézést kér ezért.

A vőfélyek kitakarítják a szobát és a lakodalmasok — most már az idősebbek is — táncra kerekednek. A táncz hajnalig is eltart.

Mielőtt hazaszélednének, az asszonyok megvetik az új házaspár ágyát és lefektetik. Előzőleg leveszik a menyasszony fejéről a koszorút (pártát) és főkötőt tesznek rá. (Ez sok helyen a lakodalom második napján történik.)

Az első vőfély összehívja a koszorúlányokat, az asszonyokat és a fiatalembereket és a menyasszonyt kikéri a násznagytól, mire kamrájába kisérik.

Gömörben és Bácskában néhány fiatalember az ajtó mellett leskelődik a menyasszonyra és mikor hozzájok ér, kalappal ütik, hogy az első gyermeke fiú legyen.

A vőfély zsámolyra ülteti a menyasszonyt és kérdezi:

„Kedves fiatal asszony! Megengeded-e, hogy a menyasszonyi koszorút fejedről levegyem?"

„Nem, inkább a fejemet vágatom le", feleli amaz.

A kérdés és a felelet háromszor ismétlődik. Végre a vőfély mondja:

„Kedves fiatal asszony! A koszorút leveszem fejedről a nélkül, hogy erényedet megsérteném. Helyette főkötőt, mint a házasélet koronáját fogsz kapni. Viseld szerencse közt soká, holtod után pedig nyerd el az örökélet koronáját. Amen!"

Mikor a koszorút oldja, ekkép szaval:

„Fiatal menyecském, szépen öltözködtél, fejedet is szépen diszítetted. Míg ezt a koszorút fejeden hordoztad, szabad voltál és bárhova mehettél,

de már nem fogod sokáig hordozni, ebben a perczben leszedem rólad. Már a szalagodat oldom s ezzel a szűzi szabadságodtól fosztlak. Tedd le fejedről a zöld koszorút, melyet asszonyok tettek rá. Mihelyt hajadat szétbontom, asszony leszel örök időkre."

A jelenlevők a koszorúlevételre vonatkozó dalokat énekelnek, a menyasszony meg könyezik.

A vőfély a koszorút villára — Árvában kardra, melyre előzőleg húst és kalácsot szúrt — tűzi, a szobába megy és a koszorút e szavalat kíséretében adja át a násznagynak:

„Mélyen tisztelt vendégek! Legyen jó kedvük. Nem akarok sokat beszélni. Nézzék meg, mit hozok a villámon (kardomon). Vívtam egy szűzzel. Önök bizonyára gondolják, hogy ez könnyű dolog és hogy csak tréfa szüzekkel harczot vívni. De bizony nehéz feladat az! A szerelemnek is vannak nyilai és a kit sziven talál velök, bezzeg nagy sebet ejt rajta. Én is voltam ilyen veszedelemben és mikor a szűzzel szembeszálltam, markomba köptem, hogy vele győzelmesen vívhassak. Előbb így szóltam hozzá: Vedd le lányzó a koszorút fejedről, különben letépem! Mire ő erősen rám támadt. Védelmezte magát, hogy a koszorút megtarthassa.

„Miért bántod a mi enyém, mikor én a tiedhez nem nyulok?" „Milyen jogon teszed?" kérdé a lányzó. Mire én imigyen válaszoltam: Tedd le, mondom, a koszorút, látod ezt az éles villát (kardot)? Erre annyira megijedt, hogy térdre borult. Akkor ügyes mozdulattal letéptem fejéről a koszorút. Ne mondja senki, hogy jogtalanságot követtem el, mert a lányzót azzal vigasztaltam meg, hogy a koszorú helyett főkötőt kap. Igy tehát igazságos harczot vívtam, hitemet és becsületemet megőriztem, a miért az örökkévalóság koronáját kapom jutalmul a mennyei birodalomban. Most pedig — mint főnököm hű szolgája — be akarván fejezni tisztemet, ím átadom a koszorút, mint a szűz hajadon ékét, önnek, násznagy uram. Valamint Noe galambja a vízözön után zöld galyat hozott a bárkába: hasonlóképen én is elhoztam e zöld koszorút mindnyájunk gyönyörűségére. És valamint e koszorú levelei és virágai együtt tartanak: hasonlóképen e fiatal barátunk és neje hűek legyenek egymáshoz egész holtuk napjáig, hogy így éltök napjait szeretetben, békességben eltölthessék. Holtuk után pedig az égben nyerjenek el jutalmat, hol a szentek éneklik: Dicsőség Istennek a magas mennyben, békesség a földön jóakaratú embereknek. Amen!"

Átadja a koszorút, egyet iszik és a mondókáját így fejezi be:

„Miután boromból ittam, most hadd tánczoljak rá egyet. Hej zenészek, ébredjetek és húzzatok láb alá valót."

A zene megszólal és a vőfély az első koszorúlánynyal tánczot jár.

Azután a násznagy megdicséri a vőfély bátorságát, mire az a koszorút villástól a szoba gerendájába — sok helyen a fiatal házaspár ágya fölötti gerendába — szúrja.

Trencsénmegye némely vidékén az első vőfély a menyasszonyt, a mint új lakására vezették, kampós botjánál fogva maga után a padlásra vonja. A férj, a nászasszony és a menyasszony keresztanyja utánok mennek, leszedik fejéről a koszorút, vagy a pártát és főkötőt tesznek rá. Azalatt a lakodalmasok énekelnek. Lejövén a padlásról, asztalhoz ülnek és kezdetét veszi a lakoma. A menyasszony ajándékokat osztogat férje szüleinek és testvéreinek.

Árvában is vacsora előtt veszik le a koszorút a menyasszony fejéről. Az első vőfély a kamrába megy utána és 12 gyertyát tesz jobb keze ujjai közé és mikor azokat meggyujtotta, a szobába vezeti. Ott a nászasszonynak, a koszorúlányoknak, a vőfélyeknek 1—1 gyertyát ad és ő kettőt tart meg. Azután kezeiket megfogják és körben forognak, miközben lakodalmi dalokat énekelnek. Mikor az éneket befejezték, a gyertyákat eloltják, a menyasszony a kamrába fut s a többiek utána. Ott azután a vőfély leveszi fejéről a koszorút, kardjára tűzi és a szobában tréfás vers elmondása után a násznagynak megmutatja. Majd balkezébe fogja a kardot és ezeket mondja:

„Fényes győzelmet aratott Judit, mikor Holofernes fejét levágta. Én is győztem, csakhogy nem csellel, hanem vitézségemmel nyertem el a dicsőség koronáját. De nemcsak koronát, hanem zsákmányt is szereztem, melyen osztozkodni fogunk. Egyétek meg a zsákmányt, czimboráim, szivesen adom."

Leveszi kardjáról a húst és a kalácsot és az asztalra a násznagy elé teszi. A koszorút a kardon hagyja és vigyáz, nehogy elemelje valaki, mert ez esetben büntetésül 50 krt fizetne. Egy tánczot jár, ezután a koszorút a menyasszonynak a kamrába viszi, ki azt 50 krért visszaváltja.

Néhol a menyasszony koszorúját a vőfélyek és a koszorúlányok magok közt fölosztják. Máshol meg a menyasszony gondosan őrzi — üveg alá rámába is szokta tenni — mert ha elveszne, azzal elvesztené férje szerelmét.

Babonás hit, hogyha a házaspár ellensége a koszorú egyik darabját a folyóvíz egyik partján, másikat a másik partján elásná, az esetben a házasok is szétmennének.

Tót-Prónán a menyasszony a koszorút a lányok közé dobja és a melyikre esik, rövid idő alatt férjhez fog menni.

A mint a koszorút levették a menyasszony fejéről, főkötőt tesznek rá. (Ezt, mint már említém, némely helyen a lakodalmi vacsora előtt teszik, sok helyen másnap.)

Az asszonyok végzik. Rendesen vízzel telt dézsára — csak kevés helyen zsírral telt bödönre — ültetik a menyasszonyt. A koszorúlányok körülállják s mindegyikök égő gyertyát kap a nászasszonytól. Ez szétbontja a menyasszony haját s úgy befonja, hogy a széles szalagú fehér főkötő jól álljon a fején. Néhol az első vőfély fonja be a menyasszony haját, hanem nagy szégyent vallana, ha a pántlikát a koszorúlányok kezéből elkapnák. Mialatt ez történik, a jelenlevő asszonyok és koszorúlányok énekelnek s a menyasszony könnyezik.

Zólyom vidékén a főkötő feltevésénél csak a nászasszony van jelen, a többi nőnembeliek a kamra ajtajánál énekelnek.

Mikor már főkötő alatt van, az első vőfély, néhol a kérő násznagy, a szobába vezeti és ezeket mondja:

„Figyeljenek rám, mondani akarok valamit. Nézzék meg ezt a tisztes személyt, ki eddig szűz hajadon volt s egyszerre átváltozott, mintha többé nem az volna. Csak nemrég szép koszorú ékité fejét, most pedig még szebb főkötő. Mikor a koszorút fejéről letették, búsan és könnyes szemmel tekintett rá. Mikor pedig a főkötőt tették rá, örömében nevetésre fakadt.

Nézzetek ide, öreg asszonyok, ugy-e illik neki a főkötő? Ne gondoljátok, hogy csak ez az egy főkötője van. Isten engem, 20-at is találtok ládájában szebbnél-szebbet.

Nézzetek ide, fiatal menyecskék, ugy-e, nemrég ti is úgy örültetek a főkötőnek, mint ez a fiatal társnőtök most.

Nézzetek ide lányok! Legyetek kedvesek és viseljétek az erény koszorúját büszkeséggel, hogy jutalmul főkötőt nyerhessetek. Dicsértessék a Jézus Krisztus.“

Árvában a főkötős asszonyka 1 üveg pálinkát, kalácsot és húst hoz magával a szobába és a násznagy elé teszi, mire az első vőfély ezeket mondja:

„Szívből örvendek, hogy önöket jó egészségben láthatom. A mi engem illet, bizony sokat állottam ki, hanem mégis elnyertem a dicsőség koronáját. Győzelmem jelét (a főkötős asszonykára mutat) ajánlom önöknek.“

Int a zenészeknek és a menyasszonynyal táncolni kezd. Utána a férj jár vele egy táncot. Azután a kamrába fut, tele szedi kötényét kalácsesal és a nézők közt kiosztja. Az asszony, a ki öltöztette, világít neki, hogy valakit el ne kerüljön, vagy valakinek kétszer ne adjon. Ez után vacsorához ülnek. Vacsora után a menyasszony násznagya egy nagy kalácsot hoz be a szobába és mielőtt kínálna vele, ezeket mondja:

„Kedves barátaim! A fiatal asszony mély köszönetet mond az Ég Urának, hogy kegyes volt őt házaséletbe vezetni. Köszönetet mond önöknek is, hogy

barátságos meghívását vissza nem utasították, hanem örömét jelenlétökkel fokozták. Az új szülőknek és az itt jelenlevő vendégeknek e csekélységgel kedveskedik."

Mindenkit megkinál a kalácscsal.

Erre menyasszonyi táncz következik, mely abból áll, hogy a fiatalasszony férjétől és vőfélyektől kezdve, minden férfivel tánczol, még pedig a tánczra ő kéri föl a férfiakat. Ezek előbb a zenészek elé állnak, eléneklik nótájukat, azok elhúzzák és ők tánczolnak. Mindegyikök néhány krajczárt dob a bőgőbe. Némely helyen a tánczosok a menyasszonynak fizetnek némi csekélységet azért, hogy tánczra fölkérte őket, csakhogy ennek fejében mindazt meg kell tennie, a mit parancsolnak neki. Pl. bort (pálinkát) hozni, szobát söpörni, egy lábon ugrálni stb. A pénzt a násznagy adja át neki.

Bácskában a mennyasszonyi táncz előtt a szobába egy faágat hoznak, melyen alma, dió, papircsillagok, szines pántlikák függnek. Az almába pénzt szúrnak, ez a menyasszonyé, ki az ágat ruhája közé teszi.

Mielőtt a lakodalmasok hazaszélednének, a kiadó násznagy a menyasszony nevében ajándékot (rendesen ruhaneműt) ad a kérő násznagynak. Teszi azt e szavak kiséretében.

„Kedves és mélyen tisztelt uram! Engedje meg, hogy néhány szót alázatosan intézhessek önhöz. Miután barátnőnknek, a fiatal asszonynak, sem aranya, sem ezüstje nincsen, a mivel az ön fáradozását illedelmesen meghálálhatná: azért csak szerény ajándékot nyujtott nekem, hogy azt nevében önnek átadjam. Kérem fogadja szivesen."

Az megköszöni az ajándékot és ily beszéddel rekeszti be a nagy napot:

„Kedves barátaim! A nehéz feladatot szerencsésen befejeztük s így nem marad más hátra, mint első sorban hálát adni a jóságos Istennek, hogy segítségünkre volt, másodsorban köszönetet mondani a házbelieknek a szives fogadtatásért és bőséges megvendégelésért. Az Ég Ura térítse meg azt nekik vissza sokszorosan. Tartsa meg őket jó egészségben; engedje meg, hogy gyermekeikben örömet találjanak és egykoron velök a mennyei boldogságban részesüljenek. Amen."

Az asszonyok a fiatal házaspárt szobájukba (kamrájukba) kisérik és ágyukat megvetik. Azok kölcsönösen lehúzzák lábbelijöket. Azután rájuk csukják az ajtót.

Sztancsek József.

NÉPKÖLTÉSZET.

Betlehemes játék Radnán, Aradmegyében.

Ó szerencsés jó estét, jó estét,
Boldog ez az óra,
Menyben szült egy gyermecske, gyermecske,
Vagy menyei kincsecske, kincsecske,
Vagy arany, vagy gyémánt, vagy virág szálója
Jöve ez világra, ále-, áleluja!

1-ső juhász. Iha, hol vettem én itten magamat,
Hová húsztam, vontam fáratt láboimat,
Meg se talpalhatom rongyos bocskoromat.
Betlehem hegyén jártam, jártam,
Egy nagy bakkecskét láttam,
Attól úgy megijettem,
Hogy három ugrásnyira,
Én ide jutottam.
Ha nem hiszik az urak,
Maj bebizonyítom. Gyere be kecskés Pepi!

2-ik juhász. Hopp, Isten[1] jó napot, lám, én is itt vagyok,
E juhszőrű bundába jó melegen vagyok,
Melybe az éjjel rám vágtak a farkasok,
De le nem vághattak, mer jó juhász vagyok.

1-ső juhász. Hát az öreg hol maratt?

2-ik juhász. Kint. A feneke kijukatt.

1-ső juhász. Told be füstös pofádat,
Penészes torkodat,
De rég nem láttalak. Gyere be, öreg!

3-ik juhász. Ehe, che. Szerencsés jó estét a házi gazdának,
És a házi gazdasszonynak.
Tik idebe isztok, esztek
És az öreg Máksusrúl el is felejtkeztek.
Tisza, Duna megégett,
Az öreg sok sült halat evett,
Szálka akatt a torkába,
Kivánna egy kis jó borocskát,
Hogy lejebb csúsztatná.

1-ső juhász. Egy kis fosocskát.
Hát üjj le, öreg.

3-ik juhász. Hát igy? (Leül félszegen.)

[1] Így is: Hopp Pista jó napot.

1-ső juhász. Nem úgy, öreg.
3-ik juhász. (Más oldalra ül.) Hát így?
1-ső juhász. Hol tanultad eszt az emberséget?
3-ik juhász. Csörmébe, öreg apádnál a városba.
1-ső juhász. Hát üjj le, öreg.
3-ik juhász. (Ismét ülést változtat.) Hát így?
1-ső juhász. Így, úgy, öreg. Eleget ittunk, ettünk,
Feküggyünk le, öreg.
Angyal. (Énekel.) Ó kisded Jézus, gyenge gyermecske,
Üdvözlégy, áldott szép kisdedecske,
Aluggy rózsácskám, szép violácskám,
Aluggy, aluggy, édes Jézuskám. Glória!
3-ik juhász. Hallod, pajtás? gomoja,
Kettő, három jó vóna,
Ha a tarisznyámba gurulna.
Angyal. Glória!
3-ik juhász. Hallod, pajtás? beleesett a tarka bornyú a gödörbe. Mikor húzzuk ki?
1-ső juhász. Hónap délre, bár estére.
Angyal. Glória in ekszczelszisz deó!
2-ik juhász. Hallod, pajtás? angyal szól.
4-ik juhász. Juhászim, pajtásim, tik elaluttatok,
Egy nyájacska mellett magamat hagytatok.
2-ik juhász. Nosza bojtárom, ugorj talpadra,
Ne legyen semmi gondod nyájadra.
Amott egy dombocskán fekszik egy juhocska,
Vesd a váladra.
4-ik juhász. Kejj fel, öreg, kejj fel, Árokszállás ellen
Nagy a veszedelem.
3-ik juhász. Vótak-e farkasok?
4-ik juhász. Nem is angyalok.
3-ik juhász. Vittek-e bárányt?
4-ik juhász. Nem is hosztak.
3-ik juhász. Ugattak-e a kutyák?
4-ik juhász. Nem is énekeltek.
3-ik juhász. Fojt-e a vérök?
4-ik juhász. Nem is a tejök. Kejj fel, öreg, kejj fel; mert, ha nem, hát úgy ódalba ütlek, hogy kilencz kecskególya[1] ugrik ki az ódaladból.
3-ik juhász. Ajig szenderettem . . . e mély álmambúl . . .
Hozzátok be aszt a két ágú vasvillát,
Hagy támogassam fel a szemem pilláját.
1-ső pásztor. Nosza, pajtás, kejjünk fel!
Mind. (Énekelnek.) Kejjetek fel pásztorok, pásztorok,
Keltek nagy örömre,
Egy igen nagy vendég érkezett a födre,

[1] Gödölye?

Betlehemnek várossába
Istállóba, rossz pajtába
Fekszik szabadítónk,
Régen várt megváltónk.
Mennyetek és lássátok, lássátok
Az uraknak urát,
A mesiás vezért, kirájok kiráját,
Betlehemnek városába
Istállóba, rossz pajtába,
Az kit régtől fogva
Vártunk szívszakadva.

1-ső juhász. Mennyünk Betlehembe; ott született az a kis Jézus, az a mi megváltónk. Vigyünk neki egy kis ajándékot. Itt van, édes kis Jézuskám, én is hosztam istenségednek egy kis tejet; jó lessz a lágy bőtökre.

2-ik juhász. Mennyünk Betlehembe; ott született a kis Jézus. Vigyünk neki egy kis ajándékot. Itt van, édes kis Jézuskám, én is hosztam istenségednek egy kis sajtot; majd jó lesz a kemény bőtökre.

4-ik juhász. Gyer, öreg, Betlehembe; vigyünk egy kis ajándékot.

3-ik juhász. Behehembe?

4-ik juhász. Nem úgy, öreg; Betlehembe. Ott született a kis Jézus. Vigyünk egy kis ajándékot.

3-ik juhász. A kis gédus? A ki az este a nyakunkra hágott?

4-ik juhász. Nem úgy, öreg. Betlehembe. Ott született a kis Jézus. Vigyünk egy kis ajándékot.

3-ik juhász. Ahá; tudom mán, tudom. Indulok az útnak. Kövesd. De mi az a fényes?

4-ik juhász. Ne féjj, öreg! Ott született a kis Jézus. Az a mi megváltónk. Vigyünk neki egy kis ajándékot!

3-ik juhász. Ahá; tudom mán, tudom. Indulok, lódulok én is ez útnak. Kövesd. Itt van, édes kis Jézuskám, én is hosztam istenségednek egy kis báránkát. Jó lesz a szőre botosnak, bőre a kemény hidegek ellen.

1-ső juhász. Férre, te paraszt; a te szakálad három araszt; nem te nyerted el az ezüst huszast.

2-ik juhász. Te ládtermetű, kecskeszakálú. Katonatermetemtül egy csöppet se akarsz megdöbbenni?

3-ik juhász. Látom, katona uramnak nagyobb a hatalma, mint az ereje.

2-ik juhász. Hó, öreg. Tuccz-e keresztet vetni?

3-ik juhász. Karácsonyi pereczet megenni?

2-ik juhász. Nem úgy, öreg. Keresztet vetni.

3-ik juhász. Ketreczből a kövér libákat kiszedni?

2-ik juhász. Nem úgy, öreg. Keresztet vetni.

3-ik juhász. Ahá; tudom mán, tudom.
Meleg czipó, báránhús,
Egy kulacs bor belém csúsz.

2-ik juhász. Nem úgy, öreg. Keresztet vetni az Atyának, a Fiúnak és a Szentlélek istennek nevében, ámen.
3-ik juhász. Ahá; tudom mán, tudom: Atyának, Szentlélek istennek, ámen.
2-ik juhasz. Hát a fiú hol maratt?
3-ik juhász. Kint tartja a zsákot hurkának, kolbásznak és egy nagy darab kalácsnak.
Ha ez a mi gazdánk jól ennünk, innunk adna,
Majd elindulna mi kösztünk részeg asszony-dajna;
Szőrös bocskor a lábunkról ha le nem szakadna,
Majd ojjanokat ugranánk, szinte megroppanna.
Ó, ó, ó; három esztendős kotló,
A bográcsba van a jó, bőven belé hagyma, só.
É, é, é; egy darab kalács mellé.
Nosza, noszá jó gazda,
Ha elbocsáccz útunkra,
Istennek áldása szájjon a házadra.
Egy-egy kancsó ürmössel
Beszélgessünk jó kedvvel,
Torkunk is újulna, ále-, áleluja!
Elgyütt a karácsony szürke szakálával,
Rongyos a bocskorom, nem győzöm szalmával:
Aggyanak egy huszast, avagy egy petákot,
Hagy tétessek rája egy nagy bolond tákot.
Tudom, karácsonykor sok kalácsot sütnek.
Ha nincs a szobába, van a kamarába,
Talán vetnek egyet az öregnek a zsákba.
A juhászok. (Körüljárnak.) A mezei pásztorok, pásztorok,
Így elhagyott jámborok, jámborok,
Vittek ajándékokat, -dékokat.
Sajtot és bárányokat, sajtot és bárányokat,
Hogy tisztejjük urunkat, urunkat,
Meggörbítjük hátunkat, hátunkat,
Síppal, dobbal úgy járnak, úgy járnak,
Hippet, hoppot kiátnak, kiátnak.
A vörös bor majd feldül, majd feldül,
A csirke is majd megsül, majd megsül.
Menyországba gyer pajtás, gyer pajtás,
Ott leszen a jó lakás, jó lakás;
Nem kell szőlőt kapálni, kapálni,
Csak a jó bort meginni, meginni.

Kocsis Lajos parasztfiú közlése. *Király Pál* gyűjteményéből.

IRODALOM.

Egy brassói nyomda néprajzi kiadványai.

A „Brassói Lapok“ nyomdájának nagy érdemei vannak Brassóban a magyar kultura körül. A X. évfolyamba lépő „Brassói Lapok“ című napilap irodalmi színvonal, tartalmasság és kiforrott következetes politika által válik ki a nemzetiségi vidékek magyar sajtója köréből. Az értelmesen vezetett magyar nyomda azonban egyéb kiadványok által is hasznosan hozzájárul a nemzeti irodalom gyarapításához. Néprajzi érdekű kiadványai is vannak, még pedig nemcsak népszerű, hanem tudományos irányúak is. A czentralizmus czélszerűtlen túltengése miatt a vidéki sajtó termékei ritkán részesülnek a megérdemlett méltánylásban; azért talán nem felesleges, ha megemlékezünk az érintett brassói kiadványok némelyikéről.

Különösen kiemelendő egy nagyszabású, díszes kiállítású tudományos vállalat: Középkori krónikások, melyet dr. Gombos F. Albin, a brassói áll. főreáliskola tudós tanára szerkeszt. Eddig két kötet jelent meg. I. Paulus Diaconus, A longobárdok története, fordította, életrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátta maga a szerkesztő. (296 l., genealogiai táblákkal, ára 3 K.) A VII. században keletkezett híres és nagyon elterjedt krónika ritka épségben őrizte meg a longobárdok nagyérdekű mondáit, melyek részben világirodalmi jelentőségűek lettek. — A II. kötet Dino Compagni olasz krónikája (1280—1312), az olasz városok, különösen Firenze életéből, melyet Rácz Miklós látott el tudományos apparatussal. (200 l., ára 3 K.) Követni fogja ezeket egész sorozata a legérdekesebb krónikáknak, köztük az európai folklore igen nevezetes forrásai.

Koos Ferencz, a nemzeti kulturának Romániában és a hazában több nem magyar ajkú vidéken volt nagyérdemü apostola, most Brassóban, mint nyugalmazott kir. tanfelügyelő dolgozik lankadatlanul. Sok nyelvet megtanult; jól tud czigányul is. Sokat gyüjtött és fordított a czigány népköltés köréből. Az idén összeállította ezeket és kiadta e czímmel: Czigány népdalok és mesék gyüjteménye. Összegyüjtötte és fordította Koos Ferencz. (147 l., ára 1 K.) A csinos könyv a czigányok és a czigánytudósok nagy protektorának, József főherczeg ő Fenségének van ajánlva. A majdnem kétszáz czigány dal elég gazdag és meglehetősen tarka gyüjtemény. Vannak benne magának Koosnak és a kolozsvári Boldizsárnak saját czigány versei és magyar költemények igen ügyes czigány fordításai, vannak czigány népdalok az egész világból, néha a forrás fogyatékos megnevezésével, Koostól, Véghtől és Bánótól szár-

mazó, nagyobbrészt gyarló magyar fordítással. Különösen feltünő, hogy olyan czigány népdalokat, melyeknek Herrmann és Wlislocki tollából származó mintaszerű fordításához pl. a Pallas-Lexikonban mindenki bármikor hozzáférhet, itt részben nagyon gyarló fordítással látjuk reprodukálva. E fordítások úgy sem adnak költői impressziót, azért többnyire jobb lett volna valami interlineáris verzió; ez aztán jobban előmozdította volna azt a czélt, a mit a szerző az előszóban érint, a czigányok nyelvének megértését. A czigány szövegek írása nem egyöntetű s a laikus nem tudja, melyik irodalmi nyelv orthographiája szerint olvassa. A forrás megnevezése nélkül függelékül közölt, egyébként kevés értékű 12 czigány mesének az az előnye, hogy fordításuk majdnem szószerinti lévén, inkább rávezet az eredetinek igazi értelmére. — E fogyatkozások mellett is azonban a szakember szivesen fogadja ezt a jókora gyüjteményt, a milyen még nem volt magyar nyelven és hálás a gyüjtőnek az itt először kiadott, vagy hozzáférhetetlen vidéki lapokból reprodukált czigány szövegekért.

Koosnak egy másik folklore-érdekű kiadványa a következő: 1000 franczia-magyar példabeszéd. Összegyüjtötte Koos Ferencz. (93 l., ára 60 fill.) Ügyes és hasznos kis gyüjtemény, a franczia vezérszók kezdő betüjének rendjében. Ezek a szólásmódok nem mind példabeszédek és nem mind igazi gallicismusok. A fordítás hol szószerinti, hol pedig többé-kevésbbé megfelelő magyar szólásmódból áll. Igazi haszon csak akkor volna belőle, ha mindeniknél megvolna mind a kétféle magyarázat.

Koosnak egy harmadik munkája „Tanfelügyelői visszaemlékezések“ (103 l., ára 1 K.) nem néprajzi mü. De ezekben az igen élénken megírt, rendkívüli helyiérdekü, éles megfigyelésről és nagy tapasztalásról tanuskodó reminisczenczciákban annyi érdekes geniusz vonása nyilatkozik meg közvetlenül a magyar (székely, csángó), román, szász, görög stb. néppsychének, hogy a folklorista is haszonnal forgathatja ez emlékezeteket.

A magyar népköltésnek a nép szélesebb rétegeiben való terjesztésére alkalmas a törekvő nyomdának következő igénytelen kiadványa: Magyar daloskönyv. Nép- és munkásdalok gyüjteménye. Összegyüjtötte egy nótázó magyar. Új kiadás. 160 l. Ára kötve csak 60 fillér.

Hogy a néprajzi érdeklődést már a zsengekorban felkeltse és neki reális, egészséges táplálékot nyujtson, erre alkalmas a nyomdának gyermekirodalmi vállalata: Idegen világrészekből. Földrajzi ismereteket terjesztő elbeszélések a magyar ifjúság számára. Szerkeszti és irja: Lupi bácsi (Gombos Albin tanár). Egy-egy négyíves, képekkel ellátott, bekötött szám ára csak 30 fillér. Eddig négy szám jelent meg: 1. A lángban álló majorház

(indiai történet). 2. A sivatag gyöngye (kaffer történet). 3. A czethalászok kapitánya (a déli jegestengeren). 4. Robinson Jancsi (Fidsi-szigetek).

Közelebbről a másik brassói nyomda néprajzi érdekü kiadványairól referálok. Jó volna, ha mások is ismertetnék vidékük ethnographiai irodalmát.

Herrmann Antal.

*

Höhr Adolf, Siebenbürgisch-sächsische Kinderreime und Kinderspiele. Beilage zum Programm des Bischof Teutsch-Gymnasiums in Segesvár vom Schuljahr 1902/1903. 4° IX+143. Nagyszeben, 1903.

„Most pedig eredj kedves kis könyvem és szerezz magadnak mindenütt barátokat! Menj el a gyermekek barátjaihoz és míveltekhez, mutasd meg nekik, hogy a német nép gyermekei mikép beszélgetnek s tréfálkoznak, énekelnek, ugrándoznak s játszanak, mikép töltik idejüket panasz nélkül, vidáman nevetve a gyermekkor arany honában és csacsogásukkal, szólásaikkal szüleiknek legfőbb boldogságára . . .“ Böhme, a Deutsches Kinderlied und Kinderspiel szerzőjének e bevezető soraival útnak ereszti Höhr Adolf, segesvári gimnáziumi tanár néprajzi kis munkáját. Olvasása közben nem egyszer vissza gondoltam a Vág folyó és a Poludnica hegység között elterülő szülőföldemre, melyben harmincz évvel ezelőtt mi, a nem tót iskolákba járó gyermekek, ugyanily rímekkel kisérgettük játékainkat. Nem egyszer behívogattam kis fiamat, első elemibe járó leányomat, tudakoltam tőlük, milyen versikéket mondanak ők, milyen variánsa az erdélyi szász gyermekjátéknak a kaposvári magyar játék.

De a reminiscentia, a visszaemlékezés hatása nem az egyedüli, mi az olvasóban e művecske iránt az érdeklődést leköti; érdekes, mint nyelvemlék, hiszen az erdélyi szász nyelvjárás termékei legnagyobb részt a közölt versek és dalok. Említést érdemel, hogy a szász gyermek sok magyar kifejezést is használ, minő: bika, csóka, kakas stb., hogy néha egész gyermekverset átvesz, pl. a 40. l. közlött Ekete pekete tenger tân . . . kezdetűt. De ez mind csak *érdekes*; a füzetecske *fontos* mint adalék a magyarországi népfajok néprajzához, néppsychologiájához. Fontos, és ezt külön kiemelem, mert *új* irányt jelöl a középiskolai értesítő értekezéseinek. A Magyar Néprajzi Társaság anyagi viszonyai még nem oly jók, hogy folyóiratunk eleget tehetne az összes követelményeknek: buzdit, útmutatást ad, mikép kell a néprajzi adatokat gyüjteni; könnyithetne munkáján, ha középiskolai értesitőinkben olykor folklorisztikus értekezés is akadna íróra.

Hogy e hosszú bevezetés után magára a műre utaljak, a szerző két külön részben közli és fejtegeti — a játékoknál a klasszikus ó-korra is utal — a gyermekvilág poezisét és játékát.

Az I. rész (1—64. l.) *Kinderreime* (Gyermekrímek), kilencz fejezetben tárgyalja a gyermekvilágban és a gyermek körében dívó és szokásos verseket, rímeket, sorokat, kiejtési tréfákat, a gyermekek titkos beszélgetési modorát, minő pl. a mi gyermekeinknél is dívó p-nyelv.[1] Szól a játszó társaság megszámlálására szánt versikékről (Auszählreime), gyermekek imáiról, üdvözlő és köszöntő rigmusairól; a H. (8.) fejezetben különböző rímeket, miket szerző felállított osztályaiba nem sorolhatott, minő pl. a gyermekek iskolai osztályozása. Erste Klasse Ratzen, zweite Klasse Tratzen stb. Végre I. (9.) fejezetben: Rätsel und Scherzfragen (Talányok és tréfás kérdések) alatt szerepelnek azok a versikék és sorok, mik elemi iskolai olvasókönyveinkben s az ifjúsági folyóiratokban gyakoriak, minő pl, a 15. számú: Irscht weiss, wae Schnî stb., vagy a 33. sz. Wier Kân alle Sprôchen? (ki ért minden nyelven? A visszhang.) vagy a 106. sz. Wie schreibt man 100 mit vier gleichen Zahlen? (Hogy írnak 100-at négy egyenlő számjegygyel? $99\frac{9}{9}$.)

Az egész gyűjtemény igen gazdag és emeli érdekességét, hogy itt-ott kitér más német gyermekversre, így: thüringeni, vogtlandi, ober-elsassi stb. variatiókat közölve. Igaz, hogy három fejezetben nem gyermekek készítette versek és rímek foglaltatnak, de a német szó: Kinderreim megengedi szerzőnek, hogy genitivusban, dativus értelmében is használja, hogy t. i. úgy gyermekek számára készült rímek, mint gyermekek faragta rímek. Az első kategóriába tartoznak kétségkívül A) Beschwichtigungs- und Unterhaltungsreime (a gyermekek csitítására és szórakoztatására használt versikék), B) Zuchtreime (fegyelmező, rendre utasító) és G) Kindergebete, Gruss- und Wunschreime (imádságos, üdvözlő és köszöntő versek); félig-meddig ide sorolandó E) Sprachscherze (számos kiejtési tréfa) talányok és tréfás kérdések. (I. fejezet.) Gyermekek faragta rímek. C) Spott- und Neckreime (gúnyversek), D) Die Natur im Kindermunde (a természet a gyermekvilágban pl. a csigához hogy szól nap, szivárvány, stb.), F) Auszählreime és H. Sonstige Reime, mikről fent szóltam.

A II. rész (65—143. l.) *Kinderspiele* (gyermekjátékok) nyolcz fejezetben felsorolja a különböző gyermekjátékokat; elkezd az anya csecsemő-

[1] A 38. l. a titkos beszédről szólva közli a szász gyermekek egy titkos írását, mely igen ügyes és mégis egyszerű. Az ábécé betűit három csoportba osztják; a második csoport minden egyes betűjének külön jegye egy föléje írt pont, a harmadik csoporté két pont, a jegy maga az egyenesek alkotta ábra:

A	B	C	J	K	L	S	T	V
D	E	F	M	N	O	V	W	X
G	H	I	P	Q	R	Y	Z	

pl. ALBERT =

jével játszani; felnő és akkor nem szerint változik a játék: a fiú lovat, ostort kap, a kis leány babát. Minden évszak más-más játékra alkalmas és gyermekhadunk bizony elég leleményes a játékok rendezésében. Kora tavasszal elkezdenek a fiúk gombokkal játszani, a leányok bikást öt kis kavicscsal. (Piziknôchen: Auf die Hand, Pik, kabula név alatt, Liptómegyében: strulki), később iskolást stb. Höhr beszámol a homokban rendezett játékokról, ijj-, parittya-, puskafélékről. Fiúk és leányok egyaránt bodzafából készítenek kötőgépet és elkészülnek a tarka pamutlánczok; egész nap a földön hentereg a fiú és csiszolja a cseresnyemagot, lánczot készít, néha igen formásat, melyet téntával vagy olcsó festékkel befest. Külön fejezetet szentel a körjátékoknak (Reigenspiele), kifutós, ugratós és fogósdi játékoknak. A dobás, ütés és czélbavevéssel járó szász játék között szerepel magyar: Biró, román: Kâpre, Popik (111. l.); a különböző labdajáték nemzetközi; inkább német, (bár magyar az eszköz elnevezése) a Gula a mindkét szélén hegyezett henger alakú fával. Fiam állítása szerint Kaposvárt brinzge, pige név alatt ismeretes; Liptószentmiklóson „purge"-nek neveztük, az ütőfát (rendesen zsindely) „kampe"-nak. A karikának is nagy szerepe van a gyermek életében. Az 5. fejezet: Bujósdi, elrejtőzni, szembekötősdi (Such- und Ratespiele); a 6. fejezet: versenyek (Kampfspiele), mint birkózás; a 7. fejezet: nyereménynyel járó játékok (Gewinnstspiele), minők a koczkajátékok,[1] malom, kártya (természetesen a gyermekjátékok: ezek közt szerepel a Nobel Einunddreissig v. „Feuer" 132. l.) H) (8. fej.) a különböző társasjátékok, mik többnyire nemzetköziek, minő pl. a zálogosdi.

A játékokat, 21 ábra szemlélteti, úgy, hogy könnyen elképzelhető a játék menete s módja.

Ismertetésemet azzal fejezem be, hogy kartársaimnak szíves figyelmébe ajánlom és hogy nagyon szívesen venné a magyar néprajz, ha különösen középiskoláinkban működő torna- és játéktanáraink időről-időre beszámolnának a vidékükbeli gyermekvilág szórakozásairól.

Dr. Kohlbach Bertalan.

*

[1] Itt (126. l.) mint első játék, a Pone vagy Totum koczkajáték szerepel, melyet (ugyan némi változással) csak zsidó körökben a jargon „trenderl" név alatt ismerek. A szász koczkán hat jegy van: P (= pone), A (= accipe), N (= nihil), T (= totum), ·· (= 2 pont), · (= 1 pont); a „trenderl" tengelyes koczka, tehát csak négy lapja szerepelhet; a jegyek héber betűk: H (= fél), G (= egész), N (= semmi) és S (= befizetendő); ez utóbbi játéknál feltünő, hogy határozott időben (a zsidó templomavatási ünnepnapok, Chanukka tartama alatt) játsszák.

Die Volkskunde. Ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode. Mit besonderer Berücksichtigung ihres Verhältnisses zu den historischen Wissenschaften. Ein Leitfaden zur Einführung in die Volksforschung von Dr. Raimund Friedrich *Kaindl*, v. ö. Prof. an der Universität Czernowitz. Mit 59 Abbildungen Leipzig u. Wien. Franz *Ocisticke*, 1903. (Preis 5 M.) (A *népisme*. Jelentősége, czéljai és módszere. Különös tekintettel a Történelmi Tudományokhoz való viszonyára. Vezérfonal a népkutatáshoz való bevezetésre. Írta: Dr. *Kaindl* Raimund Frigyes, a czernowitzi egyetem ny. r. tanára.)

Az a mindössze 150 lapra terjedő könyv, mely ezt a kissé hosszadalmas czímet viseli, része egy új nagy irodalmi vállalatnak, mely körülbelül harmincz kötetben a tudományos földrajz összes anyagát akarja felölelni. A vállalat kiadója *Klar* Miksa, reáliskolai tanár Bécs-Ujhelyt, a ki számos németországi és osztrák szaktudóst nyert meg munkatársainak. A „Volkskunde", bár a vállalat XVII. köteteként szerepel, elsőnek jelent meg, talán azért, mert a kiadó ezt tartotta a legfontosabbnak és legsürgősebbnek. A mű szerzője kettős czélt tűzött maga elé: először is a népisme (folklore) iránt érdeklődést akar kelteni az által, hogy fontosságát és czéljait méltatja; másodszor e tudománynak módszerét akarja ismertetni. Könyve megírásánál első sorban a *tanítókat* vette szemügyre; reméli azonban, hogy a művelt közönség is érdeklődéssel fogja olvasni. Iskolázott népkutatók — teszi szerényen hozzá — nem fognak e könyvben újat találni. Ebben igaza lehet szerzőnek, de a szakember is köszönettel fogja venni a népismei anyag és eszközeinek rendszeres összeállítását. Különös köszönettel tartozunk mi magyarok a szerzőnek, mert behatóan foglalkozik a mi néprajzi és népismei viszonyainkkal, ismeri és ismerteti folkloristáinak kutatásait és kutatásaik eredményeit.

Nagyon jónak mondhatók az első két fejezetben foglalt fogalom-meghatározások, a melyek a folklorenak a rokon tudományokhoz való viszonyát és ezeknek különös határait fejtegetik. Négy rokon tudományt különböztet meg, a melyeket a következőkép nevez meg: 1. Völkerwissenschaft (ethnologia); 2. Völkerbeschreibung (ethnographia); 3. Volkskunde (folklore); 4. Völkerkunde (anthropologia).

Ez a terminologia némi részben eltér ugyan az eddig dívótól, de Kaindl azt hiszi, hogy e megnevezések legjobban fejezik ki és jellemzik az ily szoros rokonságban álló tudományok kapcsolatát, egymáshoz való viszonyát. Magának a népismének (folklorenak) azt a feladatot tűzi ki, hogy az ethnologiának, ennek induktiv összehasonlító rendszere részére a szükséges anyagot megszerezze. Gyűjtenie kell tehát a hitregéket (mythosokat) és az élő vallás minden nyilatkozását, minden mondát, mesét, dalt, mondást (Spruch), az

úgynevezett babonákat, szokásokat stb., fel kell tárnia a régebbi nézetek maradványait (survivals), a melyek az emberi ész fejlődésének oki összefüggéséhez okvetetlenül szükségesek. A folklore-kutatás fejlődését és történetét vázolván, felemlíti szerző a magyar néprajzi és magyar embertani társulatot, megemlékezik az „Ethnographia"-ról és a többi magyar népismei és népismével foglalkozó folyóiratról (Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, Erdély, Erdélyi múzeum, Arménia) és hivatkozik *Katona* Lajos czikkére: Allgemeine Charakteristik des Magyarischen Folklore. Kiemeli azt a hathatós támogatást, melyben *József főherczeg* a folkloret részesíti, valamint Ő fenségének saját kutatásait is, különösen a czigány folklore terén.

A népisme fontosságát társadalmi viszonyaink fejlődésére és a tudományra nézve szépen fejtegeti szerző könyvének harmadik fejezetében, fejtegetéseit számos, az életből merített példával támogatván. Hogy megmutassa, mily fontossággal bír a folklore a gyakorlati életre nézve, egyéb példák között a következő kettőt hozza fel. „Az áprilisba küldés" magában véve ártatlan tréfa, mégis szükséges az ifjúságot arra oktatni, hogy ebben a tekintetben bizonyos határokat át ne lépjen. 1891-ben történt, hogy egy magyarországi városban egy gonosz áprilisi tréfa által anya és leánya életöket vesztették. Egy mókás ember Budapestről azt írta az említett anyának, hogy fiát a haditörvényszék halálra ítélte. Kétségbeesésében mindkét nő öngyilkos lett. A másik esetben babonás oláh parasztok Krassó-Szörénymegye egy falujában sírt gyaláztak meg, a miért a lugosi törvényszék őket súlyos szabadságbüntetéssel sujtotta; a kir. Curia a tettesek alacsony műveltségi állapotára való tekintettel, a büntetést leszállította. „Nézetünk szerint — mondja a szerző — a Curia helyesen cselekedett; első sorban az iskolának és egyháznak kell kötelességét teljesítenie, mielőtt az ily bűntettek teljes érdemök szerint megtorolhatók volnának." Hogy mily fontossággal bír a monda a történelemre nézve, azt is több érdekes esettel bizonyítja a szerző. Egy dánországi templomban az a szokás dívott, hogy mise után az ájtatos hívek, mielőtt Isten házát elhagyták, hizonyos helyen megálltak és az egyik templomfalnak bizonyos pontja felé meghajtották magukat. Senki sem tudta ez üdvözlésnek okát. Mikor azonban egyszer annak a falnak a vakolatát eltávolították, alatta egy Mária-kép tűnt elő. Nyilván ennek a Mária-képnek, mely még a reformáczió előtti korból származott, szólt a főhajtás és ez a szokás fentartotta magát akkor is, a midőn értelmét már nem ismerték, mert a kép rég át volt meszelve. Miért fogjuk be szánkat, ha ásítunk? Régen azt hitték, az ördög minduntalan azt lesi, hogy az ember testébe hatoljon, hogy azt „megszállja". Hogy ezt tehesse, ásításra bírta az embert, a mikor is a tátott száján át könnyen beférhetett. Ezt az által igyekeztek megakadályozni az

emberek, hogy keresztet vetettek szájuk felett, a mikor ásítottak. Ebből fejlődött az a szokás, hogy ásításkor szánkat befogjuk. (Itt ugyan azzal az ellenzéssel élhetünk, hogy az aesthetikai tekintet is elegendő úgy magyarázatnak, mint oknak).

Egyik legértékesebb és legterjedelmesebb része a műnek a negyedik fejezet, mely a népkutatás módszerét, a folklore-anyag gyűjtését tárgyalja. Utal azokra a nehézségekre, a melyekkel a gyűjtőnek küzdenie kell, azokra a tévedésekre és tévútra-vezetésekre, melyeknek ki van téve; részletesen magyarázza, hogy a gyűjtőnek mi mindenre kell kiterjesztenie a figyelmét, mely segédeszközökre van szüksége stb. Ismerteti a svéd Ártur Hazelius által felállított „Skansen"-t, azaz a szabadban berendezett múzeumot (Freiluftmuseum), mely a stokholmi „Nordiska museum" kiegészitő része, továbbá a *magyar ezredéves kiállítás néprajzi falvát*, a melyet mintaszerűnek állit. E hosszabb bevezetés után szerző a *kérdőívekre* tér át és az ezek útján gyűjtendő anyagot a következő csoportra osztja: 1. A gyermek. 2. Legények és leányok. 3. Leánykérés és esküvő. 4. Férj és feleség. Család. 5. Halál és temetési szokások. 6. Ház és udvar. 7. A falu. 8. Jogi nézetek. 9. Gazdaság és háziipar. 10. Néphit és népköltészet. 11. Népgyógyászat. 12. Táplálkozás, ruházat, egyéb életmód. 13. Név és nyelv.

A folklore-anyag közzétételét és feldolgozását az ötödik fejezet tárgyalja, ismertetvén a mythologikus és euhemeristikus, a nyelvészeti (linguistikus), az analogikus, a néprajzi (ethnologikus) rendszert. Végre a hatodik és utolsó fejezet a folklorenak az iskolához való viszonyával foglalkozik, illetőleg azzal, hogy mily mértékben müvelheti az iskola ezt a tudományt.

Ha még megjegyezzük, hogy Kaindl nyelvezete könnyen érthető, élvezetes, hogy a szakirodalmat a lehető legnagyobb teljességgel ismerteti, hogy az illusztrációk jól vannak megválasztva és igen csinosak, hogy a nyomdai kiállítás a lehető legjobb, azt hiszszük, hogy e mű nemcsak melegen ajánlható, hanem, hogy azt a kivánságot is koczkáztathatjuk: bár vállalná el a néprajzi társaság, vagy valamelyik könyvkiadónk annak magyar nyelven való kiadását.

Peisner Ignácz.

*

Csehély Adolf, *A magyar díszítő stílus tanítása a középiskolákban.* A székelyudvarhelyi állami főreáliskola 1902/3. évi értesítőjéből. Négy rajztáblával. 11 lap.

A szerző sajnalja, hogy a középiskolai tanítás legújabb terve, mely kiemeli a művészeti oktatás intenzivebb ápolását, megfeledkezett a magyar

díszítő stílus tanításáról. Ha erre kiterjedne a szabadkézi rajz, melynek most is a magyar műalkotások bővebb ismertetését kell nyujtania, fokozódnék a tantárgy nemzeti missziója. A különböző díszítmények magyarázata mellett rámutathatna a tanár, hogy van értékes önálló magyar nemzeti díszítő stílus. Azzal is szolgálatot tenne a középiskola, ha megtanítana arra, hogyan kell a magyar díszítő formát az álmagyar ornamentikától megkülönböztetni. Például a Huszka Józsefnek 1885-ben megjelent „Magyar díszítő stil" című nagybecsü munkájában a bemutatott formák nagy része renaissance jellegü. Perzsa levéldiszszel élénkítve ezeket vitte át Láng M. az úgynevezett magyar majolikára. Báró Weissenbach is megpróbált igazi magyaros hangulatú kompozicziókat. (Bajszos magyar arczok, paprika- és kukoriczakötegek még nem magyar stílus. H. A.)

De a magyar stílusnak a magyar nép lelkéből kell fakadnia. Subáinak, szüreinek és ködmöneinek hímzett mintáiban csakugyan megtaláljuk a magyar ízlést. Ezekkel egyelőre be is érheti a tanár. A népies ornamentika egyéb formáit, agyagedények díszeit, székely kapuk, jármok, fejfák faragott és a bútorok festett díszítményeit már csak bemutathatja, de nem rajzoltatja.

Az álmagyar stílus új fajtáját a magyaros szeczesszió teremtette meg; ebben csak az egyes virágalakok magyarosak, de az összeállítás és a levéldísz nem az.

A budapesti iparművészeti iskola (s a vidéki ipariskolák) tanítványai kénytelenek a közönség ízlését, az uralkodó divatot követni. Tehát a feltétlenül tiszta magyar stílus helyett a magyaros szeczessziót fogják ápolni. A középiskola pedig független a napi divattól, annak kellene a tiszta magyar díszítő stílust megismertetni. De a mint a poetikát nem azért tanítja, hogy költőket faragjon minden tanulóból, úgy a stiltanításnak sem lehet az a czélja, hogy minden tanuló tudjon önállóan szabatos, magyar stílusú díszítéseket tervezni. De tanulja megismerni, megszeretni, élvezni az igazi magyar stílust. E czélra a tanár felsorolná és megmutatná a magyar stílus jellemző virágait, a magyar szücs és szürszabó munkán a pávatoll szeméhez hasonló rózsát, a rokon rózsabimbót, mályvarózsát, kerekrózsát, krizantenumot, tulipánt, szegfüt, nefelejtset, gyöngyvirágot s a levéldíszt, mely majdnem kizárólag rozmaring- (ritkán egyéb, pl. cserfa-) levél, nagyon egyszerü alakú, de a csoportositás nagy változatosságot idéz elő. Néha gyümölcs, kivált szőllő, élénkíti a virágcsoportot.

Legczélszerübb volna, ha a legfelsőbb osztályban, a magyar műalkotások ismertetésével kapcsolatban tanítanák a magyar díszítő stílust. Az eddigi irodalom nem nyújt elég anyagot a tanításra. A keresk. miniszterium által

kiadott Mintalapok néhány magyar stílusú lapja nem elegendő. A közoktatásügyi miniszter adjon ki e czélra rajzmintákat és a tanár számára rendszeres kézikönyvet.

Csehély könyvecskéje tartalmát nagyon szemléltetően illusztrálja a kiváló szabatossággal rajzolt és klaszikus tipusokat nyujtó négy képestábla: mezőtúri dohányzacskók koszorúcskái, kecskeméti nagy suba hímzéseinek részlete, homoród-almási bőrmellény hímzése, alföldi szűr gallérja.

Meglátogattam otthonában Csehély tanárt és gyönyörködtem a magyar díszítő stílus klasszikus remekeit ábrázoló, páratlanul szabatos rajzaiban, melyeknek kétségtelenül nagy a néprajzi, műtörténelmi, sőt gyakorlati értékök. Csehély évek óta nagy buzgalommal, avatottsággal és eredménynyel foglalkozik a magyar díszítő stílus tanulmányozásával, munkálkodása értékes kiegészítése Huszka korszakos dolgozatainak. Csehély most az udvarhelyi múzeum gyűjteményei körül buzgólkodik. Remélhető, hogy a gyűjtés helyes irányt nyer és főkép a vármegye néprajzát fogja felölelni, mely gazdag és értékes.

Fejtegetéseire megjegyzem: Természetesen minden iskolában kivánatos a nemzeti geniusz nyilvánulásával való minél behatóbb foglalkozás. De kivált a magyar díszítő stílust illetőleg nagy és biztos közvetlen gyakorlati eredménynyel járna e tárgynak a polgári iskolában való, minél intenzivebb kultiválása, és az egész nemzet ízlésének irányítására kihatna, ha kivált a tanító- és tanítónőképzőben felhasználnának minden alkalmat a magyar néplélek alkotásainak megismertetésére.

Herrmann Antal.

*

Csehély Adolf (székelyudvarhelyi állami főreáliskolai tanár): *Udvarhelymegye népies műiparáról.* Felolvasta az udvarhelykerületi tanári körnek 1898. decz. 5-iki szabad lyceumi estéjén. Az „Udvarhelyi Hiradó“ 1899. évi 3., 4., 5. számából. Sz.-Udvarhely, 18 l.

Cs. összeveti Szemere Pál költését a Petőfiével s a magyar műipart az előbbihez hasonlítja. Aztán utal az udvarhelymegyei népköltés és népies díszítés kiválóságára. Az agyagipar szász és habán, meg franczia befolyást mutat. A szőttesek és varrottasok geometriai mintái nemzetköziek, a kakas szláv. A szűcshímzés nemzeti jellegű. A két Homoród mentén csinos zsinórzaton kívül nagy virágcsokrok diszítik a férfiak fehér bőrmellényeinek hátaalját s kisebb virágok a nyakát, vállát, mellét. Udvarhelyt a sárga vagy barna mellény elejét szokták néha kihímezni, ezt is inkább azért, hogy eltakarják az irha hibás voltát. A házak oromfalát, kivált Homoród-Almáson, domború vagy festett tulipánnal vagy szegfüvel diszíti a kőműves, a német renaissance és barokk ízlés szerint, de magyaros részletekkel. Az asztalosok

festett virágcsoportjain meglátszik a rokkokó-eredet, de a szigorú szimmetria és a kedvelt székely virágok kizárólagos használata (kivált délkeleten) magyaros jelleget ad és megkülönbözteti a szász bútordísztől. Festett virágdísz van a legtöbb református és unitárius templom padjain, szószékén, a karzat korlátján s néha az orgonán és ajtón. Kiemelendő az árpádfalvi (1849.) reform. és a szomszéd karácsonyfalvi unit. templom; még díszesebb volt a hom.-szentmártoni unit. templomnak néhány évvel ezelőtt eltávolított ajtaja (hol van most?). E templomoknak a XVII. és XVIII. századból eredő festett famennyezetei német renaissance vagy barokk stilűek. Legjellemzőbben nyilatkozik a székely stilus az ácsipari készítményekben, melyek e megye sajátságai: mint a czifra jármok, fejfák, tornáczoszlopok, pillérek, malomberendezések és kapuk. A jármok díszei a rozmaring levele, szára, a tulipán s a kerek rozetta, továbbá három- és négyszögek, körök és félkörökből álló geometriai díszek. Ebben kiválnak Székely-Udvarhely, Béta, Malomfalva, Oroszhegy.

Csinos sírkeresztek vannak a badicsfalvi temetőben domború rajzzal s a szenttamásiban vésettel. A ref. és unit. temetőkben számos díszes fejfa, kopjafa van. Ezekkel rokonalakúak a házorom-díszek, guzsalyvégek és járompálczák. A gazdag faragású malomberendezések közül kiemelendő a betlenfalvi malomnak 1787-ben készült korlátfala.

A székely népnek legérdekesebb, legtökéletesebb készítményei a czifra kapuk. (Néhány kapufelirat.) Főformái: az oszlopos, a domború indás és a vésett virágdísz. Az első, a legművészibb Udvarhelymegye sajátja. Szokott beosztása: az alja díszes váza, ezen két csiga, aztán körfonatos négyszögű lap. Az oszlop karcsú törzse csatornázott, felső s alsó végén virág van. Fönt a törzsön oszlopfő helyett virágos paizs van, fölötte kiálló csigákon párkánytag, ebből rendesen pálmalevél emelkedik ki. Legszebb egy betlenfalvi kapu (1815), hasonló a homoród-almásihoz: ilyenek vannak még Miklósfalván, Lengyelfalván, Farczádon s Székely-Udvarhelyt. A pálmalevél helyét Oroszhegyen és Ülkén egy-egy kapun szárnyas kérubfő foglalja el. Egy 1824-iki farczádi kapun az oszlop törzse a pálma törzsét utánozza; felső végén közvetlenül a pálmalevél van. Egy bögözi 1814-iki kapu négyszögű oszlopainak párkánytagjai egyikéből két madár, másikából két tulipán, harmadikából két csiga emelkedik ki. Zetelakán egy 1807-iki kapu oszlopán alant és fent edény van, ez utóbbi szimmetrikus virágdíszszel. Eltérő oszlopalakok vannak Korondon, Csekefalván, Pálfalván és Szentkirályon.

Az oszlopos díszű kapuk készítésének ideje lejárt. Csak még egy ács próbálkozik velök. Újabban inkább domború indás kapuk készülnek, különösen a Sz.-Udvarhely és Oláhfalu közti községekben. A vésett virágdísz

pedig a Sóvidéken található. Módosabb gazdák, kivált Oroszhegyen, újabban tartós faragott kőből készíttetik a három kapuzábét. A kapu többi része itt is fa. *Herrmann Antal.*

*

Hét országon keresztül Úti emlékek spanyolországi utamból. Írta: *Bilkei Ferencz.*

Bilkei Ferencz, a Székesfehérvárott megjelenő „Fejérmegyei Napló" szerkesztője a f. év július és augusztus havában, több tanférfiú társaságában, Spanyolországba tanulmányi útra indult, melyről a nem régiben megjelent „Hét országon keresztül" című és 158 oldalra terjedő érdekes és szellemes munkában számol be. Ez a munka a néprajz barátait is érdekelheti, mert a szerző, a hol csak tehette, figyelemmel-szemlélte a népélet jelenségeit is s egyes részei művének ez irányú tapasztalataival foglalkoznak. Ilyenek különösen a bikaviadalokról, a spanyol népies tánczokról, a tengeri népéletről, az arab iskoláról s a spanyolok étkezési módjáról szólók. Néprajzi tartalmú túrista irodalmunk e munkában értékes művel gyarapul.

Téri József.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A magyarság arcza. Hogy a czímben megjelölt feladatot szélesebb alapon tanulmányozhassam, az „Ethnographia" 1903. évi 9-ik füzetében közrebocsátott dolgozat keretét azzal iparkodom tágítani, hogy a helyes fényképi fölvételeket megelőzőleg, a meglevő anyagot a legszigorúbb azonositási eljárásnak vetettem alá.

Ezen a soron a következő tényállás derül ki: Az „Ethnographia" mult évi 4-ik füzetéhez csatolt múzeumi értesítőben foglalt „hivatalos válasz", mintegy erősségül, tiz táblán harmincz, páros arczképet közöl a nevek és a származási helység kihagyásával. A VI. táblán a legalsóbb képpár is „*Törökös magyarok. Jászság.* Néhai dr. Jankó János fölvételei" sorába iartozik. Az azonosítási eljárás minden kétséget kizáróan bizonyitotta, hogy a mondott páros kép nem egyéb, mint a dr. Jankó János „Magyar Typusok — Magyarische Typen" stb. cz. művében, tehát a *Balaton mellékéről* való 31-ik képpár, mely a Balaton-Csehiből való Aranyas Ferenczet ábrázolja.

Ugyanezt az Aranyas Ferenczet Dr. Beddoe, a „hivatalos válaszban" közrebocsátott leveléhen „szláv vegyüléknek" — „Perhaps Slav mixture" — sejti; a hiba nem dr. Jankót terheli.

Herman Ottó.

*

Toportyánféreg. Tudvalevő, hogy ez a szó a medve egyik székely tájneve. A medve szláv jövevény és mézevőt jelent. Pedig valószinű, hogy már az őshazában ismerték a magyarok a medvét. Szibériai nyelvrokonainknál nagy szerepe van a medvekultusznak, a mint Munkácsi medveénekei is mutatják. De tartózkodnak attól, hogy igazi nevén nevezzék meg a medvét és mindenféle körülíró, többnyire beczéző kifejezést használnak. Misztikus lények szeretik titkolni a nevöket. Kiejtése sérti és felbőszíti a néven szólítottat. Egy harzvidéki XVI. századi prédikáczió a helyi babonákat czáfolgatva, megemlíti, hogy a farkast nem nevezik így: „wolf", hanem „zage", vagy „untier". A magyarázó Petsch tanár megjegyzi (Zeitschrift des Harz-Vereins für Geschichte und Altertumskunde, 1903. XXXVI. 267. l.), hogy e kerülő kifejezés (a mely különben nem eufemizmus, mert „zage" gyalázó szó) a farkasembertől való félelemmel függ össze (az ide tartozó göcseji babonákat Gönczi Ferencz gyűjtötte össze). Egy keletporoszországi paraszt Wolf nevű papját így szólította: „Herr Ungeziefer", mert a farkast ott rendesen „Gewurm" vagy „Ungeziefer" kerülő szóval említik. Íme, szószerinti egyezés a toportyán*féreg* alapszavával. (A területi néprajzot gyakrabban érintő e folyóirat utolsó évfolyamából megemlítjük még „Das Osterfeuer zu Silstedt am 27. März 1633., 153—156. l.)

Herrmann Antal.

TÖRVÉNYSZÉKI NÉPRAJZ.

Kitették a szűrét. Szüntelen üldözte házassági ajánlatával Lovász István szötincsi legény Dancsó Erzsébetet, egy módos leányt. A hajadon visszautasította a sok szerelmi ömlengést, a mi azonban nem riasztotta vissza az állhatatos kérőt. Tavaly, deczember végén mégis elment háztűz nézni s *ősi szokás szerint, a padkán felejtette a szűrét.* Másnap reggel telve reménységgel sompolygott Dancsóék házához, hogy *vajjon kitették-e a szűrét, a mi feltétlen kosarat jelent* keleti virágnyelven, vagy pedig a szobában hagyták s ő bemehet érte. Elképedve tapasztalta azonban, hogy a szűre a tornáczra van akasztva, a mi annyira kihozta a sodrából a hevesvérű legényt, hogy rálesett a leányzóra s a mikor hátrament, több késszúrással megölte. A balassa-gyarmati esküdtbiróság Lovász Istvánt tizenkét évi fegyházra ítélte. (Esti Ujság, 1903 aug. 6.)

*

A tudós ember. A javasasszony és a tudós ember még nem veszett ki az országból, sőt csaknem minden faluban és városban találkozik belőlük egy-kettő. Hogy még a fegyveres erő is babonás és hisz a tudós ember kijelentésében, mutatja a következő eset: Kolozsváron, a Magyar-utcza 34. számú házában lakik három 51. gyalogezredből való főhadnagy és egy László Pál nevű becsületes varga. Az egyik tisztiszolga elveszitette a minap a pokróczot s bár tüvé tette érte az egész házat, nem tudott ráakadni. Ám a pokrócz nem magántulajdon, hanem a császáré, tehát elő kellett keríteni, ha a föld alól is. A baka tehát elment az igazmondó tudós emberhez és elmondta neki az esetet. A tudós ember előbb gondolkodott, azután lapozott könyveiben, végül fölírta egy papirszeletre a szentencziát: „Lakik az udvaron egy öreg ember, annak a házában vagyon a pokrócz, ha jól látom, az ágy fenekében". — A baka elvitte az irást a század-parancsnokhoz. A parancsnok elfogadta a babonás igazmondást s a tudós ember vádja alapján négy föltüzött szuronyos katonát küldött a derék varga nyakára. A katonák, a kiket a káplár vezetett, megszállták és átkutatták a műhelyt és lakószobát, de a keresett pokróczot nem találták meg. A századparancsnok, a mikor az eredménytelenségről jelentést tett neki a káplár, hitetlenül rázta a fejét. — „Lehetetlen, hogy ott ne lenne." — „Átkutattunk mindent, jelentem alázatosan." — „Majd folytatni fogjuk a kutatást. Annak a pokrócznak okvetetlenül ott kell lennie, hiszen — a tudós ember mondta." Egyelőre ennyi történt. De alkalmasint folytatása lesz a dolognak, mert a kolozsváriak aligha fogják szó nélkül eltürni, hogy a katonaság föltüzött szuronynyal rontson be egy becsületes polgár házába s formális kutatást tartson benne merő babonából. (Budapesti Hirlap, 1904 jan. 21.)

*

A vámpir. Az erdélyi havasok között élő románok még mindig hisznek abban a babonában, hogy a halott lelke hazajár, ha át nem szúrják a szivét. Legutóbb Abrudbánya vidékén borzalmasan megcsonkitottak egy holttestet a babonában hivő parasztok. Nemrég meghalt ugyanis egy öreg asszony, a kit szomszédai boszorkánynak tartottak. Hogy haza ne járjon sírjából, szomszédai tüzes nyárssal átszúrták a szivét, száját vasdarabokkal töltötték meg s a halottat azután hátával fölfelé tették a koporsóba. A hatóság csak a temetés után értesült a dologról s rögtön a legszigorúbb vizsgálatot indította meg a tettesek ellen. (Budapesti Hirlap, 1903. decz. 2.)

NÉPRAJZI HIREK.

A Budapesti Hirlap f. évi január 16-iki számában olvassuk a következő néprajzi érdekű hírt: Bognár Mátyás dr. budapesti ügyvéd fölkereste Berzeviczy Albert dr. kultuszminisztert s egy memorandumot adott át neki, a melyben a nép nevelésére szolgáló új intézmény megvalósítását kéri. Ez az intézmény a *maggar vándor néparéna*, a melyről előterjesztésében a többi közt ezeket mondja: Nálunk a nagy tömeg, a nép részére alig van oly intézmény, a mely műveltségének, kedvének megfelelő módon a nemzeti történelem eseményeivel, dallal, tánczczal és játékkal szórakoztatná, de egyúttal tudását is növelné. Éppen azért szükséges volna nagyarányú, hordozható néparénák alapítása, a melyek vidékről-vidékre bejárnák az országot. Ezekben az arénákban a müsort a *nép lelki világának megfelelően* látványosan kellene összeállítani. Első sorban természetesen *nemzeti regéket, népies, kizárólag magyar zenéből alkotott operarészleteket, történelmi jeleneteket, nemzeti lovasjátékokat, régi magyar tánczokat, regősöket, hegedősöket kellene bemutatni.* Azután, mondjuk, az Uránia fölszerelésével vetített képes előadások volnának tarthatók. Helyet kapnának különböző változatokban népies birkózó, lovas, czéllövő versenyek, vidéki dalosok és zenekarok hangversenyei díjakkal és kitüntetésekkel. Ez az intézmény fölhasználható lenne *népies tornaversenyek* tartására, melyek a nép körében éppen oly üdvös eredménynyel járnának, mint a minővel a középiskolai tanulóknál járnak. Kétségtelen, hogy ezen az úton a vegyesajkú nemzetiségi vidékeken intenziv hatás várható a nemzeti asszimilálás terén. A miniszter szivesen fogadta a tervet s megigérte, hogy sürgősen tanulmányoztatja a memorandumban foglalt javaslatot.

*

A Magyar Nyelvőr deczemberi számában a következő kérdéseket intézi a nemzeti nyelvet kedvelő közönséghez: 1. Hol divik még a nép beszédében a *divik* ige, vagy valamely származéka? — 2. A *részvét* szót ismeri-e a nép? ha nem, hogy fejezik ki ezt a fogalmat? — Használ-e a nép ilyen főneveket: *tét, vét, bevét, kivét, betét, lét, hogylét, jólét?* — 3. Mit jelentenek a népnél ezek a szók: *föntülni, hájfejű, kila?* — 4. Mondják-e valahol a kanászt *konásznak?* s mondják-e megjuhászodik helyett *megkanászodik?* — 5. Az eső szemergését, szitálását, permetezését s az esőnek egyéb változatait micsoda szókkal fejezik ki? — 6. Hol és minő értelemben használja a nép a következő kifejezéseket: *burkol, ború* és *derü, eviczke, ferde, gyallaszt, hür, irantani, irontani, iszontalan, kán, kerde, kohvaszt, kók, lébez, líbez, lőböz, lódám, potor ember, rém, ria, rikács, spekula, szörmelék, szörny, tájész, tarvarju, tapacsol, térjény, türem, vád, zákota, idő, zila, gombár, koslár, lakmár, szökcsér, kétedet kivetheted?* — 7. A *minthogy* kötő-

szót használja-e a nép okhatározó mondatokban? — 8. Hol és milyen értelemben használja a nép a *tönk (tönkő)* szót és szólásait *(tönkre tesz, megy, jut, tönkre* v. *tönkig van)?* — 9. Hol járatos az *átvált, átvádol* valahová e helyett: *átmegy?* — 10. A *percz* szót nyilt vagy zárt *e*-vel ejti-e a nép? A feleletek a Magyar Nyelvőr szerkesztőségéhez czimzendők.

TÁRSULATI ÜGYEK.

A Magyar Néprajzi Társaság könyvtárának jegyzéke.

Társulatunk sokat hányatott könyvtárának jegyzékét az Ethnographia IX-ik évfolyamában Melich János akkori könyvtáros tette közzé a következő megjegyzés kiséretében: „E jegyzék főkép a dr. Herrmann Antaltól és nejétől alapitványkép adományozott könyvtár néprajzi érdekű műveit tartalmazza. A csillaggal jelölt számok máshonnan került ajándékok. Nincsen e jegyzékbe fölvéve Pápai Károly dr. hagyatéka s az Ethnographia VI. kötetében (340. l.) ezzel kapcsolatosan kimutatott könyvtári gyarapodás".

Mult évi jelentésemben beszámoltam arról (Ethnogr. XIV. évf. 222. l.), hogy a Herrmann-féle könyvtárt dr. Sebestyén Gyula főtitkár úrral együtt a könyvek hovatartozandóságának lelkiismeretes megállapitása mellett átadtuk Herrmann Antal úrnak (melyről utólag jegyzéket készitettem) s a fentmaradó könyvek jegyzékét — melyeknek tételszáma az ott közölt 175-ről azóta 220-ra gyarapodott — itt közlöm.

Megjegyzem még, hogy Melich felsorolása 292 tételt tartalmazott s ezek közül 39 tétel volt hazai vonatkozású néprajzi mű, külföldi vonatkozású 79 tétel, a többi pedig vegyes. Csillaggal jelölt — tehát nem Herrmann-féle mű — összesen 2 volt.

Az Ethnographia VI-ik évfolyamában közölt jegyzékben a folyóiratokon és a Pápai-féle könyvhagyatékon kívül pedig összesen 4 drb könyv volt felsorolva, mint a Társulat tulajdona.

1. Alsófehér vármegye monographiája. I. köt. I. rész; I. köt. II. rész; II. köt. I. rész; III. köt. I. rész. Nagy-Enyed.
2. *Várady Ferencz*: Baranya multja és jelene. I. köt. 1896., II. köt. 1898. Pécs.
3. *Dr. Borovszky Samu*: Csanád vármegye története. 1715. I. köt. A vármegye által. története. 1896. II. köt. A vármegye részletes története. 1897. Budapest.
4. *Strausz Adolf*: Bosznia és Herczegovina gazdasági és néprajzi leirása. Budapest, 1898. Iparosok olvasótára.
5. *Fischer Károly Antal*: A hunok és magyarok „fekete", illetve „fehér" elnevezésének megfejtése. Budapest, 1888.
6. *Dr. Havass Rezső*: Magyar földrajzi könyvtár. Budapest, 1893.
7. *Dr. Tolnai Vilmos*: Magyarító szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére. Budapest, 1903.
8. *Káldy Gyula*: Kurucz dalok. XVII. és XVIII. század. Budapest.

9. *Herman Ottó*: Az ősfoglalkozások, halászat és pásztorélet. Budapest, 1898. Különlenyomat Matlekovits: „Az ezredéves kiállítás eredményei" című kiállítási főjelentés V. kötetéből.
10. *Dr. Katona Lajos*: A népmesékről. Pécsett, 1889.
11. *Szende Gyula*: Földrajz-statisztikai tabellák a föld összes államairól. Budapest, 1898.
12. A Magyarországban 1893 január 31-én végrehajtott czigányösszeírás eredményei. Budapest, 1895. Kiadja az Orsz. m. kir. stat. hivatal.
13. *Dr. Thirring Gusztáv*: Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve. I. évf. 1874—1894; II. évf. 1895—1896; III. évf. 1897—1898.
14. *Körösi József*: Előleges jelentés az 1870. évi január elsején történt pesti népszámlálás eredményeiről. Pest, 1871.
15. *Körösi József*: Pestvárosi statisztikai évkönyv. Első évfolyam. Pest, 1873.
16. *Körösi József*: A pestvárosi elemi népiskolák az 1871/72. és 1872/73-diki években. Budapest, 1875.
17. *Körösi József*: Budapest főváros elemi népiskolái, XVI, az 1873/74., 1874/75., 1875/76., 1876/77. isk. években; XVII, az 1877/78., 1878/79., 1879/80. és 1880/81. isk. években.
18. *Körösi József*: Budapest főváros közoktatásügyi statisztikája az 1881/82—1884/85., 1885/86—1888/89., 1889/90—1894/95. isk. évekről.
19. *Körösi József*: Budapest főváros az 1881-ik évben. XV/3. III. füz.; az 1891-ik évben XXV/1. első kötet. A népleírás és népszámlálás eredményei.
20. *Dr. Körösy József*: Az 1896. évi november hó 15-én tartott népösszeírás eredményei. XXVII. Budapest, 1898.
21. *Dr. Thirring Gusztáv*: Budapest székesfőváros statisztikai hivatalának története 1869—1894. Budapest, 1894.
22. *Szemák István*: Gudrun német őskori népeposz. Kassa, 1875.
23. *Czambel Samu*: Tót hangtan. Budapest, 1880.
24. *Viszota Gyula*: Széchy Mária a drámai költészetben. Budapest, 1892.
25. *Schneider József*: Lessing mint meseíró. Lőcse, 1891.
26. *Macher Ede*: A mese és Lafontaine. Pozsony, 1891.
27. *Dudás Gyula*: Szerémi György emlékirata. Budapest, 1886.
28. *Erdélyi László*: Szerémi György és emlékirata. Budapest, 1892
29. *Mócs Szaniszló Gyula*: Kézirati pálos iskoladrámák az Akadémia könyvtárában. Budapest, 1891.
30. *Szilágyi Albert*: A feudalismus előzményei. Nyiregyháza, 1889.
31. *Vermes Imre*: Zerinvári Zrinyi Miklós életrajza. Pozsony—Budapest, 1883.
32. *Szemák Antal*: Ó-kori történelmi tanulmányok. Budapest, 1881.
33. *Sziklay János*: A magyar népszínmű története. Első rész. A legrégibb időtől Szigligetiig. Budapest, 1884.
34. *Ifj. Szinnyei József*: A magyar irodalomtörténetírás ismertetése. Budapest, 1878.
35. *Várady Antal*: A magyar irodalomtörténetírás Bod Pétertől Toldy Ferenczig. Budapest, 1874.
36. *Pozder Károly*: „A tudomány rózsaviránya" egy pârszî vallástan. Bővített különlenyomat az „Egyet. Phil. Közl." II. évf.-ból.

37. *Fináczy Ernő*: A görög nő az ó-korban. I. rész: A hőskori nő. Budapest, 1881.
38. *Kálmány Lajos*: Szeged népe, Szeged vidéke népköltése. III-ik köt. Szeged, 1891.
39. *Medveczky Frigyes*: Társadalmi elméletek az ó-korban. Budapest, 1885. Különlenyomat a „Budapesti Szemle" 1885. évi évf.-ból.
40. *Fodor Gyula*: A perfectum kettőzetének hangzója az indogermánban. Budapest, 1887.
41. *Schelling Frigyes*: Schelling Frigyes bölcseleti rendszerének ismertetése és bírálata. Budapest, 1880.
42. *Berghoffer József*: Az olasz nyelv germán elemei. Budapest, 1888.
43. *Bokus Rezső*: A szellemi műveltség állapota Magyarországon az Árpádok korszakában. Budapest, 1876.
44. *Sterke-Suluez Aurél*: A neologismusok kérdése a román nyelvben. Budapest, 1883.
45. *Tagányi Károly*: A m. kir. orsz. leváltár ismertetése, I—III. rész. Budapest, 1897—98.
46. *Viller József*: Az ó-franczia hősköltészet fejlődéséről, különös tekintettel a Roland-énekre. Kecskemét, 1888.
47. *Gróf Mailáth József*: A rómaiak befolyása az emberiség művelődésére. S.-A.-Ujhely, 1887.
48. *Nagy Géza*: A szkithák nemzetisége. Budapest, 1895. Népr. Füzetek 3. sz.
49. *Istvánffy Gyula*: Palócz néprajzi tanulmányok. Budapest, 1894. Népr. Füzetek 2-ik szám.
50. *Benedicty Pál*: De Foë Robinsonja. Bécs, 1881.
51. *Szivák István*: A magyar dráma kezdete. Lenyomat a „Figyelő" XIV. kötetéből. Budapest.
52. *Melich János*: A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Budapest, 1898.
53. *Szinnyei József*: Középkori nyelvemlékeink olvasása. Budapest, ?
54. *Schreiner Márton*: Adalékok a bibliai szöveg kiejtésének történetéhez. Budapest, 1885.
55. *Málnai Mihály*: Locke és Leibnitz vitája a velünk született eszmékről. Budapest, 1883.
56. *Zsilinszky Endre*: Polemikus irodalmunk a XVI. és XVII. században. Budapest, 1881.
57. *Szalay István*: Tapasztalati lélektan. Pest, 1858.
58. *Rácz Lajos*: Descartes psychologiájának alapvonalai. Sárospatak, 1892.
59. *Paulu S. János*: Az új népies irány a román szépirodalomban. Budapest, 1883.
60. *Popescu Emilián*: Bolinteanu Demeter. Tanulmány a román irodalom köréből. Budapest, 1892.
61. *Gärtner Henrik*: A polgári dráma történetéből. Budapest, 1892.
62. *Veres Samu*: Tinódi Sebestyén és kora. Budapest, 1880.
63. *Angyal Dávid*: Berzsenyi Dániel. Budapest, ?
64. *Riedl Frigyes*: Kazinczy Ferencz és a német irodalom. Budapest, 1878. Klnyomat a „Budapesti Szemle" 1878. évf.-ból.
65. *Kúnos Ignácz*: A „ki" igekötő használata. Budapest, 1884.

66. *Dr. Jankó János*: A gróf Benyovszky-irodalom anyagáról. Budapest, 1891. Klnyomat a „Századok" 1891-ik évf.-ból.
67. *Dr. Wlisloczki Henrik*: Czigány-kurucz dalok. Kolozsvár, 1880. Klnyomat a kolozsvári „Kelet" 1880. évi számából.
68. *Szumrák Pál*: Az „olajfákhegye" Beszterczebányán. Budapest, 1889.
69. *Dr. Jankó János*: Régi hazai löportartók szarvasagancsból. Budapest, 1895. Klnyomat az „Archaeol. Közl." XVIII. köt.-ből.
70. *Galgóczy Károly*: Emlékirat a magyar nemzet ezeréves ünnepe tárgyában. Budapest, 1890.
71. *Dr. Zolnai Gyula*: Szómagyarázatok a Budenz-albumból és M. Nyr.-ből. Budapest, 1890.
72. *Nádai Gyula*: Török irások. Budapest, 1889.
73. *Gönczi Ferencz*: Muraköz és népe. Budapest, 1895.
74. Akadémiai Értesitő: 1850. V., VI. sz.; 1851. III. sz. (2 pld.), IV., VI. sz. (2 pld.); 1852. 1., 2., 5., 6. füz.; 1853. 1. füz. (3 pld.), 2., 4., 5., 6. füz.: 1855. 2., 5., 6., 7—10. füz.; 1856. 1—10. füz.; 1857. 1—10. füz. (a 10. füz. 2 pld.); 1859. math. oszt. 1. füz. (3 pld.), 2., 3. füz.; nyelv. oszt. 1—5. füz., 7. füz. (2 pld.), 8—11. füz.; 1860. math. oszt. I. köt., phil. oszt. II. köt. (2 pld.), III. köt.; nyelv. oszt. I., II., IV. szám; 1861—65. math. oszt. II. köt. I—IV. szám; phil. oszt. II. köt. I. szám; nyelv. oszt. II. köt. I., III., IV. szám, III. köt.; math. oszt. III szám; phil. oszt. I., II. szám; nyelv. oszt. III. köt. I., II. szám, IV. köt.; math. oszt. I—III. szám; phil. oszt. I., II. szám (2 pld.), V. köt.; math. oszt. II. szám: phil. oszt. I—III. szám, VI. köt.; math. oszt. I. szám.
75. Tudománytár. Kiadja a M. Tud. Akadémia. 1834: I., II., III., IV. köt.: 1835 V., VI., VII., VIII. köt.; 1836: IX., X., XI., XII. köt.; 1837: I. köt. 2. füz.: II. köt. 1., 2. füz., III. köt. I., II. füz., IV. köt. 1. füz.; 1841: IX., X. köt. új folyam; 1842: XI. köt. (3 pld.); 1843: XIII., XIV. köt.
76. *Badics Ferencz*: Gaal József „Peleskei nótáriusa". Budapest, 1881. Klnyomat a „Fővárosi Lapok" 1881. évf.-ból.
77. A Néprajzi Társaság reformja. Kiadja a Magy. Népr. Társaság.
78. Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina Wien. B. I—VII.
79. *Dr. Wlislocki, Heinrich v.*: Volksglaube und religiöser Brauch der Zigeuner. Münster i. W. 1891.
80. *Dr. Wlislocki, Heinrich v.*: Zauber- und Besprechungs-Formeln der transilvan. und südung. Zigeuner. Budapest, 1887.
81. *Heger, Franz*: Festschrift der Wiener Anthrop. Gesellschaft. 5—10. August 1889. Wien, 1889.
82. *Zellner, L. A.*: Über Franz Liszt's grosser Festmesse. Wien, 1858.
83. *Leubuscher, Rud.*: Über die Entstehung der Sinnestäuschung. Berlin, 1852.
84. *Teutsch, G. D.*: Geschichte der siebenb. Sachsen. III. Heft. Kronstadt, 1853.
85. *Dénes, Franz*: Gründung, Entwickelung und Thätigkeit des ung. Karpathen-Vereines. Leutschau, 1883.
86. *Heierli, J.*: Zürich in vorgeschichtl. Zeit. Separatabdruck aus dem 2. Bande des Werkes „Das alte Zürich" von S. Vogelin.

87. *Kőrösi, Josef*: Ueber den Einfluss des elterl. Alters auf die Lebenskraft der Kinder. Abdruck aus den Jahrbüchern für Nationalökonomie u. Statistik. Dritte Folge, Bd. IV. Jena, 1892.
88. *Dr. Mayr, Aurel*: Beiträge aus dem Rig-veda, zur Accentirung des verbum finitum. Wien, 1871.
89. *Dr. Wlislocki, Heinrich v.*: Eine Hildebrands-Ballade der transilv. Zigeuner. Leipzig, 1880.
90. *Dr. Wlislocki, Heinrich v.*: Aus dem Leben der siebenb. Rumänen. Hamburg, 1889.
91. Kabbalistisch-Astronomisches Lotto-Orakel. (Kézirat.)
92. Poesies hongroises. Trad. par A. Saissy. Budapest.
93. *Ásbóth, J. de*: An official Tour trough Bosnia and Herzegovina. London, 1890.
94. *Dr. Sowa Rudolf, von*, Die Mundart der slovak. Zigeuner. Göttingen, 1887.
95. *Morton, Francis*: A Manuel of Geography. London.
96. Twenty-first Report of the trustees of the Peabody Museum of americ. Archaeology and Ethnologie. Cambridge, 1887.
97. *Jorgovics, Alexandar*: Szrpszke decsjeigre za zsenszku deczu pros kolo. i Novom Szady, 1894.
98. *Dr. Zibot, Cenek*: Jak se kdy v čehách tanzovalo. Praha, 1895.
99. *Dr. Marienescu, M.*: Topografia satului și hotaruliu Maidan. Caransebes. 1895.
100. *Márkfi, Samuel*: Codex graecus Quator evangeliorum e bibl. univ. pestiensis. Pestini, 1860.
101. Etészion politeiakon oikonomologikon kai sztatisztikon émerologion 1891. En Athenaios, 1890.
102. *Dr. Jankó János*: Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása, Zichy Jenő gróf előleges beszámolójával. I. köt. 1. és 2. fele: A magyar halászat eredete. (Magyarul és németül.) Budapest—Leipzig, 1900.
103. *Bolle János*: A selyemtenyésztés Japánban. Budapest, 1899.
104. Jelentés Magyarország selyemtenyésztéséről és selyemiparának állapotáról az 1899. és 1900. évben. Kiadja a m. kir. földmív. minister. Budapest.
105. *Dr. Jankó János*: Válasz Herman Ottó úrnak a „Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása" czimű könyv I. kötetéről írt recensiójára. 14 ábrával. Függelék: Dr. Semayer Vilibáld válasza Herman Ottó úrnak ugyanazon mű fordítására tett megjegyzéseire. Budapest, 1900.
106. A m. kir. mezőgazdasági múzeum tájékoztató szak-katalogusa. Budapest, 1899.
107. *Križko Pál*: A körmöczbányai r. kath. egyházközség története. I. 1317-től 1520-ig. Budapest.
108. *Križko Pál*: A körmöczbányai vártemplom helyreállításának története. Budapest, 1887.
109. Jelentés a M. N. Múzeum állapotáról. 1899., 1900., 1902. év. Budapest.
110. *Katanov, J. F.*: Narodnüe szpaszovü lecsénije ij baskir i krescsenüch tatar ufimszkoj gubernii. Kazan, 1899
111. Catalogue spécial expos. du pays de la couronne hongroise. Budapest, 1900.
112. Transactions of the Wisconsin Akademy of sciences, arts and letters. Vol. XI., 1896/97. Madison, Wisconsin, 1898.

113. Statistique des écoles primaires dans la Principauté de Bulgarie pendant les Annés scol. 1891/92., 1892/93., 1893/94. Sophia, 1900.
114. *Dr. Jankó János:* Magyar typusok. Első sorozat: A Balaton mellékéről. A M. N. Múzeum néprajzi gyüjteményei. Budapest, 1900.
115. *Zolnai Gyula:* Mátyusföld nyelvjárása. Klnyomat a „Magyar Nyelvőr" 1890. és 1891. évf.-ból. Budapest, 1891.
116. *Bartalis Ágost:* Segitsünk a székelyeken. Csík-Menaság székelyei. Budapest, 1901.
117. Productiunea noastră literară. Az „Asociat. transilvană" kiadása. Sibiiu, 1898.
118. *Pop Reteganul, Joan:* Povesti din popor. Sibiiu, 1895.
119. *Togan, Nicolau:* Romanii din Transilvania la 1733. Retipărire din „Transilvania" an XXIX. Sibiiu, 1898.
120. *Puscariu, J. Cav. de:* Date istorice privitorie la familiele nobile pomăne. 2 köt. Sibiu, 1892, 1895.
121. *Clair Vilmos:* A felvidéki magyar közművelődési egyesület évkönyve 1899—1900. Budapest, 1900.
122. Abhandlungen der naturhist. Gesellschaft zu Nürnberg. XI. Bd. 1897. Nürnberg, 1898.
123. Archiv des Vereines für siebenb. Landeskunde. Neue Folge. XXIX. Bd. 2. H. Hermannstadt, 1900.
124. *Robertson Buckley, E.:* The clay and clay industries of Wicsonsin. Markson, W. 1901.
125. *Herman, Otto:* Die Forschungsreisen des Grafen Eugen Zichy in Asien. „Dritte Reise." Bd. I. Budapest, 1900.
126. *Toganu, Nicolau:* Catalogu bibliothecei Asoc. transilv. pentru literatura romănă și cult. popur. romănă. Sibiiu, 1895.
127. Annalile assoc. transilv. pentru literatura romănă și cult. romanu. Fasciclu I, Sibiiu.
128. *Orosz Endre:* Ősembertani adatok Erdélyből. Klnyomat az „Orvostermészettud. Értesitő" 1901. évf.-ból. Kolozsvár. 1901.
129. *Nagy Virgil:* Néhány spanyolországi műemlék. Klnyomat a „Magyar Mérnök- és Épitész-Egylet Közlönye" XXVI. kötetének I., II. füz.-ből. Budapest, 1892.
130. *Kubinyi Zsigmond:* Szeged újkora. A város újabb története (1879—1899) és leirása. Szeged.
131. *Sklarek, Elisabeth:* Ungarische Volksmärchen. Leipzig, 1901.
132. A nagybányai múzeumegyesület értesitője. 1900., 1901. év. Nagybánya.
133. *Poljakov, P. A.:* Sznotolkovatel pripisz. muszulm. vethozav patriarchu Joszifu, Szünu Jakova. Kazan, 1901.
134. *Pantioukov, J.:* Les Races du Caucase. Tiflisz, 1900.
135. *Togan, Nicolau:* Indice alfabetice al public. rev. „Transilvania" (Anul I—XXV) al „Actelor" și „Analelor" Asoc. transilv. (1862—1894) Sibiiu, 1896.
136. *Dr. Petri Mór:* Szilágy vármegye monographiája. I., II., III. köt. Kiadja Szilágy vármegye közönsége.
137. *Franke, H.:* Der Frühlingsmythus d. Kesarsage. Ein Beitrag z. Kenntniss der vorbuddhist. Religion Tibets. Helsingfors, 1900.
138. *Franke, H.:* Der Wintermythus der Kesarsage. Ein Beitrag zur Kenntniss der vorbuddhist. Religion Ladakhs. Helsingfors, 1902.

139. A magyarországi kárpátegyesület évkönyve. XXIX. évf. 1902. Igló, 1902.
140. *Dr. Mittelmann Bernát*: A körülmetélés eredete, története és orvosi műtéte. Budapest, 1900.
141. Mouvement commercial de la Bulgarie avec les pays étrangers. Sophia, 1902.
142. A múzeumok és könyvtárak országos tanácsának jelentése 1901., 1902. Budapest.
143. *Salisbury, Rollin D.* and *Atwood, Wallace W.*: The Geography of the Region About Devil's Lake and the Dalles of the Wisconsin. Madison, Wis. 1900.
144. *Katanov, N.. Ainalov, D.:* Vosztocsnija metallicseszkija zerkala iz kharkovszkoj i ekaterinoszlavszkoj gubernii. Kharkov, 1902.
145. *Katanov, N.*: Mancszsurszkoj-kitajszkij „li" na narjecsij tjúrkov, kitajszkova turkesztana. Szanktpeterburg, 1902.
146. *Szemere Miklós*: Négy országgyűlési beszéd. Budapest, 1902.
147. Jahresbericht der historischen Kommission für Nassau. Wiesbaden, 1898.
148. *Nijhoff, Martinus*: A List of the beest Books relating to Dutch East India. Hague, 1902.
149. Biró Lajos német-új-guineai (berlinhafeni) néprajzi gyűjteseinek leíró jegyzéke. A M. N. Múzeum néprajzi gyüjteményei I. köt. Budapest, 1899.
150. Biró Lajos német-új-guineai (Astrolabe-öböl) néprajzi gyüjteseinek leíró jegyzéke. A M. N. Múzeum néprajzi gyüjteményei. II. köt. Budapest, 1901.
151. A M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya. A múzeum alapitásának százados évfordulója alkalmából ismertetik az Osztály tisztviselői. Budapest, 1902.
152. Annales du Musée du Congo. Notes analitiques sur les collections ethnogr. du Musée du Congo. T. I. F. 1. Bruxelles, 1902.
153. *Solymossy Sándor*: A Betlehem a népmiszteriumokban s a dráma történetében. Budapest, 1894.
154. Az országos magyar gazdasági egyesület évkönyve 1901 1902. évről. Budapest, 1902.
155. *Milesz Béla*: A tiszafüredi múzeum és könyvtár az 1900. évben. Eger, 1901.
156. *Milesz Béla*: A tiszafüredi múzeum és közkönyvtár az 1901. évben. Eger, 1902.
157. *Varga János*: A babonák könyve. Arad, 1877.
158. A Székely Nemzeti Múzeum Értesitője. Sepsi-Szent-György, 1902.
159. *Horger Antal*: A halmágyi nyelvjárás-sziget. Klnyomat a „Nyelvtud. Közl." XXXI. köt.-ből. Budapest, 1901.
160. Jelentés a múzeumok és könyvtárak országos felügyelőségének 1901. évi működéséről. Budapest.
161. *Ifj. Bagi László*: Kecskemét multja és jelene. I. Bevezető rész. Kecskemét 1896.
162. *Dr. Kőrösy József*: A Felvidék eltótosodása. Pozsony és Nyitra megyék különlenyomata. Budapost, 1898.
163. Principauté de Bulgarie. Direction de la Statistique: Mouvement de la population pendant l'année 1900. II-éme partie. Sofia, 1902.
164. A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Ismertetik a M. N. Múzeum tisztviselői. Budapest, 1902.
165. *Balogh Pál*: Régi magyar szavak Magyarország helységnévtárából. (Kézirat.)

166. *Pantuszov, N. N.*: Kirgizkija poszloviczii. Kazan, 1900.
167. *Dibajev, A. A.*: O szvadebnom ritualje kirgizov, szür-darinszkoj obl. Kazan, 1899.
168. *Naszurov, A. K., Poljakov, P. A.*: Szkaszki kazanszkich tatar. Kazan, 1903.
169. *Herman, Otto*: Knochenschlittschuh, Knochenkeitel, Knochenkufe. Wien, 1902.
170. *Orosz Endre*: A „kurjácska gredai" ősemberi telep Kécsán (Torontál vm.). Klnyomat az „Erdélyi Múzeum" XIII. kötetéből, Kolozsvár, 1890.
171. *Orosz Endre*: A „valea holcserágí" őstelep Boncz-Nyíres határán. Klnyomat az „Orvostermészettudom. Értesitő" XX. évf.-ból.
172. *Orosz Endre*: Az ősemberi telepek ismertető leírásához szükséges adatkellékek systematikus sorozata. Apahida.
173. Utasitás a népkönyvtárak szervezésére. Budapest, 1902.
174. Jelentés a székely nemzeti múzeum 1902. évi állapotáról. Sepsi-Szent-György, 1903.
175. *Buday Barna*: A székely kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai. Budapest, 1902.
176. Ethnographia. Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság. I—XIII. köt. A XI-ik (1900.) évfolyamtól kezdve egy melléklettel: „Értesitő", kiadja a M. Nemz. Múzeum Néprajzi Osztálya.
177. Erdély. Az erdélyrészi Kárpát-Egyesület kiadványa. Kolozsvár. III. (1894) köt., IV. köt., V. köt. 3.,* VI. köt. 11., 12., VII. köt., VIII. köt. 10., 11., 12., IX. köt. 2., X. köt., XI. köt.
178. Erdélyi Múzeum. XI—(1894.)—XIV. köt.
179. Magyar-Zsidó Szemle. 1899—1902. évfolyamok.
180. Földrajzi Közlemények. Kiadja a Magyar Földrajzi Társaság. Abrégé: Bulletin de la Société hongr. de Geographie. XV. köt. (1887.) 1—7.,* XVI. köt., XVII. köt., XVIII. köt. 3., 7., 9., 10., XIX. köt. 1—10., XX. köt. 4., 5., 6., XXI. köt. 1—10., XXII. köt., XXIII. köt. 6—7., XXIV—XXIX. köt., XXX. köt. 5.
181. Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Értesitő. Kiadja a hasonló nevű társaság, X—XVIII. köt.
182. A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat Évkönyve. Déva, 1896—1900. évf., 1901. évf. 1—4.,* 1902. évf. 4. füz.
183. Túrista Közlöny. Budapest. IV. köt. (1897.) 1—8.,* 10., 11., V. köt. 5., 11., VI. köt., VII. köt. 3—5., 8., 11., 12., VIII. köt., IX. köt. 1.
184. Huszadik Század, társadalomtudományi szemle. Budapest, 1902. évfolyam.
185. Magyar Könyvszemle. Budapest. V—(1897)—VIII. köt., IX. köt. 4.,* X. köt. 1—4.
186. Urania. Budapest, 1902. évfolyam.
187. Transilvania. Nagy-Szeben. XXX. évf IV., V.,* XXXI. évf. V., XXXII—XXXIII. évf.
188. Svenska Landsmålen. Stockholm. 1881. évf. 3.,* 1882—1896., 1897. évf. 58., 1898. évf. (egészen hiányzik), 1899. évf., 1900. évf. (egészen hiányzik), 1901. évf.
189. Narodnopisny Zbornik československy. Praha. I—VIII. köt.

* A kiirt számok azt jelentik, hogy azok a füzetek az évfolyamból hiányoznak.

190. Slovenske Pohlády. Turócz-Szent-Márton. XVI—XVII. köt., XVIII. köt. 6.,* XIX. köt., XX. köt. 12., XXI. köt. 5., 6., 7., XXII. köt. 8., 12. füz.
191. Lud. Organ tovarz. ludoznow. we Lwówil. Lwow. 1897. évf. (Tome III.), 1898. évf. 2.,* 1899. évf. 4., 1900—1902. évf.
192. Kwartalnik historyczny. Lwow. 1894. évf. (Tome VIII.), 1895. évf. 1896. évf. 3.,* 1897. évf. 1., 1898. évf. 1., 3., 1899—1902. évf.
193. Česky Lid. Praha. I—IV. köt., V. köt. 3., 4.,* VI—X. köt, XI. és XII. köt. (egészen hiányzik).
194. Izvjesztija obscsesztva etnografičeskago etc. Kazan. X—XVIII. köt.
195. Chronik der Sevčenks Gesellschaft. Lemberg. No. 2., 4., 5—10. (No. 1., 3. hiányzik).
196. Materiaux pour l'ethnologie ukraino-ruthène. Lviv. Tome I., II., IV., V. (I., III. hiányzik).
197. Mittheilungen der Anthrop. Gesellschaft in Wien. Wien. 1887. évf (Bd. XVII.), 1888. évf. II.. III.,* 1889. évf., 1890. évf. III—IV., 1895—1898. évf., 1899. évf. IV., V., 1900. évf. IV., V., 1901—1902. évf.
198. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. Berlin. 1894. évf (IV. köt.)—1902. évfolyam.
199. Journal de la Société finno-ougrienne. Helsingfors. Tome XVIII. (1900.), Tome XX. (1902.).
200. Ethnograficsnij Zbirnik. Lwow. Tome I—XII.
201. Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. 1901 júl., okt., nov., decz.; 1902 márcz., ápril, május, június, júl., okt. 13. (Ezek a füzetek megvannak, a többiek hiányoznak.)
202. *Orosz Endre:* Húsz ismeretlen ősemberi telepről. Klnyomat az „Erdélyi Múzeum" 1903, XX. évf. II. füz.-ből. Kolozsvár. 1903.
203. *Balogh Pál:* A népfajok Magyarországon. Kiadja a vallás- és közokt. m. kir. miniszter. Budapest, 1902.
204. *Dr. Liszt Nándor:* „Népies gyógymódok és babonák Hajdú vármegyében" című közleményem kibővítése s néhány szó a népegészségügy bajairól. Klnyomat a „Gyógyászat" 1902. évf.-ból. Budapest, 1902.
205. *Hangay Oszkár:* Harcz a magyarságért! Az alldeutsch szövetség. Kolozsvár, 1903.
206. *Herman Ottó:* A magyar nép arcza és jelleme. Kiadja a kir. magy. term. tud. társulat. Budapest, 1902.
207. *Dr. Liszt Nándor:* Babonák és népies gyógymódok Hajdumegyében. Különlenyomat a „Gyógyászat" 1903. évi számából. Budapest, 1903.
208. *Kálmány Lajos:* A csillagok nyelvhagyományainkban. Szeged, 1893.
209. *Kálmány Lajos:* Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban. Szeged, 1893.
210. *Széll Farkas:* Testi büntetések a Debreczen városi régi jogban. Klnyomat, kézirat gyanánt 25 pld.-ban. Debreczen, 1903.
211. *Orosz Endre:* Újabb vörösrézleletek az erdélyi Felföldről. Klnyomat az „Erdélyi Múzeum" 1903. évi XX. évf. X. füz.-ből. Kolozsvár, 1903.
212. *Lenhossék, Joseph Edler v.:* Die Ausgrabungen zu Szeged. Öthalom in Ungarn. Wien, 1886.
213. Věstnik slovanskych starožitnosti. Praha. Svazek II., III.

214. *Herman Ottó:* A magyarság arczáról. Klnyomat az „Ethnographia" 1903. évf. 9-ik füz.-ből.

215. *Dr. Sebestyén Gyula:* Ki volt Anonymus? I—II. kötet egyben. Budapest, 1897.

216. Néprajzi Füzetek. Kiadja a M. Néprajzi Társaság. I. *Munkácsi Bernát dr.:* A magyar népies halászat műnyelve. — II. *Istvánffy Gyula:* Palócz néprajzi tanulmányok. — III. *Nagy Géza:* A szkithák nemzetisége. — IV. *Sebestyén Gyula dr.:* A székelyek neve és eredete. — V. *Alexics György dr.:* Vadrózsapör. — VI. *Krausz Sámuel dr.:* Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. — VII. *Huszka József dr.:* Tárgyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai. — VIII. *Sebestyén Gyula dr.:* Az avar-székely kapcsolat emlékei. — IX. *Galgóczy János:* Újabb sumir szószedet.

217. *Dr. Sebestyén Gyula:* A halotti beszéd szerzője és kora. Budapest, ?

218. *Dr. Sebestyén Gyula:* Telegdi János Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézirata. Budapest, 1903.

219. Néprajzi Könyvtár. Kiadja a M. Néprajzi Társaság. I. *Strausz Adolf:* Bolgár néphit. Budapest, 1897.

220. *Sebestyén, Gyula von:* Ursprung der Bustrophedonschrift. Klnyomat a „Zeitschrift für Ethnologie" 1903. évi 5. füzetéből. Berlin, 1903.

Közli: *Bátky Zs.*

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1903 november 18-ikán d. u. 5 órakor a M. Nemz. Múzeum dísztermében tartott felolvasó és rendes választmányi üléséről.

Jelen voltak: *György* Aladár alelnök elnöklete alatt *Munkácsi* Bernát dr. alelnök, *Sebestyén* Gyula dr. főtitkár, *Herrmann* Antal dr. titkár, *Feichtinger* Győző pénztáros, *Mader* Béla ellenőr, *Bátky* Zsigmond dr. könyvtáros, *Alexics* György dr., *Huszka* József, *Katona* Lajos dr., *Kúnos* Ignácz dr., *Pápay* József, *Semayer* Vilibáld dr., *Tolnai* Vilmos dr. és *Kováts* László választmányi tagok, utóbbi mint jegyző.

Felolvasó ülésen *Semayer* Vilibáld dr. „Szolnok-Doboka vármegye földje és népe" czimű értekezését mutatta be.

A választmányi ülést

1. Elnök megnyitja és napirend előtt kéri a választmányt, hogy a távozó Wlassics Gyula dr. vallás és közoktatásügyi miniszterhez búcsúzó és hivatali utóda Berzeviczy Albert drhoz üdvözlő iratot intézzen. Határozatba megy és szerkesztésével a főtitkár bizatik meg.

2. A jegyzőkönyvet hitelesítik: *Huszka* József és *Semayer* Vilibáld dr. vál. tagok.

3. Az előző ülés jegyzőkönyve felolvastatván, hitelesíttetik.

4. *Főtitkár:* *a*) Bemutatja *Szász* Károly püspök levelét, melyben aggkorára hivatkozva kilépését jelenti. Sajnos tudomásul szolgál. — *b*) Bemutatja a rovásról irt czikke bevezetésének német nyelvű kiadását. Örvendetes tudomásul szolgál.

5. *Pénztáros:* *a*) Új tagokul jelenti Schulhof Zsigmondot (aj. Mahler Ede) Groo Istvánt és Rexa Dezsőt (aj. Semayer Vilibáld dr.). Megválasztatnak. —

b) Pénztári állapot október 31-ikén: bevétel 12856·58 K, kiadás, 12234·72 K egyenleg 621·86. korona. Tudomásul van.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést feloszlatja.

K. m. f. *György Aladár* s. k., alelnök, *Kováts* László s. k., jegyző. Hitelesitik: *Huszka* József s. k., *Semayer* Vilibáld dr. s. k.

Jegyzőkönyvi kivonat.

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1903 deczember 16-ikán d. u. 5 órakor a M. Nemz Múzeum dísztermében tartott felolvasó és rendes választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Szalay* Imre elnök, *György* Aladár és *Munkácsi* Bernát dr. alelnökök, *Sebestyén* Gyula dr. főtitkár, *Herrmann* Antal dr. titkár, *Feichtinger* Győző pénztáros, *Mader* Béla ellenőr, *Biró* Lajos tiszt. tag, *Alexics* György dr. *Pápay* József, *Szinte* Gábor, *Tolnai* Vilmos dr. választmányi tag, *Bátky* Zsigmond dr. könyvtáros mint jegyző.

A felolvasó ülésen *Biró* Lajos értekezett az „Új-guineai bálványok"-ról.

A választmányi ülésen:

1. *Elnök* a jegyzőkönyv hitelesítésére *Huszka* József és *Pápay* József vál. tagokat kéri fel.

2. *Elnök* tudatja, hogy Kováts László jegyző helyett Bátky Zsigmond dr. vezeti a jegyzőkönyvet.

3. *Elnök* jelenti, hogy a Társaság fenséges védőjéhez, Klotild Mária Rajnera főherczegnő elhunyta alkalmából részvétiratot óhajt intézni.

4. *Elnök* felhatalmazást kér, hogy a márcziusban megejtendő közgyűlésig a szükséges költségeket utalványozhassa. Megadatik.

5. *Főtitkár: a*) Jelenti, hogy a múzeumok és könyvtárak orsz. szövetségének f. évi deczember 6-ikán tartott közgyűlésén a Társaságot dr. Esztegár László és Kováts László képviselték. Tudomásul. — *b*) Jelenti, hogy az Ethnographia folyóirat alakjának czélszerűbbre való változtatása iránt tárgyalások váltak szükségessé. Ábrákat közölni a mostani forma mellett igen sok helypazarlással jár. Választmány a szerkesztőket és pénztárost bízza meg a kérdés tanulmányozásával.

6. *Pénztáros: a*) Jelenti, hogy november 30-ikán a pénztár állapota ez: bevétel 13779·10 K, kiadás 13761·16 K, egyenleg 17·94 korona. Tudomásul. — *b*) Jelenti, hogy az évi zárószámadást a januári ülésen előterjeszti. Tudomásul. — *c*) Új tagokat jelent: Frank Zoltán, Osztern Salamon dr. (aj. Sebestyén Gyula), Festetics Rudolf gróf. Lestyánszky Dezső, Vágó Pál, Zseni József, Markovics Kálmán (aj. Semayer Vilibáld dr.), Ernyei József, Timkó György (aj. Bátky Zsigmond dr.). Megválasztatnak.

Több tárgy nem lévén elnök az ülést feloszlatja.

K. m. f. *Szalay* Imre s. k. elnök, *Bátky* Zsigmond dr. s. k., jegyző. Hitelesitik: *Huszka* József s. k., *Pápay* József s. k.

Utalványczím: Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.
3019. cheque-számlájára.

Hivatalos nyugtázás

az 1903. évi deczember 15-től deczember 31-ig befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1903. évre: Baloghy Dezső — Brádi g-kel. román gymn. — Vágó Pál — Vitális István — Zempléni Árpád — Összesen . . . 30 K. — f.

1904. évre: Brassói áll. keresk. Akadémia — Képviselőházi Könyvtár — Pancsovai áll. főgymn. — Stein János — Összesen . . 24 K. — f.

Keleti Szemlére fizetett: Balassa József dr. . . . . 6 K. — f.

Alapítói díjat fizetett: Herman Ottó . . . . . 100 K. — f.

Összesen befolyt: hátrálékokból . . . —.— K., jan. 1-től . 667.40 K.
1903. és követk. évi díjból 54.— K., „ „ . 2800.82 K.
alapítványi kamat . . . . —.— K., „ „ . 42.— K.
Keleti Szemlére . . . . . 6.— K., „ „ . 316.40 K.
alapítványi díjból . . . 100.— K., „ „ . 216.80 K.

Budapest, 1903 deczember 31.

Az 1904. évi január havában befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1902. évre: Hild Viktor — Összesen . . . . . 6 K. — f.

1903. évre: Festetics Rudolf gr. — Hild Viktor — Koch Károly — Nagykárolyi áll. polg. leányisk. — Rhousopoulos A. Rhousos — Sztripszky Hiador — Összesen . . . . . 36 K. — f.

1904. évre: Ambrus Antal — Balassagyarmati főgymn. — Bábolnai ménes-intézeti iskola — Bátky Zsigmond dr. — Bártfai áll. gymn. — Beszterczei polgári fiúisk. — Bohrandt Lajos — Budapesti I. ker. főgymn. — Budapesti I. ker. felsőleányisk. — Budapesti II. ker. áll. tanítónő-képző — Budapesti Egyetemi Könyvtár — Budapesti VI. ker. felső keresk. isk. — Csanádmegyei Tanító-Egyesület — Csikszeredai gazd. felső népiskola — Csurgói ev. ref. főgymn. — Czeglédi áll. gymn. — Debreczeni keresk. akadémia — Deési főgymn. — Dobsinai polg. fiúisk. — Eperjesi ág. h. ev. kollégium — Eperjesi áll. tanítónőképző — Eperjesi „Széchenyi-Kör“ — Esztergomi Szt-Ben.-rendi főgymn. — Feichtinger Győző — Felsőlövői ev. tanintézetek — Fogarasi áll. főgymn. — Galgóczy János — Gyönki ev. ref. gymn. — Győri áll. polg. leányisk. — Győri közs. polg. fiúisk. — Győri tanítónőképző-int. — Gyulafehérvári r. kath. főgymn. — Hathalmi Gabnay Ferencz — Hajdunánási ev. ref. gymn. — Halasi ev. ref. főgymn. — Hild Viktor — Hontmegyei Múzeum Társaság — Hornyánszky Gyula dr. — Jászberényi főgymn. — Kaposvári áll. főgymn. — Kapuvári polg. iskola — Karczagi ev. ref. főgymn. — Kassai áll. felső iparisk. — Kassai kath. főgymn. — Keszthelyi premontrei társház — Kézdivásárhelyi polg. leányisk. — Kilián Frigyes utóda (12 K.) — Kismartoni polg. isk — Kispesti felsőrészi áll. elemi isk. — Klein Samu — Kolozsvári ev. ref. kollégium — Lévay József — Lippai áll. polg. és fels. keresk. isk. — Losonczi főgymn. — Lőcsei áll. főreál-isk. — Makói áll. főgymn. — Marosvásárhelyi ev. ref. kollégium — Mezőtúri ref. főgymn. — Nagybányai áll. főgymn. — Nagyenyedi áll. polg. leányisk. — Nagyenyedi Bethlen-főiskola — Nagyszombati közs. polg. fiúisk. — Nagyváradi áll. főreálisk. — Nyiregyházi ág. h. ev.

főgymn. — Nyitrai püspöki nagyobb papnevelő intézet — Orosházi polg. isk. — Orosz Endre — Pápai ev. ref. főisk. — Pápai állami tanitóképző — Pécs sz. k. város múzeuma — Pozsonyi áll. tanitónőképző Pozsonyi kir. kath. főgymn. — Privigyei gymn. — Richter Mátyás — Rozsnyói kath. főgymn. — Somogyi Károly — Somogyi-Könyvtár — Soproni áll. főreálisk. — Soproni evang. lyceum — Sümegi reálisk. — Szabó Imre — Szalay László dr. — Szegzárdi áll. főgymn. — Székely Dezső dr. — Székelykeresztúri áll. tanitóképző ifj. önképzőköre — Székelykeresztúri unit. gymn. — Székely Mikó-kollégium — Székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium — Székesfehérvári főreálisk. — Szendrei János dr. — Szentbenedekrendi Központi Könyvtár — Szente Arnold — Thallóczy Lajos dr. — Szentesi áll. főgymn. — Teutsch Gyula — Tordai áll. polg. isk. — Trencsénbaáni áll. el. isk. — Újbessenyői áll. el. isk. — Összesen 97 à 6 K. 1 à 12 K. . . . . 594 K. — f.

Keleti Szemlére fizettek: Bártfai gymn. (8 K.) — Bátky Zsigmond dr. (6 K.) — Galgóczy János (6 K.) — Rhousopoulos Rhousos (6 K.) — Stein János (7.20 K.) Thallóczy Lajos dr. (6 K.) — Összesen . . . . . 39 K. 20 f.

Összesen befolyt: hátralékokból . . . . . 42.— K.
f. évi díjból . . . . . 594 — K.
Keleti Szemlére . . . . . 39.20 K.

Budapest 1904 január 31.

Feichtinger Győző,
pénztáros (VII., Aréna-út 15.).

MEGHIVÓ.

A „Magyar Néprajzi Társaság“ folyó évi márczius hó 23-án, szerdán, délután 5 órakor, a M. Nemz. Múzeum igazgatósági üléstermében

rendes évi közgyűlést

tart, melynek tárgyai:

1. *Szalay Imre* elnök megnyitó beszéde.
2. *Dr. Sebestyén Gyula* főtitkár évi jelentése.
3. *Dr. Kúnos Ignácz* keleti szakosztályi titkár jelentése.
4. *Feichtinger Győző* pénztári kimutatása 1903 deczember 31-ről és az 1904. évi költségelőirányzat.
5. A számvizsgáló bizottság jelentése.
6. Számvizsgálók választása.
7. *Dr. Bátky Zsigmond* könyvtáros jelentése.
8. Fővárosi és vidéki választmányi tagok választása.
9. Indítványok.

Figyelmeztetés. „A közgyűlésen részt venni minden tagnak joga van. A közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványok a közgyűlést legalább két héttel megelőzőleg a titkárság útján a választmánynak bejelentendők, hogy ez a kérdést alaposan megfontolhassa és véleményét felőle a közgyűlésnek előterjeszthesse“. (*Alapszabályok* 11. §. *c.*)

Az elnökség.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten.

XV. évfolyam. 3—4. füzet. 1904.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK:

DR. MUNKÁCSI BERNÁT ÉS DR. SEBESTYÉN GYULA

MELLÉKLET:

A M. NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI: DR. SEMAYER VILIBÁLD.

A társaságot illető pénzek egyszerűen a MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK, a felszólalások és lakczímbejelentések pedig FEICHTINGER GYŐZŐ pénztároshoz (Bpest, VII., Arena-út 15. sz.) küldendők.

A folyóiratot illető küldemények MUNKÁCSI BERNÁT-hoz (Bpest, VI. ker., Gyár-u. 48. sz.) vagy SEBESTYÉN GYULÁ-hoz (M. Nemzeti Múzeum) küldendők. A társaság ügyviteléhez tartozó iratok a főtitkári hivatalnak (M. Nemz. Múzeum) címezendők

Előfizetési ára 6 kor. Bolti ára 10 kor.

A tagoknak a tagdíj fejében jár.

Megjelenik július és augusztus kivételével minden hónapban.

BUDAPEST

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

TARTALOM.

Lap

Mahler Ede: A legrégibb törvénygyüjtemény 97
Csiky János: Népzenei följegyzések a XVI. századból 118
Galgóczy János: A sumir kédéshez 132
Munkácsi Bernát: Néhány szó a sumir rokonság védelméhez 147
Herman Ottó: „A vadász temetése“ 155
Herrmann Antal: Adalékok a rováshoz (II.) 156

Irodalom:

Rubinyi Mózes: Öt év a néprajz történetéből 163
Munkácsi Bernát: Balassa József: Magyar Hangtan 166
A magyar rovás-irás 167
H. A.: Az ősmagyar vallás emlékeiről 167

Néprajzi hirek:

Sz—ő.: Néprajzi csodabogarak egy jelmezes művészünnepélyen 168
R. M.: Német néprajzi társulatok nemzetközi szövetsége 169

Társulati ügyek:

Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1904 január 20-án tartott választmányi üléséről 170
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1904 február 17-én tartott választmányi üléséről 171
A Magyar Néprajzi Társaságnak 1904. évi márczius 23-án tartott rendes évi közgyűlése:
I. *Szalay Imre* elnök megnyitó beszéde 172
II. *Sebestyén Gyula dr.* főtitkár jelentése 175
III. *Kúnos Ignácz dr.* jelentése a Keleti Szakosztály 1903. évi működéséről 182
IV. *Feichtinger Győző* pénztáros jelentése 185
V. A Magyar Néprajzi Társaságnak 1903. évi zárszámadása és 1904. évi költségelőirányzata 189
VI. A számvizsgáló bizottság jelentése 200
VII. *Bátky Zsigmond dr.* könyvtáros jelentése 200
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1904 márczius 23-án tartott rendes közgyűléséről 205

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője:

Szabó Imre: Dévai csángó-székely népviselet és táplálkozás 69
Vajna Károly: Meglakatolt emberi állkapcsok 85
Semayer Vilibáld: A berencsfalusi, nemzeti múzeumi és romhányi meglakatolt állkapcsok rövid anthropologiai jellemzése 91
Gönczi Ferencz: Göcseji haranglábak és pálinkafőző-kunyhók 93
B. Zs.: Adatok a kópjafákhoz 107
β: Háziiparunk s a külföld igényei 110
Múzeumi ügyek: *Semayer Vilibáld*: A M. N. Múzeum Néprajzi osztályának gyarapodása az 1903. év IV. évnegyedében 113
Semayer Vilibáld: A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyarapodása az 1904. év I. évnegyedében 115

ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTIK:

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT és Dr. SEBESTYÉN GYULA.

XV. évf. 1904. március—április 3—4. szám.

A LEGRÉGIBB TÖRVÉNYGYÜJTEMÉNY.

Kevéssel ezelőtt még a Mózes-féle törvényt jelölték és jellemezték ezzel a czímben említett névvel, a míg a de Morgan vezetése alatt álló franczia expediczió 1901. évi deczember és 1902. évi január havában Susa Akropolisának halmán hatalmas dioritkő három töredékét ki nem ásta, a melyek sok évszázaddal régebbi törvénygyüjteményt ismertettek meg velünk. E három töredék szerencsés véletlen folytán egy egészszé volt összeilleszthető és ma a párisi Louvre látogatói megcsodálják bennük az emberi szellemnek már a régi ókorban teljes kifejlődésre jutott működését. A $2^1/_4$ m. hosszú, fent 1·65 m., lent pedig 1·90 m. kerülettel bíró kő felső részének elülső oldalán levő domborművön Šamaš isten van ábrázolva, a mint trónján ülve, a maga előtt álló *Hammurabi*-nak, a babyloniak királyának utasításokat ad, hogy — mint az alább álló szövegből kitünik — „*országának igazságos törvényt és jámbor erkölcsöt*“ adjon. Ezután következik 44 hasáb, körülbelül 282 törvénynyel (számuk egy sértett hely miatt nem állapitható meg pontosan), a melyek ugyan nem számozottak, de minden egyes pontnak úgy szólván egyenlően hangzó kezdete által (pl. *ha* egy ember . . .; *ha* egy vevő . . .; *ha* egy őrmester . . .; *ha* egy fiú . . . stb.) egymástól jól megkülönböztethetők. Az összes perkérdéseknél: vevést és eladást, bérbeadást és kölcsönt, lopást, rablást, gyilkolást, szándékos és véletlen ölést, idegen tulajdon károsítását stb. illetőleg, a birónak az ítélet hozatalának alapjául és irányadóul szolgáljanak. E mellett a munkás és munkaadó között levő viszonyokat, házasfeleknek egymással szemben fenforgó igényeit, törvényes és törvénytelen gyermekek jogait és még más szocziál-politikus viszonyok egész sorozatát törvényesen szabályozták.

Tartalmukat tekintve, az egyes pontok a következőképen csopor-

tosulnak: 1—5. pont tartalmazza a perrendtartást, különösen pedig utasításokat ad arra nézve, hogy bebizonyíthatatlan vádak, nevezetesen birókkal szemben, miképen nyomozandók ki és rendelkezik a fölött, hogy a biró részéről esetleg elkövetett tévedést mikép kell jóvátenni. 6—20. pont a lopást tárgyalja, különös tekintettel a templomi és királyi javak elidegenítésére. Itt történik említés arra nézve is, hogy mi a teendő oly esetben, a mikor elveszített jószág idegen kezekben találtatik. A 21—25. pont betörésről és rablásról szól, a 26—41. pedig a katonai vétségeket tárgyalja, a melyek között a szökést a legsúlyosabban megfenyítették. A 42—47. pont szántóföldek bérbeadásának, a 48—52. pedig aratások elzálogosításának szabályait tárgyalja. Az ezeket követő tizenhárom pont (53—65) oly egyénre szab ki büntetést, a ki felebarátjának kertjét, mezejét, szántóföldjét bármily módon közvetlenül vagy közvetítve megkárosítja. Ezek után következik a véséstől előidézett csorba, a mely öt hasábot, körülbelül 34 mondattal, foglalhatott magában. A 100—107. pont oly üzletekről szól, a melyekben közvetítő vagy üzlettárs részes, a 108—111. pedig a vendéglősök iparát érinti. A 112. pont oly emberre szab ki büntetést, a ki másnak ő reá bizott jószágát elsikkasztja, a 113—119. pont elzálogosításról, bűnrészességről, a 120—126. pedig letéteményekről szól. Ezeket követik a házasság jogaira vonatkozó törvények, a melyek nemcsak mindkét házasfél igényeit és a gyermekek jogait szabályozzák, hanem tárgyalják a házassági igéret be nem tartását, az elválást, a házasságtörést és a többnejűséget is. Ide tartozik a 127—194. pont, a mig a 195—214. fejezet a tálió (hasonlóval való megtorlás) törvényeit tárgyalja, a melyeket a 215—227. terjedő pontok követik, a melyek a sebészektől gyógyítás czéljából ejtett sebekről szólnak. A 228—233. pont az építőmester felelősségéről ad útbaigazítást, a mig a 234—240. pont a hajóács és hajós jogait és kötelességeit szabályozza. Tizenkét pont (241-től 252-ig) kölcsönkért állatokról és az ezeket érő vagy ezektől okozott károkról szól. Azután következnek ama törvények, a melyek a munkások jogait és kötelességeit szabályozzák és végül (278—282. pont) a rabszolgákról szóló rendelkezések.

Látjuk tehát, hogy oly törvénygyűjtemény van előttünk, a melylyel Hammurabi joggal dicsekedhetett: „hogy az erős meg ne károsítsa a gyöngét, hogy az árvákat és özvegyeket megoltalmazzam, Babilonban, Anu és Bél városában fölemeltem azok fejét; „*Í-sag-ilu*"-ban.[1]

[1] Ez Babylonia város főtemploma.

a melynek alapjai oly szilárdan állanak, mint az ég és föld, drága szavaimat emlékkönyvemre irtam és reátettem képmásomat, mint az igazságosság királyának képmását, hogy az országnak igazságot szolgáltassak, a pörös kérdéseket eldöntsem, a károkat megorvosoljam. Šamaš, az ég és föld nagy birájának parancsára tűnjék föl az igazság az országban! Az elnyomott, a kinek pöre van, jöjjön képem, mint az igazság királyának képe elé, olvassa a föliratot és ismerje meg drága szavaimat, világítsa meg ügyét a fölirat s találja meg jogát! Föllélekző szivvel mondhassa azután: Hammurabi olyan úr, a ki úgy bánik alattvalóival, mint egy atya".

Ha az egyes pontokat olvassuk és a kritika bonczkése alá veszszük, nem általhatjuk, hogy ezt az emléket a legfontosabbak és legjelentősebbek egyikének ne nyilvánítsuk, mert nemcsak a babyloni kulturéletről és ennek fejlődéséről, hanem az összemberiség történetéről is nyujt felvilágositást. Mindenütt és a törvény minden egyes pontjában mutatkozik hasonlatosság a bibliának Mózes-féle törvényével. Az nemcsak a törvényben, hanem még az ezt követő epilogusban is kifejezésre jut. A Mózes-féle törvényben eléggé gyakran találkozunk ezzel az utómondattal: „Ez szolgáljon nektek örök törvényül". Más helyütt (Mózes V. könyve, 5^3.) meg ezeket olvashatjuk: „Nem atyáinkkal kötötte az Örökkévaló e szövetséget, hanem mivelünk, kik ma itt vagyunk mindnyájan életben". Azután (u. o. VI. 6—7.): „És legyenek ezen igék, melyeket neked ma parancsolok, a szivedben; jól tanitsd azokra gyermekeidet és beszélj róluk, midőn ülsz házadban és midőn jársz az úton, midőn lefekszel és midőn felkelsz". Hammurabi is nemcsak kortársainak adja törvényeit, hanem a következőket parancsolja: „Későbbre, örökre és mindörökre legyen megváltozhatatlan törvény: a király, a ki az országban van, tartsa meg az igazság szavait, a melyeket én adtam meg! Figyeljen azokra a szavakra, a melyeket én irtam a föliratba; mutassa meg neki a fölirat mértékét és az ország törvényét, a melyet én adtam, a határozatokat, a melyeket én szabtam meg; e szerint uralkodjék alattvalói fölött, szolgáltasson nekik igazságot, hozzon határozatokat, irtson ki országából gonoszokat és bűnösöket és teremtsen jólétet alattvalóinak! Hammurabi, az igazság királya, a kinek Šamaš ajándékozta a jogot, vagyok én".

Az első, a ki e törvényekkel tudományosan foglalkozott, Victor Scheil, a párisi Ecole pratique des Hautes Études tanára volt. Még az 1902. évben jelent meg „Code des Lois (Droit Privé) de Ham-

mourabi, roi de Babylone, vers l'an 2000 avant Jésus-Christ“ [1] cz. munkája. Azóta több közlemény jelent meg, a mely kizárólag e törvényekkel foglalkozott. Megnevezzük itt a következőket: Hugo Winckler, Die Gesetze Hammurabis, Königs von Babylon um 2250 vor Chr. Das älteste Gesetzbuch der Welt;[2] Johannes Jeremias, Moses u. Hammurabi; S. Oettli, Das Gesetz Hammurabis u. die Thora Israels; Carl Stooss Das babylonische Strafrecht Hammurabis;[3] Georg Cohn, Die Gesetze Hammurabis;[4] C. H. Johns, The oldest Code of Laws of the World; R. Dareste, Le Code Babylonien d'Hammurabi.[5] Kevéssel ezelőtt két különösen nevezetes munka jelent meg: D. H. Müller, Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältniss zur mosaischen Gesetzgebung, sowie zu den XII Tafeln (Wien, Alfred Hölder. 1903.) és a Peiser és Kohler-tól kiadott munka: „Hammurabi's Gesetz“. (Bd. I.: Übersetzung, juristische Wiedergabe und Erläuterung, Leipzig, E. Pfeiffer. 1904.). E törvénygyűjtemény e helyütt való megismertetésével nemcsak a közte és a biblia között való párhuzamot akarjuk feltüntetni, hanem sokkal inkább az emberiség kulturtörténetére gyakorolt, nagyjelentőségű befolyását méltatni.

Valóban ha e törvénykönyvet kisérő szavakat olvassuk, nem hiszünk szemünknek. Az ó-kori kelet egyik fejedelme, a kit négy évezred választ el tőlünk, kötelességének tartotta, hogy országát joggal és törvénynyel ellássa; az ó-kori kelet egyik fejedelme amaz óhajának ad kifejezést, hogy alattvalói ne „urokat“, hanem „atyjukat“ lássák benne! És valamint Mózes törvényét nem saját és általa szerkesztett szellemi termékeként, hanem isteni adományaként adja át az izraelitáknak és a mint manap a fejedelem „isten kegyelméből valónak“ czímezteti magát, úgy mondja Hammurabi: „A fejedelem, Bel istentől hivatott, vagyok én“. Törvényeihez csatolt epilogusában meg többször említi, hogy csak az istenek parancsait teljesiti, ha ezeket a törvényeket kihirdeti. „Šamaš, az ég és föld nagy birájának parancsára, igazságosság legyen ez országban, Marduk, az én uram parancsára, emlékem semmiféle csorbát ne szenvedjen“. Ezzel a törvény-

[1] Délégation en Perse. Memoires, publiés sous la direction de *M. I. de Morgan*, délégué général. I. IV. Textes Élamite-Sémitiques, deuxième série, par V. Scheil. Paris, 1902.

[2] Der alte Orient; 4. évf., 4. füz.

[3] Schweizer Zeitschr. für Strafrecht. 16. füz.

[4] Rectoratsrede, Zürich 1903.

[5] Nouvelle Revue Historique de droit français et étranger XXVII.

táblával urának, Marduknak, tiszteletet akar szerezni, Marduk szivét fölvidámítani és alattvalóinak jólétét előmozdítani. „A ki ezt az okmányt olvassa, egész szivével imádkozzék Mardukhoz, az én uramhoz és Zarpanithoz, az én úrnőmhez; akkor a védőistenségek és istenek, a kik ez „É-šagil" templomba lépnek, az illető óhajait Marduk, az én uram és Zarpanit, az én úrnőm előtt pártfogolni fogják".

*

Kulturtörténetünkre, de főleg az általános vallástörténetre kiváló fontossággal bíró kérdés nyer ez emlék által megoldást. Több helyütt fejtegették azt a kérdést, vajjon Izrael, az a kicsinyke nép, volt-e az, a mely az egy Istenben való hitet megalapította és ezt az eszmét a nagy világgal közölte? Különösen a fölött vitatkoztak, vajjon a *Jahve* fogalma, ha nem is ugyanabban a tisztaságban, mint az izraelitáknál, már sokkal előbb nem volt-e ismeretes Babyloniában. A Hammurabi idejéből való három kis táblácska, a melyeken a Delitzsch-féle iskolához tartozó assyriologusok véleménye szerint, a „*Ja-á-ve ilu* = *Jahve az Isten*" szavak olvashatók, ama feltevésre adtak alkalmat, hogy a Jahve szóban megnyilatkozó monotheistikus istenfogalmat a babyloniak már Hammurabi korában ismerték. A Hammurabi-féle emlék pedig az óhajtott magyarázattal szolgál nekünk.

Hammurabi, a nagy törvényalkotó, törvénytábláját a következő szavakkal vezeti be: „A midőn *Anu*, a fenséges, az Annunaki szellemek királya és *Bél*, az ég és föld ura, *Marduk*-nak, *Ea* uralkodó fiának, az igazság istenének odaitélte az emberiséget, akkor engem, Hammurabi-t, a nagy fejedelmet, a ki istentől fél, *Anu* és *Bél* istenek magukhoz hivtak, hogy az országban a jognak érvényt szerezzek". A bevezető szavak további folytatásában Hammurabi a következőképen szól magáról: „Hammurabi, a fejedelem, a *Bél*-től hivatott vagyok én; a királyi sarj, a kit *Sin* teremtett; a bölcs király, a kit meghallgat *Šamaš*; *Zamama* isten testvére; Tu-tu Isten kedvencze stb." Emlékének befejező részében így szól: Šamašnak, az ég és föld nagy birájának a parancsára tűnjék föl az igazság az országban". Azután megátkozza azokat, a kik valaha el mernék pusztítani a táblát és a következő istenekhez fordult: *Bél*-hez, *Beltis*-hez, *Šamaš*-hoz, *Sin*-hez, *Adad*-hoz, *Zamama*-hoz, *Ištar*-hoz és *Nergel*-hez. Hammurabi tehát nem ismerte „az *egy*, *egyetlen*, *egyedül levő* istent", hanem „az *ég és föld nagy isteneit*". Ha tehát egy e király idejéből származó táblácskán valóban „Ja-ah-ve-ilu = Jahve az isten" volna olvasható, akkor természetes, hogy ez a Jahve a bibliában említett Jahve-val a

néven kívül semmiféle összefüggésben nem áll. A bibliában Jahve nemcsak isten, hanem egyúttal az „egy, egyetlen és egyedül levő Isten", Ő a legfőbb lény, a kiről a zsoltáréneklő kiemeli,[1] hogy „ő teremtette az eget és földet, a tengert és mindent, a mi benne van, ő őrzi az igazságot mindörökké; ő szerez jogot a szorongatottaknak és ad kenyeret az éhezőknek; Jahve szabadítja meg a meglánczoltakat; Jahve teszi látókká a vakokat, Jahve emeli föl az elnyomottakat, Jahve szereti az igazságosakat. Jahve oltalmazza az idegeneket. ő táplálja az özvegyeket és árvákat és megfordítja az istentelenek útjait. Jahve örökké uralkodik, ő a te Istened, ó Zion, nemzedékről nemzedékre". A babyloniaknál ilyen Jahve-fogalom nem található.

Még sokkal inkább találhatnánk az egyptomiaknál érintkezési pontokat a monotheizmussal. Az egyptomiak halotti könyvében t. i. olvashatjuk a következőket: „Isten az Egy, az Egyetlen, az Egyedüllevő, a ki mellett nincs senki sem. Ő teremtett mindent és ő az Egyetlen, a ki nem teremtetett. Isten az, a ki magából lett, magából keletkezett, ő az, a ki kezdetben és mint kezdet keletkezett". Az istenfogalomnak ilyen definiciója természetesen monotheistikus fölfogást tételez föl. A babyloniaknál az istenfogalomnak ilyen definicióját hiába keressük. Az *ilu* szóval csakis attributumot akartak kifejezni, a melylyel illettek minden isteni tiszteletre méltó lényt, de éppen nem azt, a mit a szentírás az *Él* szóval fejez ki. Még ha föltételezzük is, hogy a szóban forgó ékjelcsoportot csakugyan *Jahve*-nak kell olvasnunk, — pedig azt több illetékes szakember vonta kétségbe és tagadta — a Jahve szó akkor sem egyéb, mint annak a fogalomnak a megjelölése, a melyet az istenséggel azonosítottak. Abban az időben, a mikor az istenek egész seregéhez, *Anu*-hoz, *Bél*-hez, *Ea*-hoz, *Marduk*-hoz, *Šamaš*-hoz, *Sin*-hez, *Istar*-hoz, *Nergel*-hez stb. folyamodtak, sehogysem fejezhették ki a *Jahve* szóval azt az *egy* és *egyetlen* Istent, a kit a Szentírás e névvel akart megjelölni. És valóban az egész babyloni irodalomban nem találhatunk egyetlen egy olyan mondatot sem, a melyet a biblia szavaival (Móz. V. könyve, 6, 4.): „*Jahve a mi Istenünk, Jahve egy*" párhuzamba állíthatnánk.

*

Ezúttal magukat a törvényeket akarjuk tárgyalni és elemzésnek alávetni. Vajjon D. H. Müller kitünő munkájának megjelenése után, még lehetséges lesz-e nekem sok új nézetet kifejteni, nem

[1] Cap. CXLVI, 6—10,

tudom. Egynek azonban örülök, hogy Müller is arra az eredményre jutott, a melyet már az „Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyvé"-ben megjelent „Bibliai és babyloniai művelődési elemek" cz. czikkemben juttattam kifejezésre. Ott említettem, hogy a Hammurabi-kodexnek a bibliai törvénygyüjteménynyel való összehasonlítása daczára és bár a két törvény között több helyütt észlelhetünk analógiát, még sem átlithatjuk azt, hogy egyik a másiktól kölcsönzött és még kevésbé azt, hogy egyik a másiknak másolata volna. Mondtam azonkívül a következőket is: „Ha itt-ott kimutathatók is párhuzamos jelenségek és megegyezések, ez még nem ad jogot arra a föltevésre, hogy az egyik törvénygyüjtemény egész anyagát a másiktól vette át. Más kérdés, hogy nem kell-e egy *közös* forrásra gondolnunk, a melyből mindkét gyüjtemény a maga alapelemeit meritette; de ezt a közös forrást, a melynek mindenesetre régibbnek kellene lennie, mint ama két, ez idő szerint legrégibb törvénygyüjteménynek, előbb még ki kellene kutatni". Ezeket irtam 1903. évi szeptember havában. Két hónappal később jelent meg Müller könyve, és örömömre benne ugyanazt a nézetet találtam; leginkább azonban annak örülök, hogy sikerült Müllernek ezt az ősforrást, a melyből mindkét törvény anyagát meritette, felfedeznie és az ú. n. őstörvényt legalább általános vázlatban újra helyreállitania.

Kezdjük a *házassági joggal*. „Valamely nép kulturájának magassága — mondja Oettli [1] — az asszony társadalmi állásából itélhető meg." Ebben a tekintetben a régi Babylonia sokkal nemesebb motivumokat és erkölcsösebb intézményeket mutathat fel, mint Elő-Ázsia későbbi népei. Hammurabi törvényeinek úgy szólván egy ötödrésze van a családi jognak szentelve. Minden házasság *alapját*, a mely nélkül az nem is volt érvényes, a *házassági szerződés* alkotta. A 128. pont, a melylyel Hammurabi házassági törvényei kezdődnek, a következőképen szól: „*Ha valaki törvényes feleséget vesz nőül, de nem köt vele házassági szerződést, az az asszony nem a törvényes felesége.*" Ezt a szerződést azonban — mint Dr. Cohn György, a zürichi jogtudós helyesen megjegyzi [2] — nem a házasfelek kötötték, a kik néha még gyermekek voltak, hanem a házaspár szülői. E szerződés-

[1] Das Gesetz Hammurabis u. die Thora Israels. Leipzig, 1903. pag. 11.

[2] Dr. Georg Cohn: Die Gesetze Hammurabis. Rektoratsrede, gehalten am Stiftungsfeste der Hochschule Zürich den 29. April 1903. Verlag: Orrel Füssli. 1903. pag. 18—19.

ben megállapították azt az összeget, a melyet a vőlegény a menyasszony vételdíjaként annak apjának tartozik fizetni (ezt „tirḫatu"-nak nevezték). Ezenkívül a hozomány (šeriqtu) nagyságát határozták meg, a mely hozományt a menyasszony atyja volt köteles leányának adnia és végül a „nu-du nu", azaz a férjnek feleségének adandó ajándék értékét állapították meg. E mellett nem ritkán fordult elő az az eset, hogy az atya a vőlegénytől kapott vételdíjat leányának ajándékozta. Az egyes összegek nagysága nem volt törvényileg meghatározva, hanem esetről-esetre a két fél megegyezés útján állapította meg. És így nem is ritkán fordult elő, hogy a leánynak adott hozomány (šeriqtu) nagyobb volt a vőlegénytől fizetett vételdíjnál. Erről tanuskodnak a Hammurabi törvények 163. és 164. pontjai, a melyek szerint oly asszony halála esetén, a ki urát gyermekekkel nem ajándékozta meg, az elhalt atyja leánya eljegyzése alkalmából kapott vételdíjat (tirḫatu) visszafizeti, a minek fejében a vő a hozományról (šeriqtu) lemond (163. §.); de ha az ipa a vételdíjat nem szolgáltatja vissza, akkor a vő a felesége révén kapott šeriqtuból levonja a vételdíjat és csak az így maradt összeget az ipa kezéhez juttatja (164. §.). Az ebben a pontban említett eset azonban csak akkor lehetséges, ha a šeriqtu a tirḫatu-nál nagyobb. De egyúttal látjuk azt is, hogy ha a vőtől fizetett vételdíj nagyobb volt a hozománynál, a férj kárpótlásra nem tarthatott igényt. A házasság tehát úgynevezett *vételházasság* volt, a mi különben a régi izraelitáknál, görögöknél, araboknál stb. is volt használatban. Csakhogy igen sok népnél (mint az izraelitáknál, araboknál, indusoknál és germánoknál) a vételdíj eredeti formája nagy változást szenvedett, a mennyiben a helyett, hogy az ipának, a menyasszonynak adták át és ez által az asszony tulajdonává tették.[1] És így maga a házassági gyürű sem egyéb, mint a vételdíjnak későbbi szokásokhoz alkalmazott formája. A házassági szerződés az izraelitáknál még manap is a házassági czeremóniák integráns részét alkotja (stár kĕthūbah), a mi nélkül a házasság érvénytelen. Még megjegyzendő, hogy a *tirḫatu* (a vőlegénytől a menyasszony apjának átadandó vételdíj) nem a házasságkötés napján fizettetett, hanem hosszabb vagy rövidebb idővel előbb, a mikor a kölcsönös házassági igéret törvényes alakot öltött; a tirḫatu tehát a két párt kölcsönös beleegyezésének jele, a mai művelt Európában a gyürük váltásával beálló *eljegyzés*. Ha a vőlegény igéretét nem váltja be, a tirḫatu a menyasszony atyjá-

[1] Cohn, i. m. 23.

nak tulajdonában marad (159. §.); ha pedig a menyasszony atyja töri meg szavát és azt mondja: „én leányomat nem akarom neked adni", akkor a kapott vételdíjat vissza kell adnia (160. §.).

A házasság az egynejűség rendszerén alapult. Rendszerint csak egy nőt volt szabad feleségül venni. De a törvény kivételt is ismert, a mennyiben megengedte a férjnek a mellékfeleség tartását. Ha valamelyik házasság gyermektelen maradt, akkor a férjnek jogában állt házába mellékfeleséget hozni, *de ez a mellékfeleség a törvényes feleséggel ne legyen egyenrangú* (145. §.). Ha a mellékfeleség megkisérelné a ház asszonyával való egyrangba helyezését, kemény büntetés vár reá. A 146. és 147. pontok erről a következőleg intézkednek: „Ha valaki megnősül és felesége férjének szolgálót ad, a ki gyermekeket szül neki, ez a szolgáló pedig utóbb úrnőjével egyenlővé teszi magát, ura e szolgálót, minthogy már gyermekeket szült, ne adja el pénzért, hanem vesse rabszolgaságba és ossza be a szolgálók közé. Ha nem szült gyermeket, úrnője adja el pénzért". (Hasonlitsd össze *Szarah* és *Hagar* esetével. Mózes I. könyve, XXI. fejezet.) Ha a mellékfeleség gyermekekkel ajándékozta meg, akkor nem volt szabad még egy feleséget vennie. „Ha valaki megnősül és ez a felesége szolgálót vezet hozzája, a ki gyermekeket szül neki, az a férfi mégis mellékfeleséget akar tartani, ez ne engedtessék meg neki és ne vehessen mellékfeleséget." A házassági kötelékek e tekintetben a babyloniaknál sokkal kevésbbé voltak zabolátlanok, mint a régi izraelitáknál, a kiknél az asszonyok száma nem volt törvényileg korlátozva. Nemcsak Jákóbnak volt két teljesen egyenrangú felesége, *Ráchel* és *Léa*, a kiknek mindegyike még szolgálót is adott neki, hanem még a Mózes utáni korszakban sem voltak a többnejűségnek törvényes korlátai.

A törvény részletesen gondoskodott arról is, hogy a nő anyagi helyzetét a *házassági elválás* esetében biztositsa. A törvény pontosan korlátozta azokat az eseteket, a melyekben a házassági elválás megengedhető volt. Betegség és rokonszenv elvesztése, a melyek Izraelben elegendő okok voltak arra, hogy az asszonyt elküldhessék (l. Mózes V. könyve, XXIV. 1—2.), a babyloniaknál még nem lehettek válás okai. E tekintetben Hammurabi törvénygyüjteménye a következőket tartalmazza (148—149. fejezet): „Ha valaki megnősül és feleségét betegség éri és a férj azután más asszonyt szándékozik venni, feleségét, a kit betegség ért, ne taszitsa el; házában kell tartania és mig él, eltartania. De ha ez az asszony nem akar férje házában maradni, akkor adassék vissza hozománya, a melyet szülői házából hozott

magával és menjen". Ezzel szemben Mózes V. könyvében (XXIV, 1—2.) ezt olvassuk: „Ha valaki feleséget vesz és megnősül és ez az asszony azután nincs kedvére, mert valami ellenszenvet keltőt talált rajta, írja meg neki a válólevelet, adja a kezébe és bocsássa el házából". Válás esetében a feleség a hazulról kapott šeriqtu-t visszakapta és ezenkívül a szántóföld, kert és más jószág-hajtotta haszonból annyit, a mennyire gyermekei felnevelésére szüksége volt. Mihelyt gyermekei az ifjú korból felnőttek, mindenből megkapta az őt megillető részét, annyit, a mennyit *figyermeknek* szokás adni és jogában állt szive választottjához nőül menni. Ha a házasság gyermektelen maradt, akkor mindent, a mit a szülői háztól hozott és pedig nemcsak a šeriqtu-t, hanem még az atyjától esetleg neki átengedett vételdíjat (tirḫatu) is, vissza kellett neki szolgáltatni. Ha a férj tirḫatu-t nem fizetett (139. §.), akkor 1 mina ezüstöt volt köteles távozási ajándékul feleségének adni. Lehetségesek voltak tehát az oly esetek is, a mikor a menyasszony atyja a vételdíjról lemondott, a melyet válás esetében 1 mina ezüstre (= 150 K.) becsültek. Ha azonban az asszony ledér életmódhoz való hajlama, valamint tékozlása miatt törvényesen vált el (141. §.), a férj a távozási ajándék fizetésének kötelezettségétől föl volt mentve.

Mindezekből pedig azt láthatjuk, hogy nem helyes, a mit a zürichi jogtudós [1] állitott: „Die Ehebande waren in Babel nicht sehr fest; der Ehemann konnte sie, wie ursprünglich wohl bei allen Völkern, beliebig lösen, willkürlich die Frau verstossen. Er schrieb, wie wir aus den aufgefundenen Keilschrifttafeln ersehen, einen Scheidebrief, befestigt sein Siegel darin und trieb die Frau einfach aus dem Hause". Igaz ugyan, hogy a férj feleségét egyszerűen és minden igény nélkül elküldhette, de csak az esetben, ha törvényileg bebizonyitották, hogy tékozló, házát elharácsolta és férjét elhanyagolta. De ha e bűnök egyikét sem süthették rá, akkor a feleségnek egyszerű elkergetése lehetetlenség volt, mert a törvény gondoskodott ennek megakadályozásáról.

Az asszony válójoga a tudósoknak sok vitára adott alkalmat. Cohn [2] és Jeremias [3] bebizonyitottnak vélik, hogy az asszony a férje részéről való rosszakaratú elhagyás és törvényesen kimutatott elhanya-

[1] Georg Cohn, Rektoratsrede 29. April 1903. pag. 32.
[2] Rektoratsrede, pag. 33.
[3] Fentebb idézett munkájának 12—13. oldalán.

golás esetében élhetett e jogával. Oettli [1] is ezt a nézetet vallja, de csak az első esetet illetőleg nyilatkozik nyiltan, azt mondván: „rosszakaratú elhagyás válóok"; a második esetre nézve véleménye nem határozott. a mennyiben ott a következőket mondja: „Auch der Frau wird gegen Vernachlässigung durch den Mann ein gewisser Schutz zu theil. Wenn die Untersuchung ergibt, dass kein Tadel sie trifft, da sie häuslich und eingezogen lebte, während vielmehr der Mann sich lieber draussen herumtrieb. so darf die Frau, der dies Leben entleidet ist, mit sammt ihrer Haussteuer (šeriqtu) wieder in das Haus ihres Vaters zurückkehren". Vajjon *„az atyai házba való visszatérés"*-nek ez a joga egyúttal a *válás jogát* és nemcsak a *házassági közösség felbontásának jogát* foglalta-e magában, arról Oettli nem nyilatkozik bővebben. Éppen ellenkező értelmű D. H. Müller [2] véleménye, a mely azt mondja: „Das Gericht kann auf Antrag der Frau die Scheidung nicht aussprechen". Az elválás tehát a Mózeš-féle törvényhez és a rabbinikus joghoz hasonlóan, kizárólag a férjtől függ.

Bővebb tájékoztatás czéljából hadd vizsgáljuk közelebbről ezeket a törvényeket és pedig, hogy helyesebb ítéletet alkothassunk magunknak, az ezeket közvetlenül megelőzőkkel egyetemben. Ott a következőket olvassuk:

135. §. „Ha valaki hadi fogolylyá lesz és felesége, mert a házban semmiféle élelmiszer nincsen, más házba megy és ott gyermekeket szül, a férj pedig a fogságból kiszabadulva, hazatér, akkor az asszony férjéhez térjen vissza, a gyermekek pedig az atyát kövessék."

136. §. „Ha valaki házáról lemond és elmenekül és felesége azután más házba megy, a szökevény pedig később visszatér és feleségét magához akarja venni, ez, mivel férje lemondott a házáról és elmenekült, nem köteles hozzá visszatérni."

Mindkét szakasz azt a kérdést fejtegeti, hogy mi történjék oly esetben, a mikor a férj házát elhagyja és a feleség, mivel vagyontalanul maradt hátra, más férfihez megy nőül. Hogy itt csak törvényes házasságról lehet szó és nem concubinalis viszonyról, már abból az egy tényből is következik, hogy a törvény más helyütt is, a hol aszszonyról úgy nyilatkozik, hogy „más házába megy", *törvényes házas-*

[1] Fentebb idézett munkájának 16—17. oldalán.
[2] Fentebb idézett munkájának 123—125. oldalán.

ságot ért és az asszony tehát vagy első feleségként vagy mellékfeleségként kerül a férfi házába. Házas asszony concubinalis viszonya a legnagyobb büntetéseknek volt alávetve. A házasságtörést halállal büntették (129., 130. §.). A míg pedig a 135. szakasz oly férfiről szól, a ki hadifogolylyá lett és igy házát csak kényszerítve hagyta el, addig a 136. szakasz azt az esetet fejtegeti, a mikor a férj könnyelmű szándékos és gonosz módon házából elmenekül. Az első esetben az asszony, a ki ura távolléte alkalmából más férfi felesége avagy mellékfelesége lett, első ura visszatértekor ehhez térjen vissza; a második esetben azonban nem. Most pedig a régi ókor kulturpolitikai viszonyait kell szemügyre vennünk. Ha valaki hadifogolylyá lett, akkor nem a mi fogalmunk szerint volt fogoly, a ki csak addig maradt fogoly, a míg a békekötés után az elfogott katonák kölcsönös visszaadása meg nem történt. A régi keleten nemcsak katonákat, hanem fegyverteleneket is, néha egész helységek lakóit vezették el foglyokként és idegen országban helyezték el. Ily esetben a foglyot hirevesztettnek kellett tartani és a törvény a visszamaradt asszonyt özvegynek deklarálta, a ki ismét férjhez mehetett. Ha azonban a férje visszatért, akkor a későbbi házasság a törvény értelmében érvénytelenné lett és az asszony első férje házába tért vissza.

Ily esetben tehát *elválásról* nem lehet szólani és éppen azért *„a nő válójogáról“* sem. A törvény csak azt a jogot adta az asszonynak, hogy özvegynek tekinthesse magát és *vagyontalan volta miatt* még egyszer férjhez mehessen. Ha elegendő vagyonról rendelkezett, az ismét való férjhez menetel törvényileg szigorúan tiltva volt. A 133. pont szerint ily asszonyra halálbüntetés várt.

Természetesen másképen állt a dolog, ha a férj nem hadifogolylyá lett, hanem könnyelműen és szándékosan hagyta el házát. Ily meneküléssel legalább azt vitte keresztül, a mi különben abban az esetben történik, ha feleségével szemben a közönséges válóformulát: „nem vagy az én feleségem“ használja, avagy eltaszitani óhajtja Ez utóbbi esetben a férj az, a ki feleségét a házából *elküldi*, természetesen a törvényes rendelkezések betartásával. Ha azonban a férj könnyelműen és szándékosan hagyta el a házát, vagyis ő a házassági kötelékek elszakitásának okozója, akkor a feleségnek, a ki ez esetben nem eltaszitottként, hanem elhagyottként szerepelt, jogában állott ezt törvényileg érvényesiteni és mint minden más elvált, férjének házát elhagyni. Ha azután máshoz megy nőül és férje visszatér, ennek nincsen joga feleségének az ő távolléte alatt kötött házasságát érvény-

teleniteni, miután ő volt az, a ki nejét elhagyta és így a frigy föloldását okozta.

Most pedig hadd vegyük szemügyre azt az esetet, a mely a feleségnek törvényileg bebizonyított elhanyagolásával beállott (142. §.). Itt is, helyesebb ítéletalkotás czéljából, az azt megelőzőt is idézzük. Az említett pontok a következők:

141. §. „Ha valakinek a felesége, a ki házában lakik, őt elhagyni készül, tékozlásokat követ el, házát elharácsolja, férjét elhanyagolja és ezt törvényileg bebizonyítják, akkor a férj kimondhatja elbocsátását, útjára bocsáthatja a nélkül, hogy elbocsátási ajándékot kényszerülne adni. Ha azonban férje nem akarja elbocsátani és más feleséget vesz magának, akkor az férjének házában szolgáló legyen."

142. §. „Ha egy asszony férjével pöröl és azt mondja: te nem érintkezel velem, akkor megkárosodásának bizonyítékai előadassanak. Ha nem ő a bűnös és az ő részéről hiba nem történt, hanem férje az, a ki kicsapongó életet folytat és feleségét elhanyagolja, akkor ne az asszony legyen a hibás, hanem vegye a šeriqtuját és atyja házába térjen vissza."

A mig tehát a 141. §-ban a feleség az, a kinek ledér életmódja törvényileg van bebizonyítva, addig a következőben a férj a hibás. Miután tehát az első esetben kétségkívül elbocsátásról van szó, a melyet a férj részéről kért válásnak minősítenek, akkor természetes, hogy a második esetben, a hol nem az asszony, hanem a férj a hibás, a férj házának a feleség részéről való törvényesen megengedett elhagyása és az atyai házba való visszatérése sem más, mint a frigy teljes föloldása, vagyis elválás, a melyet ez utóbbi esetben a feleség mint panaszt emelő fél okozta.

Müller nagy súlyt fektetett e szavakra: „az atyai házba tér vissza", a melyeket jól kell szemügyre vennünk.[1] „*Ezzel még korántsincs elválva és szive választottjához sem mehet nőül.* A házasok talán ki is békültek gyakran." De mi állott a kibékülés útjában, ha mint elvált tért vissza az atyai házba? A törvények nem akadályozták két elvált kibékülését. Már a törvénynek eme szavai, hogy „megkárosodásának bizonyítékai előadassanak" és ama körülmény, hogy csak ebben az esetben hagyhatta el a férj házát és a *šeriqtu*val térhetett

[1] Fentebb említett munkájának 123. oldala.

vissza atyja házába, bebizonyítják, hogy vádlóként léphetett föl ura ellen és a törvényszék beleegyezésével az atyai házba térhetett vissza. Mi mást jelentett ez tehát, *mint a nőnek ama jogát, hogy a házasságot megtámadhatja?*

Még jobban kiviláglik ez a következő törvényszakaszban:

143. §. Hogyha nem ártatlan és elmegy, házát elharácsolja, urát elhanyagolja, akkor ez az asszony a vízbe dobassék."

Miután már a 141. §. a nőnek ily vétségét tárgyalta, ennélfogva az ebben a pontban említettek csak arra vonatkozhatnak, hogy az asszony a törvényszéknél panaszt emelt ura ellen, de a törvényszék panaszát, mint alaptalant, visszautasította. A míg tehát megokolt panasz esetében férje házát elhagyhatta és atyja házába térhetett vissza, addig az ellenkező esetben halálbüntetés várt reá. Miért ily kemény büntetés? A 141. szakasz a ház elharácsolásában és a férj elhanyagolásában az asszony részéről nem lát oly nagy vétséget, a milyent halálbüntetéssel kellene megtorolni. Miért tehát oly kemény a büntetés a 143. §-ban? Ha az „atyai házba való visszatérés" az *elválást* jelenti, akkor minden világos előttünk. Ha t. i. a törvényszék az asszony panaszát megokoltnak találta, akkor kimondta az elválást és a nő atyja házába térhetett vissza. Ha azonban panasza alaptalan volt és a törvényszék az elválást nem mondta ki, akkor az atyai házba való visszatérését meg nem engedett módon való „szabadnak nyilvánítás"-nak tekintették, a mi esetleg új házasságra vezethetne és éppen azért épp úgy megbüntették, mint a házasságtörést. Tehát csak azért, mert alapos panasz esetében az asszony az atyai házba való visszatéréssel szabadságát és így az ismét való férjhez menés jogát is visszanyerte, éppen azért ellenkező esetben a férj házából való eltávozását házasságtörésként halállal megbüntették.

*

Még hosszú hasábokat lehetne a Hammurabi törvénykönyv házassági és családi törvényeiről írni, a melyek házasságtörésről, házasságelőtti adósságokról, erkölcsi vétségekről, eljegyzés fölbontásáról, feleség vagy férj halála utáni örökségről, a feleség és rabszolganő közötti viszonyról, úriasszony és rabszolga esetleges egybekeléséről, az özvegy házassági jogáról, a leányok örökségi jogáról és végül örökbefogadásról szólnak. Ha mindezt közelebbről megvizsgálni akarnók, az értekezés keretét nagyon is átlépnők és ha még az elengedhetetlen kulturtörténeti megjegyzéseket is fűznénk hozzá, akkor „Babylonia házassági és családi joga" czím alatt egész művet kellene írnunk. Egyelőre tehát

meg kell elégednünk azzal, hogy amaz eseteket vehessük szemügyre, a melyeknél a bibliai és az óbabyloniai jog érintkezik egymással. Ily esetek mindenekelőtt a házasságtörésről és a fajtalanságról szóló törvények, pl.:

Hammurabi törvényei.

129. §. Ha valakinek a nejét azon érik, a mint egy másikkal hál, mindkettőjöket kössék meg és dobják a vízbe, hacsak a férj nejének és a király alattvalójának meg nem bocsát.

130. §. Ha valaki másnak a jegyesét, a ki még nem ismert férfit és az atyai házban él, meggyalázza, vele hál és rajtakapják, öljék meg azt az ember, de a nő legyen bűntelen.

Bibliai törvények.

Móz. V. k. XXII. 22.: Midőn rajta érnek valakit, mint hál egy férjnél való nővel, haljanak meg mindketten; a férfi, a ki hált a nővel, meg a nő. Így pusztítsd ki a rosszat Izraelből.

U. o. 23—26.: Midőn egy hajadon leány el lesz jegyezve egy férfiúval és éri őt valaki a városban és hál vele: vezettessék ki mindkettőjüket ama város kapujához és kövezzétek meg őket kővel, hogy meghaljanak. De ha a mezőn éri a férfi az eljegyzett leányt és megragadja őt a férfi és hál vele, haljon meg a férfi, a ki vele hált, a leánynak pedig ne tégy semmit, nincs a leánynak halálos vétke.

Már e pontoknak egymással való összehasonlítása is kiválóan fontos eredményekre vezet. Mind a két törvényben az elcsábított nőre is, az elcsábítóra is halálbüntetés vár. Ez még semmiesetre sem volna feltűnő. De feltűnő az a tény, hogy mind a két törvénygyüjteményben a házasságtörést tárgyaló törvényre, a mely ezt a bűnt a halálra érdemesíti, azonnal az eljegyzett hajadonon elkövetett erőszakról szóló törvény következik és pedig mind a két törvénygyüjteményben majdnem ugyanazon szavakkal. Ez mindenesetre feltűnő és ha a bibliában a rendelkezéseket nem követnék a megokolások, a melyek — mint látni fogjuk — egészen elütnek a babyloni törvény alapját képezőktől, akkor még arra a feltevésre juthatnánk, hogy a Mózes-féle törvénynek ebben az esetben a Hammurabi-törvény szolgált irányadóul. Ez azonban lehetetlenség. A Mózes-féle törvény a halálbüntetést e szavakkal okolja meg: „Így pusztítsd ki a rosszat közepedből"; a Hammurabi-törvény nem így cselekszik. A Mózes-féle törvény különbséget tesz a között, vajjon

erőszak történt-e másnak menyasszonyával szemben, avagy ő maga önként adja-e oda magát, mert a biblia megkülönbözteti azt, vajjon a csábító a városban gyalázza meg az eljegyzett leányt, avagy a nyilt mezőn. Ha a városban történik, mind a kettő halállal lakol: „a leány, mivelhogy nem kiáltott a városban, a férfi, mert meggyalázta felebarátjának nejét". Minthogy a leány nem kiáltott segitségért, ez az ő részéről csendes beleegyezésnek tekintendő és azért őt is megölték, mert „igy pusztitsd ki a rosszat közepedből". De ha a nyilt mezőn történt a támadás, akkor a leány ártatlan, „mert a mint támad valaki felebarátjára és agyonüti, úgy van ez a dolog; mert a mezőn érte őt, kiáltott az eljegyzett leány, de nem volt senki, a ki segitett neki". És ezzel magyarázatot nyert az is, hogy abban az esetben, „a midőn rajta érnek valakit, a mint hál egy férjnél levő nővel", miért lakolnak mindketten halállal. A férfi megbüntetendő, „mivel meggyalázta felebarátjának nejét", az asszony pedig, mert házas nő létére ismerte a bűnt és igy védelmeznie kellett volna magát; a miért ezt elmulasztotta, ugyanabba a hibába esett, mint az az eljegyzett leány, a kit a városban meggyaláznak.

Hammurabi nem tesz ilyen különbséget; ő az eljegyzett leányt minden körülmény között ártatlannak nyilvánitja. Okai körülbelül a következők lehettek: a házas nő ismeri tettét. Kötelessége férje házát és udvarát és igy ura minden jószágát és tulajdonát jól őrizni. Ha elmulasztja ezt és törvény előtt bebizonyitják, halálbüntetés vár reá (133. §.). Éppen azért a házasságtörés büntetése is a halál. Az eljegyzett leány vőlegényével szemben még nem vállalt magára ily kötelezettséget és éppen azért a törvény mind a két esetben, akár erőszakot követtek el rajta, akár pedig önként adta oda magát, ártatlannak nyilvánitotta. Ezzel szemben az elcsábító, a ki mind a két esetben idegen tulajdonhoz nyult, mint bárminő más lopás vagy rablás alkalmából, halállal lakolt. És éppen azért a férj, mint megkárositott rész, megbocsáthatott feleségének, a király pedig, a ki az összes büntetési ügyekben a kegyelmezés jogát gyakorolta, alattvalójának. A biblia ily esetekben nem ismer kegyelmet, mert abból az elvből indul ki: „Igy pusztitsd ki a rosszat közepedből".

A Mózes-féle törvény alapját tehát nem ugyanazon inditó okok alkotják, mint a Hammurabi-törvényekét. Másfelől pedig — mint D. H. Müller[1] helyesen megjegyzi — semmiesetre sem lehet vélet-

[1] Fentnevezett munkájának 118. és 119. oldala.

lenség, hogy mind a két törvénygyüjteményben a nevezett két törvény majdnem ugyanazon szavakkal van megalkotva és ugyanabban a sorrendben fordulnak elő. Kell tehát, hogy mind a két törvénygyüjtemény között valami belső összefüggés létezzék, a mely az itt előadottak után nem lehet más, mint hogy a két törvénygyüjtemény anyagát egy és ugyanazon ősforrásból meritette.

Ha a többi, a két törvénygyüjteményben egymást érintő törvényeket is összehasonlitjuk, ugyanarra az eredményre jutunk.

Hammurabi törvényei:

195.: Ha egy fiú atyját megveri, vágassanak le kezei.

196—197.: Ha valaki másnak a szemét megrontja, rontassék meg az ő szeme. Ha másnak a csontját összetöri, töressék össze az ő csontja.

198—199.: Ha egy szabadon bocsájtottnak a szemét rontja meg vagy egy szabadon bocsájtott csontját töri össze, akkor fizessen 1 mina pénzt. Ha egy rabszolga szemét rontja meg vagy egy rabszolga csontját töri össze, akkor fizesse meg annak ára felét.

206.: Ha valaki perlekedés közben egy másikat megver és megsebesit, esküdjék meg, hogy nem vert tudatosan és akarattal és fizesse ki az orvost.

250.: Ha egy ökör az úton mentében valakit megdöf és megöl, ez a jogi kérdés ne adjon igényre alkalmat.

Bibliai törvények:

Móz. II. k. XXI. 15.: A ki megveri atyját vagy anyját, ölessék meg.

Móz. II. k. XXI. 23—25.: Lelket lélekért, szemet szemért, fogat fogért, kezet kézért, lábat lábért, égetést égetésért, sebet sebért, kelevényt kelevényért.

Ibid. XXI. 26—27.: Midőn megüti valaki szolgájának a szemét vagy szolgálójának a szemét, úgy hogy megrontja azt: szabadon bocsássa el szeméért. És ha szolgájának fogát vagy szolgálójának fogát üti ki, szabadon bocsássa el fogáért.

Ibid. XXI. 18—19.: Midőn perlekednek férfiak és egyik veri a másikat kővel vagy ököllel s nem hal meg, de ágyba esik: ha majd felkel és jár az utczán mankóján, akkor bűntetlen legyen, a ki verte, csak mulasztását adja meg és gyógyittassa.

Ibid. XXI. 28.: Midőn megdöf egy ökör férfit vagy nőt, úgy hogy meghal: köveztessék meg az ökör és ne egyék meg a húsát, az ökör gazdája pedig büntetlen.

251.: Ha valakinek ökre döfős és gazdájának e hibáját, hogy döfős, bejelentették, ő pedig nem csavarta be a szarvakat és nem fékezte meg az ökröt és ha az ökör valakit megdöf és megöl, akkor $^1/_2$ mina pénzt kell fizetnie.

252.: Ha az ökör valakinek rabszolgáját öli meg, a gazda fizessen $^1/_3$ mínát.

Ibid. XXI. 29.: Ha pedig döfős ökör az tegnapról, tegnapelőttről és megintetett a gazdája, de nem őrzi meg és megölt férfit vagy nőt: az ökör köveztessék meg és gazdája is ölessék meg.

Ibid. XXI. 32.: Ha szolgát döf az ökör vagy szolgálót, harmincz Sékel ezüstöt adjon az urának és az ökör köveztessék meg.

Itt feltűnő párhuzam ötlik szemünkbe. Mind a két törvénygyüjteményben az az elv az uralkodó, hogy az elkövetett testi sértés hasonló büntetéssel visszafizetendő. Mind a két törvénygyüjtemény különbséget tesz a között, vajjon a megkárosított szabad polgár-e, avagy szolga. És mégis, e nagy hasonlatosság daczára, *feltűnő nagy az ellentét.* Babyloniában a rabszolgákon ejtett testi sértést pénzzel kártalanitották. Izrael ily esetben pénzbeli kártalanitást nem ismert, a rabszolga testi sértés esetében szabadságát nyerte vissza. E törvény tehát hivatva volt a rabszolga testi megfenyitését megakadályozni, mert a szolga testi sértés esetében ura házát elhagyhatta. Ugyanaz a szigor mutatkozik abban az esetben, ha egy ökör, kiről tulajdonosa tudta, hogy döfős, őrizetlenül hagyatva, valakit megöl A Mózes-féle törvény szerint nemcsak az ökröt kell megölni, hanem a gazdára is halálbüntetés vár. Az emberséges bánás annyira kifejlődött, hogy a felebarát életét és egészségét veszélyeztető cselekedetet a legnagyobb büntetésekkel büntették. A Hammurabi-féle törvény, a mely a lopásra halálbüntetést mér, ebben az esetben pénzbüntetést ($^1/_2$ mina ezüst) szab.

Vajjon ily ellentéteknél még gondolhatunk-e arra, hogy a Mózes-féle törvény anyagát a Hammurabi-féléből merítette, nagyon is kétségbe vonnám. Igaz ugyan, hogy mind a két törvény a „szemet szemért, fogat fogért" elvet vallja, de ez nem keletkezett egyenlő motivumokból. A bibliában a felebaráti szeretet képezi a talio (hasonló megtorlás) törvényeinek alapját; a babyloniaknál a kompensatio elve szülte a törvényeket. De még a törvényeknek teljes összhangzása sem tételezi föl azt, hogy az egyik törvénykönyv a másikból merítette anyagát. *Nagyon sok az olyan kulturelem, a mely több népnél közös, a nélkül, hogy az egyik nép átvette volna a másiktól.* Abban a homá-

lyos őskorban, a mikor e törvények keletkeztek és összegyűjtettek, csak nagyon természetes, hogy a felebaráton ejtett testi sértést hasonló megtorlással büntették meg. És miért csodálkozzunk azon, hogy eme törvényeket megtaláljuk némi tekintetben még manap — a Kr. u. XX. század kezdetén — is a földgömb majdnem összes népeinél? Mert más volna az, mint hasonló megtorlás, ha egy gyilkost halálra ítélünk? Biztosak lehetünk a felől, hogy modern törvényeinkről valaha épp úgy fognak gondolkodni, mint mi most, a mikor a két legrégibb törvénygyűjtemény taliotörvényeit olvassuk. Igaz ugyan, hogy a halálbüntetés, a melylyel az egyes államok törvénygyűjteményeiben még manap is találkozunk, régi idők maradványa, hogy egyik népről a másikra szállt s valaki ebből esetleg azt is következtethetné, hogy ily módon a Mózes-féle törvénygyűjtemény taliotörvényei is a Hammurabi-félékből valók. Ezzel szemben azonban figyelembe veendő, hogy a két törvénygyűjtemény egyes törvényeinek összefüggése annyira különböző, hogy ez a különbözőség csak a törvények alapját képező elvek különbözőségén alapulhat.

A szülők iránti tiszteletre vonatkozó vétségeket a biblia a halállal bünteti; Hammurabi ezt is a taliotörvények közé sorozza, a mennyiben azt mondja: „Ha egy fiú atyját megveri, vágassanak le kezei".

Az alapul szolgáló elvek különbözősége még feltűnőbb a következő törvénynél:

Hammurabi 21.: Ha valaki egy házba betör, azt a betörési helyen öljék meg és ássák el.

Mózes II. k. XXII. 1.: Ha a betörésnél rajta érik a tolvajt és megverik, úgy hogy meghal, nincs miatta vérbűn; ha rásütött a nap, vérbűn van miatta.

Babyloniában minden lopást halállal büntettek; ha a tolvajt betörésen érték, a helyszinén ölték meg. Izraelben szigorúan fontolóra kellett venni, hogy milyen okból követte el az illető a lopást és a tolvaj esetleges megölésére csak akkor volt jogosult, ha a betörést éjjel követte el, úgy hogy az a veszély forgott fönn, hogy a tolvaj a meglopott életére is törhetett. — A lopást, rablást, gyilkosságot és emberölést az emberiség már a legkezdetlegesebb kulturális fölfogás idejében is megbüntette és alig képzelhető olyan állam, a melyben az idegen tulajdon megkárosítása, a szándékos testi sértés stb. büntetlen maradna. Természetes az is, hogy az ókorban abból a kezdetleges és természetes elvből indultak ki, hogy testi sértés esetében a

büntetés „szemet szemért, fogat fogért“. Az is természetes, hogy ott, a hol bizonyos bűntettek, lopás vagy rablás, gyakrabban fordultak elő, azokat szigorúbb büntetésekkel kellett megtorolni. Azon szomorú állapotok következtében, a melyeket a Hammurabi-t megelőző időben a babyloniaiaknak idegen betörések ellen sok éven át folytatott küzdelmek okoztak, a jogi felfogás alapjában megrendült, rablás és lopás napirenden volt. Ennek következtében Hammurabi-nak a legszigorúbb büntető határozatokat kellett törvénykönyvébe fölvenni, a melyek értelmében minden lopást halállal büntettek.

*

De nemcsak a bibliai törvénynyel mutat fel hasonlatosságot a Hammurabi-féle törvény, hanem, mint dr. Cohn-nak a régi germán joggal tett összehasonlításából kitűnik, sok a rokonvonása a régi germánok törvényeivel is. És milyen eredményre jutott a fentnevezett zürichi jogtudós?! Munkája 39. oldalán a következőket mondja: „Bármilyen sok legyen a régi germán és a babyloni törvények közötti rokonvonás, fonákság volna ez összhangzásokból arra következtetni, hogy az egyik törvény a másikból meritette anyagát; a jogi felfogás kifejezésének és formájának egymástól való elütése ezt teljesen kizárja; a germán jog bizonyos változásai is szinte szemünk előtt, Hammurabi után három évezreddel történtek. Ezenkívül egészen hasonló jogi szokásokkal, mint a menyasszony vevését, a rabszolgaságot, az istenítéletet és még sok mást illetőleg még manap is találkozunk a földgömb mind a két felén, izolált távoleső népeknél, a melyek Babyloniával még közvetve is aligha állottak valaha összeköttetésben. Valamint léteznek oly ösztönök, a melyek az összes embereknél közösek, éppen úgy léteznek „elemi gondolatok“, „népideák“, mint a hogy Bastián azokat nevezi, a melyek az ember belső természetéből külső befolyás nélkül fejlődtek ki és a melyeknél a különben gyakori kölcsönzés teljesen ki van zárva“.

Ezekkel a szavakkal a zürichi jogtudós eléggé élesen jellemzi az e kérdésben elfoglalt álláspontját. De én e gondolatmenetet semmiféle földrajzi korlátokkal nem akadályoznám. És a mint léteznek „elemi gondolatok“, népideák, a melyek minden külső befolyástól menten önmagukból keletkeznek, mert az ember belső természetében gyökereznek, éppen úgy léteznek *„kulturelemek“* is, a melyek az összes népeknél és embereknél közösek, a nélkül, hogy azoknak egy más néptől való átvételére kellene gondolnunk. És ezekhez a kultur-

elemekhez tartozik Hammurabi sok törvénye éppen úgy, mint más kulturnépéi.

Sokkal nagyobb terjedelmű D. H. Müller munkája. Hogy a két törvénykönyvnek nemcsak anyagi, hanem formabeli érintkezéspontjait is feltüntesse, a törvényeknek nemcsak német fordítását közölte, hanem azokat a héberbe is átültette. Ezt „a törvények magyarázata és összehasonlító elemzése" követi. Ebben a 101 oldalra terjedő részben a 282 törvényt 44 főcsoportba osztja, minden egyes törvényt elemeire bontja és a neki megfelelő bibliai igével összehasonlitja. Ha a szerző művének nem is helyeselhetjük minden pontját, elismerésünket még sem vonhatjuk meg tőle. Senki más sem végezhette volna el ezt a feladatot tökéletesebben, mint Müller, a kinek assyriai nyelvismereteivel a bibliai és rabbinikus irodalom mélyenható ismerete párosul. Azután az „általános eredmények" következnek, a melyeket Müller több pontra oszt. Mindenekelőtt összehasonlító táblázat keretében nemcsak Mózes törvényeit állitja szembe a Hammurabi-féle törvényekkel, hanem a rómaiak tizenkét törvénytábláját is, még pedig M. Voigt reconstruálásában. E mellett még a C. G. Bruns-tól kiadott „Fontes iuris Romani antiqui"-t (Editio sexta cura Th. Mommseni et O. Gradenwitz 1893) is használta. Azután a Hammurabi-kodex szerkezetéről szól behatóbban. Müller azt a nézetet vallja, hogy két szerző dolgozott e gyüjteményen, az egyik a tulajdonképeni törvényt fogalmazta, a másik az elő- és utóbeszédet irta. Könyvének e szakaszában Hammurabi törvényeinek egymásutánját tárgyalja és magyarázza a bibliai-kódex és a 12 törvénytábla figyelembe vételével. Az egésznek alapeszméje abban a feltevésben nyilvánul, hogy valamely a sémi ősidőből fenmaradt törvény, a mely csak pár élesen körvonalozott mondatból állott, szolgált alapjául a Hammurabi-féle törvénygyüjteménynek. Erre az ős sémi törvényre vezethető vissza a rómaiak 12 táblája is, a melyeknek szerkezetéről Müller szintén az „általános eredmények"-ben szól. A római törvény 12 táblája Müller szerint sémi eredetű, az őstörvényből veszi anyagát, a mely egyszerűségében és eredetiségében részben az Exodusban van meg és a melyből úgy a Hammurabi-codex, mint az Exodus törvényei keletkeztek. Továbbá osztályozza Hammurabi és a biblia parancsolatait és ezekből, valamint a 12 táblából igyekezik az őstörvényt kihámozni és reconstruálni.

Ez az őstörvény megvolt már a Hammurabi előtti időben összefüggő rendszerként bizonyos szerkezetben, osztályozásban és sorrendben és belőle keletkezett Mózes törvénye is. Amaz út, a melyen ez

az őstörvény nyugotra jutott, Müller szerint Ábrahámnak Ur-Kasdimból és Harranból Kanaanba való költözésével meg van jelölve. Valami mellékúton, akár Babyloniából, akár Kanaanból került e törvény Hellasba, befolyást gyakorolt a görög törvényhozásra és így Rómába is jutott, a hol nyomai megmaradtak a 12 törvénytáblában.

Ezek volnának Müller művének legfontosabb pontjai, a melyek mindenesetre némely helyen oly gyönge alapúak, hogy nagyon rászorultak az erősebb támogatásra. A legveszedelmesebb sziklaomlás, a mely Müller épületét fenyegeti, mindenesetre a bibliai kritika, a mely az egyes bibliai részek keletkezését más időpontokba helyezi, mint a milyenek Müller hypothéziseinek alapjául szolgálnak. Így is azonban Müller könyve *úttörő a régi kelet népei összehasonlító kulturtörténetének tanulmányozásában.*

Mahler Ede.

NÉPZENEI FÖLJEGYZÉSEK A XVI. SZÁZADBÓL.[1]

Arany János tanítását, a népiesnek művészivé való emelését, sokan különösen zeneköltőink, félremagyarázzák. Arany a nemzeti jelleg érvényesülésénél nem a népies motivumok kiszélesítésére gondolt, hanem a nagy, művészi formák nemzeti stílusát követelte és annak magyar levegője után áhítozott. Ez pedig egészen mást jelent. A magyar embert nem a tulipános szűr, a fokos és a czifra káromkodás jellemzi, hanem csudálatosan mély lelke, eredeti gondolkozása és hamisítatlan kedélye. Minden igazán modern művésznek csak ez lehet a hitvallása. Hogy aztán czélja elérésére milyen eszközöket használ, az most már alsórendű kérdés.

A népdal értékét és annak a művészi zenére való befolyását csakis ilyen gondolkozással mérlegelhessük helyesen. A ki magyar zeneköltő akar lenni, annak épp úgy kell ismernie nemzeti zenénket, mint a magyar írónak a népéletet és népies irodalmunkat. A zeneművészet Petőfije bizony nem a népdal két-háromütemes dalcsirájából fogja felépíteni a szimfonikus magyar zenét, a minthogy Csajkovszky, Grieg és Smetana sem így értek czélt, hanem a népzene komoly tanulmányozása alapján.

A germán zene nemzeti jellege már eléggé kifejlődött és lám maga Vilmos császár vezeti a német népdalok összegyüjtésére inditott mozgalmat.

[1] Előadtam a Magyar Néprajzi Társaság 1904. február 17-diki ülésén *Cy.*

Nem így nálunk. Vikár Béla, a ki már tíz év óta gyüjti fonográf-lemezekre a magyar népdal hangképeit, csaknem teljesen magára van hagyva és ki tudja, hány évtized fog eltelni addig, a míg gyüjteménye közkincscsé válik. A magyar dal pedig, melyet a nótagyárosok és a virtuózkodó czigányprimások már csaknem teljesen kiforgattak eredeti alakjából, egyre jobban züllik és népdalgyüjteményeinkben egytized része sincs benn a ma is élő s folytonosan átalakuló ősmagyar dallamoknak, sőt a följegyzett énekek is parlagon hevernek, mert zeneköltőink a nyers és teljesen rendezetlen anyagot nem tudják értékesíteni. A hagyományos magyar nemtörődömségnek esett áldozatul Szénffi kétezer dalból álló gyüjteménye is, ezért nem keressük tovább a párisi National Bibliothek-ban lappangó XIV. századi magyar dalgyüjteményt és ezért nem fejti meg senki a különféle könyvtárak kincseket érő zenei ereklyéit, a melyeknek felkutatása és bemutatása kétségtelenül elősegítené a magyar zeneköltészet fejlődését.

Ez a röviden vázolt szempont vezetett engem — a modern művészi eszmék hívét — a pókhálós könyvespolczok, sárguló kódexek és talányszerűnek látszó kéziratok közé.

Erős a hitem, hogy búvárkodásom meg fogja hozni a várt sikert.

*

A XVI. századi magyar zenét eddig csak a lantköltészet maradványaiból tanulmányozták. E maradványok alatt a lantművészek sajátságos jegyekkel írt táblázatait, továbbá a Tinódi Crónicá-jában, a Hofgref- és a legújabban felfedezett Vietorisz-féle énekeskönyvekben levő dallamokat kell érteni. Nem ennek az előadásnak a keretébe tartozik bebizonyítani azt, hogy felületes zenetudósaink milyen hibásan fejtették meg e dallamokat, hogy magyar művész neve alatt adtak ki idegen szerzeményeket és hogy hamis adataikkal mennyire megtévesztették az ősmagyar zene történészeit. Ezt a kényes kérdést úgyis részletesen tárgyalja majd az a nagyobb szabású munkám, mely a harmadfél évszázad előtti magyar zene összes maradványait fogja felölelni.

Az ősmagyar népdallal eddig egyáltalán senki sem törődött. A XVI. század népzenéjéről csak annyit tudtunk, hogy volt. Hiteles feljegyzésű kútforrások alapján állítjuk, hogy őseink nemcsak históriás krónikákat kornyikáltak, hanem szerelmes- és virágénekeket is daloltak. Bizony a délczeg magyar leventék sem pessamezzók, galiardok, sarabandok és courantok mellett duhajkodtak, hanem ugrós-, dali- vagy hajdú-tánczot jártak s víg mulatozás közben népzenénk vadvirágos költészetében gyönyörködtek. Már rég ismerjük például a pesti utczagyerekek dalának szövegét, melyet Mátyás király választására énekeltek, tudjuk Tinóditól, hogy Kármán Demeternél nem volt jobb

zenész „az rácz módban"; az ősmagyar zene tipusát azonban csak régieknek tetsző gyereknótáinkban sejtettük.

Ama dalok közül, melyeket be fogok mutatni, nem egyre találunk hivatkozást nyelvészeti irodalmunkban, ezeknek megfejtését és bemutatását azonban, úgy látszik, nem tartották érdemesnek. Pedig e dalok zene- és művelődéstörténeti értéke elvitázhatlan. Egyszerű, igénytelen alkotások az igaz, de kétségtelen, hogy a magyar nép lelkéből fakadtak s annak kedélyét sugározzák felénk. E nóták dallamfűzéséből, harmoniai és ritmikai váltakozásából, most már a későbbi feljegyzések és a szájhagyományban maradt dallamok korát is biztosan meghatározhatjuk. A magyar népdal történetét és évezredes fejlődését pedig, ezek nélkül, lehetetlen volna megírni, vagy tanulmányozni.

Azok a hangszerek, melyeken a XVI. század népzenei feljegyzéseit bemutatom, a mai zenekarból valók. Ezt az anakronismust azonban meg kell bocsátani, mivel a XVI. századi zenének megfelelő hangszint máskép nem lehetett felidézni. A *hárfa* pótolja a lantot, a XVI. század nemzetközi pengető hangszerét, az *oboák* az egykori sípot, a mely később töröksíp, majd a kuruczvilág alatt tárogató néven szerepelt. A *klárinét* és *fagót* utánozzák a duda egyhangú búgását. Ez a hangszer ugyanis szintén nagy szerepet játszott középkori népzenénkben. A *tamburin* ez alkalommal a zörgő dob helyett szerepel.

Vasfazék a mi dobunk . . .

éneklik a regősök, vagy a gyereknótákban:

Gólya, gólya gilicze,
Mitől véres a lábad,
Török gyerek elvágta,
Magyar gyerek gyógyitja
Sippal, dobbal, nádi hegedűvel.

vagy:

Az elejét csak lépkedve járjuk,
A hátulján csak a dobot üssük.

A zörgés részben a sarkantyúk pengését utánozza, részben pedig egy keleti népszokás maradványa, mely az önkívületbe ejtés előidézésére szolgált. E hangszereken kívül használták még az őshazából hozott kobozt és hegedőt. Az előbbi egybehangzó adataim szerint a mai tambura őse lehetett, a hegedő pedig, melyet *Comenius* szerint[1] *vonóval vontak és pengetővel pengettek*, az ének mellett csak alárendelt szerepet játszott. E két hangszert tehát szintén a hárfa pótolja.

*

[1] Janua linguae 1673. 169. lap.

Már *Veszely* Károly említi a Gyulafehérvári Füzetekben, hogy a Batthyány könyvtár egyik XVI. századi kötetének tábláján egykorú írással feljegyzett kóták vannak. E hangjegyeket dr. Varjú Elemér a Batthyáneum rendezése alkalmával lemásolta és mivel az eredeti fényképét eddig nem sikerült megszereznem, ebből a másolatból fejtettem meg a dallamot. Az idézett könyv teljes címe és jelzete: M⁵. V. 14. *Manuale cuiusdam fratris ordinis minorum.* A töredéket Philippus *Pomynoczky* jegyezte fel 1515—20 körül. A hangjegyek két egymás alatt levő sorban vannak. Egyik sor a másikat teljesen fedi. Négyvonalas rendszer, elől az alsó vonalközön *F* kulcs, a harmadik vonalközön pedig *C* kulcs van egy *b*-vel. Ilyen előjegyzést találunk a négy évtizeddel később készült Tinódi énekeinél is. A hangjegyek alatt ez a szöveg áll:

Batya batya mely a wt bechkerekere
wram wram ez az wth bechkerekere

Ha szigorúan ragaszkodtam volna a följegyzés ritmusához öt ütemes periodusokat kaptam volna ilyen, erőltetettt beosztással:

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – – – – ⏑ ⏑ – ⏑
Bátya, bátya | mely az | ut || Becs-kere | kére

vagy:

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – – – – ⏑ ⏑ – ⏑
Uram, uram | ez az | ut || Becs-kere | kére

e helyett:

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ –
Bátya, bátya | mely az ut ||
⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ –
Uram, uram | ez az ut ||

A hétszótagból álló sorok ritmusa így él népzenénkben és azt hiszem négy századdal ezelőtt is csak ilyen lehetett. Népdalköltészetünkben azonban eddig ismeretlen kombinácziò volt az ötszótagú sorokkal váltakozó hétlábú vers, melynek képlete 4+3+3+2. Külön-külön mind a kettő gyakori, együtt azonban sem Négyessi, sem Madsar nem említi. Én is biába kerestem. A becskerekvidéki hírlapokban közzétett felhívásom, melyben a töredék élő nyomait kutattam, szintén meddő maradt. Egyébként ismerve a törökvilág pusztítását, ezt előre sejtettem. Találtam azonban Szini népdalgyüjteményében egy nótát, a melynek gondolatmenete hasonlit Pominoczky szövegéhez. Ez a nóta a következő:

Hol lakik kend komámasszony
Kereszturba'
Hova megy kend komámasszony
Kereszturba'

A biróé vagyok én
Kinek kell csók adok én
Kereszturba'.

A töredék dallamfüzése egyik régebben felállított állításomat igazolja. A négyütemes dallam ugyanis B-durban kezdődik és F-dur zárlattal végződik. Ez a hangnem-csapongás nemcsak az ősmagyar dallamok különösen jellemző sajátsága, hanem az ázsiai népdaloknál is feltalálható. Bálint Gábor öt khalimyk danája közül három végződik más hangnemben. Ezt a szokatlan jelenséget, melyet Tinódinál is észlelhetünk, némelyek az egyházi hangnemek zavaró befolyásával igyekeznek kimagyarázni, én azonban az említett okból határozottan keleti eredetünek tartom.

Pominoczky nótája zenetörténeti szempontból is igen becses, mert *ez a legrégibb hangjegyes följegyzésünk*, képletesen szólva: a magyar zeneirodalom halotti beszéde.

1. Népdaltöredék.

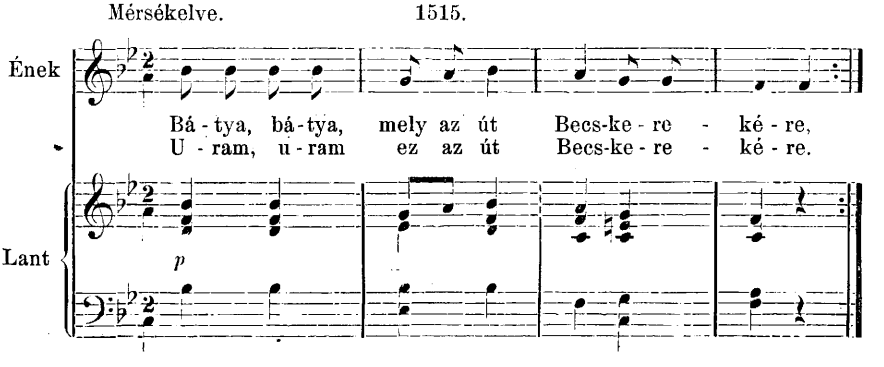

*

Schmelzel 1540-ben összeírt „Quodlibet"-jében találtam egy német szövegű dallamot, a mely rendkívül hasonlit a Vietorisz-féle énekeskönyvben és a Horváth Ádám gyüjteményében levő „Ritka kertben" kezdetű virágénekhez. A német szöveg igy hangzik:

Jungfrau in dem | rothen Rock, kommt | her zu | mir
Seind nit hübscher | Leute hier, dem | ich und | ihr.

Hogy ez a szöveg nem erre a dallamra készült, kitünik az erőltetett ritmusból is, de kitűnik főleg abból, hogy ugyanezt a szöveget egy sulytalan ütemmel kezdő, időmértékes versben irt német körtáncznál is megtalálhatjuk:

Ach | schönster | schatz kommt | rein zu | mir,
Es | sein kein | schönern | Leut als | mir.

Valamely ősmagyar virágének kivándorlását könnyen megmagyarázhatjuk hegedőseink és lantosaink ismert külföldi szereplésével. Sebestyén Gyula véleménye szerint[1] „az 1211 táján tartott wartburgi dalnokverseny titokzatos *Klingsor von Ungerland*-jának is az lehet a mondai alapja, hogy II. András király leányával Szent Erzsébettel, bűvészetben jártas *magyar énekmondók* kerültek a thüringiai udvarba". Feltevésem megerősítésére említem meg továbbá, hogy Oberhoffer luxemburgi tanár 1884-ben egy olyan „Springprocessio"-hoz énekelt dallamot közölt, a melynek első két üteme Tinódi „Terek János"-ának egykor igen népszerű nótájából van véve, vége pedig a „Van neki, van neki" dalhoz hasonlit. Mint látni fogjuk a magyar népzenének még más külföldi orgona- és lanttáblázatban is nyoma maradt.

A bájos virágének szövegét Horváth Ádám közlése szerint így alakítottam át:

Ritka kertben találsz kinyilt virágot,
Vagy zöldellő, kedveskellő faágot
De lám mily nagy, de lám mily nagy szerencse,
Bár akárki, bár akárki tekintse,
Nálam vagyon Istenemnek e kincse

A dallam ritmusa a ma is élő ősi tizenegyes, mely 4+4+3 ízekre oszlik.

2. **Virágének.**

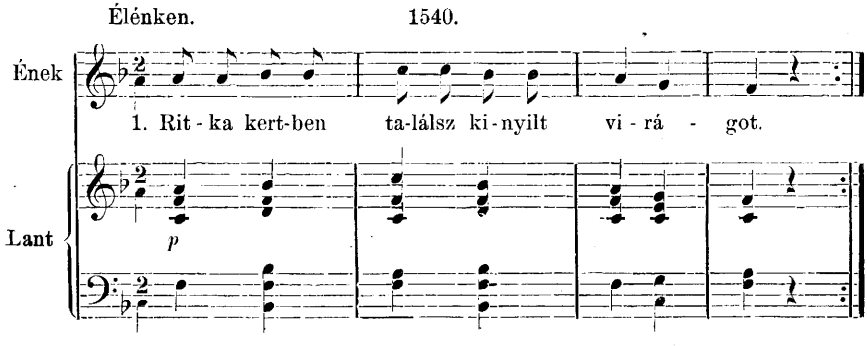

*

[1] Regösök 140. l.

Heckel 1562-ben készült lanttáblázatában van „Ein Vngerischer tanz“ czímmel a következő *Tánczdal*. Különösen becses ez a c-mollban kezdődő és C-dur akkorddal végződő dallam főleg azért, mert a melódia alatt összhangokat is találunk, a melyekből némi fogalmat nyerhetünk a XVI. századi magyar népzene harmóniai kiséretéről. Ezek alapján rekonstruáltam a kiséret nélkül fennmaradt dallamok akkordjait. Heckel följegyzéséből még azt is megállapíthatjuk, hogy e dallamot csak egy olyan kisebbfajta pengető hangszeren játszották, a melynek hangolása: *A. c. e.* volt. Ez a hangszer több mint valószinű, hogy a koboz, a melyet Szepsi Csombord Márton szerint Magyarországon minden kis gyerek pengetett. A tánczdal tizennégy ütemből áll, mint a következő Dali-, Ugrós- és Hajdu-tánczok.

Az egykorúnak látszó szöveget, mely teljesen ráillik a dallamra *Kriza* Vadrózsáiból vettem. Íme három versszak belőle.

A siklódi legényeknek
Bocskorik van szegényeknek
A bocskorik jaj de suttog
De a leány még se kuttog!
Hej haj, hujja haj! Hej haj!
Nincsen mostan semmi baj.

Jövel kincsem sirülj egyet
Eszöm azt a piros megygyed
Meik termött galambszádra
Osztég ugrom hökre-csára.
Hej haj, hujja haj! Hej haj!
Nincsen mostan semmi baj.

Nincsen neköm semmi bajom
Lösz szalonnám, tejem vajom
Zabból kiszi, szilvalével
Jó káposzta, friss pelével.
Hej haj, hujja haj! Hej haj!
Nincsen mostan semmi baj.

3. **Tánczdal.**

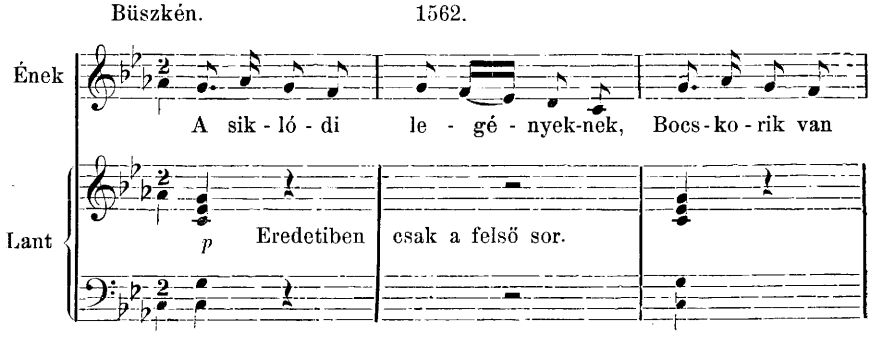

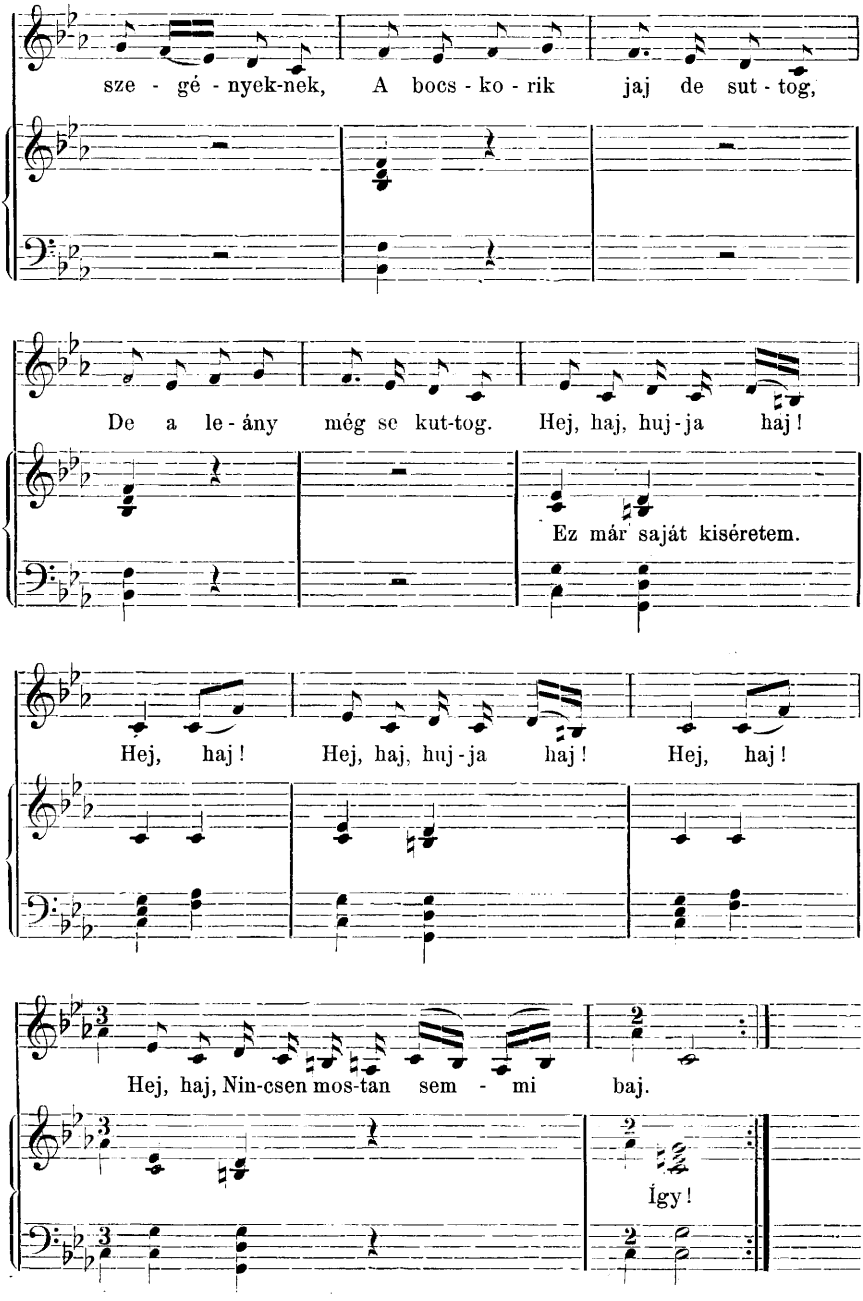
sze - gé - nyek-nek, A bocs - ko - rik jaj de sut - tog,
De a le - ány még se kut-tog. Hej, haj, huj - ja haj!
Ez már saját kiséretem.
Hej, haj! Hej, haj, huj - ja haj! Hej, haj!
Hej, haj, Nin-csen mos-tan sem - mi baj.
Így!

*

Arbeau 1588-iki „Orchesographiá"-jában van egy nyolczütemes fegyvertáncz, a melyről *Böhme* azt állítja, hogy talán még az ősrómai salierek (Springerek) fegyvertánczához szolgált kiséretül. A dallam magyar eredete mellett csak ősmagyar hangzása bizonyít. Ilyen ritmusa van *Tinódi* „Eger summájá"-nak is, a dallam pedig Horváth gyűjteményének „Hajdinárom" cz. nótájához hasonlít.

4. Fegyvertáncz.

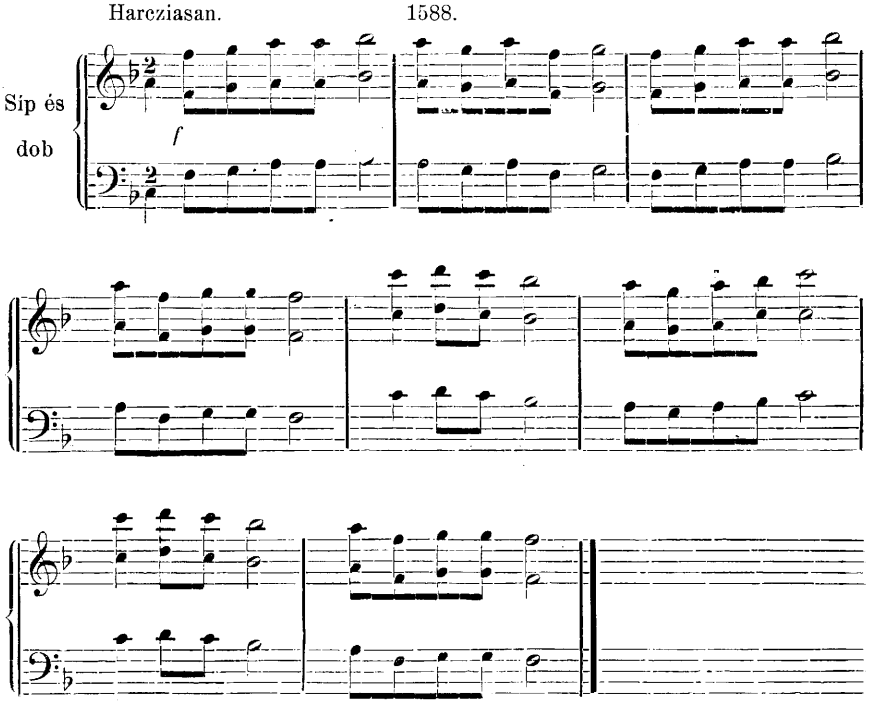

*

Ungarescha czímmel jegyezte fel *Paix* 1583-ban készült orgona-táblázatában a következő „Dali tánczot". A dallam mixolyd hangnemben van, Tizenkét ütemből áll, dallamfüzése egyszerű és valószinűleg épp olyan ősrégi, mint az előbbi fegyvertáncz. Igen érdekes az Ungarescha kisérete, a mely elejétől végig: G. D. G. kitartott orgonapont. Ez csak a dudakiséret feljegyzése lehet. Az ilyen dallamokat, mely a mai székely „csürdöngölők"-höz hasonlít, rendszerint oláhosnak, oroszosnak általában nem magyar eredetünek szokták tartani. Ez azonban csak a felületes vizsgálók véleménye.

Dali táncznak azért nevezem Paix dallamát, mert az teljesen fedi Erdélyi gyüjteményének következő énekszövegét:

Égből szállott dali madár
Dali tánczát járja.
Elől járja Dorkó bíró
Gyöngyös dolománba
Után járja szép asszonya
Fehér rokolyába.

Hogy ez a szöveg a dallamnál is régebbi, csalhatlanul bizonyítja tartalma. Égből száll le a regősök csodafiú-szarvasa, Szép Juliában a csillagos bárány, egy másik virágénekben a fekete holló stb.

Íme igy hangzott őseink dali táncza, melyet hihetőleg előkelő, kimért mozdulatokkal lejtettek:

5. **Dali táncz.**

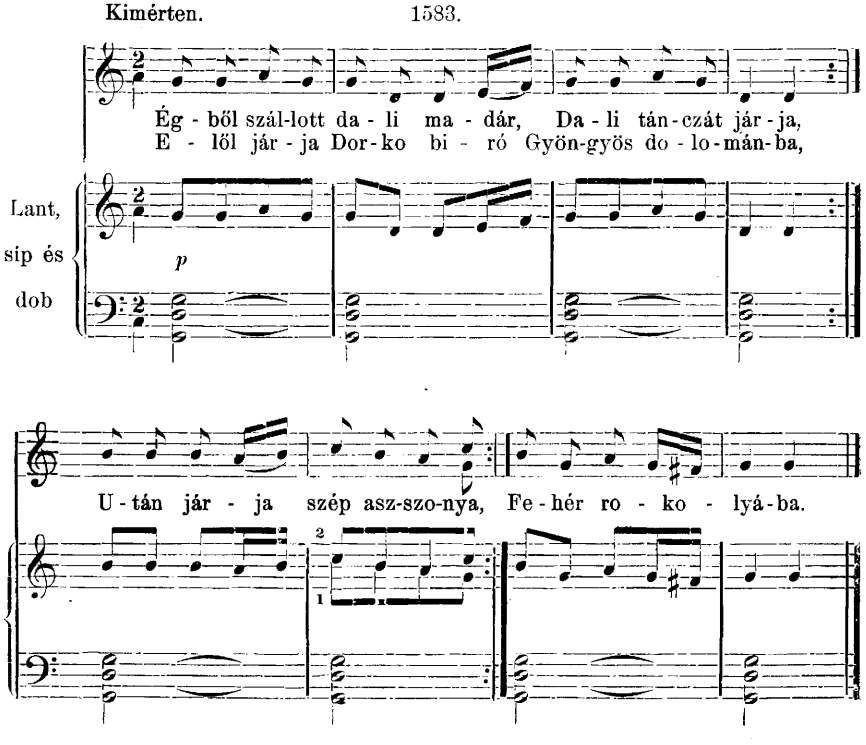

*

Az előbbi dallam eredeti följegyzésénél ez áll: *Saltarello* $^3/_4$*-ben.* A XVI., sőt még a XVII. században is szokás volt ugyanis minden dallamot gyorsabb időmértékben és $^3/_4$-es beosztással játszani. Ezt a külföldről meghonosodott szokást a nóta „proportio"-jának nevezték. (Így aprózza a czigány ma is a lassú magyar csárdásokat.) Az ugrós táncz különben a római eredetű salierektől származik, s így alapjában véve idegen eredetű.

A dallamot én osztottam be $^3/_4$-be, ez a ritmus tehát nem hiteles, bár igen valószínű.[1]

6. Ugrós táncz.

Gyorsan. 1583.

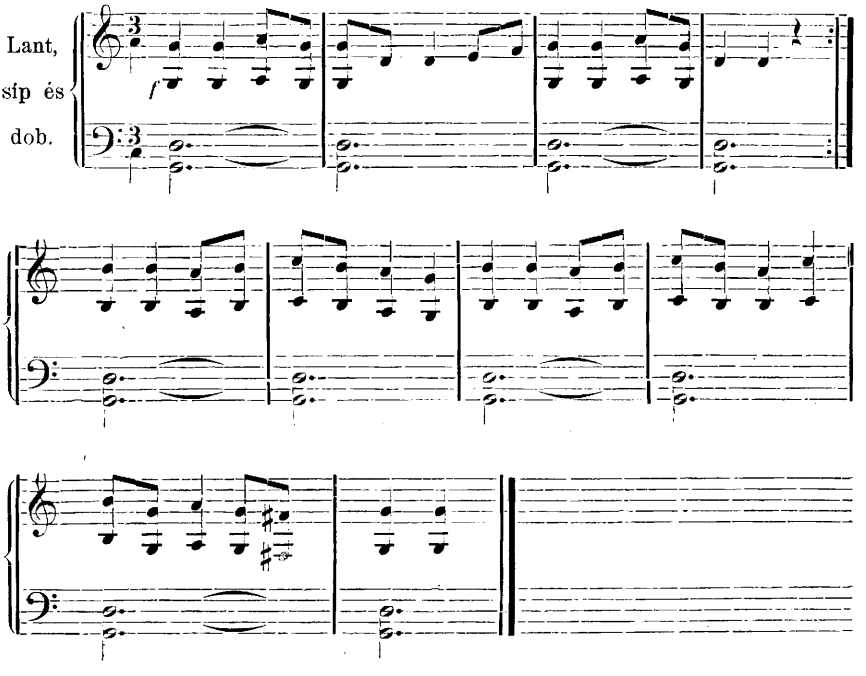

*

A „Hajdú táncz"-ok a drezdai királyi könyvtár Ms. J 307 *m.* jegyű „*Tabulatur Buch auff dem Instrument Christianus Herzogh zu Sachssen*" cz. kéziratos gyüjteményének K levelén vannak feljegyezve: lantírással. Az imént bemutatott dallamok között ezek talán a legszebbek, legértékesebbek. Tüzes magyar ritmusuk és érdekes dallamfüzésük méltán leköthetik figyelmünket.

[1] Paix és Heckel feljegyzéseire *Ponori Thewrewk* Emil hívta föl először a magyar zenészek figyelmét „A magyar zene tudományos tárgyalása" cz. művében.

A hajdúság sokszor kétségbe vont magyar eredetére vonatkozólag, tudnunk kell, hogy a hajdú nevezet a XV. század első felében, Ulászló decretumában fordul elő először. A hajdúk ivadékai ama számszerint 9250 főből álló szervezett seregnek, a melynek a bécsi és zsitvatoroki békekötés létrejöttében nem csekély része volt. A hajdúság egy tizede az ó hitet vallotta. Az a téves hit tehát, mintha a hajdúk orosz eredetűek volnának, csak a szándékosan terjesztett politikai hagyományok maradványai, a mely szerint a vallásról akartak a nemzetiségre következtetni.

E gyönyörű dallamok hallatára Petneházi csodavakmerő hajdúi elevenednek meg szemeink előtt és szinte hallani véljük a sarkantyúk pengése között víg kurjantásaikat. Maga a táncz, a melyre vonatkozólag egy külföldi szakkönyvben sem találtam adatokat, tizennégyütemes körökből állhatott.

Valószinűleg csak a második számú táncz dallamára énekeltek szöveget. Ennek ritmus-képlete a következő:

4 + 4 + 4 + 1
4 + 4 + 4 + 1
4 + 3
4 + 4 + 3 + 1

A harmadik sor kivételével ilyen beosztású ritmusa van *Tinódi* „Sokféle részögösről" cz. énekének, de már a XV. század végén ilyen versekben irta *Gergely deák* „Siralomének"-ét. (R. M. K. T. I. 28.) A *Hajdú-tánczok* kisérete eredeti. Megfejtésem szerint a hozzávaló lant G-C-G-C-G-A-ra volt hangolva.

7. **Hajdú-tánczok.**

I.

Tűzzel. 1588.

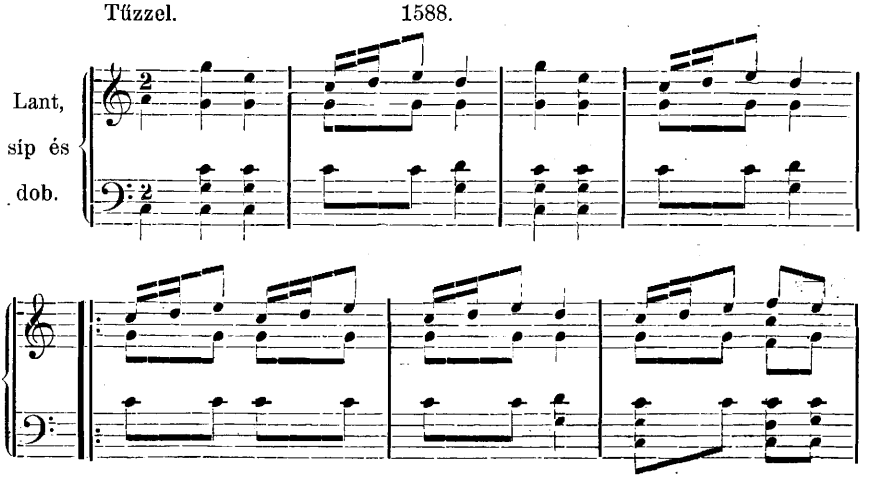

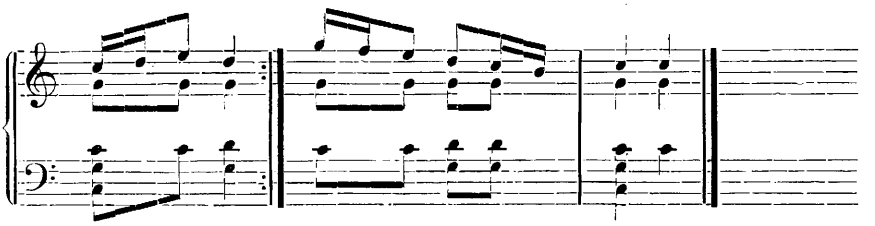

Pattogósan. II.

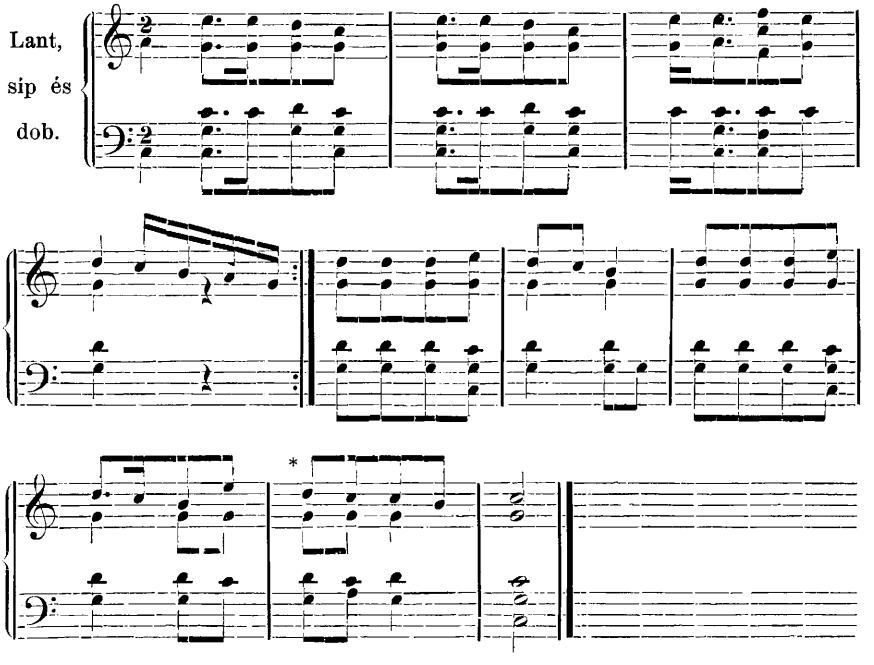

Ugrósa, élénkebben.

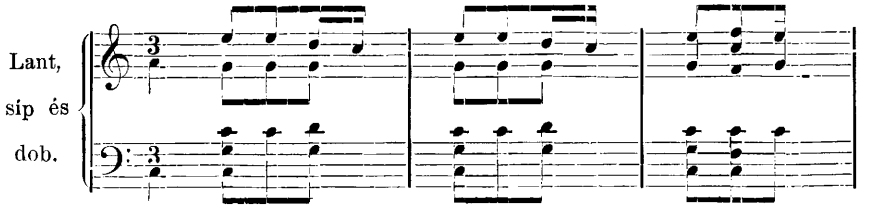

* Az úgynevezett *bokázó* legrégibb feljegyzése. Az eredeti harmoniák is figyelemre méltók.

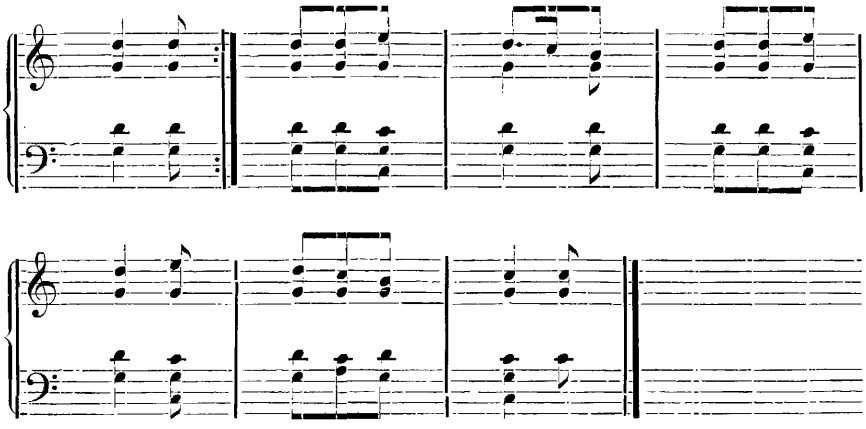

Nem akarok az elmondottakból szabályt levonni, mert az a véleményem, hogy a magyar művészi zene fejlődését még az eddig felállított paragrafusok is korlátozzák. E régi magyar dallamok azonban — mint láttuk — olyan különös sajátságokat mutatnak, a melyekről a XVIII. század előtti magyar zenét azonnal felismerhetjük és a mely sajátságokat valóban érdemes volna felújítani. A bemutatott dallamokból kitűnik az is, hogy ebben a korban még *nem használtak szekvenciákat, nem ismerték a három tagú dalcsirát* (phasist), *a kétrészü dalformát és a dallamfüzésben mellőzték a domináns négyeshangzatra épített kis hetedet.* Ezek csak a XVIII. században, az ellenpontos zene fejlődésével és teljes kibontakozásával kerültek a népzenébe.

Érdekes jelenség az is, hogy *az úgynevezett magyar hangsornak,* melyet keleti eredetűnek, tehát ősréginek tartanak, *nyoma sincs a XVI. század népzenéjében,* a minthogy hiába keressük azt Tinódinál, a lantköltők egyéb maradványai között, a gyereknóták és regősök dallamfüzésében.

Egy másik alkalommal be fogom mutatni majd népzenénk ama maradványait, a melyek későbbi feljegyzések és csak szájhagyományok ugyan, de a melyek szintén ebből a korból valók. E dallamok között van Balassa: „Zöld erdők harmatát“ kezdetű éneke, az „Amott kerekedik egy fekete felhő“, „Nem anyától lettél“ cz. virágénekek, melyeknek eddig csak szövegét ismertük; továbbá néhány ősrégi ballada, táncz és duhajnóta, melyeket részben néprajzi kutatásaim alkalmával jegyeztem fel.

Népköltészetünk kincsesládájában megannyi drágakőnek tekinthetjük e dalokat a melyeknek évszázados kisugározása jövendő zeneművészetünket is dicsfénynyel boríthatná.

Csiky János.

A SUMIR KÉRDÉSHEZ.

A sumír-magyar vérbeli rokonság lelkes hitvallója, Somogyi Ede, „Szumírok és Magyarok“ czím alatt mult év tavaszán közreadott munkáját a közoktatásügyi miniszteriumhoz is beterjesztvén, onnan a könyv s a hozzácsatolt emlékirat, megvéleményezésre, a Magyar Tudományos Akadémiához tétetett át, a mely viszont a véleményadással levelező tagját, Munkácsi Bernátot bízta meg. Dr. Munkácsi hamarosan elkészült jelentésével s azt az Akadémia I. osztályának m. é. június 8-ikán tartott zárt ülésén bemutatta. Az osztály egyhangúlag elfogadta s magáévá tette a jelentést, azt egyben saját döntéseként fölterjesztvén a miniszteriumhoz. Mint a hogy mind ez az Akadémia f. é. januári Értesítőjében szó szerint megolvasható.

Dr. Munkácsinak ekkép az Akadémia pöcsétével hitelesített ítélete abban concludál, hogy

„. . . szó sem lehet arról, hogy a szumír és magyar nyelv közt bárminő közelebbi viszonyt fölvehessünk“ ; ugyanazért

„bármily dicsőség ragyogja is be . . . az ősi szumír nép történetét: annak fényéből, tudományos alapon, a mi nemzetünk részére osztályrészt nem kérhetünk ; reá, mint az elődök érdemére nem hivatkozhatunk s ha mégis tennők, minden elfogulatlan ítélő előtt csak *nevetségessé* válhatunk“, végre hogy

„a magyar nép és nyelv ősiségének kutatásában a szumírnak nincs nagyobb jelentősége, mint más ázsiai (altaji, árja, kaukázusi vagy semita) népnek és nyelvnek.“

Nem fog talán okvetlenkedésnek tetszeni, hogy ha — midőn itt a tárgyhoz hozzászólni kívánok — azzal hozakodom elő, hogy az ítélet az én bőrömre is megy némileg. Szerénytelenség nélkül hiszem ugyanis állíthatni, hogy a magyar irodalomban eleddig a sumír nyelvvel — ha tán nem is legbehatóbban, de körülbelül a legterjedelmesebben — én foglalkoztam. Tanuság reá éppen dr. Munkácsi aegisa alatt az Ethnographia tizenegy füzetében napvilágott látott sumír szószedetem. Már itt kijelentem azonban, hogy Somogyival nem azonosítom magamat. Legmérsékeltebb számítással is a sumír nép, nemzetül, már négyezer év előtt kihalt s legalább tízezer éve, hogy az Eufrat és Tigris közre leköltözött. Hol volt akkor még s mi volt a magyar?!

Viszont — bár úgy a forum, mint a döntnök tekintélye előtt meghajlok — az ítéletet a maga intransigens ridegségében szintén nem fogadom el.

*

A rokonitás tudományos jogosultságát tagadó ezt a döntését dr. Munkácsi alanyi és tárgyi érvekkel támogatja. Megemlékszik nevezetesen Oppert, Lenormant és Sayce assyrologusokról, a kik „három évtizeddel ezelőtt" a sumírt az ural-altaji nyelvcsaládhoz tartozónak „vélték". Hanem hát ez a három évtized nagy idő a tudomány életében. Időközben nagyot haladt, tökéletesedett a nyelvösszehasonlítás módszere. Tisztultak azóta a nézetek a sumír kérdésben is és Oppertéknek ezeknél fogva avulttá vált vélekedését, nemkülönben Hommel török fantazmagoriáit ma már elveti a helyesebb úton haladó nyelvtudomány. „Csak kis számú híve maradt még az ural-altaji rokonság elméletének, ez is csak azon tudósok körében, kiknek az ural-altaji nyelvtudomány nem szaktárgyuk." A jelentésben mindjárt szembe is állítvák emez utóbbiakkal Ahlquist, Budenz, Ujfalvy, aztán Donner, Schott és Winkler [1] „e tudomány szakszerű müvelői", a kik — kétségtelenül az *időközben* tisztultabbá lett tudományos nézet hivatott képviselőiként — „*egyhangúlag és határozottan* ellene nyilatkoztak a jelzett fölfogásnak".

Mit tagadjam?! Imponált és filo-sumirista létemre — szinte megdöbbentett az ellentábor tekintélyeinek e díszes koszorúja. Ahlquist és Budenz nevének olvastára belém nyilamlott mégis a sanda gyanú, hogy ez az ő állásfoglalásuk aligha lesz nagyon új sütetü. Weissbach kitünő repertoriuma („Die sumerische Frage") nyomra vezetett aztán. Csakugyan az 1875/76-iki évekre, vagyis épp arra a „három évtized előtti" ókorra kell érte visszamennünk, mikor „a kérdés még nem volt eléggé tisztázódva" és a mikor — miről a jelentés hallgat, említett forrásom azonban híven beszámol — a dr. Munkácsi által megnevezett három sumírolog, meg Hincks, Sayous, aztán az assyrologia megteremtője s Akadémiánknak is egykori egyik dísze,

[1] Winklerről nem tudom, hogy a sumir nyelvvel foglalkozott volna; tudom ellenben, hogy a *básk*-okat Bonnel-lel együtt szintén ural-altaji ivadéknak tartja, sőt utóbbi őket a sumírokkal is rokonitja. Hanem van egy Winckler, a Hugó, a ki csakugyan egyik legkiválóbb assyrolog és perfect sumirista. Neki ugyan Hekuba a sumír nép, a melyet különben is már a tőrténelmi kor megindulta előtt kiveszettnek tart s a legódonabb sumír fölírásokat is már a semitáknak tulajdonitja. Róla és nyelvéről mindazonáltal nagy munkájában („Geschichte Babylons und Assyriens") szóról-szóra következőleg nyilatkozik; „. . . . sein characteristisches ist für uns seine von dem Semitischen und Indogermanischen verschiedene Sprache, deren Bau Aehnlichkeit mit dem Tartarischen aufweist"; továbbá: „. . . es drängt sich von selbst die Annahme auf, dass sowohl die Völker Elam's, als die nichtsemitischen in Westmesopotamien sesshaften mit den Sumerern verwandt gewesen sein müsszen". Egyik nyilatkozat sem ellentétes tehát a turáni fölfogással, sőt éppen hajadzik hozzá. Pedig az a könyv, a melyben Winckler ezeket mondja, nem „három évtized előtt", hanem 1892-ben jelent meg.

Rawlinson stb., végre a finn Irjő Koskinen mellett *Hunfalvy szintén a turanisták közé sorakozott*, ekkép a „nem nevetséges magyar“ Budenz-czel szemben a „nevetséges magyar“-t személyesitvén. A jelentés hat altajistája közül a jelzett idő óta többé egyik sem hallatta szavát az egy Donner kivételével, a ki egy kissé még folytatta a csatározást, csakhamar azonban szintén elhallgatott s ha jól tudom, e tárgyban a nyolczvanas évek elején — még a tellohi leletek közzétételének megindulta előtt — Haupt egyik művének függelékében szólalt meg utoljára.

Menjünk azonban tovább. A rokonitás kérdéséhez való hozzászólásra dr. Munkácsi — mint idéztem — csupán azoknak a sumírologoknak enged jogot, „kiknek szaktárgyuk az ural-altaji nyelvtudomány“. Magától értendőnek tartom, hogy ugyanezt a katona-mértéket alkalmazza a másik oldalon is, ennélfogva a sumír rokonságot tagadó altajistától szintén megköveteli, hogy szaktárgya legyen neki a sumírologia. Ráillik vajjon ez a mérték — teszem — Budenzre? Tud valaki róla s van valamelyes nyoma, hogy szakember lett volna a sumírologiában, vagy hogy — a negyvennyolczból mégis engedvén — az eléje került néhány sumír szó-mutatvány bonczolásán kívül csak kissé behatóbb tanulmányozásra is méltatta volna e nyelvet? Ugyanez áll a többi altajistára. Ujfalvynak például, a ki 1873-ban még a turáni rokonitás buzgó híve volt, később azonban a sumírság esküdt ellensége, Halevy által befolyásolva, renegáttá lett, már Lenormant szemére lobbantotta, hogy magát a kérdést sem értette meg és fogta föl.

Ismétlem, hogy az altajistáknak ez az állásfoglalása nem új keletü, nem az idők folyamán tisztultabbá vált nyelvtudomány, nem is az azóta helyesebb ösvényen haladó nyelvhasonlitási módszer leszürődése, hanem még a hetvenes évek közepéből datálódik. Abból az időből, a mikor Assurbanipal könyvtárának szemmel láthatólag későkori semita gyártású bilinguisei mellett a nyelvbúvárnak még csak alig egypár rövid eredeti sumír fölirás kinálkozott a vizsgálódásra és a mikor Budenzék, még ha a legmesszebb menő scrupulozitással végezték volna, vagy — mondjuk — végezték is a tanulmányozást, nem csoda, hogy a sumírológok által szintén csak föltételezett rokonításhoz nem találták meg a *teljesen szilárd* alapot. Tovább pedig aztán nem keresgettek.

Legyen szabad itt egy kis parabolát közbevegyitenem.

Jólelkü emberek, kiváló tudósok, esetleg rábukkanván, évezredes halottaiból életre serkentnek egy addig nem is sejtett, ismeretlen nemzetet. Structurájából, arczjellegéből látják, hogy az úgynevezett „fehér race“-hoz tartozik s hogy közelebbi rokonsága keblére visszaszolgáltassák: e korláton belül keresik számára az összeköttetést. Megnyiló ajakának első rebegéséből,

abból a néhány szóból, a melyet életre ébredtében, a halálos dermedtségből való lassankénti kibontakoztában kiejt, annyit már megértenek, hogy sem nem semita, sem nem indogerman; önkénytelenül arra a gondolatra jutnak ennélfogva: nem-e vajjon a race harmadik tagjának, az ural-altaji családnak a gyermeke? Ők maguk úgy tudományuk irányára, mint fajukra nézve kizárólag indogermánok és semiták levén — mert hiszen roppant horderejű munkájukban altajista eladdig nem kért és nem vett részt — legföljebb sejtik az odatartozást; az ítélkezésre azonban nem tartják magukat illetékesnek. Becsületes önzetlenséggel fölajánlják tehát lelenczüket a szomszédnak. S nagy lomhán fölvonul innen a vastag szemöldökű kupaktanács. Talán hallgatódzik is egy kissé. Csakhamar megrázza azonban bozontos fejét s ridegen csak annyit szól: „Nekem nem testvérem! mert hát motyogását nem értem". Nem azt mondja, hogy „ápoljuk, gondozzuk a lelenczet közösen; segítsük elő az ébredésben, a föleszmélésben, magáhoztérésben; várjuk be, míg akadozó nyelve összefüggő beszédre válik képessé: hátha mégis?!" Nem! ő az istennek sem várakozik és nem segít a dajkálkodásban sem. Halevy, a ki tagadja, hogy sumír nép és nyelv csak létezett is valaha, együtt fárad, együtt izzad a sumírológokkal a rég letűnt évezredek által vont szemfödél eltakarításában, a nyíladozó ajak első szavainak megfigyelésében, értelmezésében s nem egyszer ő segíti helyes nyomra amazokat is. Az altajistának elég, hogy a most még kissé artikulálatlan hangokat nem érti meg, hogy azok az ő egészséges baritonával nem vágnak össze egészen. Megtagadja a rokonságnak még csak a lehetőségét is. Aztán a dolgok fejlődésével mit sem törődve tovább, mint a tudomány született arisztokratája, úri grandezzával, rideg közönynyel félreáll.

Ez és ilyen volt s ebben a korban esett meg az a „döntés", a melyet dr. Munkácsi forum appellatoriuma ma is föntartandónak, megváltoztathatatlannak állít. És teszi ezt az időközben tisztultabbá vált, előbbre haladt nyelvtudomány nevében.

Hát én nem vonom kétségbe, nem is kicsinylem ezt az előhaladást. Merem állítni azonban, hogy a sumírologia legalább is lépést tartott vele. Sőt oly terjedelmet vett, minőről a hetvenes évek legvérmesebb sumíristái sem álmodtak. Desarzec tellohi, majd a philadelphiai Universitas nifferi korszakalkotó ásatásai, meg a folyton folyó kisebb-nagyobb kutatások s a British Museum roppant gyüjteményének szaporodó kiadmányai megszázszorozták az anyagot: a kétségbevonhatatlanul eredeti sumír szövegek ismeretessé váló tömegét, a melyeknek jelentékeny része az előbbi kor legrégibbjeit is századokkal, sőt évezredekkel előző ősidőkre megy vissza. És folyik a munka, a fölfejtés ernyedetlenül s tágul a sumír nyelv megismerésének láthatára.

Sok még a homány, a kitöltetlen hézag, tagadhatatlanul; de hova-tovább növekszik a derülés, kitöltődik az űr. Az is igaz, hogy — a mit dr. Munkácsi a tisztultabb nyelvtudomány diadalaként állít elénk — csatakiáltásul többé nem hangzik oly sürűn, mint egykor, a — hogy egy kis ferditéssel éljek — „touranienne ou rien!“ Hanem hát megvan a természetes magyarázata ennek is. Lassankint elnyugosznak a sumírologia régi bajnokai; az új nemzedék pedig, a mely nyomukba lép, — okulva az altajisták előbbi rideg állásfoglalásán, későbbi fagyos közönyén s következetes tartózkodásán a nagy munkában való részesedéstől: — egyszerűen abbahagyta a felkinálgatást; hiszen neki nem érdeke, hogy az ural-altaji család egy ilyen ugyan megbecsülendő taggal gyarapodjék. A mi végre az altajistákat, „a rokonság elbirálásának egyedül hivatott“ nagy muftijait illeti, azok éppen csak annyit konyitnak a sumírológiához s annyit érdeklődnek iránta ma is, mint „három évtizeddel ezelőtt“.

De azért akad még egy-egy hang, persze megint csak az assyrologok táborában, mely az ural-altaji rokonságot emlegeti. Föntebb idéztem Winckler nyilatkozatát. Mult év küszöbén megjelent könyvében („Ninive und Babylonien“) Bezold is, az epigonok egyik legkomolyabb tagja, Ázsia belsejéből, éppen az ural-altaji népcsalád ősfészkéből költözteti le az Eufrat és Tigris közére a sumírokat. Hazánkfia, Mahler Ede pedig, eleddig az egyetlen magyar tudós, kit az „assyrolog“ czim megillet, öt évvel ezelőtt az Ethnographiában, majd Weissbach művét a Pester Lloyd hasábjain bemutató tárczaczikkében, nemcsak szintén hajadzott a rokonság felé, hanem a bizonyitás munkáját éppen a magyar nyelvbúvároknak tette föladatává. Igaz, hogy egyszersmind azt a naivságot is elkövette, hogy remélkedett fölszólamlása sikerében. Sőt édes titok gyanánt elárulta, hogy előkelő nyelvészeink körében már mozgalom kezd nyiladozni a sumír kérdéssel való komolyabb foglalkozás érdekében. No hiszen! Ugyan nehezen döczczen tovább ez a mozgalom, ha jó öt év nem volt neki elég, hogy csak egy kis szuszszanással is adjon magáról életjelt. — Hacsak dr. Munkácsinak Akadémiánk által is szentesitett jelentésében nem látjuk a várva-várt megjelenkezést.

*

Térjünk át azonban az érvek másik csoportjára, a tárgyiakra.

Habozva-vonakodva megyek neki, mert eszembe se jut, hogy gyarló dilettantizmusomat dr. Munkácsi elismert nyelvtudományával összemérjem. S hogy vele szemben a nyelvészkedést mégis megkoczkáztassam, arra csak a körülmények kényszere alatt szánom rá magamat. De máskülönben is nehéz egy kissé a helyzetem ennél a csoportnál. Az ellenvetések mintha

nagyon általánosítva volnának s a tagadás kivételével nem volna bennük szilárd fogantyú, a melybe kapaszkodni lehessen.

Tárgyi tagadását ugyanis azzal vezeti be dr. Munkácsi, hogy rokonságról nem is lehet szó olyan nyelvnél, „melynek szerkezete annyira különbözik az altaji nyelvekétől, hogy név- és igeképzőinek egy részét a tő elé helyezi. E dilemmában egyszerű volna ugyan az eligazodás. Tekintsünk el ettől az egy résztől, tartsuk magunkat a másikhoz s mindjárt bebizonyítva áll elénk a rokonság. Dr. Munkácsi azonban épp az ellenkezőt teszi: csupán amaz elsőt méltányolja; erről a másikról ellenben, mintha nem is léteznék, többé szót se ejt. Így aztán természetes az eredmény.

Idézi nevezetesen az *i-dur* „men-*e*“ szót, melynél a félmult idő képzője a sumírban a tőszó *előtt*, holott a magyarban annak *utána* áll: hallgatással mellőzi ellenben, hogy volt a sumírnak egy másik — és ez volt a leggyakrabban alkalmazott — félmult időképzője is, az *-a*, mely a magyarral teljesen analog módon, *utó*-ragképen illeszkedett a tőhez, p. o. *ud-du-a* „fölhág-*a*“, *ba-an-gul-(l)a* „lerombol-*a*“, *ki-bi gi-a* „helyreállít-*a*“, *gin-a* „jön-*e*“, *in-ru-a* „megépít *e*“ stb. De volt még másik két-három félmult időképzője is a sumírnak, a mult és régmult időt pedig nyolcz-tízféle módon s elő- és utóragokkal képezhette. Szóval bővében volt az igeképzőknek (Wiedemann 6-ik jellege), válogathatott bennük. A mely bőség azonban — minthogy köztük a magyarral vagy egyik-másik kétségtelenül ural-altaji nyelvvel analogok is akadnak — nem lehet ok a rokonság megtagadására. Legfeljebb az következtethető belőle, hogy ez vagy ama képzőalak, míg a közösnek föltételezett ős nyelvből a késő ivadékra átszármazott: elkallódott útközben. Hiszen hol vannak most már a mi nyelvünknek is például a „Halotti beszéd“ *terömt-é-ve*, *feled-é-ve*, *halt-á-va* szavaiban jelentkező *-va*, *-ve* félmultidő-képzői?! Megemésztette őket az idő. Pedig rongyos 600—650 év mindössze aza köz, a mely bennünket eme nyelvemlékünk keletkezésének idejétől elválaszt.

A másik ellenbizonyíték, a melyet dr. Munkácsi fölemlítendőnek tartott, az *ib-giš*[1] „ajándékoz-*and*“ szó, a melynél szintúgy, mint az előbbivel tör-

[1] Nem bántam volna, ha dr. Munkácsi választása más szóra esik. Én ugyanis ezt a szót Gudia G. szoborfölírása II. 10. sorából vettem s ugyanitt Jensen (mert Amiaud fordítása épp e helyt nagyon zavaros levén, ő utána nem igazodhattam) félmult idővel adja vissza. Minthogy azonban félmult időképzőül *ib* sehol sem fordul elő, ellenben a jövő időnek *ib- . . . -a* a rendes képzője: Jensentől eltérőleg és az *-a* utórag hiányzása daczára, a szót annyival inkább jövő időben tartottam kifejezhetőnek, mert a mondatba így is, sőt talán még jobban beillik. Csak annyiban követtem el mulasztást, hogy ezt az eltérést a szószedetben nem jeleztem, mint tettem azt más alkalmaknál, mikor előzőimet nem követtem.

tént, a sumírban elől, a magyarban **hátul** áll a jövő idő képzője. No, itt könnyen összeférhetünk. Az *-and, -end* helyett alkalmazzuk a magyarban a *fog* képzőt; ilyképen a sumír szónak mindjárt „*fog* ajándékozni" lesz a fordítása s a jövő időképző a magyarban is **előlre** kerül. Ez a *fog* egyszersmind koronatanu arra nézve, hogy a magyar nyelvben sem absolut törvény az igeképzők **hátul állása.**

Bizonyára, hogy a jelentés túlterjedelmessé ne váljon, dr. Munkácsi az igeképzés többi alakját mellőzi. Miután engem hasonló ok nem korlátoz, azt hiszem, nem fog az ügynek ártani, ha még egy párról megemlékszem. Ilyen az, hogy a sumírban, szakasztott úgy, mint a magyarban, az **igető** a jelentő mód jelen idejének egyes harmadik személye volt s ennek **tárgyi ragozás**-át, szintén szakasztott úgy, mint a magyarban, *-í* utórag hozzátételével végezte. Szolgáljon erre nézve példaképen: *ki-ag-í* „szeret-*i*", *šu-bal-í* „megszeg-"*i*, továbbá *mi-gul-i* „elpusztít-*ja*", *ša-kur-í* „megmásít-*ja*" stb. A sumír **infinitivus** alakítása is, megint a magyar hasonlatosságára, az igetőhöz csatlakozó *-ní* utórag által történt s *ru-ní* „épít-*ni*", *ša-ura-ní* „kitöröl-*ni*", *tum-ní* „kifoszt-*ni*", *ud-du-ní* „végrehajt-*ni*" stb. jelentéssel bírt s épp úgy, mint a magyarnak, nem volt a sumírnak sem „haben", „habere" igéje (Wiedemann 11. jellege), hanem e helyett a *gal* és *tug* (mindkettő „van" és „van neki") igéket használta. Hogy a **személyi igeragozás**-nál is épp úgy, mint a magyarban, ugyanaz az utórag jött alkalmazásba, mely a főnév mellett birtokos névmásul szolgált, azt szinte fölöslegesnek tartom kiemelni; mégis hadd álljon itt egypár mutatvány: *ki-ag-a-mu* „szeret-*em*", *ad-da-mu* „aty-*ám*", *gar-ra-zu* „csinál-*od*", *a-šag-zu* „szántóföld-*ed*".

Ugyanaz az esetem a **név**-képzőkkel, a mit föntebb az igeképzők vonatkoztában elpanaszoltam. Dr. Munkácsi ezeknél is az ural-altaji nyelvektől való teljes különbözés tanuságakép állítja **elénk**, hogy a sumír nyelv őket a tő **elé**, nem pedig **mögé** helyezi s mutatványképen idézi a *nam-dingir* „isten-*ség*" és *nam-lugal* „király-*ság*" szavakat. De hiszen a sumír nyelvnek voltak utórag-ul szereplő névképzői is Így a **hírhedtté** vált *har-szag* „hegység", *ur-szag* „bajnok", *dub-szag* „homlok", *gi-bil-lal* „fáklya", *giš-lal* „ellenszegülés", *ki-lal* „súly, teher", *a-gal* „kovács", *hi-gal* „hőség", *ki-gal* „fönség", *a-tug* „erős —", *ni-tug* „vagyonos —". *sza-tug* „értelmes ember" stb., sőt a két utóbbi képző a mi „-talan, -telen" képzőnk hasonlatosságára, tagadó formában is előfordul, p. o. *mu-nu-gal* „név-*telen* ember, senki fia". *ši-nu-tug* „értelm-*etlen* (helyesebben talán „szem-*telen*) ember" stb. Hanem hát az ítéletben itt is ott van a rugalmas „**egy része**". Pedig talán nem is oly nagyon kardinalis és kizárólagos ismérve ez a hátulállás az ural-altaji nyelveknek. Hiszen ugyanezt a *-heit, -keit, -schaft, -ung*

stb. névképzők tanusága szerint megtaláljuk a németben s megvan az indogermán nyelvcsalád számos más tagjánál és a sémi nyelvekben is.

Fölemlítendőnek tartom itt, hogy ezek a sumír névképzők magukban is állhattak, a mikor speciális szóértékük volt. Így *nam* = „sors, végzet"; *szag* = „fej, csúcs, tető, éle, hegye, elseje valaminek"; *lal* = „megtölt, tele van"; *gal* és *tug*, mint már föntebb érintettem: „van, van neki" stb. S bizonyára így volt ez hajdan a magyar nyelv *-alom*, *-elem*, *-ság*, *-ség* stb. névképzőivel, sőt így volt, kétségtelenül, declinationális ragjainkkal; csakhogy egykori szóértéküket nyelvünkben elvesztették s értelemnélküli utóragokká, vagy képzőkké sorvadtak. A mi különösen emez utóbbiakat, a declinatonális ragokat illeti, a „Halotti beszéd" azok közül a *-ba*, *-be* és *-ból*, *-ből* ragokat még nem ismeri, hanem helyettük a *bele* és *belől* szavakat használja. Épp úgy nem fordul elő benne *-nak*, *-ban*,*-tól*, hanem egyszerűen a *-nek*, *-ben* és *-tül* ragok alkalmazvák mind az al-, mind a felhangú tőszavak mellett. Sőt hogy e ragok (valamint talán a névképzők) hajdan a tő *előtt* is állhattak: tanuság arra nézve személyes névmásainknak ma is érvényben levő ragozása (*ben(n)-em*, *nek-em*, *től-em*, *vel-em* stb.), melyet én az ősgrammatika egyik kövületének vélek.

Utolsó nyelvtani érve dr. Munkácsinak, hogy a sumír „a jelzőt a jelzett *után* veti s idézi az *e-gal* „palota" szót, a mely összetétel szó szerinti jelentése „ház + nagy". Idézhette volna a teljesen hasonló összetételű *lu-gal* „király" szót, a mely szó szerint szintén „ember + nagy".

Itt megint ismétlődik az az eset, hogy a jelzőnek a jelzett *előtt* való állása nem kizárólagos jellege a magyarnak, vagy egyáltalában az ural-altaji nyelveknek s a magyar „*jó* nap"-ra „*guten* Tag" a német és „*bon*-jour" a franczia válasz, holott mindkét részről tagadjuk az egyazon nyelvcsaládhoz való tartozást. Aztán a „bab-*leves*", vagy „malacz-*pörkölt* s egyéb ily culinaris dolgoktól eltekintve, nekünk magyaroknak is vannak „had-*nagy*", „vár-*nagy*", „fa-*vágó*", „ló-*kötő*", „apa-*gyilkos*", „nap-*számos*" s más ily elég régi szó-összetételeink, a melyekben épp úgy, mint a sumírnál, hátul áll a melléknév. Hát hiszen igaz, hogy ezek a szavaink speciális jelentéssel bírnak s nem *leves* babot, *pörkölt* malaczot, *nagy* hadat stb. akarnak kifejezni. Ki akadályoz azonban bennünket abban a föltevésben, hogy ugyanez az eset az idézett sumír szó-összetételeknél is? Nem-e valószinű, sőt kétségtelen, hogy a sumír is a maga *e gal*-ja alatt nem pur et simple valamely nagy, terjedelmes épületet, hanem oly specialitást értett, a mit mi „palotá"-nak nevezünk és hogy *lu-gal*-jának szintén nem kellett okvetetlenül iromba, nagy embernek lennie, hanem lehetett kis termetű, vagy éppen törpe is? Sőt a mi speciálisan a „lu-gal" szót illeti, folyvást kérdéses, hogy vajjon helyes-e a

megszokott olvasás, mely a jelző „gal“ szót a jelzett „lu“ mögé helyezi. Írásban, a már egyített ékjegyen is mindig a „gal“ szó jegye áll elől; némely archaicus fölíráson pedig, melyeket éppen a legódonabb korból valóknak s a širburlai királyokat századokkal előzőknek tartanak, a két szó ékjegye teljesen el van különítve egymástól, itt is a „gal“ szóé állván elől. De van a sumirnak ezenkívül is számos oly szó-össszetétele, melyben csakugyan a jelzőé az első hely. Így *a-hu* („*erős* + madár“) „sas“, *dar-hu* („*tarka* + madár“) „tyúk“, *gal-zu* („*nagy* + tudás“) „bölcseség“, *gu-an-na* („*fényes* + ón“) „fém“ *gu-babbar* („*fényes* + fehérség“) „ezüst“, *hul-šag* („*gonosz* + szív, indulat“) „rossz ember“, *num-gir* („*fölső* + tör“) „villám“, *num-ma* („*fölső* + ország“) „Felföld“.

Eddig terjeszkedik dr. Munkácsi a sumír nyelv taglalásában. Teljesen kikapcsolja ellenben a vizsgálódás alól éppen a leglényegesebb grammatikai elemeket. Ilyeneknek tartom mindenekfölött, hogy a sumír nyelv

nem isoláló, nem is flectáló, hanem **agglutináló volt** s épp e tulajdonságának fölismerése vitte rá Oppertéket, hogy részére az ural-altaji nyelvcsaládban keressék az otthont. Hogy például declinationális ragozása mily szembeszökő módon egyez a magyarral, annak illusztrálására szolgáljon a következő néhány mutatvány: *kur-kur-ra-gi* „országok-*é*“, *alan-na-ku* „szobor-*rá*“, *irin-na* „czédrus-*ból*“, *dingir-ri-ní-ka* „isten-*ek-nek*“, *lugal-a-ma-ka* „király-*om-é*“, *lugal-a-na-gi* „király-*a-é*“, *namti-mu-šu* „élet-*em-ért*“, *nitah-zu-ra* „szolg-*ád-nak*“, *nin-a-ni-ir* „nén-*jé-nek*“ („úrnő-*jé-nek*“), *mada-ni-ta* „ország-*á-ban*“, *uru-ni-ku* „város-*á-ra*“, *Girszu-ki-ta Uruazaga-ku* „Girszu-*tól* Uruazaga-*ig*“ stb. Van ugyan itt is egy-két eltérés, midőn a declinationális rag megelőzi a birtokos névmást, mint p. o. *nam-nunna-ka-ni* „fönség-*é-nek*“; midőn azonban a finnistákat a mordvin *kudo-so-nzo* „ház-*á-ban*“, *kudo-sto-nzo* „ház-*á-ból*“ stb. szerű ragozás eltérése nem akadályozza az együvétartozás hirdetésében: a sumír ragozás e pár kivétele sem lehet ok a rokonság tagadására.

A magyarral megint találkozó másik főjelleg, melyet a sumír feltüntet, a **grammatikai genus teljes hiánya**. Hogy a gyakorlati életben az egyik nemet a másiktól mégis megkülönböztesse, a „fiú“-t *dumu-nitah* („gyermek + hím“), a „leány“-t *dumu-szal* („gyermek + nő, nőstény“), a „férficseléd“-et („rabszolgá“-t) *nitah-gin*, a „nőcseléd“-et („rabnő“-t) *szal-gin*, a „kanczá“-t *am-gan*, a „*csődör* csikó“-t *nitah-gira*, a „*bika*-borjú“-t *gud-amar*, az „üsző“-t („*tehén*-borjú“-t) *lid-amar* szóval jelölte stb.

Épp oly erősen kidomborodó jellege volt a sumír nyelvnek **a névelő, az artikulus mellőzése**, a mely irányban még tovább ment a mi nyelvünknél is. Csak egyes esetekben, midőn a szót emphatice nagyon ki akarta

emelni — akkor használta ugyanazt az *-í* utóragot, melyet a tárgyragos igeképzésnél is alkalmazott. Ilyenek voltak *an-í* „a menny“, *kalam-í* „az ország“, *lugal-í* „a király“, *ma-í* „én!“, *za-í* „te!“ stb.

Szinte szertelenségbe ment a sumír nyelvben a **hangilleszkedés**. Nem tűrte a mássalhangzó összecsomósodását s nincs rá eset, hogy sumír szó egynél több mássalhangzóval kezdődjék. Sőt, hogy csomósodásukat a ragok és utóképzők bekapcsolásánál is megakadályozza: a hol csak szerét ejthette, közbeszúrta az *-a* phonetikus kiegészítőt; nehogy azonban ezzel ismét a másik túlságba csapjon át: ha a tőszó mássalhangzón végződött, azt legtöbb esetben átszármaztatta a kiegészítőre is, illetve ebben az utóbbiban megismételte a tőszó mássalhangzóját. Így keletkeztek: *ab-ba, ad-da, šag-ga gal-la, kalam-ma, gin-na, dingir-ra* stb. Sőt a hangzatosság kedvéért igen gyakran maga a kiegészítő is átidomul a tőszóban prädomináló magánhangzó szerint, kivált mikor az a követő ragban is megismétlődik s nem egyszer találjuk p. o. a *dingi-ri-ni* s más ily alakokat.

Én nem kicsinylem a syntaxis nagy horderejet a nyelvrokonításnál. Azt tartom mindazonáltal, hogy az itt röviden érintett négy karakteristikumnak még nyomatékosabb a jelentősége.

Végre igen jellegzetesek a sumírnak a *számnevei* is. Kezdetben, a beköltözés idején — úgy látszik — még csak az *egy* kéz ujjainak megfelelő *ötös* számrendszernél tartott s abból csak később fejlesztette ki a *tízes* és *hatvanas* rendszereket. Így

aš, giš „egy“, *i-aš* (5 + 1) „hat“,
man, min „kettő“, *i-min* (5 + 2) „hét“,
iš, uš, „három“, *i-us* (5 + 3) „nyolcz“,
lim, nim „négy“, *i-lim* (5 + 4) „kilencz“,
i, ia „öt“, *u, un* (újsumír *gin, vun*) „tíz“,
u-giš (10 + 1) „tizenegy“
u-min (10 + 2) „tizenkettő“,
un-uš (10 + 3) „tizenhárom“,
u-lim (10 + 4) „tizennégy“,
u-ia (10 + 5) „tizenöt“,
un-i-aš (10 + 5 + 1) „tizenhat“,

niš, šana „húsz“ *šuš-u* (60 + 10) „hetven“,
niš-ia (20 + 5) „huszonöt“ *šuš-šana* (60+20; egyszersmind $^{20}/_{60}$),
šibu, ušu (újsumír *guszil*) „harmincz“ *iš šibu* (3 × 30) „kilenczven“,
nimin „negyven“, *nir* „hatszáz“,
ninnu „ötven“, *šar* „háromezerhatszáz“,
šuš „hatvan“, *šar-gal* „harminczhatezer“.

Megvolt ugyan a sumírban a „száz“ = *mí*, a „kétszáz“ = *iš sana* (3 × 60 + 20, benne a „60“ magától értetődvén) és a „háromszáz“ = *gin-guszil* (10 × 30) szó is: ezek azonban kétségtelenül már későkori semita csinálmányok.

*

Az előadottakkal azt óhajtottam első sorban bebizonyítni, hogy korai még az az állítás, hogy a sumír nyelvnek nem az ural-altaji nyelvcsaládhoz való tartozása már el van döntve. Mert igaz bár, hogy Budenzék ezt az ítéletet hozták, hozták azonban még abban az időben, mikor a sumír nyelvnek a megismeréséhez annyira csekély anyag állt rendelkezésre, hogy annak alapján ítélkezés nem, csak vélekedés volt helyén s a mikor még az is erősen vitatott kérdés lehetett, hogy sumír nép és nyelv egyáltalában csak léteztek is valaha. És hozták ítéletüket ennek a kevés anyagnak is beható tanulmányozása, kellő megismerése, méltányolása nélkül — ugyanakkor, a mikor a sumirologiában szint annyira jártas és nem kevésbbé tekintélyes más altajisták a rokonság mellett szavaztak. Azóta pedig altajista részről senki többé hozzá se szólt a kérdéshez.

Kimutatni óhajtottam továbbá, hogy a Budenzék ítélkezése óta napvilágra került végtelenül nagyobb tömegű s folyvást szaporodó anyag számos oly jelenséget szolgáltat, a melynek elfogulatlan, előítéletmentes tanulmányozása nemcsak hogy ki nem zárja, sőt fokozza a rokonság valószinűségét. Budenzék ítélkezésének az akkori körülmények közt való teljes jogosultságát, alaposságát ha tehát el is fogadjuk: a revisio nemcsak méltányos, hanem szükséges. Nem állítom én, hogy ennek a revisiónak aztán okvetetlenül ki *kell* derítnie az ural-altaji rokonságot, vagy éppen a magyarral való első ízű összetartozást. A mondó vagyok csupán, hogy a valószinűséget támogató ama jelenségek fölülvizsgálása nélkül, a süppedékre épített korábbi ítélkezéshez való csökönyös ragaszkodás sok látszatával bír az elfogult egyoldalúságnak.

S ezt a revisiót, mint Weissbach s az ő nyomán Mahler tette, sőt a mint már Oppert és Lenormant tevék —, az altajisták hivatásának és föladatának tartom részemről is, teljesen hozzájárulván ezzel dr. Munkácsinak ahhoz a nézetéhez, hogy a sumír nyelv kérdésében való ítélkezésre egyedül az altajisták illetékesek.

Az az altajista azonban, a ki az ítélkezésre vállalkozik, ne csupán altajista, hanem legyen egyszersmind avatott sumírolog, mert a nyelv szókincse, szerkezete és — különösen — az archaikus ékírás alapos ismerete nélkül ítélkezésének nincs és nem lehet bázisa. Hangsúlyozom újból az ékjegyek alapos ismeretének, beható tanulmányozásának szükségét. A mit

ezekről és hangértékükről tudunk, mindaz babiloni-asszir semita retortán keresztül jutott át hozzánk. A babiloni-asszirnak azonban igen korlátolt volt a hang-regiója. A dyphtongusoktól el is tekintve, nem ismerte azokat a hangokat, melyeket mi az *o*, *ó*, *ő*, *ű*, *f*, *v* betükkel fejezünk ki; ennélfogva például a „tűz" és „égni" jelentésű az a szó, melyet az asszir *bíl*-nek transcribál, hangzhatott *fűl*-nek is az eredetiben; az asszir által *ada*, *aṭa* és *ata*, tehát a *d* és *t* közt bujkáló hangértékkel kifejezett s „atya" jelentésű egy másik sumír szó pedig akár — *atya* is lehetett. A sumírologok kezdik is már kihámozgatni az asszir kéreg alatt eltompítva lappangó valódi sumír hangértékeket. Részemről azonban arra gyanakodom, hogy altajista fül, altajista nyelv- és hangérzék kellene oda.

Sőt, hogy az ítélet teljesen szilárd alapot nyerjen: az altajista búvárnak amazok mellett, még jártas semistának is kell lennie.

Az Assurbanipál könyvtárából kikerült bilinguisek és sumír szövegek ugyanis késökori semita gyártmányok kétségtelenül. Sőt az assyrologok újabb nemzedékének egy része még a legrégibb kor ismert sumír fölírásait is nem sumír, hanem semita szerkesztményeknek tartja s azok nyelvét Winckler a középkor szerzetesei által megalkotott „konyha-latin"-nal helyezi párhuzamba, erősen vitatván, hogy keletkeztük idején a sumír nép már ki volt halva. Én nem hiszem. A Gudia-kor brachycephal fejei, meg a velük egyidőbeli s a későbbi asszir királyszobrokkal egybehangzó jellegű dolihocephal alakok arról tanuskodnak, hogy a két faj a történelmi korban is sok ideig együtt élt a babiloni síkságon, I. Nabukadnezar szobra pedig arra bizonyít, hogy a „kerekfej" a későbbi időkben sem veszett ki teljesen. Kétségtelen mindamellett, hogy Gudia korában a sumír nyelven már érvényesülnie kellett annak a semita befolyásnak, a melynek hét-nyolcz évszázaddal előbbi jelentkezését Naram-Szin és apja „az öreg" Sargon tiszta sémi nyelvű fölírásai okmányozzák s a mely befolyásnak nyomatékos megnyilatkozásaként csakhamar végbemegy az *eme-šal*, az „új-sumír" kialakulása, Hammurabi sumír szövegeinek nyelvtani szerkezetében pedig szembeszökő módon elharapódznak a rikító semitizmusok. Sőt vannak komoly sumírológok, a kik Intímina, Lugalzaggiszi és kortársaik fölírásain s azok szókincsén, tehát Gudia előtt jó másfél-kétezer évvel, már érzik a semita nyomást.[1] Hogy tehát a sumír nyelv

[1] Ezen az alapon Thureau Dangin már le is foglalta — egyebek közt — az Intímina kúpfölírásán előforduló *aba* „apa" szót a sémi nyelv részére, miután babiloni-asszirban is „apa" = *abu* s a héberben szintén megvan az *av*. Minthogy azonban a mi harmadik királyunk *Aba* Sámuel prädikatumából s az ősnemes *Aba*ffy-család nevének első tagjából következtetve, a magyar „apa" hajdan *aba* volt s Kunoss szótárának tanusága szerint a csagataj *aba* is „Ahn, Vater": azt tartom,

fölött való döntés helytálló legyen: az ítélkezőnek helyes érzékkel, alapos készültséggel szükség bírnia arra nézve is, hogy föl tudja ismerni azt a rejtelmes határt, a melynél szókincsben, szófüzésben kezdetét veszi a sémi hatás. Föl bírja ismerni, meg bírja különböztetni nevezetesen, hogy például valamely nyelvtani alak nem-e csak sémi becsempészés, vagy sémi befolyásra visszavezetendő.

Mindenekfölött szükséges ezek mellett, hogy az ítélkező a másik oldalon is legyen óvatos. Ne vigye túlságba az akadékoskodást, szőrszálhasogatást s ne akarja a sumírt a most élő ural-altaji nyelvek egyikének vagy másikának a kaptafájára fölhúzni, hogy ha aztán legcsekélyebb ránczvetés nélkül nem illik rá: mint hasznavehetetlent eldobja. Az élőnyelv évezredek szünetlen esztergályozgatásának az eredménye s minél nagyobb idő óta, minél több műhelyben, azaz nyelv-képződésben folyik az idomítgatás munkája, annál nagyobbá válik, szükségkép, az ős alaktól való különbözés. A mint kivált a nifferi lelhely fölrétegeződéséből bizvást következtethető, legalább tízezer éve, hogy a sumír nép Babilon síkjaira költözött. Hol volt, mi volt akkor az ural-altaji nyelvcsaládban az ágképződés, hát még a mai elgallyasodás?! Könnyü volt az indo-árjáknak, mégis csak a mult század pitymallatán jutottak el a fölismerésig; holott őket az írott nyelvemlékeknek csaknem megszakadatlan lánczolata kötötte össze a nyelv-össel. A finnek első nyelv-emléke ellenben a XVI. század közepéből, a „Halotti beszéd" a a XIII. század elejéről s még a „Kudatku Bilik" is csak a XI. századból való. Az az űr tehát, mely az ural-altaji nyelvcsalád legrégibb nyelvemléke és amaz ős idő közt tátong, mikor a sumír nyelv organicus életet élt: jó négy-ötezer évre rug s a rokonság eleve föltételezése mellett is csak a család egyetemének az összehasonlításba bevonásával áthidalható. Szókincsében, grammatikájában az eltagozódásnál az ivadékok mindegyike magával vitt és megőrzött valamely ős jelleget, mely a másiknál, harmadiknál talán elkallódott, kiveszett, de a mely egyes daraboknak egymáshoz illése documentálja az összetartozást. Ha a sumír nyelvre nem illik rá ez a mozaik: akkor kétségtelen, hogy semmi köze a családhoz; ha ellenben kardinális jellegeinek párja ama darabok közt megtalálható: hiba, sőt bűn a rokonság meg-

hogy a franczia tudósnak nincs igaza. Mert ha az „ős-jövevénység" elméletének az álláspontjára helyezkedünk is, kevésbbé hihető, hogy időben és térben egymástól oly igen távol álló nyelvek, mint a sumír, a magyar és csagataj, egyenkénti átkölcsönzés útján jussanak e közös szavukhoz; mig ellenben a sumírral együtt élt, de a babiloniban, asszirban késő időkig fenmaradt ős sémi nyelv a sumírtól kölcsönzött szót könnyebben tovább adhatta vele hosszas contactusban állt ócscsének, a hébernek meg a többi rokonnak.

tagadása. Hiszen az altajisták folyvást keresik azt az ős nyelvet, azt az ural-altaji szanszkrit-ot, mely a család szétszóródott tagjait egymással összeköti. Valóban megfoghatatlan, hogy nem kapva-kaptak a sumir nyelv életre ébresztésében kinálkozó alkalmon, a mely őket esetleg nyomra vezethetné.

Aztán meg — fölfogásom szerint — nem is egészen helyes a sumír nyelv ügyét, mint eddig történt, magában álló, zárt fogalomként pertractálni, hanem összekapcsolandó volna vele a környezet s arra is kiterjesztendő volna a combinativ vizsgálódás.

Mesopotamia semitái, legnagyobb virágzásuk idején is, oly népek közé voltak beékelődve, a melyek tőlük fajra, nyelvre teljesen különböztek, egymás közt ellenben többé-kevésbbé szoros rokonságban állottak s a melyek azon egy nép- és nyelvcsaládnak mintegy rétegzetes szétterjeszkedését sejtetik. Legalább így tartják az asszirológok; mivel hogy az altajisták még annyi tudomást sem vettek róluk, mint a sumírokról. Alól a Perzsa-öböl partjain, messze be a Kelet ismeretlen regióiig lakott a hatalmas *elam* nép, melyet már a širburlai „öreg" patiszik fölírásai emlegetnek, a melynek egyik válfaja, a *kassu*, hatszáz éven át adott uralkodókat Babilonnak és a mely nemcsak a sumírokat, hanem az asszir birodalom romlását is túlélte. Föntebb az *ó-méd*, elnyúlva a Káspi-tó alá, meg tovább; az asszir királyok keleti terjeszkedésének legfőbb akadálya. Északon, hátát a Kaukázusnak meg a Fekete-tengernek vetve, az *ó-örmény;* nyugaton — egyrészt le az isszusi öbölig, másrészt be Kis-Ázsiába, egészen az aegeumi tenger partjára — a *khéta* nép, melyről a Hammurabi kora előtti ominák is már sokat regélnek.

E földségeken is megindult s javában folyik a kutatás s gyülemlenek a leletek, melyek az őslakók életére, nyelvére több-több világot derítenek. Az elamiról már ezelőtt jó hatvan-hetven évvel meg volt állapítva, hogy a három nyelvű *behisztuni* fölírás második idiomája az övé és hogy agglutináló volt. Hanem eleddig a kutatás e földségen nagyon nehezen haladt tovább s a leletek csupán néhány töredékre szorítkoztak; számukat azonban nagy tömmeggel megszaporították újabban a pár év előtt megindult Morgan-expeditio *szuszai* leletei, a melyeken most folyik a derítés, világítás. Egyre szaporodnak az Ararat-környéki s Van-vidéki leletek is; hasonlóképen a ciliciai és commagenei, az Anti- meg a pontusi Taurus-mellékiek. De az altajisták tisztes tábora minderre rá se hederít.

Pedig számos oly jelenség mutatkozik már is, a mely legalább platói érdeklődésüket fölkelthetné. Egyik fölírásában I. Adad-Nirari (Kr. e. XIV. évszázad) asszir király arról tesz említést, hogy (ugyanazon a vidéken, mely a következő asszir fölírásokban Nairi nevet kapott s az ó-örmények nagy birodalmának része volt) apja Pudi-il a **turuki** néppel viselt háborút; pár

évszázaddal később pedig I. Tiglatpilezar (Kr. e. XII. évszázad elején), szintén asszir király, emlegeti a **kumanu** nagy nemzetet, a melynek emlékét a Commagene tartomány-név a késő római korban is föntartotta. Ha pedig sikerül annak megállapítása, hogy a khéták nagy királyának, Khetaszarnak azt a fejedelmi testvérét, ki a kádesi nagy ütközet alkalmával II. Ramzes rohama elől az Orontes habjai közé menekült, — a thebai Memnonium falán levő s nagy csataképpel is illustrált fölírás, meg Pentaur hőskölteménye csakugyan „*Madsarim* fejedelem" néven említik és hogy ebben a névben az *-im* a többes szám ragja csupán: még — ne adj' isten! — az talál kiderülni, hogy a helyes olvasás „*madsar-ok* fejedelme" és hogy ennélfogva a nagy khéta-családban a madsar nép, vagy törzs oly előkelő szerepet vitt, hogy a nagy király a saját testvéröcscsét állította az élére. Nagyon meglehet, hogy ezek a névhasonlatosságok a puszta véletlenség pajkos szülöttei. De mert a másik lehetőség sincs kizárva, annál inkább és ab in vizis eldobjuk tehát, mivelhogy — megvan?

Szóval a sumír kérdés és tartozékai nemcsak hogy nincsenek még letárgyalva, sőt rajtuk a derités javában folyik. És ebben a munkában a legfontosabb föladat éppen az altajistákra, azok közt is mindenekfölött a a szak magyar művelőire *várna*.

De hiszen ezt a nézetet, ha nem is egész terjedelmében, maga dr. Munkácsi is osztja. Sőt jelentése záró részében kenetteljes szavakkal serkenti a magyar tudományosságot, hogy „ne zárkózzék el a sumír régiségek búvárlatától". Csakhogy midőn egyszersmind azt hirdeti neki, hogy azonban ebből a búvárkodásból a magyar nyelvre semmi hasznot ne reméljen: útravalóul az agyonvert nemzeti sovinismus hullájával gyömöszöli meg a szeredását.

Nagy sor a sovinismus s nagy annak a jogosultsága még a komoly tudományosság körében s abban az esetben is, ha a következmény, az eredmény nem váltaná valóra. Tévedni tévedhet, de czélja mindig magasztos: a nemzeti nagyság, a nemzeti prestige emelése; minélfogva nem hogy elfolytani, sőt szítani volna érdemes. Büszkék vagyunk Kőrösi Csománkra s ma is kéjelmesen sütkérezünk abban a sugárban, mely az ő világszerte méltányolt érdeméből ránk vetődik. Pedig ő a tibeti nyelv fölfedezésének vagy az általános tudomány valamely más czéljának a kedvéért ugyan ki nem mozdult volna falujából. Egyedül a lángoló fajszeretet, az ősmagyarok föltalálásának az óhaja és reménye volt az, a mi markába nyomta a vándorbotot. Sőt példa erre maga dr. Munkácsi, a kit — teszem — az *osszet* tanulmányozására aligha csupán maga e nyelv speciális szépsége serkentett, mint inkább a benne talált magyar nyelvészeti vonatkozások, tehát itt is a faji sovinismus — buzdítottak.

Ugyanazért ha Somogyi könyve s agitációi botrányos fölületességek, állításai piramidális badarságok volnának is: nem lebunkózandónak, hanem becsülendőnek tartom őt, mert úgy mutatkozik, hogy tettét merőben az izzó magyar sovinismus vezette. S habár hangja szokatlanul rikító talán, csakugyan megvan az az eredménye már is, hogy visszhangot bírt verni a tunya sziklafalból. Hátha esetleg harmonikus zsongássá simul a fölriasztott hanghullám s televényföldbe kerül a viharba dobott mag?!

Galyóczy János.

*

Néhány szó a sumir rokonság védelméhez.

Érdemes munkatársunknak itt közölt fejtegetéseire észrevételeimet röviden a következőkben foglalhatom össze:

Az ural-altaji ethnikai kör szakmunkásai közt tudtommal ma sincs számbajöhető, ki a sumirnak az ural-altaji nyelvcsaládhoz való tartozását vallaná.

Tisztelem és becsülöm azt az érzelmi forrást, melyből Galgóczy János ellenvetései fakadnak, de ez nem jogosíthatja föl őt arra, hogy az „altajisták" egyértelmű állásfoglalásában az „elfogult egyoldalúságnak" csak „látszatát" is keresse (l. u. i. 142. l.). Ahlquist-ról, a finnek néhai ünnepelt költőjéről s tudósáról, s Donner-ről, a szintén kiváló finn tudósról csak nem vélheti senki, hogy nem hű és lelkes fiai nemzetüknek, sőt miután tisztelt ellenfelem szíves volt bennem is elismerni a „faji sovinismust", bátorkodom remélleni, hogy ezt rólam sem gondolja. Dehogy engednénk mi akár egy levélkét is letépni az ősi dicsőség koszorújából! De tudományos kutatás terén nincs helye az ábrándoknak s a ki ilyeneket hajszol, bizony-bizony nem végez hazafias cselekedetet.

Az a Winkler, kire akadémiai jelentésemben hivatkozom, nem *Winckler Hugó*, hanem Dr. Heinrich Winkler, az ural-altaji népeknek és nyelveknek nagyhírű búvára. Ez „Uralaltaische Völker und Sprachen" (Berlin, 1884) cz. jeles művében egy jegyzetben nyilatkozik először a sumir kérdésről a *méd* nyelv kapcsán, melyet szintén nem sorolhat az ural-altaji nyelvekhez. Itt közölt szavai a következők (169. l.): „Dass ich das noch ungleich weiter entfernte Sumerisch nicht ural-altaisch nennen kann, *nie* nennen konnte, bedarf kaum einer Bemerkung. Ich erinnere an den Hauptschen Vortrag und Donners beigegebene Beobachtungen. Schon die dürftigen Notizen von F. Hommel u. Schrader in Ztschft. d. Deutsch. Morgenl. Ges. Bd. 29. u. 32. zeigen den *un-uralaltaischen* Charakter der Sprache, und ganz verfehlt ist es aus früher angegebenen Gründen, die Zahlwörter andeutungsweise den

Finnischen anzunähern, wie de Sayce ebendort Bd. 27. versucht. Die Arbeiten von Rawlinson und Lenormand sind mir nicht zugänglich, dass dadurch aber Sumerisch und Akkadisch als ural-altaisch erwiesen werden sollte, ist nach dem Charakter dieser Dialecte *absolut unmöglich*". — Újabb nyilatkozata szerzőnknek e tárgyban „Die Sprache der zweiten Columne der dreisprachigen Inschriften und das Altaische" (? 1896) cz. művében (63. l.) olvasható, hol szintén kiemeli, hogy: „Ebenso wenig, wie das Susische, ist das Sumerische und Akkadische altaisch".

Donner legutóbb nem a nyolczvanas évek elején hallatta szavát a sumir rokonság tárgyában, mint G. véli (l. u. i. 134. l.), hanem 1901-ben, „Die uralaltaischen Sprachen" cz. értekezésében (l. „Finnisch-Ugrische Forschungen". I: 133. l.) Röviden vázolva az e kérdésre vonatkozó nézeteket, a magáét ekképen adja elő: „In einem Anhange zu P. Haupt's Vortrag über die akkadische Sprache auf dem Orientalistenkongress zu Berlin 1883 hatte ich Gelegenheit mich über die bis dahin vorgebrachten Beweise einer Verwandtschaft des Sumero-Akkadischen mit den ural-altaischen Sprachen auszusprechen. Der leise Anfang einer Vokalharmonie, sowie die formalen Ähnlichkeiten waren meiner Ansicht nach so wenig durchgreifend, dass man dieselben Erscheinungen auch in afrikanischen Sprachen vertreten sehen konnte. *Das Akkadische könne daher mit keiner der jetzigen uralaltaischen Sprachen in nähere Verbindung gebracht werden, um so weniger lägen hinreichende Beweise für eine Urverwandtschaft aus einem Sprachzustande vor, von dessen Wesen und formaler Struktur wir keine Ahnung haben können.* Vorausgesetzt auch, dass alle von Hommel in der erwähnten Abhandlung (Zeitschrift für Keilschriftforschung I. 1884) vorgebrachten Keilschriftformen richtig gelesen seien, könnten sie meines Erachtens doch nicht die Verwandtschaftsfrage entscheiden. Was besonders die verglichenen Zahlwörter betrifft, stimmen gewiss einige Formen mit den entsprechenden türkischen überein. Da es aber im Akkadischen von einander lautlich ganz abweichende Wechselformen für dieselben gibt, ist das ursprüngliche oder gewöhnliche Zahlwort unsicher; unbekannt ist auch, inwieweit hier *Lehnwörter* vorliegen. Dass solche zuweilen in ausgedehntem Grade gebraucht werden, zeigt das Brahui, welches zu den drei einheimischen *asi* 1, *irā* 2, *mus* 3, alle sieben folgenden aus den Sanskritsprachen entlehnt hat, während sich die anderen Dravidasprachen selbständiger Ausdrücke bedienen. *Die Frage nach einer Verwandtschaft des Akkadischen mit dem Altaischen muss ich daher wie vor zwanzig Jahren verneinend beantworten*".

Ez, azt hiszem, eléggé határozott állásfoglalás s bár csak a régit ismétli, mégis Galgóczy kívánságának megfelelően „új sütetü".

Valóban meglepő az a tanács, melylyel a sumir rokonság védelme ellensúlyozhatni véli ama nézetemet, hogy nem lehet szó rokonságról „oly nyelvnél, melynek szerkezete annyira különbözik az ural-altaji nyelvekétől, hogy *név- s igeképzőinek egy részét a tő elé helyezi*". E tanács szerint „egyszerű itt az eligazodás; tekintsünk el ettől az *egy résztől*, tartsuk magunkat a másikhoz s mindjárt bebizonyítva áll elénk a rokonság" (l. u. i. 137. l.). Ha e tanácsot követnők, belevonhatnók a rokonságba mindjárt az indo-germán és sémi nyelveket is, mert ezekben is hol elől, hol hátul csatlakoznak a tőhöz a név- s igeképzők. Ellenben egyik fő jellemző vonása az ural-altaji nyelveknek, hogy bennük előljáró képző és rag nincsen.

Galgóczy szerint van. Íme: „*fog* ajándékozni", hol a „*jövő időképző előlre kerül*". „Ez a *fog* egyszersmind koronatanu arra nézve, hogy *a magyar nyelvben nem absolut törvény az igeképzők hátul állása*" (l. u. i. 138. l.). Engedje meg tisztelt ellenfelem, nem akarok vele szemben kíméletlenkedni; de kérdezzen meg egy középiskolai tanárt, hogy minő osztályzatot adna egy első osztályos nebulónak, ha tőle ilyen magyarázatot hallana.

G. súlyt helyez arra, hogy „a sumirban szakasztott úgy, mint a magyarban, az *igető* a jelentő mód jelen idejének egyes harmadik személye volt" (l. u. i. 138. l.). De hát a magyarban a *lak-ik*, *al-usz-ik*, *jö-n*, *ve-sze-n* tője nem a jelentő mód jelen idejének harmadik személye, hanem *lak-*, *al-*, *jöv-*, *vev-* s szintígy eltérő a tő alakja a vogul *äl-i* „öl", finn *mene-e* „megy", török *sev-er* „szeret" nyelvtani szerkezetekben. A mit G. említ, nem ural-altaji vonás.

Szintigy becses egyezés G. szerint, hogy az ige tárgyas ragozásában a sumir „szakasztott úgy, mint a magyarban *-i* utórag hozzátételével" alkotja a jelentő mód jelenidő 3. személyét, pl. *ki-ag-í* „szeret-*i*", *šu-ba--i* „megszeg-*i*" (l. u. i. 138. l.). De hát tudnivaló, hogy a magyar *-i* végzetnek *-ja*, *-je* az előzménye (v. ö. *vár-ja*), ez pedig magánhangzós végzetével még előbbi *-jæj*, *jëj*-féle előzményre utal, mely a magyar 3. személyű névmás eredeti kezdő mássalhangzójának kétszeres alkalmazása (az első t. i. a 3. személyű tárgyat s a második a 3. személyű alanyt jelöli), végül hogy az itt szereplő *j* valamikor a rokon nyelvek tanusága szerint egy *s*-féle hangból fejlődött. Tudja ezt a változatos alakú fejlődést G. a sumir *-i* végzetre nézve is kimutatni? Ha nem, mit ér az 5—6 évezred előtti sumir *-i* hangnak összetalálkozása a legmodernebb magyar *-i* hanggal? Ugyebár semmit.

Pedig nincs különb tudományos értéke annak sem, hogy „a sumír infinitivus alakítása megint a magyar hasonlatosságára, az igetőhöz csatlakozó *-ni* utórag által történt", pl. *ru-nú* „épít-*ni*", *tum-nú* „kifoszta-*ni*" (l. u. i. 138 l.). A magyar *-ni* (= zürjén-votják *-nï*, pl. *todï-nï* „tudni") főnévi igenév

alkotórészei a *-n* nomen verbale képző (pl. vogul *äl-nė* „ölés“, *min-nė* „menés“) s a lativust jelentő *-é, -i* határozói rag (pl. *bel-é, nek-i*), mely utóbbi eredetibb *-ej*, illetve *-eg* hangzásból fejlett. Igazolható-e mindez a sumír *-ní* infinitivus végzetnél is?

Mi jelentősége van az ily apró hangtestű nyelvtani végzetek szórványos egyezésének?! A finnben *juo-ma* „ivás“, *sano-ma* „mondás“ (*juo-* „inni“, *sano-* „mondani“): a szanszkritban *ghar-má-* „melegség“, (*ghar-* „melegnek lenni“), a latinban *fā-ma* „hír“ (*fari* „mondani“); a finnben *laula-ja* „ének-lő“, *anta-ja* „ad-ó“: a zendben *kair-ja* „tev-ő“ (*kar-* „tenni“), a litvánban *gaid-ja* „énekl-ő, kakas“ (*gid-* „énekelni“); az accusativus ragja a latinban és szanszkritban *-m*, épp így a cseremiszben és vogulban; az indogermán *-mi, -ti* igei személyragokkal pontosan egyeznek a finn-magyar nyelvek 1. és 2. személyű ragjai (v. ö. pl. a magy. plur. *-mo-k, -to-k* személyragokat). Mi következik az efféle esetekből: az-e, hogy a finn-magyar és indo-germán nyelvek rokonok?

A „habeo“ fogalmának „van nekem“, vagy „van nálam“ szólásokkal való kifejezése tényleg igen elterjedt az ural-altaji nyelvekben s ezért emlegetni is szokták a jellemző sajátságok közt. De íme a magyarhoz legközelebb álló nyelvekben, a vogulban *äm ąńše'im* s az osztjákban *ma tājem* szóról-szóra ezt jelentik: „ego habeo“, ellenben a „mihi est“-féle kifejezés a vogulban „habeo“ értelemmel ismeretlen. Ezzel szemben az oroszban is így beszélnek: у меня есть = „nálam van“ = finn *minulla on* = „habeo“ s a héberben is *jēš li* = „van nekem“ = „habeo“. Ez a nyelvi jelenség rokonság bizonyítására alkalmatlan, épp úgy, mint a személyi névmások alkalmazása személyragokul, a grammatikai genus hiánya, a névelő mellőzése, önálló szóknak nyelvtani elemekké való változása s több más, melyekre G. hivatkozik.

Fontos bizonyíték a sumir rokonság ellenében, hogy e nyelv a jelzőt a jelzett szónak *utána* veti, s pl. e fogalmakat „nagy ház“, „nagy ember“ ekkép fejezi ki: „ház-nagy“, „ember-nagy“, sőt a jelzett szó számát s viszonyjelölését is a jelzőn alkalmazza, tehát pl. e kifejezést „hatalmas isteneknek“ így alakítja: „isten-hatalmasoknak“. A mondatszerkesztésnek ez a módja éles ellentétben van az ural-altaji nyelvek sajátságaival s ezt nem enyhíti az a körülmény, hogy a sumirban oly szóösszetételek *is* vannak, melyekben a jelző tag elül áll. Természetes, hogy egyéb fontos egyezések híjában a jelző következetes elülállása sem tenné még rokonná a sumírt. De hogyan lehet a sumir mondatszerkesztés analogiája gyanánt a magyar *had-nagy, fa-vágó, apa-gyilkos* összetételeket említeni (l. u. i. 139. l.)?! Hát ezekben az utótag az előtagnak *jelzője:* a „hadnagy“ annyi-e mint „nagy had“, „favágó“ mint „vágó fa“ s „apagyilkos“ mint „gyilkos apa“? Hogy kihasználná az ily gyöngeséget gúnyra s leszólásra más ellenfél!

Az *agglutinatiora*, mint a rokonság bizonyítékára, ne hivatkozzunk (l u. i. 140. l.), mert ez tudvalevőleg a legkülönbözőbb nyelvcsaládokban megtalálható. Magában véve nem sokat ér a jelzett czélra az sem, hogy a sumir *szókezdő mássalhangzó-csoportot* nem tűr (l. u. i. 141. l.); mert megvan e sajátság a sémi nyelvekben s másutt is. Azt meg éppenséggel nem értjük, hogy miért tartja szükségesnek Galgóczy a sumir számjelzés *ötös* rendszerének hangsúlyozását, (l. u. i. 141. l.) holott közismert tény, hogy az ural-altaji nyelvek számjelzésének régibb rendszere *hetes* volt.

Midőn ezek szerint a sumir és ural-altaji nyelvek között oly kevés s jelentéktelen az egyező, ellenben oly sok és jelentékeny az eltérő vonás, azt hiszem nyugodt lélekkel bocsáthatom az érdeklődő közönség ítélőszéke elé összefoglaló véleményemet, melyet a M. T. Akadémia elé terjesztett jelentésemben a következő szavakkal adtam elő:

„*Szó sem lehet ezek szerint arról, hogy a sumir és magyar nyelvek között bárminő közelebbi viszonyt is fölvehessünk.* Az utóbbinak helyét és rokonságát végleg megállapította a tudomány s hogy a sumirt a finn-magyar nyelvek csoportjába sorozza, arra sem Hommel, sem más számbavehető tudós ma nem gondol, sőt Somogyi sem kisérli meg ennek bizonyítását. Bármily dicsőség ragyogja is be ennélfogva az ősi sumir nép történetét, *annak fényéből tudományos alapon a mi nemzetünk részére osztályrészt nem kérhetünk, reá, mint az elődök érdemére nem hivatkozhatunk,* s ha mégis tennők, minden elfogulatlan ítélő előtt ezért csak *nevetségessé* válhatunk. A magyar nép és nyelv ősiségének kutatásában a sumirnak nincs nagyobb jelentősége, mint más ázsiai (*altaji*, árja, kaukázusi vagy sémi) népnek és nyelvnek, sőt azt mondhatjuk, hogy *magyar szempontból bármely Ural-vidéki rokon nép és nyelv tanulmánya bővebb s biztosabb tudományos eredménynyel biztathat a sumirénál.*

Mindez természetesen *nem azt jelenti, hogy a magyar tudományosságnak el kell zárkóznia a sumir régiségek búvárlatától.* Távol áll tőlem ilyen nézet. Ellenkezőleg, föltétlenül csatlakozom Somogyinak azon óhajtásához, hogy *egyetemeink tanszékein legyen képviselője az assyrologiának is,* melynek szakkörébe a sumir kutatás is tartozik. Hasonlókép helyeselhető az a kívánság, hogy *a sumir s egyéb assyr-babyloni régiségek kellő méltatásban részesüljenek múzeumunkban.* Bízva bízunk benne, hogy így is lesz idővel s hogy nemzetünk fejlődésének kedvezőbb viszonyai közt fokozatosan fog megerősödni a magyar tudományosság is, mely ily módon lassanként mind szélesebb és szélesebb körben fog résztvehetni az európai tudományos törekvésekben. Csupán azt kell kétségbe vonnom, hogy a sumirnak *magyar nemzeti szempontból* valami különös fontossága volna, s hogy ennélfogva az idevonatkozó kutatások előbbrevitele nagyobb kötelességünk lenne más tudományos feladatoknál.“

De ha nézetem szerint el kell immár végképen ejtenünk a sumir és ural-altaji nyelvek *rokonságának* sokat kisértő elméletét, ki kell emelnem, hogy van a sumir kutatásoknak mégis bizonyos jelentősége, mely az ural-altaji népek és nyelvek szaktudósait saját tárgykörük szempontjából közelebbről érdekelheti. Csodálkozom rajta, hogy GALGÓCZY nem méltatta figyelemre vitaczikkében akadémiai jelentésemnek azt a tételét, hogy „egyes szókincsbeli közösségek a sumirban, vagy az ural-altaji nyelvekben *ősrégi jövevényszók*, illetve közvetítő nyelvek útján összefüggő *kapcsolatok* is lehetnek"; pedig tudományos alapon ez az egyetlen fogantyú, melylyel a sumir tanulmányok tudományosságunk sajátos nemzeti feladataihoz valamiképen hozzácsatolhatók, ha nem is több joggal, mint pl. az árjaságra vonatkozók. Ebben a keretben mozogva, talán nem járunk vészes aknák és örvények fölött; mert történeti bizonyosság, hogy a sumir fejlett műveltségü őskori nép volt s mi természetesebb, mint hogy a tőlük terjesztett kulturának világossága minden irányban messze elhatolhatott s eljuthattak evvel együtt néprajzi elemek s egyes műveltségszavak az ázsiai ural-altaji népekhez is, sőt esetleg egyik-másik sumir kifejezés az érintkezés, vagy kulturai kapcsolat révén eredetét eminnen is vehette. Íme néhány mutatvány az ural-altaji nyelvek ama műveltségszavai köréből, melyeknél a hasonló hangalakú sumir szóval való *kapcsolat* (azaz egyelőre közelebbről meg nem határozható összefüggés) véleményem szerint föltehető. Ilyenek:

I. A házi élet köréből:

Sumir *ab* „ház, lakás" (Ethn. 10:209.), „fészek" (u. o. 13:114.). — Török: kojbal, szagaj *äb*, küärik *äp*, ozm. *äv* „ház, jurta".

Sumir *nug* „kutya" (u. o. 10:212.), *nug*, *nig* „nőstény kutya" (u. o. 366.). — Mongol *noχaj*, *noχoj*, *nokoj* „kutya".

Sumir *anšu*, *anši* „szamár" (u. o. 10:209.), *alši*, *aššu* (új sumir) id. (u. o. 13:115—6.). — Mongol *älči-gän*, török *äšä-k* „szamár".

Sumir *bal* „ásó, balta; valamibe benyomulni, betörni" (u. o. 10:358.), *balag* „balta, bárd" (u. o. 13:208.). — Török: kirgiz *balga* „kalapács", köztörök, mongol *balta* „balta".

Sumir *anna* „ón" (u. o. 10:209.). melyből: assyr *anaku*, héber *'anāk*, arab *ānuk*, örmény *anag* „ón" stb. (l. SCHRADER: Reallexicon d. indogerm. Altertumskunde 995.) = vogul *äneχ*. — Föltéve, hogy a sumir *anna* régibb **alna* helyett való, összefügghet még vele: magy. *ón* = vogul *qln* „ezüst" = cseremisz *wulno* „ón, ólom".

Sumir *gu* „ezüst" (u. o. 10:210.) és *muš* „fény" (u. o. 365.), *mušhu*

„szikrázás; csillog, ragyog". — Talán ezen szavak összetétele a török *gömüš, kümüš* „ezüst" (tkp. „fénylő ezüst", mint vogul *śāl'i-ᾱln* „tiszta ezüst", ellentétben a silány ezüsttel) sumir módra hátratett jelzővel.

II. A természet és szellemi élet köréből:

Sumir *dingir* „isten" (u. o. 10 : 209.) — Török *täŋri, täŋärä, täŋäri, taŋrî*, mongol *täŋärä, täŋäri, täŋär* „ég; isten".

Babyloni *Ai* „a hold női személyesitője" (u. o. 13 : 467.) — Köztörök *aj* (jakut *ŋj*, csuvas *ojĕχ*) „hold".

Sumir *sug, suk* „víz; láp, mocsár" (u. o. 14 : 472.). — Köztörök *su*, altaji *suγ* „víz".

Sumir *tag* „kötömb, bazalt" (u. o. 14 : 473.). — Köztörök *tag, daγ* „hegy". Megjegyzendő, hogy az Uralnak osztják *käu* s orosz камень neve = „kő".

Sumir *kin* „küldemény, *levél, könyv;* izenni, küldeni, parancsolni" (u. o. 14 : 241.), *gin* id. (u. o. 13 : 264.). — Talán itt van végső eredetpontja magyar *könyv* (*könyü*) = mordvin *końov* „könyv, papiros" szónak melyeknek egyezése valamely átvett közös török **könüv* < **könüg*-féle mintakép nyomán volna magyarázható.

Sumir *ud, uda* „nap, idő" (u. o. 10 : 213.), *ud* „a midőn", *uda-ba* „abban az időben" (u. o. 10 : 371.), *utu* „nap, idő" (u. o. 372.). — Török: ujgur *ödü* „időnként", *odü-n* „minden időben", csagataj *öt* „idő" (*ol odü-n* „abban az időben", *aval ötü-nä* „az első időben"); innen a magy. *idő, üdő.*

Sumir *uš* „három" (u. o. 10 : 372.), *viš* id. (u. o. 14 : 478.). — Köztörök *üč*, csuvas *viśśĕ* „három".

Sumir *vaš* „öt" (u. o. 14 : 478.). — Köztörök *bäš* „öt". Megjegyzendő, hogy a törökben idegen szók kezdő *v*-je gyakran változik *b*-vé, pl. tatár *baγĕt* idő = arab *vakt, boranka* „tölcsér" = orosz *voronka.*

Sumir *un, vun* „tíz" (u. o. 14 : 478.) = Köztörök *on*, csuvas *von* „tíz".

III. A társadalmi fogalmak köréből:

Sumir *uku* „nép", *ug, uga* „emberiség" (u. o. 10 : 213, 371.); *ug* „nép, emberek" (u. o. 14 : 475.). — Török: altaji, ótörök *uk*, mongol *uχ* „nemzetség, család" = csuvas *jĕχ* „nép".

Sumir *šar* „bőség, sereg, sokaság, tömeg" (u. o. 14 : 343,). — Török *čärig* „sereg".

Sumir *mad, mat* „ország" (u. o. 10 : 211—12.), *ma, mada* „földség, ország, tartomány" (u. o. 364.). — Mordvin *moda* „ország, föld", cseremisz

müdö: m.-vuj „földhalom“ (*vuj* „fő, hegy“); (?) v. ö. pahlavī *matā-* „kerület, tartomány“.

Sumir *na-gir* „vezér, vezető“ (u. o. 14: 302.). — Vogul *nāǰèr, näjär* „fejedelem“.

Sumir *kur* „rabszolga“ (u. o. 14: 242.). — Köztörök *kul* „szolga“.

Sumir *nin* „asszony, nő, úrnő, istennő“ (u. o. 10: 212.); „nővér, néne“ (u. o. 366.). — Osztják *ney* „nő“ = magy. *nő* = vogul *nē, ni,* mordvin *ni* „nő“.

Sumir *am, ama* „anya, anyaméh“ (u. o. 10: 209; 13: 115). — Csuvas *ama* „anya“, kirgiz *emä,* mongol *ämä* „nő, nőstény“, kún *ämä-gän* „asszony, öreg nő“.

Sumir *ugul* „fiú“ (u. o. 10: 213.). — Köztörök *ogul* „fiú“.

Az efféle nyelvi tényeknek fölkutatása, módszeres megvizsgálása és kifejtése, nemkülönben az ily munkálatoknak kiterjesztése a néprajzi térre, lehetne az a feladat, mely a sumir — s itt mindjárt hozzátehetjük egyszersmind az assyr-babyloni — tanulmányok köréből az ural-altaji nyelv- és néptudomány művelőihez tartoznék. Hasonló munkálatokat kisérlettem én meg a történetileg közelebb eső árja és kaukázusi kapcsolatok terén s itt van módomban eléggé tapasztalni, hogy mily nehezen s mennyi ingadozás meg tévedés árán juthatni némileg biztos eredményekhez. Ahhoz, hogy az e fajta kutatást a sumirság terére is átvihessük, mindenekelőtt megbízható előmunkálatok kellenek, főkép pedig alaposan kidolgozott *sumir nyelvtan* s a szükséges tudnivalókról lehető bőven tájékoztató *sumir szótár.* Ezeket az előmunkálatokat ne várja senki az altajistáktól, mert ezeknek munkaköre már magában véve oly óriási, hogy korunkban igen kevés az olyan szakértő, kinek alapos tájékozottsága volna az ural-altaji nyelvcsalád *minden* ágában. Hiszen még mindez eszközökkel fölszerelve is nem csekély bátorság és elszántság kell, hogy azt az altajistát lelkesítse, ki a sumir s más messze eső nyelvi s ethnikai vonatkozások kutatására merészkedik, különösen nálunk, hol — mint ezt lépten-nyomon tapasztaljuk — a komoly tudományos munkásságot az elfajult kritikai modor oly éktelen dühöngése kiséri, hogy ez inkább hasonlít ellenségüket fölfaló kannibálok őrjöngő tobzódásához, mint az emberi felvilágosodottság magasztos czéljára közösen törekvő munkatársak áldásos tevékenységéhez.

Munkácsi Bernát.

„A VADÁSZ TEMETÉSE."

Azok közé az elemek közé, a melyeket a magyar ősfoglalkozások könyve anyagából kihagytam, de a melyek, mint helyreigazítások, okvetetlenül kiadandók, a következő is tartozik.

Az „Archaeologiai Közlemények" XVIII. kötetében — 1895 — és mint különlenyomat is a következő tanulmány jelent meg: „Régi hazai lőportartók szarvasagancsból. Tanulmány a tárgyi néprajz köréből. Írta *dr. Jankó János*". Az állatalakokkal is díszített csoportnál, a 108-ik oldalon olvasható a következő hely: „Erősen népies jellemű az a két darabunk is (17—18), melyek vadászjeleneteket ábrázolnak; ezeket a jeleneteket alig hasonlíthatom másokhoz, mint a primitiv népek hasonló állatjelenet-ábrázolásaihoz s ezek és a miéink között csak egy különbséget látok s ez a magyarságnak az ilyen jelenetek ábrázolásában felcsillanó húmora; hiszen a vadász a magyar élczelők őstypusa s csak természetes, hogy húmoruk az ilyen népies művészet gyakorlása közben egy-egy élczet csal vésőjük élére. Hasonló húmoros vésetek ismeretesek még egyéb néprajzi tárgyainknál is, mint sótartóknál, hol a tülökbe, néha éppen csontba karczolnak állatalakokat, így a múzeumi Néprajzi Tár 4196. és 4197. számú tárgyain szarvasokat, a 2575. számú tárgyon lovat (Megjegyzem, hogy ezekben húmor nem nyilatkozik. H. O.) és borotvatokoknál, így a Néprajzi Tár 5620. számú tárgyán, *a hol a vadászt szarvasok, nyúlak, vaddisznó, kutya és ló temetik el*".

Minden szemesebb ember, a ki valaha falusi korcsmákban megnézte a képeket és beszólt az urasági „jágerek"-hez, de a Székelyföldön rangosabb gazdák házában is körülnézett, már a felhúzott leírásból is tudhatja, hogy itt a „*Des Jägers Leichenzug*" czímű német képről van szó, a melyet házaló és vásáros képkereskedők országszerte terjesztenek; legtöbb kiadása így van jegyezve: „*Verlag von Anton Plank, Neubau, Kirchengasse Nro 12, alt 134 in* ***Wien.***" De megtaláltam magát a tárgyat is Zalamegyében folytatott kutatásaim közben *Deák Mihály* úr birtokán, szintén borotvatok képében, a melyre a *rabviselt* népies művész a vadász temetését másolta, a mint következik:

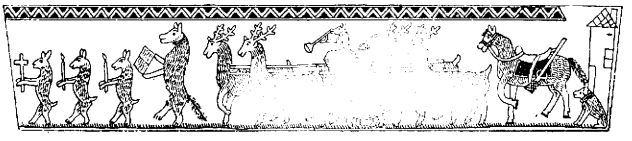

A vadász temetése borotvatokon.

Ez a rajz, azt hiszem, minden kétséget eloszlat, hogy az ábrázolatnak a magyar nép eszejárásához és húmorához a maga egészében semmi köze, hogy ezt az a rabviselt ember a német képről alkalmasint többszörösen lemásolta. Csak két dolgon változtatott a „művész", hogy t. i. a vadászharsona — „Waldhorn" — helyett *trombitáló* mókust ültetett a koporsóra és a német vadászkalap helyett, mely némely kiadáson előfordul, magyar tollas kalapot tett oda.

Azt sem kell talán nagyon bizonygatni, hogy a magyar népnél a „parasztvadász" nem „őstypusa az élczelőknek", mert a német „Sonntagsjaeger" és a magyar „koczapuskás" nem is népies alak. A mi népünknél csak az a közrenden levő ember fogja a puskát, a ki kezelését alaposan ismeri; a puffogatás nem mestersége — már takarékosságból sem.

Herman Ottó.

ADALÉKOK A ROVÁSHOZ.

(Második közlemény.)

III. A hivatalos számrovás száz évvel ezelőtt.

A rovás ügyében való kutatásaim közben Tagányi Károly dr. barátom, a mindentudó levéltárnok, betekintést engedett nekem nagybecsű kulturtörténeti jegyzeteibe. Itt találtam utalást az országos levéltárban a volt Erdélyi Főkormányszék azon 1799., 1800., 1801. évi fasciculareira, melyek a rovásra vonatkoznak. Ebben az időben ugyanis Erdélyben a közterhek ki- és lerovása nagyobbára rovásbotok segitségével történt. Az erre vonatkozó iratok ebbeli adatai elég fontosak a gazdaság történetére nézve, mely viszont a néprajznak egyik legfontosabb ága. Közlöm tehát az illető helyeket, már csak a rovásra tartozó anyag minél teljesebbé tétele czéljából is. Az esetleges megjegyzéseket egy negyedik közlemény számára tartom fenn. (Az oklevelekben kiegészitem a szokásos rövidítéseket és az orthographia sajátságait rendszerint nem másolom.)

I.

. . . proponit porro 9. considens sub praesidio s. provincialis Commissarii de Huttern Commissio Magistratualis in praeallegato tractu protocollari sub C. ad punctum 3-tium pro consequenda in locis majoribus inter judicem huicque adjunctos collectores contributionis controlleria eam modalitatem, ut quidquid collectores a contribuentibus colligerent, id in praesentia judicis numeretur, numerata pecunia cassae pagensi inferatur, et simul in mutua judicis ac collectoris incisura connotetur, qui incisura tandem occasione

exigendae a judice rationis pro fundamento utriusque liquidationis haberi possent. Parem controlleriam proponit praefatus de Huttern d.) in protocollo suo diurnali quoad pagum Illenbach in eo, ut loco longarum unilateralium et penes judices asservari solitarum incisurarum simpliciores et quoad quemlibet contribuentem distinctae fissaeque, quarum una pars apud judicem, et altera apud contribuentem ipsum asservetur, vulgo *Czinkus* dictae incisurae introducantur, et in his compositis incisuris quaelibet administratio connotetur; commendet hanc modalitatem ab observato in sede Cibiniensi opportuno memoratarum incisurarum usu.

(A Guberniumnak ő Felségéhez 1799. évi 6014. et 6463. szám alatt intézett 6 ívnyi felterjesztéséből.)

II.

6014. et 6463. 1799.

Circulares ad Jurisdictiones Saxonicas.

E submissis, quas Provinciales Commissarii in nonnullis circulis novissime peregerunt, restantiarum contributionalium investigationibus displicenter observavit R. Gubernium, quod non attenta sera ad Dominationes Vestras sub 16-a Aug. 1798. Nro 6126. quoad praevertendas pecuniae contributionalis contrectationes, et in necessitates pagenses conversiones, emanata ordinatione guberniali, hic ibi judices pagenses varias e fundo contributionali pro pagorum necessitatibus fecerint erogationes; committitur proinde D. Vestris, ut praeattactam ordinationem non tantum singularum communitatum judicibus pro stricta observantia denuo inculcent, verum sub propria responsabilitate provideant, quo illi ex asse satisfiat, factaeque e fundo contributionali in alienos fines erogationes cassae perceptorali illico refundantur.

Ad haec pro obtinenda tam inter collectores contributionis et judices pagenses, quam inter hos et individua contribuentium quoad pecunias contributionales continua evidentia, D. Vestris ulterius committendum esse duxit R. Gubernium, ut in locis, ubi percepta contributio ex defectu notarii pagensis vel ignorantia judicum in scribendo, incisuris connotari solet, eam pro futuro observandam introducant modalitatem, ut

1-mo in locis majoribus, ubi collectio contributionis judici huicque adjunctis collectoribus commissa est, quidquid collectores a contribuentibus colligunt, id in praesentia judicis numeretur, numerata tandem pecunia cassae pagensi inferatur, et simul in mutua judicis et collectoris incisura constetur, similesque incisurae occasione exigendae a judice de villicatione sua rationis pro fundamento utriusque liquidationis habeantur.

2-do. Siquidem unilaterales, longae et penes judices asservari solitae

incisurae ipsis contribuentibus haud sufficientem super praestita per illos contributione securitatem et non raro occasionem ad involutiones et damnificationes contribuentium suppeditent; D. Vestrarum erit in illis locis, ubi similes incisurae usu venerunt et existunt, illas cum fine hujus anni militaris abrogandas, et loco illarum simpliciores, quoad quemlibet contribuentem distinctas fissasque, quarum una pars apud judicem, et altera apud contribuentem ipsum asservetur, vulgo *Czinkus* dictas introducendas ordinari incisuras, et in his incisuris quamlibet administrationem connotari curare. Denique

3-tio. Pro removenda diffcultate, quae in exactione contributionis ab extraneis possessoribus subversari refertur, D. Vestris committitur: ut extraneis impositam contributionem, sive fundos suos proprie colerent, vel aliis erga censum elocarent, tunc, ubi pro colligendis productis tempore messis vel vindemiarum sibi ipsi possessores sive arendatores comparent, ab illis exigendam disponant, neque admittant, ut eousque, donec contributio ex integro persoluta fuerit, producta illorum e loco procreationis devehantur.

Claudiopoli, 25-a Julii 1799. Rosnyay.

Kívül: Circulares ad universas Jurisdictiones Saxonicas de praevertenda contributionis in alienos fines conversione, et procuranda judicibus et contribuentibus majori securitate.

III.

. . . Et quamvis ac editis ab Exc. R. Gubernio sub 18-a Marcii a. c. numeroque 1448. tam ad circulorum jurisdictiones, quam et ipsos R. perceptores ordinationibus speciali etiam inviatione Exc. R. Gubernio sub 27-o Aprilis a. c. relata abhinc secundatis sperandum esset, si ad exigantiam earundem ordinationem dehinc ubique idonei et sufficienti securitate pollentes judices ac collectores constituantur. Perceptores vero Regii et illi, quorum interest, villicationem collectorum saepius et ex improviso per individualem regestrorum et *inscissurarum* cum libellis quietantionalibus comportationem indagent, ejusmodi pecuniarum publicarum contrectationes ex protervia malaque fide aut inidoneitate collectorum ac judicum, prout casus occurrunt, vel plane non emersuras, vel tales saltem radices non capturas fore, ut orarium aliquam periclitationem incurrere possit, quum tamen pertinentibus atelatis investigationibus ejusmodi defectus aliis quoque rationibus medelam exigentibus attribuerentur, necessarium videri.

E Supremo Provinciali Commissariatu.

Cibinii die 24. Junii 1799. Andreas B. de Rosenfeld.

Excelsum R. Gubernium 6014. 1799.

(Egy kétíves előterjesztésből.)

IV.

9739. 1800.

Circulare ad singulas Jurisdictiones Hungaricas et Siculicales.

Azon investigatiók, melyeket a kir. Gubernium az adó fel nem kelésének és a contributionalis restantiáknak csoportozásáról, az illető adj. ftr. commissariusok által nem régiben végben vitetett, ő Felségének alázatosan felküldettetvén, méltóztatott ő Felsége e folyó esztendő szeptembernek 20-ik napján költ udvari decretuma által e következendőket kegyelmesen parancsolni. Ugymint

Elsőben: Hogy mind azon kerületbeli tisztek, magistratusok és helységbeli tisztek, kikre a kir. Gubernium a falus biráknál és collectoroknál künn heverő restantiák iránt — melyek már egyszer felszedettettek, és a faluknak közönséges szükségeire helytelenül fordittatnak s eltékozoltatnak — költ elrendelései vagy pontos meg nem tartásának, vagy általhágásának hibája legkissebben is háromlik, az efféle, azon kivül is relaxatióra semmi módon nem alkalmatos contributionalis pénzeket, magok kötelességek elmulatásának mértékéhez képest, minden ellene mondás, vagy tiltásnak meg hallgatásán kivül magok tulajdonokéból tartozzanak az aerariumnak megfordittani, fenn hagyatván nékiek, a falusi birákhoz, collectorokhoz, vagy más restantiariusokhoz való regressussok. Továbbá, hogy a fennebb irt tisztek és magistratusok kiváltképpen arra vigyázzanak, hogy falusi biráknak és collectoroknak ezen hivatalra alkalmatos és elégséges bátorságú személyek tétessenek.

Mely kegyelmes rendelése ő Felségének kegyelmeteknek a kir. Gubernium mult esztendő márcziusának 18-iki napján 1948. számok alatt, a collectorok és falusi birák liquidatioinak eltávoztatása és alkalmatos biráknak tétele iránt költ; és a fenn tisztelt udvari decretum által is kegyelmesen megerősittetett circularis rendelésnek következéseül — szükséges tudás és szoros megtartás végett oly hozzá tétellel iratik meg ezennel, hogy mivel ezen udvari resolutio szerint *az kétfelé hasított rovásoknak* is azon helységekben, hol a lakosok irástudatlanok, a kir. aerariumnak és a contribuenseknek nagyobb bátorságára nézve ez esztendő novembernek első napjától kezdve lejendő béhozása, mely kegyelmeteknek mult esztendő júliusnak 25-ik napján 6014. és 6463. számok alatt költ circularis rendelés által megparancsoltatott úgy az abban foglalt több praecautiók is ő Felsége által kegyelmesen helyben hagyattak, kegyelmetek ezen praecautiókat pontosan megtartani és a kétfelé hasitott rovásoknak effective lett béhozásáról a kir. Guberniumot hová hamarább tudósitani el ne mulassák.

(A körrendeletnek még négy pontja van. Tartalma lényegileg egyezik a II. sz. alatt közlöttével. Aláírva: Claudiopoli 6-a novembris 1800.)

V.

ad Nro 3289. 1801.

Méltóságos Főbiró és J. Praeses Ur!
Tekintetes Nemes Küküllő Vármegye Tisztsége!

A Tekintetes Tisztségnek a közelebb elenyészett 1800-ik esztendő decz. 9-ik napján kiadni méltóztatott parancsolatjára alázatos tisztelettel jelentem, hogy a felséges kir. Gubernium 1799-ik esztendő november 1. napján megtett kegyelmes rendelése szerint a *hasított rovások* még a mult 1800-dik esztendőbe volt birák alatt, minden ezen gondviselésem alá bizatott falukban az adó szedésére nézve introducáltattak, mely rovások az adószedésben felette meg is terhelték a falus birák állapotját, mivel, ha azon esztendőbe, a midőn készittetnek, ha el talál szakadni a *rovások kötője*, nevezetesen az illyen minden irástudó ember nélkül szükölködő ólá falukbeli birák igen nehezen tudják összeszerkesztetni, de ha 10—12 esztendő mulva tanálnak egy mástól elhullani, azon azután senki többé el nem fog menni, az addig ususba volt *hosszú rovás* pedig 50, 60, sőt 100 esztendő mulván a paraszt embernek mindenkor protocollum gyanánt tartattathatott, melynek alázatos jelentése mellett maradok

a Tek. Tisztségnek

N.-Cserged, 8-ik január 1801. alázatos szolgája

Pásztohi György, szolgabiró.

VI.

ad Nro 3289. 801.

Tekintetes Ns Vármegye Tiszti Széke!

A Tekintetes Tisztségnek a közelebb lefolyt 1800-ik esztendőben deczembernek 9-ik napján 880-ik számok alatt hozzám költ rendelését, az iránt, hogy Flgs k. Főkormányzó Tanácsnnak az elmult 1799-ik esztendőben novembernek első napjára parancsolt rendelése szerint minden falukban a birák liquidatiojára szükséges *hasított rovások* effective lett fel állításokról magam tudósításomat megtegyem, ezen most beállott 1801-ik esztendőben és folyó januárius havának 6-ik napján alázatosan tiszteltem, melyre nézve jelentem alázatossan, hogy még az régebben elmult 1799-ik esztendőnek november első napján az akkori új birák felállásokkor minden faluban a hasított rovások behozattak, olyan falukban tudni illik, a hol az irás tudatlansága megkivánta, mivel némely falukban, nevezetesen a szászok között, az parasztok is többnyire irástudók lévén, szükségtelennek állították olyan

helyeken a lakosok külön-külön hasított rovást tartani, mivel minden gazdának különös libellussai legyenek, melybe a biró a notárius előtt a felvett contributióról és naturáról őket írásba quietálja, s magának a birónak is individualis listája készittetik, melyekkel könnyebben, mint a hasított rovásokkal is a liquidatiok végbemehetnek, ezen mostan beállott katonai új esztendőben is azok szerint folytattatván. Mely alázatos jelentésemmel állandó tisztelettel maradok

a Tks Tisztségnek

Egrestőn, 14-ik januarii 1801. alázatos szolgája

Szeredás Kristóf, szolgabiró.

VII.

ad Nr. 3289. 1801.

Tekintetes Nemes Tisztség!

A Flgs. k. Főkorm. Tanácsnak azon fentséges rendeléseinek egyenes értelmében, mellyek az 1799-ik esztendő juliusi hónapja 25-ik napjáról 6014. és 6463. számokkal megjegyzett és a *kétfelé hasított rovásoknak* a királyi adót gyüjtők (collectorok vagy falus birák) által lejendő berendelések iránt, kiküldettek; járásomban még az elenyészett 1800-ik esztendőben az említett hasított rovásokkal való élés minden helységekre nézve bévezettetett ugyan; mind azon által el nem mellőzhetem aztat alázatosan jelenteni, hogy minekutánna az azon esztendőbeli birákat más új birák felváltották; azok nem gondolván a fentebb tisztelt rendelések méltóságával és azoknak közhaszonra czélzó voltokkal; és vagy azért, hogy ezen újítás nékiek szokatlannak, egy megfontolás nélkül való tekintettel nehéznek tetszett, vagy azért, hogy az eddig szokásban volt *hosszú rovással* való élésben hasznukat tapasztalták, melyről azonban az új és hasított rovásokkal való élés egyáltaljába megfosztotta, vagy pediglen végre azért, mert paraszti káros szokások szerint úgy gondolkoztanak, hogy ezen tisztelt rendelésnek effectumára semmi figyelem nem fog fordíttatni; a már azon 1800-ik esztendőben bévétettetett hasított rovásokkal való élést félben szakasztatván, az új birák sok helyeken újolag a *hosszú létz rovással* való éléshez fogtanak vala. De én rész szerint a fentebb tisztelt rendelésekre való visszaemlékezésem; rész szerint pedig a Flgs k. Főkorm. Tanácsnak november 6-ikáról a közelebb elenyészett esztendőben 9739. szám alatt költ, amazt megelevenítő rendelése által ébresztetvén, nem mulattam el a megirt hasított rovásoknak megvetéseért a falus birákat megfeddeni és az hol az azokkal való élést késedelmeztetnék, azon birákat érdemek szerint meg is fenyíteni, és ezek szerént

azon kétfelé hasított rovásokkal való élést effective behozni eszközölni. Melynek alázatos jelentése mellett továbbra grátiájába ajánlott alázatos tisztelettel maradok

a Tks Ns Tisztségnek

M.-Bénye 16-ki febr. 1801. alázatos szolgája
Tolnai István, szolgabiró.

Külső czím: Tekintetes Nemes Küküllő Vármegye Nagyérdemü Tisztségének al. tiszt. D.-Szt.-Márton.

VIII.

ad Nro 3289. 1801.

Tekintetes Tisztség!

A Felséges királyi Guberniumnak 9739. szám alatt költ rendelése következésére a Tks Tisztségnek sub dato 9-a dec. a. c. azon parancsolatját alázatosan tisztelvén, hogy az k. adó felszedése dolgában a *kétfelé hasított rovások* effective felállíttattak-é? Arról jelentésemet megtenném. Ennek következtében alázatosan jelentem a Tks Tisztségnek: Hogy az én járásomnak majd nagyobb rész helységekben ez a szokás tartatott jó darab időktől fogva, hogy némely falu notáriusának mind az adó felszedésről, mind administrált naturákról tabellája vagyon, más felől a falusi gazdáknak listája vagyon; s valamint a notárius tabellájába, úgy a falusi gazdák listájokba is mind azok beirattatnak, a melynél fogva senki magát megcsalottatottnak nem ismérheti s nem is isméri. Az hol pedig ennek előtte is *hosszú rovás* szerint szedettetett az adó, mindenütt még az elmult militáris esztendőben az *hasított rovások* effective felállíttattak, és ma is úgy foly azon adószedés módja. Mely alázatos jelentésemmel vagyok

a Tekintetes Tisztségnek

Désfalu 24 decz. 1800. alázatos szolgája
Defnitevits László, kundi járásbeli sz. biró.

Külső czím: Nemes Küküllő Vármegye Tek. Tisztségének.

IX.

Nr. 2449. 1801.

Löblicher Magistrat!

Ad Nrum. Magistratualem 2911/800 den 15. X-ber habe gehorsamst einzuberichten: dass in Folge hoher Gubernial-Verordnung Zahl 6014. ex 799. die einzuführende anbefohlene *gespaltene Contributions-Rovasse* in jenen Orthschaften, wo die Steuer-Collectore des Schreibens unkundig seyn, auch richtig eingefürt worden sind.

Herrmannstadt, 3-te Jener 1801.

Joh. Wagner, k. Steuer-Einnehmer.

X.

Nr. 2449. 1801.

Löblicher Magistrat!

In Folge eines Magistratual Abschlusses vom 15. X-ber 1800 Zahl 2911 berichte gehorsamst: dass ich die *gespaltene Contributions-Rovasche* in jenen Orthschaften meines Kreyses, wo die Steuer-Collectores des Schreibens unkundig sind, gleich mit Anfang meines Pptorats Amtirung im Jahr 1790 eingeführet habe.

Herrmannstadt den 2. März 801.

Eines löbl. Magistrats gehorsamster Diener

G. V. Risslinger, Kr. Steuer-Einnehmer.

Ezen többnyire egész szövegökben közölt iratok eléggé tájékoztatnak az 1799—1801. évi hivatalos számrovás mivoltáról és némileg más adóviszonyokról is s egyúttal az akkori hivatalos stilus próbáinak is tekinthetők. Gyüjteményem többi aktái (Újegyház, 1801. 881. sz., Nagyszeben tanácsa és Szebenszék, 1801. 2449. sz., Dicső-Szent-Márton, 1801. 3289. sz., Egrestő, 1801. 3289. sz., Szökest, 1801. 3289. sz.) azt jelentik, hogy a hasított rovások használatba vétettek, nevezetesen olyan községekben, a hol az adógyüjtők vagy a lakosok irni nem tudnak. (Vannak még adatok az 1801. évi következő jelentésekről: Besztercze tanácsa, 1514. sz., Udvarhelyszék, 2300. sz., Aranyosszék 2340. sz., Szászsebesszék, 2810. sz.)

Dr. Herrmann Antal.

IRODALOM.

Öt év a néprajz történetéből.

I.

Az újabban fejlődő tudományok között egy sincs, a mely olyan sokoldalú érdeklődésre és művelésre tarthatna számot s a melyiknek éppen ezért olyan gyors volna a térhódítása, mint a néprajzé. Íme egy tudomány, a melyik még polgárjogot sem szerezhetett magának a többi tudományok között — egy-két kivétellel néprajzi tanszékeket is hiába keresünk az európai egyetemeken — s fontosságáról mégis mindenki meg van már győződve. Még nem vált el mindenütt attól a tudománytól, a melyik kifejlesztette. Nyelvészeti folyóirataink még megbírják a tartalmukban kizárólagosan ethnographiai vonatkozású népnyelvi közleményeket s a mesegyüjtés is csak most

kezd a nyesegető irodalomtörténetírók kezétől megszabadulni. (v. ö. pl. a magyar Népköltési Gyüjtemény első kötetét az újabbakkal.) Az őstörténet, pl. a finnugor, még nyelvtudományi közlemények közt virágzik és magyar őstörténeti kollegiumot hiába keresünk egyetemi előadásaink közt. A néprajz még Helsingforsban sem kaphatott külön folyóiratot, hiszen a FUF. ivein is osztozkodik a néprajz a nyelvészettel.

Így van ez a külföldön is. Pedig a tárgyi néprajz már sok helyen otthont talált. Pl. a berlini *Museum für Völkerkunde* már 1886-ban megnyílt. Két részének, az ethnologiainak és őstörténetinek anyagát az, a ki személyesen meg nem látogathatja, elképzelheti tíz kiadást ért „Führer"-je után. E múzeum jakut, osztják és szamojed kincseire szeretnők kutatóink figyelmét felhívni. S a lipcsei *Grassi Museum*, melynek derék igazgató-őre, Weule, rendkívüli egyetemi tanári minőségben évenként tart néprajzi előadásokat, már a mult évtizedben megnyílt. S kell-e — hogy csak még egyet említsünk — a mi bérpalotában elhelyezett csillag-utczai néprajzi múzeumunkról szólanunk, melynek dús és a Biró-gyüjtések által híressé vált kincseiről oly őszinte irigységgel nyilatkozott előttünk Weule tanár?

A tárgyi néprajznak e rohamos fejlődésével nem áll egyenes arányban az összefoglaló néprajzé. A nyelvészethez, anthropologiához való szoros viszonya egyrészről, az eddig gyüjtött anyagnak elenyésző csekélysége másrészről lassítja a néprajznak emanczipálását. Különösen az előbbi a nagy akadály. Hiszen az ethnologiai fejlődéseknek az anthropologiaiakra s ezek amazokra tett hatásának megállapítása olyan nehézségekbe ütközhetik, mint pl. a dualisztikus filozófiai alapon álló gondolkodónak a lélek és test kapcsolatát megállapítani.

Éppen az ilyen korban a legnehezebb, de a legfontosabb is egy tudomány fejlődésének a megfigyelése. A tudományok e gyermekkora egy, csak megsejtett fejlődés legelső fázisa. Máskép talán lehetetlen is e kor megismerése, mint a tudománytörténeti módszereknek legkezdetlegesebbje, a könyvészeti módszer által. Évről-évre meg kell figyelnünk e tudomány összes irodalmi jelenségeit. S e jórészt statisztikai anyagba csak igen nagy tudás önthet a posteriori vezető eszméket, hogy azután egy gépiesen összeállított könyvczímjegyzék helyett tudománytörténeti mű keletkezhessék.

Így cselekedett Krauss Frigyes S. is, midőn megírta a néprajz fejlődését az utóbbi öt esztendőben, 1897—1902.[1] Könyvének szerény cziméből („Berichte über Neuerscheinungen") az ember arra következtetne az első

[1] Die Volkskunde in den Jahren 1897—1902. Berichte über Neuerscheinungen. Von Dr. Friedrich S. Krauss. Erlangen. Verlag von Fr. Junge. 1903.

pillanatban, hogy itt csak egy csomó ismertetéssel van dolgunk. Pedig ez a könyvészeti munka felöleli a néprajznak összes módszertani kérdéseit is. („Mein Ziel ist . . . die Methodik der Folklore überhaupt.“) Krausstól már kaptunk egy szép néprajz-metodikai munkát („Allgemeine Methodik der Volkskunde. Berichte über Erscheinungen in den Jahren 1890—1897“,[1] Schermannal), abban is néhány esztendői szinte végire mehetetlennek látszó irodalom tökéletes ismeretének alapján szól az összefoglaló néprajznak legfontosabb kérdéseiről.

482 könyvnek és nagyobb néprajzi közleménynek biráló ismertetése van helyes metodikai irányelvek szolgálatában feldolgozva ebben a munkában. Íme egy bibliografia, a melyik olyan élvezetesen van megírva, hogy az ember alig tudja olvasás közben letenni kezéből. Krauss tud írni, ámbár kissé sokat szellemeskedik (l. pl. 68. l.) és még szójátékokkal is fűszerezi könyvének amúgy is oly tarka, mozaikszerűre hajló tartalmát. Kár, hogy teljessége ellen kifogást emelhetünk.

Krauss ugyanis rendkívüli nyelvi ismereteivel valóban csodálatra méltóan nagy irodalmat állított össze, de mégse hiánytalanul. A kitünő szlávista romanistáknak írta e munkáját, de a finnektől le a görögökig minden más nép néprajzi munkái fel vannak dolgozva, csak éppen a mi néprajzi törekvéseinkkel bánt el a szerző mostohán. Általában jó nevek képviselnek bennünket nála, de csak olyan munkákkal, a melyek esetleg német fordításban is megjelentek, vagy a melyekről német ismertetés megjelent. Folyóiratainkat Krauss nem dolgozta fel; vagy csak ötletszerűen, egy két kötet czikkeit megemlítve. Megemlíti Alexics oláh népdalait (v. ö. Ethnographia 8 : 73—88, 279—290 és 362—377, Krauss 72. l.); Katona Lajosnak sok érdemes, e korba eső munkája mellett aránylag jelentéktelen czikkeket (pl. magyar és oláh népmesékről Ethn., Krauss 86. l.). Huszka Józsefnek megemlíti egy szintén kisebbszerü Ethn.-beli czikkét (Ethn. 9 : 87—108, Krauss 159), jegyzetben a „Magyar ornament*ali*ka“-t (így !), de látszik, hogy ezt csak ismertetésekből ismeri és czímét is egy sajtóhibás referens után idézi (v. ö. 159. l. 445. jegyzet). Jankó Jánossal kissé könnyen végez: „Alle bisherigen Aufstellungen von Volkstypen erkannte man erfahrungsgemäss als Phantastereien, sowie man nicht anstehen wird, auch die hübsche Sammlung Jankó (itt idézi a Magyar typusokat) als ein für unsere Wissenschaft fragwürdiges Album zu bezeichnen. Was beweisen die 48 Photographien durchschnittlich über 50 Jahre alter, abgerackerter Bauern für einen magyarisen Typus? Nichts, rein nichts. Bulgaren, Chrowoten, Slovenen, Slowaken u. s. w. schauen

[1] L. bő ismertetését *Munkácsi B.* szerkesztőtől e folyóirat 10. és 11. köteteiben.

gealtert nicht minder herabgekommen aus. In einer Hunde- oder Katzenausstellung trifft man ausnahmslos die schönsten Exemplare ihrer Art an; nur wenn es sich um Menschen handelt, soll man sich mit verkümmerten Individuen als Typen begnügen?“ (29. l.) Érdekes hang a nagy tipus-vitába. Semayer Vilibald 5 esztendei néprajzi munkásságából is csak annyit olvasott Krauss, hogy két jegyzetsorban (29. l.) végezni tud vele. Jó, hogy a Vikár Béla népdal-melódiáit észrevette (67. l.) az Ethnographiában.

Ellenben a tudományos közéletünket annyira jellemző Bodnár-féle hullámhóbort is tárgyalva van e könyvben, mint valami ethnographiai csuda. Hadd idézem erről a Krauss saját szavait: „Viele eigene Erfahrungen legte auch Sigmund Bodnár in den zwei Bänden seines *Mikrokosmos* nieder, worin er ein neues Entwicklungsgesetz dargetan zu haben glaubt. Seine These lautet: „Der Fortschritt der Menschheit geht wellenartig vor sich“ (I. S. 380.) und er hält „diese Entdeckung für ein weltgeschichtliches Ereignis und für den eminentesten Fortschritt der Menschheit auf dem Gebiete des Geistes, der Moral und des ökonomischen Wissens“. (I. p. V.) Seine Entdeckung reicht aber nur aus zur Widerlegung der Ansichten seiner Nichte, in deren Salon er als Onkelchen das Wort führt. Einige dieser unbeabsichtigt launigen Gespräche bewahrt das Buch für die Nachwelt auf; freilich geht bei allen solchen Erfahrungen, die ohne methodische Schulung erworben werden, die Volkskunde leer aus“. (38. l.)

Ez utóbbi helyett bizony jobb lett volna az Ethnographiának, Keleti Szemlének és a Nyelvtud. Közleményeknek rendszeres feldolgozása. Nem célunk adatról-adatra kimutatni, hogy mennyi magyar és finnugor anyagot mellőzött el a szerző. Elég lesz a fentebb idézett magyar adatokkal s nehány finn, észt ethnographiai munka megemlítésével szemben a FUF. első Anzeigerjére utalnunk, a melynek 86—96., 105—121., 122—123. stb. lapjain minden egyes finn-ugor népnek ethnographiai törekvései külön-külön össze vannak állítva.

Ám e statisztikai kifogások elenyésznek ama magasabb szempontok mellett, a melyek szerint az anyag e könyvben csoportositva van s a melyek együttesen voltaképen a néprajznak módszertanát adják. E folyóirat közönsége bizonyára szivesen fogadja, hogy könyvünk fonalán e rendkivül fontos kérdéssel tüzetesebben foglalkozunk. *Rubinyi Mózes.*

(A jövő számban folytatjuk.)

*

Balassa József: *Magyar Hangtan I. Magyar Fonetika.* A hangok és a beszéd fiziologiai elemzése („A Phonetika Elemeinek“ második, teljesen átdolgozott kiadása). Budapest, 1904. 8° IV. 166. A Franklin Társulat kiadványa. Ára: 2 kor. 50 f. — A magyar nyelvtudomány kiválóan becses

kézikönyvvel gyarapodott Balassá-nak itt jelzett művében, mely a szerző összes munkáit jellemző, rövid, szabatos s mindamellett világos előadásban rendszeresen ismerteti a legújabb hangtani kutatások eredményeit, különös tekintettel a magyar nyelv hangalakjának elemzésére. E feladathoz képest tüzetesen tárgyalja a fonétika körét és feladatát, a fonétikai vizsgálódás módjait és eszközeit, a fonétikus írást, a beszélőszervek működését, a hangok osztályozását, az egyes hangok képzését s akusztikai sajátságait, különösen pedig a magyar, német, franczia és angol nyelvekben ismeretes hangokét, továbbá az összefüggő beszéd elemzése során a hangok összekapcsolását, a beszéd tagoltságát s a hangsúlyt. Végül a függelék a beszédhibákról értekezik, ezenkívül összehasonlítóan bemutatja a különböző fonétikus írásokat s irodalmi tájékoztatót nyujt. A tárgyalást mindenütt rajzok kisérik, melyek nagyban elősegítik a könnyű megérthetést. Látnivaló, hogy e mű tanulmánya mellőzhetetlenül szükséges mindazoknak, kik magyar nyelvtudománynyal s különösen a magyar nyelvjárások kutatásával foglalkoznak. Nagy érdeklődéssel várjuk a munka második részét, mely a hangok változásával és a magyar nyelv hangjainak történetével fog foglalkozni, tehát új szempontból való átdolgozása lesz a Balassa—Simonyi-féle „Tüzetes Magyar Nyelvtan“ hangtani részének.

Munkácsi Bernát.

*

A magyar rovás-írás. Rákosi Jenő ujságvállalatának népszerű kiadványa, a *Kincses Kalendárium*, e czimen részletesen ismerteti a magyar rovás-irás ügyében lezajlott tavalyi irodalmi viták eredményeit. A rövid történeti tájékoztatás után megismerteti a zilahi szobor ügyét, mely azzal fejeződött be, hogy a rárovott feliratok *Somogyi* Antal hamisitványainak bizonyultak. Ismerteti továbbá Tar Mihály omori földmives tudományát is, melyről kiderült, hogy Toldy László egyik népies füzetéből meríttetett. A bonyolult irodalmi kérdés tisztázásával az Akadémia két bizottsága foglalkozott és foglalkozott a M. Nemzeti Múzeum is, melynek kiküldöttje társaságunk főtitkára, *Sebestyén* Gyula volt. Az utóbbi tanulmányának egy része folyóiratunkban már megjelent. A fenti dolgozat is innen meriti adalékait és a számrovásra vonatkozó összes képeit.

*

Az ősmagyar vallás emlékeiről. Budapest, 1904. Kókai Lajos kiadása. 30 lap. Ára 50 fillér. Sok hazafias frázis, sok bibliai idézet, de nagyon kevés (s ez is részben félreértve) az ősvallás emlékeiből és még kevesebb a tudományból. Egy jó tulajdonsága van ez ártatlan füzetnek: nem etymologizál és nem bizonyítja, hogy Ádám előtt is voltak magyarok. Természetes azonban, hogy az egész hitvány Európában a magyar nép a legnemesebb erkölcsű, legkiválóbb, legemberségesebb azaz, hogy az volt, a mig nem rontotta meg a római katholikus vallás. Egyébként pedig az ős-vallás lényegileg egyezik a kereszt*yén*séggel. Hun és magyar persze egy; olyan vonásokat, melyekről tudjuk, hogy a legtöbb nép körében megtalálhatók, a magyarság karakteristikonjának tart a szerző. — Bizony érdemes dolog volna,

összeszedni az ösvallás emlékeit, az irott feljegyzésekből és a ma élő hagyományból. De a névtelen szerző csak néhány útszéli hagyományféléről vesz tudomást és ezekhez fűz belőlük nem következő következtetéseket. Kétségtelenül igaz jó szándékú munkájának mi folkloristák nem vehetjük hasznát, de a politikusok sem, a kiket a „hármas halom"-hoz akar visszatéríteni. *Dr. H. A.*

NÉPRAJZI HIREK.

Néprajzi csodabogarak egy jelmezes művészünnepélyen. A művelt nyugaton mindenhol szokásban van, hogy a képzőművészek olyan jelmezes mulatságokat rendeznek, a melyeken megelevenítik a nemzeti hagyományok mondai és mythosi alakjait. Egy-egy alakítással a vállalkozó művész vagy műbarát rendszerint remekelni szokott, mert minden törekvése oda irányul, hogy a képzelt világ elővarázsolásában a hagyomány szellemének művészi tolmácsolásával segédkezzék. Ezzel aztán a mulatság czimén is komoly feladatokat teljesit, mert érzékelhető formában kifejezett művészi felfogásával, ötletességével, eredeti reconstructióival eszméltetőleg hat s esetleg más művész képzelmét is megtermékenyíti.

A jelmezes mulatságok nálunk sem mennek ritkaságszámba; csak az igényük szokott kisebb lenni, mint az imént jelzetteké. A résztvevők rendszerint beérték azzal, hogy valamely közelebb eső történeti jelmezt, vagy valamely jelenkori néprajzi jelenséget a legjobb tudásuk szerint reconstruáljanak. Láttunk sikerült kuruczokat, apródokat, egri hősnőket, régi matronákat, zsidókat, tótokat, sváb gazdákat, alföldi magyar cziviseket, diszkréten stilizált czigányleányokat, oláh fátákat, magyar menyecskéket; láttunk kevésbé sikerült külföldi különlegességekül olasz, lengyel, tiroli, dél-franczia, stb. királyleányokat, nádszál-kisasszonyokat, hamupipőkéket, hófehérkéket, beszélő pillangókat, cserebogarakat és egyéb bogarakat is.

Mindez részben képviselve volt az utóbb megtartott ápr. 9-iki nagy budapesti művészestélyen is, a mely hivatva lett volna arra, hogy elvégre a magyar monda és mythos világát szintén megelevenítse az érdeklődők előtt. A rendezőség élén *Huszár* Ilona bárónő és *Zichy* Jenő gróf állt, a mi már magában véve is elég biztositéknak igérkezett arra, hogy olyan badarságok ne történjenek, mint a minőkről a másnapi ujságok tartottak hajmeresztő beszámolókat. Íme, az egyik (Pesti Hirlap) ezzel lepte meg az olvasót:

„A festőibbnél-festőibb jelmezeket viselő csoportok a misztikus fényben ragyogó barlangból törtek elő. Elől jött a virágcsoport a tavasz kocsijával, a melyet dongó-, cserebogár- és csigapár húzott. Ezután jöttek: az olasz

csoport, nápolyi, velenczei és római népviseletekben, utczai tánczosnőkkel és énekesnőkkel, meg a madárjóssal; a tiroliak eredeti jelmezekben, a japán csoport braminjaival, főpapjaival, palankinhordozóival és tipegő gésáival, a kik aztán a részükre fentartott sátorban tánczoltak és eredeti japán dalokat adtak elő. Majd a magyar vásár csoportja következett, aztán jöttek a indiánok és végül az *ősmagyar-csoport* táltosaival, vezéreivel, hegedőseivel, igriczeivel, harczosaival, menyecskéivel, szűzeivel és horkásaival. Kétszer körüljárván a termet, mindegyik megtért a maga helyére s aztán megkezdődtek a mutatványok. Ezt az ősmagyar csoport istentisztelete vezette be. *Horkások* (kürtösök) járták be a termeket, riadóval adva tudtul a népnek, hogy az áldozás megkezdődik. A *rhabonbán* áldozásra szólította az ősmagyarokat s a papok kiséretével felvonult az oltárkőhöz. Elfoglalván helyeiket a rhabonbán, *gyulatáltos*, *billogostáltos* és a *garabonczok* — a rhabonbán imájával kezdetét vette az áldozás. Ezt a garabonczok *Hadurt* dicsőítő kara előzte meg. A *fő-garaboncz* éneklése kiséretében megütötte az *áldozati dobot* hétszer (szent szám); mire a gyulatáltos felgyujtotta a tüzet az oltáron, kérve Hadurt, hogy fogadja kedvesen az áldozatot. Az áldozószűzek erre zenekarkisérettel körtánczot lejtettek az oltárdomb körül, míg a táltosok élesztgették a tüzet. A billogostáltos éneke következett erre, ki átvette az áldozati tárgyakat a garabonczoktól. Pásztor bárányt, halász egy kosár halat, csikós lófejet áldozott. Kilenczféle füvet és virágot hozott áldozatra az egyik áldozószűz szent éneklés kiséretében, mely után a hajadonok ismét körültánczolták az oltárdombot. Ezt követte a rhabonbán *kósfenésének* ceremoniája. Az áldozást a rhabonbán imája és karének fejezte be".

Ez volt a *zomotor*, mely után az éneklő olaszok, japánok és a skalpoló, békepipát szívó indiánok csoportja mutatta be tudományát. Következett még igen sok más egyéb is, de nekünk csak az ősmagyar csoportra van néhány szavunk. Kérjük, hogy ilyen czímen se művészestélyen, se a képzőművészetben, se máshol a tudatlanság ne üljön ilyen fesztelen orgiát. E téren már vannak komoly tudományos eredményeink, a melyeket mellőzni és regényekből, régi tájékozatlan költői elbeszélésekből, ostoba krónika-hamisitványokból helyettesiteni nem illő dolog. Különösen nem illik akkor, midőn a feneketlen ostobaság e csodabogarait a magyar képzőművészek rovására röppögetik a nagy nyilvánosság előtt. *Sz—ő.*

*

Német néprajzi társulatok nemzetközi szövetsége. Dr. *Strack* giesseni és dr. *Mogk* lipcsei tanárnak (a híres germán mythologusnak) kezdeményezésére Lipcsében, ez év áprilisának hatodik napján gyűlést tartottak a német néprajzi társulatok. Több mint harmincz néprajzi társulat képvisel-

tette magát (így a *berlini*, az *alnémet*, a *porosz* stb.). A gyűlés Strack tanár vezetése alatt egyhangúlag elhatározta, hogy megalkotja Németország, Ausztria és Schweitz néprajzi társulatainak nemzetközi szövetségét. A szövetség ügyvezető bizottságának szintén Strack lett az elnöke. E bizottság folyóiratot fog kiadni, évenként körülbelül két ívnyi terjedelemben. A szövetségben levő néprajzi társulatok kiküldöttjei minden második esztendőben képviseleti gyülésre jönnek össze. Az első gyűlést Hamburgban tartják meg, jövőre, a philologiai congressus idején. E gyülésen *Wossidlo* lipcsei tanár fog előadást tartani a néprajzi gyűjtéseknél szerzett tapasztalatairól. *R. M.*

TÁRSULATI ÜGYEK.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1904 január 20-ikán d. u. 5 órakor a M. Nemz. Múzeum dísztermében tartott felolvasó és rendes választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Szalay* Imre elnök, *Munkácsi* Bernát dr. és *György* Aladár alelnökök, *Herrmann* Antal dr. titkár, *Feichtinger* Győző pénztáros, *Mader* Béla ellenőr, *Bátky* Zsigmond dr. könyvtáros, *Gönczi* Ferencz, *Huszka* József, *Katona* Lajos dr., *Krausz* Sámuel dr., *Kúnos* Ignácz dr., *Réthy* László dr., *Szinte* Gábor, *Vikár* Béla, *Zolnai* Gyula dr. és *Kováts* László választmányi tagok, utóbbi mint jegyző.

A felolvasó ülésen *Gönczi* Ferencz: „A kígyókő és fúvása", *Ernyei* József: „Oláh vagy valach" czimű értekezését mutatta be.

A választmányi ülésen:

1. Elnök az ülést megnyitja és a jegyzőkönyv hitelesítésére *Alexics* György és *Mader* Béla tagokat kéri fel.

2. Az előző ülés jegyzőkönyve hitelesíttetik.

3. *Sebestyén* Gyula főtitkár helyett *Herrmann* Antal titkár jelenti: *a*) Hogy Ő Fensége *József főherczeg* megköszönte a Társaság részvétnyilatkozatát. — Tudomásul. — *b*) Olvassa *Berzeviczy* Albert dr. ő nagyméltósága köszönetét azért, hogy a Társaság üdvözölte. — Tudomásul.

4. *Pénztárnok* jelentései: *a*) *Herman* Ottó a Társaság alapító tagjai közé lépett. Választmány elnököt kéri, hogy Herman Ottót ez alkalomból üdvözölje. — *b*) Új tagul bejelenti *Hathalmi Gabnay* Ferenczet (aj. *Semayer* Vilibald dr.) Megválasztatik. — *c*) Bemutatja a közgyűlés elé terjesztendő zárszámadást és költségvetési előirányzatot. Előzetesen tudomásul szolgál.

5. *Elnök* óhajtandónak tartaná, hogy az ülési meghivókon a választmányi ülés tárgysorának főbb pontjai is rajt legyenek. Választmány helyeslőleg hozzájárul.

Több tárgy nem lévén elnök az ülést feloszlatja.

K. m. f. *Szalay* Imre s. k., elnök, *Kováts* László s. k., jegyző. Hitelesítjük: *Alexics* György dr. s. k., *Mader* Béla s. k.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1904 február 17-ikén d. u. 5 órakor a M. Nemz. Múzeum disztermében tartott felolvasó és rendes választmányi üléséről.

Jelen vannak: gr. *Kuun* Géza tb. elnök, *Munkácsi* Bernát dr. és *György* Aladár alelnökök, *Sebestyén* Gyula dr. főtitkár, *Herrmann* Antal dr. titkár, *Feichtinger* Győző pénztáros, *Mader* Béla ellenőr, *Bátky* Zsigmond dr. könyvtáros, *Balogh* Pál, *Huszka* József, *Katona* Lajos dr., *Kúnos* Ignácz dr., *Pápay* József, *Solymossy* Sándor dr., *Vikár* Béla és *Kováts* László választmányi tagok, utóbbi mint jegyző.

A felolvasó ülésen *Csiky* János „Népzenei feljegyzések a XVI. századból" czimű tanulmányát zenekarral előadott s elénekelt mutatványok kiséretében olvasta fel, *Herrmann* Antal dr. pedig a néprajzi irodalom néhány újabb termékét mutatta be.

A választmányi ülésen:

1. Elnök a jegyzőkönyv hitelesitésére *Katona* Lajos dr. és *Solymossy* Sándor dr. választmányi tagokat kéri fel.

2. A januári ülés jegyzőkönyve a márcziusi ülésen olvastatik fel.

3. *Főtitkár: a)* *Újfalvy* Károly halálát jelenti. Választmány *Katona* Lajos dr.-t kéri fel, hogy özvegyéhez juttassa el a Társaság részvétnyilatkozatát és irjon az elhunytáról megemlékezést. — *b)* Jelenti, hogy augusztus 30 és szeptember 2-ika között Bazelben vallástörténeti kongresszus lesz, a résztvenni óhajtók tudassák szándékukat a főtitkárnál. Tudomásul. — *c)* Jelenti, hogy a Társaság könyvtára rendeztetett. Összesen 749 drb könyvet adott át a Társaság *Herrmann* Antal visszaváltott könyvtárából a Néprajzi Osztálynak. Tudomásul. — *d)* A délmagyarországi Természettudományi Társaság az Ethnographiát cserébe kéri. Megadatik.

4. *Munkácsi* Bernát az Erdélyi Múzeumnak hasonló kérését jelenti. Megadatik.

5. *Pénztáros: a)* Új tagokat jelent: *Csiky* János (aj. *Esztegár* László), *Somogyi* Károly (aj. *Galgóczi* János), *Tamás* László (aj. *Sarkadi* Lajos). Megválasztatnak. — *b)* Előfizetőkül beléptek: Balassagyarmati főgimnázium, Felsőlövői ev. tanintézetek, győri polgári fiúiskola, kézdivásárhelyi polgári leányiskola, pécsi múzeum, székesfehérvári főreáliskola. Tudomásul. — *c)* Kiléptek: Kovács Sándor, nagyszombati érseki főgimnázium, aradvidéki tanitóegylet, Burián Pál, soproni kath. főgimnázium, komáromi polg. leányiskola, székesfejérvári tóvárosi olvasókör, rimaszombati áll. elemi iskola, Tas Ferencz, Trsztenai kath. gimnázium. Tudomásul. — *d)* Pénztári állapot február 15-ikén: Bevétel: 3302·87 K., kiadás: 2982·63 K. Tudomásul.

6. *Főtitkár* közli, hogy a közgyűlés márczius harmadik szerdáján tartatik meg. Tudomásul.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést feloszlatja.

K. m. f. Gr. *Kuun* Géza s. k., tb. elnök, *Kováts* László s. k., jegyző. Hitelesitjük: *Katona* Lajos dr. s. k., *Solymossy* Sándor dr. s. k.,

A Magyar Néprajzi Társaságnak 1904. évi márczius 23-án tartott rendes évi közgyűlése.

I.

Szalay Imre elnök megnyitó beszéde.

Tisztelt Közgyűlés!

Ha a tudományosság megmérhetetlen égboltján az egyes tudományszakokat csillagoknak veszszük, azok annál fényesebben fognak reánk leragyogni, minél inkább oszlik a ködpára, a mely szemünk elé vonulva, eleintén csak sejteti velünk létezésüket. Egy ilyen, csak újabban felragyogó csillag a néprajz tudománya, a melyre örömmel látjuk, hogy a művelt nemzetek figyelme évről-évre jobban reá fordul s ha az 1903-dik év a néprajz világirodalmában fordulópontot nem is jelent, szabadjon egy pillantást vetnem azokra a tudományos jelenségekre, a melyek ebben az évben a néprajz világirodalmában felmerültek.

Örömmel regisztrálhatjuk itt egész általánosságban azt a kitartó állhatatos munkásságot, a mely a bel- és külföldön egyaránt fejlesztette az ethnographiát, vagy jobban mondva ethnologiát, azaz a néprajz, nyelvészet és ősrégészet bevonásával összehasonlító alapon keletkező új diszcziplinát.

A néprajz tudományos művelésével karöltve fejlődnek a gyüjtemények is; — hazánkban a csak legújabban megszünt politikai helyzet lehangoló hatásának daczára, 1903-ban öt újonnan létesült néprajzi múzeumi osztályra mutathatunk, névszerint: Keszthelyen, Nagybányán, Pécsett, Sepsi-Szt-Györgyön s Veszprémben, mig a külföldön nyolcz néprajzi múzeum létesítéséről vettünk hírt.

Áttérve a világirodalom ez évi eseményeire, a németeknél az ethnologiai diszcziplina összefoglaló irányzatát, történeti alapon, rendszeresen irták meg dr. Weule és dr. Günther, mig Gobineau-nak már 50 év előtt a fajok különbsége szerinti életrevalóságát hirdető feltevését, Darwin elvei s az újabb fejlődéstani eredmények alapján a tudományos kutatások ma már bizonyitani képesek. — Ennek a történeti alapra fektetett iránynak külföldön, a csak pár hónap előtt elhunyt hazánkfia, Ujfalvy Károly is egyik jeles képviselője volt, kinek az „Archiv für Anthropologie“ czimű folyóiratban a mult 1903. év folyamán megjelent befejező czikke, történeti irányban végzett ember-

tani kutatásairól, azok czéljáról s feladatairól, volt — fájdalom — az ő hattyúdala.

Több éve már, hogy Herman Ottó és Jankó János nálunk a közfigyelmet a paraszthaz külső alakjának s belső beosztásának az egyes nemzetiségek szerinti jellegzetes eltérésére irányították; — ez a kérdés, a melylyel egyébként a külföldi irodalom már régebben foglalkozik, legújabban különösen Lajthán-túl a közérdeklődés tárgya. Az oszttrák mérnök- és épitész-egylet ugyanis terjedelmesebb művet rendez sajtó alá, melynek czélja a közép-európai lakóházak anyagát s rendszerét irásban és képben feltüntetni; a szerkesztőség ehhez a műhöz munkatársul megnyerte társulatunk több tagját, Nemzeti Múzeumunk Néprajzi Osztályának anyagát pedig szintén igénybe veszi.

Minél közelebb hozzák egymáshoz a folyton tökéletesbedő közlekedési eszközök az országokat s világrészeket, annál érthetőbb a távoli népek iránt való érdeklődés emelkedése, — igy a nemzetközi ethnographia mult évben nagy hévvel karolta fel a mesopotámiai és az amerikai népek tanulmányozását; — az ausztráliai őslakóknak pedig az európai praehistorikus emberrel való teljes faji rokonságát vélte megállapithatni.

A franczia szakirodalom nagyobb súlyt fektet az őskori régészetre, mint a néprajzra. A románoknak két év előtt a római orientalista nemzetközi kongresszuson tanusitott viselkedésére való tekintettel könnyen érthető érdeklődéssel várjuk Pittard genfi egyet. tanár embertani búvárlatainak eredményét, a ki a román faj hovatartozandóságának kérdését tette tanulmánya tárgyává s e közben ismételten megfordult hazánkban.

Az angolokat tudományos kutatásaikban e téren is a minden apró részletekre kiterjedő alapos tanulmány jellemzi; fontos tudományos eredményekre nyujt éppen ezért tibeti expedíciójuk reményt.

Vajjon nem függ-e ezzel össze a sokféle népeinek multját és kapcsolatát bámulatos kitartással kutató Oroszország által megindított ama nemzetközi mozgalom, a mely czéljául Közép-Ázsia tudományos felkutatását tűzte ki? Ebbe a nemzetközi szövetkezetbe való belépésre Magyarországot is felszólitotta s a magas kormány — a hogy erről a Keleti Szakosztály jelentése bizonyára bővebben meg fog emlékezni — ezt a fontos kérdést, nagy örömünkre, máris melegen felkarolta. Nincs is Európában állam, a melyet ez a kérdés közvetlenebbül érdekelhetne, mint bennünket, hisz a régészeti, nyelvészeti és néprajzi kutatások s összehasonlító tanulmányok legbiztosabb vezetőink az őshaza felé; hisz

mi vagyunk itt Európában az egyedüli ural-altaji nép, a mely szabadon mívelheti tudományát s fejlesztheti nemzeti kulturáját! Mennyivel boldogabbak vagyunk mi szegény finn testvéreinknél, a kiket magasfokú műveltségük daczára az orosz áradat megsemmisüléssel fenyeget! Használjuk fel az időt, használjuk fel az alkalmat arra, hogy ismét betekinthessünk ama rég elmult időkbe, a melyeknek hagyományokon alapuló történelmét a tudomány mai állásában ez úton talán sikerülni fog pozitiv adatokkal gazdagítani. — A néprajznak mint tudományágnak előmozdításában mi itthon, a magunk körében meg is teszünk minden lehetőt; örvendetesen izmosodó társulatunk, a hogy ez a főtitkári jelentésből látható lesz, szerencsés a magas kormány s a M. Tud. Akadémia hathatós támogatásában részesülni; ugyancsak a kormány támogatása révén sikerült derék néptanitói karunkat akcziójába bevonni, Ethnographia czímű folyóiratunk, újabban már mutatványokkal élénkített felolvasó üléseink, a hogy a tagok számának nagy szaporulata igazolja, a közérdeklődést mindinkább felkelti társulatunk iránt s e részbeni legbiztosabb támaszunk maga a Nemzeti Múzeum; ennek Néprajzi Osztálya szerkeszti folyóiratunk melléklapját, a Néprajzi Értesítőt, mely mint leginkább tárgyi ethnographiával foglalkozó, épp úgy előmozditja az érdeklődést, mint maga a múzeumi néprajzi gyüjtemény. És itt kivánom megjegyezni, hogy 1903. évi nemzeti múzeumi gyüjteseink már teljes mértékben hazai ethnographiánkra irányultak, eredményük 11,070, közöttük 9000 magyar tárgy, a mi az utolsó évek összes (hazai és külföldi) gyüjtött anyagának épp a háromszorosa. Emlékezzünk meg továbbá hálával a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségéről is, a melynek mult évi szünidei néprajzi tanfolyamán 15 vidéki erő nyert oktatást s ügyünknek ugyanannyi apostolát nyertük mi.

Ne felejtkezzünk meg a kegyeletes megemlékezés koszorúját azoknak neve köré fonni, a kiket a kérlelhetetlen sors az élők sorából a mult év folyamán elszólitott. Az ethnographia világirodalmának díszei voltak ők mindannyian, közöttük két magyar is, nevezetesen Kállay Béni, a Balkán népeinek alapos és magas látkörű ismerője és Ujfalvy Károly, a ki főleg közép-ázsiai utazásainak leirásával és történeti alapon nyugvó embertani dolgozataival gazdagitotta a néprajz irodalmát; — a külföldiek közöl nevezzük meg Dr. Gustav Radde-t, a tiflisi múzeum igazgatóját, a ki velünk magyarokkal is sokszoros szivélyes érintkezést tartott fenn, de ne felejtkezzünk meg olyan kiváló egyénekről sem, a milyenek voltak Heinrich Schurtz, a brémai nép-

rajzi múzeum alig 40 éves lánglelkű őre, kinek óriási tevékenysége mellett Afrika népeinek őskulturájáról írt dolgozatai. Afrika története, Völkerkunde-ja, de különösen a kultura keletkezéséről írott nagy munkája örök emléket biztosítanak neki; — ScherzerKároly, a nyomdászinasból r.-kiv. követté és meghatalmazott miniszteri állásig előlépett utazó; — du Chaillut, a híres Afrika-utazó; — Gegenbaur Károly, a heidelbergi egyetem boncztan-tanára, kinek korábbi dolgozatai az embertanba is bevilágítanak; — Selenka ausztráliai kutató s végül Hein Vilmos, a bécsi udv. néprajzi múzeum őre, kit noha rokonszenv nem fűzött hozzánk magyarokhoz, tudományos munkásságunkat azonban mindenkor megbecsülte; — ha netalán ebből a gyászkeretből egyik-másik még kimaradt volna, ne a kegyelet hiányának tudassék be az nékem, mert hisz hálás megemlékezésünk kiséri az elköltözötteket sírjaikba, tudományos működésük révén, akár külön felemlítettem őket e rövid megnyitó során, akár nem.

A mulandóság e gyászos képével szemben vigasztaljon bennünket az a tudat, hogy az elköltözött egyesek eszméit fentartani, továbbfejleszteni, mintegy a folytonosságot ápolni az egyesületek s társulatok feladata; ezért konstatálhatom igaz örömmel a Néprajzi Társaság helyzetének mai megszilárdulását. Alapját vetette ennek nagyérdemű tiszteletbeli tagunk, dr. Wlassics Gyula, volt vall. és közokt. miniszter úr, a ki teljes mértékben tudta méltányolni társulatunknak nemzeti művelődésünkhöz való szoros viszonyát. A tudományok és művészetek nemzeti vonatkozásai iránt rendkívüli fogékonysággal megáldott hivatali utódja, dr. Berzeviczy Albert, hasonló szeretettel fogja társulatunk ügyeit felkarolni, mint hivatali elődje; biztosít bennünket erre nézve a nyilvánosság előtt befutott fényes pályája.

Ezzel a Magyar Néprajzi Társaság XVI-dik rendes közgyűlését megnyitom.

II.

Sebestyén Gyula dr. főtitkár jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

A tudományos kutatások tereinek bővülése s a felhalmozódó munka megosztásának elve az elmult évszázad második felében több olyan tudományág kialakulását idézte elő, a melyet újnak, vagy szerényebb mértékkel mérve, segédtudománynak szokás tekinteni. Az kétségtelen, hogy az úttörő munkásságot ilyen esetekben a vállalkozás czélja mindig valamely újabb irányba téríti. De mielőtt a czél el volna érve, vagy csak meg is közelítve, rend-

szerint azt tapasztaljuk, hogy az új tudományágak egymást, sőt a régiek útjait is, gyakran keresztezik. Így aztán az elért eredmények sem lesznek elszigeteltek, sajátszerűek, hanem lesznek olyan szövevényes természetűek, a melyeknek vonatkozásai nyomban meggyőznek bennünket arról, hogy a közös területeken kialakult tudományszakok közt merőben lehetetlenség megvonni a határokat és felépíteni a válaszfalakat.

Talán mondanom sem kell, hogy a jelen pillanatban a szintén újaknak tekintett néprajzi tudományokra gondolok. E tudományok a nép testi és szellemi életének multját és jelenét kivánják feltárni. Mivel az ókorban már voltak Herodot-ok és Strabo-k, a középkorban arab geographusok, Julian barátok és Marco Polo-k, kezdetben a néprajzi vállalkozások újszerűsége nem volt feltünő. Sőt e tudományágak jogosultságát is kétségbevonták azok a felületes itélkezők, a kik az újkori hittérítők, ipari és politikai törekvések útjait egyengető angol, orosz, franczia és egyéb nemzetiségű kalandor tudósok irásaiban már benne találták mindazt, a mit a rendszeres új tudományágak még egyetlen népre vonatkozólag sem tudtak megállapitani. A zavart előidéző földrajzi vonatkozások daczára elvégre mégis sikerült utat törni az ethnologiának, ethnographiának és folklorenak. De mire ez megtörtént, maguk az úttörő tudósok is sok zavart csináltak, sőt csinálnak még legújabban is azzal, hogy mértéktelenül összezavarják az ethnologia és nyelvészet, az ethnographia és embertan, a folklore és irodalomtörténet köreit. A nélkül, hogy a tévedések okát esetről-esetre megjelölném, bátran utalhatok arra, hogy a zavart rendszerint a néprajzi tudományok szem elől tévesztett, vagy végzetesen félreismert vonatkozásai idézik elő.

Ilyenkor az új tudományágak őrei kezdetben a fel nem ismert határokat akarják megvonni és az áttörhetlen határfalakat akarják felépiteni. Később, midőn már van kellő eredmény és kellő tapasztalat, nem a határokkal való elkülönités, hanem a tudományágak egymáshoz való viszonyának, az elért és elérhető tudományos eredmények vonatkozásainak pontos ismerete válik szükségletté.

Valóban kivánatos volna tudni, hogy az itt jelzett szükséglet nálunk már általános-e? Én csak a felől vagyok biztos, hogy e díszes gyülekezetben igen számosan vannak, a kik az elmult év folyamán kiérezték azokat a vonatkozásokat, a melyek néprajzunkat a magyar nyelvtudománynyal összefűzik. A jelzett időközben történt kisérlet a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalapitására. Mivel e társaság egyik feladata a tájszavak és tájnyelvi emlékek összegyüjtése lesz, már most biztosra fogható, hogy a rendszeres munka folyamán néprajzi szempotnok is fognak érvényesülni. Hiszen a népnyelv tulajdonkép annak a szellemi életnek a letéteményese, a melynek meg-

ismerése, hozzáférhetővé tétele, legelső sorban a néprajz körébe tartozik. Különösen a szótári anyag névszóinál szembetűnő a néprajzi vonatkozás, hiszen ezeket az ethnographus tájékozottsága nélkül rendszeresen felkutatni sem eddig nem lehetett, sem ezután nem lehet. Sőt tovább megyek: rendszeresen hozzáférhetővé tenni sem lehet, mert a népnyelv szótára csak akkor lehet tökéletes, ha a nyelvész tökéletes hangtani lejegyzése mellől a szó jelentésének tökéletes tolmácsolása s szükség esetén szemléleti úton való feltüntetése sem hiányzik. Mivel ehhez hasonló külföldi kisérleteket már ismerünk, röviden még csak azt kivánom hangsúlyozni, hogy a népnyelv szavaival kapcsolatban kutatott népnyelvi anyag módszeres gyüjtésénél pedig ugyanilyen mértékben folklorisztikus szempontoknak is kell érvényesülni. E nélkül a kötött szöveg népi eredetét s a kötetlen mese-szövegek, mondaszövegek, közmondások, szólásmódok stb. hamisitatlan népiességét megállapitani a legfinomabb érzékkel megáldott nyelvésznek sem lehet. Ezért merem reményleni, hogy az új társaság már kezdetben foglalkoztatni fogja a hazai néprajz ama munkásait, a kik számos jelét adták már annak, hogy a népnyelv emlékeinek felkutatására és megmentésére kiválóan alkalmasak.

A néprajzi tudományokkal határos összehasonlító nyelvészet, történeti nyelvészet és embertan békéjét a legádázabb háborúskodás dúlta s részben dúlja még ma is. Az események e közelsége nem alkalmas arra, hogy mi, a kiket az események közelről érintenek, már most alkossunk ítéletet. Egyelőre csak a küzdelmek mikéntje ellen lehetne kifogásunk, mert az ítélkezést a küzdő felek némelyike már eleve nagyon megnehezitette azzal, hogy a küzdelem hevében izzó szenvedélyével nemcsak másokra, de magára is rágyujtotta a tudomány épületét. Az igy támasztott riadalmaknak a mi fejletlen társadalmunkban még nagyon nagy közönsége van. A tájékozatlan tömeg aztán bámulja a temperamentumos fél tüzét, a véghezvitt pusztításokat s mikor az izgalmas látványossággal betelt, azzal a hazug benyomással távozik, hogy a tudomány hiábavaló, a tudós urak igaza pedig csak hangulat.

Ha nem tévedek, a mostani nyelvész-háború „nagyközönség"-e körülbelül ugyanaz, a melyet nem régiben még azzal szórakoztatott egy derék magyar hirlapiró, hogy az emberiség legrégibb kultur-népeinek tekintett sumirok a magyarok ősei voltak. Mióta Lenormant a sumir nyelv tanulmányozásához a magyar szókincset összehasonlító nyelvészeti szempontból felhasználta s vele a Kr. e. IV. évezred második felében már sémi befolyás alá kerülő sumirok nyelvét ural-altáji ősnyelvnek minősitette, hazai őstörténetünknek, összehasonlító nyelvészetünknek és ethnologiánknak tényleg feladatává lett, hogy a sumir-kérdés külföldi irodalmát figyelemmel kisérje és annak magyar vonatkozásait ellenőrizze.

Azt hiszem, hogy a Magyar Néprajzi Társaság egyik fontos kötelességét teljesítette akkor, midőn a sumir-kérdés mibenlételével irodalmunkat megismertette. Az összes külföldi szaktekintélyek véleményét kikérdezve, az ismertetést MAHLER Ede választmányi tagtársunk végezte el. Mivel a sumir-kérdés első sorban nyelvi kérdés, ugyancsak társaságunk nyujtott módot arra, hogy GALGÓCZY János választmányi tagtársunk az eddig megfejtett szövegek alapján egy szótárt is készíthessen. Az így hozzáférhetővé tett nyelvkincsek alapján újabban MUNKÁCSI Bernát alelnökünk foglalkozott e nyelv titkaival s arra az eredményre jutott, hogy a sumir nyelv, melyet az indogermán és hamitó-sémi nyelvcsaládban elhelyezni nem lehet, az ural-altaji nyelvek körébe sem vonható bele.

Az utóbbi tanulmány a föntebb jelzett sumir-magyar atyafiság akadémikus bírálata volt. Bár a laikus vállalkozó nyelvészeti botlásaira előzőleg már MAHLER Ede is rámutatott, a közönség a magáévá tett hiábavalósághoz állhatatosan ragaszkodik. Miért ne? Hiszen nálunk a népszerü tudományosságban úgy sem az igazság a fődolog, hanem a hangulat.

Szerintem naiv, de minden izében tiszteletre méltó vállalkozás azé a lelkes székesfővárosi tanitóé is, a ki a keleti rokonnépek nyelvi és néprajzi sajátságainak felkutatására indult el és Japánig meg sem állt. A vállalkozás a nyilvánosság kizárásával történt s csak a komoly pártfogókon mult, hogy érdeklődésünk már idő előtt feléje fordulhatott. Így tudtuk meg, hogy a merész utas üres tarisznyája nagyon hasonlatos volt a KÖRÖSI CSOMA Sándoréhoz. Sajnos, utóbb a nyilvánosságra került az utas néhány üres levele is. Ezekből megtudtuk, hogy a keleti rokonnépek tanulmányozására olyan kevés időt kiván fordítani, a mi csak annak lehet elég, a ki nem tudja, hogy a nyelvi és néprajzi tanulmányok terén mi a tájékozott kutató feladata. Vajha időközben szerzett tapasztalatai épp úgy feltárnák előtte a keleti népek ismeretének tudományos kincs it, mint a hogy feltárták említett nagy elődje előtt azokat az elrejtett közép-ázsiai kincseket, a melyeknek összegyüjtésére aztán rááldozta egész életét.

Mert a sok úttörő előmunkálat daczára egyre égetőbben érezzük s érzik a külföldön is, hogy a közép ázsiai és a kelet-szibériai ural-altáji rokonnépek pontos nyelvészeti és néprajzi ismeretével még mindig adós a tudomány. Már mult évi jelentésemben jeleztem, hogy újabban Oroszországban mozgalom indult meg, mely a külföldi érdekkörök belevonásával kivánja a szükséges kutatásokat megindítani. Miként később hallani méltóztatott, a mi tudományos érdekeinket e mozgalomban társaságunk Keleti Szakosztálya fogja felkarolni. Ismerve e szakosztály törekvéseit, egész biztosra veszem, hogy pusztán az illetékes tényezők anyagi támogatásán mulik, vajjon kivehetjük-e

méltó részünket abból a rendkívül nagyjelentőségű tudományos munkásságból, a melynek végzésére nálunk, a kik a boldogtalan népcsaládból kultur-néppé küzdöttük fel magunkat, senki nem hivatottabb és tudományos tekintetben jobban rákényszerítve sincs.

Íme, tisztelt közgyülés, ilyen nagy terület az, a hova a magyar néprajz érdekszálai elnyulnak és a hova tekintetünk is mindig fordul, valahányszor évi munkásságunkról tartunk beszámolót. Itt kell eredményeink összességét elhelyeznünk, hogy aztán viszonylagos értéke felől is némileg tájékozva legyünk. E szemlélődés már régebben meggyőzött bennünket arról, hogy feladatainkkal és a rendelkezésünkre álló erőkkel eléggé tisztában vagyunk. A kettőt lehetőleg egyeztetve, folytattuk az idén is belterjes gazdaságunkat. Ügyeltünk arra, hogy folyóiratunk színvonala lehetőleg emelkedőben legyen és hogy nyilvános felolvasó-üléseinket pontosan megtartva, eredményeink javát itt nyilvánosságra hozzuk.

Mielőtt munkásságunkat részletezném, jelentenem kell, hogy eddig soha sem éreztük folyóiratunk kereteit oly szűknek, mint az elmult év folyamán. Ezt egyrészt az okozta, hogy egyéb tér hiányában itt kellett elhelyezni két olyan terjedelmű tanulmányt, a melyeknek már monographiaszerű tartalmuknál fogva is külön kiadvány gyanánt kellett volna megjelenni. Értem Katona Lajos választmányi tagtársunk kitünő dolgozatát a magyar mese-typusokról, a mely a magyar folklore legszebb termékei közé tartozik; értem továbbá a magam dolgozatát a rovás- és rovásírásról, melyben a tavaly már sok oldalról vitatott és népszerűvé is tett kérdés tisztázására vállalkoztam, de a melyet terjedelme és költséges illusztrálása miatt kénytelen voltam megszakítani s befejező részét a jelen évi folyam számára fentartani. Végül ilyen természetű volt még Galgóczy János említett sumir szótára is.

Havi folyóiratunk, mely közel másfél ívvel haladta túl a kiszabott harmincz ívnyi terjedelmet, tizenkét szerzőtől ugyanannyi értekezést közölt. Munkatársaink soraiban ezúttal örömmel üdvözöltük a magyar néprajz kitünő mesterét Herman Ottót, a ki a velünk felújított viszonyt azzal is megpecsételte, hogy belépett társaságunk alapítói közé. A közölt tanulmányok közül különös figyelmet érdemel Domanovszky Sándoré, a melyben Hetényi János kéziratban maradt s elveszettnek vélt mythologiájával ismerkedtünk meg. Kiemelendő továbbá Herrmann Antal titkár-társam dolgozata az építő-áldozatról s Mahler Ede választmányi tagtársunk nemzetközi érdekű naptár-történeti tanulmánya a husvétról. Az egyes népfajok multját Krausz Sámuel, Munkácsi Bernát, Melich János és Tóth-Szabó Pál kivánták történeti és nyelvtörténeti közleményeikkel megvilágitani. Mint megnyugtató jelenség felemlithető még az is, hogy Bartalus István és Káldy Gyula zenetörténeti és népzenei kutatásaik-

nak újabban társaságunk kebelében jelentkeztek hivatott folytatói. Nálunk értekezett FRÄNKEL Bertalan a magyar dalcsirákról s CSIKY János a XVI. századi népzenei följegyzésekről.

Tevékenységünket az elmult év folyamán nagyon igénybe vették nyilvános üléseink is, mert szeretett elnökünk óhajára igyekeztünk, hogy az előadások lehetőleg népszerűek és közérdekűek legyenek. Mivel a közvéleményt a rovás és rovásírás ügye foglalkoztatta, én e körben mozogva két előadást is tartottam. Először a rovásírás újabban felfedezett népi emlékeiről pontosan kimutattam, hogy irodalmi úton támadtak és így a néphagyományhoz nincs közük; majd a rovásírás legrégibb emlékéről, az 1501-iki csikszentmiklósi feliratról bizonyítottam be, hogy a felfedezők hamisítványa nem lehet, mert szövegét már előzőleg restaurálták és a hozzá nem értő restaurálók elrontották. HERRMANN Antal, a ki rovás-tanulmányaimhoz már előzőleg is sok becses adalékot szolgáltatott, szintén tartott egy előadást a százév előtti hivatalos számrovás emlékeiről, egy másikat pedig a rovás-naptárról. Ide sorozható még SZINTE Gábor szemléltető előadása a székely kapukról, valamint MAHLER Edéé is, a ki akkor, midőn a közfigyelem a sumirok hazája felé fordult, a sumir-kort követő babyloniai és assyriai művelődési viszonyokról értekezett. Hogy a népszerű előadások a közönségnek könnyebben hozzáférhetők legyenek, szeretett elnökünk rendelkezésünkre bocsátotta a M. Nemzeti Múzeum dísztermét, a hol SEMAYER Vilibáld Szolnok-Doboka vármegye földjéről és népéről, BIRÓ Lajos tiszteletbeli tagunk pedig az új-irlandi faragott bálványokról tartott tárgyak és vetített képek bemutatásával kapcsolatos népszerű előadást.

Itt kell megemlítenem, hogy az a becses tanulmány, melyet HERMAN Ottó tavalyi közgyűlésünk előtt az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat egyik ülésén tartott, később az Archaeologiai Értesítőben jelent meg e czímen: „Az ősszám és az ősbetű viszonya irodalmunkban". Jelentem továbbá, hogy az én föntebb jelzett terjedelmes tanulmányom bevezető részének német fordítását Berlinben 1903 október 17-ikén bemutatták az Anthropologische Gesellschaft nyilvános felolvasó-ülésén s utóbb pedig közölték a Zeitschrift für Ethnologie mult évi folyamának V. füzetében. A M. Tud. Akadémia kebelében két bizottság működött a rovásírás ügyében. Az egyik az ú. n. Karacsay-codex hitelességét vizsgálta meg s kideritette, hogy e kéziratot számos más irattal együtt Somogyi Antal hamisította (Akadémiai Értesítő, 1903 áprilisi füzet). E bizottságban társaságunk munkás tagjai közül KATONA Lajos és én vettünk részt. A másik bizottság a rovásírás népi emlékeit volt hivatva megállapítani s arra a részünkről már korábban jelzett eredményre jutott, hogy a népnek nincsenek ilyen emlékei s hogy Tar Mihály omori földmives

tudománya is csak irodalmi úton keletkezett. E bizottság oszlopai Szily Kálmán és Herman Ottó voltak. Közülök különösen Szily Kálmán fejtett ki rendkívül messzemenő kutatást. E kutatás eredményei „A rovás-írás él-e a magyar nép között?“ című nyomtatott jelentésben láttak napvilágot.

Midőn évi munkásságunk körvonalait vázolom, nem hagyhatom megemlítés nélkül, hogy mi a tanulmányok terének bővítésével némileg megszorítottuk a néprajzi gyüjtések eredményeinek közlését. Ez ránk nézve különösen azért jelent veszteséget, mert a szerkesztőség e tekintetben túl van halmozva s ugyanilyen mértékben ki is van téve a türelmetlen gyüjtők folyton felhangzó panaszainak. E panaszok különösen engem érintenek érzékenyen, mert az én ismételt felhívásaimra gyüjtötték össze derék néptanitóink a hazai újévi népszokások változatait. Mivel a közel másfél száz gyüjtemény egész terjedelmében aligha volna valaha közölhető, tárgyak szerinti csoportosítással fogom az igy kisebb terjedelemre szorítható anyag megjelenését lehetővé tenni. De még igy is számitanunk kell arra, hogy a közlés pár évfolyamon át fog tartani s esetleg a folyóirat ivszámait is meg fogja némileg szaporitani.

A mult évben kiadott gyüjtések minden tekintetben igazolják azt, hogy társaságunkra e téren olyan kötelezettségek hárulnak, a melyet magáról elháritania még csak részben sem lehet. Gyüjtői egész tömegét árasztják az olyan adalékoknak, a melyeknek megmentésével ma még rendkivüli szolgálatokat tehetünk folklorisztikánknak és irodalmunknak. Például csak azokat a régi Gergely-napi játékokat hozom fel, a melyeket Pap József Abauj-Torna-vármegyében fedezett fel s a melyekből folyóiratunk — holott a magyar drámairodalom rendkívül becses népi adalékairól volt szó — csak szemelvényeket közölhetett. Vagy felhozhatom azt a népies Eszter-drámát, a melyet én fedeztem fel, Bayer József pedig az egyik közelebbi akadémiai felolvasóülésen bemutatott. Mivel a folklorisztikai adalékok rohamosan pusztulnak, a művelődés útján előre rohanó népek idővel rendkivüli erőfeszitéssel kénytelenek pótolni mulasztásaikat. Például a leggondosabb német népet hozom fel, melynek élén a népdalok összegyüjtésének ügyét újabban Vilmos császár személyesen karolta fel.

Míg mi folyóiratunk szük határai közt ilyen küzdelmeket folytatunk, örömmel tapasztaljuk, hogy a mellékletül adott múzeumi Értesitő rendkivüli módon megizmosodik. Terjedelme ma már harmadfélszer akkora, mint az első évfolyam. Ha ehhez hozzászámitjuk, hogy a tárgyi néprajz művelésére utalt tartalom ábráinak és mümellékleteinek előállitása szintén nagy arányokban növelik a nyomdai költségeket: valóban el kell ismernünk, hogy a M. Nemzeti Múzeum nekünk busásan visszatériti azt a veszteséget, a mely ben-

nünket a korábbi múzeumi segély ilyetén felhasználásával ért. Ezért sietünk hálánk őszinte tolmácsolásával és abbeli kérelmünkkel is, hogy úgy a nagy kultur-intézet igazgatósága, mint a melléklet jelenlegi buzgó szerkesztője, társaságunkat e téren továbbra is ily mértékben támogatni sziveskedjék.

Mivel társaságunk tagjainak és előfizetőinek örvendetes szaporodásáról, a haladásunkat siettető anyagi és erkölcsi pártfogásokról és a főbb személyi vonatkozásokról az imént elhangzott elnöki megnyitó már ékesen szólóan megemlékezett, kérem a tisztelt közgyűlést, hogy jelentésemet tudomásul venni sziveskedjék.

III.

Kúnos Ignácz dr. jelentése a Keleti Szakosztály 1903. évi működéséről.

Tisztelt Közgyülés!

Midőn Keleti Szakosztályunknak immár negyedik esztendei működéséről szerencsém van ezúttal beszámolni, mindenekelőtt örömmel utalhatok arra az általános elismerésre, melylyel törekvéseinket úgy a bel-, mint a külföldi szakértők méltányolják. Ez elismerésnek hű tükre folyóiratunk, melynek munkatársai között Japántól Franciaországig megtalálható minden művelt nemzetnek képviselője. Egy másik körülmény, melyre elégedettséggel hivatkozhatunk, anyagi egyensúlyunk. Ügyvitelünknek kiváló igyekezete a viszonyokhoz alkalmazkodó okszerű gazdálkodás, mely lehetővé tette, hogy az elmult évben nemcsak hogy összes kiadásainkat fedezhettük a szakosztály bevételeiből, hanem 249 koronát a f. év kiadásaira is átvihettünk. Mult évi költségvetésünknek előirányzott 3400 korona bevételével szemben a tényleges bevétel 3738 kor. 75 fill. s a kiadás 3489 kor. 16 f. volt, minélfogva Szakosztályunk Igazgató Tanácsának folyó évi márczius hó 3-án tartott ülése a f. 1904. évre a bevételek és kiadások előirányzott összegét 3500 koronában állapithatta meg.

Gondoskodásunk főtárgya egyébként a mult évben is folyóiratunk volt. Ennek külső beosztására vonatkozólag czélszerűnek bizonyult az a változtatás, melynélfogva évfolyamunk 24 ívét nem mint előbb 6—6 ívből álló négy, hanem három 8—8 íves füzetekben adtuk ki. Szükség volt erre főleg azért, hogy a jórészt nagyobb és összefüggő tanulmányokból álló értekezéseket ne többszörösen szétválasztva, hanem lehetőleg főbb részei szerint, illetve a maga egészében adhassuk ki. Külföldi dolgozótársaink közül a lefolyt évben a franczia Lucien Bouvat, A. Danon, a német Georg Hüsing, E. Harder, a belga Willy Bang, a bolgár Sišmanov, a dán Grönbech, az orosz Patkanoff, a japán Shiratori és a török Balkanoglu járultak becses közleményekkel

folyóiratunkhoz, míg honfitársaink közül THURY JÓZSEF, MUNKÁCSI BERNÁT, PRÖHLE VILMOS, KÚNOS IGNÁCZ és, a kit mindig első hely illet meg közöttünk, dr. KUUN GÉZA gróf támogattak munkálataikkal feladatunkban.

Bizonyára szívesen fogadja a t. közgyülés is Szakosztályunknak amaz intézkedését, melynélfogva a M. Néprajzi Társaság Keleti Szakosztályának kiadványai gyanánt és címe alatt oly sorozatos vállalat megindítását határoztuk el, mely folyóiratunk nagyobbb terjedelmű és több folytatásból álló közleményeit különálló kötetekben jelenteti meg. Elsőnek *Šejχ Szulejman efendi csatagáj-török szótárának* átírásos és német fordítással ellátott kötetét adtuk ki, melynek nyomtatási költségeihez, mint az a mult évi költségvetésünkből is kiviláglik, a M. Tud. Akadémia is hozzájárult. A sorozat második kötete PATKANOFF SZ. orosz tudósnak „*Geographie und Statistik der Tungusenstämme Sibiriens*“ cz. önálló kutatásokon épülő nagybecsű müve, a harmadik ABR. DANON „*Essai sur les vocables turcs dans le judéo-espagnol*“ cz. munkája lesz, a negyedik dr. KUUN GÉZA grófnak „*Gardczi kéziratu munkájának a törökökről, tibetiekről és sinaiakról irt fejezetei*“ cz. jeles forrásműve, az ötödik PRÖHLE VILMOS „*Baskir nyelvtanulmányok*“ cz. munkája s a hatodik Ivan Šišmanovnak, a bolgár néprajz nagyhirű munkásának s Bulgária ez idő szerinti oktatásügyi miniszterének „*L'etymologie du nom Bulgare*“ czimü, hazai őstörténelmünket is érdeklő tanulmánya lesz. Mind e kiadványok a f. év alatt jöhetnek ki a sajtó alól.

Hálás köszönettel kell e pontnál megemlékeznünk azokról a tényezőkről, melyeknek első sorban köszönhetjük, hogy mind e megkezdett törekvéseinket fennakadás nélkül folytathatjuk. A M. Tud. Akadémia, a Nagyméltóságú Tanügyi Kormány nemcsak az elmult, hanem a folyó esztendőre is kilátásba helyezték, illetve folyósitották azt az anyagi segélyt, melyhez működésünk lehetősége kötve van. Bízva annak a tudományos ügynek a jelentőségében, melynek szolgálatában állunk, azt hiszszük, van jogunk remélni, hogy törekvéseink ezután is támogatásra találnak a magyar szempontú keleti tanulmányok barátainál.

Ezen a helyen emlékezem meg arról a nagyfontosságú mozgalomról is, mely orosz tudományos körökből kiindulva, egészen a mi szakosztályunkig jutott el. Még a Rómában (1899) tartott orientalisták nemzetközi kongresszusán merült fel az eszme egy Közép- és Keletázsiai Nemzetközi Társaság alakítása ügyében, melynek czélja elősegiteni Ázsia közép és keleti tájainak történeti, régészeti, nyelvészeti és néprajzi szempontokból való átkutatását. Egy bizottság, mely e czélra megalakult, már a következő hamburgi (1902) kongresszuson kidolgozott tervvel állott elő, melynek legfontosabb határozata az, hogy az orosz központi bizottság az összes kulturállamokat szólitsa fel helyi, illetve

nemzetközi bizottságok megalakítására. Ilyen felszólítás érkezett a mi tanügyi kormányunkhoz is. A M. Tud. Akadémia és Szakosztályunk elnöke, Vámbéry Ármin, véleményadásra szólíttatván föl, azt a javaslatot terjesztették a tanügyi kormány elé, hogy e nemzetközi társaság Magyar Bizottságának megalakításával és szervezésével Keleti Szakosztályunk Igazgató Tanácsa bízassék meg. Szakosztályunk szíves készséggel tett eleget ez üdvös czélú megbizatásnak és legott hozzá is látott a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottságának megalakításához és szabályzatának kidolgozásához. E bizottság munkálkodásának czélja, hozott határozataink értelmében, magyarországi tudósok közreműködésével elősegiteni Ázsia közép és keleti tájainak, valamint a Középázsiával kulturai, néprajzi és történeti viszonyaiban elválaszthatatlanul összefüggő Uralvidéknek történeti, régészeti, nyelvi és néprajzi szempontokból való átkutatását, különös tekintettel a *magyar ethnologia sajátos feladatai szerint* az ural-altaji népekre. Az itt megszabott munkakör határain túl, szilárd meggyőződésünk szerint, a czéltévesztés veszedelme nélkül nem terjeszkedhetünk.

Szabályzatunk szerint gondoskodnia kell a Magyar Bizottságnak arról, hogy a külföldi tudós testületek és magánosok ily tárgyú kutatásaihoz magyar szakférfiak is csatlakozhassanak s úgy az anyaggyüjtésekben, mint ezek feldolgozásában tevékenyen részt vehessenek; hogy különálló tanulmányutakat szervezhessünk a jelzett tájakra s lehető módon elősegítsük ezek eredményességét; hogy állandó összeköttetésben álljunk az anyatársaságnak minden külföldi s különösen központi orosz bizottságával s vállalatunkban felhasználhassuk ezen szövetkezés erkölcsi támogatását; hogy közvetlenül érintkezzünk a hazai tudományos intézetekkel és társulatokkal az általuk eszközölt tanulmányutak tudományos eredményeinek feldolgozása tárgyában s az ezeknek alapjául szolgáló gyüjteményeknek az országos múzeumokban való megőrzését biztosítsuk; végül hogy folyóiratban s önálló kiadványokban közölhessük, illetve ismertessük a bizottság munkakörébe tartozó szaktanulmányokat s anyaggyüjtéseket.

A bizottság eredményes működéséhez szükséges anyagi eszközökről a nm. vallás és közoktatásügyi m. kir. minisztériumnak kellene gondoskodni. Ezúttal még csak azt emeljük ki, hogy e bizottságnak nem lehet méltóbb hivatása, minthogy Közép- és Keletázsiára vonatkozó kutatásokban a sajátos magyar tudományos feladatoknak a képviselője legyen, mely feladatok legszorosabb kapcsolatban állanak a magyar ethnologia, néprajz, nyelvtudomány és őstörténet kérdéseivel. Ezeknek felkarolása és kellő támogatása Európa színe előtt jóformán nemzeti tudományosságunk becsületének kérdése; mert kitől várhatja inkább a külföld a saját fajunkra vonatkozó ismeretek tanul-

mányát s kifejtését, mint éppen tőlünk, kik abban természetes hajlandóságainkkal és nemzeti kötelességünkkel érdekelve vagyunk. Ha valahol, úgy ezen a téren illik előljárnunk a népek versenyében és megteremtenünk azon intézményeket és segédeszközöket, melyek eredményes művelését elősegíthetik.

A lelkes érdeklődés és jóindulat, melylyel a tanügyi kormány nemzeti tudományosságunk minden ügyét felkarolja, szilárd bizalommal tölt el bennünket az iránt, hogy a Keletnek, főleg magyar szempontból való kutatása ügyében megindított mozgalmunk üdvös és eredményes lesz.

IV.

Feichtinger Győző pénztáros jelentése.

Mélyen Tisztelt Közgyűlés!

Folyóiratunknak, az Ethnographiának nagyobb terjedelme daczára Társaságunk anyagi helyzete kedvezőbben alakult, mint vártuk volna. U. i. míg az 1902. évről beterjesztett zárszámadásunk csekély 5 kor. 75 fillérnyi deficitet mutat; a jelenben bemutatandó s az 1903. évről szóló zárszámadásban már nincs deficit, sőt 300 kor. 32 fill. maradvány áll rendelkezésünkre.

Társaságunk tagjai között többen vannak, kik tagdíjaikat nem azon évben szokták megfizetni, a melyben az alapszabályok szerint fizetendő volna, hanem néha a következő évben, néha pedig még csak azután; e czímen tehát Társaságunknak jelentékeny követelése van, melyből még a legszigorúbb számítással is 200 koronát remélhetünk. A tagdíjhátralékok számszerinti összege tulajdonképpen nem is 200 korona, hanem az 1000 koronát is meghaladja, de ne hogy kellemetlen csalódás érjen, ebből csak annyit vélek a költségvetésbe beállítani, a mennyi okvetlenül be fog folyni. A nmélt. vallás és közoktatásügyi minisztériumtól pedig a 100 áll. elemi iskola helyett fizetendő 600 koronát, a fölvett 200 korona hátralékkal összevéve 800 korona olyan tagdíjkövetelésünk van, a melyre a f. év folyamán bizton számíthatunk.

Ezenkívül a pénztárnak 1903 decz. 31. történt lezárásakor a pénztárban 128 kor. 78 fill. készpénz volt, a takarékpénztárban pedig 1065 kor. 98 fill betét. Mely összszegekhez az előbbi pontban említett 800 kor. hozzávéve, összegül 1994 kor. 76 fill.-t kapunk.

Ezzel szemben több rendbeli tartozásaink is vannak, illetőleg 1903. decz. 31-én voltak.

1. Az Ethnographia nyomdaköltségei nem voltak teljesen kiegyenlítve, egyrészt azért, mert az utolsó füzet még meg sem jelent, másrészt mert a

nyomda a számlát nem nyujtotta be. Tartozásunk e tekintetben 1015 kor. 56 fillér.

2. Az írói tiszteletdijakat, az előbb említett ok miatt nem fizethettük ki teljesen; tartozásunk 200 korona.

3. Az Ethnographia melléklete gyanánt megjelenő Értesítő a rendelkezésére álló összeget nem vette egészen igénybe; tartozásunk 75 kor. 12 f.

4. A Keleti Szemle rendelkezésére állott:

a) a mult évi maradék	261 K.	44	fill.
b) a Társ. által megszavazott segély . .	340 „	—	„
c) saját jövedelme	316 „	40	„
Összesen	877 K.	84	fill.
ebből igénybe vett	689 K.	52	fill.
tartozásunk tehát	188 K.	32	fill.

5. Az ügyvitelnél egy 15 kor. 20 fill. számla még kifizetetlen, t. i. a nyomda ezt csak az új esztendőben mutatta be, de mult évi szállításra vonatkozik; azért a mult évi számadást terheli.

6. Az alaptőkéhez 100 kor. csatolandó. U. i. Herman Ottó 100 kor. alapítványi összeget küldött be hozzám, melyet én mult év decz. végén kaptam meg; s minthogy akkor nem voltam Budapesten, nem voltam képes az összeget az alaptőke többi részeihez hozzácsatolni.

7. Végül vegyesek czimén 100 kor. 54 fill.-rel tartozunk. E tartozás legnagyobb részben ki nem fizetett írói tiszteletdíj, t. i. olyanok tiszteletdíjai, kiknek lakását sem én sem a szerkesztők nem tudják. Időnkint egyesek szoktak jelentkezni, midőn is a nekik utalványozott díjakat minden nehézség nélkül kifizetjük.

A fölsorolt tartozások összege 1694·44, vagyis 300 kor. 30 fill.-rel kevesebb, mint a követelések összege.

Az 1903. évi előirányzat 355 kor. 78 fill. deficitet helyez kilátásba, ezzel szemben az eredmény 556 kor. 10 fill.-rel kedvezőbb.

A kedvezőbb eredményt leginkább annak köszönhetjük, hogy a tagdíjakból, hozzászámítva a már említett 800 koronát kitevő követelésünket is, jelentékenyen több jövedelmünk volt, mint a mennyit az előirányzat igért. T. i. hátralék, f. évi díj s a tagdíjkövetelésünk összege 4868 kor. 22 fill. míg az előirányzat szerint csak 3800 kor.-t reméltünk.

Több folyt be a vegyesekből 194·18 koronával, a kamatokból 12 kor. 56 fillér.

Bevételi tételeink tehát egészben véve 1274 kor. 96 fill.-rel kedvezőbben alakultak.

Kiadásaink azonban e kedvező eredményt leszállították és pedig az Ethnographia nyomdaköltsége, tekintetbevéve a tartozást is, 419 kor. 74 fill.-rel vett többet igénybe.

Az írói ttiszteletdíjaknál 59 kor. 20 fill.-nyi túlkiadás mutatkozik.

A vegyeseknél 263 kor. 84 fill. a túllépés, mely különben a vegyes bevételeknél elért eredménynek körülbelül megfelel.

Az ügyvitelnél pedig csekély 23 kor. 97 fill. megtakarítás mutatkozik.

Mindezeket összevéve a kiadási tételek mérlegünket 718 kor. 86 fill. teszik kedvezőtlenebbé, vagyis egészben véve a zárszámadás 556 kor. 10 fillérrel kedvezőbb az előirányzatnál.

Az alapítók díjaiból 216 korona 80 fillér folyt be, az alaptőkének emelkedése azonban csak 124 kor. 30 fill.; mert 92 kor. 50 fill. egy kötvény beváltása fejében fizettetett.

Társaságunk vagyona ez idő szerint 8644 kor. 30 fill., melynek elhelyezése a tavalyi helyzettel szemben csak annyiban változott, hogy az alapítványi díjból befolyt 216 kor. 80 fill.-ből 116 kor. 80 fill.-t a leszámítoló bankba helyeztem, 100 koronának ugyanily módon való elhelyezését a költségvetésbe beállítottam, továbbá a fönt említett kötvényt kiállítójának visszaadtam.

M. T. Közgyűlés! Ha előterjesztett jelentésemet a m. t. Közgyűlés jóváhagyólag tudomásul venné, azzal a f. 1904. évi költségelőirányzat némely tételeit már is megállapítaná, s minthogy a többi tételekben a költségvetés a megelőzőtől alig különbözik, legyen szabad talán az 1904. évi költségvetésre azonnal áttérnem.

Minthogy a tapasztalás azt mutatta, hogy a tagdíjakból évenkint több foly be; ajánlom, hogy most a szokásos 3000 kor. helyett 3100 koronát irányozzunk elő.

Továbbá, hogy az Ethnographia a folyó évben is nagyobb terjedelemben jelenhessen meg; ajánlom, hogy annak költségeire a tavalyi 2800 koronával szemben 3200 koronát vegyünk fel. Egyebekben a tavalyi, illetőleg a zárszámadásból természetszerűleg a költségvetésbe átmenő összegeknek elfogadását kérem, mely esetben azonban költségelőirányzatunkban ismét megjelenik a deficit 249 kor. 68 fillérrel.

Kérem a m. t. Közgyűlést, kegyeskedjék ezen előadásomat tudomásul véve, úgy a zárszámadást, valamint a költségvetést — a számvizsgáló bizottság jelentésének meghallgatása után — elfogadni s nekem a szokásos föntartások mellett a multra nézve a fölmentvényt megadni.

V. A Magyar Néprajzi Társaság 1903. évi zár-

Sorszám	Bevételek	1903. évi előirányzat		1903. évi bevételek		1903. évi követelések		1904. évi előirányzat	
		korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.
1	Pénztári maradvány . .	803	03	803	03	—	—	1194	76
2	Alapitók díjai	—	—	216	80	—	—	—	—
3	Hátralékos tagdijak . .	800	—	1267	40	—	—	800	—
4	Folyó és köv. évi tagdijak	3000	—	2800	82	800	—	3100	—
5	Állami segély	2000	—	2000	—	—	—	2000	—
6	M. T. Akadémia segélye	1000	—	1000	—	—	—	1000	—
7	M. Nemz. Múzeum segélye	2100	—	2100	—	—	—	2100	—
8	Kamatok	300	—	312	56	—	—	300	—
9	Keleti Szemle előfizetései	—	—	316	40	—	—	—	—
10	Vegyesek	53	32	247	50	—	—	—	—
11	Takarékpénztári forgalom	—	—	3175	66	1065	98	—	—
12	Pénztári maradvány, mint követelés	—	—	—	—	128	78	—	—
13	Hiány	255	78	—	—	—	—	249	68
	Összegezés .	10312	13	14240	17	1994	76	10744	44

Kimutatás a M. Néprajzi Társaság alaptőkéjéről s a kezelése

	1902. év végén		1903. év végén	
	korona	fil.	korona	fil.
3 alapító à 200 korona	600	—	600	—
1 „ à 120 „	120	—	120	—
1 „ à 124·30 korona	—	—	124	30
56 „ à 100 „	5600	—	5600	—
1 „ nagyobb könyvadománynyal	—	—	—	—
1 „ névtelenül	2000	—	2000	—
Háromszék vármegye monographiájára	200		200	
Összesen .	8520	—	8644	30

számadása és 1904. évi költségelőirányzata.

Sorszám	Kiadások	1903. évi előirányzat		1903. évi kiadások		1903. évi tartozások		1904. évi előirányzat	
		korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.
1	Az Ethnographia nyomdai költségei:								
	a mult évre	675	83	—	—	—	—	1015	56
	a folyó évre	2800	—	2880	01	1015	56	3200	—
2	Írói tiszteletdíjak:								
	a mult évre	339	—	—	—	—	—	200	—
	a folyó évre	1500	—	1698	20	200	—	1500	—
3	Melléklet költségei:								
	a mult évre	297	54	—	—	—	—	75	12
	a folyó évre	2100	—	2322	42	75	12	2100	—
4	Keleti Szemle költségei:								
	a mult évre	261	44	—	—	—	—	188	32
	a folyó évre	300	—	689	52	188	32	300	—
5	Tisztviselők díjazása . .	1400	—	1400	—	—	—	1400	—
6	Ügyvitel költségei:								
	a mult évre	33	36	—	—	—	—	15	20
	a folyó évre	550	—	544	24	15	20	550	—
7	Alaptőkéhez	—	—	116	80	100	—	100	—
8	Vegyesek	54	96	218	56	100	24	100	24
9	Takarékpénztári forgalom	—	—	4241	64	—	—	—	—
10	Pénztári maradvány . .	—	—	128	78	—	—	—	—
11	Rendelkezésre áll . . .	—	—	—	—	300	32	—	—
	Összegezés .	10312	13	14240	17	1994	76	10744	44

alatt levő egyéb pénzösszegekről s azok elhelyezéséről.

	1902. év végén		1903. év végén	
	korona	fil.	korona	fil.
M. kir. postatakarékpénztárban törzsbetét	200	—	200	—
A keresk. bank belv. fiókoszt. 24.180. sz. betéti könyvén	200	—	200	—
A leszámitoló bank belv. fiókoszt. letétszámlán:				
a) készpénz	2007	50	2124	30
b) 6000 kor. névért. fővárosi kölcsön-kötvény à 87.— .	5220	—	5220	—
Kötvényekben	892	50	800	—
A pénztári maradványból az alaptőkéhez csatolandó . .	—	—	100	—
Összesen .	8520	—	8644	30

Feichtinger Győző, s. k.
pénztárnok.

V.

A számvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Van szerencsénk jelenteni, hogy f. hó 14. a számadásokat a bemutatott okmányok alapján tételenkint megvizsgáltuk, s ehhez képest megállapítottuk:

1. hogy a mult 1902. évről maradt készpénzben 449 K 63 fill.
takarékpénztári betétben . . . . . 353 K 40 fill.
Összesen . . 803 K 03 fill.

2. hogy az 1903. évi bevételek és kiadások összege, ezen említett maradványnyal, valamint a takarékpénztári forgalomnak megfelelő összegekkel együtt:

bevétel . . . . . 14240 K 17 fill.
kiadás . . . . . 14111 K 39 fill.
készpénzmaradvány . . 128 K 68 fill.

3. hogy a takarékpénztári forgalom a következő volt:

betét . . . . . 4241 K 64 fill.
kivét . . . . . 3175 K 36 fill.
betétmaradvány . . 1065 K 98 fill.

4. Társaságunk pénztárnoka bemutatta továbbá az alaptőkének elhelyezésére vonatkozó okmányokat is, melyek szerint a Társaság vagyona 1903. decz. 31. 8644 kor. 30 fillért tesz ki.

Ezek után a t. közgyülésnek javasoljuk, hogy Feichtinger Győző pénztárnoknak a felmentvényt, a szokásos föntartásokkal megadni szíveskedjék.

Budapesten, 1904 márczius 23.

Pápai József,
számvizsgáló.

Dr. Tolnai Vilmos,
számvizsgáló.

VI.

Dr. Bátky Zsigmond könyvtáros jelentése.

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Társulatunk könyvtára, a mint mindnyájan méltóztatnak tudni, születésétől kezdve sok hányattatáson ment keresztül. Majdnem azt lehetne mondanom, hogy volt is könyvtárunk, meg nem is. Rendszeres jegyzék könyvtárunk anyagáról nem volt még akkor sem, mikor a közgyűlés érdemetlenül azzal tisztelt meg, hogy engem Társulatunk könyvtárosává választott. Tavalyi jelentésemben számot adtam arról, hogy most már bizonyos nyugvópontra érkeztünk, a mennyiben a Herrmann-féle könyvtár visszaadása után megmaradó 175 tételszámból álló s a folyóiratokon kivül 248 kötetre rúgó könyvanyag kétségtelenül a Társaság tulajdonát képezi s hogy arról a M. N. Múz. Népr. Osztálya könyvtárának mintájára czédula-katalogust készítettem. Ezt a jegyzéket a folyóiratokéval s az azóta gyült könyvszaporodással együtt az Eth-

nographia jelen évfolyamának 1—2. füzetében közzétettem. Ugyanerről az egész anyagról a jelen évben betűrendes jegyzéket is csináltam.

E sorozatot átnézve, senki sem fogja tagadhatni, hogy abban nincs akárhány oly mű, a melyik csak messzemenő jóakarattal volt néprajzi értékűnek minősíthető, de még így is kénytelen voltam 219 munkát kiselejtezni, a melyek semmi körülmények között sem voltak beleilleszthetők könyvtárunk állományába, mely így 227 tételt tesz ki. Örömmel jelenthetem, hogy Munkácsi Bernát alelnök úr a b. Pápai Károlytól reászállott szakkönyvtárat, melynek jegyzéke az Ethnographia VI. évfolyamában közöltetett, 5 db. kivételével, Társulatunknak ajándékozta, sőt ezt még 46 db. könyv. néhány térkép és fénykép ajándékozásával tetézte. Azt hiszem, hogy tisztelt alelnökünk e nemes eljárása mindnyájunk köszönetére érdemes. Az ajándékot egy héttel ezelőtt vevén át, a szükséges katalogusokat arról még nem készíthettem el, különben is ez a jövő évi közgyülés elé tartozik. A könyvek beköttetését és a hiányos folyóiratok kiegészítését ebben az évben is folytattam, sajnos azonban, hogy ez utóbbi most sem vezetett kivánt eredményre, úgy, hogy ha Társulatunk könyvtárát továbbra is fenn akarja tartani, azt ajánlanám, hogy ezeket a hiányzó füzeteket könyvárusi úton szerezzük be, már a mennyiben beszerezhetők.

A füzetek reklamációját az idén is elintéztem, valami keveset régi füzetek eladásából is bevettem, a mit a pénztáros úrnak beszolgáltattam. Az Ethnographia nyomdai feles példányait kötegenként elraktároztam, s örömmel jelenthetem, hogy ezek a kötegek hatalmas mérvben szaporodnak, mert állandóan körülb. másfélszáz füzettel nyomatunk többet a momentán szükségeseknél. Ajándékokkal gyarapitották könyvtárunkat a lefolyt évben a következők: M. N. Múz. igazgatósága, a Múz. és könyvt. orsz. főfelügy., Népr. oszt., Bpest sz. főv. stat. hiv., Szilágy vármegye, Orosz Endre, dr. Liszt Nándor, Hanyag Oktáv, Herman Ottó, Széll Farkas és dr. Sebestyén Gyula összesen 27 kötettel.

Kérem az igen tisztelt közgyülést szíveskedjék jelentésemet tudomásul venni.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1904 márczius 23-ikán d. u. 5 órakor a M. Nemz. Múzeum igazgatósági üléstermében tartott XVI. rendes közgyűléséről.

Jelen vannak: *Szalay* Imre miniszteri tanácsos elnöklete alatt gr. *Kuun* Géza tiszteletbeli elnök, gr. *Széchenyi* Béla tiszteletbeli tag, *Munkácsi* Bernát dr. és *György* Aladár alelnökök, *Sebestyén* Gyula dr. főtitkár, *Herrmann* Antal dr. titkár, *Feichtinger* Győző pénztáros, *Mader* Béla ellenőr, *Bátky* Zsigmond dr. könyvtáros, *Alexics* György dr., *Huszka* József, *Katona* Lajos dr., *Kúnos* Ignácz dr., *Mahler* Ede dr., *Melich* János dr., *Nagy* Géza dr., *Pápay* József, *Semayer* Vilibáld dr., *Szendrey* János dr., *Tolnai* Vilmos dr. választmányi tagok, *Beluleszkó* Sándor, *Ernyey* József, *Fraenkel* Bertalan dr., *Gárdonyi* Albert dr., *Zilahi Kiss* Béla, *Rubinyi* Mózes dr., *Téglás* Gábor, *Timkó* József tagok és *Kováts* László jegyző.

1. *Elnök* a közgyűlést megnyitja, tartalmas beszédben szól a néprajzi tudomány feladatairól és szemlét tart a néprajzi tudomány mai állása felett. (Egész terjedelmében lásd fent 172. l.)

2. A közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére felkéri *Katona* Lajos dr. és *Szendrey* János dr. tagokat.

3. *Főtitkár* jelentést tesz a Társaságnak 1903-iki életéről. A közgyűlés köszönettel tudomásul veszi. (Egész terjedelmében a 175. lapon.)

4. *Kúnos* Ignácz dr. a keleti szakosztály titkára felolvassa a szakosztály 1903-iki működéséről készített jelentését. A közgyűlés helyeslással tudomásul veszi. (Egész terjedelmében a 182. lapon.)

5. *Feichtinger* Győző pénztáros részletes jelentést tesz a Társaság 1903-iki pénzügyi állapotáról. (Egész terjedelmében a 185. lapon.)

6. *Pápay* József felolvassa a számvizsgáló-bizottság jelentését, melyben hangsúlyozza, hogy a bizottság a pénztárt teljesen rendben találta s ennek alapján a pénztárosnak a felmentés megadását javasolja (l. fent 190. l.). Közgyűlés köszönetet mond a pénztárvizsgálóknak és a felmentést pénztárosnak megadja.

7. *Pénztárvizsgálókul Pápay* József és *Tolnai* Vilmos dr. választatnak meg.

8. *Kováts* László a távollevő *Bátky* Zsigmond dr. helyett felolvassa a könyvtáros jelentését. A közgyűlés tudomásul veszi.

9. *Elnök* felhivja a közgyűlést, hogy az alapszabályok értelmében újítsa meg a Társaság választmányát. A szavazatszedő bizottság elnökévé *György* Aladár alelnököt, tagjaivá *Tolnai* Vilmos dr. választmányi és *Gárdonyi* Albert dr. rendes tagokat kéri fel. Választmányi tagok lettek:

a) Fővárosiak: *Almásy* György, *Alexics* György dr., *Balásy* Dénes, *Balassa* József dr., *Bulogh* Pál, *Baróti* Lajos dr., *Borovszky* Samu dr., *Esztegár* László dr. *Fiók* Károly dr., *Galgóczy* János, *Goldziher* Ignácz dr., *Gönczi* Ferencz, *Huszka* József, *Jancsó* Benedek dr., *Katona* Lajos dr., *Karácsonyi* János dr., *Kovács* Gyula dr., *Kováts* László, *Krausz* Sámuel dr., *Kúnos* Ignácz dr., *Kurz* Sámuel, *Mahler* Ede dr., *Margalits* Ede dr., *Melich* János dr., *Nagy* Géza, *Nagy* Miklós, *Pápay* József, *Patrubány* Lukács dr., *Réthy* László dr., *Semayer* Vilibáld dr., *Solymossi* Sándor dr., *Strausz* Adolf, *Szendrei* János dr., *Szily* Kálmán dr., *Szinte* Gábor, *Tagányi* Károly, *Tolnai* Vilmos dr., *Varjú* Elemér, *Vikár* Béla, *Zolnai* Gyula dr.

b) Vidékiek: *Asbóth* János, *Bellosics* Bálint, *Erdélyi* Pál dr., *Giesswein* Sándor dr., *Istvánffy* Gyula, *Kada* Elek, *Kálmán* Lajos, *Kolumbán* Samu, *Lehoczky* Tivadar, *Posta* Béla dr.

Szavazatot nyertek még: Beluleszkó Sándor, Gárdonyi Albert dr., Herman Ottó, ifj. Szinnyei József dr. és Téglás Gábor.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést feloszlatja.

K. m. f. *Szalay* Imre s. k., elnök, *Kováts* László s. k., jegyző. Hitelesitjük: *Katona* Lajos s. k., *Szendrey* János s. k.

Utalványczím: Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.
3019. cheque-számlájára.

Hivatalos nyugtázás

az 1904. évi február havában befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1900 évre: Nagy József — Nagykállói áll. főgymn. — Összesen . . . . . 12 K. — f.

1902. évre: Nagy József (2 K.) . . . . . 2 K. — f.

1903. évre: Bács-Bodrogmegyei Tört. Társ. — Gárdonyi Albert dr. — (0·40 K.) Orlay Antal dr. — Rózsahegyi kath. főgymn. — Szongott Kristóf — Összesen . . . . . 24 K. 40 f.

1904. évre: Ágai Adolf dr. — Áldásy Antal dr. — Andrásy Károly — Angyal Dezső — Apponyi Sándor gr. — Aradi áll tanítóképző — Aradi gimnáziumi tanári könyvtár — Asbóth János — Babics József — Badics Ferencz dr. — Bajai áll. tanítóképző — Bán Aladár dr. — Baranyasellyei Kaszinó — Bartal Antal — Berczeller Imre dr. — Bernáth Lajos — Borbély Sándor — Borgóbeszterczei áll. el. isk. — Borsodmegyei Általános Tanitóegylet — Brassói róm. kath. főgimnázium — Budapesti II. k. közs. polg. leányisk. — Budapesti VI. ker. áll. gimn. — Budapesti VI. k. áll. főreáliskola — Budapesti VI. ker. áll. főreálisk. ifj. könyvtára — Budapesti tanárképző intézeti gyakorló főgymnasium — Budapesti VIII. ker. polgári fiúiskola — Budapesti VIII. k. közs. Rökk Szilárd-u. el. isk. — Christian Antal — Csánki Dezső dr. — Csányi Andor — Csopey László — Czirbusz Géza dr. — Dirner Gusztáv dr. — Ebner Lajos — Eperjesi kir. kath. főgymn. — Esztergom szab. kir. város — Faragó Ödön — Gálffy Ignácz — Gárdonyi Albert — Gohl Ödön — Gosztony László — Gyarmathy Zsigáné — Gyertyánffy István — Győri áll. főreálisk. — Harmath Lujza — Hársing István — Hellebrant Árpád — Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgymn. — Juhász István — Kálmány Lajos — Kanyaró Ferencz — Karácsonyi János dr. — Kégl Sándor dr. — Kertész József — Kiss Márton — Kisujszállási ev. ref. főgimn. — Kolozsvári áll. ipari szakiskola — Kolozsvári egyetemi Orvosi Kar — Kovács János — Körmöczbányai áll. főreálisk. — Krausz Sámuel dr. — Ifj. Kubinyi Miklós — Lotz Károly — Luppa Péter — Mader Béla — Majovszky Pál dr. — Margitai József — Marienescu Athanáz dr. — Márki Sándor dr. — Modori polg. isk. — Mohl Adolf — Molnár János — Molnár Viktor — Munkácsi áll. főgimn (2 K.) — Nagyváradi kir. jogakadémia — Nyitrai kath. főgimn. — Ódombovári áll. el. isk. — Pápai Sz.-B.-rendi főgymn. — Patrubány Lukács dr. — Petz Gedeon dr. — Pór Antal — Pozsonyi keresk. akad. — Pozsonyi kir. jogakadémia — Rákosi Jenő — Rákoszentmihályi áll. el. isk. — Rakovszky István — Rhousopoulos A. Rhousos — Rózsahegyi kath főgimn. — Ruisz Gyula — Selmeczbányai kir. kath. gimn. — Schmutzler Nándor — Schossberger Nándor báró — Somorjai polg. isk. — Sopronvidéki r. k. Néptanító-egyesület — Szakolczai kir. kath. gimn. — Szamosujvári kir. kath. főgimn. — Széchenyi Béla gr. — Székelyudvarhelyi

áll. főreálisk. — Székelyudvarhelyi róm. kath. főgimn. — Szentgotthárdi áll. gimn. — Szombathelyi főgimn. — Temesvári Rezső dr. — Turóczszentmártoni Tót Múzeum — Újvidéki kir. kath. magyar főgimn. — Újvidéki szerb felső leányiskola — Vágó Pál — Való Simon — Wosinszky Mór — Zentai gimnázium — Zilahi ev. ref. gimnnázium — Zsilinszky Mihály — Zsolnai gimn. — Összesen . . . . . 668 K. — f.

1905. évre: Gárdonyi Albert dr. (1·60 K.) . . . . . 1 K. 60 f.

Keleti Szemlére fizettek: Karácsonyi János dr. (6 K.) — Némäti Kálmán (8 K.) — Összesen . . . . . 14 K. — f.

Alapítói díjat fizetett: Herrmann Antal dr. . . . . 31 K. — f.

Összesen befolyt: hátrálékokból . . . 38.40 K., jan. 1-től . 80.40 K.
1904. és követk. évi díjból 669.60 K., „ „ . 1263.60 K.
alapitványi kamat . . . . —.— K., „ „ . —.— K.
Keleti Szemlére . . . . . 14.— K., „ „ . 53.20 K.
alapitványi díjból . . . . 31— K., „ „ . 31.— K.

Budapest 1904 márczius 1.

Feichtinger Győző,
pénztáros (VII., Aréna-út 15.).

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészien kiállított *névre szóló* tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállításért járó 6 K. díjat az elnökség címére (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

A M. Nemzeti Múzeum

néprajzi tára

(IX., Csillag-utca 3., I. és II. emelet)

megtekinthető:

szerdán és szombaton 9—1 óráig

ingyen,

a többi hétköznapokon 9—1 óráig

személyenként **1 korona** belépődíjért.

→ A szakférfiakat kérjük, hogy az őrnél jelentkezzenek. ←

Néprajzi jutalomkérdés. A „Csallóköziek Köre Budapesten“ f. é. márcz. 15-én tartott közgyülésén a következő pályatételt tűzte ki: „Rajzok a csallóközi népéletből (népszokások és népmondák)“. Jutalma 100 korona. Pályázhat minden magyar állampolgár. A benyujtás határideje 1904 decz. 31. A pályamunkák a Kör titkárához küldendők (Beke Ödön, Kerepesi-út 23. II. 35).

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája.

XV. évfolyam. 5. füzet. 1904.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK:

DR. MUNKÁCSI BERNÁT ÉS DR. SEBESTYÉN GYULA

MELLÉKLET:

A M. NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI: DR. SEMAYER VILIBÁLD.

A társaságot illető pénzek egyszerűen a MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK, a fölszólalások és lakcímbejelentések pedig FEICHTINGER GYŐZŐ pénztároshoz (Bpest, VII., Arena-út 15. sz.) küldendők.

A folyóiratot illető küldemények MUNKÁCSI BERNÁT-hoz (Bpest, VI. ker., Gyár-u. 48. sz.) vagy SEBESTYÉN GYULÁ-hoz (M. Nemzeti Múzeum) küldendők. A társaság ügyviteléhez tartozó iratok a főtitkári hivatalnak (M. Nemz. Múzeum) címezendők.

Előfizetési ára 6 kor. Bolti ára 10 kor.

A tagoknak a tagdíj fejében jár.

Megjelenik július és augusztus kivételével minden hónapban.

BUDAPEST

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

TARTALOM.

Lap

Munkácsi Bernát: † Jókai Mór 193
Frenyó L. és Ernyey J.: Tót nyelvű kurucz dalok 195
Barna Ferdinánd: Adalékok közmondásaink s szólásaink eredetéhez . . . 204

Néphit és népszokások:

Sztancsek József: Tót lakodalmi szokások (VI.) 210
Bellosics Bálint: Baranyamegyei sokacz babonák 216

Irodalom:

Rubinyi Mózes: Öt év a néprajz történetéből (II.) 218
Kohlbach Bertalan: Prof. Paul Sartori, Die Speisung der Toten 222
Munkácsi Bernát: Liszt N., Népies gyógymódok és babonák Hajdúmegyében 226

Kisebb közlemények:

Herrmann Antal: A hazai néprajzi munka szervezéséről 227
Tolnai Vilmos: Néprajzi adatok Dugonics Etelkájában 231
— —: Karthago-féle birtokszerzési mondák 233
Seprődi János: Megjegyzések a „Népzenei feljegyzések a XVI. századból“ cz. felolvasáshoz 235
Csiky János: Válasz a „Megjegyzések“-re 237
Herrmann Antal: Ott is addig neveköttek, a míg ëszsze ölëköztek . . . 238

Néprajzi hirek:

A cseh-szláv néprajzi társaság közgyülése 238
H. A.: Fonograf-felvételek Franciaországban 239

Törvényszéki néprajz.

A garabonciás gyermek 239
Kuruzslás veréssel 240

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője:

Ságí János: Keszthelyi és keszthelyvidéki regösök, betlehemesek, háromkirály-járás és apró-szentek 117
H. Gabnay F.: Gyermekművészet és gyermekjátékok 132
Bátky Zs.: „Csimbók“-hajviselet Tolnamegyében 146
Kovách Aladár: Tolnamegye Múzeumának Néprajzi Osztálya 147
Könyvismertetés: *Bátky Zs.*: Almásy György, Vándorutam Ázsia szivébe . 157
Bátky Zsigmond: Deutsche Bauernkunst, von O. Schwindrazheim . . . 160

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészien kiállított *névre szóló* tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállításért járó 6 K. díjat az elnökség címére (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

Néprajzi jutalomkérdés. A „Csallóköziek Köre Budapesten“ f. é. márcz. 15-én tartott közgyülésén a következő pályatételt tűzte ki: „Rajzok a csallóközi népéletből (népszokások és népmondák)“. Jutalma 100 korona. Pályázhat minden magyar állampolgár. A benyujtás határideje 1904 decz. 31. A pályamunkák a Kör titkárához küldendők (Beke Ödön, Kerepesi-út 23. II. 35.).

ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTIK

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT és Dr. SEBESTYÉN GYULA.

XV. évf. 1904. május 5. szám.

JÓKAI MÓR
1825—1904.

Letettük mi is szerény koszorúnkat ravatalára „a néplélek nagy ismerőjének“ s a magyar mesemondás utólérhetetlen mesterének.

Mert az a dicső fény, mely ott elsötétült, ragyogó napja volt a mi munkásságunk virágos kertjének is. Jókai művészi szelleme mindenkor rajongó szeretettel csüggött a naiv népszellem alkotásain, melyek az ő költészetében a nélkül, hogy kedves üdeségükből veszítenének, a képzelet tündéri színpompájával ékesítve jelennek meg s bilincselik le a szemlélő érdeklődését.

Arról a benső vonzalomról, mely őt ifjú korától fogva a néprajzhoz fűzte, maga tett klasszikus vallomást a Magyar Néprajzi Társaság születésének órájában. Mint szerető atya állott ő ott a kisded bölcsőjénél s adta elő az ő kedves mesélő beszédével a következőket:

„Többször kérdezték tőlem, hogy a midőn olyan sokat összeírok, nincs-e titokban valami munkatársam? Igenis van. *Ez az eszmékben kifogyhatatlan munkatárs az ethnografia.* A legelső szárnypróbálgatásait a költői működésnek ez vezette nálam. A költő világában a népisme ugyanaz, a mi az anyag világában a villamosság: az a világító, a mozdító, a közlő, megkötő, a gyujtó erő. Ez köti össze a földet az éggel, a fantáziát a valósággal. A költészet tábora azonban nem csupán azokból áll, a kik írnak, hanem azokból is, a kik olvasnak. *S a népisme a legérdekesebb olvasmány*, mely mindenütt a legnagyobb közönséget birta meghóditani“.

Valóban „munkatársa“ volt Jókainak a néprajz. Múzsája a magyar népélet tündérei között termett s ezek bájaival tündökölt. Ő e viszonyt „titkosnak“ minősíti s igaza van ebben is; mert művei rendkívüli hatá-

sának titka éppen a néprajzzal való szövetségében gyökerezett. Munkái azért jutottak oly általános elismeréshez, azért olvassa őket gyönyörűséggel a nemzet apraja, nagyja, mivel bennük a magyar nép jelenik meg nemes vonásaiban's meséik a magyar nép gondolatvilágát, eszményeit, hitét és reményeit tükrözik. Bizvást mondhatjuk, hogy még Petőfit s Aranyt sem kivéve, nincs író, kinek műveiben a magyar néphagyomány, mondák és hiedelmek, szokások és babonák, mint fő-, vagy másodrangú szerkezeti elemek, oly bőven szerepelnének, mint Jókainál. Ezen szempontból Jókai munkássága méltó tárgya lehet a speciális kutatásnak, mely nemcsak a nagy író eszméinek s tárgyainak forrásterületét világitaná meg tüzetesebben, hanem sok becses adalékot nyujthatna a magyar folklore búvárának is.

De nemcsak tartalmával gyökerezik Jókai művészete a népéletben, hanem egyszersmind elbeszélésének módjával: közvetlen egyszerűségével s könnyed természetességével, mely megragadja a figyelmet s édesen folyó, mint akár a népmese a hozzá értő ajkán. Nyelvéről azt irja Simonyi (Nyőr. 33:250. l.), hogy „ahhoz senki sem értett úgy, mint ő, hogy hogyan lehet a *nép* gazdag nyelvkincseiből nemcsak azt felhasználni, a mi saját gyermekéveiből maradt az író lelkében, hanem azt is elsajátítani, a mi más vidékek beszédében szép és megkapó. Jókai stílusában nemcsak a dunántúli népnyelv tükröződik, hanem majd épp oly mértékben az Alföldé s a székelységé. A nemzeti lélek egyetlen egy irónkban sem nyilatkozik oly teljességgel, mint Jókaiban, ... kiben a népnyelvi őserő, a nemzeti géniusz teremtő munkáját látjuk folytatódni".

S mily bámulatos éleslátása volt a magyar néprajzi munkásság politikai jelentőségének fölismerésében! E szempontra nézve fönt idézett beszédében kifejtette, hogy „nekünk magyaroknak fölöttébb üdvös egyrészt a velünk egy monarchiai kötelékben élő különféle népfajoknak egyediségével részletesen megismerkedni, másrészt a kerek földnek mind a nálunknál nagyobb, előre haladottabb, mind a kisebb és elmaradottabb nemzeti világába belepillantani. *Ez tanít meg bennünket saját értékünknek helyes megbecslésére*, feltár előttünk sok reánk váró feladatot s megszüntet sok előítéletet. *Ha valaha a világon bekövetkezik az örök béke: az az ethnografia általános elterjedésének a munkája lesz*". Nagy hivatását látta a megalakult Magyar Néprajzi Társulatnak abban is, hogy megépitheti azt az aranyhidat, a melyen keresztül a nemzetünk rosszakaróitól terjesztett rágalmak s balvélemények a jobban értesült helyes tudattal kicserélhetik egymást.

Hogy mily jóakarója volt társaságunknak s mily nagyra becsülte czéljait, jellemzőn mutatja az a tette, hogy megnyerte még a társaság megalakulása előtt annak védnökéül megdicsőült trónörökösünket, Rudolf főherczeget s hogy midőn az osztrák-magyar monarchia ismertetését czélzó nagy mű magyar részének szerkesztői tiszte reá szállott, ebben lehető bő tért juttatott a néprajznak s az ide vonatkozó részek megírását társaságunk legilletékesebb szakférfiaira bízta.

Méltán veszi ki ezért társaságunk különös részét a nemzet gyászából. Az elhunyt költőkirály koronájában a magyar néprajz egyik legszebb ékesség gyanánt csillogott . . . Mily lesujtó végzet, hogy ily koronának is a porba kell hullnia!

Munkácsi Bernát.

TÓT NYELVŰ KURUCZ DALOK.

I.

Elmult a Rákóczi év, a kurucz korszak jubileumi éve.

Az ország minden részén megünnepelték, sőt ünneplik itt-ott még most is. Vármegyénk, Rákóczi vármegyéje, is kivette a maga részét az ünneplésből, de kurucz Kassa városa az oroszlánrészt követelte belőle. Az a kiállitás, melyet Kassa városa a nagy évforduló alkalmából rendezett, mindenkit meggyőzhetett arról, hogy a kurucz korszak a magyar irodalomra, az akkori életmódra, szokásokra, foglalkozásokra, művészetre és az egész magyar kulturára reá nyomta a maga sajátos bélyegét.

Hogy a kurucz korszak a zene és irodalom terén mit teremtett, minden művelt magyar ember tudja, hiszen a feltámasztott kurucz nóták bejárják az országot. Írók foglalkoztak annak a kimutatásával, milyen hatást gyakorolt a kurucz korszak a *magyar* irodalomra és zenére, az azonban alig jut valakinek eszébe, hogy azt is kutassa, milyen befolyása volt a magyaron kivül más irodalmakra is hazánkban.

Hiszen lehetetlen, hogy az a hatalmas korszak ezekben is ne hagyott volna nyomot, már csak azért is, mert Tököly és Rákóczi seregében nemcsak magyarok, hanem németek, tótok és más nemzetiségűek is harczoltak. Azonkivül a kurucz háború nemcsak magyar, hanem német, tót vidékeken is folyt, hatással kellett tehát lennie a nemzetiségek irodalmára is.

Ha a Káldy Gyula által kiadott kurucz nótákat végig nézzük, több olyat találunk, mely tót eredetiből van fordítva, sőt találunk hazai kiadású tót énekgyüjteményekben is már Káldy előtt tót kurucz nótákat, melyeket alább fogok röviden ismertetni, egyikhez-másikhoz az eredeti tót szöveget is mellékelve.

Czélom az, hogy egyrészről a hasonló és eltérő vonásokat, másrészről pedig azt mutassam ki, hogy a szabadság és hazaszeretet eszméje hazánk nem magyar ajkú lakosait is lelkesítette a kurucz időkben.

Számszerint öt ilyen dalt mutatok be, történeti, vitézi éneket, sőt még labancz dalt is, dallamuk méltatásával azonban ezúttal nem foglalkozhatom.

Vallásos motivumok vezetik a „Rákóczi emlékezete" czímű alábbi dalt, melyet történeti éneknek lehetne nevezni. Káldy azt mondja erről a dalról, hogy „tót eredetű", de dallamának első nyolcz üteme magyaros, „második része pedig szláv jellegű" zene. Verse, melyet Turzó Ferencz jelesen fordított magyarra, egyszerű, meleg és rokonszenves szavakkal a szabadságharcz nagy férfiainak emlékét idézi vissza s derék tótjaink e dalt még most is éneklik Érsekujvár vidékén Ím egy még most is a nép ajkán élő tót kurucz dal.

Sajnálatomra az eredeti szöveghez nem juthattam a maga egészében, csupán két versszakot hozhatok fel, azt is csak úgy, hogy elsárgult lapok közt leírva találtam. Éppen azért hitelességéért nem kezeskedhetem.

1. Rákóczi, Bercsényi emlékezete.

Rákóci, Berčéni	Rákóczi, Bercsényi,
Dva Uhorskí Páni	Ragyogó vitézek,
Od východu slunečka	Napkelet tájiról
Vojnu započali,	Harczra fölkelének
Keď ju započali	S a mikor fölkeltek
Na Boha volali:	Fohászuk égbe szállt:
Pomož nám Boże sám	„Segíts meg Istenünk
V našom bojovaní.	Harczaink hevén át".
Pomož nám Boże sám	Segíts meg Istenünk
Panenko Mária!	És te szűz Mária,
Aby panovala	Hogy el ne pusztuljon
Uhorská krajina,	Magyarok hazája
Uhorská krajina	Magyarok hazája,
Ten chýr bol tvé slávy,	Oly dicső volt híred,
Že zlatím jablkom	Hogy aranyalmának
Teba menovali.	Neveztek el téged.

Az alma lehullott,
Csutkája van csak meg,
Mióta az ország
Labanczczal tele lett,
Magyarok hazája.
Aranyos szép alma,
Ki téged őrizett,
Hideg hant takarja.

A költeménynek verselése a tótban is egészen magyaros. Sorai hat szótagúak, majd 3 + 3, majd 2 + 4, majd 4 + 2 összeállítással.

Történeti éneknek lehet nevezni a „Bercsényi hadiszemléje Nagy-Surányban" című költeményt is, melynek eredetijét nem tudom itt közölni. Káldy Gyula azt írja erről a költeményről, hogy „néprajzi tekintetben felette érdekes, dallama tősgyökeres magyar".

2. Bercsényi hadiszemléje Nagy-Surányban.

A surányi szigetet
Nyitra körülzárja,
Ott Bercsényi fővezér
Táborát vizsgálja.

Rendben volt a tábora.
A magyar vitézek: —
Sok ezer hang üdvöt zeng
A vitéz nevének.

Megszemlélte táborát
S aztán visszatére,
Rákóczi fejedelemnek
Mindent elbeszélve,

Hogy az ő jó vitézi
Elegendő számban
Harczra hivó szózatát
Várják csak elszántan.

S a mint fegyvert ragadtak,
Fohászuk égbe szállt:
„Segíts meg Istenünk,
Harczaink hevén át".

A fordítás Matunák Mihály műve. Egyszerűségre a költemény még az előbbit is felülmulja. Verselése ennek is magyaros: a páratlan sorok hét szótagból, a párosak hatból állanak, az előzőknél az ütembeosztás 4 + 3, az utóbbiaknál különféle 3 + 3, 2 + 4, 4 + 2.

Ugyancsak Suránynyal áll vonatkozásban „A surányi tót vitéz" című költemény is, mely az előbbinél néprajzi tekintetben sokkal értékesebb. Ennek a dalnak jellege Káldy szerint szláv eredetre vall. Eredeti tót szövegét ennek sem közölhetem, csak a magyart Matunák Mihály fordításában.

3. **A surányi tót vitéz.**

(1705.)

Nem leszek Surányban,
Harczolni sietek,
Ha Rákóczi harczra hív,
Zászlóinál legyek.

Nem visznek erővel,
Magamtul megyek el,
A magyar huszárok közt
Küzdök az ellennel.

Ti magyar huszárok,
Lovaitok szépek,
Hej! ha közétek álltam,
Egy paripát kérek.

E hollófekete
Paripa lesz tied,
Nyalka vitéz, e szép ló
Fog hordozni téged.

Mikor rajta ültem,
A sorba beléptem
Hej! Beresényi fővezér
Hozzám szólt ekképen:

Te surányi vitéz,
Édes kedves fiam,
Ha beálltál honvédnek,
Hazád lesz boldogan.

Add édes Istenem
És te szűz Máriám,
Hej hogy felviruljon már,
Az én magyar hazám!

Verselése ennek is magyar. Az első, második, negyedik sor hat szótagból áll, 3+3, 4+2 s 2+4-es beosztással, a harmadik sor két szótagos, az ütemek beosztása különböző: 4+3, 3+4, 5+2, 2+5.

Vitézi ének a „*Tót kurucz dal*“ czimű rövid költemény is, melyet Káldy igénytelennek és szláv zenéjűnek mond s melyet Rákóczi kuruczai énekeltek. Keletkezésének ideje a XVIII század eleje, szerzője ismeretlen.

Eredeti tót szövege következő:

4. **Tót kurucz dal.**

Keď ja pojdem na tu vojnu kurucku,
Pripášem si na lavý bok šabličku.

Keď ma nekde na tej vojne zabijú,
Potom plášťom červeným ma prikrijú.

Ha elmegyek a csatába kurucznak,
Baloldalra felkötöm a kardomat.

És ha talán a csatában elesem,
Piros palásttal takarnak be engem.

Noha ennek a dallama szláv, versmértéke teljesen magyaros, még pedig a népdalainkban leggyakrabban előforduló 11 szótagos versszorokkal, hármas ütemezéssel, következően: 4+4+3.

Végül hadd mutassak be egy tót labancz dalt is 1709-ből, melyet valami Kurdics-féle tót labancz szerzett, mert labancz akadt ám nem-

csak a magyarok, hanem a tótok és németek között is. Épp olyan igénytelen, mint az előbbi s zenéje szintén szláv, mint az előbbié.

5. Eredeti tót szövege:

Ide kurucz pri Dunaji,
Šabľa sa mu blýská,
Ide nemec ticho za nim,
Lem plecima stiská;
Ide Maďar vedľa neho,
Vitiera si fúzy,
Ide slovák proti nemu,
Kurucz utiect musi!

Tót labancz dal.

Megy a kurucz Duna partján
Kardját villogtatja,
Utána a német ballag
Vállát vonogatja,
Mellette megy el a magyar,
Bajszát pödörgeti,
A szlovák eléje megyen
Mindjárt elkergeti.

Szláv zenéje daczára ennek a verselése is teljesen magyar, a páratlan sorok nyolcz szótagúak következő ütemezéssel: 4+4, a párosak hat szótagúak, ilyen beosztással: 2+4, illetőleg az eredetiben 4+2.

Végig menve így a fenti költeményeken, azt hiszem, sikerült kimutatnom, hogy az egyezőség mellett van eltérés is a tót és a magyar nyelvű kurucz nóták között s hogy hazánk szabadságát nemcsak a magyar, hanem a tót ajkú kurucz is szivén viselte.

Feltűnő lehet, hogy több kurucz dal Nyitra vármegyében keletkezett, oka ennek az, hogy az a vidék kiváló szerepet játszott a kurucz háborúkban.

Kérdés merülhet fel azonban az iránt, hogy Sáros vármegyében, a Rákóczi vármegyéjében s általában az északkeleti vármegyékben miért nem maradt fenn kurucz nóta, mikor Tököly, Rákóczi itt is jártak hadviselésük között? Oka ennek az lehet, hogy Rákóczi idejének lakosságát elvitte a pestis, tizedelte az örökös háború, szétszórták a vallási és politikai üldözések, a tárogató hangját és a kurucz nótákat elnémította a hatalom, a mi annyira sikerült neki, hogy azokat újból fel kellett fedezni.

Állott legyen a dolog bárhogyan is, a fent ismertetett tót kurucz dalok csak a kurucz korszak sokfelé irányuló hatásának bizonyítékai, a mi csak emeli annak érdekességét, becsét. Oly dicső volt az a kor, hogy a haza különböző nyelvű polgárainak szivét a szabadság szeretetébe össze tudta dobbantani s érzelmüket kifejezésre juttatni. E tekintetben hazánk történelmének egy dicső korszaka sem mérkőzhetik vele, még 1848—49 sem. Igaz hogy *1848—49-ből is találunk hazafias tót dalokat*, de nem olyan számban, a milyenben attól a hatalmas harcz-

tól várnánk. Való ugyan, hogy annak oka nem az 1848—49, hanem azok az izgatók, a kik akkor a tót népet megmételyezni igyekeztek. A kurucz korban a nemzetiségi eszme még nem dolgozott annyira és oly alakban, mint 1848—49-ben.

Frenyó Lajos.

II.

Hálás feladatra vállalkozott a szerző, mikor a nemzetiségeink nyelvkincsében élő históriás énekekre hívja fel újból a közönség figyelmét, azzal a czélzattal, hogy folytassuk a gyüjtést ott, hol KÁLDY és elődei elhagyták. Azok kedvéért, kik a tárgy iránt érdeklődnek, néhány irodalmi adatot óhajtunk felelevenïteni annak igazolására, hogy a tót vitézi énekek gyüjtésének már figyelmet érdemlő multja van, sőt vannak kollekcziók, melyek még feldolgozásra várnak. Az első gyüjtemény 1678-ból való, mely 1789-ben HOLKÓ Mátyás alsó-szkálnoki evang. lelkész birtokába jutott. HOLKÓ maga is, nemkülönben fia IFJ. HOLKÓ Mátyás szintén gyüjtöttek *latin*, *magyar* és *tót* históriás énekeket. Ezek kéziratát részben felhasználta KOLLÁR „Národnie Zpiewanky" czímü gyüjteménye szerkesztésekor. TABLIC és CHALUPKA birtokában volt két XVI. századbeli kancionale, melyekben szintén akadtak egykorú vitézi énekek. Mind a két könyvet ismerte KOLLÁR is, de mennyiben használta fel adataikat, nem tudjuk. A becses forrásművek mindenesetre KOLLÁR könyvtárában maradtak, de hová lettek halála után?

A prágai *Časopis Českeho Muzeum*" 1832. évi VI. kötetében a 389. lapon egy névtelen szerző, hihetőleg KOLLÁR maga, közelebbi meghatározás nélkül néhány históriás éneket közöl, melyeket barátai ugyancsak felvidékünkön gyüjtöttek. Ezek KOLLÁR könyvében reprodukálva találhatók.

Itt találjuk pl. a fent bemutatott 4—5. sz. énekek teljes szövegét. A 4. sz. „Kurucka vojna" azonban 1206-ból van datálva, hihetőleg a cseh szerkesztő hibája folytán, ki a kurucz háborúban keresztes háborút gyanított. A gyüjtemény különben apró töredékekből áll, a kúnok pusztításairól, Talafus cseh rablóról, exulansokról (1620-ból), Sobieskyről stb. De van egy allegorikus költeménye, mely ma más gyüjteményekben nem található. A nóta czíme: „Rákóczi seregének dala 1701-ből". Szövege így hangzik:

Pjsne Rákóciho pluku 1701.

Ljetali, ljetali dwa orli nad nami
Mily mocný Bože, čože bude s nami!
Sokolow, holubow wseckych rozplašili
Krahulcom, gastrabom skrtit dowolili
Dokiál té sokoli po kragňe liet li
Potiál i holuby smelo hrkútali

Teraz ptáci skrtja a sowy húkagú
Holuby po kútách smutne sa skrivagú
Ach mily sokoli sem že sa sem magte
Holuby hrdličky wyplenit nedagte!

Históriai adata nincsen. Tartalma röviden az, hogy az ország felett szállongó sasok szétzavarták a sólymot és a galambot. Most vércsék és keselyük fojtogatják őket. A míg a sólymok repdestek itt, a galambok szabadon turbékolhattak, most rejtőzködniök kell és baglyok huhognak mindenütt. Ide siessetek, kedves solymok, ne engedjétek kiirtani a gerléket és a galambokat!

A históriás énekekből szép gyüjteményt hozott össze Kollár fentebb idézett művében, ezekből itt csak a szorosan vett kurucz nótákat soroljuk fel. Ilyen pl. a II. köt. 177. lapján közölt tréfás „*Rákóczi kurucza*“:

— — Hej mikor in kurucz voltam
Rakóczi vognában
Czifra plachta zásztavában,
Jártam Oravában -- — – stb.

A felemás versre maga Kollár megjegyzi, hogy a magyar szavakat a tót kiejtés szerint irta le. A nóta maiglan él.

Ibidem p. 446. „Rákóczi bucsúja“ (töredék) úgy látszik travestálása egy másik komoly, hazafias dalnak:

„Ked sa ten Rákóci z Uherskéy kragini
Odberal (ter)
Všeckie starié krpce už ta bol
Pozberal (ter)
A predce sa ešte na tuto kraginú
Obzeral (ter). (Rima-Bányáról.)

Ugyanezen gyüjteményben (I. 28.) turóczmegyei labancz nótát találunk. A turóczi legények megfenyegetik a kuruczokat, hogy náluk is raboltak, bár ők szivesen fogadták és jól tartották seregüket:

Počkajte kuruci, keď budete v Turci
Weru wás wymlatia Turčiánsky pacholci
Radi sme wás mali, gesti pjti dali
A wy ste nás potom z šeckého obrali.

Alább (I. 40.) ismeretlen eredetü tábori dalt közöl „Rákóczi seregének dala 1701“ czim alatt. A hosszas költemény literatus ember műve lehet, mert politikai vonatkozásokkal, reminiszczencziákkal van tele. Kifakad az erőszakos németesítés, az ősi szabadságok elnyomása, a „plundra“ viselet terjesztése

ellen. Tartalma szerint ítélve, még a Rákóczi mozgalmakat megelőző korból való lehet. Szövegéből mutatóul néhány jellemző sort közlünk:

Rozkaz nám wydali aby sme wedeli
Do roka nemeckú reč nám naložili.
Chceju nás obliekat na silu do plunder
Chceju nás wyhnati na silu wen z Uher.
Uhru potlačuju nemcu powyšuju
Té naše slobody za ništ už nemaju!
— — — — — — — — —
Dievčatko za uhlom, poplač si za Uhrom
Nebanuj za Nemcom, najdeš ho za chlievcom,
Čwirikali vrabci, nebogte sa chlapci,
Ked za Uhor zwrtne, desat Nemcov zfrkne.

Sajnos, hogy már Kollár közvetlen tanítványai elhanyagolták a történeti emlékek gyüjtését s erejüket inkább politikai röpiratokban és izgatásokban merítették ki, mert ezáltal a népköltés emlékeinek megmentése iránt támadt mozgalom feledésbe merült. A harminczas évek óta a tót írók alig tettek valamit e téren, csak az 1890-es évek elején, Kálday gyüjteseinek tagadhatatlan hatása alatt, kezdtek érdeklődni élő nyelvemlékeik iránt. A kurucz nótákat Jeszenszky K. az „Egyetértés“ 1888. évi 230. számában és Matunák Mihály fedezték fel újra a tótok számára. Jellemzi a turóczszentmártoniakat, hogy mikor a *Felvidéki Hiradó*-ban megjelentek e kurucz dalok, a *Slovenské Pohlady* (1892. XII. évf. 627.) úgy közölte a tanulmányt, mint új leletet, holott ez egyszerű variátiója a Kollár-féle gyüjteményben levő daloknak. Igaz, hogy Matunák Surány és Érsekujvár vidékén a nép ajkáról jegyezte le, mint élő dalokat, de akkor senki sem ismerte fel bennük Kollár gyüjtését. Azóta a nevezett tót folyóirat több, eddig ismeretlen históriás éneket közölt, valamint több pótlást és helyesbítést a Kollár-féle adatokhoz, melyekről Turzó Ferencz nyitrai főgimn. tanár az ottani helyi lapokban számolt be.

Ha már most mindezen adatokat összevetjük, megállapíthatjuk az eltéréseket a fenti Frenyó-féle tanulmány és az eddigi közlések között, másrészt kiegészíthetjük a hiányokat. Így pl. a Rákóczi, Bercsényi emlékezete jelentéktelenül tér el az eddig ismert szövegektől. Az 1. verszak így variál:

Rákoci, Berčéni
Boli velki páni
Od vychodu slnca stb.

A 2. versszak:

Pomož nám Bože náš
Aj Panna Maria

Aby ňezhynula
|: Uherská krajina :|
Bolas' vyvyšená
Za zlaté jablčko
Bolas' vyložená.

A hiányzó harmadik versszak pedig így hangzik:

Už se nenachádzá
Len stopka ohnilá,
Neb sa naplnila
Labanci krajina.

Uherská krajina
Ty zlaté jablko
Kto ta obhajoval
Už leži hlboko!

A szöveg magyar fordítása az itt bemutatott variációhoz alkalmazkodik, nem pedig a FRENYÓ által közölt változathoz. Az eltérések jelentéktelenek. Csak a második versszakban levő sor „aby ňezhynula" helyett „aby panovala" (hogy uralkodjék) érdemel figyelmet.

A 3. sz. A surányi tót vitéz tót szövege ugyancsak az idézett tót folyóiratban található, magyar szövege (MATUNÁK fordítása) pedig a turóczszentmártoni „Felvidéki Hiradó" 1902. évi, talán szeptemberi számában. Teljes reprodukálását mellőzhetjük, de érdekes az utolsó előtti verszak anachronizmusa:

Ty šuránský víťaz
Moje mile dieťa
Hej keď si *vlastibranec*
Vlasť ti už rozkvitá.

A vlastibranec szót a fordítás helyesen honvédnek mondja, mert ez nemcsak aequivalens szó, hanem a honvéddel is egykorú, tehát Rákóczi korában még nem lehetett használatban. Ez természetesen nem szólhat a vers hitelessége ellen, legfeljebb azt bizonyítja, hogy a tót honvédek ajkán is élt e nóta és az interpolálás a szabadságharcz alatt történt, mert azóta e mesterkélt szó kiveszett. A honvéd ma tótul is honvéd és nem vlastibrance.

Végül a fent bemutatott kurucz nóták kiegészítéséül közlünk egy másik surány-vidéki nótát:

Šurany, Šurany banujem za vami
Hej nietak za Šurany jako za šuhaji
Šuhaji šuránsky, kde ste sa podeli
Hej, hádám ste s vtáčenci, do pola leteli?
Vyleteli sme my, s vtáčenci do pola,
Hej lebo nás vyvolal, Rákóci do boja.
Podme bratri Uhri, Nitránskú dolinú,
Hej tam budeme brániť, Uherskú krajinu.

Nitránská dolina, Uhry naplnená,
Hej tam sa Berčéniho zástava previjá
Pod túto zástavu Uhri sa schádzali,
Hej Uherskú krajinú, brániť sa chystali
Nebojme sa bratri, Uhri aj Slováci,
Hej ukážme labancom, jakí sme vojáci
Nebojme sa, bratri, však je Pán Boh s nami
Hej ten nás neopusti v našom bojováni.

(Slovenské Pohlady 1892. 10.)

Sajnos, hogy a többi kurucz-labancz nóták származásáról alig tudunk valamit. KOLLÁR idejében ezzel nem sokat törődtek, csak elvétve találunk kielégítő magyarázatot, a gyüjtő hol és mikor írta le a dalt. A FRENYÓ bemutatta labancz dal pl. KOLLÁR szerint Pestmegyéből való, közelebbi meghatározása azonban hiányzik. A többiek állítólag Nyitra- és Trencsénmegyéből valók, a honnan a tót dalkincs javarésze származik. Ezt maga Kollár ethnographiai alapon magyarázza, mert azt tartja, hogy az idegen elemek beavatkozása a nép életébe itt érvényesült legkevésbbé.

Csakhogy a nagyszámú históriai énekek keletkezését és fenmaradását ily módon megérteni nem lehet. Hihetőbb, hogy itt a tót szellemü iskolák, mint Privigye, Zsolna, vagy a magyar iskolák tót szellemü tanitóinak, a többé-kevésbbé ismert tót írók hatása érvényesült. E mellett tudjuk, hogy ez idő tájt számos magyar ember tótul is verselt, pl. RIMAI, MADÁCH, majd a Radvánszkyak, Platthyak, Ruttkayak, Szentiványiak, Pongráczok stb. felvidéki nemesek hosszú sora szaporitotta a tót költők számát. Így megértjük, miképen támadtak a felvidéken tót kurucz nóták és lángoló magyar szellemü históriás énekek.

Konstatálni kivánjuk végül, hogy e dalok sora az eddigi közlésekkel még korántsincs kimerítve, mert ilyen kurucz nóták, vagy ezekhez hasonló töredékek még most is élnek a felvidéken. Kérjük tehát olvasóinkat, hogy ezeknek összegyüjtésében segitségünkre legyenek.

Ernyey József.

ADALÉKOK KÖZMONDÁSAINK S SZÓLÁSAINK EREDETÉHEZ.

Országszerte ismeretes e közmondás: *Kígyó nem felejti farka vágását.* Azt is tudjuk, hogy ezt akkor szokás mondani, mikor valaki valamely régen vett sérelmet feledni nem tud; de hogy e közmondásnak egy régi állatmese szolgáltatja a magyarázatát, azt kevesen tudhatják. Én magam is egészen

véletlenül akadtam rá Kállay Béninek „A szerbek története“ cz. művében. A szerző ugyanis műve folyamában (a 381—382. lapon) egy, a szerb forradalom vezére, Kara Gyorgyéhoz török részről menesztett s vele békülni óhajtó küldöttségnek a felkelő vezérrel való találkozását előadván, az egyezkedést magától elutasító Kara Gyorgyéról azt mondja, hogy ez a szerbek költői természetéhez képest a tett ajánlatokra egy mesével válaszolt: „Egyszer egy mérges kígyó megharapott egy fiút s a fiú meghalt. Az atyja elősietett, hogy a kígyót agyonverje, de az már majdnem egészen bebújt a rejtekébe; az atya még csak a kígyó farkát ragadhatta meg s azt le is vágta, azután pedig eltemette fiát a kígyó laka mellett. Egy ízben az ember arra menvén s a kígyó is kidugván fejét, így szólt ez utóbbihoz: „Jöszte elő kígyó, béküljünk meg“; a kígyó azonban ekként felelt: „A míg te meg nem szűnöl fiad sírját nézni, én pedig levágott farkamat, addig közöttünk békéről szó sem lehet“. — Hogy a magyar közmondás erre vonatkozik, azt mindenki első pillanatra láthatja. E mesének tehát valamikor a magyarban is kellett élnie.

A szóban forgó közmondás nem az egyedüli, mely a nép ajkán még él, a nélkül, hogy annak eredete és mire való vonatkozása ma már általánosan tudva volna. Ilyen még a: *vert viszen veretlent, agya, feje töretlent.* Kreszneriesnél még mint közmondás szerepel. A mesét pedig a Merényi mesegyüjteménye tartotta fenn, de már a közmondás ismerete nélkül. Ugyanez föltalálható még az észt állatmesék között is. Közlöm itt az illető mesének ide vonatkozó részét: A róka és a farkas kelepczébe kerül, még pedig több ízben. Az ügyes róka mindig tud segíteni, de a farkas butaságával s torkosságával mindannyiszor veszélyezteti; ennek aztán a következése az, hogy a róka mindig bántatlanul, a farkas pedig mindig sok ütleggel és életveszélylyel menekül. Utoljára a róka mintegy sok rendbeli ügyetlenségei megtorlásául elhiteti a farkassal, hogy ő is rosszul járt, a sok ütlegtől az inát teljességgel nem bírja s csak alig van el. A farkas készségesen ajánlkozik, hogy majd a hátára veszi. A róka csakugyan fel is ül a farkas hátára s e közben oda súgja neki gúnyosan, hogy „*vert viszen veretlent*“. Erre a farkas leveti magáról, fölmondja neki a barátságot s ez napságtól fogva mondják azt a szóbeszédben — úgymond a mese —: „elsz . . . . mint róka a komaságot“. Íme egy másik közmondás, mely szintén azon egy kútforrásból ered.

Rokonnemű a gróf Széchényi István „Blick“-jében előforduló „Veres kakas“, mely ott képletesen „tűzvészt“ jelent. A mű ide vonatkozó része a következő: „Wohingegen es dem Zurückgewiesenen (megvendégeltetést kérő szegény legény) sehr leicht war sich in ungarischen Wirthschaftsverhältnissen — — — auf eine sehr derbe Art dadurch zu revanchiren, dass er

den rothen Hahn auf dessen Gebäude fliegen liess, der ihm ein Stück Brod versagte" (Ein Blick auf den anonymen Rückblick, 328—329. l.). E közmondás a mordva népnél is szerepel, mint találós mese: „*Kudodo kudos jakštire afakš čijne*" : Házról házra *veres kakas* fut = tüzvész.[1]

Ezekhez csatlakozik egy másik példabeszéd, melyet meg a Bethlen Miklós Szalay László kiadta életirata őrzött meg s mely tudtommal a magyar népnél már szintén nem él. Bethlen Miklós e mesét a vadászaton szerencsétlenül járt Zrinyi Miklóstól hallotta, ugyancsak e vadászatra menet s így adja elő: „18. nov. erdei disznókra menénk — — — egy fabulát beszélt, méltónak tartom leírni, nem tudván ő, hogy három óra mulva meghal, talán cygnea cantiója helyén volt. Az pedig az: „Egyszer egy embert az ördögök visznek volt; találkozik egy barátya szemben vele, kérdi: Hová mégy kenyeres? Nem megyek, hanem visznek. Kik s hová? Felelék az ördögök: Pokolba. Mond emez: Jaj, szegény, ugyan rosszul vagy, kinél rosszabbul nem lehetnél. Felele: Rosszul bizony, de még is lehetnék én ennél is rosszabbul. Melyre emez álmélkodva: Hogy lehetnél rosszabbul, hiszen a pokol mindennél rosszabb. Úgy vagyon az, de most mégis visznek ők engemet, noha pokolba, de a magok vállán, hátán, hogy már nyugszom addig s hátha megnyergelnének s magokat is velem vitetnék, mégis úgy is csak azon pokolba mennék, hiszen rosszabbul volnék úgy ennél is." Applica Magyarország- s Erdélyre és a törökre, németre". (L. Bethlen Miklós önéletirata I. r. 327. és 328. l.).

Szintazonkép ide csatlakozik eme másik is, melyet Csontosi János fedezett fel és a „Századok" 1877-iki évfolyama február havi füzetében betű szerinti hűséggel közlött.

„szwltan szwlimanak az kj szyget alat meghala kwldeot wolt az hwbessy (Habes?) haszan passa egi Igen szep oroszlant melliet az chaszar Igen meg szeret eleo hiwat wan az oroszlanos mestert mond neki Ihon az oroszlanak egi Jwhot adok napyaba es meg ad ený hogi az oroszlaný enelý s szeb legiё az mesternek semýt nem Iger az mester ýs gondollia magaba hogi az egi chemeret[2] az Jwhnak megerdemly ewýs aszt mýndennap el

[1] A „vörös kakas" kifejezést „tűzvész" értelmében aligha ismeri a magyar népnyelv széles területen. A németben alkalmazása nyilván onnan eredt, hogy a nép merő félelemből nem nevezi meg valódi nevén a veszedelmes dolgot, nehogy „falra festvén az ördögöt, ez megjelenjék". *M. B.*

[2] Czimer, a mint nevezik még ma is Erdélyben s a szomszéd magyarországi megyékben is a tehén, borjú, juh czombját, avagy mint e példabeszéd mondja, negyedét. Ezen alapszik a „czimeres ökör" elnevezés is. „Bárány czimert salátával eszem volt" (Bethlen M. életirata I. r. 454. l.).

weszý az oroszlan megeýteodyk es egiszer wyteti oda az chaszar nezny lattya hogi hitwan mond hogi aganak egi deakot az mester melle ky mýnden Ideot meg Irýon mýkor menyt eszýk az oroszlan annak sem ad az chaszar semýt az ýs elweszi egik negiedet az Jwhnak anal ýs hytwanab leszen az oroszlan. Ismeg oda wýtetý az chaszar latýa hogi annalýs hytwanab mond hogi egi prefectwst ys agianak az oroszlanýos es deak melle azt megadwan az is elweszi az egik negiedet marad az oroszlannak chak egi negied Igi az oroszlaný chak alig fog elballaghatnýˮ.

A Kemény János fejedelem Szalay László kiadta életiratának 269-ik lapján eme hely fordul elő:

„— — — Husztot obsideáltatá, elhitetvén némely hizelkedő rossz emberek, hogy befurhatnak az nagy hegyben az vár alá és porral felvettethetik. — — — Ecsedet is azzal akarják vala megieszteni, s venni, hogy az Kraszna vizét elássák alóla. *Ez mindenik olyan vala, mint midőn az róka farkával akarta levágni az fát, ha fiait alá nem hányná*“. Ez is egy valamikor a magyar nép között kétségkívül élt, de ma már tudtommal ismeretlen állatmese töredéke; lehet, hogy még valahol lappang.

Ugyanott a 388. lapon e hely olvasható: „Ez alkalmatossággal megteljesedék rajtam amaz köz- és igazmondás: hogy *az nagy emberek kedvességek igen nyúlháton jár* — — — annak előtte énnekem mással iratni nem szokott az fejedelem, de már csak cancellisták által kezdett vala iratni, kiből is vettem eszembe, hogy *megrágta légyen eb az sziját*, mint szokták mondani paraszt magyarul.“ Ma már ezek is ismeretlenek s kivált az utolsó magyarázatra vár.

Ellenben teljes magyarázatát szolgáltatják a most idéztem mű néhány helye egy a magyar népnél máig is általános divatú szólásmódnak. Midőn valaki hirtelen nagy előmenetelt tesz a pályáján s új helyzetében azok irányában, a kikkel az előtt egyenlő sorsú volt, fenhéjázóan viseli magát mondják ugyan ezt is: „*felmászott uborka a fára*“, de e mellett ezt is: „felvitte Isten a dolgát s most már *csak úgy lóhátról beszél az emberrel*“ álljon tehát itt a fentebbi műnek egy két helye, mely e szólásmód eredete iránt képes teljes felvilágosítást nyujtani.

„Meg kelle azért békeleni és induciákat csinálának az tractának végéig s az obsidio solváltaték — — — és ez obsidio alkalmatosságával s az szembe létellel történének ilyen nevezetes dolgok:

1. Hogy midőn a general Nignon (Caraffa) mellette lévő sok nagy emberekkel az szembelételre az sánczból kijütt volna, az fejedelem is sok színnéppel az hagyott közhelyre közelítettek volna, igen frissen (díszesen. v. ö. budai friss palota = dísz-palota) öltözve lévén mind maga, s mind lova

tollason, tetteté, mintha az lóról leszállani akarna ő is, melyet az német generalis is cselekedni akarván, lováról leszállt, *az fejedelem pedig lova hátán marada* s amaz confundáltatván — — — *gyalog marada* s úgy foga kezet az fejedelemmel s köszönté" (57. l.).

„— — — az svéd general Torstenton — — — excipiált bennünket igen szép solemnitással és lövésekkel, kivel az Ur Rákóczy Zsigmond *lóháton foga kezet, de mi mind gyalog szállottunk*, mivel az sveciai király és korona képét repraesentálta" (442. l.).

„És így reggeli kilencz óra tájtól fogva arestumban tartattunk az vezér házánál délyesti négy óra tájig (Bethlen Gábor követei Stambulban), hanem vala egy Mustafa csaúz magyarul tudó, az jüve fel az alatt az vezirekhez elküldözvén ez dolog felől a főkövet: tehát azok az vezért igen repraehendálták az cselekedetről. -- — — Az több vezérek előtt az fővezér azt praetendálta: nem esmert bennünket, azt gondolta *oláh kapikihák, kiknek lovok hátán ülve nem volna szabad nézni hatalmas Császár vezért*" (13 1*i*. l.). A fentebbi szólásmód tehát ama nemzetközi szokásból veszi eredetét.

Mindennap hallani ezt is: „*se pénz, se posztó*", melyet a reményeikben csalatkozottak szoktak használni. Ennek a magyarázatát is a XVII. századbeli nemzeti forradalmi időszak szolgáltatja s azon alapszik, hogy a fogadott hadak zsoldjukat „pénzben és posztóban kapják vala", a mint az Bocskai István erdélyi fejedelemnek Illésházy Istvánnal folytatott s a Történelmi Tár 1878-iki évfolyama III. füzetében olvasható következő helyeiből kitűnik:

„Csakhogy szeretettel intjük kegyelmedet az onnat feljül adandó *„pénzt és posztót"* úgy igyekezzék osztani, hogy mindazokra, kik ott fön maradnak s mind az ide alá valókra jusson egyaránt, szállíthassuk (le) egyszersmind őket" (603. l.).

„De immár ám megírtuk nekik, hogy kegyelmedtől hallgassanak mindenben, csakhogy mikor arra kezd jutni kegyelmetek, hogy rendelni és szállítani kezdené őket (a hajdukat), az előtt mi nekünk is adja tudásunkra, kit hová akar igazítani és az onnat feljül adandó *„pénzt, posztót"* ne csak azoknak osztassa kigyelmetek, kik ott fön maradnak, hanem" stb. (606. l.).

„De elsőben kegyelmed az *„pénzt és posztót"* igyekezzék alá küldeni. — — — Ez késödelmet csak egy óráig is nem szenved, halogatása minden órában káros az országnak, ha most itt volna a *„pénz és posztó"* a kévántatnék, minden órában szabadítanók az országot az hadak inségétől" (632. l.).

Ha tehát valamikép megtörtént, hogy abban a háborús időben a legénység, mely a hadakozást csakis pénzért folytatott szokott életnemnek tekinti vala, „pénz és posztó" nélkül maradt, a mi elgondolhatólag elég gyakran

megtörtént, akkor szokták aztán a hoppon maradottak mondani, hogy: „se pénz, se posztó", a mi aztán képletesen más viszonyokra, kárvallásokra (krachokra) is átvittetett.

Kemény János életiratában előfordul még ez az érdekes szólásmód is: „*tört fazékának lenni*", a. m. hibában találtatni, „biztatám (az elbocsátandó hadakat) az fejedelem kegyelmességével és olyanforma amnestiával is, hogy „*ha kinek mi tört fazaka az előtt lött volna is*" (az minémű sok is vala közöttök), csak ez után ne újítsák, az előttiekért való büntetések törvény nélkül lenne" (460. l.).

A „tört fazékról" jut eszembe eszmelánczolatnál fogva két átkozásmód, melyet 1841-ben Szathmárt laktomban még elég gyakran hallottam, „hogy *a hóhér seprűzze meg*", „hogy *a hóhér szánkáztassa meg*". E kifejezések is még szintén e korból maradtak fenn, ha azóta ki nem haltak. Az első a halálra ítélteknek a vesztőhelyre vitetésök közben a hóhértól meztelen hátukra mért vesszőcsapásokra, a második egy szánka, igazabban létra alakú készülékre vonatkozik, melyre az elítéltet hosszában kiszokták pányvázni s e helyzetben a göröngyös úton egy elibe fogott lóval egész a vesztőhelyig meghurczolni.

A Történelmi Tárban még a következőket találám a Bocskai és Illésházy levelezéseiben:

„*Ellőtt nyíl meg nem tér.*" E közmondás azért becses, mert egyaránt megvan mind a török-tatár, mind a finn-ugor népeknél s mai napig közkeletű. Az illető hely ez: „és annak utánna mivelünk az előtt nyilat vissza nem vontathatják" (1. füzet, 77. l.).

„*Valakinek a forrót aláönteni.*" Igen heven akarják az forrót alánk önteni (II. f., 275. l.).

„Még gyermekkoromban hallottam, hogy az ki bugár után, gyermek és bolond szava után indul, az nem megyen az jó útra" (II. f., 295. l.).

„*Karón varjat mutatni.*" „mert egyáltaljába, irom kegyelmednek, hogy engemet ők csak szóval tartsanak s „karón mutassanak varjat", kiből nemzetségemnek (nemzetemnek) fogyatkozást hozzak, semmi occasiómat hátra nem hagyom" (III. f., 648. l.).[1]

Néhai Barna Ferdinánd tudósunk kézirati hagyatékából közli

Munkácsi Bernát.

---

[1] L. e szóláshoz Herman Ottó jeles értekezését a „tarvarjúról" (M. Nyelvőr, 32 : 551.). *M. B.*

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Tót lakodalmi szokások.

(Befejező közlemény.)

5. Esküvő utáni nap.

Másnap a lakodalmasok keltegetni jönnek az új házaspárt. Ennél is többféle szokást követnek. Néhol egyházi (reggeli) éneket zengenek a kamra (szoba) ablaka alatt, máshol lármával, ablakkoczogással, zenéléssel teszik ezt, miközben tréfás megjegyzéseket tesznek a fiatalokra s előbb ki nem eresztik, míg váltságdíjat nem fizetnek. Kijövén a kamrából, a fiatal asszony ilyképen üdvözli vendégeit: „Jó reggelt kivánok, kedves vendégeim! Nagyon örülök, hogy jó egészségben viszont láthatom önököt. Hálát adok Istennek, hogy az éjen át férjemmel együtt megőrzött minden gonosztól. Kérem önöket, fogadják szivesen ezt a csekély ajándékot".

A csekély ajándék egy kalács, melyből sorban szelnek és azért némi pénzösszeget adnak a fiatal asszonynak. Azután megreggeliznek és kiki dolga után haza megy s csak este jönnek össze vacsorához.

Sok helyen ezen a napon avatásra vezetik a fiatal asszonyt. Az asszonyok felöltöztetik, főkötőt tesznek rá és a templomba kisérik. Mise után offerára mennek, utána pedig van az avatás.

Néhol férfiak is csatlakoznak a menethez, hanem a templomba be nem mennek. Bizonyos távolságban zene mellett tánczolnak és énekelnek.

Az avatásért Túróczban tyúkkal, kalácscsal, Gömörben, Zólyomban és Hontban piros kendővel, marhanyelvvel és fonott kalácscsal kedveskednek a lelkésznek.

Az avatásról a férj vezeti a fiatal asszonyt haza.

Gömörben mind a két lakodalmas házban jönnek össze. Ebéd után hazaszélednek, estére azonban a fiatal férj szüleihez hivatalosak. A násznagy élén zene mellett vonulnak oda. Az asszonyka mellett az első vőfély lépked s kezében tányért tart. A házbeliek kint várják őket. Miután menyöket és fiokat megcsókolták, vendégeiket a szobába vezetik. A vőfély az asztalra teszi a tányért, melyre előbb a szülők, utánok a jelenvők sorban pénzbeli ajándékot tesznek az asszony számára.

Ó-Tura vidékén a későn jövőért zene mellett mennek a fiatal emberek. Ha még aludnék, fölverik álmából s lánczot kötnek a lábára; néha oly nehezet, hogy alig birja maga után húzni s így kisérik a lakodalmas házba. Ott deresre húzzák és a késedelmezésért rávernek. Az avatásról hazatérő

asszony zsámolyra ül, kendőt terít ölébe, melybe a lakodalmasok pénzt dobálnak. Azután a koszorúlányok körülállják őt és énekelnek. A férjnek ki kell ragadnia őt a körből, csakhogy 10—20 kiterjesztett kar útját állja. A sok meghiusult kisérlet után sikerül neki.

A fiatal emberek maszkoknak öltöznek, bejárják a falut, sok mindenféle bohóságot elkövetnek és ha a gazdasszonyok nem óvatosak, sok mindenfélét elemelnek az udvarokról.

Általában a lakodalom második napja tréfáknak, bohóságoknak és táncznak van szánva.

Szolcsányban a lányosház vendégei az avatás után dalolva mennek az új házaspár lakására. A fiatal emberek erős kakast fognak be egy kis kocsiba, melyre a lakodalmi kalácsot teszik. Az asszonyok tele szedik kötényeiket kalácscsal, kezökben meg pálinkás üveget visznek és útközben a a járó-kelőket kinálják vele.

A koszorúlányok eléjök mennek és együtt a szobába mennek, hol a menyasszony a lakodalmi kalácscsal kinálja őket, a miért — mint általánosan szokás — pénzt adnak neki. Reggeli után az asszonyok zsebre dugnak, a mi a kezök ügyébe akad. A vőfélyek el akarják azt tőlük szedni, a miért nagy dulakodás támad köztük. Végre az asszonyokat az udvarra szorítják, a hol az eldugdosott tárgyakat visszaadják.

Privigyén délelőtt az asszonyok pénzbeli ajándékot visznek a fiatal asszony lakására, hol megvendégelik őket, sőt kendőiket megtöltik kalácscsal és süteménynyel. Estefelé a vőfély meghívására vacsorára jönnek össze a lakodalmasok.

A szomszéd falvakon korán reggel szabad ég alatt járják a menyasszonyi tánczot. Azután a fiatal asszony házról-házra lakodalmi kalácscsal jár, a miért pénzt kap. (A lakodalmi kalács — rózsa- és örömkalácsnak is hívják — nagy sütemény, mely mindenféle czifrázatokkal van diszítve. Néhol több kisebb kalácsból állítják össze.) Gömörben a vőfélyek, vagy a koszorúlányok botra függesztve viszik falun át, miközben siralmakat énekelnek fölötte. Sok helyen kendők, vászon, ing, pántlika s efféle van melléje téve és batyuba kötve. Ezt a fiatal asszony az új szüleinek és a lakodalom hivatalos személyeinek ajándékozza. Bejövén a lakodalmas házba, a vőfélyek az asztalra állnak és rövid beszéd kiséretében a batyut átadják a násznagynak. Ez, mielőtt annyi részre szegné, a hány vendég van jelen, megkopogtatja az asztalt, mire csönd lesz, azután ily beszédet mond:

„Tisztelt gyülekezet! Kérem, hallgassák meg rövid beszédemet! Szép és dicséretes cselekedet, hogy tanácsom szerint oly illedelmesen viselték magukat, mint egy atyának jó gyermekei. Ennek igen örülök és hogy jelvény

nélkül egyikünk se térjen házába: mindegyiköknek juttatok ezen örömkalácsból, hogy miként az a 12 férfiú a Kánán földéről, legyen mivel kedveseiket megörvendeztetni. A házbelieknek szívbeli köszönetet mondok a barátságos megvendégelésért. Én pedig bocsánatot kérek, hogy gyengeségem miatt a kitüntető állást nem úgy töltöttem be, mint kellett volna". Mikor a kalácsot elosztotta, a vőfélyek iparkodnak elemelni a kendőt, a melyben hozták. Ha sikerül nekik, korcsmába mennek és isznak rá. (Majd a férj kiváltja.) Ha azonban a fiatal férj ügyesebb, ő ragadja ki a násznagy kezéből. E miatt a bosszús vőfélyek, a mit csak elvihetnek dolgai közül, a korcsmába czipelik és elzálogosítják, a mivel 10—15 frt költséget okoznak a férjnek.

Beszterczebánya vidékén a fiatal emberek azon házakba lopóznak, melyeknek lakói hivatalosak a lakodalomba; ott elcsennek valamit és a lakodalmas házba viszik. Ha már rakáson van a holmi, egy férfi faedényen dobol, jeléül, hogy árverés lészen. A tulajdonosok kiváltják dolgaikat és a bevett pénzen tovább mulatnak. Egyesek kovácsoknak öltöznek és egyik asszonytól másikig járnak csizmát patkólni. Néhányat ütnek a csizma sarkára, a miért aprópénzt kapnak. De az asszonyok sem maradnak adósok. Vándorló borbélyoknak öltöznek. Egyik kezökben cserepet tartanak, melyen szappanhab van, a másikban faforgácsot. Ez a borotva, ezzel borotválják a férfiakat. A pénzen, a mit borotválással szereztek, vasárnap uzsonnát csapnak a fiatal házasoknál.

Árvában másnap reggel elsőnek jő a násznagy. Fölkelti a zenészeket (valahol szalmán aludtak), hogy muzsikáljanak. Majd jönnek a vőfélyek és muzsikaszóval keltegetni mennek a koszorúlányokat. A későn jövő férfi vendéget itt is deresre húzzák. Egész nap tréfákat tesznek. Többi közt a vendéghivogató kalapjához szalmacsutakot kötnek, nyakába kolompot akasztanak, szemeit bekötik, lábára szalmakötelet erősítenek s ennélfogva vezetik a fiatal asszony kamrájába. Ott tánczolnak, keveset esznek és isznak. Azután egy rúdra két nagy színes kendőt és több pántlikát kötnek, tetejébe kis tükröt erősítenek. A kamrából sok holmit elemelnek és tánczolva járják be az egész falut. A földiszített rudat az első vőfély viszi.

Sok helyen a fiatal emberek a lakodalom éjjelén is sok mindenféle bohóságot visznek véghez. Így pl. szétszednek szekereket, a kerekeket a háztetőre viszik és a szekérrúdja mellé tilókat állítanak. Vagy az ölbe rakott fát szétdobálják. Lovakat és szarvasállatokat kicserélnek. Háziszárnyasokat lopnak, ezeket a lakodalmas házban megsüttetik és vendégtársaikkal elfogyasztják stb.

Nógrádban másnap délután az asszonyok ennivalót hoznak ajándékba, melyet a lakodalmasok közösen elköltenek.

Túróczban a vendéghivogató, mielőtt a lakodalmasokat meghívná, pálczával megüti a szoba gerendáját.

Szúlyón a vőfély friss vizet hoz korsóban, megmossa vele a fiatal házasokat, hogy frissek legyenek. Ezért néhány krajczárt kap. A násznagy fát dobál szét az udvaron, ezt a fiatal asszony egy vagy több rakásba teszi s arról ítélik meg, hogyan fog gazdálkodni.

Túróczban a fiatal emberek házról-házra járnak és tojást, szalonnát s más effélét kérnek a gazdasszonytól, a mit azután a lakodalmas házban elfogyasztanak.

Lubinán kutyával járnak házról-házra és kéregetnek számára. A kapott ételnemüt eladják és a pénzen mulatnak.

Gömörben a fiatal emberek juhászoknak, vadászoknak és medvéknek öltöznek. A legtréfásabb fehér női inget ölt magára, derekát szalmakötéllel átköti, arczát bekormozza és kenderszakállt ragaszt. Két fiatal embert ökörjáromba fognak, ezek két szalmavázat — férfit és nőt — húznak. Mellettök a hajtók ostoraikat pattogtatják, némelyek pisztolyaikat sütögetik el. Utánok az első vőfély lépked, lámpást tart kezében, bár nappal van. Utána a násznagy bandukol. A koszorúlányok és fiatal asszonyok kört képeznek, közepén az új menyecske lépdel. Fején fehér fökötő van s kezében 1—1 kancsót tart. A menetet zenészek és szájtátók tömege kiséri. Így vonulnak a kúthoz (forráshoz), a hol a falu népsége vizet szokott meríteni. Itt a fiatal asszony vizet merít a két korsóba és azon rendben, a hogy ide jöttek, mennek a lakodalmas házba. Ez a vízhordás volt a fiatal asszony első munkája. Azután az örömszülőkhöz mennek. Útközben a két szalmabábut ugratják magasba. S miután falun egy nap több lakodalmat tartanak, így az úton több ily menet találkozik. Tréfás jeleneteknek vége-hossza nincs. Bemennek az udvarokba s táncolnak. A lányosházakban megvendégelik őket.

Más helyeken drótosoknak, üvegeseknek, aratóknak és cséplősöknek öltöznek a fiatal emberek és a lakodalmas házban munkába akarnak szegődni, csakhogy ott nem munkásokra, hanem mulatókra van szükség. Ezeknek szivesen elfogadják.

Némely helyen a fiatalság üres palaczkba — mint czélba — kaviesot dobál, miközben fogadásokat tesznek.

Liptóban maszkoknak öltöznek és minden ház előtt táncolnak. Ekkép gyüjtenek ennivalót. A menet élén botra kötött vizes törülközőt hordanak.

Nagyon elterjedt szokás a kakas-lefejezés. Ennek is több módja van. Így Gömörben földbe karót vernek és ahhoz kötik a kakast lábánál fogva. A „biró“ elmondja vagy felolvassa vétkeit és kimondja a halálos ítéletet. A szalmapap előkészíti a halálra és a „hóhér“ karddal lefejezi.

Zólyomban fazékba dugják, hogy csak feje látszik. A násznagy zsinegnél fogva tartja. Az első vőfély fejét veszi, azt botra tűzi és menet kíséretében az új házasokhoz viszi.

Privigye vidékén a kakast zsinegre kötve, az utczára zeneszó mellett vezetik, ott ítéletet tartanak fölötte és a „hóhér" bekötött szemmel addig vagdalózik karddal, míg fejét le nem vágja. Ezt, mint győzelmi jelvényt, kardjára tűzi.

Más helyeken a kakast karóhoz kötik és cséplőfával agyonütik. Elsőnek megy a fiatal férj bekötött szemmel. Ha nem ütötte agyon, nején a sor. Ez addig tart, míg a holtra kínzott kakast ki nem végezték. Az ügyetlenkedők pénzbirságot fizetnek. Ez a főzőasszonyé.

A kakas rendesen lopott jószág. Kivégzése után megsütik.

Azonban a lakodalmasok előbb-utóbb a házbeliek terhére lesznek. Nagy volt a költség, másrészt a házirend felfordult s a mulatság az idősebbeket kimerité. Ideje, hogy hazaszéledjenek. Néhol a násznagy szólítja föl erre a lakodalmasokat.

Kis-Hont déli részében az örömapa — be akarván fejezni a lakodalmat — „czoki kását" tesz vendégei elé, melyért bizonyos pénzösszeget fizetnek.

Lubinán, ha a vendégektől szabadulni akarnak, a házigazda valamelyik jó barátja „gunár-tánczot" rendel. Énekli a dallam alkalmas szövegét, miközben kimászik az ablakon. Utána a bőgős és a többi zenészek hangszereikkel, ezek után a lakodalmasok. Így mennek a falun át, míg csak kiki haza nem ér.

*

Már csak a zenéről és a tánczról akarok röviden megemlékezni.

A zenészeket vagy a vőlegény vagy a vőfély szerződtetik. Legtöbb helyen a lakodalmasok maguk fizetik. E czélra vagy gyüjtenek vagy húzatják nótáikat s azért néhány garast dobnak a bőgőbe, vagy tányérra. A menyasszonyi táncnál minden férfi-vendégnek kötelessége azt megtenni.

A zenészek szerepe igen fontos s alig van lakodalom, melyet zene nélkül tartanának meg. A szegényebb helyeken egy dudással is beérik, bár manap a duda ritkaságszámba jön a Felvidéken.

A zenét 3—4 szál czigány vagy olyan muzsikus szolgáltatja, a kinek ez csak mellékfoglalkozása. Elég, ha a primás el tud kornyikálni egy indulót és 2—3 frisset, segédei hallás után játszanak.

Privigye vidékén legújabb időben fúvóhangszerek jöttek divatba. Faluhelyeken is ilyen „zenekarok" vannak.

A tót lakodalmakon általában véve igen sokat tánczolnak. Volt idő, hogy egyes vidékeknek specziális tánczaik voltak; ilyenek: kakas, lapát, béka, mákos, hajdú, kalamajka, kozák, rabló, pozabučky stb.; manapság azonban legkedveltebb a magyar csárdáshoz hasonló táncz. Ezt a legények és a fiatal férjek kezdik. Üteny szerint körben forognak, lábaikat emelgetik, miközben tenyereikkel csizmaszáraikat veregetik. Majd lábujjhegyre állva, összeütik bokáikat. Ez alatt a tánczosnők körbe állanak. A tánczosok fütytyentéssel vagy ujjokkal egyet-egyet magukhoz intenek. Az, ruháját egy kicsit fölemeli, vagy kezeit csípőre teszi, arczczal tánczosához fordulva, egyedül lejt és czifráz taktusba. Majd néhányszori fordulat után tánczosa átfogja és párosan forognak, vagy egy helyben, rezegve járják a frisset. Táncz közben a dallamot énekkel kisérik, bele-bele kurjongatnak vagy a zenészek előtt megállva, ujjaikon fütyülnek. Egy-egy táncz órahosszat tart szakadatlanul.

Itt-ott körtánczokat is járnak, csakhogy kevés gyakorlattal.

A „kendő“ vagy „vánkostánczot“ majd minden lakodalomban tánczolják. A tánczosok vagy körbe állnak, vagy padra ülnek. A tánczot a menyasszony kezdi olykép, hogy kendőt vagy vánkost tesz a vőlegény elé és rátérdel. A vőlegény hozzá hajol és megcsókolja, azután néhány fordulatot tesznek. Most meg a vőlegény választ tánczosnőt hasonló módon s így fölváltva egy-egy pár folytatja a tánczot.

Némely helyeken nagy kendőt terítenek a szoba közepére s a két szélére egy-egy égő gyertyát állítanak. Az új házaspár körültánczolja a kendőt, azután rátérdelnek és megcsókolják egymást. Utánok a vőfélyek és a koszorúlányok következnek. A csók után minden férfi pénzt dob a gyertyatartó mellé. Ez a zenészeké.

*

Forrásmunkák: Chorvát Kristóf: „Slovenská svadba“. Dobšinsky Pál: „Prostonár. običaje“. „Slovenské Pohlady“ több évfolyama. „Sbornik“ I—IV. évfolyama. „A mi Otthonunk“ I. 6. sz. „Sokol“ 1863. évfolyama. Pokorný: „Potulky po Slov.“ Michalko: „Zpusob pytání a oddáváni. Saját jegyzeteim.

Sztancsek József.

Baranyamegyei sokacz babonák.

Sokszor hallani a sokaczok között: „alátenni, kicserélni (podmetat)". Ha valamely házban gyermekágyas asszony van, férje egész éjjelen át vigyáz reá. Az ajtóba egy kést vág bele, a küszöböt behinti sóval és paprikával. Ezt azért teszi, hogy a boszorkány be ne mehessen. Azt tartja, hogy a boszorkány kicseréli a gyermeket. — A sokaczok azt hiszik, hogy vannak emberek, kiket az ördög megszáll, vagy a boszorkányok szopnak. Hogy tehát ezt megakadályozzák, mikor a kis gyermek megszületik, elhívják a *vrácsárát* (kuruzsló), hogy nézze meg, vajjon megszállotta-e az ördög. Az kezébe veszi a gyermeket és valami varázsmondókát motyog. Ha a gyermeket az ördög által megszállottnak találja, akkor tüzet rakat és minthogy minden háznál van szentelt viz, megszenteli a tüzet. Mikor ezt így mind megcsinálta, akkor kezébe veszi a kis mezítelen gyermeket és a tűz fölé tartja. Ha a gyermek sír, akkor megy ki belőle az ördög. A vrácsárá, miután már elégnek találta a füstölést, átadja a gyermeket szülőinek. — Mikor a gyermek megszületik, anyja egy kis zacskót köt a nyakára. Ez a „szerencsezacskó". Ha a gyermek fürdik, védi a vízbefúlástól. A gyermek nem veszhet el s míg az anyját nem látja, nem halhat meg. Sokszor embereken is látni lehet; a lábuk alsó szárán, a boka fölött hordják. — Néma gyermek hangját úgy varázsolja vissza a vrácsárá, hogy a harangkötélre köti. — Ha egy anya gyermeke már elérte a második életévet, akkor az anya pogácsát süt, még pedig jó nagyot s aztán összehívja a szomszédok gyermekeit s köztük szétosztja. Ezek aztán lóhalálában szaladgálnak a ház körül azért, hogy a gyermek hamarébb tanuljon meg szaladni. — Ha a sokacz legények és gyermekek labdáznak és az egyik ott hagyja őket, a többi lúdtollat keres s azt bekapálja a földbe s azt hiszi, hogy az illetőnek a szemei megdagadnak és kifolynak. Egy kis kalácscsal kiengesztelhetők s akkor kiássák a tollat.

Éjféli mise előtt, mielőtt harangoznak, a leány megterít apjának, anyjának, ő maga pedig lefekszik addig, míg elsőt nem harangoznak. Azután felkel és megterít a maga részére és még valakinek, a vőlegényének. Vele eszik, de azt más nem látja, csak maga a leány.

A sokacz asszony kezén vagy lábán (bokáján) egy czérnakarika van. Ha köszvényes az ember, mikor a felesége gyermekágyban fekszik, azt a lepedőt, melyet föléje terítenek (hogy a boszorkány el ne lopja a gyermeket), vegye le és egy czérnaszálat vegyen ki belőle, kösse körül vele a bokáját vagy karját s meggyógyul. — Ha valakinek a feje fáj,

egy pohárba szentelt vizet öntenek és abba három darab szenet dobnak. Ha a szén alámerül, szemmel verték meg.

Ha valaki meghal a sokaczoknál és a koporsót felteszik a kocsira, mikor elindul, egy tányért vízzel megtöltenek, mellé egy rozmaringot tesznek és a kerék alá rakják. Ott eltörik. A férjes asszony tesz így annak jeléül, hogy örökre elváltak s az asszony férjhez mehet újra. Olyan tányért használnak ilyen czélra, melyből a férj és nő együtt ettek. (Asszony és ember egy tálból esznek; a nő a férj háta mögött állva szedi ki az ételt a tálból.) — A sokacz hiszi, hogy a lélek visszatér. Ha meghal valamelyik házbeli, másnap a halottas szobában egy poharat szinültig töltenek borral, mert azt hiszik, hogy a lélek éjjel megjelenik és abból iszik.

Hogy tehet szert valaki négykrajczárosokra? Ha valaki háromlevelű lóherét talál és azt imakönyvébe teszi, elimádkozik három Miatyánkot és elmegy újhold vasárnapján templomba, egy négykrajczárost talál a lóher helyett. Ha pedig ilyen lóherét a kezébe varr, egy érintésére ajtó, ablak kinyílik előtte. — Ha fiatal gyiknak torkát megkenik kis nyállal, pénzt találnak.

A rugós tehenet is megfeji a sokacz. Fehér czérnával körülméri a tehenet s aztán bekeríti vele. Azután fogja magát s megfeji. — Ha valamely háztól tejet hordanak, a gazdasszony egy-két morzsa kenyeret szór belé, hogy véres tejet ne adjon tehene.

A darázsi sokaczok azt hiszik, hogy valahányszor forgószól van, mindannyiszor lejönnek a boszorkányok a harsányi hegyről és ott verekesznek és kergetik egymást. Ha aztán valaki belé keveredik, azt megölik. — A vrácsárák a harsányi hegyen együtt szoktak tánczolni a boszorkányokkal. — Ha valaki meg akarja látni a boszorkányokat, vegyen egy bizonyos mérges növényt (?) s azzal lefekvéskor kenje be a halántékát, hátát, meg a karja vastagerét.

A ki puskát fog a holdra, vagy botot hajít a hold felé, annak a keze megdermed, megkövesedik. A ki ujjal mutat a holdra, ujja lerothad.

*

Azt a vesszőt, melylyel a pipaszárat tisztítják, nem szabad akárhová dobni, csak a tűzbe. — Az Úristen, mikor káposztát ültetett, egyszer a kikelt káposztán ülve, egy pipáló ördögöt látott. Az Isten megharagudott érte, hogy az ördög az ő káposztáját pipálja, ott hagyta s abból a káposztából lett a dohány. Ő aztán egy új kertbe új káposztát ültetett. Az ördög ezt is megtudta és pipáját kitisztította egy dohánylevéllel, de nem mert a kertbe menni s csak a piszkos levelet dobta be a kertbe. A káposztából

újra csak dohány lett. Mikor ezt látta az Isten, kérdezte az ördögtől, miért teszi ezt. Az ördög így felelt: A ki az én káposztámat eldobja, az az én emberem; a ki a te káposztádat dobja el, az a te embered. A sokacz, hogy ne az ördög embere legyen, az ördög káposztáját elégeti.

(Darázs). Közli: *Bellosics Bálint.*

IRODALOM.

Öt év a néprajz történetéből.

II.

Módszertana csak kifejlett tudományoknak van, hiszen rendszeres összefoglaló szabályokat csak befejezett anyaggyüjtés után adhatunk, már pedig a néprajz anyaggyüjtésének is csak elejénél tart. Ezért mindazt, a mit Krauss e tekintetben kifejt, csak metodikai kisérletnek tekinthető. Problematikus még a néprajznak minden összefoglaló kérdése. Helyesen tette hát Krauss, hogy könyvének első tizenöt fejezetében (1—57.) épp e metodikai, ez összefoglaló kérdéseket fejtette ki.

S ehhez valóban bizonyos erkölcsi bátorságra volt szüksége. Nagy kérdés még, hogy van-e a módszertannak egyáltalán létjogosultsága. A tények emberei, a materialisták tagadó feleletet adnak e kérdésre. Nem érthetetlen, hogy most, az ethnographiának, hogy úgy mondjam, gyüjtőkorában nagy, jeles ethnographusok metodika-ellenesek. Ratzel se helyesli a zárt rendszerű néprajzi törekvéseket. Ám ez az álláspont is érthető. Különösen a német történeti tudományokban olyannyira elharapódzott a jelentéktelen dolgoknak rendszerezése, a minden áron való rendszerezés („Das systematisierte Nichts"), hogy érthető e visszahatás. De ne feledjük, hogy csak röghöz ragadt, descriptiv törekvések érvényesülhetnek összefoglaló, vezérlő eszmék nélkül.

Problematikus még tudományunknak neve is. A *Folklore* és *Volkskunde*[1] nem azonos fogalmakat jelölnek, Krauss mégis a kettő közt válogatva (9—11. l.) az előbbit helyesli, de az utóbbit használja. Helyén való lett volna itt éles különbséget tenni a *tárgyi néprajz* s a néprajznak elméleti része között, a melyet talán nem helytelenül nevezek *összefoglaló néprajznak*. Krauss egyáltalán kelleténél kevesebb értéket juttat a tárgyi néprajznak s vele röviden s nem összefüggő rendszerben végez (40—43.).

[1] Az *ethnologia* a társadalmi fejlődéseket vizsgálja s számára a *folklore* csak előkészitő anyaggyüjtő.

Említettük már, hogy a néprajz legfontosabb életkérdéseihez tartozik a nyelvtudományhoz való viszonya. Ez itt a legnehezebb kérdés is. Sokat tárgyalták már, Krauss gyakran kitér rája (12., 20. l. és a Volkskunde und Sprachkunde fejezetben 21—28.). Nagy kérdések tolulnak most elénk. Elhatárolhatók-e egymástól teljesen? Mint segíthetik egymást törekvéseikben? Mint *kell* egymást kiegészíteniök?

Tagadhatatlan, hogy nyelvi forma, tárgyi fogalom és reális tárgy egymástól elválhatatlanok. A külső világ tárgyai, ezek képzetei, a belőlök alakult fogalmak s a fogalmakhoz állandó társakként szegődő nyelvi formák szoros kapcsolatban vannak egymással. A történet folyamán közös, egymásba olvadó életet élnek, kutatásuk sem történhetik egymástól elszigetelten, hanem csupán csak egymásra vonatkoztatva. Ha a vogul nép ősi hitvilágával foglalkozom, nem állapodhatom meg a vogul szótörténetnél. Kutatnom kell e szófejlődéseknek megfelelő reális tárgyi alapokat, ama néprajzi fejlődéseket, a melyek aktive vagy passzive részt vettek a szótörténet összes fázisaiban. A nyelvtudomány rekonstruáló törekvései a népek őskoráról tarka színű, de halavány, fakó képeket adnak. A képekbe életet a néprajz önt.

Krauss, kinek már igen heves vitái voltak e kérdésben kifejtett álláspontja miatt, igen helyesen kevésre becsüli a nyelvtudománynak azt a napról-napra tudománytalanabbá váló, statisztikára sülyedő részét, a melynek *filologia* a neve.[1] A filologia, hogy úgy mondjuk, irodalomtörténeti nyelvtudomány, czélja távol esik az élő nyelv jelenségeitől, hiszen az irott nyelvemlékek külső történetével foglalkozik. Ezt hát itt mi is figyelmen kívül hagyhatjuk.

Az élő nyelvnek tudománya azonban (*die Wissenschaft der Sprache*, a hogy Müller Miksa mondja) a néprajznál szűkebb körű. A nyelvtudomány csak a hangzó nyelv jelenségeivel foglalkozik. (A jelbeszéd csak a nyelvtudománynak egy problemáját, a nyelv eredetének kérdését, érdekli.) A néprajz e hangzó nyelvén kivül — s itt olyan tanukra hivatkozhatunk, mint *Geiger Lázár*, *Müller Frigyes és Miksa* — másféle nyelvekre, másféle tanukra is hallgat. Az ő világa a tér világa, a társadalmi élet reális tárgyainak sorozata is. És ezenkívül a nyelvtudomány tárgya időben is csekélyebb, mint a néprajzé. Nyelvek elvesznek, de népek nem vesznek el. Egy nép több nyelvet is elkoptat, a bolgároknak szláv nyelve már második anyanyelvük. Az elsőt már elfeledték s vajjon milyen volt nyelvi életük a történet előtti korban? A baszkok, az albánok, a felső-lausitzi sorbok, a slovének, a horvátok s a moldvai csángók nyelve feltartóztathatatlanul siet az etruszk

[1] „Die sogenannte Philologie“ gúnyolódik Brugmann lipcsei egyetemi előadásaiban.

nyelv sorsára. Faji életük is ezt teszi? Szépen mondja hát Krauss (26. l.); „A népiség (das Volkstum) a népeknek az az öröklött kincse, a melyet gazdasági és közlekedési viszonyok szaporíthatnak és kevesbíthetnek; a nyelv csak e népiség jegyzéke. S e jegyzéknek bizonynyal nem kell egy bizonyos nyelven megszerkesztve lenni. Az etruszkok, a gallok, a keltiberek romanizálódtak, eltanulták a latin nyelvet, saját régi anyanyelvüket elfelejtették, de népegyéni jellemző sajátságaikat nem vetették el, nem lettek rómaiakká".

A mily természetesnek tetszik e tétel, oly sokat vétettek s vétenek ellene ma is. Vagy nem az etnikum s a nyelvi készség összezavarása okozza-e napjainkban is, hogy a nyelvrokonságot s a vérrokonságot állandóan összecsereberélik? Végeredményében Kraussnak ez a felfogása a nyelvtudománynak és a néprajznak egymáshoz való viszonyáról: „Das Volkstum hat eine andere Entwicklung als die Sprache, und die Sprache kann uns als das Ausdrucksmittel des Menschen die allerwichtigsten Aufschlüsse über das Volk erteilen, während das Volkstum für die richtige Erklärung und Anwendung der Sprache sozusagen den greifbaren Stoff liefert".

Csalódnánk azonban, ha azt hinnők, hogy e kérdésben itt az utolsó szó hangzott el. Hiszen csak tavaly (1903 okt. 10 én) tartott dr. Voretsch tübingai egyetemi tanár Hallében, a német filologusoknak 47. gyülésen *Philologie und Volkskunde* czimmel előadást, újabb vizsgálat alá véve a *Völkerkunde, Ethnographie, Ethnologie* fogalmait, hogy aztán arra az eredményre juthasson, hogy a néprajz csak azzal foglalkozik „was für das Volk im allgemeinen charakteristisch ist, nicht mit den Individualleistungen".[1]

De a nyelvtudomány s a néprajz egymáshoz való viszonyára az az újabb nyelvfilozófiai irány vetett teljesen megvilágító fényt, a melyet leghelyesebben *néplélektani*-nak nevezhetnénk. Tudjuk, hogy már Lazarus és Steinthal megalapíták ez irányt, de önálló tudománynyá Wundt Vilmos fejlesztette Völkerpsychologiejával. Kár, hogy Krauss ez új, igen fontos fejlődést teljesen figyelmen kívül hagyja. Pedig a néplélektan, magában foglalva a népléleknek összes termékeit, valóban hivatva van distingválni e termékek és szaktudományaik között.

A módszertannak gyakorlati része az anyaggyüjtés. Rendkívül fontos a néprajzban, hiszen a statisztikai törekvésekkel kezdi a tudományos néprajz életét. Hogyan gyüjtsünk és mit? E kérdés alapvető minden néplélektani

[1] E kérdéshez sok érdekes gondolatot találunk Brandstetternek Togalen und Madagassen czimű munkájában (Malayo-Polynesische Forschungen 2. Reihe II. l. Lit. Centralbl. 1903. 1475.)

feladatnál, a néprajznál meg különösen. Krauss a kérdőívekkel való gyüjtést helyesli. „Wenn der Fragebogen so abgefasst ist, dass der Befragte nicht auf Phantastereien und Lügen verfällt, um den Frager zu befriedigen, sondern sich notwendigerweise auf die Mitteilung seines erlebten Wissens beschränken muss, so erfüllt er seinen Zweck vollständig". Pedig tudjuk, hogy ez a kérdező módszer mennyi szándékos, vagy jóhiszemü botlást hozott be a népi gyüjteményekbe s azt is, hogy már a nyelvjárástanulmány is kezdi elhagyogatni ezt a katechismusos gyüjtést, hogy helyébe a direkt gyüjtést alkalmazza (v. ö. Haag Károly törekvéseit: Zeitschrift für hochdeutsche Mundarten I. 138—141. és Münchener Allgemeine Zeitung, Beilage 1899, 230: 6).

Krauss könyve módszertani részének igen érdekes az a fejezete, a melynek címe: Fata Morgana-Volkstümer. A látszólagos fajokról szól itten, amaz embercsoportokról, a melyeknek már vagy még voltaképen nincs is faji egyéniségük. Például a zsidókat említi. Ez egész fejezet igen érdekes, de kevés benne a módszeres elv, a mi kicsi van benne, elvetendő. De érdekes az a része, a melyben (48) a megfelelő irodalom alapján bebizonyítja, hogy a német zsidóság a nemi betegségeket illetőleg aránylag a legtisztább népcsoport s ennek az az oka, hogy az inkvizició több mint 100,000 zsidót üzött német földre Spanyolországból, még mielőtt a felfedezők Haiti szigetéről behozták volna Spanyolországon keresztül a syphilist Európába.

E módszertani fejtegetések után következik a már említett terjedelmes irodalom feldolgozása. Szellemes az anyag szétosztályozása. Legelőször tárgyalja a nyelvi alakban nyilvánuló néprajzi jelenségeket (Wort-, Namen-, Bilderschriftforschungen, Musik, Volkslieder, Sagen und Märchen, Sprichwörter, Rätsel, XVI—XXI. 60—92. l.). E részben sok a nyelvészt érdeklő fejtegetés (v. ö. 60—92., a német *pflug* s a szláv *plug* egymáshoz való viszonya s a viszony következményei; ősgermán *saipjo*, finn *saippio* [elterjedtebb a *saippua*, *saipua* alak!] ófn. *seipfa*, latin *sâpo*, v. ö. ehhez a magyar *szappan*-t). A monda- és mesegyüjtésről szóló részben egy olyan irodalmi vállalkozásról értesülünk, a mely a manapság keletkező könyvóriások mellett is bámulatra gerjeszt bennünket. Jellinek Artur már tíz éve, hogy gyüjti az anyagot a világirodalomban feldolgozott költői tárgyaknak lexikonához s egy másik lexikonhoz, a mely e gyüjtés anyagának költői motivumait fogja adni olyanformán, a mint ezeket a mi Katona Lajosunk gyüjtögeti. E fejezet Oskar Kallasnak „Kateksakümmend Lutzi Maarahra Muinasjuttu" (82. l.) c. könyvét birálván, egy minket igen érdeklő részt idéz: „Für eine Untersuchung, warum und wie eine Sprache verschwindet . . ., sind K. s. Mitteilungen von Wert. Den Vorgang bei den Ljutzinern schildert er klar wie folgt:

An Stelle der früheren Muttersprache tritt das Lettische, das Lettische und Russische, selten das Russische allein (aber auch das Polnische . . .) Ich kenne einen Mann, der mit seinem 82 jährigen Vater estnisch spricht, mit seiner Frau, einer Lettin, lettisch, im Verkehr mit den Kindern, die eine russische Schule besuchen, gebrauchen die Eltern das Russische; seine Gebete liest der Mann aus einem polnischen Gebetbuche". Mintha csak a moldvai csángók csángó-magyar nyelvének sorsát hallanók.

E nyelv-néprajzi jelenségeket tárgyaló művek után következnek ama művek, a melyek az állat- és növényvilágnak az emberihez való viszonyát tárgyalják (93—99: Tiere, Pflanzen). E rész a kuruzslások és babonák révén a lelki néprajz ügyeihez vezet (Volksmedizin, Aberglauben, Ursprung der Religion, Die Seele, Totenbräuche und die Wiederkehr Verstorbener, Sonnendienst Opferdienst, Hexen- und Blutglauben, Monographien auf dem Gebiete der Glaubensforschung, Zweifelhafte Mythen und Götter, Symbolismus, Recht und Gewalt). Az utolsó nagy rész az ember külső életének néprajzi jelenségeivel foglalkozik (Das Geschlechtsleben, Das Weib, Das Kind, Sippenfest, Hochzeitsbräuche, Ernte-, Haus-, Acker- und Fischerbräuche, Feuerbereitung, Ornamente, Trachten).

Íme, ennyi irányban haladtak a tárgyalt öt esztendőben néprajzi törekvéseink. Sokoldalú szép fejlődés ez, csak az a baj, hogy e törekvések ilyen zárt rendszerbe nem maguktól csoportosultak, azoknak összeállításához olyan sokat tudó, lelkes ethnographusra volt szükség, mint Krauss Frigyes. De ez az utólagos rendszerezés mégis hézagpótló, gondolatfejlesztő, gyümölcsöző munka. Nyomdokain tudatosan megindulhat a teljes gyüjtőmunka s útmutatásai szerint haladván, közeledni fogunk ahhoz a nagy ismeretlenhez, a melynek néplélek a neve.

Dr. Rubinyi Mózes.

*

Prof. Paul Sartori, *Die Speisung der Toten.* (Abhandlung im Jahresberichte des Gymnasiums zu Dortmund 1902/3. — Dortmund, 1903. 70 lap. nagy 4°. Kéthasábos.)

Sartori munkássága ismeretes az Archiv für Religionswissenschaft folyóiratból és így érdeklődéssel vettem hírét, hogy a dortmundi gimnáziumnak legutolsó értesítője tőle egy *néprajzilag* igen érdekes művet közöl. Nem volt kor és nincs nép, melyben a „viaticum", a halottnak útravalóval ellátása ne szerepelt volna, illetőleg nem szerepelne. Hazánkban is divik a halotti tor, kezdve a gazdag és víg lakomáktól egészen a zsidó „szúdath havroóh"-ig, a hamuval behintett tojás élvezéseig.

Kérésemre a füzetet a legnagyobb előzékenységgel küldte meg nekem a dortmundi gimnázium igazgatója.

Mielőtt a fontosabb s jellemzőbb részleteket közölném e munkából, kiemelem, hogy az értekezés valóságos bibliografiai tárháza a halott és a hátramaradtak etetéséről szóló forrásoknak. A szerző nem végez önálló kutatásokat, hanem megvilágítja és fejtegeti a jelenségeket; teszi pedig azért, mert vannak, a kik — mint Haeckel „Welträtsel“ című művében — azt állítják, hogy vannak népek és fajok, hol nincsen nyoma annak, hogy a lélek a test feloszlása, illetőleg halála után tovább él. „Aber das allgemeine — man kann ruhig sagen ausnahmslose — Vorhandensein dieser Vorstellungen sollte nicht mehr geleugnet werden“. Sartori szerint a lélek halhatatlanságáról alkotott képzet általános, ha nem is a theológiai halhatatlanság értelmében, hanem olyformán, hogy a testtől elvált lélek hosszabb vagy rövidebb ideig tovább él.

Az anyagot két nagyobb részre osztja: az első *A*) egységesen (45-ik lapig) tárgyalja „Die Pflege der einzelnen Seele“ (az egyes lelkek tiszteletét), még pedig I. a temetés előtt, II. a halottnak útravalóval való ellátását, III. a halotti tort, IV. a tetemnek további etetését; a második rész tulajdonképen négy fejezet: *B*) (46—55.) „Die Allerseelenpflege“ (az ősök tisztelete, halottak napjai), *C*) (56—60.) „Das Trauerfasten“ (a halottért való bőjt), *D*) (61—63.) „Wie die Toten essen“ (mikép esznek a halottak) és *E*) (63—70.) „Übergang der Gaben an Tote in Opfer für Tote“ (a halottnak szánt adomány helyébe az elhunytért hozott áldozat lép). — Már a beosztásnál hibáztatom a *D*) helyét; én az értekezés végére függelékül tenném.

A természetes állapotban élő (primitiv) ember is tudja, hogy a halál az életnek megszünése, hogy más jelenség, mint az aléltság, dermedtség, csakhogy felfogása szerint a lélek csak nagynehezen és lassanként vál meg a holttesttől, hogy több-kevesebb időt tölt még a halálozás beállta után vagy a tetem közvetlen közelségében, vagy a halálozás házában stb. Nem hiszi az emberiség, hogy az egyén életfunkcziója teljesen szünetel, étellel, itallal, pénzzel, rabszolgával stb. látja el, hogy a sírban, vagy sírontúli életében hiányt ne szenvedjen és ne legyen kénytelen a földön hozzátartozóit kísérteni; a nélkülöző halott nem pihenhet, sirjában is szégyenkezik, a mint egy talmudi elbeszélésből is kiviláglik. Hazánkban is divik, hogy a keresztyén anya — némely vidéken — pénzt ad elhunyt gyermeke párnája alá, hogy a zsidó chevrah szolgája — *a halotti babonaság élő tára* — a péntek délután eltemetett zsidónak font kalácsot (ú. n. „barchesz“-t) ad viaticumnak, hogy a péntek este szokásos ünnepi avatást („kiddus“-t) megtarthassa stb.

Az ember a haláltól és még inkább a halál utáni léttől való félelmé-

ben halotti kultuszát nem reformálja, legyen bár életében akár hitetlen atheista. Csak a formák változnak, az alapeszme fellelhető a szertartásban.

A földgömb legkülönbözőbb részeiben dívik magának a tetemnek etetése (1—4. l.), a halotti tor a temetés előtt (4—9. l.) és a temetés után (18—37.l.). A legprimitivebb pogány népek, úgy mint a XIX. század keresztyén, zsidó és mohammedán hívei étellel, itallal látják el közvetlenül (a sírba téve), vagy közvetve (a sír fölé, vagy az elhunyt házában vagy udvarában elhelyezve az adományt) elhunytjaikat (9—18. l. és 37—45. l.). A kháld halottak városában, Urban, oldalt fekszik a tetem, jobbjának ujjai rézedénybe markolnak; az edényt, mely eledellel telt meg, a balkéz tartja. Rarotongában a teljes díszbe öltözött halottra egész sült disznót és vegetabilis eledelt raktak és a legközelebbi rokona odaállva szólt: „Szerettelek, míg éltél, igyekeztem betegségedet megszüntetni; most hogy elhunytál, vedd „momoe"-dat (= viaticum), menj, szerezd meg vele Tiki házába való belépés engedélyét; vissza ne térj, minket kínozva".[1] A boszniai mohammedánoknál pl. szokásos, hogy a házigazda a temetés után egy korsó vízzel végig öntözi a sírt. Irlandban a halálozás után néhány éjjel a ház elé tesznek kalácsot vagy egy tál burgonyát, hogy vagy magának az elhunytnak lelke, vagy az ezt helyettesítő állati vagy emberi lény elvigye. — Gyakori eset t. i., hogy az elhunyt lelkének helyettest állít a népfantázia: ritkán helyettesíti a lelket a *tetem* maga (43. l.), sokkal gyakrabban a *koponya* (44. l.), itt-ott valami élettelen symbolum, minő a Rotinesek emberi kéz-alakban kivágott levél, a kinaiak „ősök képei".

De nemcsak az egyes elhunytnak tisztelete szokásos; általános a *halottak napjának* ünneplése. „Gyakran élő családtagjaik közvetlen közelségében maradnak az elhunytak. De még ama hitnek elterjedése, hogy van állandó, túlvilági halottak országa, ki nem szorithatta ama meggyőződést, hogy az ott levő lelkek bármikor, vagy legalább is bizonyos időben, az emberlakta földdel érintkezhetnek, hogy örömüket lelik amaz adományokban, miket a földön utódjaiknak szeretetsugallta részvétből vagy félelemből juttat" (46. l.). A halottak ünnepének érdekes példája dívik Armeniában: az örmények ötször évenkint, az öt nagyünnepet követő napokon, megülik halottaik emléknapját. Már az ünnep előestéjén a földre térnek vissza a mennyben lakozó lelkek és vagy a sírok közelében, vagy rokonaik lakásában időznek (49. l.); a japán

[1] A visszatérés réme a XX. század zsidóinál is kisért; én legalább úgy fogom fel, ha a zsidó halott sírbatétele előtt, midőn a szertartás minden babonaságát elvégezték, az ismerősök és rokonok értelmetlenül, rossz németséggel elmondogatják a chevra-szolga diktálta mondást: „ech sog der auf de chavrüszeh" (felmondom barátságodat).

ember évente egyszer (VII. hónapjának 15-én) fölkeresi a temetőben elhunytjait és meghívja házába, a hol három napig megvendégeli; az emléktábla elé (mert nézete szerint e körül csoportosulnak a láthatatlan lelkek) rak rizst, kalácsot, halat, gyümölcsöt, teát és sakit; a kereszténységben évente egyszer van halottak napja, a zsidóknál — az istentiszteleti szertartásban — négyszer.

Sok tekintetben érdekes a gyászeset alkalmával betartott *böjtről* szóló fejezet (55—60. l.), az 59. lapon említi, hogy a hébereknél szokás volt az atya halálozásának évfordulóján böjtölni és hogy e böjt a fiút egész életében kötelezte. Nem merem állítani, hogy ez tényleg a halotti kultuszszal függ össze; közönséges magyarázata t. i. arra hivatkozik, hogy ha Jeruzsálem elpusztulása miatt egy napig böjtölök, annál inkább tehetem egyéni életemnek egyik leggyászosabb napján.

Külön fejezetet szentel Sartori ama szokásnak, hogy elhunytjainkért, lelki üdvükért áldozatokat mutatunk be, fogadunk és felajánlunk (63—70. l.). „Itt arról van szó, hogy élőket tekintünk az elhunyt helyetteseinek . . . e helyettesek etetéséből, miután az eredeti eszme elhomályosult. a halottért hozott áldozat fejlődött ki“ (63. l.). Az ó-török ember pl. kalitkába zárt madarakat etet és halottak ünnepén szabadon ereszti; egész kenyeret morzsol szét és e napon a halaknak dobja oda; édes kalácsokat vet a tűzbe, egész mérő búzát a hangyabolyba; e napon tehát étellel látja el mindama négy elemet, melyben az elköltözöttnek lelke lakozhat (64. l.). Másutt *ember* a helyettes, valamely idegen, rendesen a *szegények* és szükölködők. „Kétségtelenül eredetileg azt hitték, hogy különösen ezek a lelkek megtestesítői. Az elhunytak gyámoltalanok és nélkülözők; hiszen egyenesen „szegények“-nek mondják“ (66. l.). E felfogást jellemzi a zsidó halotti imának az a részlete, mely a felajánlott adomány említésével azt kéri, hogy „ennek fejében egyesüljön lelke . . . Ábrahám, Izsák stb. lelkével“. Legtöbb helyt a pap lép a helyettes jogaiba s így „lassanként az eredeti halotti eledelből az egyháznak vagy a papságnak szóló adomány lesz . . .“ (69. l.). Igen érdekes a frízi Britswerthben a XIX. század elejéig fenmaradt szokás: „a lelkészi hivatalban vasból készült tehén volt; ha a rokonság a lelkésznek élő tehenet hozott, hogy ennek fejében az elhunyt lelkiüdveért imádkozzon, akkor ezen érctehenet a koporsó előtt vagy után a temetőbe kivitték“ (68. l.).

Hosszúra vált ismertetésem, de a tárgy oly érdekes, hogy ez ismertetéssel felkelteni törekszem folkloristáink érdeklődését. Bizonyára igen sok elem van a magyarság s a hazai nemzetiség halotti és temetkezési szokásaiban is, melyek a Sartori könyvében rendszeresen csoportosított anyagot gyarapíthatják s melyekre az itt közölt fejtegetésekben alkalmas magyarázatot találunk. *Dr. Kohlbach Bertalan.*

Déli Kárpátok. A Délvidéki Kárpát-Egyesület és a Délmagyarországi Táj- és Néprajzolati Múzeum Értesítője. Szerkesztik Czirbusz Géza dr. főtitkár és Kováts Géza dr. titkár. I. évfolyam, 1. füzet. Temesvár, 1904. 18 lap. Tagoknak ingyen jár. Megrendelési ár 5 korona.

Szerencsés megoldásnak tekinthető, hogy a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum a néprajzi gyüjtést és az ethnographia művelését a Délvidéki Kárpát-Egyesületre bízta és annak adta át eddigi néprajzi tárgyait is. A délvidéken a táj- és néprajz kultiválására s kivált e kettőnek egymásra való vonatkozásainak tanulmányozására nincs is illetékesebb ember azon a vidéken, mint Czirbusz Géza, a jeles geographus és ethnographus, a ki a Délvidéki Kárpát-Egyesület éltető lelke. Buzgólkodásának a leghálásabb tér nyilik a délvidéken, a hol annyi természeti szépség s a rendkívül tarka népélet annyi kincse vár feltárásra. A jelen füzet néprajzi részében (13—18. l.) a következő apró, de érdekes közlemények foglaltatnak: Összehasonlító délvidéki ethnographia (egy kis irányczikk). Magyar néprajzolat: Szeged-tanyai szólások. Zenebona őshangszer. A nyelv. Rumén néprajzolat: Muntean János, A fiúsítás. Fakályha és kőtepsi (ábrákkal). Sváb ethnographia: Strobl Frigyes, Sváb közmondások. Bolgár néprajz: Karabancsov Ilia vingai népköltő akrosztikonja Czirbusz Gézához. Szerb néprajz: A lelkek útja. Theodorovics A., Kisebbedő virág. Egyesületi élet: A Délmagyarországi Múzeum átirata a néprajzi múzeumnak átengedett tárgyak dolgában. Kováts Gy., A Délvidéki Kárpát-Egyesület működésköre és czélja. A Délvidéki Táj- és Néprajzi Múzeum első jótevői (1. Marsits Rozina, a felsőbb leányiskola igazgatója, termet engedett át a múzeum számára. 2. Temesvár városa bebútorozta. 3. Willenberger Antal térképet ajándékozott. 4. Herrmann Antal márczius hó 4-én Temesvárt előadást tartott a Délmagyarországi Múzeum feladatairól s a néprajz fontosságáról). Kérelem Délvidék intelligenciájához (néprajzi tárgyak gyüjtése érdekében). — A közleményeket, a hol nincs más szerző megnevezve, mind Czirbusz Géza irta. — Nagyon örvendetes, hogy az ország egyik legfontosabb kulturális és néprajzi czentrumában ilyen sokat igérő munkálkodás indult meg. Ha majd felépül a 400,000 korona költséggel tervezett kulturpalota, akkor minden gyüjtemény, könyvtár és közművelődési intézmény abban fog egyesülni s ott méltó helye lesz a Délvidék néprajzának is.

Dr. Herrmann Antal.

*

Népies gyógymódok és babonák Hajdúmegyében czimmel újabb közlemény jelent meg Liszt Nándor dr. tetétleni tiszti orvos tollából a „Gyógyászat“ 1903. évi számaiban s különnyomatban kiegészitésül szerzőnek ama közléseihez, melyeket e folyóirat tavalyi évfolyamában (265. l.) ismertettünk. Szó van itt többek

közt a *ráolvasás* módjáról, mely Hajdúmegyében rendesen az Úr imájának szövegés szószerinti visszafelé mondásában, vagy olvasásában áll. Ha nincs kéznél valaki, ki erre képes volna, ugyanazon hatású a „Miatyánk"-nak a beteg szíve fölött imára kulcsolt kézzel történő, három, hat, de legtöbbször kilencz izben való elmondása az „Ámen" elhagyásával. A *rostavetés* mondókája: „Szent Péter, Szent Pál, mondd meg nekem igazán a Belzebúbra, ki tette ezt, vagy azt?" A rostát ilyenkor két asszony a rosta kérgébe ütött két ollónak fogantyújánál balkezének *„neveletlen"* ujjával tartja. Gyakori az elősorolt babonás szokásokban a *kilenczes* szám szerepe. Igy — mint említettük — kilenczszer mondják el a ráolvasás szövegét; ha a gyermek embertől, vagy állattól megijed, ezeknek hajából, illetve szőréből kilencz szálat vesznek s ezzel füstölik a szenvedőt; rontásnál kilencz helyről szedett kilencz magot főznek, ennek levében kilenczszer fürösztik, vagy mossák meg a sebes testrészt; kilencz hétig tart a görvélyes fekélyeknél javalt édes kúra; fülfolyás ellen koporsóból kihúzott szegett kilenczszer forgatnak meg a fülben, vagy kilencz rongybábuval cselekszik meg ugyanezt; kis gyermeknek *ebag*-ját (e tájszó „angolkóros púpot" jelent a háton) kilencz helyről kért lisztből és sóból főtt kilencz galuskával gyógyítják, melyeket kilencz kutyával étetnek meg, levét pedig ugyancsak kilencz temetőben vágott fejfaszilánkkal felfőzve fürdőnek használják. Ajánljuk e füzetet folkloristáink figyelmébe. *Munkácsi Bernát.*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A hazai néprajzi munka szervezéséről. A legtágabb értelemben vett néprajzi munkálkodás hazánkban lényegében még mindig szervezetlen. Van kedvezőtlen helyiségekben szorongó, de kitünően kezelt s már igen gazdag néprajzi múzeumunk; van rendesen, buzgón működő néprajzi társaságunk; vannak tudományos színvonalon álló, nagyértékü dolgozatokat közlő néprajzi folyóirataink; vannak szorgalmas és szerencsés gyüjtőink, szakavatott ethnographusaink. De nincs még ethnographiánk. És még nem indultak meg az ezt megteremtő egyöntetű, tervszerű szerves előmunkálatok sem.

Csak röviden, vázlatosan és igen egyszerüen kivánom ez alkalommal jelezni, mit kellene, mit lehetne ez irányban első sorban tennünk. Nem akarom kimeríteni a tárgyat, sőt a múzeális ethnographiát csak érinteni fogom.

Szakembereket és gyüjtőket kellene nevelni. A tudományos oktatás és nevelés, a tudományos munkálkodás módszerének tanítása első sorban a tudomány-egyetem feladata. Az ethnikumra vonatkozó, nem akadémikus színű új tudományok csak nehezen tudtak maguknak néhány egyetemen kathedrákat hódítani. Nálunk is a kolozsvári egyetemen hat év óta működöm, mint a néprajz magántanára, de a nem nagyon kedvező viszonyok miatt nem valami nyomós eredménynyel. Másoknak a budapesti egyetemen habilitálás iránti

kisérletei eddig nem vezettek sikerre. Pedig Európában sehol sem volna a néprajznak olyan nagy általános fontossága, mint nálunk. Párisban egy egész külön akadémia foglalkozik az anthropologiai szakok tanításával.

Jelentős intézkedések volnának: A néprajzi múzeumnak és könyvtárának minél hathatósabb fejlesztése és mielőbbi önállósítása. (A városligeti nagy iparcsarnok elég alkalmas volna néprajzi múzeumnak!) A tudományos akadémiánál néprajzi bizottság szervezése. A néprajzi kutatásoknak minden téren országos eszközökkel való hatékony előmozdítása stb.

Történt és történik haladás e téren is. A néprajz iránti közérdeklődés terjed és fokozódik. Az eddig produkált irodalomnak volt oktató, példaadó hatása. A néprajzi múzeum már megkezdette, még pedig eredményesen, a múzeális tanfolyamot. A teljesen hivatott Vikár Béla pedig sikeres folkloregyakorlatokat tartott. De még roppant sok a hiány!

Hiányzik nálunk úgy a néprajz tudományos elméletének, mint a gyakorlati munkálkodásnak irodalma. A legfontosabb általános dolgozatok: Dr. Török Aurél tanulmányai az Anthropologiai Füzetekben, a Katona Lajos czikke: „Ethnographia, Ethnologia, Folklore" az Ethnographia I. évfolyamában, Dr. Krauss S. Fr., hazánkfia, bécsi folklorista dolgozatának az Ethnographia 10. és 11. kötetében megjelent bő ismertetése. Ezenkívül előszókban és nagyobb munkákban szétszórtan találunk általános elméleti fejtegetéseket és egyes disciplinákra nézve (anthropologia, őstörténet, népnyelv, népfajok viszonyai) nagyobbszabású rendszeres munkákat is. „Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben" című nagy munka néprajzi részének megalkotásánál a főnehézség a rendszeres előmunkálatok hiánya volt; nem igen volt mit népszerűsítenünk.

Szükségünk van első sorban könnyen érthető kézikönyvre, mely a tudomány mai állásához mérten magyar nyelven tárgyalja a tágabb értelmű ethnologiai tudományok egész körét, természetesen magyar szempontból és a hazai viszonyoknak minél kimerítőbb tekintetbevételével. De alkotni kellene az ethnikumra vonatkozó minél több, egyes disciplinákban önálló, külön műveket is. Hogy vannak hivatott szakembereink, mutatják egyes jeles néprajzi dolgozatok, mint az Alexics Gy., Almási Gy., Arany L., Asbóth J., Balassa J., Bálint G., Balog P., Baróti L., Bartalus I., Bátky Zs., Bellosics B., Benedek E., Binder J., Borovszky S., Bünker R., Csánki D., Czirbusz G., Ebenspanger J., Erdélyi J., Erdélyi P., Ernyey J., Fiók K., Fränkl B., Gabnai F., Giesswein S., Goldziher I., Gopcsa L., Gönczi F., Gyarmathyné, Gyulai P., Herman O., Herrmann A., Hunfalvy P., Huszka J., Ipolyi A., Istvánffy Gy., Jankó J., Jókai M., József főherczeg, Kada E., Kandra K., Karácsonyi J., Katona L., Kereszty J., Király P., Kiss Á., Kolumbán S., Kováts J., Kriza J.,

Kúnos I., Kuun Géza gr., Lázár I., Lehoczky T., Mahler E., Melich J., Molnár V., Munkácsi B., Nagy G., Pintér S., Posta B., Radvánszky B., Réthy L., Semayer V., Strausz A., Szinte G., Szivós B., Sztankó B., Sztripszky H., Tagányi K., Thallóczy L., Thirring G., Tolnai V., Torma Zsófia, Török A., Vámbéry Á., Versényi Gy., Vikár B., Wagner G., Wlislocky H., Zichy J. és sok más gyüjtő, kutató és feldolgozó könyvei és czikkei.

Azonban az ország kimerítő ethnographiai felvétele czéljából nem lehetünk el az értelmes laikusok közreműködése nélkül. Ezeket tájékoztatni, vezetni kell e munkában. Erre szolgálnak az általános és speciális questionaire-ek, a kérdő-ívek és tájékoztató füzetek s a normál példákul felállítható minta-dolgozatok. A múzeális gyüjtést a tipusok sorozatait feltüntető bőséges ábragyüjtemény irányíthatná. A néprajzi múzeum hazai tárgyainak képes magyarázó katalogusa is nagy hasznára lehetne a gyüjtésnek. Minden művelt népnek már vannak ilyen questionaire-jei. Magyar nyelven azonban még nem szerkesztettek általános és viszonylag kimerítő kérdő-íveket. A kolozsvári néprajzi múzeum érdekében való propaganda alkalmából összeállított pontozataim vázlatosak és hézagosak voltak. Egyes tárgykörben nálunk is nagy sikerrel alkalmaztak kérdő-íveket, illetőleg kérő felhívásokat. Tanuskodnak erről főkép a Sebestyén Gyula eredményei. Megkeresései azonban jórészt nyomozók voltak; a főtényeket ő maga állapította meg a helyszinén. Kérdő íveket eredménynyel használtak még a népköltésre, helységnevekre, az erdélyi szászokra, Schneller a hienczekre nézve, stb.

Kérdő-íveket nem lehet egyszerűen idegen minták szerint összeállítani. Ehhez bizony intensiv és extensiv előleges áttekintés kell. Ez látszólag circulus vitiosus. Mert már előre kellene tudnunk azt, a mit a kérdések révén akarunk megtudni. A szerkesztéshez mindenesetre általános tájékozottság kell és némely vidéknek vagy ethnikus résznek behatóbb ismerete.

Ez az áttekintés nincs meg. Az irodalomból legalább nem szerezhető meg. Az ethnikumra vonatkozó hazai tanulmányoknak nincs irodalomtörténete. És teljességgel nincs néprajzi bibliographiánk. Szinnyey repertoriumában sok néprajzi adat is van szétszórva, de a felvétel nem nyúlik bele abba a legújabb időbe, a melyben lendületet vett a néprajzi munkálkodás. Sok a néprajzi adat Hellebrant könyvészeti összeállításaiban is, de ezek nem kimerítők és nem rendszeresek. Most már van néprajzi kézi könyvtárunk is; a néprajzi múzeumnak adott könyveimben megvan a régibb magyar néprajzi irodalom nagyobb része. Van ott is és még nálam is igen sok néprajzi tartalmú lapszelet. De ez csak kis része a rengeteg, habár nagyobbára kevés értékü anyagnak. Megkisérlettem kiegészítését. Valami 1000 hazai lap, folyóirat kiadóját megkértem a néprajzi érdekü közlemények beküldésére. A kérést

tudomásul vevő (bélyeggel ellátott) válaszlapokból még kevés érkezett vissza. De mégis remélem, hogy az „Ethnologische Mitteilungen“ című folyóiratomnak közelebbről megjelenendő füzeteiben elég kimerítően tudok beszámolni az utolsó öt évnek a hazai néprajzra vonatkozó irodalmáról és egyéb eseményeiről.

A néprajzi bibliographia hiánya nagyon megnehezíti munkánkat. Az még a legkevesebb baj, hogy némely anyag többször közlődik. De elvesz irányt jelző sok nyom, megoldást előkészítő sok nézet, homályt megvilágító adat, eszmekeltő gondolat, termékenyítő elmélkedés. Ezzel szemben megújulhat sok már elintézett tévedés. És nem lehet összehasonlítani a jelenlegi állapotokat a régebbi és az idegen feljegyzésekben konstatáltakkal. Nem lehet az anyagot összefoglalni, a felvételt lezárni.

Különösen pedig nem ismerjük a hazában velünk élő más ajkúak és a szomszéd népfajok népéletét, és még kevésbbé ennek irodalmát. Ezért nem lehet összehasonlítani, a kölcsönhatásokat megismerni. És nem lehet összefoglalva megállapítani az egész magyar nemzet ethnikumát. Sok egyoldalúság, elfogultság, tévedés származik innen.

Kultiváljuk tehát minél rendszeresebben, tüzetesebben és behatóbban a néprajzi bibliographiát. Ismerkedjünk meg a hazai és a fontosabb külföldi néprajzi irodalom termékeivel és ismertessük azokat egymással. Elég alkalom van erre folyóiratainkban. És alkalmasak erre a néprajzi társaság és a rokon egyesületek ülései is. Ezeknek az az előnyük, hogy természetben is be lehet mutatni az ismertetett munkákat és a közvetlen szemlélettel intensivebb figyelmet kelteni irántok. Az érdeklődőknek alkalmuk van a bemutatott könyvekben stb. lapozgatni s rájuk nézve esetleg fontos dolgokat tudomásul venni.

Én magam szivesen vállalkozom arra, hogy ismertessem és természetben is bemutassam az újabb néprajzi irodalom termékeit, akár a nyilvános felolvasó, akár a zárt választmányi ülésen, az alkalom és a tárgy természete szerint.

A mai alkalommal társaságunk külső tagjának, Dr. Krauss Frigyes hazánkfiának, a Bécsben élő nagyérdemű folkloristának és délszláv speciálistának némely újabb érdekes dolgozatát kívántam bemutatni. De részint az idő előhaladottsága, részint az illusztrációknak természete miatt ezt a választmányi ülés számára tartom fenn.[1]

Dr. Herrmann Antal.

*

[1] **Felolvastatott a M. Néprajzi Társaságnak** 1904 február hó 17-én tartott felolvasó ülésén.

Néprajzi adatok Dugonics Etelkájában. Dugonics András Etelka című regényének első kötetében érdekesen írja le Szeged halászatát és állattenyésztését. A regény szerint a leírások Árpád idejére vonatkoznak, de tudva azt, hogy Dugonics regényeiben korszerűséget keresnünk nem szabad, az ilyen részletekben a XVIII. század végének, a költő korának állapotait kell látnunk. A leírás azért is érdekes, mert tömve van szakkifejezésekkel, miket Dugonics saját bevallása szerint a nép szájáról szedett, hogy előadása minél magyarabb, színesebb legyen. A szavak és kifejezések nemcsak a néprajz, hanem a természetrajz szempontjából is fontosak és igazolják későbbi gyüjtőknek, különösen Herman Ottónak adatait. A szöveget az első, 1788-iki kiadásból idézem, de hozzá teszem az 1791-iki második és az 1801-iki harmadik kiadás toldásait is. Jegyzetben összevetem a kifejezéseket Herman Ottó adataival, melyeket a MTsz. idéz. A szöveg az I. könyv, III. szakasz, I. részében (1. köt. 160. l.), az eredeti írást pontosan másolva, a következő: „Ezek után: nagy kedve telhetett Árpád fejedelemnek a' Halászatban-is. A' Maros tőben, éppen kellő közepére a' szőke Tiszának, az Öreg-Hállókat[1] terittette *Zalánfi.* Csudálatos nagy számmal vóltanak ezen időkben a' sok-féle Halak. A' pettyegetett hegyes-orrú SÖREGEK[2]; A' nagy-szájú hal-héjjatlan HARCSÁK; A' piros-Szironnyájú[3] kövér PONTYOK; A' fel-álltt orrú szálkátlan KECSEGÉK fel-és-alá. úszkáltanak a' zavaros vizekben. Üntig elég DÉVÉR,[4] SÜLLŐ, BÚCZÓ,[5] MÁRNA, MENY-HAL, SÜGÉR, CZOMPÓ,[6] KÁRÁSZ, TOK, VIZA, CZIGÁNY-HAL. Szám nélkül a' GÁRDA-keszegek;[7] A' KEREK-keszegek;[8] A' JÁSZ-keszegek;[7] A' TAMÁS-keszegek; A' VERES-SZÁRNYÚ-keszegek.[8] Maga a' Fejedelem-is el-álmélkodott, midőn a' Tanyán, Egy-húzomra[9] többet kerítettenek-ki két-száznál az Öreg-Halakból. Az Aprólákot [3. kiadás: aprólék] pedig (mivel hasznát nem látták) ki-seszákolták[10] [3. kiadás toldása: Bóldog üdő: a' húsz-fontos *Potykát* csak egy pénzre tartották; az akkora *Sőreget* tíz pénzre. A' többi halakat nem fontra; hanem szemre árúlták; tizével-is egy pénzen].

Egyszeriben két HALAT-is fogtanak; [Dugonics jegyzete: A' Szegedi Halászok a' VIZÁT, és TOKOT nem másnak, hanem csak HALNAK nevezik. Ezek közűl meg-érezvén valamellyiket, magok között így szóllanak; vigyázzunk: HAL van a' hállóban.] temérdeke el-bámította azokat, a-kik mind-ekkoráig illyetén csudákat nem láthattanak. Húsz egész arasztnyi vólt egygyikének hoszsza, a' másikának tizen-nyolcz.

[1] MTsz.; — [2] NySz.: sturio secundus; — [3] Herman O., MTsz.: a hal lélekző szerve [a kopoltyú belseje]; — [4] MTsz.: keszeg; — [5] H. O., MTsz. *bucó*: aspro vulgaris; — [6] MTsz.: tinca; — [7] MTsz.; — [8] MTsz. nincs meg: — [9] MTsz. 2 tanya 3; — [10] MTsz. nincs; —

De még a' HALÁSZATNAK külömbféle nemében-is igen nagy kedve telhetett a' fel-épüléshez közelgető Fejedelemnek. A' Tisza' közepében (a'-mint ez-előtt-is mondám) az ÖREG-HÁLLÓKAT szemlélgette. Látta a PIRITTYEKET [11] ama' régi Porgánnál.[12] A' hátas Porondok [12] mellett a' KECZÉKET.[11] Itt a' GYÉR-hállókat;[11] ott a' TESZI-VESZIKET [11] [3. kiad. toldása: avvagy a' *Villiköket*[11]] ügyelte. Fő-képpen a' KERÍTŐ-hállónak nagyságát (mellyel a' meg-áradott Tiszának szélességét el-foglalák) leg-inkább csudálotta. Az után: nem csak a' MATY, és SZILL-érnél;[12] hanem a' többi EREKNÉL-is, és meszsze-ki-terjedett TÓNYÁKNÁL [12] igen víg szemekkel nézte a' MÉTEKET;[13] az éjtszakai MARÁZSÁKAT,[14] és (midőn a' Hal ivik) a' SZIGONYOKAT.[15] Nagy kedve telhetett ama VEISZSZEL [16] meg-csaltt, a' TAPOGATÓVAL [16] reá-szedett, a' MASZLAGGAL meg-tántorított; a' METELLYEL [olv.: Mé-] meg-vesztegetett néma halakban. Kiváltt nagy örömével nézegette azon HORGÁSZÓ Suhanczárokat; a' PÍCZÉZŐ [16] Nyúlánkokat;[17] a' PENDELEZŐ [18] Fitty-firittyeket; az-után a' RÁCSÁZÓ [18] Ficzkókat; és a' *Varsázó* [18] suttyókat [2. kiad. told.: A' KUTTYOGATÓ [18] legénkéket is].

Ezekben, és több e'-féle múlatságokban olly nagy kedve tele Árpádnak, hogy ezeknél nagyobbakról tellyes élete napjaiban nem-is álmodhatott vólna. Midőn az-után egészsége vissza-állíttatott vólna meg-látogatta eme híres *Zeged*-városának gyönyörüen el-terjedett SÍK MEZEIT. Kövér-göröntyös, és igen termékeny-fekete SZÁNTÓ FÖLDGYEIT. Nádas, és Füzes ERDEIT. Két derék FOLYÓ VIZEIT. Emitt *Madarászó*, amott *Székes*, avagy *Ingyoványos* TAVAIT. Ide *Kaszálló*, amoda *zsombékos*, a'-vagy *Iszapos* RETTYEIT [olv.: Ré-] Csorva,[19] avagy *Stvány* HOMOKJAIT. Meg-szállott TELEKEIT. Nyáj, avagy Barom JÁRÁSAIT. Végtére: Bárány-pirosítós [20] vagy Sárga [3. kiadás: és *Fehér*] gyopáros PUSZTÁIT.

Látta a' Nyaka-törődött kövér *Göbölyt*. A' vegyesült Szilaj GULYÁT. A' Szelíd, és Tőgyes CSORDÁT. A' Nyargalva-jádzó, és még-is szapora MÉNEST, azoknak GÖBÖLYÖSSEIVEL; GULYÁSSAIVAL; CSORDÁSSAIVAL; CSIKÓSSAIVAL egygyütt. Meg-szemlélte a' Juhok' TANYÁJÁT. Az Emék' KONDÁJÁT. A' KANOK' nyájját. A' Malaczok' CSÜRHÉJÉT, emezeknek JUHÁSZSZAIVAL [3. kiad. told.: *Kanászszaival*]; KONDÁSZSZAIVAL; CSÜRHÉSZSZEIVEL; és más Szorgalmatos PÁSZTOR-EMBEREIVEL: BUJTÁRJAIVAL; 's BETYÁRJAIVAL egygyütt."

Tolnai Vilmos.

*

[11] MTsz.; — [12] talán helynevek?; — [13] MTsz.: mét-háló, mét-fa; — [14] MTsz.: — [15] értelme nem világos; — [16] MTsz.; — [17] Dug. főnévként használja; — [18] MTsz.; — [19] ?; — [20] Anchusa tinctoria, buzérfűféle.

Karthago-féle birtokszerzési mondák. (Deák Balázs [Szent László nemeseinek] mondája.) Az Ethnographiában a multkor (15 : 47) közölte Kolumbán Samu a *Makray-* és *Eősy*-család ősi birtokának eredetét. Teljesen azonos ez a monda azzal, a mely Dunántúlon Zalában, a *Szent-Király* és *Szent-László* falvak nemességéről szól s különösen a Deák-család eredetére vonatkozik, minthogy hőse *Deák Balázs*. Az ismeretes mondának legrégibb feljegyzését Podhraczky József közli: *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája* czímű művében (Első rész, 47. l.) még pedig két XVIII. század-közepi forrásból.

„*Szt. Lászlónak* Dalmatziába útazásárúl ez a' hagyomány maradt emlékezetben, Podlúsáni 'Sigmondnál De Rebus Gestis Hungariae Regum P. I. Jaurin. 1742. in 8. p. 35—36.

„Huc quoque repetito itinere illud posterorum memoriae commendatum accepimus: curru subinde vectum ad urbem Canisam piissimum Regem gravi sopore acquievisse, ut non rotarum per orbitas obstrepentium sonum exaudierit. Forte prosilientem ab una rotarum fibulam amissam, neque rem fortuitam continuo a ministris regiis fuisse notatam, minus aliam ad manus exstitisse, aut substitutam. Itaque *Blasium* unum de subditis terrae, locum clavi digito implevisse, rotamque ipsam lubricam diu sustentasse a casu, quantus esset tractus unius iugeri. Atque *Blasium* cum caeteris contribulibus suis praemium fidei in Regem pietatisque integerrimae, libertatem, *easque terras, quas eques per complures horas obequitasset, accepisse*...“

„Ide (t. i. Dalmácziába) tett második útjáról eleink hagyományából a következőket tudjuk: midőn kocsin Kanizsa felé ment, a jámbor királyt olyan mély álom fogta el, hogy a göröngyös úton zörgő kerekek zaját nem hallotta. A kerékből egyszerre kiesett a kerékszög s el is veszett; a véletlen esetet a király szolgái nem vették rögtön észre, de nem is volt kéznél másik kerékszög, hogy helyébe tenni lehessen. Ekkor *Balázs*, arra a vidékre való jobbágy, a szög helyébe az ujját tette s a lötyögő kereket visszatartotta a kieséstől annyi ideig, a míg egy hold föld hosszáig mentek. *Balázs*, többi jobbágytársával, a király iránt tanusított hűsége és törhetetlen odaadása jutalmául szabaddá lett s *annyi földet kapott, a mennyit lóháton több órán át körüljárhatott*...“

Mellyet *Szegedi János* in *Tyrocinio* Iuris Hungarici edit. 1751. p. 322. Szinte emléti:

„Sunt in Comitatu Szaladiensi (in quo plus quam bis mille quingentae familiae, nobilitatem suam coram stricto iudicio paucos ante annos edo-

„Vannak Zalamegyében (a melyben kétezerötszáznál több család nemességét külön bíróság előtt néhány évvel ezelőtt kimutatta) nem messze Kani-

cuere) haud procul *Canisa*, complures *Nobiles S. Ladislai* dicti, *Sz. László Nemessei*, eo, ut ferunt, eventi creati: Quod dum Rex Sororem suam invisurus, Dalmatiam peteret, Rusticus quidam clavum de rota currus Regii excidisse advertens, digitum inseruit, neque spatio iugeri unius, Regem a lapsu praeservaverit. Quod Rex benignissimus animadvertens, miratus simplicem, ac fidelem hominis obsequendi sollicitudinem, gratiam a se deposci iussit. Petiit ille (instinctu, ut credibile est, contribulium suorum) (omnes ut eius pagi incolas Rex nobilitaret, *fundosque, quantos ipse horis aliquot obequitando circuiret, ipsis tribueret.* Annuit clementer *Ladislaus*, exolutisque prioribus possessoribus, *Creaturas* suas latifundiis amplissimis ditavit."

zsától sokan, Szent László nemeseinek hívják őket, a kik állítólag a következő eset alkalmával lettek nemesekké: Midőn a király húga látogatására Dalmáczíába utazott, egy paraszt észrevette, hogy a király kocsijának kerékszege kiesik s helyébe ujját tette s így egy hold földnyi távolságon megóvta a királyt a feldőléstől. Mikor a jóságos király ezt észrevette, bámulta a készséges ember derék és hűséges gondosságát és felszólította, hogy kérjen valami kegyet tőle. Ez erre (valószínűleg jobbágytársainak biztatására) azt kérte, hogy a király tegye annak a községnek lakosait mind nemesekké s *adjon nekik annyi földterületet, a mennyit néhány óra alatt körüllovagolhat.* László kegyesen megadta a kérelmet s kárpótlást fizetvén az előbbi birtokosoknak, az ő teremtményeit ajándékozta meg a földbirtokkal."

A monda régibb forrását eddig nem bírtam megtalálni. Lehet, hogy Podluzsányi Zsigmond jegyezte föl először, szóhagyomány után; erre mutat az is, hogy Szegedi János elbeszélése, bár lényegében nem, de egyes mozzanatában mégis eltér tőle. A mondát Garay János dolgozta föl Szent Lászlójában (9. ének, 5. rész); az illető részt így végzi:

„És azonkép hosszú nyolczszáz év után
Balázs vére fennvagyon még Kehidán;
Van-e magyar, a ki azt nem tiszteli,
Ha *Deák Antal* s *Ferenczet* nevezi."

Érdekes, hogy a *Deák* nevet az idézett források nem említik; tudtommal a Deák-család hagyománya mondta Balázst ősének, talán még ma is van nyoma Zalában.

Tóth Béla Anekdota kincsében (1 : 32) a történet nincsen meg teljesen, minthogy éppen a főmozzanat, a lófutásnyi földterület odaajándékozása hiányzik belőle. *Tolnai Vilmos.*

*

Megjegyzések a „Népzenei feljegyzések a XVI. századból" cz. felolvasáshoz.[1] Kétségkívül nagy jelentőségűek azok az adalékok, melyeket Csiky János régi könyvek tábláiról s máshonnan megfejtett és bemutatott Különösen érdekes a 7. sz. hajdu táncz 1588-ból. Mégis egyik-másik odavetett kijelentéséhez, főleg pedig az egészben megnyilatkozó felfogáshoz, kénytelen vagyok néhány megjegyzést fűzni. Nagyon sajnálom, hogy a mindenesetre érdekes felolvasáson és zenei előadáson jelen nem lehettem, mert úgy mindent könnyebben s főleg rövidebb úton el lehetett volna intézni. Legelőbb is a felfogást teszem szóvá, mert az a lényegesebb.

Úgy látszik, hogy Csiky a tudományos czélra készült népköltési adalékokkal szemben azt az elvet vallja, a mi Erdélyi János és Bartalus gyüjteményeiből is biztosan megállapítható, hogy t. i. az adalékot nemcsak lehet, hanem kell is bizonyos esetekben idomítani, alakitani. Azt hiszem azonban, hogy ezen ma már túl vagyunk. Ma már csupán annak az adaléknak örvendünk, a melyben semminemű kijavítás, vagy megigazítás nincs

Nem tudom, a zenei előadás miatt-e, de Csiky többet idomított a bemutatott és közölt adalékokon, mint a mennyit a tudományos czél megenged s ezzel megakadályozott bárkit is abban, hogy adalékait nyugodt lélekkel használja.

Mindjárt az első számnál maga megvallja, hogy: „Ha szigorúan ragaszkodtam volna a főljegyzés ritmusához, ötütemes periodusokat kaptam volna, erőltetett beosztással". Mindegy, akármilyen erőltetett! A tudománynak az eredetire van szüksége s nem az átidomítottra, bármennyire jobb is az esetleg az eredetinél. Mert így csak ott vagyunk, a hol eddig voltunk: a ki használni akarja azt az adatot, ismét meg kell, hogy tegye az eredetihez azt az utat, a melyet Csiky megtett.

Ugyanilyen szempontból még inkább hibáztatható az az eljárása Csikynek, hogy szöveg nélküli régi dallamokat (éppen táncz-dallamokat!) önkényesen párosított idegen, más dallamokhoz tartozó szövegekkel. Mert lehet ugyan, hogy így a művészi előadás tán élvezetesebb volt, de ezzel szemben kiszámithatatlan az a kár, melyet a szövegek össze-vissza való csere-berélése okozhat. Tisztítani kellene ebben a tekintetben a zavaros állapotokat, nem pedig mesterségesen táplálni.

Nem akarok minden egyes esetre rámutatni, a melyben a művészi és tudományos czél káros összezavarása napnál világosabb. De hogy az ilyen eljárás minő veszedelmes eredményeket teremhet, legyen elég felhívni a figyelmet az 5. szám alatt közölt Dali tánczra.

[1] Megjelent Ethnographia XV. évf. 118. és köv. lapjain.

Talál Csiky Paix 1583-ban készült orgona-táblázatában egy „Ungarescha“ feliratú dallamot. A dallamnak nincs szövege, de *véletlenül*, ráénekelhető Erdélyi gyüjteményéből egy ének-szöveg, a melyben szó van a dali madár dali tánczáról. Csiky rögtön összeházasítja a kettőt minden törvényes okmány nélkül, sőt az egészet elkereszteli „Dali tánez“-nak. Lehetséges hogy mikor a dali jelzőnek műfaji jelentést adott, ezzel a kis kaczsintással sikerült egy Hadur-féle babonát plántálni a magyar zene így is elég gyomos mezejére, a melynek kiirtása több fáradságba fog kerülni, mint a mennyit az egész előadás művészi szempontból megér. Mert a tetszetős kompiláczióknak hamar akadnak terjesztői, a mire maga Csiky megtette az első utat, mikor így kiált fel: „Íme így hangzott őseink dali tánczа, melyet *hihetőleg előkelő, kimért mozdulatokkal lejtettek*“. Hogy mennyire a levegőből van véve ez az egész, *hihetőleg* képzelt tánczleirás, legyen elég magára a felolvasóra hivatkoznom, a ki maga néhány sorral előbb ugyanezt a dallamot a székely „csürdöngölők“-höz hasonlítja, a melynél ugrós tánez lévén, hire-hamva sincs semmiféle *előkelő* és *kimért* mozdulatoknak.

Éppen ezért a művészi és tudományos tekintetek szoros elkülönítését mindenek felett való kötelességnek tekintem és hirdetem; különben csak a zavar növekszik, a nélkül, hogy ezzel szemben bármiféle, más irányú hasznot látnánk.

Nem tehetem, hogy Csiky János más irányú, szintén jegyzetekre érdemes kijelentéseivel érdemileg foglalkozzam. Mégis, mintegy óvásképen, ide jegyzek néhányat.

1. Először is nagy túlzásnak ítélem azt a kijelentését, mely szerint „felületes zenetudósaink milyen hibásan fejtették meg e dallamokat“ stb. Nem tudom, kire gondolt a felolvasó; de hogy Bartalus értette a maga dolgát, azon vitatkozni se érdemes. Mátrayra rámondták ugyan a hibás megfejtést, de hogy helyesen járt el, bizonyította a népnél megtalált Tinódi-dallam, a melyet (mellékesen írom) előadtak az Urániában, de nem tudom miféle *művészi* tekintet miatt kétszer olyan lassú időmértékben, mint az eredeti s ezzel a csárdás-szerű dallamból templomi litániát csináltak. Ebből is látszik, mennyire szükséges tisztázni a fogalmakat.

2. A „hegedő . . . az ének mellett csak alárendelt szerepet játszott“. Ez a kifejezés aligha helyes a tánczdallamokra vonatkoztatva, a minők nagyrészint éppen a bemutatottak.

3. Zavaros kifejezés a 121. lapon ez: . . . „eddig ismeretlen kombináczió volt az *ötszótagú* sorokkal váltakozó *hétlábú* (?) vers“, stb.

4. Igen könnyen megoldhatónak tartja a felolvasó azt a nagyon is fogós és csak hosszú búvárkodás után tisztázható kérdést, vajjon a magyar

zenében észlelt hangnemi sajátságok keleti eredetűek-e, vagy az egyházi zene maradványai.

5. A 126. lapon azt találjuk: „Az ilyen dallamokat, melyek a székely „csürdöngölők"-höz hasonlítanak, rendszerint oláhosnak, oroszosnak, általában nem magyar eredetüeknek szokták tartani. Ez azonban csak a felületes vizsgálók eredménye". Ezt a kérdést sem lehet csak így félkézzel elintézni.

6. Végül az 5. és 6. számok alatt közölt dallamok, egy kereszttel kemény G hangnemnek jelzendők s a 2-ik ütem utolsó hangja mindkettőben f-ről fis-re emelendő. *Seprődi János.*

*

Válasz a „Megjegyzések"-re. Seprődi János úr olyan kemény vádakkal illet, a melyekre a tudományos igazság érdekében feltétlenül válaszolnom kell. A ki népzenei tanulmányomat figyelemmel hallgatta, vagy gondosan olvasta, tiszta képet nyerhetett bonczoló kés alá vett *„felfogásom"*-ról. Megfejtéseim hitelességének védelmezésére be kellene mutatnom az eredeti feljegyzéseket, ez azonban részben technikai okokból, részben a rendelkezésemre adott tér miatt kivihetetlen és így csak puszta szóval érvelhetek. Én a bemutatott régi magyar dallamokat meg nem hamisítottam, mert a megokolt lényegtelen módosításokat minden egyes helyen pontosan feltüntettem és lelkiismeretesen körülírtam.

Az egykorúnak látszó szövegeket pedig az előadás kedvéért párosítottam a táncznótákkal. Ezt sem titkoltam el. Helyes-e ez a párosítás vagy nem, azon hosszasan lehetne vitatkozni. Az „óvásképen" tett megjegyzésekre a következőket felelem: 1. Felületes zenetudósaink alatt tényleg Mátrai Gábort és Bartalus Istvánt értettem. Mátrai alapos zenetörténeti és könyvészeti tudományára vonatkozólag legczélszerűbb volna ismételnem azokat a reprodukálhatlan jelzőket, a melyeket Szabó Károly jegyzett a „Történelmi énekek" kolozsvári (Erdélyi Múzeum) példányába. E helyett azonban egyszerűen kijelentem, hogy Mátrai véletlenül csak azt a népnél talált krónikát fejtette meg helyesen, a többi ének dallamfüzése hibás, összhangjai modernek, kísérete erőltetett és a mi a legfőbb, *az egész megfejtés rendszertelen és semmi történelmi alapja nincs.* Bartalus népdalgyüjteményeinek hibáit maga Seprődi is elismeri. Hogy ez a tudós mennyire „értette a maga dolgát", már bebizonyítottam *Rákóczi siralmá*-nak újabb megfejtésével (Zeneközlöny 1904. 11. sz.). Ő adta ki Roger „D'amour me plains"-jét is Bakfark Bálint szerzeményének stb. 2. Ismétlem, hogy „a hegedő, az *ének mellett* alárendelt szerepet játszott", mivel a vonót kizárólag csak a hangszeres zenéhez használták. 3. A zavarosnak mondott kifejezést főleg a 4+3+3+2 képlet világi-

totta meg. A 4. és 5. pont alatt kétségbevont megjegyzéseket mélyreható zenetörténeti búvárkodás alapján állítom. Rövid előadásom keretében ezeket a valóban fontos kérdéseket nem tárgyalhattam részletesebben. (L. Magyar Szalon 1903 okt.). 6. Arra a keresztre és *fisz*-re nincs szükség, mert azok a dallamok nem G-durban, hanem *mixolyd* hangnemben vannak. Végül a „csürdöngölő" hasonlatot nem a kimért mozdulatokkal lejtett dali-tánczra, hanem — a mint az világosan kivehető — a háromnegyedbe átírt, gyorsabb menetű ugrós tánczra értettem. Egyébként nagyon köszönöm Seprődi úr elismerő szavait és egyéb megvitatásra méltó kifogásait is szívesen veszem — sőt kérem.

Csiky János.

*

Ott is addig neveköttek, a míg ëszsze ölëköztek. A Kriza közölte Kádár Kata székely népballadának ezt a jellemző motivumát, melynek animisztikus fontossága van, ismeri a különböző népek költése. Gaidoz a „Melusinében" érdekes összeállítást közölt, melyhez sok pótlékot gyüjtöttem. Egy érdekes analogia található egy votják balladafélében, melyet a hagyomány, Vasziljev János szerint (Übersicht über die heidnischen Gebräuche etc. der Wotjaken, Memoires de la société finno-ougrienne, XVIII. 129—130. l.) igy magyaráz: A mostoha felbújtására, az apa kényszeríteni akarja leányát, hogy gazdag muszka legényhez menjen. A leány hiába kéri az édesapját, adja a Kámán túli szeretőjének. Hogy elkerülje az erőszakot, felölti legszebb ruháját s a folyóba öli magát. Kedvese a túlsó parton követi példáját. Két fűzfa nő ki egymással szemben a két parton, a szerelmesek sorsának képei; a folyó felett egyesülnek koronáik és mintegy ölelkezve összefonódnak. A fává válásnak sok példája van magyar s más mesékben stb.

Herrmann Antal.

NÉPRAJZI HIREK.

A cseh-szláv néprajzi társaság közgyűlése. A prágai „*Národopisná společnost českoslovanská*" mult hó 24-én tartotta évi közgyűlését Niederle Lubor tanár elnöklésével. A megnyitó beszéd röviden vázolta az egylet 10 éves működésének eredményeit, főleg az utolsó esztendő sikereit. 1903-ban nyilt meg az újonnan szervezett néprajzi múzeum és az egylet buzgólkodása folytán megjelent Niederle nagyszabású műve: „A magyarországi tótok néprajzi térképe". A jövő évre előirányzott munkálatok közül kiemelte,

a nagy „Honisme“ (Vlastivêda) tervezetét, mely Csehország és a cseh nép részletes leírását fogja tartalmazni. Az év folyamán elhúnyt tagtársak közül kegyelettel emlékezett meg a morva meseirodalom lelkes gyűjtőjéről B. M. Kuldá-ról, a lengyel ethnographus Karlowiczról stbről.

Mivel a társaság az időközben szervezett múzeumok tanácsának működése folytán új irányt nyert, szükségessé lett az alapszabályok módosítása és ennek kapcsán az egyesület nevének megváltoztatása. Az alapszabályokat bizottság elé utasították, az egyesület nevét pedig, *Společnost narodopisného musea československého* (cseh-szláv néprajzi múzeum egyesületre) változtatták. A megejtett tisztújításkor újból megválasztattak: L. Niederle, J. Zubaty és J. Schliner a múzeumi tanács tagjaiul, a társaság választmánya pedig következőleg alakult meg: elnök L. Niederle, a múzeum igazgatója A. Černý, őr Vlasta Havelkova asszony. Továbbá prof. Polívka Zubatý, Máchal, Smetanka, Jakubec, Tille és Kraus doktorok választmányi tagokul választattak meg.

*

Fonograf-felvételek Franczia országban. Az 1903 szeptemberben Lesnoenben tartott kelta-kongresszuson jelentették, hogy szépművészeti szakosztálya 900 eredeti dallamot gyűjtött fonográffal. A franczia vidéki múzeumok nagy buzgósággal karolták fel a népnyelv és zene hagyományainak fonográffal való gyüjtése ügyét. A mi vidéki múzeumaink számára is igen hálás feladatul kinálkozik ez a munka, a mely nem forgácsolja el a hagyomány anyagát, néha a tudomány kárára, mint a némely vidéken, kellő előfeltételek és garancziák nélkül keletkező történeti és kivált őstörténeti töredékes gyüjtemények. *H. A.*

TÖRVÉNYSZÉKI NÉPRAJZ.

A garabonczias gyermek. Paks környékén egy 3 éves gyermeket egy 10 éves fiú gondjaira bíztak. Ketten azután addig csavarogtak a mezőn, míg a nagyobbik elvesztette a kisebbet. Mikor ezt az elveszett szülői megtudták, ismerőseikkel egyetemben a kis gyermek keresésére indultak, de hiába. A nagy kukoriczásban és a nádasban teljes lehetetlenség volt az eltűnt nyomára bukkanni. Három nappal később két vadász járt azon a környéken, a kik a gyermek holttestét egy tócsa szélén a sárban találták. Az orvos, a ki az apróság holttestét fölbonczolta, azt konstatálta, hogy a gyermek éhen pusztult el. Már-már napirendre is tértek volna a tragikus eset fölött, mikor kiderült, hogy a szerencsétlen kis teremtés tulajdonképen két parasztnak esett áldozatul. Aznap este ugyanis, mikor a gyermek eltűnt, egy paraszt-

ember járt arra a csőszszel együtt és mind a ketten találkoztak az apja és anyja után síró aprósággal, a kinek arczát a szúnyogok annyira összecsípték, hogy kikelt a formájából. A paraszt a síró gyermek felé akart tartani, de mikor a csősz azt mondta neki, hogy az garabonczias gyermek, visszafordult s a csőszszel együtt elsietett, nehogy a garabonczias bajt hozzon rá és családjára. Az apróság természetesen magára maradt és éhen halt. (Pesti Hirlap, 1903. jul. 30.)

*

Kuruzslás veréssel. A torontálmegyei Csenta községben a csendőrsnek tudomására jutott, hogy a faluban egy Cziglity Milosné nevű javasasszony különböző betegségekben szenvedő emberek gyógyításával foglalkozik s ezekkel a betegekkel a legkegyetlenebbül bánik. A csendőrök a minap váratlanul megjelentek a kuruzslónő lakásán, éppen akkor, a mikor az asszszony betegeinek kurálásával foglalkozott. A gyógyítás pedig abból állott, hogy egy fiatal legényt és leányt összekötözve hatalmas doronggal irgalmatlanul ütlegelt. A leány, Katity Krisztina és a legény, Zsivánovics István, több sebből vérezve, eszméletlenül feküdtek már a földön. A csendőrök vallatóra fogták a szerencsétlen páczienseket, a kik sírva panaszolták el a csendőröknek, hogy eskórban szenvednek s szüleik abban a meggyőződésben lévén, hogy az ördög lakozik bennük, odaadták őket a kuruzslónőhöz, hogy kiűzze belőlük a rossz szellemet. Elmondották, hogy már három hete vannak Cziglitynénél, a ki mindennap kegyetlenül megveri őket. Hasonlómódon bánik el a kuruzsló-asszony többi betegével is A szerencsétleneknek egész testük csupa seb s Oláh Béla dr. járásorvos konstatálta, hogy a veréstől már elméjük is meghibbant. A csendőrök kihallgatták a két beteg szüleit is, a kik hidegvérrel ismerték el, hogy ők adták gyermekeiket Cziglityné kezébe, hogy gyógyítsa ki őket betegségükből s a súlyos sebekért egyáltalán nem hibáztatják a kuruzslónőt. A csendőrök a kuruzslónő házában nagy halom szerecsikát és különböző mérges kenőcsöket találtak elrejtve, a mit nyomban elkoboztak. A kuruzslónő ellen megindították a vizsgálatot. (Budapesti Hirlap, 1904. ápr. 16.)

Utalványczím: Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.
3019. cheque-számlájára.

Hivatalos nyugtázás

az 1904. évi márczius és április havában befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1901. évre: Kovách Aladár (0.50 K.) — Podhradszky Lajos — Összesen . . . . . 6 K. 50 f.

1902. évre: Kovách Aladár . . . . . 6 K. — f.

1903. évre: Ernyey József — Garda Samu dr. — Kovách Aladár — Lichtneckert József — Magyarfenesi áll. elemi isk. — Peterdi László (5 K.) — Roediger Lajos — Rubinyi Mózes dr. — Versényi György dr. — Összesen . . . . . 53 K. — f.

1904. évre: Alexics György dr. — Balassa József dr. — Baloghy Dezső — Bánffyhunyadi áll. el. isk. — Berzeviczy Albert dr. — Bodor József — Budapesti IV. k. közs. felsőbb leányisk. — Budapesti Könyvtár-Egylet — Budapesti orsz. rabbiképző-int. — Czambel Samu dr. — Czárán Gyula — Debreczeni ref. főgimn. — Déghy Aladár — Dévai áll. tanítóképző — Divald Kornél — Egri áll. főreálisk. — Ernyey József — Erzsébetvárosi áll. főgimn. — Fehérmegyei Tanító Testület — Fischer Károly Antal — Földes János — Girálti áll. el. isk. — Gönczi Ferencz — György Lajos — Hadzsics Antal — Horovitz Ernő — Huszka József — Ivánka Imre — Karczagi Petőfi-Önképzőkör — Károlyfalvai áll. elemi isk. — Késmárki áll. polg. fiú- és fels. keresk. isk. — Koch Károly — Kohlbach Bertalan dr. — Kollarich József — Kolozsvári r. k. főgimn. — Kolumbán Samu — Kovách Aladár (4.50 K.) — Lehoczky Tivadar — Lengyel Lajos — Lichtneckert József Lőcsei kir. főgimn. — Magyar Mérnök-Építész-Egylet — Magy. Kir. Technologiai Iparmúzeum — Modern Filologiai Szeminarium — Molecz Béla — Munkácsi Bernát dr. — Perényi Adolf — Peterdi László (1 K.) — Sárospataki főiskolai könyvtár — Schön István — Sommer János — Soproni Városi Múzeum — Spitzer Mór — Szabadkai főgimn. — Szatmári kir. kath. főgimn. — Szegedi áll. főreálisk. — Szeniczi áll. polg. isk. — Szentadorjáni áll. elemi isk. — Szepes-iglói áll. tanítóképző — Tagányi Károly — Temesvári áll. főreáliskola — Temesvári áll. tanítóképző — Téry Ödön dr. — Thirring Gusztáv dr. — Tiszafüredi Múzeum és Könyvtár — Tótmegyeri Uradalmi Könyvtár — Váczi kegyesrendi főgimn. — Vajkay Rezső — Versényi György dr. — Vésztői Kaszinó — Volckmar F. — Wagner Lajos dr. — Weiner Pál — Wottitz Pál — Összesen . . . . . 437 K. 50 f.

Keleti Szemlére fizettek: Alexics György dr. (6 K.) — Asbóth János (4 K.) — Balassa József dr. (6 K.) — Huszka József (12 K.) — Mader Béla (12 K.) — Vikár Béla (12 K.) — Összesen . 52 K. — f.

Alapítványára fizetett: Herrmann Antal dr. . . . . 20 K. 50 f.

Összesen befolyt: hátrálékokból . . . 65.50 K., jan. 1-től . 145.90 K.
1904. és követk. évi díjból 437.50 K., „ „ . 1701.10 K.
Keleti Szemlére . . . . . 52.— K., „ „ . 105.20 K.
alapítványi kamat . . . —.— K., „ „ . —.— K.
alapítványi díjból . . . . 20.50 K., „ „ . 51.50 K.

Budapest 1904 május 1.

Feichtinger Győző,
pénztáros (VII., Aréna-út 15.).

Kérjük a M. Néprajzi Társaság tagjait s folyóiratunk előfizetőit hogy **lakásaik változását a pénztárosnál** (Budapest, VII., Arena-út 15. szám) **idejekorán bejelentsék**, nehogy a füzetek szétküldésében zavar támadjon.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában megjelentek és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél (Budapest, IV., Ferenciek-tere) kaphatók:

I. Magyar Néprajzi Könyvtár.

I. sz. **Bolgár Néphit.** Írta: *Strausz Adolf.* Budapest, 1897. Ára 8 korona.

II. Néprajzi Füzetek:

1. sz. *Munkácsi Bernát dr.:* **A magyar népies halászat műnyelve.**
2. sz. *Istvánffy Gyula:* **Palócz néprajzi tanulmányok.**
3. sz. *Nagy Géza:* **A szkithák nemzetisége.**
4. sz. *Sebestyén Gyula dr.:* **A székelyek neve és eredete.**
5. sz. *Alexics György dr.:* **Vadrózsapör.**
6. sz. *Krausz Sámuel dr.:* **Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.**
7. sz. *Huszka József:* **Tárgyi ethnografiánk őstörténeti vonatkozásai.**
8. sz. *Sebestyén Gyula dr.:* **Az avar-székely kapcsolat emlékei.**

☛ Ára egy-egy füzetnek: egy korona; a nyolcz füzet együtt hat korona.

A M. Nemzeti Múzeum

néprajzi tára

(IX., Csillag-utca 3., I. és II. emelet)

megtekinthető:

szerdán és szombaton 9—1 óráig

ingyen,

a többi hétköznapokon 9—1 óráig

személyenként **1 korona** belépődíjért.

→ A szakférfiakat kérjük, hogy az őrnél jelentkezzenek. ←

☛ **Figyelmeztetés.** ☚

Az **Ethnographia** teljes IV—V. évfolyamát a Magyar Néprajzi Társaság 8 koronán, a III. évfolyam *utolsó* (VII—X. sz.), valamint a VI. évf. *első* füzetét 4 koronán *visszaváltja*, illetőleg ezen értékben a tagdíjba beszámítja. Ajánlatok *Feichtinger Győző* pénztároshoz (Budapest, VII., Arena-út 15. sz.) intézendők.

Horonyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája.

XV. évfolyam. 6. füzet. 1904.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK:

DR. MUNKÁCSI BERNÁT ÉS DR. SEBESTYÉN GYULA

MELLÉKLET:

A M. NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI: DR. SEMAYER VILIBÁLD.

A társaságot illető pénzek egyszerűen a MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK, a fölszólalások és lakczímbejelentések pedig FEICHTINGER GYŐZŐ pénztároshoz (Bpest, VII., Arena-út 15. sz.) küldendők.

A folyóiratot illető küldemények MUNKÁCSI BERNÁT-hoz (Bpest, VI. ker., Gyár-u. 48. sz.) vagy SEBESTYÉN GYULÁ-hoz (M. Nemzeti Múzeum) küldendők. A társaság ügyviteléhez tartozó iratok a főtitkári hivatalnak (M. Nemz. Múzeum) czímezendők.

Előfizetési ára 6 kor. Bolti ára 10 kor.

A tagoknak a tagdíj fejében jár.

Megjelenik július és augusztus kivételével minden hónapban.

BUDAPEST

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

TARTALOM.

Lap

Sebestyén Gyula: Rovás és rovásirás (VI.) 243
Ernyey József: Oláh vagy valach? 256
Krausz Sámuel: A hűtlen özvegy asszony irodalmáról (I.) 265

Néphit és népszokások:

Téglás Gábor: A barlangi cseppkőképződmények szerepe az Erdélyi Ércz-hegység népének gyógyászatában 272
Kovách Aladár: Az istenfa 273
Bellosics Bálint: Adalékok hazai szerbjeink néphitéhez (I.) 275

Népköltészet:

Szabó Sándor: Népdalok 278
Nagy József: Névnapi köszöntő a Hegyhátról 280

Irodalom:

Hansen, A. M.: Landnåm i Norge 281
Herrmann Antal: Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie 284

Kisebb közlemények:

A magyar nép művészete 285
Az esőcsinálás 287
Rexa Dezső: A lovak megbabonázásáról 288

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője:

Dr. Almásy György: A kara-kirgizek ornamentikája (I.) 165
Dr. báró Nyáry Albert: Rozsnyói gombkötők 185
Golub János: Muraközi aranymosók 201
Bohrandt Lajos: Az eperjesi csudakereszt 211
Könyvismertetés. *Bátky Zs.*: Déli Kárpátok 212

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészien kiállított *névre szóló* tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállításért járó 6 K. díjat az elnökség címére (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

Néprajzi jutalomkérdés. A „Csallóköziek Köre Budapesten“ f. é. márcz. 15-én tartott közgyűlésén a következő pályatételt tűzte ki: „Rajzok a csallóközi népéletből (népszokások és népmondák)“. Jutalma 100 korona. Pályázhat minden magyar állampolgár. A benyujtás határideje 1904 decz. 31. A pályamunkák a Kör titkárához küldendők (Beke Ödön, Kerepesi-út 23. II. 35).

Figyelmeztetés.

Az **Ethnographia** teljes IV—V. évfolyamát a Magyar Néprajzi Társaság 8 koronán, a III. évfolyam *utolsó* (VII—X. sz.), valamint a VI. évf. *első* füzetét 4 koronán *visszaváltja*, illetőleg ezen értékben a tagdíjba beszámítja. Ajánlatok *Feichtinger Győző* pénztároshoz (Budapest, VII., Arena-út 15. sz.) intézendők.

ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTIK:

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT és Dr. SEBESTYÉN GYULA.

XV. évf. 1904. június 6. szám.

ROVÁS ÉS ROVÁSIRÁS.

(Hatodik közlemény.)

III. Betűrovás.

Midőn e tanulmány bevezetésében a rovás legrégibb történeti emlékeit kutattuk, arra az eredményre jutottunk, hogy a keresett adalékokat számunkra azok az ókori középtenger-melléki feliratok őrizték meg, a melyeknek jobbról balra sorakozó írásjegyei phöniciai eredetűek. Ezt a rovás technikájából folyó jelenségek alapján sikerült megállapítanunk. Kiderült, hogy a legrégibb epigraphikai emlékeken látható bustrophedon, vagy barázdoló írás megfejthetlennek vélt sajátosságai a pálczákra, botokra előzetesen felrovott szöveg szolgai másolása következtében keletkeztek. Ebből aztán az is nyilvánvalóvá lett, hogy a Kr. előtti évezred első felében történő phöniciai kulturhatás nemcsak az írásjegyeket közvetítette, hanem közvetítette az írás eszközeit és az eszközök használatának összes módozatait is.

Az így igazolt ókori rovásirás könnyen porladó fapálczáinak és botjainak egyetlen példánya sem maradt meg. Sőt a forrásnak tekintett legrégibb phöniciai termelés még feliratokon sem hagyott nyomot. E jelenségnek az a magyarázata, hogy a phöniciaiak irástudománya a kölcsönzés idején még nem lehetett általánosan elterjedve s így az olvasó közönségre számító nyilvános feliratok kőre, bronzra való felvésése sem válhatott kultur-szükségletté. Viszont a sémi, pelasg, etrusk, görög és ital kölcsönzők legrégibb feliratain már számos bizonyítéka van annak, hogy az irás és olvasás titkaiba beavatott közönség csakhamar befolyt a phöniciai primitiv kölcsön fejlődésének irányítására. Vannak igen korai feliratok, a melyeken a bustrophedon visszaforduló párosszámú soraiban a betűk már nem állanak fejtetőn s a lábraállítás után már nem jobbról balra, hanem balról jobbra vannak orien-

tálva. Az igy támadt össze-visszaság sem tartott soká, mert létrejöttek az egyenletesen jobbról balra és egyenletesen balról jobbra irányuló sorok, a melyekben aztán a betűk is egyenletesen voltak orientálva.

Abból, hogy a legrégibb sémi feliratokon már csupa jobbról balra irányuló sorokat találunk, mi azt következtettük, hogy a sémiek a rovás-készités alkalmával forgatott botokat a rájuk rótt irás lemásolása alkalmával visszafelé forgatták és igy elejét vették a bustrophedon létrejöttének. Ennek aztán az lett a következménye, hogy náluk zavartalanul kialakult a jobbról balra irányuló sorok irásrendszere.

Azok a kölcsönzők, a kik a rovás visszaforgatásának ötletére nem jöttek rá, az együgyű másolás következtében keletkezett bustrophedon félszegségeivel előbb sikeresen megküzdöttek s csak azután állapitották meg irásrendszerüket. A végeredmény az lett, hogy a sémivel homlokegyenest ellenkező sorkezdés rendszerét fogadták el. Mivel e rendszer szerint nemcsak a sorok irányultak balról jobbra, hanem a betűk is ebben az irányban voltak orientálva: az eredmény nemcsak a sémi irásrendszerrel jött ellentétbe, hanem ellenkezett a rovás technikájából folyó sajátságokkal is. Ezért határozottan állitható, hogy a bustrophedon sajátságait felforgató törekvések idején már az irás régi eszközei is megváltoztak. A kés helyét elfoglalta a fémtű, vagy ár, melylyel gyorsabban lehetett irásjegyeket karczolni; a botok és pálczák helyett pedig forgalomba jött a puha fémtábla és a még puhább fatábla. Mikor a fémtű és fatábla kezelése is nehézkesnek bizonyult, a táblákra viaszréteget kentek s az igy nyert lágy alapon aztán fesztelenül érvényesülhetett a karczoló eszközt vezető jobb kéz ügyessége. Az ekként tényleg meggyorsitott irásnak utóbb már a rovás törvényszerű jobbról balra menő iránya sem állt útjában, mert a stilust s utóbb a festékbe mártott calamust kezelő irók elvégre a balról jobbra menő irány czélszerűségét is felismerték s az irást igy még jobban meggyorsítva, a rovott régi jegyeket másoló capitalis-irás merev vonalait és szögeit uncialis jegyekké lágyitották, utóbb pedig egészen cursivvá alakitották. Mivel a cursiv irás jegyei már egészen eltörpültek s időről-időre más irányban torzultak, a hagyományhoz szabadon ragaszkodó epigraphika a régi merev jegyekhez továbbra is hű maradt s a cursiv iráshoz csak a sorok irányát és a betűk ezzel együtt járó orientálását illetőleg alkalmazkodott.

A középtenger-melléki kölcsönzők rovásirását tulajdonkép csak két nép tudta cursivvá fejleszteni: a görög és a latin. Mivel az utóbbi nép irása a középkori nyugoti művelődésnek legfőbb eszköze lett, első

pillanatra azt hihetnők, hogy az ókori rovás használata örökre feledésbe ment. A számrovásról és a tulajdonjegyek rovásáról elmondottak azonban bárkit is meggyőzhettek arról, hogy az alsóbb rangú néposztályok s általában a művelődés alsóbb fokán megrekedt népek szerényebb igényű szükségleteiket továbbra is rovással fedezték. A számrovás számsorában szereplő jegyek még azt is elárulták, hogy genealogiájuk a legrégibb rovott fogalomjegyek keletkezésének koráig visszanyulik. A tulajdonjegyek használata szintén ilyen régi keletűnek bizonyult. Sőt a használatukban megnyilatkozó szellem sem változhatott meg, mert a név kezdő-betűinek tulajdonjegyül való újabbkori használatában ugyanaz a törekvés nyilvánul, a mely a phöniciai írásjegyek ideogrammjait akrophonikus úton hangzókat jelentő betűkké átváltoztatta.

Ha ezek után arról kezdünk elmélkedni, hogy az említett cursiv írások megkerülésével élhetett-e tovább az ősi rovásirás: nagyon ügyelnünk kell, hogy az emlékek látszólagos hiánya miatt már eleve tagadó álláspontra ne helyezkedjünk. Óvatosságra ne csak az intsen bennünket, hogy az ókori rovásírásnak is csak közvetített úton maradtak emlékei; hanem intsen az is, hogy a betűrovás eszközeivel készített számrovást máig sem tudta a rovott számsorral szakító számírás végleg kiszorítani. Figyelembe kell vennünk továbbá azt az imént már jelzett sajátságos jelenséget is, hogy a feliratok készítői az uncialis és cursiv betűk hódítása idején sem szakítottak a régi rovott írásjegyek alkalmazásával. Bár minden egyéb jel arra mutat, hogy a feliratokat ekkor már nem rovásról másolták, a rovás jegyeinek állandó szereplése velünk mégis azt sejteti, hogy a nyilvános feliratok olvasó közönsége nemcsak a számolás, hanem az írás terén is kitartóan ragaszkodott a képzelhető legegyszerűbb és legolcsóbb eszközök használatához.

A betűrovás végleges megszűnésének időpontját adat hiányában még csak hozzávetőleg sem tudjuk megállapitani. De az, hogy a stilusnak és calamusnak vele sok évszázadon át kellett versenyeznie, már elég meggyőzően bizonyítható. Akadtak ugyanis olyan késői barbar kölcsönzők, a kik művelt szomszédjaiktól nem a viasztáblát, simára kidolgozott állatbőrt és drágán szállított papyrus-leveleket, sem a nehezen kezelhető iróvesszőt és nádtollat vették át, hanem egyszerűen eltanulták a primitivebb viszonyoknak teljesen megfelelő betűrovást.

A legrégibb e nemű kulturhatás eredménye a germán *runa* volt.

A runáról szóló gazdag irodalom a XVI. század derekán kezdődött s csak a mult század második felében tudott felmutatni végle-

gesnek tekinthető tudományos eredményeket. E sajátságos irás keletkezésének s legrégibb szerepének körülményeiről azonban még ma sem vagyunk pontosan tájékoztatva. Csak azt tudjuk, hogy neve eredetileg valami titokzatos, javalásra, varázslásra, ráolvasásra alkalmas holmit jelentett. Ebből aztán többen azt következtetik, hogy a Kr. u. I. század végén már runák szerepeltek azokon a fapálczikákon, a melyeknek jegyeiből Tacitus megfigyelése szerint a germánok jósolni és sorsot vetni tudtak. Éppen igy összefüggésbe hozták vele azt is, hogy a *buch* „könyv" neve a *buche* „bükkfa", a *buchstab* „betű" neve pedig a „bükkfapálcza" nevét fedi s hogy a *lesen* „olvasni" eredetileg összegyüjtést, összeszedést, vagyis a pálczikák jegyeinek kibetűzését jelentette. Ha ehhez hozzáveszszük, hogy egyidejűleg a runa-jegyek irásának az északi germánoknál *ríta*, *rísta*, az angol-szászoknál *wrîtan*, az ó-felnémet nyelvben *rîzzan* „ritzen, scribere, karczolni, bemetszeni" jelentése van s hogy a gót nyelvben *writs*, az ó-felnémetben *riz* karczolt jegyet, betűt jelentett: azzal már is tisztában lehetünk, hogy a runa szerepe rováson kezdődött.

Mivel a rovás készitéséhez kezdetben mindig fát használtak, a legrégibb termelés nyomtalanul elpusztult. A régi nyelvtörténeti adatokat tehát csakis későbbi keletű irodalmi emlékekkel igazolhatjuk; de ugyanezekkel igazoljuk aztán azt is, hogy a runa fára való rovása még általánosan divatban volt akkor, midőn már kőre felvésett nyilvános feliratokat készitettek s a fémtárgyakon talált rövid szövegek jegyeit karczolni és vésni tudták. Venantius Fortunatus, a VI. század végén élő poitiers-i püspök, a ki Felső-Itáliában született, Ravennában neveltetett s Németországban gyakran megfordult, egyik latin versében azt irja, hogy a barbár runákat táblákra és lapos pálczikákra jegyzik.[1] E táblákat és pálczikákat aztán levelek és egyéb irások helyett használták. Saxo Grammaticus, a XII. századi dán történetiró beszéli, hogy Fengo még fára metszett levelet (literas ligno insculptas) küldött követeitől.[2] Az északi sagák az ilyen fára metszett leveleket *kefli* és *runakefli* néven emlegetik.[3] A legrégibb kefli emléke 960 tájáról való;

[1] L. F. A. *Wimmer*: Die Runenschrift. Aus dem Dänischen übersetzt von Dr. F. *Holthausen*. Berlin, 1887. 68—9. l. — A tőzeg-mocsarakból előkerült néhány runás tárgy ismertetését, továbbá a kieli és kristiániai múzeumok három régi runás pálczájának irodalmát l. ugyanitt 97. l. 1. jegyz.

[2] Historia Danica, lib. III.

[3] E. *Sievers*: Runen und Runenschriften. (H. *Paul*: Grundriss der germanischen Philologie. II. kiad. Strassburg, 1901. 253—5. l.).

de alig szenvedhet kétséget, hogy azok a még régebbi eredetű varázsló pálczák, a melyekről már nem egyes jegyeket, hanem hosszabb igéket és rigmusokat is leolvastak, szintén ilyen keflik voltak. Később, midőn ennél nagyobb terjedelmű szövegeket is jegyezni kellett, divatba jött a tollal és tintával való runa-irás, a mely aztán magánczélokat szolgáló titokzatos ismeret gyanánt a XVI—XVII. századig fenmaradt. Rovott runa-jegyek az északi germánok botokrametszett naptárain szerepeltek legtovább. Az újabb kutatások kideritették, hogy a nép szórványosan még ma is használ ilyen naptárakat.[1]

I. H. Bredsdorff dán tudós már a mult század elején észrevette, hogy a runa függélyes és ferde vonalakból szerkesztett jegyeinek feltünő formai sajátosságait csakis a rovás technikájával lehet megmagyarázni. A ki a rovást ismeri, annak szerinte tudni kell, 1. hogy a vízszintes vonal rovása nagyon nehéz, mert iránya összeesik a könnyen kihulló, a rovott vonal felismerését pedig megnehezitő farostokéval, a miért aztán szivesen mellőzzük és ferde vonallal helyettesitjük; 2. hogy legkönnyebben rovunk függélyes vonalat; 3. hogy a görbék készitése is nehéz s ezért szivesen alkalmazunk helyettük megtört egyenes vonalakat; 4. hogy ez a művelet általában véve nehéz, a miért aztán hajlandók vagyunk két vonal helyett lehetőleg egyet készitení.[2]

A rovás eme technikai sajátságait utóbb önállóan felismerte A. Kirchhoff, az irástörténet kitünő német kutatója is.[3] A későbbi megfigyelők még sok aprólékos sajátságot megállapitottak; de itt röviden csak azt emlitjük meg, hogy némelyek a runa-jegyek egyforma magasságát a rovás-lapok egyforma szélességének hajlandók tulajdonitani. A számróváson tapasztalt megrögzitő és megtartó erőre tudtunkkal senki sem gondolt. Pedig e nélkül nagyon nehéz volna elképzelni azt a valóban meglepő eredményt, hogy a runa betűsora Európa összes germán népeinél csaknem változatlanul elterjedhetett s hogy a runa a rovás technikájából folyó sajátságokat az epigraphikai alkalmazás hosszú évszázadain keresztül is változatlanul meg tudta tartani.

A felsorolt adalékok mind azt bizonyitják, hogy *a germán runa*

[1] E. *Schnippel*: Über einen merkwürdigen Runenkalender des Grosherzoglichen Museums zu Oldenburg. Oldenburg, 1883. — *Sievers* i. h. W. *Svernevskij* 1874-ben megjelent orosz művére s H. F. M. *Simpson* két angol értekezésére hivja fel az érdeklődők figyelmét. — V. ö. Fr. *Graeter*: Calendarium runicum. Halle 1787. A M. Nemz. Múzeum kézirattárában 586. Fol. Germ.

[2] Om Runeskriftens Oprindelse. Kopenhága, 1822. 8. l.

[3] Das gotische Runenalphabet. Berlin, 1854. 3. l.

eredetileg rovásírás volt. Azok az újabbkori kutatók, a kik a runa eredetét keresték, ezzel valamennyien tisztában voltak; de azt már nem sejtették, hogy az a sokkal korábbi keletű középtenger-melléki kultura, a mely felé minden nyom vezet, szintén egy közös forrásra visszavezethető rovott irással rendelkezett. Mivel e forrás elágazása palaeographikailag és epigraphiailag kellőleg tisztázva nem volt, a feltünően rokon, de egymással történeti úton már nehezen társítható jelenségek sok ellentétes és egymást keresztező következtetést eredményeztek. Így a mult század második felében U. W. Dieterich, E. M. Olde és Fr. Lenormant a runa-jegyek sémi eredetét vitatták; E. Benzelius, Finn Magnusen, F. I. Lauth és P. G. Thorsen viszont az ó-görög eredet mellett foglalt állást. Mások N. M. Petersennel, C. C. Rafnnal és G. Stephens-szel az ilyen közvetítést nem tartották valószinűnek, hanem egy közös ősforrásra gondoltak. Körülbelül igy okoskodott K. Weinhold is, midőn arra a végeredményre jutott, hogy a keresett forrás a phöniciai eredetű európai ősirás lehetett. Az igy megközelitett igazság azonban csak úgy lett volna teljes, ha a közvetités módját is megjelöli. A közvetitők A. Kirchhoff szerint a latin irás római birtokosai voltak. Ugyanezt bizonyitotta L. F. A. Wimmer is, kinek eredményeit sokan végérvényeseknek szeretik tekinteni.

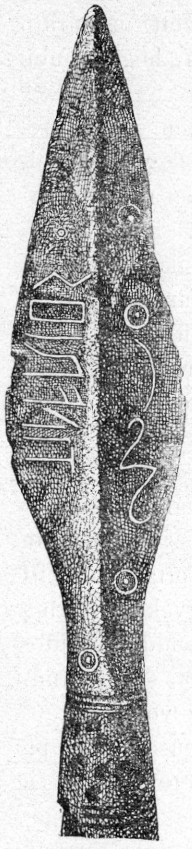

88. A koweli lándzsavég.

Az eligazodást mindenesetre megnehezíti az, hogy a régészet eddig nagyon kevés korai feliratot hozott napvilágra. Viszonylag a Galicziával határos vohyniai orosz kormányzóságban talált koweli lándzsavég (88. sz. ábra) és a Bukarestben őrzött pietroassai gyürű-töredék felirata legrégibb. A III., illetőleg IV. századinak tartott két rövid szöveg gótnak bizonyult. A runa ilyen korai megjelenését teljes mértékben igazolja az a körülmény, hogy Ulfila (311—381) a nádtollal való irásra alkalmasabb gót betűk megalkotásánál két runa-jegyet felhasznált. Ámde a runát ekkor már más germán törzsek is ismerték. A Brandenburgban talált, de burgundi eredetűnek tartott müncheberg lándzsavéget szintén III—IV. századinak tekintik. A következő századok emlékei pedig már csaknem az egész germán területet felölelik. A feliratok

többnyire csatokon, csüngőkül alkalmazott éremalakú köriratos arany-lemezeken (brakteatákon) és lándzsavégeken fordulnak elő. De akad a runának olyan sajátságos alkalmazása is, minő a berlini múzeum IV—V. századinak tartott agyagfejecskéjén (89. sz. ábra) látható.

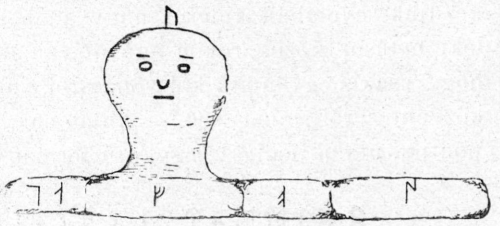

89. A berlini agyagfejecske.

Mielőtt a runa eredete szóba jönne, keletkezésének időpontját kellene megállapítanunk. De erre vonatkozólag az érintett legrégibb emlékek vajmi kevés fogódzót nyujtanak. Belőlük csak az olvasható ki, hogy a szilárd testekre való karczolás idején már egy olyan „köz-germán" runa-ábécze volt elterjedve, a melynek merev formáit a rovás technikája előzőleg valóságos kánonná rögzitette. Az, hogy ez a *futhark* néven ismert ábécze tényleg köztulajdon volt, ma már a runa-jegyek három különböző nyelvterületen előkerült teljes sorozatával bizonyítható. E három leletben az északi svéd nyelvterületet a VI. századi vadstenai brakteata betűsora, a burgundit a VI. századi charnay-i (Bourgogne) csat feliratához mellékelt betűsor, az ó-angolt pedig a Themseből kihalászott kés betűsora képviseli. A didaktikus jellegű három emlék másolata a mellékelt 90. sz. ábrán látható. A brakteatán levő s jobbról balra sorakozó 23 runa-jegyet pedig a 91. sz. ábrán külön is bemutatjuk olvasóinknak.

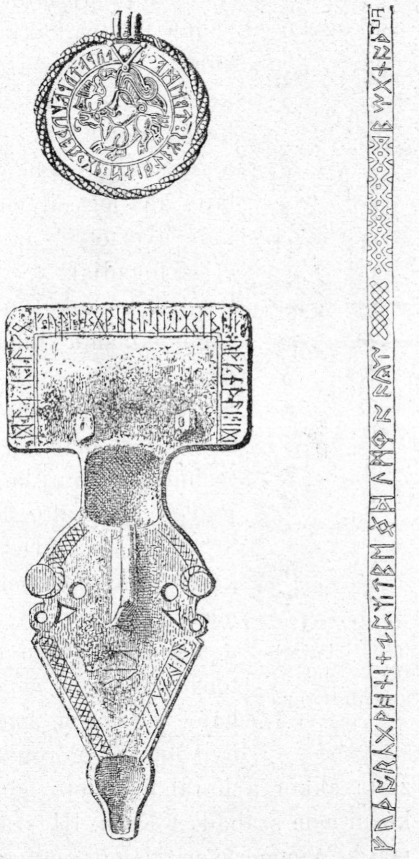

90. I (fent). A vadstenai brakteata. — II (alatta). A charnay-i csat. — III (jobbról). A themse-kés runa-ábécéje.

Ha e jegyeket palaeographiai és epigraphikai úton hasonlítani

kezdjük, nyomban kiderül, hogy a phöniciai eredetű középtenger-melléki betűsor közeli rokonságával van dolgunk. Mivel az is nyilvánvaló, hogy csakis egyöntetű kölcsönzésről, vagyis egyetlen vállalkozó sikeres közvetítéséről lehet szó, a kutatónak első sorban a kölcsönzés időpontját, utána pedig az egykorú forrást kellene megállapítani. Wimmer

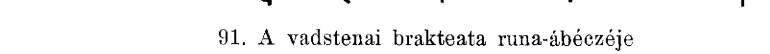

91. A vadstenai brakteata runa-ábécéje

föntebb említett eredményei szerint a kölcsönzés csakis a II. század legvégéről és a III. század legelejéről való lehetett, forrásul pedig csakis az ezzel egykorú új latin irás szolgálhatott. Ha az időpont így csakugyan el volna találva, akkor a forrás ellen nem lehetne kifogásunk. Mert az archaeologiai leletekkel s a borostyánkereskedés emlékeivel egyaránt igazolható római érintkezés idején tényleg bőséges alkalom nyílt arra, hogy a germán népek a phöniciai eredet jellegét még őrző latin irás jegyeit megismerjék és a nemzeti hagymányokkal egyeztetve, az említett közvetítő útmutatása szerint el is fogadják.

A	ᚨ
B	ᛒ
C	ᚲ
E, II	ᛖ
F	ᚠ
H	ᚺ
I	ᛁ
L	ᛚ
M	ᛗ
N	ᚾ
O	ᛟ
P	ᛈ
R	ᚱ
S	ᛊ
T	ᛏ
V	ᚢ
Z	ᛉ

92. Új latin betűk s velük azonosított runajegyek.

A mellékelt 92. sz. ábrán Wimmer azt a hasonlóságot kívánta feltüntetni, a melynek alapján a runajegyeket latin eredetűeknek tartotta. Ezzel kapcsolatban meg kell említenünk, hogy a korábbi szögletesebb latin irást azért nem tartja forrásnak, mert szerinte a rovás technikája az új latin irás gömbölyű **B**, **C**, **O**, **R** és **S** jegyeit is átváltoztathatta szögletesekké.

Ez igaz. De ha tekintetbe veszszük azt, hogy e kései kölcsönzéssel szemben az **L**-nek megfelelő runát maga Wimmer is tisztán görög jellegűnek tartja s hogy a mellékelt ábrán látható betűsor hiányzó *j* runája szintén az ó-görög *i*, *j* és *sz* (isz) közös jegyéből magyarázható, a szintén hiányzó *d*, *g* és *ng* jegy runája pedig nyilván két görög **Δ** és **Λ** (**Γ**) összetételéből származott: akkor a korábbi keletű görög befolyás lehetősége elől elzárkózni nem szabad. A Kr. u. III. századot megelőző korszakkal egyébként maga Wimmer sem tudott végleg szakitani, mert hiszen azt is tanítja,

[1] Jelentésük a 93. sz. ábrán található meg forditott sorrendben.

hogy a germánok az I—II. században már ismerték a latin irás rovásra alkalmas *capitális* jegyeit, sőt ismerték azt a még régibb rovott runát is, melyből szerinte a későbbi római befolyás alatt a föntebb bemutatott köz-germán futhark kialakult.[1]

A Középtenger felől jövő kultur-hatás korát tehát sokkal korábbinak és nem is kizárólag római jellegűnek kell tartanunk. De ennél régebbi, vagy talán más irányú befolyásra már aligha gondolhatunk. Újabban S. Bugge már kis-ázsiai, különösen galatai és örmény hatást is hangoztatott, G. Gundermann pedig a runák ősi neveiből és minden mástól elütő sorrendjéből már a történelem előtti időkre is vont merész következtetéseket.[2] Szerintünk a runák ezen eredeti sajátságaira ennyit építeni azért nem lehet, mert nemcsak a jegyek formai találkozása utal bennünket a középtenger-melléki rovásirás körébe, hanem az a közös sajátság is, hogy a runa a beszéd minden hangját jelzi, az eredeti runa-név pedig az illető jegy hangtani értékét akrophonikus úton jelöli meg. —

A közös ősgermán runa idővel megváltozott. Az angol-szász nyelv hangtani alakulása a runa-jegyek hangtani értékét is alaposan megbolygatta. Az északi germán területen viszont a 24 régi jegy lefogyott 16-ra. A változás oka itt is hangtani természetű volt. Midőn ugyanis a runa ismerete a IX. század derekán nagyon elterjedt, kezdték a rokon hangzók csoportjait egy-egy közös jegygyel jelölni. Így lett közös jegye a *k*, *g* és *ng* mássalhangzóknak; így lett a *b* runája a *p*, *b* és *mb*, a *t* runája pedig a *t*, *d* és *nd* közös jegyévé; így jelölték meg továbbá az *e*-t és *i*-t az *i*, az *u*-t, *o*-t és *w*-t pedig az *u* jegyével. Az *a* runa értéke *o*-vá mélyült, az eredeti *a*-t pedig a *j* részben átalakított jegyével tolmácsolták. Ezenkívül változást szenvedett, részben egyszerűsíttetett a *k*, *h*, *s*, *m* régi jegye is.

Ez az újabbnak nevezett északi runa-ábécze a XI. század elejéig volt használatban. Mivel azonban már az előző időkben is éreztette hiányait, a X. század végén megkezdték visszabővítését. Az újabb megkülönböztetéseket pontok, vonások hozzáadásával jelezték s azért ezt a legújabb északi runa-ábécét pontozott runának is szokás nevezni. Jellemző, hogy e művelettel egyidejűleg a régi jegyek egyszerűsítésére vonatkozólag ismét történtek kisérletek. Így az *s* jegyét néha meg-

[1] I. m. 73., 141., 176. l.

[2] Nyilvános előadásaik rövid tartalmát ismerteti O. *Schrader*: Reallexikon. Strassburg, 1901. 736—7. l.

rövidítették, a *t*, *n*, *a* jegyeiből pedig elhagytak egy-egy oldalvonást. Svédország Östergötland nevű részében ez a törekvés még nagyobb mérveket öltött; Helsinglandban pedig az egyszerűsítés eljutott a legmesszebb menő végletekig, mert itt a legtöbb jegy már egyszerű bevágásokra, ékekre és pontokra olvadt le. Mivel a vonások, ékek és pontok jelentését, elhelyezésük határozta meg, létrejöttüket csak úgy tudjuk elképzelni s jelentésüket is csak úgy tudjuk kitalálni, ha a keskeny rováslapokat is mindig hozzágondoljuk.

A mondottakkal kapcsolatban még a runa-sorok irányáról s a runa-jegyek orientálásáról kívánunk megemlékezni. Az eddigi kutatás az itt felmerülő jelenségekkel sehogy sem tudott tisztába jőni. A zavart az idézte elő, hogy a feliratos emlékeken a sorok iránya és a jegyek orientálása folyton váltakozik. Így a fentebb bemutatott legrégibb emléken, a 88. sz. ábra koweli lándzsavégén, jobbról balra

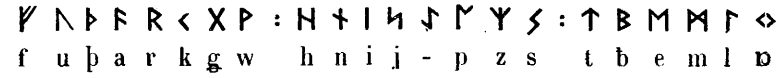

93. Balról jobbra menő runa-ábécze.

irányuló szöveg („*tilariđs*“) olvasható. A vele együtt említett pietroassai gyűrű szövege viszont balról-jobbra megy, a münchebergi lándzsavégé pedig ismét jobbról balra irányul. A három legrégibb runa-ábécze közül a vadstenai brakteatáé szintén ezt az irányt követi. Annak bizonyítására, hogy a runa-jegyek mindig a sor iránya felé vannak orientálva, ezt a kettős pontokkal három csoportra osztott ábéczét külön is bemutatjuk olvasóinknak (93. sz. ábra).

Wimmer, a ki runa-sorok irányával behatóan foglalkozott, a balról jobbra menő irányt tartja eredetinek. Föltevését arra alapítja, hogy délen és a régibb északi emlékeken ez az irány fordul elő gyakrabban. Mivel ez magában véve nagyon ingatag állítás, hivatkozik arra is, hogy a forrásnak tekintett újabb latin irás szintén ezt az irányt követte, hogy az ellenkező, jobbról balra menő irány csak a jóval régebbi etrusk és görög feliratokon fordul elő. Azt, hogy északon utóbb a jobbról balra irányuló sorok is sürűn felmerülnek, úgy magyarázza meg, hogy ezeken már rendszerint bustrophedon, vagy barázdoló irás van, a mely irás pedig itt csakis a balról jobbra és a jobbról balra irányuló sorok összekeveredéséből (!) keletkezhetett. Mivel Wimmernek azzal is számolnia kellett, hogy ez a bustrophedon

a középtenger-melléki ókori irás legrégibb emlékein jelentkezik, a papyrusok, viasztáblák, pergamenek használata idején pedig egészen nyoma vész: egyszerűen kijelentette, hogy az ókori emlékek és a középkori runák bustrophedonjainak egymáshoz nem lehet közük.

Nos hát, ez az okoskodás minden izében hamis. A rendkivül óvatos tudóson itt bosszulta meg magát az a törekvés, hogy a runa keletkezését lehetőleg fiatalitsa, és hogy a runa legrégibb emlékeit lehetőleg a közelkorú új latin irással hozza kapcsolatba. Ezért kerülte az ókori epigraphikai emlékek felé irányuló nyomokat; ezért nem kutatta a rovott irás technikai okokkal igazolható régiségét; ezért foglalt elhamarkodva állást a balról jobbra irányuló irás eredetisége mellett, végül a következetesség pórázán ezért kellett a runák bustrophedonjainak is olyan képtelen eredetet tulajdonitania, a mit az ókori bustrophedonokról már ő sem mert volna elmondani.

Mi már tudjuk, hogy a bustrophedon jelenléte botokra rovott, tehát jobbról balra menő szöveg másolásáról tanuskodik. Mivel tehát a runa legrégibb epigraphikai emlékei közt több ilyen irányú szöveg szerepel, a rovott és a rovásról utóbb már le is másolt runa-sorok eredeti irányának nem az új latin irását, hanem a rovásirás rendes jobbról balra menő irányát kell tartanunk. Ezzel aztán nemcsak a runa-jegyek rovás-jellege van megmagyarázva, hanem az is, hogy a germán népek runája tényleg a középtenger-melléki rovásirásból származott és rovásirásnak megmaradt még akkor is, midőn a középtenger-melléki kultura latin örökösei már stilussal és calamussal irták a phöniciai eredetű rovás régi jegyeit.

Így válik kétségtelenné, hogy a runa nem a Kr. u. első századokban, hanem az ókor azon utolsó századainak valamelyikében keletkezett, a melyben az újabb iróeszközök a középtenger-melléki rovásirássokkal egyszerűbb eszközeit még nem szorították ki a használatból. Az átvétel korát és a közvetitők kilétét megállapitani nem tudjuk. A fentebb jelzett néhány görög elem igen korai kölcsönzést sejtet; viszont azok a latin elemek, a melyek Wimmert félrevezették, származhatnak egy olyan későbbi századból is, a melyben a primitiv rovásirás a belőle kifejlett újabb irásrendszerektől elválva és elmaradva élhetett tovább.

Egyelőre tehát be kell érnünk azzal a tudattal, hogy a germán runa szintén rovásirás volt és rovásirás maradt. Ha ezzel tisztában vagyunk, akkor bizonyára nem ütközünk meg azon sem, hogy a *kefli* és *runakefli* szövegének epigraphikai célokat szolgáló késői másolatai

ezer év mulva ugyanolyan bustrophedonokat eredményeztek, mint a minőket a középtenger-melléki rovások ókori görög, ital, etrusk stb. epigraphikai emlékein találhatunk. A runa legrégibb bustrophedonjai a dán tőzegmocsarakból előkerült VI. századi leleteken és a velük egykorú svéd-novég sírköveken fordulnak elő. Így aztán az ókori bustrophedonoktól elválasztó űrt történeti úton áthidalnunk nem lehet. De nem is szükséges, ha tudjuk azt, hogy a rovás-másolásnak az ókori emlékektől függetlenül is barázdoló irányban haladó bustrophedon-sorokat kellett eredményezni.

94. A strandi sírkő.

A késői termelésen azonban már nyoma van annak, hogy a germán másolók előzőleg szintén küzdelmeket folytattak a másolás eredményeinek feltünő félszegségeivel. Az eddig ismert emlékeken tökéletes bustrophedon még nem került elő; de az, a mivel máris rendelkezünk, mind azt bizonyítja, hogy kefli-másolatokkal van dolgunk. Így a 94. sz. ábrán látható VI. századi strandi (norvégiai) sírkő feliratán már minden sor jobbról balra megy, a mi azt bizonyítja, hogy itt éppen úgy rájöttek a rovás visszaforgatásának titkára, mint a hogy annak idején rájöttek a phöniciaiak örökébe lépő sémiek.

95. A tunei sírkő.

E sírkő felirata ugyanis így olvasandó:

hadulaikar ←

ek hagusta(l)dar ←

hlaaiwido magu minino [1] ←

A 95. sz. ábrán a VI. századi tunei (norvégiai) sírkő egyik feliratos oldala van feltüntetve. A rajta levő szöveg két sora már

[1] Magyarul: Hadulaik (a halott neve). Én, Hagustald, (itt) temettem el a fiamat.

bustrophedon; de az első sor nem jobbról, hanem balról kezdődik, a visszaforduló második sor betűi pedig nincsenek fejtetőre állítva. Mi azonban ennek daczára is világosan látjuk azt, hogy ezúttal szintén rovást másoltak, mert a második sor betűinek lábraállításánál a másoló megengedte azt, hogy a betűk a visszafelé forduló sor irányában legyenek orientálva. A felvésett szöveg olvasása és képlete tehát ez lesz:

ek wiwar after woduri
de witada-halaiban : worahto :[1]

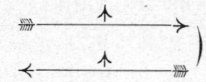

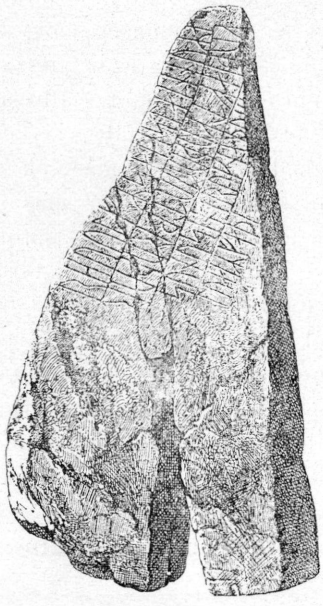

96. A helnaesi sírkő.

Szerintem ez csak úgy volt elérhető, hogy a keflikre ekkor már nemcsak jobbról balra, hanem megfordított irányban, balról jobbra is rendszeresen kezdtek róni. Ezt abból következtetem, mert a következő századokból már több olyan sírkő

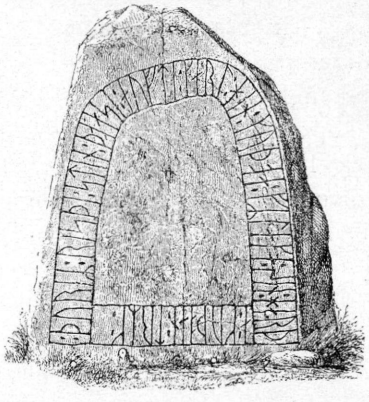

97. A hobroi sírkő.

maradt reánk, a melynek feliratán az irás állandóan balról jobbra menő, de a következetesen balról jobbra orientált runa-jegyek a visszafelé forduló párosszámú sorokban állandóan fejtetőn állnak. Más szóval: olyan rovás-másolatokkal van dolgunk, a melyekben az említett fordított irányú runa-rovás fordított irányú tökéletes bustrophedonokat eredményezett. Például felhozzuk a 96. sz. ábrán látható 800—825-iki helnaes-i (dániai) sírkövet, melynek három első sora rovás-másolásból eredő bustrophedon. A szöveg és képlete ekként mutatható be:

[1] Magyarul: Én, Wiwar, készítettem (e runákat) bajtársam, Wodurid számára.

rhuulfr sati stain nura

kuthi aft kuthumut bruthur

sunu sin truknathu . . .

auair fathi[1]

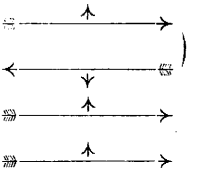

A rovás irányának megfordításával tehát a másolás eredményeinek félszegségei még egyáltalán nem voltak leküzdve. A feliratok készítői e megfordított irányú rovás másolásánál egyelőre csak a felirat utolsó negyedik, hatodik stb. sorával merték megbontani a fordított irányú bustrophedont. Mert az az imént említett jelenség, hogy a helnaes-i felirat utolsó negyedik sora már nincs jobbról (azaz visszafelé) kezdve s ebből folyólag runa-jegyei nincsenek fejtetőre állítva, később előfordul más feliratokon is (pl. a 900 táján készült glavendrupin). Ez a kisérletezés elvégre azon végződött, hogy a másolók a bustrophedon minden páros sorát a páratlan sorok irányában másolták s a IX. század folyamán létre hozták a jobbról balra menő sorok rendszerét. De mivel az ilyen nyilvános feliratokat csak azok tarthatták helyesnek, a kik a rovás visszaforgatását is mindig hozzá tudták képzelni, a későbbi sírköveken és emlékköveken a rovás szövegének látszólagos *megszaggatását* egyszerűen úgy kerülték el, hogy a szöveget a kő peremére lehetőleg egyfolytában vésték fel. Az ilyen körben haladó feliratra például a 97. sz. ábrán látható hobro-i (jütlandi) dán követ hozzuk fel. Ehhez hasonló feliratok a X—XI. századi dán, svéd és norvég emlékeken már tömegesen fordulnak elő. Ole Worm 1643-ban megjelent alapvető műve már többnyire ilyen feliratokat tett közzé.[2] Abban a gazdag leletben, a mely újabban Gotlandban az ardre-i (svédországi) templom újraépítése alkalmával került napfényre, szintén ilyen feliratok szerepelnek.[3]

Ha a runa e kései epigraphikai emlékeit a phöniciai eredetű középtenger-melléki rovásirás ókori epigraphikai emlékeivel összehasonlitjuk, akkor a runás feliratokon rögtön észre kell vennünk,

[1] Magyarul: Rolf Noregode állitotta (e) követ fivére fia, Gudmund számára. Megfuladtak (a tengerben). Aveirr ékitette (róta a runákat).

[2] *Olaus Wormius*: Danicorum monumentorum libri sex. Hafniae. (Kopenhága), 1643.

[3] *H. Pipping*: Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna (Az Ardre-kövek runa-irásáról). Uppsala 1900. (Skrifter utgifna af Kongl. Human. Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Bd. VII. 3.).

hogy meglapult egy olyan régi kölcsönzés is, a melynek megőrzéséhez a rovás technikájának már nagyon kevés köze volt. Értjük a *szóelválasztó jeleket.* Mig ugyanis a jelzett ókori irás sorsát a rovás irányitotta, a külön rótt és bizonyára nem is szabályos közökkel elválasztott jegyek egy-egy szóra terjedő csoportjait egy, két, három, négy ponttal, egy vonással, vagy más e czélra kieszelt jegygyel volt szokás elválasztani. E gyakorlatnak a legrégibb runás feliratok korában a Középtenger mellékén már csak azokon az ódon feliratokon volt nyoma, a melyek a runára befolyást egyáltalán nem gyakorolhattak. Így aztán a X—XI. századi runás feliratokon még rendszeresen alkalmazott egyes, kettős pontokat és egyéb szóelválasztó jeleket épp oly régieknek kell tartanunk, mint az ókori betűrovás korában kölcsön vett runa-jegyeket.

Végül megemlítjük, hogy a legrégibb feliratokon a runa-jegyek *összerovásának* szintén van némi nyoma. Már Bredsdorff megfigyelte, hogy a rovó hajlandó két vonal helyett lehetőleg egyet készíteni Ezt az igazságot az östergötlandi és helsinglandi svéd runa-jegyek egyszerűsítéseivel bőségesen lehet igazolni. De a mire most mi utalunk, az nem a jegyek eyyszerűsítésére, hanem a szomszédos jegyek közének elhagyására és az igy érintkező vonalok összerovására vonatkozik. Alapjában véve ez is egy vonal mellőzését vonta maga után, mert az összerovásnál az egyesített jegyek közös szára tulajdonkép két vonalat helyettesített. A fenti mutatványok közül például a 94. és 95. sz. ábrákon látható strandi és tunei kövek VI. századi feliratait lehet felemlítenünk. Az elsőn a balról eső harmadik sor első szavában (hlaaiwido) a *hl* betűk, a másodikon pedig a balról eső második sor két középső szavában (witada halaiban) a *da* és *ha* szótagok jegyei vannak összeróva.

Midőn a feliratok készítése később nagyon fellendült, a runa-jegyek ilyetén összerovása mellőztetett. A runa-szöveg épp oly tiszta „betüző" irás lett, mint akár a latin és a görög. Mivel a runa germán tulajdonosai nem a középtenger-melléki feliratokról, hanem közvetlenül a rovásról sajátitották el ismeretüket, azt kellene még kideritenünk, hogy az az összerovás is kölcsönzés-e, vagy pedig egészen eredeti termelés. Mi azonban adat hiányában az első eshetőséget egyáltalán nem tárgyalhatjuk. Ezzel együtt aztán a második eshetőség ügye is eldöntetlen marad.

Dr. Sebestyén Gyula.

OLÁH VAGY VALACH?

Az oláhság vándorlása közben esett spontán települések ügye, főleg az újabb kutatások révén, már jó részt ismeretes, de annál homályosabb, különösen a részletek tekintetében, a tervszerű, gyarmatosítási czélból történt oláh telepítések kérdése, még a XV—XVI. században is. Ilyen kolóniák elvétve akadnak Erdélyben, egy-kettő a régi lengyel területen, pl. a Szan folyó mentén, hol II. Vladiszlav 1431-ben és néhány évvel utóbb fia, III. Vladiszlav telepítettek le oláh csapatokat, még pedig *advenas de Hungaria* (Hunfalvy II. 320.). Hazánk északkeleti részében levő oláh terület, eddigi tudásunk szerint, ugyancsak nem telepítés, hanem bevándorlás folytán keletkezett, tehát oly módon, mint azt Miklosich (Wanderungen der Rumänen) tanitja. Szereplésük e területen csaknem oly észrevétlen, mint bevándorlásuk s terjeszkedésük a szomszéd vidéken csak természetes úton haladt elő, tehát telepítésnek és gyarmatosításnak alig van nyoma. Messze vezetne kitűzött tárgyamtól ennek közelebbi okait kutatni, azért csak annak konstatálására szorítkozom, hogy minden adat, mely tervszerű, czéltudatos oláh telepitésről szól, figyelmet keltő érdekes raritás. Ilyen szempontból fokozott figyelmet érdemelt Tóth-Szabó Pál czikke az *Ethnographia* m. é. 8. számában, mely „Torna-vármegye oláh telepei" czimen oláh kolonizációt bizonyit oly területen, hol oláhságnak eddigelé semmi nyomát nem tudjuk.

A jászói prépostság házi levéltára, tehát feltétlenül hiteles forrás adatai nyomán irt tanulmány azt fejtegeti, hogy Tornavár ura, Berencsi Sáfár István, illetve ennek várnagyai a jászói prépostság ellen folytatott határpereikben, főleg 1437—1510. közti években oláhokat telepitettek a vitás területen. Nevezetesen: Szvgo, Nehotatelke, Debregh, Sumogy határában pusztitották a prépostság birtokait, mely alkalommal — — quorundam Valachorum, per ipsos castellanos illuc adductorum oves et animalia, a kártevők közt szerepeltek. A bemutatott levéltári adatok szerint ez az eset többször ismétlődik, sőt máskor a prépostság valachjai maguk is kárvallottak. Az elfoglalt területen hatalmaskodó várnagyok, mindenkor quosdam valachos residi fecissent et collocassent — —, a miből önként következnék, hogy e terület közvetlen környékén elegendő oláhság tanyázott.

Mivel Tornamegyében, mint a szerző is hangoztatja, mai nap az egykori oláhságnak semmi nyoma, de még a település történelmi

emléke is eltörlődött, a felfedezés história és ethnographia szempontjából nevezetes, meglepő adat. Ezért kivánatos lett volna e tényt nemcsak részletesebben vázolni, de történelmi módszer és hitelesség érdekében körülírni úgy, hogy ahhoz kétség ne férjen, mert a közlemény mai alakjában, sajnos, csak félreértett kuriózumnak tekinthető. Más szóval: a bemutatott részletek nem igazolják az oláh telepités tényét.

A mi a közlést illeti, a történelmi módszer szempontjából hibáztatni kell azt, hogy mikor ilyen meglepő adatról van szó, a szerző elmulasztja a bizonyító részletek teljes közlését és csak szűkes excerptumra, sőt a mi még rosszabb, a szövegnek szabad fordításban való visszaadására szoritkozik. Ily módon nemcsak a szövegkritikából vonható következtetések esnek el, de még az eredmény ellenőrzése is lehetetlen. A kifogásolt szövegrészletek reprodukálását mellőzve, csak azt emelem ki, hogy a telepesek oláh voltát: valachi, wolahij, volah és walach szók, a telepités tényét pedig collocati és adducti megfelelő grammatikai változatai bizonyitják. Más külső, vagy belső érv ezenkivül nem található, mert a magyarul közölt személynevek: Bálint, Jakab, Miklós stb., a mennyiben onomatologiai támaszt nyujtanak, oláhságra nem vallanak.

Mielőtt az adatok részletesebb tárgyalására térnénk, lássuk, menynyire igazolják a külső körülmények magát a telepitést. Abauj-Torna területén a XV. század folyamán nagyobb mérvű telepitések történtek ugyan, de ezekben oláh elemnek semmi nyoma. A rend maga, Péter és Zsigmond prépostok alatt, szintén hozott gyarmatosokat parlagon heverő birtokaira, de kimutathatólag nem oláhokat. E telepitések pedig közvetlenül az itt érintett birtokperek megindulása előtt folytak le s ha mindamellett még újabb kolonizáczió volt szükséges, a jámbor rend akkor sem hozott volna eretnekeket hívei közé. Igaz, hogy a castellanusok szemében nem lett volna bűn a „cultus disparitas", de figyelembe kell venni, hogy éppen ez időtájt dühöngő oláh lázadások[1] már lerontották az egykori jó viszonyt nemzetünk és az oláh elem között s ezért közérdek is tiltotta, hogy a veszedelmes zavargó elemet az ország békés részeibe is behozzák. Másfelől figyelembe kell venni azt, hogy az akkori oláh települések eszközlői mindenkor a kenézek voltak, kik népüket kifelé, főleg a törvény előtt, annyira képviselték, hogy mellettük a közoláhság alig szerepel. Az itt bemutatott részle-

[1] L. Hunfalvy P.: Az oláhok tört. II. 55, 58. l.

tekben azonban, bár annyi alkalom kínálkozik a kenézek szereplésére, ezeknek semmi nyoma.

Abból a körülményből, hogy a telepesek állandóan a vitás területen mozognak, önként az következnék, hogy a telepesek egyenesen a határsértés, illetve birtokfoglalás czéljából rendeltettek meg és a castellanusok megírt expediczijukra már az oláhok kíséretében vonultak ki.

De feltéve, hogy a várnagyok valóságos oláhokat hoztak be, lehetséges-e, hogy a kóbor hajlamú, akkor még valóságos nomád nép, folyton a vitás területen tanyázott volna 1437—1510-ig, tehát 73 éven át, vagy talán még tovább és miután feleslegessé vált, épp oly rejtélyesen eltünt volna, a hogyan jött? Ha pedig az oláhság mint telepes jelent meg a vidéken, miért nem maradt meg az ősfoglalók nyoma legalább a helynevekben megőrizve, mint azt másutt találjuk? Itt az egész terület, sőt még a szomszédos is, csak a szláv és a magyar hatás nyomát mutatja, ellenben az oláhságnak semmi nyoma.

Miért és mikor tüntek el az oláh telepesek, ha olyan hasznavehető elemnek bizonyultak, hogy utóbb a prépostság maga, a XVI. sz. folyamán szintén oláh telepeseket hozott birtokaira és a régiek is gyarapodtak?

Mindezen kérdésekre hiába keressük a választ. Konstatálva van, hogy az oláhok nyom nélkül vesztek el, talán az erőszakos magyarosítás, vagy tán a csendes, de annál eredményesebb tótosítás hullámai temették el őket, úgy hogy még az is vitás, kit terhel a felelősség a Tornába szakadt quiritesek utódainak pusztulásáért! Láthatólag fentartás nélkül van kimondva, hogy ma e vidéken hasztalan keresünk oláhokat, tehát anthropologiai, folkloristikai, nyelvészeti stb. kutatások sem képesek kimutatni a néhai oláhság nyomait. Ezért akaratlanul is kételkednünk kell exisztencziájuk felől a multban és lelki megnyugtatásunkra expedienst keresünk a kibontakozásra.

A telepítést magát, mint másodrangú kérdést mellőzve, tekintsük meg a hézagos adatközlés nyomán, kik segédkeztek a tornai castellanusok bűnös birtokháborításában?

A bemutatott levéltári adatok félre nem érthető módon valachokról szólnak, ámde tudjuk, hogy a szó már rég elvesztette eredeti jelentését és főleg szláv területen a szláv juh- és kecskepásztorokat nevezték valachoknak. Ama döntő érvek után, miket Réthy [1] és Melich [2] a valach szónak keletkezéséről és értelmi változásáról megírtak, erre vonatko-

[1] Az oláhnyelv és nemzet magalakulása. Budapest, 1887. p. 114., 115., 216.
[2] Szláv jövevényszavaink. Budapest. 1903. p. 209—218.

zólag új adatot már alig kell felhozni, de éppen ez a körülmény fokozott óvatosságra int a *valachus* fordításánál. A jelen esetben az egész czikk éppen ez egyetlen szó interpretációján fordul meg; s mert egyedül ez bizonyítaná, hogy Tornában oláh telepesek is voltak, még fokozottabb figyelmet kiván.

Nevezetesen figyelembe kell venni azt, hogy ebben a korszakban a valachus szó fogalma már annyira kibővült, hogy annak keretén belül pusztán nemzetiséget keresni igen nehéz feladat. E szó akkor már rég megszünt tulajdonnév lenni s appellativummá vált, melynek jelentése azonban korszakok, földrajzi területek és specziális viszonyok szerint változott, esetleg mellék értelmet nyert. A valach szóval jelölt embereket nem fűzte össze többé sem vallás, sem nyelv, sem nemzetiség kapcsa, sőt mondhatni már a foglalkozás sem, egyes egyedül az életmód hasonlósága. Mert pl. Teschenben a pásztorélet termékeit feldolgozó iparosokat, kik immár szervezett, tehát tisztes czéhekben működtek, valachoknak mondták ugyanakkor, mikor a közvetlen szomszédtartományban, Morvaországban, a szónak megbecstelenítő jelentése volt, mert rablót jelentett. Hogyan fértek meg az annyira messze eső fogalmak egyazon dialektusban és szomszédos területen egymás mellett, ezt kutatni már a nyelvfilozófia feladata. Ennek meddő taglalása helyett néhány történelmi tényre akarok hivatkozni.

Rekapitulálva az idézett művekben található adatokat, azt találjuk, hogy Árvamegyében az 1553. évi összeírás Dubova és Trsztena határában 1—2 valachot mutatott ki, holott ezek nem oláhok. Révay Mihályné 1566. évi magyar levelei Nyitra- és Turóczmegye területén szegődött „oláhokról", recte valach pásztorokról beszél s ugyanakkor Zólyommegye kiűzi a maga valachjait, mert nem fizetnek adót.

Hogy az adatok részletezésébe messze ne menjek, csak röviden érintem, hogy a zólyommegyei tót irodalmi emlékek ezeket kifejezetten tótoknak mondják, sőt még szereplésük helyét is megjelölik.

Neodkažem pozdravenia
— — — — — —
Do valaštiánskej ulice
Z tej brezniánskej kopčovej.[1]

Hogy a közfelfogás sem tartotta ezeket a pásztorokat oláhoknak, bizonyítja egyebek közt Wagner,[2] ki egyik 1513. évi oklevelének ezen

[1] Sbornik slovenských národnich piesni. Vydáva Matica Slovenská. I. Vo Viedňi 1870. p, 28., 36.

[2] Analecta Scep. Poson. 1774. I. 429.

passzusát — „valachos loco jobagyonum intromisimus“ — — így magyarázza: „non intelliguntur hic populi Transilvaniae finitimi, sed gregum pastores, qui Scepusiensibus, Liptoviensibus etc. *valaszi* dicti sunt“. Hasonló értelemben nyilatkozik Schwartner:[1] „Opiliones isti Walachi nomine improprio appellati (Walachos pecorarios art. 12. 1567. nuncupat) a scultetis ad loca deserta aratro tentanda sedesque stabiles figendas invitati, vocationi saepe numero obsecuti, vitamque Numidicam — — linquentes constituerunt villas, retento interdum pastoritio vitae genere, unde valachicales dicebantur, non gente, sed vitae genere tales intelligendi . . .[2]

Ilyen valachokkal találkozunk Jakubjánban, a lublói vár fenhatósága alatt, már 1492-ben és 1510-ben. Az ilyen juhászok hazánk területén általában szlávok, főleg tótok és ruthének voltak, a mi az 1563. évi 4. és a már említett 1567. évi 12. t.-cz. intézkedéseiből is kitűnik. Ilyen volt Scultetus Pál öt valach társával az árvai Suchahora-telepen, a kik 1614-ben Thurzó Györgygyel szerződtek, valamint azok, kik Murányvár urát, a hírhedt csolti Basó Mátyást elfogták.[3] A mi a gömörmegyei „valasszká slobodát“ illeti, melyről a Gazdaságtört. Szemle IV. 92. van szó, annak tagjait névszerint ismerjük, de köztük oláhnak semmi nyoma: egytől-egyig kétségtelen tót, vagy magyar nevekkel találkozunk.

Hasonló eredményhez jutunk, ha a hazai helynevekben, főleg a felvidéken sürün ismétlődő: Walach, Walaszká, Valaszkócz, Walache, Wlachovo stb. nevek. illetve jelzők eredetét keressük. Vegyük pl. a nyitramegyei Walaszka-Bella (ma Béla-Pataka, mely néven már a XV. században is szerepel) falu nevét, melyhez csak a XVII. században jutott. Bél M.[4] szerint — — „Ab ovium multitudine, qua vicus pollet cognomen natum ut W.-Bella, idest opilionum Bella vocatur — — —“. Más helyütt így nyilatkozik: „incolae adtentissimi sunt opiliones, hinc nomen accepit“.

Ilyen pseudo-oláh, tehát valachnak nevezett elemet az Aldunától kezdve, fel egész Morvaországig, mindenütt találunk a Kárpátok men-

[1] De Scultetiis. Budae. 1815. p. 78.

[2] Confer. Lucius in Schwandtneri SS. rer. Hungar. Tom. III. p. 459.

[3] . . . qui Basonem vivum ad eum deferunt, erant *Valachi* ex proximis pagis ipsius Basonis coloni, qui cognita re subito ad alpes proficiscuntur, cumque in pastores ovium incidessent, percunctati num quem illac pretereuntem vidissent. 1549 aug. 26. Váradról Pthiéni Gáspár, Péchi Gáspárnak. (Péchy levéltár.)

[4] Notitiae Hungariae. IV. 436., 308. Viennae. 1742.

tén s főleg hazánk felvidékén, minden megyében annyit, hogy ha e helyeken a román hatás csak némileg érvényesült volna, a Daco-Románia határa ma a Morva-mezőig terjedne. Mindamellett a keresett román befolyásnak semmi nyoma nemcsak nálunk, de még a szomszéd cseh-morva területen sem. A közvetlenül érdekelt szlávisták, főleg az utóbbi években, annyit foglalkoztak a morva „valach" település kérdésével, hogy per analogiam érdekes lesz megismerni a szláv irodalomnak erre vonatkozó nézeteit.

A tótság általában maiglan valachnak (plur. valasi) mondja a juhászt s ezt a legrégibb népdalok, mesék stb. elannyira használják, hogy mellette az eredeti képzésű ovčiák, ovčiár mesterkélt szónak látszik s mindenesetre újabb a valachnál, mely hasonló jelentéssel csaknem az összes szláv nyelvekben ismeretes. A délszlávoknál pl. már a XIII. század legelején található, használatos a kisorosz nyelvben, a határszéli lengyeleknél, Teschenben, Cseh- és Morvaországban, melynek keleti része tudvalevőleg Moravské-Valašsko néven külön politikai és nyelvjárási kerületet képez. Ismeretes Kalužniacki—Miklosich fantasztikus elmélete (1879) e lakosságnak rumun eredetéről, mely egész irodalmat provokált, sőt a belőle vont következtetések még nálunk is visszhangra találtak. Itt megemlitem azért, hogy Miklosich elméletének értékét kellőleg devalválta Malinowski [1] és még inkább Pastrnek,[2] kik az állitólagos rumun elemeket a tót-morva dialektusban erősen megapasztották. Fenmaradt még 15 „kétes" eredetű szó, kizárólag a juhászat terminologiájából, köztük pl. csapás, birka, melyekről felteszik, hogy román követitéssel kerültek a nyelvbe. Konstatálták végül azt, hogy Miklosich etymológiája primitiv hibákkal van tele, ennélfogva következtetései a rumun hatás és vándorlás felől jórészt helytelenek.

Azóta a cseh historikusok is részletesebben foglalkozva a pseudo-oláh terület történetével, rájöttek arra, hogy Miklosich elméletének a történelmi tények is ellenmondanak. Kimutatható ugyanis, hogy abban az időben, mikor a morva-oláh település lefolyt volna, a kérdéses területen már németség lakott. A mai valach terület központja pl. Valašské Mezeriči, ebben a korban Hochstatt néven szerepel, a környék pedig kizárólag morva. Később, mikor a morva elem túlsúlyra került, ugyanezt a várost Mezeriči nad Bečvou-nak nevezték el, a mai

[1] Rozprawy Akad. Um. Wydzial filol. w Krakowie. 1893. p. 6. et seq.
[2] Slov. Pohlady 1893. Turócz-Szt-Márton. p. 692. et seq.

jelző pedig csak a XVII. században ragadt rá, a mikor oláh településről már szó sem lehet. Hasonlóan járt a másik város, Valašské Klobouky, mely a XVIII. századig viselt, Nové, illetve Staré jelzőjét ugyancsak ok nélkül vesztette el. Igaz, hogy Morvaországban a XVI–XVII. században ismeretesek más fajta valachok is, sőt szomorú nevezetességre tettek szert, de ezeket rumunoknak eddig még senki sem mondta. Ugyanis a 30 éves háború legelején rablóbandák verődtek össze valach, valaszi néven és a Kárpátok rengetegeiből ki-kicsapva, egész városokat pusztítottak el.

Mint látni való, Morvaországban megismétlődött az az eset, a mi 1533—1550 táján Krajnában történt, hol „uszkok" valachok települtek le, kik később a Dráván át hazánk területére is átszármaztak, sőt mint martalóczok a Duna—Tisza közére is elkalandoztak. Kőrös városa pl. 1593-ban arról panaszkodik, hogy *pásztor-oláhok*, martalóczok rabolnak és pusztítanak. Ezen a területen tehát a valach szó már nem a békés pásztor, hanem rabló jelentéssel szerepel.[1]

A svéd betörés idején a morva valachok Gusztáv Adolf zsoldjába állottak ott csakhamar rettegett csapattá nőttek, mindazonáltal egységes nyelvről vagy nemzetiségről szó alig lehet, mert ott polyglott tömegek verődtek össze rablás czéljából. Az egykorú tescheni krónika szerint a jablonkowi fogoly valach maga sem tudja nemzetiségét, azt vallja magáról: „rozumějom każdej mowie", tehát minden nyelven ért. 1663-ból fenmaradt egy valach kapitány, névszerint *Jiří Podstatsky z Prusinovic* szerződése, kit a morva rendek a fenyegető török beütés hírére felfogadtak, hogy a Magyarországból vezető szorosokat, Hrozinkowát, Vlarapasst stb., rakja meg embereivel.[2] A névszerint szereplő többi „valach" azonban, épp úgy, mint kapitányuk, hamisítatlan morva, vagy talán tót, azokból a gyarmatokból, melyeket *Forgách* és *Illésházy* grófok, *Telekessy*, *Nékessy* családok stb. hoztak volt a XVI. században morva birtokaikra.[3]

Később 1678-ban, a kurucz beütések ellen ismét „valach" határőrséget találunk a morva hegységekben, a honnan toborzott „valach" csapat 1742-ben Napajedl mellett 300 porosz huszárt konczolt fel. Ezekről a valachokról azonban tudjuk, hogy a cseh ellenreformáczió idején konok husziták voltak és a köztük működő misszionáriusok

[1] Réthy L.: Az oláh nyelv. V. fej. 127. l.
[2] L. V. Prasek: Jméno valach. Národopisný Sborník VI. Praha 1900. p. 28—37.
[3] Časopis Matice Moravské. XVI. 1892. 49. et seq.

csupa szláv neveket sorolnak fel a konvertiták jegyzékében. A mit Morvaország e részének kolonizációjáról különben tudunk, mind csak azt mutatja, hogy lakossága részben hazánk felvidékéről, részben Lengyelországból verődött össze, szóval, hogy ismertebb korban oláh elem ott nem fordult elő, ellenben a valachság, mint foglalkozás, már ismeretes volt, a mi régi helynevekkel is igazolható. Ebben leli magyarázatát az 1418. évi olmüczi bibliának ama tendenciózus hibája, mely Pál apostolnak a galatákhoz irt levelét — „epištola k Galatum" helyett „*epištola k walachum*"-nak irja.

Egyebekben igazolható, hogy a valach név, mint általánosító elnevezés, Morvaországban éppen a 30 éves háborút követő elnyomatás korában terjedt el a mai valach területen, kiszoritva a régi: *kopaninár*, *pasekár*, *zalešák* stb. neveket; sőt abból, hogy a nép magát komolyan nem mondja valachnak, az következnék, hogy eredetileg valami kicsinylő, gúnyos értelme lehetett. A morva dialektologia különben nemcsak a szorosan vett juhpásztort nevezte valachnak, hanem általánosítva, mindazokat, kik vagy pásztorszerű életet éltek, kecskéket legeltettek és birtak, vagy az erdei irtványokon, távol a falvaktól, valachos öltözetben jártak, továbbá azokat, kik a tágabb értelemben vett pásztorélet termékeit feldolgozták, tehát a primitiv cserzőket, vargákat, gubaposztósokat stb., szervezett iparosokat. Ezek ugyanis sokáig az egykori pásztor patriárcha-életből kifolyólag egységes szervezetet alkottak. A közös iparűzés nyoma pl. Teschenben még a XVII. században is fellelhető, hol a „valachok"-nak mindezen gyártmányaikból természetbeli adót kellett adniok — legelőbér fejében, mert a föld, melyen tanyáztak, ezzel még nem lett birtokukká.

Végül, a mi a legfontosabb argumentum a morva valachoknak román származása ellen, hogy anthropologiai, ethnologiai stb román vonások köztük fel nem lelhetők, a dialektusban a fent érintett juhász terminologián kívül rumun hatásnak a szókincsben, vagy a syntaktikában semmi nyoma, sőt még a juhászat apróbb részleteiben sincsenek meg azok a közös vonások, a melyeknél rumun származás esetén lenniök kellene.[1]

A másik figyelemre méltó momentum az, hogy a terminologiára

[1] L. Časopis Vlast. Spolku Muz. v. Olomouci 1886. p. 39. et seq. — Koudelka. Valašské názvosloví. Česky Lid X. 64. — Dvořák. Z nejstaršich dejin Moravsk. Časopis Matice Mor. 1898. 1., 119., 271. — Florinszkij. Univ. Izd. Kiew 1899. III. p. 121.

gyakorolt hatás az egész nagy területen csaknem ugyanaz, az átvett szavak alakilag, sőt mennyiségileg is azonosak az összes érdekelt dialektusokban, a miből egyidejű, vagy legalább is egyenlő tartalmú hatásra lehetne következtetni.

Miklosich elmélete ma egyre halványul, veszti híveit, elannyira, hogy a tudományos nézetek csaknem oda térnek vissza, a honnan Hanke, olmüczi könyvtáros kiindult, mikor a valachokat (szerinte zalešáci) a magyar tótság ágának mondja. (Biblioth. der mähr. Staatskunde. 1786.)

Mindezen adatok természetesen nem zárják ki, hogy a juhászatot a szlávok nem a rumunoktól tanulták, valamikor a közös vándorlás korában, mert ezt a tény maga, hogy a juhászat terminologiájában rumun hatás kimutatható, eléggé bizonyítja. Ellenben kétségtelen az, hogy a rumun hatás korábbi eredetű és az érintkezés nem a mai morva valach területen történt, következőleg, hogy felvidékünk juhászata is olyképen fejlődött, mint a morva complexus.

Ez a modern cseh szlávisták: Vaclavek, Prasek, Pastrnek, az orosz Florinszkij, a tót Skultety s tudvalevőleg Pič nézete is. Csupán Bartoš, a morva dialektologia szerzője hajlandó némi tartózkodó konczesszióra, de csak a terminologia határáig.

Hogy legvégül ismét az Ethnographia czikkére térjek, szerzőnk állítása, hogy a néhai tornai uradalomhoz tartozó Falucska az oláh telepesek emléke, külön bizonyíték hiján szintén tarthatatlan. Tudjuk ugyanis, hogy a vitás terület lakossága túlnyomólag ruthén volt, mely csak a legújabb korban kezd tótosodni. Ruthén volt ez már a XVI. és XVII. században is, nevezetesen éppen Falucska már 1648-ban [1] ruthén parochiával bír. Már pedig nem valószinű. hogy az idegen nyelvű, tehát oláh telepek, német, magyar, tót szomszédság közepette ruthénekké lettek volna. Hihetőbb az, hogy a ruthén pásztorok eltótosodtak s a néhai castellanusok valachjai is ruthén vagy tót, de mindenesetre szláv nemzetiségűek voltak.

Ernyey József.

[1] L. Eperjesi egyházm. Schematismusa.

A HŰTLEN ÖZVEGY ASSZONY IRODALMÁRÓL.

(Első közlemény.)

A világirodalom egyik kedvelt tárgya a hűtlen özvegy asszonyról szóló mese. Veleje e mesének az, hogy még a leghűbb asszony is hamar megvigasztalódik férje halála után és mihelyt kinálkozik az alkalom, újra keresi a férfivel való szövetséget.

A mesék vándorlásának történetében nevezetes szerepet játszik az érintett théma. Ma már tudjuk, hogy e mesének hazája a távol India, mely azt átszármaztatta a szomszéd Kinának és innen, Indiából, a nyugati mesék ez őshazájából, megtalálta útját az összes népek irodalmába. Nálunk Magyarországon szintén ismeretes a théma, ámbár korántsem oly mértékben, mint a hogy azt a théma közkedveltségénél és hazánknak a Kelettel való kapcsolatainál fogva elvárnók.

Igen kevés az, a mit a magyar irodalomban a hűtlen asszony témájáról találunk. Egy német tudósnak e tárgyról szóló művét[1] 1878-ban HEINRICH G. ismertette a magyar közönséggel;[2] a rákövetkező évben ugyan-

[1] Griesebach, Die treulose Wittwe, 3. kiadás, Stuttgart 1877. Én e műnek negyedik kiadását használtam, mely az előszó datumából ítélve, csak a czímlapra nézve negyedik. — A khinai változatra nézve közlök itt egy forrást, melyet Griesebach nem ismert. (l. René Basset közlését: *Revue des Traditions Populaires* XVII. 1902. 88.): Azt mondják, hogy Tsuang-tsé egy napon egy temetőben egy síró fiatal özvegy asszonyt talált, a mint férje sírja előtt térdelt, melyet egész erejével legyezett. Miért használta legyezőjét ily nagy gyorsasággal? Az asszony megvallotta neki, hogy férje azt az igéretet követelte tőle, hogy nem fog újra férjhez menni, mielőtt a sírja megszáradt volna. Visszatérvén házába, a philosophus elbeszélte ezt a történetet a harmadik feleségének olyan tetszetős reflexiók kíséretében, melyek nemének méltóságát bántották. Ámde Tsuang-tsé nemsokára meghalt és felesége, utánozván a legyezős asszonyt, magához vett egy diákot (bachelier), hogy felesége legyen és ő maga viselte a lakodalom költségeit; de a mint látta, hogy új férje abban a pillanatban, hogy az ágyba akart menni, elájult, sietve egy baltával feltörte Tsuang-tsé koporsóját, azt hivén, hogy az imént meghalt embernek agyveleje megszüntetheti férjének epilepsiáját. Szerencsére Tsuang-tsé nem halt volt meg; a balta ütése felébresztette hosszas kábultságából; az asszony kétségbeesésében felakasztotta magát. Amaz szép muzsikát csapott azzal, hogy összetörte a fazekakat és eszközöket, melyek az ünnepségre szolgáltak. Mily kedves lakodalmi torral tisztelsz meg engem! kiáltott fel, egy nagy baltaütéssel traktáltál engem! Törjük darabokra ezeket az agyagfazekakat és tányérokat, symphoniámnak nevetséges hangszereit. Azonnal nevetésben tört ki, tűzcsóvát vetett a házra és újra felkereste Laotsét, a kivel mindig utazgatva, kellemesen töltötte életének hátralevő részét (forrás: Ferrari, *La chine et l'Europe*, Paris, 1869, p. 290—291).

[2] Philologiai Közlöny I. 136.

csak Heinrich[1] czikket írt „Az ephesusi matróna a magyar irodalomban“ czímen, de bizony a nyugati irodalmakhoz képest e thémának magyar „irodalmáról“ alig is lehet szó, mert mindössze *két* termék az, a mire Heinrich akkor rámutathatott, a régi Pontianus-féle versezetre és Verseghy Ferencz „Szentesiné“ czímű költeményére. Érdekes, hogy költőink közül éppen Verseghy vette e thémát lantjára; bizonyára vonzotta őt, a bibliafordítót,[2] a tárgynak keleties színezete és zamatja, ámbár ő maga nagyon is nyugati forrásból, Voltaire-ből[3] merített és egészen nyugati szellemben dolgozta fel a mesét.

Csak évek mulva bővült ez anyag újabb adatokkal: Lehr (Tolnai) Vilmos rámutatott Jókai koszorús költőnk egy hasontárgyú kedves meséjére,[4] majd pedig ugyancsak Tolnai Vilmos bukkant a thémára Kis János versei között.[5] Lehet, hogy egyéb adatok kikerülték figyelmemet,[6] úgy mint mások figyelmét viszont kikerülte azon adat, melylyel a hűtlen özvegy asszony *magyar* irodalmát ezennel bővíteni akarom.

Nem kisebb ember, mint Széchenyi István gróf próbálgatta az ephesusi matróna meséjét irodalmunkba átültetni. Azt olvasom ugyanis,[7] hogy a nemes gróf, a ki ifjú korában erősen hajlott a szépirodalomhoz, egy megfelelő német költeményt fordítgatott. Nem tudom, a gróf-e maga, vagy a naplónak közlője úgy adja elő a dolgot, hogy az a mese Propertius latin költő idejében történt; ez helytelen, mert az ephesusi matrónáról Petronius énekel.[8]

Ezzel megneveztem azt a régi forrást, mely a mi íróinknak elérhető volt, mert *még* régibb forrásokra, a melyek csakis az ázsiai keleti irodalmakban lelhetők fel, természetesen ők vissza nem nyulhattak. Egy másik latin forrás volna a Gesta Romanorum „miles gloriosus“ czímű elbeszélése[9] és nincs kizárva, hogy költőinknek, köztük talán Jókainak is, innen volt ismeretes e tárgy, de utalást e forrásra sem találok.

[1] U. o. II. 406—420. Lásd még XX. 470.

[2] L. czikkemet u. o. XXIII. 214—226.

[3] Voltaire e tárgyat *Zadig* czímű regényében dolgozta fel.

[4] Phil. Közlöny XIX. 253. — Jókai Mór mesés könyvében, Budapest, 1894: Mire kell a fűmag?

[5] U. o. XX. 902. Kis János egészen Petronius szerint indul. — Legújabban a Nyelvőr (XXXI. 32.) közöl egy változatot.

[6] A bölcs királyfi czímű mesét, mely Erdélyi János Magyar Népmeséiben már 1855-ben megjelent, Heinrich csak 1898-ban csatolja ez irodalomhoz.

[7] Széchenyi István Naplói, összeállitotta Zichy Antal, Budapest. 1884. 42. l.

[8] Petronius, Satyricon 111. és 112. l. Griesebach 73. l.

[9] Erre Steinschneider utal (l. alább), de én semmiféle kiadásban ily kezdetű darabot nem találtam.

Petronius meséjének rövid vázlata ez: A férj és feleség a legmelegebben szeretik egymást; a férj meghal, az özvegy asszony nem bir megvigasztalódni, napokon át ott ül cselédjével a férj sírja mellett és eltökéli magában, hogy bánatában meghal. Egy katona a közelben[1] meghallja a sírást, oda megy az özvegyhez vigasztalni kezdi és pedig sikeresen. Azalatt ellopják egy kivégzett embernek hulláját, melyet a katonának őrizni kellett volna; a katona halált szenvedne, ha az özvegy, a ki már szereti a katonát, arra a szerencsés ötletre nem jutna, hogy a férj holttestét akasztják a másiknak helyébe. Az asszonyi állhatatlanság és hűtlenség megkapó példája.

A szituációt, melyet a mesének ilyetén alakja feltételez, még nem igen magyarázták. Az özvegy a hű cseléddel napokon át a sírkamarában vesztegel. Ennek magyarázatául módomban van rámutalni egy synodusi határozatra, mely egy csapással megvilágítja az egész helyzetet. Az Elvirá-ban (Spanyolország) 306-ban tartott egyházi gyűlés 35. czikkelye így hangzik: „Elhatároztatott megtiltani, hogy az asszonyok ne virraszszanak a temetőben, azért, mivel az imádkozás ürügye alatt gyakran bűnt követnek el".[2] Megtudunk ebből két dolgot: azt, hogy a római ókorban az volt a szokás, hogy az özvegy siránkozás közben sok időt töltött a temetőben az elhalt férj sírja felett; továbbá azt, hogy *gyakori eset volt*, hogy a nő ilyen helyzetben a bűn útjára tévedt. Petronius és követői tehát nem annyira mesét, mint valóságot beszélnek el nekünk, midőn szerintök a nő a férj friss sírhalmáról dől más férfinek a karjaiba; az ephesusi eset, melyhez meséjüket fűzik, csak egy a sok közül.

Az általánosan elterjedt mesét íme megvilágosítja nekünk az egyházi törvényhozás. Érdekes, hogy a *keresztény* törvényhozás mellé állíthatjuk a megfelelő *zsidó* nyilatkozatot. A *talmud* ugyanis, mely a keletnek mesevilágából oly sokat őrzött meg,[3] arról tárgyal egy ízben, vajjon egy meghalt kis gyermeket, a kit az asszony egymaga is a temetőbe vihet, eltemetheti-e az asszony *egy* férfinek segítségével; *több* férfi ugyanis nem veszedelmes. Azzal a felfogással szemben, hogy szemben a halállal, megtört lélekkel, az asszony nem vetemedhetik bűnre, utalás történik a mi esetünkre. E forrás szerint a mese így hangzik:[4]

[1] Látja is a világosságot, épp így Kis János, de ezt mellékes vonásnak tartom.

[2] Placuit prohiberi ne foeminae in coemeterio pervigilent, eo quod saepe sub obtentu orationis scelere commitunt (idézi Schultze *Die Katakomben*, 54. l. Leipzig, 1882.

[3] Lásd újabban Egyet. Philologiai Közlöny 1904. XXVIII. 50. l.

[4] Talmud Kiddusin 80 b; a szövegben csak czélzás van a történetre, de a commentátorok bizonyára régi feljegyzések alapján úgy beszélik el a történetet,

„Történt egy asszonynyal, hogy siránkozott és jajgatott férje sírja fölött. Ott volt pedig egy ember, a ki egy akasztott embert őrzött, a király ugyanis parancsolta, hogy őrizze. Az bement az asszonyhoz, lelkére beszélt és az hallgatott rá. Midőn visszament a halotthoz, nem találta és most már nagyon aggódott a királytól való félelmében. De így szólt az asszony: Ne félj, vedd férjemet sírjából és akaszd amannak helyére".

Az a motivum, hogy az új szerető akasztott embert őrzött, közös Petronius elbeszélésével Ebből fölvetődik a kérdés, melyik az eredetibb? Ez a motivum nem a keleti forrásokban, Khinában, Indiában, Perzsiában, lép fel először, hanem Petroniusnál, úgy hogy Petroniusra nézve valami új forrást kell feltételezni. Azt gondolom, hogy a fenti talmudi elbeszélés, mely Babiloniában keletkezett, sokkal közelebbre esik az egész mesének őshazájához, mint a római író, így tehát van nekünk, ha nem is első, de legalább közbenső *keleti* forrásunk, melynek alapján az akasztott ember motivumát is a Kelet számára vindikálhatjuk és nem kell ebben Petronius eredetiségét látni.

A folkloristák figyelmét nem kerülte ki ama talmudi adat; nem ismeri ugyan Griesebach, de igenis Reinhold Köhler,[1] de nem idézik jól, mivel az eredetit nem látták. Ez a közkedvelt théma ezentúl mint népolvasmány is szerepel a zsidóknál, melynek zsidó-német jargonváltozatát német és franczia átdolgozásban nemrég közzé is tették a franczia nyelvészeti társaság folyóiratában.[2] De ez a változat csak ponyvairodalomnak tekinthető; nem több, nem kevesebb, mint mikor egy régi dolgot ma vásáros ponyván látunk feltűnni annyi idő után.

Fontosabb körülmény az, hogy mesénket viszonttaláljuk az eredetileg perzsa vagy arabs, most már csak héber és görög *Syntipas*-mesekörben. Ezt is jelzi Griesebach, de úgy látszik, a tárgy kellő ismerete nélkül. A Syntipas-mesék tudvalevőleg szintén az ú. n. *keretes* mesék közé tartoznak, azaz egy bizonyos keret több egymástól független és egymással nem is

a hogy fenn közöltem. — Griesebach (p. 70) egy másik talmudi mesét idéz, a Berurja esetét (Abóda Zára 18 b.). Ennek magyar feldolgozása is van Roboz Andortól, l. „Egyenlőség" 1903.

[1] R. Köhler, Kleine Schriften zur Märchenforschung, 2. kiadás, Berlin 1900, p. 583. (Az első kiadásban Weimar 1898 nincs meg, a másodikban a kiadó toldotta hozzá.)

[2] L. Sainéau tette közzé, Mémoires de la Soc. de lingu. de Paris, t. XII. 121, a különlenyomatból (Essai sur le Judés-Allemand) p. 32. 33. „Diocletian Története" czím alatt is létezik a mese zsidó-német nyelvben. E jargonbeli produktumokról Heinrich is megemlékezik.

összefüggő, füzér módjára összeszőtt mesét és elbeszélést tartalmaz. Nem végzek fölösleges munkát, midőn a Syntipas-meséknek tárgyunkhoz egyik közel álló variatióját szintén közlöm itt, mert sok kutatónak nincsen módjában ez ezotikus irodalmakat első kézből átvenni.

A keret ez: Kai Por indiai királynak, habár 80 felesége volt, nem volt gyermeke. Végre 80 éves korában születik néki egy fia, a kit Syntipas bölcs férfiú, nevel; de Syntipas $19^1/_2$ éves korában tanítja valóban, de akkor aztán alaposan. Húsz éves korában a király elé kellett volna mennie, hogy tanuságot tegyen bölcseségéről, de Syntipas az utolsó éjjel azt olvassa ki a csillagokból, hogy ha a királyfiú a legközelebbi hét napon beszédre nyitja száját, meg kell halnia. A fiú hallgatást fogad, Syntipas pedig elrejtőzik. Mikor a fiú apja elé áll, egy hangot sem hallat és a király magán kívül van dühében. Egyik fiatal neje azonban, kinek nagyratörő tervei vannak, rábeszéli a királyt, hogy őtet engedje a fiúhoz, ő majd szólásra birja. A nő szerelemre csábítja a fiút, azt hajtogatván, hogy közösen ölik meg az öreg királyt; a fiú felháborodik és csak azt mondja:[1] Hét nap mulva megkapod a választ. A nő megijed és megelőzi a fiút; bevádolja a fiút, hogy erőszakot akart rajta elkövetni és a király most halálra ítéli fiát. Udvarának hét bölcs embere, köztük Aristoteles, azon van, hogy a halálos ítélet végrehajtása minél tovább elmaradjon és ezt akképen vélik elérni, hogy minden napon egyik is a másik is egy-egy mesét ad elő a királynak, hogy meggyőződjék a nők roppant hamisságáról és fortélyáról. A csábító asszony ellenben ugyancsak mesékkel kontrázik, a melyekkel a fiúnak gyors kivégzését akarja elérni. Ekkép támad a Syntipas-féle mesefüzér, melyek közül egy, a második napi, emigyen hangzik:[2]

Volt egyszer egy kereskedő, kinek szép és erkölcsös felesége volt és a férj szerette. Mikor egyszer távol útra kelt, megeskette nejét, mondván: Esküdjél nekem, hogy ha meghalok, nem mégysz férjhez és ha te halsz meg, én nem veszek el más asszonyt. Férj és feleség kölcsönösen letették az esküt és a férfi nyugodtan útra kelt; az asszony pedig azon naptól fogva sem nem kente, sem nem mosta magát, sőt ki sem ment háza ajtaján. Történt azonban, hogy egy napon énekkel és zenével lakodalmi menet vonult át a piaczon, az asszony kitekintett az ablakon, a midőn is megpillantotta őt egy ifjú, a ki annyira beleszeretett, hogy a nagy vágytól ágyban fekvő beteg

[1] A magyar Poncianus mesében az ifjú *írásban* utasítja vissza a nőnek ajánlatát.

[2] Secundus Syntipas, kiadta P. Cassel, 3. kiadás, Berlin, 1891. a héber szöveg 5. és 6. lapja. — Heinrich a *Misle Sindbad* (Syntipas Meséi) 1888. évi kiadását ismeri.

lett. Egy öreg asszony meglátogatta és mondta neki: Mondd meg, kérlek, mi bajod, hátha meggyógyulhatsz általam. Ez pedig mondta: Azt a bizonyos asszonyt szeretem, segíts hozzá és én gazdagon megajándékozlak. Az öreg asszony magára vállalta, de minthogy tudta, hogy szép szerivel nem férkőzhetik hozzá, tehát cselhez folyamodott. Tésztát gyúrt, beléje fűszert tett és vajat és odavetette a kutyájának; a kutya megette és ízlett neki és most mindig követte a vén asszonyt. Mikor elment a fiatal asszonyhoz, akkor is követte a kutya. Az úrnő megvendégelte a vén asszonyt, a kutya pedig vágyva nézett a vén asszonyra, hogy vetne neki valamit. Az asszony ugyanis magával vitte a szokott süteményt, mely erősen fűszerezve lévén, szagával a kutya szeméből könnyeket csalt ki, a mire a vén asszony sírni kezdett. Midőn az úrnő ennek okát kérdezte, így szólt hozzá: Lányom, lám, ez a nőstény kutya valamikor igen szép leány volt, de midőn egy ifjú megszerette, ő pedig nem hallgatott rá, akkor az ifjú betegségbe esett, Istennek panaszkodott miatta és a leány átváltozott kutyává. Most hát, valahányszor lát, utánam fut sírással, de én nem segíthetek rajta, ő pedig sír, mivel nem tette meg az ifjúnak kívánságát. Erre szólt az úrnő: Asszonyom, engem is szeret egy ifjú és ágyba dőlt szerelemből; most tehát kérlek, tégy velem jót, hozd el hozzám, hadd tegyem meg kívánságát, neked pedig adok adományokat, nehogy úgy járjak, mint ez a kutya itt. Erre elsietett a banya, elment az ifjúnak házába, de nem találta; erre gondolta magában: Az az ifjú nem tálálható, majd találok másikat, azt viszem hozzá és az ajándékot megkapom. Sietett és az utczára ment, a hol meglátott egy ifjút és szólt hozzá: Akarsz-e egy szép úrnőt, meg ételt és italt, a mit neked adni fog? Az ifjú kapott az alkalmon, *de ő volt ama nő férje*, a ki éppen hazajött kereskedelmi útjáról és azt gondolta magában: Utána megyek, legalább megtudom, ki a parázna nő városunkban. Utána is ment a saját háza ajtajáig és haraggal lépett be és íme, a nő mosakodik és keni magát. Felveti szemét és maga előtt látja urát! Azonban hirtelen felocsudott, megtépte ruháit és kiabált férjére: Oh, te gonosz ember, paráználkodni jöttél, én pedig csak azért hivattalak, hogy próbára tegyelek! A közben a vén asszony elfutott. A férfi pedig könyörgött feleségének, mondván: Ne gondolj rólam rosszat, bizony én is megrémültem, midőn saját házamba vezettek. De amaz kiabálta: Nem igaz, mert ha más ház volna, akkor is elmentél volna! Végre megengesztelte ajándékokkal és csak úgy fogadta be őt a nő a házba . . .[1]

[1] A Gesta Romanorum-ban szintén megvan e mese: De inenecrabili dolo vetularum (a vénasszonyok istentelen csalfaságáról), l. Gesta Rom. ed. H. Oesterley (Berlin. 1872) p. 325 no. 28 (27), azonban hiányzik a vége, hogy a férj hazatér és

Érdekes és tanulságos mese ez és kicsi volta mellett is fordulatokban gazdag. A női csalárdság dupla módon is nyilvánvaló benne; nem tudjuk, az úri nő furfangosabb-e vagy a vén banya. Az egészen felismerhetetlen az indiai colorit, mert a leánynak kutyává való állítólagos átváltozása — mi volna ez egyéb, mint a hires indiai metempsychosis? Joggal emeli ki GRISEBACH a tárgynak khinai, tehát legelső változatánál, hogy legjellemzőbb benne a lélekvándorlás tana. Semmiféle nyugati változatban — pedig ezek száma légió — nem szerepel többé a lélekvándorlás tana, és ezzel birtokunkban van egy argumentummal több arra nézve, hogy a héber Syntipas-mesekör minden más irodalomnál közelebb áll az elveszett indiai eredetihez, a mit különben már kiemeltek,[1] többek közt HEINRICH[2] is. A mi már most mesénknek a hűtlen asszony irodalmának köréhez való hozzátartozását illeti, figyelnünk kell több megegyező vonásra. A férfi és nő a halálon túlra is kölcsönösen hűséget esküsznek egymásnak; ezt az esküt csak a nő szegi meg mihamarabb. A férfi kereskedő, tehát utazik: reminiscentia az indiai, illetőleg khinai eredetire, a hol a férfi nem ugyan vándorkereskedő, de vándortudós. A nő nem a holt, hanem a távollevő férj iránt hűtelen; de a mint a holt férj holttestétől nem megy el, úgy olvassuk viszont a mi mesénkben, hogy a nő nem mozdul a házból. Legcsattanósabb azonban a végkifejlés; a főbb változatokat az jellemzi, hogya a nő még akkor is, midőn a hűtlensége nyilvánvaló, még segít magán, sőt egyet forgat és a férjre jár rá a rúd. Ebben a Syntipas-féle mesében ez teljesen sikerül az asszonynak, a mi mind nagyon szép és nincsen minden humor nélkül, csak — a morál sántít. Mert joggal emelték ki e tárgynak kutatói, köztük HEINRICH is, hogy szemben az erkölcstelen Petroniusszal, a szellemeskedő Voltaire-rel és Lafontaine-nel és egyálta-

még ő neki kell bocsánatot kérnie. Épp úgy hiányzik e végkifejlődés a magyar fordításban is (Gesta Rom. fordította Haller János, kiadta Katona Lajos, Régi Magyar Könyvtár XXVIII. rész, 160. l.: A síró ebecske). E motivum párhuzamos irodalmát l. Oesterley-nél, 716. l., többek közt belejátszik e motivum két szent elbeszélésbe is: Codex Apocryphus Novi Testamenti ed. Fabricius p. 183 és Evang. Apocr. ed. Tischendorf, 1853, p. 183. A héber Syntipas-féle mesében voltaképen két motivum folyt össze: a síró ebecske, férj és feleségnek váratlan találkozása. Ez utóbbi motivum számos változatait a világirodalomban l. Landau-nál, Die Quellen des Dekameron, 2. kiadás, Stuttgart, 1884, 87. l. Éppen a két motivumnak összeállítása teszi ki azt a jellemző vonást, melynél fogva nézetem szerint e mesét az özvegyasszony meséje mellé lehet analogiául állitani.

[1] M. Landau, Quellen des Dekameron, 28. l. k.

[2] Heinrich, a „Poncianus Históriája" bevezetésében (Régi Magyar Könyvtár, V. kötet, Budapest, 1898) 24. l.: „a fönmaradt változatok közül a legrégibbek egyike". — A műről l. BINDER J. birálatát Phil. Közlöny XXII. 919—922. l.

lában a franciákkal, valamint sok más földolgozással, a keleti legrégibb változatokban igen komoly hang és fenséges morál vonul végig; ezt nem szabad szem elől tévesztenünk, midőn az egyes változatok értékét mérlegeljük.

Dr. Krausz Sámuel.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

A barlangi cseppkőképződmények szerepe az Erdélyi Érczhegység népének gyógyászatában.

Barlangkutatásaim közben 1878-tól kezdve az erdélyi Érczhegység valamint a Ruska Pojana és a déli Kápátok mészkőövében több helyen volt alkalmam a nép babonás hiedelmét a barlangképződéseknél megfigyelni.

A barlangokban háromféle képződés keletkezvén mindenikről más a hiedelem is. Így:

1. A barlangok talapzatain feltornyosuló oszlopos alakzatokat, a tudományos terminologia *stalagmit*-jeit legtöbbször elátkozott, az ördög hatalmába került bűnös emberek megkövesült maradványainak tartják. Minél nagyobb a *stalagmit*, annál bizonyosabb, hogy ilyen szerencsétlenekre emlékezteti a babonás népet. A lehullott cseppkövesedések, vagy a kemény burkolatot képező mészsintér szerintük *embercsontok* s emberi testrészek megkövesülése.

2. A barlangok falán lassan szétterülő vékony vízrétegek elpárolgása után pépszerű tömegként kicsapodó mészüledék, sűrűbb vagy hígabb mivolta szerint, *mésztej* nevet visel a legtöbb helyen. Ezt a nép levájja s hűléses tagjaira keni, vagy vízben oldva, szemvíznek, sebmosónak használja, a mire tényleg hatásos is, hisz az orvosi tudomány szintén igénybe veszi a mészoldatot.

3. A barlangok boltozatáról lecsüngő cseppkövek (stalactitek) különös becsben állnak a hegyi nép előtt s néha messzeföldről elvándorolnak azokért. Főleg az egészen friss, még vizet csepegtető csapos csöves alakzatokat keresik s ezeket *kecskecsecsnek* (capra cice) is nevezik.

Ha akár boszorkány bántotta közvetlenül a tehén kecze-tölgyét, akár az alkonyat-lappantyú (Capriniulgus vulgaris), mint a boszorkány küldöttje környékezte meg a tejelő állatot, legbiztosabb ellenszer minden esetben ez a friss cseppkőképződés. Ezzel, holmi istenes fohászkodások között, elég a roszszul tejelő vagy szenvedő állat emlőit megérinteni, s azonnal elmulik a baj.

Innen van az, hogy a látogatott barlangokban ritkán találunk friss cseppkövesedéseket, mert a pásztorok s kuruzsolók okkal-móddal elemelik azokat. A levétel rendesen titokban, észrevétlenül történik, mert csak így lehet kellő foganata.

A népmedicinában szerepel még, de már ritkábban, mert nem is oly gyakori s kevésbbé ismeretes, a *barlanggyöngy* is. Ez állandóbb és jentékenyebb vízlecsurgások alatt, oly helyeken képződik, hol a talapzat mészkérgülete lépcsőzetes medenczék alakjában formálódott ki. A fokozatosan alácsurgó víztömeg a természetes medenczék párkányzatából darabokat tördel le. Azokat a vízzuhatagok ereje gyors forgásba hozván, csakhamar gömbölyűre, vagyis gyöngyalakúra csiszolja. Ilyen gyöngyöt, felfűzve a kisdedek nyakára illesztenek, mert a gonosz szellemeket bizton elűzi. Úgy látszik, a fognövesztésben is kedvező hatást tulajdonít a barlangi gyöngyöknek a néphit, sőt felnőttek is talizmánul hordják magukkal az erdélyi *Érczhegységben*, hol ezen észleleteimet gyűjtém.

Téglás Gábor.

Az istenfa.

Tolna-vármegye Sárközének református vallású lakosai egy igen illatos levelű, mintegy 60—70 cm. magasra felnövő bokros növényt, a *seprős sutát* hívják *istenfá*-nak. Még most is szokásos használatából következtethető, hogy régebben igen nagy szerepe lehetett a nép életében; ma már az egyre művelődő s minden babonát küszöbölő, józan gondolkozású sárközi nép körében lassanként homályosulnak, az emlékezetből, tudásból kivész a hozzá fűzött babonás hit vagy titokban lappang: egy-két nyilvános szereplésén kívül, csak az anyák adogatják titkos talizmánul bizonyos alkalmakkor gyermekeiknek. A mennyit össze tudtam szedni róla, közlöm a következőkben:

A növényt a botanikusok bizonyosan jól ismerik, de mivel a néprajzzal foglalkozók nem botanikusok is egyúttal, azt hiszem, hogy elsősorban helyes lesz, ha a növényt röviden leírom. Ez rendes évelő növény, olyan bokorrá lesz néhány év alatt, mint a levendula, rozmaring vagy zsálya; bokrosabb szálakat hajt, mint a rozmaring; levelei sajátságosan a szárból ecsetszerű csomócskákban nőnek ki, négy-öt ágra szétállnak; egy-egy ilyen levélcsomócskából újabb szár lesz, mely ismét levélcsomókat hajt, mígnem az egész bokor késő őszre meghozza virágait. A levelek alakja hosszú, hengerded és vékony, mint a kenderfonál s úgy látszik, mintha egy-egy levél egymásra rakott apró izecskékből volna összerakva. Ezek a levelek rendkívül illatosak, zölden vagy szárazan szétdörzsölve, átható illatot terjesztenek. Ha levelei lehullanak, az egész kóró olyan ágbogas seprűforma.

Régebben minden ház kiskertjében tenyésztették, ma már alig néhány házikertben találjuk. Tenyésztése többféle okból történt: ha a háznál meghalt valaki, az elhantolás után egy bokrot kiástak a kertből s az elhunyt sírhalma tetejére ültették; ez a szokás többnyire mai nap is megvan; a decsi és alsónyéki temető sírhantjain ott találjuk az *istenfát*, még pedig vagy a fejfa mögött közvetlenül, vagy oldalt melléje ültetve, néha egyszerre mindkét helyen; hasonlókép az őcsényi temető régebbi sírhantjainak egyedüli dísze a szépen faragott fejfák mellett.

Ugyancsak az *istenfát* használták és részben használják ma is illatterjesztő szerül a *ház*-ban, minden *ház* (a ház szobája) ajtaja mögött lóg egy *istenfa*, — ma már levendula vagy más illatos növénycsomó is — ha valaki, a házon kívül lévő személy, belép, a háziasszony az illatos száraz csomóból egy keveset markába tör, azután az illetőt körüljárva, a feje táján orra alatt összedörzsöli és csak azután köszönti — mindenesetre kellemes jó illatot gerjeszt a vendég körül. Erre a szokásra nézve — mely másutt is, más megyében is megvan — úgy emlékszem, hogy valamikor hallottam vagy olvastam, hogy régi országos rendeleten alapszik; sok helyen még most is megvan, hogy nyáron is alig, télen meg éppen nem szellőztetnek, a régi idők viskóiban meg általános rossz szokás volt. A rossz levegő beszívása nemcsak a házbeliekre volt ártalmas, hanem a házba lépő idegenre is, a ki számos betegség csiráit szívhatta magába ilyen bűzös helyiségben; ennek elkerülése végett rendelték volna el a XVIII. században egy országos pestis-járvány alkalmával, hogy minden házban illatos növényt tartsanak és ha idegen lép be, jó illatot gerjeszszenek. Vajjon igaz-e vagy nem? nem tudom.

Érdekes az *istenfához* kötött balhit, mely szerint annak *bátorító* tulajdonsága van s a *félelem* ellen hathatós bűvszer. Ez már a nők és anyák titka. Mikor a fiú vagy leánygyermek az iskolai vizsgára megy, leszakítanak egy zöld ágacskát és a gyermek az ingén belül keblén hordja; bátran tud felelni a vizsgán; a menyasszonynak, mikor esketőre megy, az öreg szüle egy ágat ád, hogy keblébe tegye, bátor lesz, ha a szentegyházba megy és a tiszteletes meg a násznép előtt elmondja a holtomiglan-holtáiglant. A nők, az öreg szülék *törvénybe menéskor* egy zöld vagy télen száraz ágat keblükbe dugnak, hogy a törvény előtt eszüknél maradva bátran tudjanak beszélni. Ezenkívül az élet bármily eseményénél, hol bátorságra van szükség, az *istenfa* mindig hathatós. Ezt a balhitet azonban szorgosan titkolják, sőt tagadják is és csupán a véletlen fedezheti fel az idegennek. Engem egy tanító jó barátom figyelmeztetett reá, ki az iskolás gyermekeknél vette észre; utóbb azután sikerült kitudnunk a menyasszonyi, meg a felnőtt női balhitet;

de ha a többi menyasszonyi babonaságok közt az istenfát is kérdeztem, ezt az egyetlent rendesen eltagadták, pedig jól tudtam, hogy az illető menyasszonynak ott volt keblében rejtve egy ágacska istenfa.

Néhányszor kérdeztem, vajjon az ajtófélre akasztott istenfa-csomót a kertből, vagy pedig a *temetőből* szakitották-e? Ha egyenes feleletet kapok, hogy a kertből való, akkor semmi különös fontossága sincs; ha pedig a temetőből valónak mondják, akkor bizonyosan valami mélyebb értelmű összefüggés volna köztük; ámde rendesen kitérő feleletet kaptam; vagy ezt: *a temetőben is van, de van a kertben is*, vagy pedig *nem tudom biz' én, honnan hozta ez vagy amaz* (a kit megneveztek), *nem én kötöttem föl;* ha aztán az illető véletlenül jelen volt, az visszatolta emerre; szóval nem tudtam meg egyszer sem.

Ez a titkolózás olyan, hogy vagy szégyellik megvallani babonás hitüket, vagy pedig mélyebben fekszik a dolog nyitja s az *istenfádat* átkozódással függhet valahogyan össze: annyi tény, hogy az *erő, bátorság bűvszere az istenfa.*

Ezt a csekélységet tudom az istenfáról, bizonyosnak látszik, hogy több is volt, vagy tán most is megvan, csakhogy mélyen titkolják.

Kovách Aladár.

Adalékok hazai szerbjeink néphitéhez.

(Első közlemény.)

a) *Babonák.*

A kígyó levedlett bőrét a kalap karimájára kell tenni: nem fáj az ember feje (Orlovát, Pancsova).

A kígyó fejét egy húszkrajczárossal le kell vágni, a húszkrajczárost azután szájába dugva el kell ásni. Egy hét után ha kiveszi az ember, ha túl is ad rajta, egy füttyentésre visszajő (Zsablya, Bács-Bodrogh-vm.).

Ha jégesős felhőt lát a nép közeledni, baltát, ásót, kapát, vasdarabot dob feléje abban a hitben, hogy a felhőt velük elvágja s így a jégeső elkerüli a vidéket (Temes-vm. déli részén).

A kit szemmel megvernek, annak a feje fáj, szédül és testileg teljesen kifáradt. A beteg friss vízzel telt poharat vesz elő és üszköt dob belé. Ha a parázs lemerül, szemmel verték meg, ha a víz felszinén marad, más baja van. Az előbbeni esetben ki kell inni a vizet s akkor meggyógyul. — A szemmel-verés egy másik gyógyitási módja, hogy kilencz különböző erdei fa belét összegyüjtik, vízbe teszik és a beteggel másnap napfelkelte előtt éhgyomorra megitatják (Temes-vm. déli r.).

Áldott állapotban levő nőnek tevét, majmot s egyéb ritka állatot megbámulnia nem szabad, mert rájuk fog gyermeke hasonlítani. Az ilyen nő, ha lakodalomba megy, jól megsózott kenyeret kap (Temes déli r.).

A ki nagyon szereti a baromfi lábait enni, sokat szokott hazudni (Temes-vm.).

A leányok András-nap előtt való estétől 24 óráig böjtölnek s András napján este lefekvéskor fejük alá kabátot, nadrágot (lopottat), ruhakefét, fésűt, tükröt tesznek azon hitben, hogy ezek megálmodtatják velük jövendőbelijeiket (Temes-vm. déli r., Baja).

Szilveszter éjjelén papirdarabkákra jól ismert férfiak neveit írják, tésztába gyúrják s éjféli időn az első harangozáskor forróvízbe dobják. A mely gombócz legelőbb száll fel, az abban megnevezett lesz a jövendőbeli. Ha több gombócz száll fel egyszerre, csukott szemmel kell egyet kivenni (Temes déli r.).

Hiszik, hogy ha férfi a szivárvány mögé kerül, nővé alakul át és viszont (Temes déli r.). — Ha a tyúk el kezd kukorikolni, abban a házban vagy meghal valaki vagy tűz üt ki. Ilyenkor a tyúk fejét levágják és átdobják a háztetőn, testének többi részét pedig elássák (Temes-vm.). — Ha a gyermek foga kiesik, egy darab kenyérbe teszik és a kutyának dobják a következő szavak kiséretében: „Add nekem a te erős fogadat, én od'adom az enyémet (Temes-vm.). — Ha az évben az ember (különösen gyermekek) legelőször esznek valamely gyümölcsből, a következőket mondják: „Reám a szentelt víz, papra a forró láz" („Na mene vodicze, na popu groznicza") (Temes déli r.).

Gyomorfájás ellen a következőképen cselekesznek. A kenyérnek a felső héját kereken levágják s reá két szál vékony gyertyácskát akként erősitenek meg, hogy négy helyen lehessen meggyujtani. A kenyérhéjat a gyertyácskákkal együtt a hasra teszik s egy nyilásánál megnedvesített agyagfazékkal leborítják. A fazék levegője elégvén, a gyertyák elalusznak s a has felhúzódik bele. Ezt több napon át gyakorolják éhgyomorral. A beteg utána jól beköti derekát és betakaródzik úgy, hogy megizzadjon. Az egész eljárást fazékrakásnak nevezik (Temes déli r.).

A háziasszony sohsem engedi, hogy a házba gubacsot hozzanak, mert azt tartja, hogy tyúkjai nem tojnak (Temes déli r.). — Ha leánynézőbe megy a legény, az asszony macskát dob reá ezen szavakkal: „Úgy ragadjon reád a leány, mint ez a macska". Ugyanezt teszik, ha marhát hajtanak a vásárra (Temes déli r.). — Ha a háznál macska mosakodik, vagy ha a kis gyermek söpör vagy négykézláb mászik, azt hiszik, vendég jő a házhoz. Ha a család valamely tagjára pók ereszkedik, hasonlót jelent (Temes déli r.).

A kis gyermeket nem szabad átlépni, mert nem nő meg, ha csak vissza nem lépjük. Gyermekes háznál le kell ülni, mert elviszszük a gyermek álmát. Ha a gyermeket megverik szemmel, tüzes szénre öntött vizet kell innia s vele meg kell homlokát mosni. Ha köhög, vasalóvasat izzasztanak, eczetet öntenek reá, a gyermek föléje hajol s lepedővel leteritik. Erősebb köhögés csak forró szamártejtől mulik el (Temes déli r.).

Ha valakinek folyton izzad a keze, varangyot tartson markában, míg meg nem döglik. Az izzadás elmulik. — Ha valamely házba tejet visznek, a gazd'asszony vizet tölt abba az edénybe, melyben hozták, hogy a tehén emlői el ne apadjanak. Este tejet nem szabad kivinni a házból, mert a tehén nem ad tejet. — Fecske-fészket lerontani vagy gólyatojást a fészekből kiszedni nem szabad, mert a család egyik tagja meghal (Temes déli r.).

Az olyan házból, melyben gyermek van, este a házból vagy udvarból a szomszédnak kölcsönözni vagy éppen adni semmit sem szabad, mert az adott tárgygyal elviszik a gyermek álmát. — Ha a gyermek éjjel nem bír aludni, a szomszéd házon függő koszorút (melyet szent Iván napján kora reggel szegeznek ki) alkonyatkor észrevétlenül el kell lopni s a bölcsőbe a gyermek feje alá tenni (Temes déli r.).

Ha valaki husvét első napja reggelén tojás fehérjével s a sövényben talált gombácskával megmosdik, szép lesz az arcza egész éven át. Mosakodás közben ezt mondják: „Legyen arczom olyan fehér, mint a tojás és olyan piros, mint a gombácska". — A babonás földmívesek szántóföldjük mellett halottat (!) elvinni nem engednek, mert elveri a jég abban az évben. Azt mondják, ha valaki pappal találkozik, feje fölött egy marék szalmát dobjon a pap után. Pappal találkozni halált jelent. — Ha nyúl vagy róka fut át a kocsi előtt, rossz hírt hallunk. — Ha valaki árpától akar megszabadulni, hunyorítson azzal a szemével háromszor a papra, vagy olyan deszkakerítésen, melyen lyuk van, háromszor nézzen át, minden átpillantás után köpjön át a lyukon s mondja: „Vagy én tőled, vagy te tőlem". — Elmulik, ha a kisujj körmével háromszor megkeresztezik s utána egy tört kancsó felső részén át háromszor a napba néznek. — Használ, ha a szemet egy rozsdás krajczárral megkeresztezik s azután a krajczárt észrevétlenül a szomszéd kútjának kávájára teszik. — Ha a marha trágyájából egy árpaszemet szednek ki s azzal a szemet háromszor gyengén megszurkálják s azután az árpaszemet a kútba dobják, hasonlóképen elvesz (Temes déli r.).

Ha valaki pállott szájú, fogja a macska farkát és háromszor húzza keresztül a száján. — Ha valaki a szerbek vagy oláhok közül nem bőjtöl szerdán és pénteken, azt hiszik, kiütéses lesz az arcza. — A parasztasszonyoknál szokás, hogy ha este a kútról vizet hoznak, abból a parázsra önte-

nek egy keveset, mert azt gondolják, hogy az este hozott vízzel a gonoszt is behozták a szobába. Mivel azt hiszik, a gonosz a víz felszinén van, azt öntik le (Temes déli r.).

Ha a gyermek sokat sír, azt mondják, szegek vannak a gyomrában. Ekkor az anya üres katlan alá tüzet rak s a gyermeket a katlanba helyezi s azután háromszor megkerüli a házat s a hozzátartozó földeket. — A gyermekek sírása megszűnik, ha valamely régi omladéknak egy lyukán háromszor keresztül bujtatják. — Ha a kis gyermeket a hideg leli, anyja keddi napon tojást vesz magához s azzal a varázslóhoz megy (bajati). Ott, míg a „baba" varázsol, láthatlanul leteszi a tojást és a gyermekkel eltávozik. A betegség ott marad a tojással együtt. — Ha a gyermeknek a feje fáj és sokat sír, azt mondják, molyok vannak a fejében. Ekkor a porból egy százlábút fognak s azt beleeresztik a gyermek orrába. Azt hiszik, hogy a százlábú belemegy az agyba, ott megöli a molyt és magától kijő (Temes déli r.).

Bellosics Bálint.

NÉPKÖLTÉSZET.

Népdalok.

1.

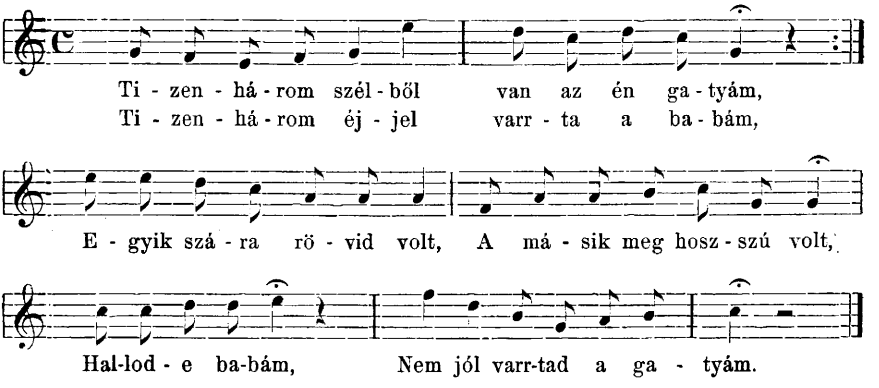

Tizenhárom szélből van az én gatyám,
Tizenhárom éjjel varrta a babám,
Sarkig ránczos a gatyám,
Ülj az ölembe babám,
Ülj az ölembe,
Kacsintsál a szemembe.

2.

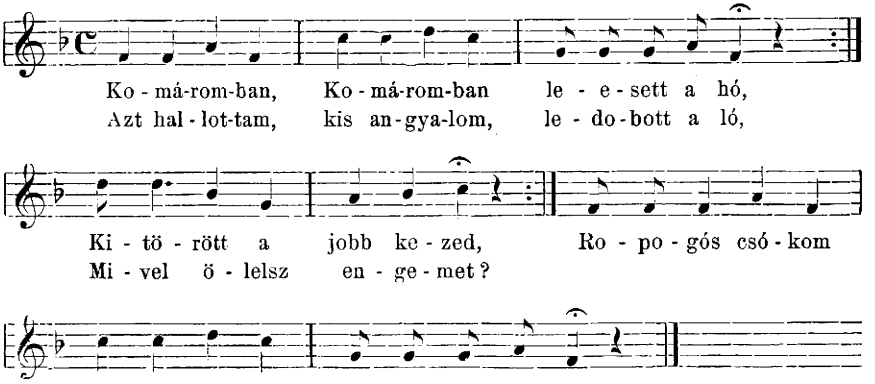

A bokodi faluvégen szól a muzsika.
Rakd a lábad, kis angyalom, ide, amoda,
Megpörgetlek kedvemre,
Válljon egészségedre,
Ropogós csókom
Rajtad ragyog, drága angyalom.

3.

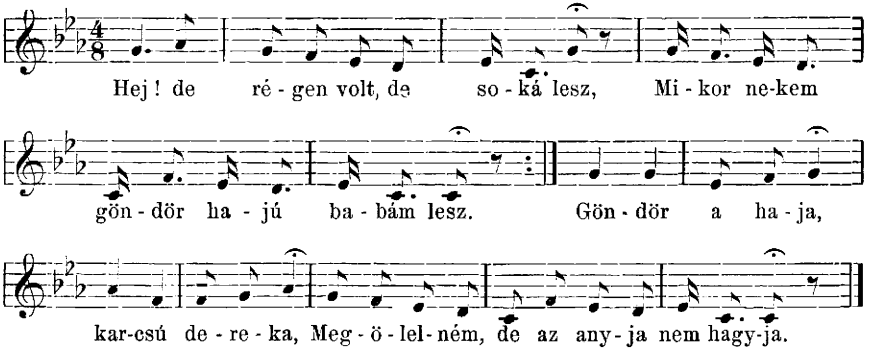

4.

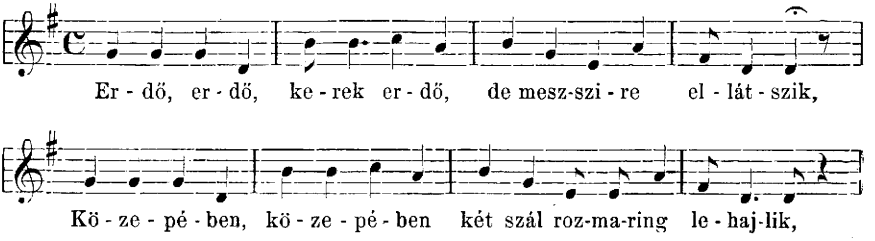

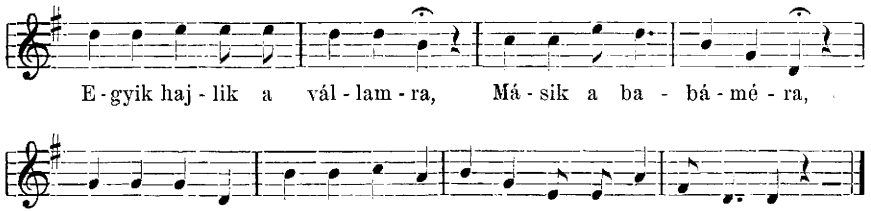

Beizentem, beizentem az igmándi jegyzőnek,
Ne írja be, ne írja be a nevemet előre.
De a jegyző azt mondja, három évre beírja,
Megállj jegyző, betyár jegyző, kezembe kerülsz valaha!

5.

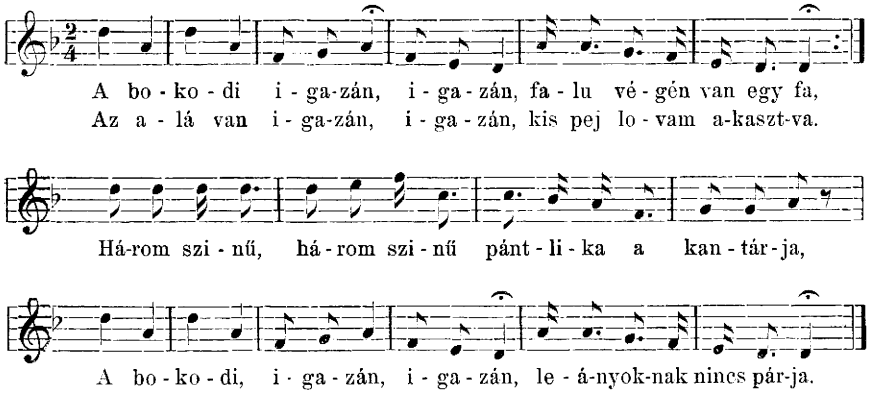

Lágy a kenyér, igazán, igazán, piritani nem lehet.
Gyenge a lány, igazán, igazán, férjhez adni nem lehet.
Meg kell kérni, meg kell kérni szépen az édes anyját,
Van-e kedve igazán, igazán férjhez adni a lányát?

(Bokod, Komárom-vármegye).

Lejegyezte: *Szabó Sándor.*

Névnapi köszöntés a Hegyhátról.

Vasmegye körmendi járásának úgynevezett Hegyhátvidék egyes községeiben szokásban van István és János köszöntése december 26 és 27-ikén. Korábban inkább fiatal legények szoktak a névnap előestéjén vagy a névnap reggelén olyan házakba menni, a hol István vagy János van. Jelenleg inkább 2—4, 10—12 éves gyermek végzi a köszöntést, a midőn az illető ház szobaajtaja előtt a következőket mondják énekelve:

Megjöttem én jó regvel, jó regvel,[1]
Istfán[2] köszöntésére.
Istfán[2] légy reménységben,
Köszöntlek egészségben.

Hogy megérted napodat, napodat,
Szűz szent pátronusodat,
Áldjad a Jezusodat.
Megváltó Krisztusodat.

A bubánatnak árja
Szivedet át ne járja,
Hanem inkább bezárja
Az Egeknek királya.

Fölvitessék mennyekbe
A szentek seregébe,
A szentek seregébe,
Az örök dicsőségbe.

Az Istennek áldása
Szálljon erre a házra;
A benne lakozókat
Inditsa föl vígságra.

Ezer gyertya gyujtassék,
Ezer mise mondassék,
Ezer áldás adassék,
A Jézus dicsértessék.

Ezután a szobába lépve mondják, de nem énekelve:

Hála legyen Istennek, hogy megérhettük ezt a mai szent napot. Adja meg az Úr Isten, hogy több számos éveket fris jó egészségben tölthesse és egész családjával boldogul élhessen. Dicsértessék a Jezus Krisztus!

Régebben a legényeket bor vagy pálinkával kinálták meg. A fiúkat megajándékozzák 1—2 krajczárral, aszalt vagy más gyümölcsesel, kalácsesal.

Közli: *Nagy József.*

IRODALOM.

Hansen, A. M.: *Landnâm i Norge.* Kristiania, 1904.

Mióta a germánok őshazáját Skandináviában szokás keresni, a svédek és norvégok a germánok őstörténetének kutatását bizonyos mértékben nemzeti tudománynak tekintik. Ez az oka, hogy mig máshol a történetirók a legrégibb irott kútfők kényelmesen megközelithető adalékainál rendszerint megállapodnak s a szavahihető történelem végső határaiul e kútfők nehezen ellenőrizhető mondavilágát jelölik meg, addig az emlitett skandináv népek legkiválóbb szellemei éber figyelemmel kutatják azokat a nyelvészeti, néprajzi régészeti, embertani és földrajzi nyomokat, a melyek segitségével ma már a szájhagyomány ködével eltakart ősidők történetét is meg lehet közeliteni. A svéd *Montelius* régészeti alapon a Kr. e. 3000-ik évig terjeszti ki a skandináv őstörténet chronologiáját, a norvég történetirás három kitünősége,

[1] vagy: jó estve; — [2] vagy: János; — [3] vagy: szép felvirradásodat.

A. *Munch*, Chr. *Keyser* és E. *Sars* pedig a Skandináviát benépesítő árják vándorlásaival és letelepedésével kezdik a hazai történetet.

Az kétségtelen, hogy e merész vállalkozók úttörő munkásságában néha nem a felhasznált adalék, hanem csak a geniálitás phosphoreskálása világit; de ez a ritka adomány utólag rendszerint nagy tudományos tőkének bizonyul, mert a geniális úttörők nyomán sorra megjelennek azok a hangyaszorgalmú munkások, a kik kevesebb elmeéllel, de fegyelmezettebb tudással kezdik a már feltárt világ útjait kiépíteni. Egy ilyen munkást látunk mi a norvég *Hansen* személyében is, a ki most a *helynevek* módszeres tanulmányozásának olyan meglepő eredményeit tárja elénk, a melyek Norvégia őstörténetébe épp úgy, vagy talán még jobban belevilágítanak, mint a régészet és embertan adalékai.

Már eddig is tudtuk, hogy a helynevekben nyoma van a germán törzsek vándorlásainak és telepedésének; de arra már Hansen tanít meg bennünket, hogy az ilyen nyomok esetleg visszanyulhatnak a népek őstörténelmébe is. Vizsgálatait a jelen esetben a dán és skandináv félszigetekre terjesztette ki. Az utóbbi déli norvég részén azt találta, hogy a legrégibb letelepedés emlékét a *-vin* és *-heim* helynév-képzők őrizték meg. Mivel a *-heim* jóval nagyobb területet ölel fel, egyszersmind későbbi eredetü is a *-vin*-nél. Ezeknél viszont fiatalabbak a *-stad*, *-land*, *-rud* és *-set* képzős nevek. A *-stad*-ok keletkezése a Kr. u. 800. év táján kezdődött s a lakosság ekkor még alig haladhatta meg az 50,000-et. A legrégibbnek jelzett *-vin*-ek idején a lakosság még igen csekély számú volt s mindig a legtermékenyebb és legkönnyebben művelhető területeket foglalta le. A *-heim*-ek már továbbterjeszkedést jeleznek, mert a *-vin*-ek körén kívül esnek. A legmesszebb menő terjeszkedés nyomát a viszonylag legfiatalabb *-rud*-ok árulják el, mert ezek már erdőirtást jelentenek. A félsziget svéd részeiben ugyanigy sorakoznak a *-leif*, *-löse*, *-inge*, *-heim*, *-vin*, *-sted* és *-rud*; Dániában a *-leif*, *-löse* és az *-inge* képzők állanak rendelkezésül, míg Jütlandban ezeken kívül még a *-heim* és a *-sted* is gyakran előfordul.

A mű második fejezetében *Hansen* a növények elterjedéséről számol be. Kiderült ugyanis, hogy körülbelül negyven növény csakis a *-vin*-ek és *-heim*-ek területén fordul elő. Ha tekintetbe veszszük azt, hogy e növények Közép-Európa ős-kulturterületeinek jellemző flórájához tartoznak, akkor mi is elfogadhatjuk a szerző ama véleményét, hogy az első norvég telepesek életviszonyaival ez a növényzet oly szorosan összefüggött, mint azokéval, a kik az emlitett ős-kulturterületen már földmivelők voltak.

Még meglepőbb az eredmény, mikor a régészeti leletekkel való egyeztetésre kerül a sor. Megtudjuk, hogy Dániában és Svédország vele szomszédos

déli részében kőkorszaki tárgyak csakis a *-leif*-ek, *-lőse*-ek és *-inge*-k területein kerültek napfényre; míg a *-heim*-ek és *-vin*-ek területein már a bronz is jelentkezik. Mivel tehát a bronz-kor kezdetét északon a Kr. e. 2000—1200 évek közt szokás elhelyezni, a *-heim*-ek és *-vin*-ek területét a bronzismerő jövevények Kr. e. 1200 táján már okvetlenül benépesítették. Jellemző, hogy Norvégiában a *-vin*-ek és *-heim*-ek területén a bronz szintén előfordul s így egészen nyilvánvaló, hogy e terület legrégibbnek jelzett telepesei már magukkal hozták. E telepesek, miként ezt az azonos helynév-képzők is bizonyítják, Svédország déli részeiből vándoroltak a szomszédos norvég területekre. Sőt a föntebb jelzett flóra még azt is kétségtelenné teszi, hogy ez a vándor nép, mely a bronz ismeretét Dánián és Svédországon át Közép-Európa felől hozta magával, ugyaninnen magával hozta a földmívelés ismeretét is. Ezt a bevándorlást *Hansen* úgy képzeli el, hogy a *-vin*-ek legrégibb norvég telepesei Kr. e. 1000—700 közt, a *-heim*-ek utánuk következő telepesei pedig 700—400 közt lephették el Skandinávia délnyugoti részét.

Mivel azonban a régészeti leletek azt is igazolják, hogy Skandinávia e részeinek már a bronz-kort megelőző kőkorszakban is voltak lakói, Hansen az embertani kutatások eredményeiből azt olvassa ki, hogy ezek az ős-barlanglakók már nem ájják, vagyis nem a Skandináviában később kialakult germánok ősei voltak. Viszont azt is elfogadhatónak tartja, hogy ez az idegen kerekfejű nép utóbb az árják germán, illetőleg norvég utódaival nyelvileg egészen összekeveredtek. A vérbeli keveredés már nem ment végbe rohamosan, mert hiszen az embertani kutatások szerint a norvégek közt ma is megkülönböztethető még egy kerekfejű barna és egy hosszúfejű szőke elem. Ebből aztán *Hansen* azt következteti, hogy az utóbbi csoport az árja jelleget őrizte meg, az első csoporban pedig annak az idegen fajú ősnépnek maradt embertani nyoma, a mely népet ő a *lappok*, vagy még inkább a svédekkel vérbelileg is összekeveredett *finnek* őseivel kell azonosítanunk.

Mivel az árják előtt szereplő kelta népnek északon nyomára akadni nem tudunk, a norvég helynevek közt pedig számos „*fin*“ és finn nyelvi jelleget sejtető szó is fordul elő: Hansen következtetései elől embertani tekintetben sem lehet a tudománynak elzárkóznia. Különösen nem lehet a mi őstörténelmünknek, a mely a finn-ugor népek északra való feltolatásának és elhelyezkedésének korával és körülményeivel behatóan még egyátalán nem fog lalkozott. Ha *Hansen* rendkivüli eredményeit értékük szerint mérlegelni óhajtjuk, akkor azzal is tisztában kell lennünk, hogy a mi népcsaládunk részéről csak akkor tudunk majd csak hasonló eredményeket felmutatni, ha kellő előmunkálatokkal rendelkeflünk. A mi keveset tudunk, azt csaknem kizárólag az összehasonlító nyelvészetnek köszönhetjük. Most pedig kiderült, hogy nyel-

vészeti úton is jóval többet elérhettünk volna, ha a szókincs gyűjtése és feldolgozása közben a népek vándorlásainak és letelepedésének érceknél maradandóbb emlékeiről, a *helynevekről* sem feledkeztünk volna meg.

*

Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie, einschliesslich Rassen- und Gesellschafts-Hygiene. Folyóirat a fajt és társadalmat és kölcsönös viszonyukat illető vizsgálódások, fentartásuk és fejlődésök biologiai feltételei, úgymint a fejlődéstan alapvető problémái számára. Kiadja az Archiv-Gesellschaft, Berlin, W. 62. Évenként 6 füzet, 40 ív, 20 márka

Ez új folyóirat három füzetét küldötte meg nekem a szerkesztő, dr. med. Alfred Ploetz (Schlachtensee bei Berlin, Victoriastrasse, 41.), közreműködésre való felhivás kiséretében. A néprajzzal tágabb értelemben rokon tudományok mind nagyobb tért foglalnak el a szakirodalomban. Az egyes disciplinák mind jobban differenciálódnak; a munkamegosztás újabb meg újabb organumokat teremt a legbehatóbb kutatás számára; viszont pedig a társadalmi emberről való tudásnak egyetemessége melletti egysége, a különböző ismeretköröknek egymásba vágása, érintkezései, vonatkozásai, az egységes világnézet biztositása szükségessé teszik a legmagasabb szempontok szerinti összefoglalást. Így ágaznak el az egyes szakok divergáló irányban s így konvergálnak ismét a különváltak egy magasabb czél és egység felé.

Ez az új archivum is egyrészt új irányokat jelöl, másrészt pedig több más külön fejlődött tudományt egyesit a legkomplikáltabb, de gyakorlatilag legjelentősebb tudomány, az emberi társadalom élettana számára. Ez a tudomány ugyanis rendkívül fontos nemcsak az emberi természet egyetemes megismerésének elméleti szempontjából, hanem a társadalmi kérdések gyakorlati megoldása tekintetéből is. A modern kormányzás összes ágai, a törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, köznevelés, közgazdaság el sem képzelhetők immár e tudomány alapigazságainak és eredményeinek érvényesítése nélkül. Még fokozódik ez a fontosság ott, a hol az általános szociologiai élettan különböző fajok biologiai faktoraival bonyolódik, mint nálunk. Pedig a közügyek intézői éppen nálunk ignorálják nemzetünknek, népeinknek szociologiai, földrajzi, természeti, faji stb. adottságait, reláczióit. Nagyon kivánatos volna tehát, hogy minél intenzivebben foglalkozzanak a társadalom tudományok azon irányaival, melyeknek eredményei értékesithetők sok tekintetben bomló társadalmi organizmusunk javára.

E folyóiratban sok tanulságot, eszmekeltést talál az ethnologus is. Ezért egyes füzeteit ismertetni fogom az „Ethnographiá"-ban. Ezúttal azonban be kell érnem az első füzet bő tartalmának felsorolásával:

A szerkesztőség üdvözli Weismannt és Haeckelt, a fejlődéstan és kiválási elmélet mestereit, születésük 70. évfordulója alkalmából. A. Ploetz, A faj és a társadalom fogalma. C. Correns, Kisérleti vizsgálódások a fajok keletkezéséről. W. Schallmayer, Kiválási elmélet, közegészség és elfajulás. R. Lendenfeld, Pearson vizsgálódásai a rokonsági hasonlóságot s a szellemi tulajdonságok öröklékenységét illetőleg. O. Ammon, A Halligen lakói s a néprajz némely kérdése. E. Rüdin, A homosexualitás szerepe a faj életfolyamatában. A Nordenholz, A társadalom mechanizmusa. R. Thurnwald, Hammurabi családi törvényhozásának fajbiologiai jelentőségéről. Ezenkívül 19 szakmunka kritikai ismertetése. *Dr. Herrmann Antal.*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A magyar nép művészete. *Malonyai* Dezső, az ismert nevü szépiró és műkritikus, egy nagyterjedelmű, összesen öt testes kötetre tervezett kiadványban a magyar nép művészetét szándékozik ismertetni. A minden izében néprajzi természetű vállalkozást Malonyai terjedelmes hirlapi felhivással vezette be (B. H. június. 9. szám). Ebből értesültünk mi is arról, hogy czélja ez: „Megkeresni hazánkban, a nép körében, lehetőleg mindazt, a miben fajunk szépérzéke — a meséiben, dalaiban, szokásaiban, sőt babonájában is kifejeződő költői érzésével kapcsolatosan — hamisítatlan eredetiségében a legjellemzőbben nyilvánul; fölkutatni a fajmagyar művészi alkotókedv ösztönszerű érvényesülésének kezdetleges próbálkozásaitól kezdve, el a már fejlettebb és jellemzően magyar motivumokig lehetőleg mindazt, a mi a multból (oly rohamosan veszőfélben) még megtalálható; menteni az elkallódástól, az elnemzetietlenedéstől azt, a mink van és így a nemzeti jelleg megőrzésében erősiteni, irányítani, fejleszteni fajunk alkotókedvét; megmutatni, bizonyítani és igazolni fajunk művészeti érzékének, rátermettségének és készségének tipikus eredetiségét, erejét, becsét s ezzel, közvetve és közvetlenül segíteni az üdvözítő nemzeti elem érvényesülését izlésünkben, művészetünkben és iparművészetünkben; gyarapítni a nemzeti önbizalmat, tanítani a magunk többrebecsülését és megbecsülését annak, a mi a miénk, gátat vetni az idegenből özönlő művészeti és iparművészeti métely elé: ez vállalkozásunk erkölcsi tartalma és czélja.

„Sorra vesszük — érdemes munkatársakat keresve, a hol ismereteim fogyatékosságát érzem — sorra vesszük hazánk összes magyarlakta részeit, annál tüzetesebben, mennél exponáltabb az illető vidék s röviden ismertetve

jellemezve az ott lakó népet, számot vetvén az esetleg idegen fajta szomszédság és keveredés hatásaival; leírjuk és képekben bemutatjuk templomát, temetőjét, házát, otthonát, kertjét, őt magát, ruhaviseletét, házi- és munkaeszközeit, megkeresve mindezekben azt, a mivel ösztönszerűleg és tudva szépérzését elégíti ki. Megkeressük, legalább is nyomozzuk ízlésének eredetét; kutatjuk szín- és formaérzésének természetét s irányát; sorraszedjük a magyar épités mintáit és a magyar díszítési elemeket. Különösen foglalkozunk a népi iparművészet magyar termékeivel, vizsgálva kitűzött czélunkhoz mérten a szövést, az agyag-, a fa-, csont-, bőr- és fémművességet, a hogy azt a nép még míveli. És tőle magától, a néptől kérjük magyarázását annak, hogy a mit csinál, miért csinálja úgy, a hogy csinálja s e közvetetlen forrásból szerzett, de minden naivságuk mellett is rendesen jellemző adatokat egészítjük ki a saját magyarázatainkkal".

Törekvését pedig így indokolja: „A művészetek históriájában világos kifejezésre jut az a jelenség, hogy a művészetek megújhodása és föllendülése mindig akkor vette kezdetét, a mikor a nemzeti sajátságok fölismerése, megbecsülése és érvényesítése révén a fajbeli elemek ősformái, illetve, érintetlenül megőrzött népi elemei vegyültek a magukat túlélt iskolai tradicziók közé. Nemzeti nyelvünk, poézisünk, egész irodalmunk, zenénk ott kezdi új és nagy jövőre hivatott életét, mondjuk ki, ott kezdi létezését, a mikor öntudatosan a néphez fordult fölfrissülésért, meggazdagodásért. Képzőművészetünk és ipari művészetünk a külföldi nemzetek versenyre buzdító hatása alatt eddigelé külföldről vette inspirácziói és egész formanyelvét s ebben eleve ott volt az a biztos veszedelem, hogy mi a versenyben csak vesztesek lehetünk. Művészetünkben hijja lesz az éltető fajbeli eredetiségnek. Ma már maga a külföld követeli tőlünk, hogy szellemi termelésünkben ne csak azt produkáljuk szüntelen, a mit tőle vettünk a kezdéshez kölcsön, de bizonyítsuk életképességünket, ha van, a saját magunk teremtő ösztönének és tudásunknak érvényesítésével. A regenerálás alapja adva vagyon. Népünk sok viszontagságai között és a gyorsan nivelláló modern kor sodrában sem veszítette még el művészeti őserejét; ha a viszonyok súlya alatt vergődve is, de alkot folyton; kincsei, a nemzeti művészet alapelemei és művészetünk nagy jövőjének forrásai megvannak, csak meg kell keresni, csak sürgősen kell megkeresni (mert veszti már a nép boldog jó kedvét, kénytelen szükségleteit és naiv fényűzéseit a gyáripar olcsóbb termékeivel kielégíteni) és be kell vinni minden művészi magyar holmit a nemzet közismeretébe és oda kell adni valamennyit a művészeteknek még idejekorán, hogy vegyék hasznát".

A teljes munka anyagát a következő öt kötetben óhajtja megosztani: I. *A nagy Alföld.* — II. *A Duna és Dráva köze; a kis Alföld.* — III. *A Felvidék.*

— IV. *Az északkeleti Hegyalja.* — V. *Erdély.* Az öt kötet hat év leforgása alatt kerül sajtó alá. Mivel először az Erdélyről szóló rész fog megjelenni, Malonyai (a kinek címe: Budapest, VII., Szabó József-utcza 23. sz.) már most kéri az erdélyi érdeklődőket, hogy jelezzék néhány sorban: „ha egy-egy eldugottabb, félreesőbb erdélyi vidéken is ismernek olyasmit, templomot, temetőt, házat. ruhaviseletet, iparművészeti holmit, a minek magyar eredetisége figyelmet érdemel".

*

Az esőcsinálás. Az idei nagy szárazság újabban már nyilvánosan is kezdte foglalkoztatni a babonás nép esőcsináló tudományát. E titkos mesterségben nemzetiségeink közt az oláhság jár legelől. Romániai fajrokonaiknak e tekintetben már az egyház is hathatósan segédkezett. Június hó 19-ikén (az ónaptár szerint 6-ikán) a metropolita teljes papi segédlettel körmenetet tartott s Bukarest főbb utczáin és terein meghordozta Szent Demeter múmiáját. A szabadban megtartott istentiszteleten a királyi család is jelen volt s végig hallgatta a nép esőt könyörgő énekét. Nálunk a kétségbeesés igen sok babonás cselekedetet hozott felszínre. Róluk csak a hírlapokból értesülünk, holott gyüjtőink igen helyesen cselekednének, ha a szomorú alkalmat megragadva e régi hagyományokra is kiterjesztenék figyelmüket. Eddig csak *Lázár* István nagyenyedi tanár küldött be hozzánk egy érdekes tudósítást. E tudósítás így hangzik:

„Mihálczfalva, alsófehér-vármegyei község, román lakosai a hónapokig tartó szárazságon elkeseredve végre f. hó első napjaiban összefogdosták a kakasokat, levitték a Küküllő vizéhez, farkuk négy legszebb tollát kitépték és varázs-mondások között víznek eresztették. Most hogy az esőzés megindult, ezt a jó eredményt a kakastoll-eresztés sikerének tulajdonítják".

A hírlapi közlések közül a következő két hír álljon itt mutatvány gyanánt:

„Ha az eső, a mi valószínűnek látszik, nagy területre terjedt ki s Marosvásárhely környékét sem kerülte el, úgy ott egy kis falu román lakossága nagy diadalt ül. Ugyanis a pópa indítványára megcsinálták a parasztok azt, hogy a toronyból leakasztották harangjukat s egy kútba eresztették, csakhogy a szárazság muljon el már. Most már a ki sokalja az esőt. az kérje meg a pópát, hogy vétesse ki a harangot a kútból, akkor talán ismét száraz idő lesz". (Arad és Vidéke. 1904. jun. 11. sz.)

„Szinte hihetetlen, hogy még községi elüljáróság is akadjon Magyarországon, a mely a babonának hódol. A biharmegyei Rózsafalva községről van szó, a melynek elüljárósága és képviselőtestülete úgy okoskodott, hogy a közigazgatáshoz, a közjó előmozdításához nem elégségesek a törvények és

szabályrendeletek, hanem szükség van a babona parancsára is. A rózsafalviak ugyanis, mint levelezőnk írja, a minap az egész országgal egyetemben esőért epedtek. S mivel az egek csatornái nem akartak megnyílni, a képviselőtestület gyűlést tartott, hogy mi volna a teendő? A biró azt indítványozta, hogy a harangot el kell süllyeszteni a kutba, akkor mindjárt megered az eső s az indítványt nagy lelkesedéssel határozattá is emelték. S aztán annak rendje és módja szerint, hivatalosan végre is hajtották a határozatot: a harangot levették a toronyból, beleeresztették a községi kútba és őröket állítottak mellé, hogy valaki el ne lopja . . . És íme! A hivatalos aktus után pár napra csakugyan jótevő eső szakadt a földre. A rózsafalviak most szentül meg vannak győződve, hogy azért esik az eső, mert az elüljáróság és a képviselőtestület ily bölcs intézkedést tett". (Budapesti Hirl. 1904. junius 14. szám.)

*

A lovak megbabonázásáról. Az árvamegyei Csaplovics-könyvtárban megvan *Cseh* Márton: Lovak orvossagos szep uj kőnyvetskéje czimű nyomtatvány (nyomt.: Lőcse 1676. Szabó R. M. K. I. 1198.). A könyvecske utolsó tiszta lapjára két babona van feljegyezve.

A kézírás után ítélve az adalék a XVII. század emlékei közé tartozik. A bejegyző tulajdonos a könyvecske elején ötször írta egymásután a még ma is fel-feltűnő latin rímes versecskét: *Hic liber est meus* . . ., de Nagy Ferencz uram, a hajdantai possessor az évet, a mikor birta e tulajdonát, nem tartotta szükségesnek feljegyezni.

A két feljegyzés közül az egyik teljesen jelentéktelen, a másik betűszerint így következik:

„Hogy az Ló jol fűson, és fris ligyen. Vegy az ollian Liankatul fonálat, mely migh nincsen 7 Esztendös, és azon fonálat Lónak Serinyében kössed, és ruhajabul egy kis dárábat, megh latot Serinsighit az Lonak probatum est. de az Lianka szüt (így!) mezitelenül fonnija megh".

Rexa Dezső.

Utalványczím: Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.
3019. cheque-számlájára.

Nyugtázások a jövő számban.

Feichtinger Győző,
pénztáros (VII., Aréna-út 15.).

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában megjelentek és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél (Budapest, IV. Ferenczieк-tere) kaphatók:

I. Magyar Néprajzi Könyvtár.

1. sz. **Bolgár Néphit.** Írta: *Strausz Adolf.* Budapest, 1897. Ára 8 korona.

II. Néprajzi Füzetek:

1. sz. *Munkácsi Bernát dr.*: **A magyar népies halászat műnyelve.**
2. sz. *Istvánffy Gyula*: **Palócz néprajzi tanulmányok.**
3. sz. *Nagy Géza*: **A szkithák nemzetisége.**
4. sz. *Sebestyén Gyula dr.*: **A székelyek neve és eredete.**
5. sz. *Alexics György dr.*: **Vadrózsapör.**
6. sz. *Krausz Sámuel dr.*: **Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.**
7. sz. *Huszka József*: **Tárgyi ethnografiánk őstörténeti vonatkozásai.**
8. sz. *Sebestyén Gyula dr.*: **Az avar-székely kapcsolat emlékei.**
9. *Galgóczy János*: **Ujabb sumir szószedet.**

Ára egy-egy füzetnek: egy korona; a kilencz füzet együtt hat korona.

A M. Nemzeti Múzeum
néprajzi tára
(IX., Csillag-utca 3., I. és II. emelet)

megtekinthető:

szerdán és szombaton 9—1 óráig

ingyen,

a többi hétköznapokon 9—1 óráig

személyenként **1 korona** belépődíjért.

A szakférfiakat kérjük, hogy az őrnél jelentkezzenek.

A Magyar Néprajzi Társaság
tiszti kara.

Védnök:
József cs. és kir. főherczeg Ő Fensége.

Tiszteletbeli elnök:
Kuun Géza gróf, dr.

Elnök:
Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum).

Alelnökök:
Munkácsi Bernát dr.
(VI., Gyár-u. 48.)

György Aladár
(Orsz. Statisztikai Hivatal).

Főtitkár:
Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemzeti Múzeum).

Titkár:
Herrmann Antal dr.
(I., Alagút-utcza 2.)

Pénztáros:
Feichtinger Győző.
(VII., Arena-út 15. sz.)

Ellenőr:
Mader Béla.
(Földmív. Minisztérium.)

Könyvtáros:
Bátky Zsigmond dr.
(IX., Csillag-u. 3.)

A Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagjai:

a) *Fővárosiak:*

Almásy György dr.
Alexics György dr
Balásy Dénes
Balassa József dr.
Balogh Pál
Baróti Lajos dr.
Borovszky Samu dr.
Esztegár László dr.
Fiók Károly dr.
Galgóczy János
Goldziher Ignác dr.
Gönczi Ferenc
Huszka József
Jancsó Benedek dr.
Katona Lajos dr.
Karácsonyi János dr.
Kovács Gyula dr.
Kováts László
Krausz Sámuel dr.
Kúnos Ignác dr.
Kurz Sámuel
Mahler Ede dr.
Margalits Ede dr.
Melich János dr.
Nagy Géza
Nagy Miklós
Pápay József
Patrubány Lukács dr.
Réthy László dr.
Semayer Vilibáld dr.
Solymossi Sándor dr.
Strausz Adolf
Szendrei János dr.
Szily Kálmán dr., min. tanácsos
Szinte Gábor
Tagányi Károly
Tolnai Vilmos dr.
Varjú Elemér
Vikár Béla
Zolnai Gyula dr.

b) *Vidékiek:*

Asbóth János
Bellosics Bálint
Erdélyi Pál dr.
Giesswein Sándor dr.
Istvánffy Gyula
Kada Elek
Kálmán Lajos
Kolumbán Samu
Lehoczky Tivadar
Posta Béla dr.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája.

XV. évfolyam. 7. füzet. 1904.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK:

DR. MUNKÁCSI BERNÁT ÉS DR. SEBESTYÉN GYULA

MELLÉKLET:

A M. NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI: DR. SEMAYER VILIBÁLD.

A társaságot illető pénzek egyszerűen a MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK, a fölszólalások és lakczímbejelentések pedig FEICHTINGER GYŐZŐ pénztároshoz (Bpest, VII., Arena-út 15. sz.) küldendők.

A folyóiratot illető küldemények MUNKÁCSI BERNÁT-hoz (Bpest, VI. ker., Gyár-u. 48. sz.) vagy SEBESTYÉN GYULÁ-hoz (M. Nemzeti Múzeum) küldendők. A társaság ügyviteléhez tartozó iratok a főtitkári hivatalnak (M. Nemz. Múzeum) czímezendők.

Előfizetési ára 6 kor. Belti ára 10 kor.

A tagoknak a tagdíj fejében jár.

Megjelenik július és augusztus kivételével minden hónapban.

BUDAPEST

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

TARTALOM.

Lap

Sebestyén Gyula: Rovás és rovásirás (VII.) 289
Krausz Sámuel: A hűtlen özvegy asszony irodalmáról (II.) 311

Néphit és népszokások:

Nagy János és *Kádár Géza*: „Fejér liliom . . .“ 314
Bellosics Bálint: Adalékok hazai szerbjeink néphitéhez (II.) 316
Richter M. István: Lakodalmi szokások a nyitramegyei német falvakban (I.) 318

Irodalom:

—*l.*—: Szongott Kristóf: Szamosujvár szab. kir. város monographiája . . 322
Hellebrandt Árpád: Néprajzi könyvészet 1903-ból (I). 324

Kisebb közlemények:

Munkácsi Bernát: † Smirnov Nikolajevics Iván 326
Sebestyén Gy.: Egy pogány magyar hymnus kudarcza a baseli congressuson 331
Rexa Dezső: Két népies szólásmód 332
K. S. és *E. J.*: Oláh vagy valach? 333
—*i.*: Medvetisztelet az ainóknál 345
—*i.*: Emberevő belga katonák 346

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője:

Dr. Almásy György: A kara-kirgizek ornamentikája (II.) 213
Sztripszky Hiador: A szabolcsi morotvák halászatából 233
Madarassy László: Népies gyógyászat a Kiskúnságból 241
Gönczy Miklós: Tövető kapa 247
Sebestyén Károly: Halotti deszka 247
Bátky Zs.: † Ratzel Frigyes 248
Könyvismertetés. *Bátky Zs.*: Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye 250

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészien kiállított *névre szóló* tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállításért járó 6 K. díjat az elnökség címére (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

Figyelmeztetés.

Az **Ethnographia** teljes IV—V. évfolyamát a Magyar Néprajzi Társaság 8 koronán, a III. évfolyam *utolsó* (VII—X. sz.), valamint a VI. évf. *első* füzetét 4 koronán *visszaváltja*, illetőleg ezen értékben a tagdíjba beszámítja. Ajánlatok *Feichtinger Győző* pénztároshoz (Budapest, VII., Arena-út 15. sz.) intézendők.

ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTIK:

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT és Dr. SEBESTYÉN GYULA.

XV. évf. 1904. szeptember 7. szám.

ROVÁS ÉS ROVÁSIRÁS.

(Hetedik közlemény.)

A germán runa története tényleg igazolja azt. hogy a kezdetlegesebb műveltségű kölcsönzők betűrovása akár ezer esztendővel is túlélhette a közvetített úton megismert s a közvetítők részéről utóbb más irányban fejlesztett phöniciai eredetű rovásirást. Figyelmünket tehát ki kell terjesztenünk azokra a keleti népekre is, a melyek a betűrovás titkaival szintén megismerkedhettek s ha a kölcsönzés esetleg csak rövid idejű kulturhatás eredménye volt, a kölcsönzött holmit épp oly önállóan megőrizhették, mint a runát rovó germánok.

A sémi művelődés körében szereplő írásrendszerek egytől-egyig phöniciai eredetűek. Az ó-héber irás legrégibb epigraphikai emlékein látható vonalvezetés (ductus) azonban elárulja, hogy a merev betűket metsző kés társaságában itt már a vonalakat lágyító ecset is korán szerepelni kezdett. A későbbi keletű makkabaeus érmek, az arábiai hymiári irás, a legrégibb észak-afrikai feliratok és az Európába átszármazott ókori középtenger-melléki irás viszont azt bizonyítják, hogy a nyilvános olvasó közönség még csak a metszett merev irásjeleket ismerte. A sémi népek később kialakuló írásrendszereit már kizárólag az ecset és nádtoll szolgálta, de a betűk formáin, különösen az érmeken látható betűk formáin, még mindig felismerhető a rovóeszközök párhuzamos használatának befolyása is. Ilyen a syr irás „estrangelo" nevű változata s részben az a változata is, melyet a nestorianusok egész Kelet-Szibériáig elterjesztettek. A rovás-jelleg még feltünőbben megmaradt azon a szintén phöniciai eredetű aramaeus íráson, a mely Mesopotamiában a babyloniai fogság előtt kialakult s így a hagyományos, sőt utóbb szentnek is tekintett héber irástól függetlenül irodalmi eszközzé válhatott. Az utóbbi Persiában szintén teret hódított; de azok az írásrendszerek, a melyek vele utóbb itt versenyre keltek, már egészen mentek voltak a rovott vonalak merevségétől.

A sémiekkel és árjákkal szomszédos közép-ázsiai törökség irástörténetére csak a legújabb időben derített fényt a tudomány. Kiderült, hogy Dél-Szibériában, az Altáji hegység és a Bajkál tó közti területen, különösen a Jenisszei felső folyásánál és a Szaján hegység lejtőin egy közép-ázsiai *türk* nevű ó-török nép, ennek délkeleti szomszédságában, Mongolország északi részében pedig egy *ujgur* nevű másik török nép a VI—IX. században nagy műveltségre tett szert és már irással is rendelkezett. Saját feliratos emlékeikből és a chinai évkönyvekből megtudtuk, hogy amazt a tőle északra és keletre lakó kirgizekkel való örökös harczok, az utóbbit pedig a chinaiakkal való ellenséges viszony nevelte erős hadi néppé. Az ujgurokat a chinai évkönyvek az előző évszázadokban is emlegetik. E nyilvántartásból derül ki, hogy e nép tulajdonképen egyenes utódja azoknak a keleti hiung-nuknak, a kiket az ellenük emelt óriási határfalak szomszédságából már az ó-kor végén nyugot felé szorítottak. A nyugoti kútfők viszont az I. század óta egy keleti turk népet emlegetnek, a melyet nekünk csakis az Altájin túl letelepedett közép-ázsiai türk nép harczias elődjeivel lehet azonosítanunk.

Utóbb ez a két hatalmas nép egymással is harczba keveredett. A hegemoniát végül az északi fél ragadta magához. A délkeleti félen lakó ujgurok a VII. században még török szomszédjaik alattvalói voltak, de 744 körül már önállóságra vergődtek. Birodalmuk fővárosa az Orkhon folyó melletti Kara-korum lett. A togus-ujgurok (kilencz-ujgurok) itt székelő khagánjai rendszerint China felé vezetik rettegett lovas hadseregeiket, a melyeknek élén birodalmukat Kelet-Turkesztánig, vagyis China nyugoti határáig sikerül utóbb kiterjeszteni. Száz éves uralmukat a kirgizek döntik meg. A togus-ujgurok ekkor délkeletre vonulnak s Kelet-Turkesztánban és ennek szomszédos területein újabb birodalmat alapítanak. A buddhismusnak és keresztyénségnek hódoló ujgurok nyugoti része a X. században mohamedánná lett és külön államot alkotott. E rész fővárosa Belasagun volt. Az itt székelő Ilek-fejedelmek aztán egész Bokharáig terjesztették birodalmukat.

Az ujgurok nyelvét egy VIII. századi kara-korumi feliratos kő s a Belasagunban 1068-ban irott *Kudatku Bilik* czimű terjedelmes codex XV. századi másolata őrizte meg.[1] Mivel bennünket inkább

[1] *Vámbéry*: Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Innsbruck 1870. — *Radloff*: Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bälasagun.

csak az irás érdekel, érdemes megtudnunk, hogy az ujgurokkal a keletre elvándorló nestorianus és mandaeus térítők a syr irás fejlett cursiv rendszerét ismertették meg. Mivel ennél alkalmasabb irásrendszert Közép-Ázsiában nem ismertek, az ujgurok irástudománya annyira hóditott, hogy Mongolországban elvonulásuk után is divatban maradt. sőt ha Klaproth forrásai megbizhatók, akkor ennek révén az ujgur nyelv még Dzsingisz-khán uralkodása idején is a hivatalos kanczellária nyelve maradt.[1] A mongolok számára csak a mongol-chinai uralkodóház alapitása idején, tehát a XIII. század második felében kezdtek irást teremteni. Az eredmény némi huzavona után az lett, hogy itt is a chinai módra felülről lefelé vezetett syr-ujgur irást alakitották át nemzeti irásrendszerré. Utóbb ugyanezt az irásrendszert vették át a kalmükök és mandsuk is.

Azzal, hogy a VIII. századi kara-korumi felirat betűinek eredetét meg tudjuk jelölni, az ujgurok és ó-törökök irástörténete még nincs kimerítve. E két szomszédnép Mongolország északi részében már az V. század folyamán letelepedett s mivel Chinát az őseik ellen emelt falon át állandóan háborgatták, a chinai feljegyzések róluk igen gyakran megemlékeznek. E feljegyzésekből tudjuk meg, hogy a VI. század első felében az Altáji és Szaján hegyek vidékén egy *t'u-küe* (türk) nevű nép újabb államot alapitott s hatalmát nemcsak dél felé, hanem nyugot felé is messze kiterjesztette. Ezzel egyidejűleg az ujgurok szintén újra szervezkedtek. E népet a chinai kútfők *hui-ho* néven kezdik emlegetni s kiemelik, hogy ők a régi hiung-nuk utódai. Az ó-törökökkel azonos t'u-küe népről az egyik egykorú VI. századi kútfő azt is állitja, hogy „*nincs irásuk* (t. i. olyan mint a chinaiaknak), *hanem ha szerződést kötnek, bevágásokat csinálnak fatáblácskákra.*“[2] A T'ang-dynastia VI. századi évkönyveiben viszont az olvasható, hogy a t'u-küe nép irásának betűi „a *hu* nép irásának betűivel azonosak.“ Mivel az előző századok chinai forrásaiban a hu a hiung-nuk utódai közt szerepel, e név mögött az ujgurokat kell keresnünk. És hogy tényleg az ujgurokról van szó, kiderül azokból a másik, VI. szintén századi chinai évkönyvekből, a melyek az északi dynastiák történetében meg-

I. Theil. St. Petersburg, 1891. — V. ö. G. *Schlegel*: Die chinesiche Inschrift auf dem uigurischen Denkmal in Kara Balgassun. (Memomoires de la Société Finno-Ougrienne. IX.) Helsingfors, 1896. 58—60. l.

[1] Die Sprache und Schrift der Uiguren. 58—60. l.

[2] Stan. *Julien*: Documents historiques sur les Tou-kioue. (Journal Asiatique. VI. évfoly. III. köt. 1864. 351. l.).

említik, hogy Kao-csangban (az ujgurok Hami nevű földjén) a chinai íráson kívül a hu irás is divatban van.[1]

Ebből az világlik ki, hogy az ó-török nép fára rovott irása azonos volt azzal az ős-ujgur irással, a melyet az ujgurok a chinai nyelv és irás megismerése után sem mellőztek el. A syr irás azonban ezt a régi örökséget utóbb egészen kiszorította; de nem tüntethette el azokat a nyelvi emlékeket, a melyekből pontosan megállapítható, hogy régen, az irás fogalmának kialakulása idején, úgy az ujguroknál, mint a vele szomszédos ó-törökségnél rovásirás volt divatban.

Az imént említett XI. századi ujgur nyelvemlék szerint *bičik* „irás, könyv", *bitiklik* „irástudás", *bitikči* „iró, titkár." Az alább tárgyalandó ó-török feliratos emlékek szerint *biti* „irni" (*bitidim* „én irtam"), *bitig* „irás" (*bitig taš* „irott kő, emlékkő), *bediz* „vésési munka", *bedizči* „kőfaragó". A mai altáji törökségnél *pičik* „irás, könyv", a keleti csagatájoknál *bitmek* „irni", *peček* „jegy", *petek* „levél", a jakutoknál *bit* „megjelölés", *bižik* „diszités, czifrázás". Vámbéry szerint e szócsalád gyöke *bit*, *bet*, *bič*, *beč* egyaránt *metszést*, *bevágást* jelent, a miből aztán igen helyesen azt következteti, hogy az ó-törökség irást jelentő *bitik*, *betik* stb. szavának eredetileg „metszés, rovás" jelentése volt.[2] Azt hiszem, e nyelvtörténeti következtetést még támogatja az is, hogy az ujgurok a *bičik* iró-eszközét, a kést, *biček*, *bičak* néven nevezték.

A VI. századi telerovott fatáblácskák természetesen épp úgy elpusztultak, mint a phöniciaiak, pelasgok, etruskok, görögök, italok és germánok minden e nemű legrégibb emlékei. Csakhogy az újabb kutatások kideritették, hogy az altáji ó-törökség egyszersmind osztályosa volt az említett régi népek más irányban megnyilatkozó szerencséjének is. Egész tömege került elő ugyanis ama feliratos köveknek, a melyek ma már világraszóló emlékei az ó-törökség VII—VIII. századi hősiességének és magasfokú műveltségének.

Az első kövek felfedezésének dicsősége Messerschmidt Dániel Gottlieb nevéhez fűződik. Ez a danzigi fiatal természettudós ugyanis részt vett abban az expeditióban, a melyet Nagy Péter orosz czár 1720-ban indított Közép-Ázsia felkutatására. Midőn e tudós 1722 elején az Altáji északi lejtője mentén a Szaján-hegységen áttörő

[1] *Bitsurin* orosz ford. alapján *Radloff* i. m. LXXXIV. l.

[2] *Vámbéry*: Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes. Leipzig, 1879. 269—270. l. — U. a.: Uig. Sprachmonumente. 212. l.

Jenisszei folyó vidékéhez elérkezett, Abakan táján Strahlenberg és egy Schulman Károly nevű 15 éves svéd rajzoló társaságában kutatott. Egy kilovaglás alkalmával bukkant aztán rá arra az utóbb VII. századinak bizonyult uibati, vagy tsirkovi feliratos emlékkőre, a melyet ifjú társával hiven lerajzoltatott. E felfedezésről először Strahlenberg adott hirt 1726-ban megjelent franczia nyelvű Abulgasi-fordításában.[1] Négy év mulva az expeditio eredményéről beszámoló német nyelvű művében, a felfedezés történetét is részletezve, kiadta az először felfedezett emlékkő rajzát, valamint azét az egyidejűleg felfedezett csészetartó szoborét is, a melynek hátlapján szintén látható egy elmosódott ó-török felirat.[2] Később e rajzok sokfelé megjelentek s közismertté tették a „szibériai runák"-nak elnevezett irásjegyeket. Mi a 98—99. sz. ábrán látható két rajzot I. R. Aspelin archaeologiai füzetéből vettük át.[3]

98. Az először felfedezett VII. századi ó-török felirat.

A későbbi dél-szibériai orosz utazók kideritették, hogy a Jenisszei felső folyása körül több ilyen feliratos kő is található. Utóbb pedig a Jenisszei vízválasztóján áthaladva, azzal lepték meg az érdeklődőket, hogy Mongolország északi részén az Orkhon folyó vidéke szintén gazdag ilyen emlékekben. A gyorsan felszaporodó leletek eredetének és tartalmának titkát azonban senkinek sem sikerült megfejteni. A meddő kisérletezés daczára a helsingforsi finn régészeti társaság 1887-ben egy tudományos expeditiót szervezett a dél-szibériai feliratok újból való megvizsgálására. E munkálatok eredményét a társaság egy műmellékletekkel is ellátott nagyivrétű kötetben 1889-ben tette közzé.[4] Mivel ebben az évben N. M. Jadrinzew orosz utazó fel-

[1] L'Histoire Généalogique des Tartares, a Leyde 1726. 143. l.

[2] Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia. Stockholm, 1730. 409—411. l. II., V. és XII. tábla.

[3] Antiquités du Nord Finno-Ougrien. I. Livr. Ages de la pierre et du bronze. Helsingfors, St. Petersbourg, Paris 1877. 73. l.

[4] Inscriptions de l'Iénissei recueillies et publiées par la Société Finlandaise

fedezte a Koso-Zaidam melletti Kül-Tegin-emlék rendkivül terjedelmes feliratait, a helsingforsi finn-ugor társaság egy újabb expeditiót szervezett s 1893-ban díszesen kiadta Dr. A. Heikel orkhon-vidéki kutatásainak eredményeit.[1] Ezzel egyidejűleg az orosz császári akadémia szintén szervezett egy expeditiót s Radloff Vilmos fáradhatlan utitársa, Dr. Klementz támogatásával 1892-ben már megkezdte a mongolországi emlékek pazar fényű atlasának kiadását.[2]

Az egymással feltünően versenyző finn és orosz tudományos körök megkezdett nagyarányú munkássága még be sem fejeződött, midőn a szomszédos Dániából váratlanul hire érkezett annak, hogy Thomsen Vilmos, a kopenhágai egyetem kitünő tanára megfejtette a feliratokat. Eredményeit egy előzetes jelentésben a dán akadémiának 1893 deczember 15-ikén mutatta be.[3] Mióta Grotefend az ékiratokat megfejtette, e jelentésnél nagyobb esemény nem volt az epigraphika és nyelvészet történetében. Különösen nagyjelentőségű a mi urál-altáji nyel-

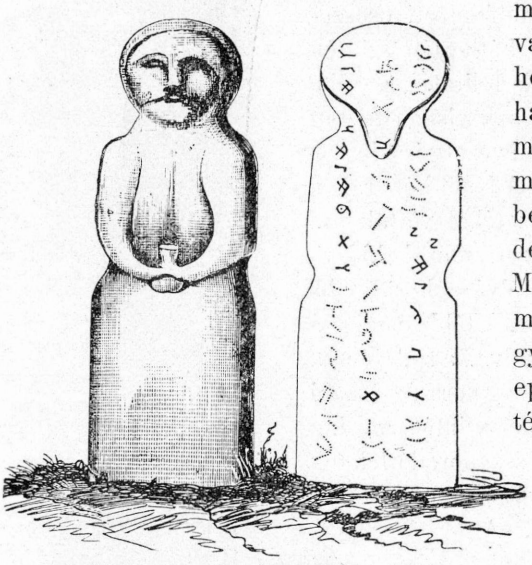

99. Feliratos csészetartó-szobor Abakan vidékéről.

d'Archeologie. Helsingfors, 1889. — E mű terjedelmes bevezetésében *Aspelin* a felfedezések történetét részletesen ismerteti. Itt említjük meg, hogy a kiadvány pótléka gyanánt néhány újabb lelet szövegével kapcsolatban O. *Donner* 1892-ben egy szótárt adott ki (Wörterverzeichniss zu den Inscr. de l'Iénissei. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. IV.).

[1] Inscriptions de l'Orchon recuillies par l'expédition finnoise 1090. et publiées par la Société Finno-Ougrienne. Helsingfors, 1893.

[2] Atlas der Alterthümer der Mongolei. Im Aufrage der Kaiserl. Akademie herausgegeben von Dr. W. *Radloff*. I. Lieferung. St. Petersburg, 1892. (A II. közlés 1893-ban, a III. pedig 1896-ban jelent meg.)

[3] *Thomsen*: Déchiffrement des inscriptions de l'Orchon et de l'Iénisséi. Notice préliminaire. Extrait du Bulletin de l'Académie Royale des Sciences et Lettres de Danemark pour l'année 1903. (285—299. l.) Kopenhága, 1894. (Ismertette *Simonyi* Zsigmond: Esemény az urálaltáji nyelvészet terén. Nyelvtud. Közlemények, 1894. I. füzet.)

vészetünkre nézve, mert a másfélszáz éves találgatás után most kiderült, hogy az Orkhon és Jenisszei vidékén talált emlékeken VII—VIII. századi *ó-török* szövegek maradtak reánk.

Az előmunkálatok meddőségét az idézte elő, hogy a kutatók az írásjegyek jelentését összehasonlító úton akarták megállapítani. Azzal azonban a chinai kútfők följegyzései alapján sikerült tisztába jönni, hogy az emlékeknek a chinaiakkal gyakran harczoló altáji- és szajánvidéki törökségtől kell származniok. Ezt most újabban az is megerősitette, hogy a Kül-Tegin-emlék chinai szövege G. Schlegel 1892-ben megjelent magyarázatai szerint 733-ból való s egy *tu-kiue* nevű ó-török népre vonatkozik.[1]

Thomsen tehát egyenesen a betűk értékének megállapításához fogott. Abból, hogy összesen 38 jegyet lehet megkülönböztetni, azt következtette, hogy nem egyszerű betű-irással, hanem vagy szótagirással, vagy pedig olyan szövevényes irásrendszerrel van dolgunk, a melyben a szavak hangjainak jelzése a hangok helyzete szerint változhatik. Ebben megállapodva, a magánhangzók és mássalhangzók jegyeinek külön csoportositását kisérlette meg. Itt az volt helyes kiindulási pontja, hogy ha két azonos jegy közt egy harmadik szerepel, akkor a két szélső már nem a középső csoportjához tartozik (mert ha a két szélső jegy mássalhangzó, akkor a középső csakis magánhangzó lehet, vagy megfordítva). Igy aztán megállapitotta, hogy három jegy magánhangzót jelent. Rájött továbbá, hogy e jegyek a szavakban nem vegyesen fordulnak elő, a mi azt jelentette, hogy a feliratok nyelvének a hang-illeszkedés, vocalharmonia is sajátsága volt. Megfigyelte azt is, hogy a szavak magánhangzói néha elhagyatnak, hogy némely jegy csak bizonyos magánhangzó kiséretében fordul elő, más jegyek egymással rokon hangokat, ismét mások kezdő hangokat, zárhangokat, orrhangokat és mássalhangzó-csoportokat tolmácsolnak.

E tájékozódás után Thomsen olyan török szókat kezdett a szavak szerint tagolt (kettős pontokkal elkülönített) jegyekre alkalmazni, a melyeknek a chinai szöveg utalása szerint gyakran elő kellett fordulniok. Hosszú kisérletezés után tényleg sikerült a szöveg *tängri* „ég", *kül-tigin* (az emlegetett fejedelem neve) és a *türk* „török" szavait felfedezni. Az igy nyert betűk segitségével aztán kezdett meg-

[1] La Stèle funéraire du Teghin Giogh. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. III.) Helsingfors, 1892.

szólaltatni már olyan török szavakat is, a melyekből egy-egy újabb jegy értéke pattant ki. Ily módon végül megkapta az egész betűsort és kiderítette a betűk alkalmazásának rendszerét.

Thomsen előzetes jelentésének eredményeit Radloff mint elsőrendű turcologus azonnal érvényesítette, mert a következő év elején már megkezdte a finn kiadványokban és a saját atlasában megjelent másolatok szövegének, phonetikus átírásának és német fordításának tüzetes kiadását.[1] Thomsen, a ki egyelőre csak a terjedelmesebb orkhoni feliratok megfejtésére és rendszeres magyarázatára vállalkozott, művével csak 1896-ban készült el.[2]

A mellékelt 100. sz. táblázaton bemutatjuk a megfejtett ó-török írásjegyeket úgy, a hogy Thomsen hangtani értékük és az addig ismert orkhoni és jenisszei változatok jelzésével közzétette.

Már első pillanatra is észrevehető, hogy ebben az írásrendszerben a magánhangzóknak kettős jelentése van, a mássalhangzók túlnyomó többségének jelzésére viszont két, sőt több jegy is rendelkezésül áll. Ez a visszás arány abból folyólag támadt, hogy az ó-török írás a magánhangzók jelzését lehetőleg kerüli, a mássalhangzók kettős jegyeivel pedig azt akarta elérni, hogy velük a szomszédos magánhangzókat is jelezni tudja. Ez az írásrendszer tehát egyrészt a tiszta mássalhangzós írás, másrészt a tiszta szótag-írás köreit érinti.

A magánhangzók közül az *a-e* jegyét a szók elejéről és a mássalhangzók közül többnyire elhagyták, míg a szók végén mindig kiiratott. Az *i-y* jegyét az első szótagban mindig kiírták, a következőkből azonban már gyakran el is hagyták. Ha vele szó kezdődik, akkor nemcsak *i*-t és *y*-t, hanem *e*-t is jelenthet. A labiális *o-u* és *ő-ü* minden szótagban szerepelt, kivéve a *q*-val jelzett két *k* mássalhangzót, a melyek mögül mindig elhagyatott. Sőt előttük is csak akkor szokott néha kiiratni, ha e magánhangzókkal szót kezdettek. A kettős jegyű mássalhang egyik sorozata (az, a melyet Thomsen kis 1-sel jelölt

[1] Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. I. Lieferung. St. Petersburg, 1894. — A teljes I. kötet az elhamarkodott első füzet hibáinak helyreigazításával 1895-ben jelent meg. — Neue Folge. Nebst einer Abhandlung von W. *Barthold*: Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften. St. Petersburg, 1897. — Zweite Folge. W. *Radloff*: Die Inschrift der Tonjukuk. Fr. *Hirth*: Nachworte zur Inschrift der Tonjukuk. W. *Barthold*: Die alttürkischen Inschriften und die arabischen Quellen. St.-Petersbourg, 1899.

[2] Inscriptions de l'Orchon. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. V.) Helsingfors, 1896.

meg) a mély gutturális magánhangzók, a másik (kis 2-sel megjelölt) sorozat pedig a magas palatális magánhangzók előtt és után iratott.[1] Ha most tekintetbe vesszük azt, hogy az ó-török nyelvben és a vele rokon tájnyelvekben a vocalharmonia teljes mértékben érvényesül, be

	Orkhoni változat	Jenisszei változatok		Orkhoni változat	Jenisszei változatok
a, ä (e)		„	*j²*		„ (P)
y (i), i		„	*i*		— (§ XXXVII)
o, u		„	*ń (ny)*		„
ö, ü		„	*n¹*		„
q (k¹)		„	*n²*		„
q (y előtt és után)		— (▷ XXXVII)	*m*		„
q (o, u előtt és után)			*r¹*		„
γ (g¹)			*r²*		„
k (k²)		„	*l (l¹)*		„
k (ö, ü előtt és után)			*l (l²)*		„
g (g²)		„	*č*		„
t¹			*ič*		?
t²		„	*s¹*		—
d¹		„ (⊙?◇?)	*s² (š)*		„
d²		„	*š*		
p		„	*z*		„
b¹		„ etc.	*nd*	⊙	⊙ ?
b²			*nč*		„
j¹		„	*ld*		— (XXXIII, XXXVII)

100. Az ó-török ábécze Thomsen megfejtése szerint.

kell látnunk, hogy az ó-török irás a magánhangzók gyakori elhagyása daczára is könnyen olvasható.

Az igy kibetűzött adalékoknak megmérhetetlen történeti, nyelvészeti és irástörténeti értékük van. A megszólaltatott kövekre rendszerint emléksorok vannak felvésve. A nagyobb terjedelmű szövegek

[1] A török hangzók osztályozására vonatkozólag l. *Radloff*: Phonetik der nördlichen Türksprachen. Leipzig, 1883.

az elhunyt khánok, államférfiak és hősök viselt dolgait beszélik el. A pontosan közölt adalékoknak és a chinai évkönyvek följegyzéseinek összevetéséből néha még az évszám is megállapítható. Így tudjuk meg, hogy a legrégibb délszibériai feliratok némelyike a VII. század második feléből származik, Tonjukuk, Kül-Tegin és Bilge-khán (Mekilien) emlékkövei pedig a 682—735 közti eseményeket beszélik el.

Ez a rövid időköz az ó-törökség fénykorát öleli fel. A chinai fenhatóság alól felszabaduló hős nép élére Ilteres-khán került (682—693), a ki a szomszéd népekre is kiterjesztett hatalmát kiskorú fiaira, Bilge-khánra és Kül-Teginre hagyta. Helyettük kezdetben nagybátyjuk, Modso és Tonjukuk, a később száműzött kitünő államférfiú, gyako-

škj̥möṅiṣṭiḷ̣ḳökl̥

101. Falra karczolt turfáni felirat.[1]

rolta az uralmat. Ezek a Jenisszei felső folyása körül lakó idegenfajú, de utóbb gyorsan eltörökösödő kirgizeket győzték le. Bilge-khán 716-tól 734-ig volt korlátlan úr s öcscse, a hős Kül-Tegin támogatásával meghódította a Jenisszei forrás-vidékén, az Orkhon és Szelenga folyók környékén lakó oguzok birtokát. Harczoltak a kirgizektől keletre lakó tunguzok és egyéb távoli népek ellen is. Midőn a két hős elhalt, a gyászoló népek közt az ujgur és a chinai szintén képviselve volt. Hatalmas sírköveiket chinai munkások faragták és látták el a türk és ujgur feliratokon kívül külön chinai szöveggel is.

Utódaik alatt az ó-törökség hatalma hanyatlani kezd. A keleti ujgurok 744-ben már önállósították magukat, de a következő század első felében megjelentek az északról előtörő kirgiz hordák s végleg

[1] Magyarul: „Megemlékezem bátyámról . . . n-ről“.

megdöntötték a türk és ujgur birodalmakat. A türk elem délnek vonult. Nyomát Mongolország délnyugoti részében, Turkesztánban és Turfánban néhány újabban felfedezett felirat-töredék jelzi.[1] Két falra karczolt szöveget Radloff közlése után mi is bemutatunk olvasóinknak (101—102. sz. ábra.)[1] Jelzik továbbá azok a nyelvtörténeti nyomok is, a melyekre a mai tájnyelvekben az elhagyott ország most tárgyalt feliratos emlékkövei vezetik rá a kutatót.

Radloff ebben az irányban máris messzemenő eredményeket ért el. Kimutatta, hogy a törökség a feliratok készítése előtt három nagy nyelvterületre tagozódott el. A *keleti török* tájnyelvek a művelődés útjára tért ujgur nyelv körül csoportosíthatók. A vele szomszédos

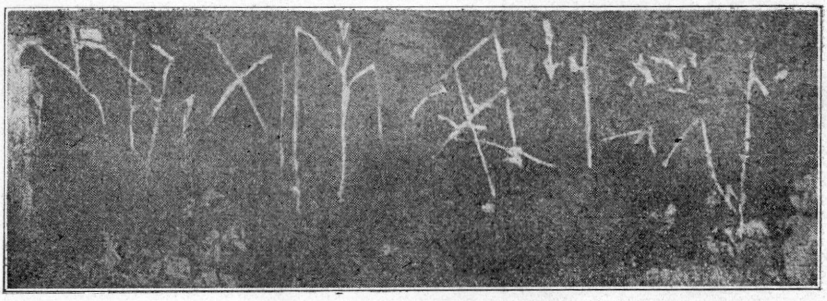

išarbṭiḍm

102. Falra karczolt turfáni iráspróba.[1]

tu-küe, türk vagy ó-török nyelv pedig a *közép török* nyelvek törzsökének tekinthető. A *nyugoti török* dialektusoknak eddig még került elő hasonló régiségű nyelvtörténeti emlékük. Ezért aztán Radloff nem is bocsátkozik történeti reconstructiókba. Nyelvi alapon felemlíti ugyan a cumanokat; de erről az oguznak és uznak is nevezett népről csak azt tudjuk, hogy a IX. századi ujgur-oguz birodalom szétbomlása után nyomult nyugot felé. Viszont figyelmen kívül hagyja a scytha ó-kor

[1] D. *Klemenz:* Turfan und seine Alterthümer. (Nachriechten über die von der kaiserl. Akademie der Wissenschaften zu St.-Petersburg im Jahre 1898. ausgerüstete Expedition nach Turfan. St.-Pétersbourg, 1899. 38, 81—82. l.). — V. ö. *Kallaur* turkestáni felfedezéseivel (*Radloff:* Die alttürkischen Inschriften. Neue Folge. Anhang. 14. l.).

[1] Altuigurische Sprachproben aus Turfan (az idézett: Nachrichten etc. 81. l.).

[1] Magyarul: „Én irtam".

103. Felirat-töredék Kül-Tegin 732-iki emlékkövéről.

szakáit és azokat az I. század óta emlegetett turkokat, a kiket a közép-ázsiai, vagy közép-török népek nyugoti ó-török részének kell tekintenünk. Az utóbbi népséget a hun, avar és mongol vándorlások forgatták fel és seperték el, mint a hogy a kirgiz hóditás megbontotta s a későbbi mongol vándorlásokkal délnek szoritotta azt a közép-, vagy ó-török népséget, a melyet utóbb déli törökségnek tekintettek és a melyet a keletről jövő áramlatok utóbb Kis-Ázsiába is elsodortak. [1]

A feliratok világánál nemcsak az állapitható meg, hogy a törökség nyelve a VII. század végén már fel volt három főcsoportra tagolva, hanem az is, hogy a törökség művelődésének forrása nem dél-keleten volt, a szomszédos Chinában, hanem volt nyugaton, a Kaspi-tó és Fekete-tenger vidékén. Ott, a hol a kaukázusi, sémi, indogermán és uralaltáji népcsaládok érintkezésének egy ősrégi közös ütköző pontja volt.

Emlitettük, hogy a chinaiak már a VI. század óta tudták, hogy a közép-ázsiai törökség a *hu* nevű rovásirást ismeri. De egy teljes évszázadnak kellett elmulni, mire ez a törökség a chinaiaktól a saját irásának epigraphikai alkalmazását eltanulta. Sőt az sem valószinűtlen, hogy — a mint Radloff sejti — ezt az alkalma-

[1] L. *Radloff* érdekes reconstructióit s a dialectusok keveredésére vonatkozó vázlatát i. m. Neue Folge. 42—45. l.

zást Chinából Tonjukuk hozta be. A feliratok vallomása szerint a kőre való felvésést az állam legfelső köreiben karolták fel. Kül-Tegin és Bilge-khán sírjának török feliratait unokaöcscsük, Jollyg-Tegin, készítette. „Ennyi irást fogalmazván — mondja szószerint — én, Jollyg-Tegin, Kül-Tegin rokona irtam le. Húsz napig időzvén, én, Jolly-Tegin, irtam tele e kő e lapjára ezen írásjegyeket." Az emlék másik sarkán pedig ez olvasható: „. . . a követ én, Jollyg-Tegin, irtam tele".

Kül-Tegin 731-ben halt meg. Emlékkövét a következő évben állították fel. A homokkő közel ezerkétszáz éves feliratát az idő rendkívül megviselte, de azért az ügyes lenyomatok figyelmesen kijavított és tetemesen kisebbitett fénykép-másolatai elég jól elolvashatók. A mellékelt 103. sz. ábrán az emlék baloldali feliratának egyik töredéke látható. A szöveg jobbról balra és a sorok alulról fölfelé olvasandók. Teljesség kedvéért a következő 104. sz. ábrán bemutatjuk a felirat

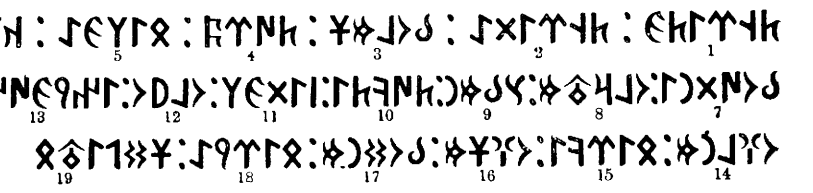

Radloff megfejtése:

ṭıŋrıṭk	*ṭıŋrıḍa*	*bolmš*	*ṭörc*	*bılga*	*kgn*
Tänritäk	tänridä	bolmîš	türk	Bilgä	Kagan,
boödṇi	*olrtm*	*sbmn*	*ṭökṭi*	*ṣıḍgḷ*	*oljo*	*injgöṇm*
bu ödni	ulartîm	sabîmnî	tökti,	äsidgil	ulîju	injikünim
oglnm	*bıṛḳi*	*ogšm*	*bodnm*	*bıṛja*	*šdpitbḍ(gḷṛ)* . . .
oglanîm	birki	ugîšîm	budunîm,	bärijä	šadapît b(äglär) . . .

Thomsen megfejtése:

T^{ä}ıŋrıt^{ä}ɣ	*t^{ä}ŋrıdä*	*bolm^{y}š*	*türk*	*bılgä*	*q^{a}ɣ^{a}n*
bu–ödkä	*ol^{u}rt'm.*	*s^{a}l^{u}m'n*	*tük^{ä}ti*	*^{ä}sidg^{i}l,*	*ul^{a}ju*	*inj^{i}gün^{i}m*
oɣl^{a}n''m	*bır^{i}ki*	*uɣ''š^{y}m*	*bud^{u}n''m,*	*b^{i}r^{i}jä*	*š^{a}d^{a}pyt–b(^{ä}gl^{ä}r).*[1]

104. Nyomtatott szöveg-mutatvány és átírás.

[1] Magyarul: „Én, az éghez hasonló égből származó Bilge (fehér) kágán, akkor lettem hatalmassá, (mert az ég) hiremet szétszórta, halljátok összetömörülve, családom, katonáim, bölcseim, népeim, egyik részről ti Sadapit urak . . ." — Megjegyzem, hogy a szöveg megfejtése előtt retousirozott levonat 1., 7. és 15. szavában (a 103. sz. ábrán) egy-egy hibás betű található.

szövegének első sorát úgy, a hogy azt a szentpétervári orosz akadémia külön e czélra metszett betüivel kiadta és a hogy azt Radloff és Thomsen betűszerint lemásolta s kiejtés szerint átirta.[1]

Két év mulva meghalt Bilge-khán is, kinek a chinai császár hozzájárulásával a következő 735-ik évben emeltek hatalmas síremléket. Ezen emlékre, miként már megemlítettük, szintén Jollyg-Tegin irta fel a terjedelmes ó-török szöveget. E felirat végén elmondja, hogy „a chinai császártól munkásokat hozattam (a kik megcsinálták) és az én szavaimat nem rontották el . . . velük a követ megfaragtattam, kivül és belül diszitésekkel elláttattam . . . Ezt az emlékkövet én állítottam fel . . . én láttam el irással". Az egyik sarkára pedig azt vésette fel, hogy az irás és a diszitési munkálatok egy hónapját és négy napját vették igénybe.

Abból, hogy a kőfaragó-munkát chinaiak végezték, az irás chinai vonatkozásaira semminemü következtetés sem vonható. Jollyg-Tegin külön kiemeli, hogy irását az idegen munkások nem vétették el. Ebből aztán első sorban az derül ki, hogy vésés előtt a szöveget előbb a kőre felirták; másodsorban pedig következik az, hogy a feliratot igy akár idegen és irástudatlan kőfaragók is elkészithették. Ez a körülmény az epigraphikai emlékek készülésénél azért figyelendő meg, mert ha az irásjegyek jellegét a felvésés semmi tekintetben sem befolyásolta, akkor a köveken talált jegyeket azonosaknak kell tartanunk azokkal, a melyek egyidejüleg közhasználatban voltak.

Arra vonatkozólag, hogy az irástudományt tényleg a legfőbb körök ápolták, Kül-Tegin emlékén még egy érdekes adat olvasható. Mikor ugyanis Bilge-khán elszámlálja azokat, a kik az ünnepi gyászszertartáson résztvettek, többek közt megemlíti azt is, hogy „az én kedves fiamtól, Türges-khántól eljött Makras *pecsétőrző*, az oguzok bölcs *pecsétőrzője*".[2] E hivatalos állás mibenlétének megállapitása némi nehézségbe ütközik. Az ó-török szöveg *tamgači* czimet emlit, a mi szószerint *tamga*-őrzőt, tamgást jelent. A tulajdonjegyet jelentő *tamga* szót mi már jól ismerjük. Előfordul ugyanilyen jelentéssel a Jenisszei mellett talált, alább közlendő (106. sz.) atsurai ó-török feliraton is, a mely többek közt megemliti, hogy az eltemetett 27 éves halottnak „*tamgá-*

[1] *Radloff*: Die alttürkischen Inschriften, 30—31. l. (A kiejtés szerinti átirás orosz betűit mi latinnal helyettesitettük). — *Thomsen*: Inscriptions de l'Orchon, 114—115. l.

[2] *Radloff*: Die alttürkischen Inschriften, 30. l.

val ellátott lova (tamka-lig jîlki) számtalan volt".[1] Rasidedin, a ki a XIII. század végén figyelte meg a törökök ősmondáit, azt regéli, hogy a Kara-Korum tájáról, tehát a VII—VIII. századi oguz föld tőszomszédságából származtatott Oguz ősapa fiai közül a trónját öröklő Künkhán meghagyta összes testvéreinek, hogy kiki tamgát válaszszon s vele minden rendeletét, kincskészletét, lovát és marhaállományát lássa el.[2] Oguz hazájában, az Orkhon mellékén, továbbá a szomszédos szelenga-melléki régi oguz földön s az utóbbival határos jenisszei-melléki ó-török földön majdnem minden síron és feliratos emlékkövön rajta találjuk az illető khán, vagy hős tamgáját. A mellékelt 105. sz. ábrán mi is bemutatjuk azt a nagy tamgával ellátott osnatsennajai feliratot, a melyet először Spassky, utóbb pedig Castrén fedezett fel a Jenisszei vidékén.[3]

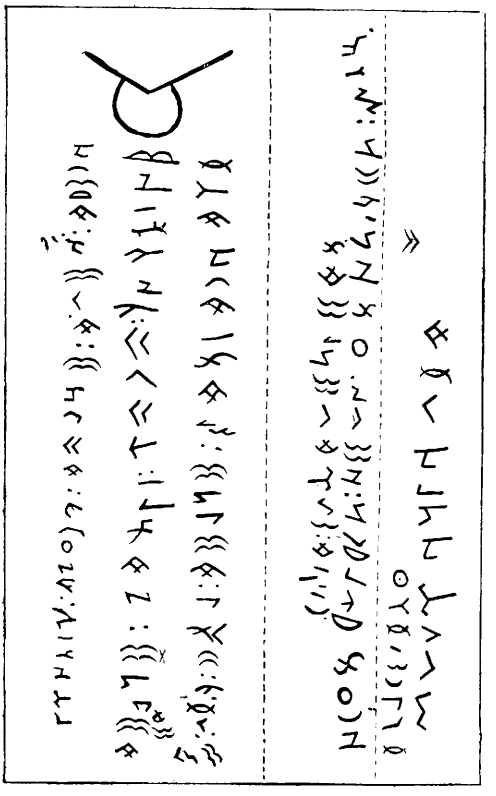

105. Tamgával ellátott ó-török felirat.

Ebből azonban még egyáltalán nem következik az, hogy az említett oguz tamgacsi ilyen tamgák őse volt. Már W. Barthold észrevette, hogy ez a név esetleg egyenértékű társa lehet a *bitigči* „iró, jegyző" névnek.[4] Ezt a feliratok közvetlenül nem igazolják ugyan; de nagyon valószínűvé

[1] *Radloff*: Die alttürkischen Inschriften, 329—330. l.

[2] Szószerinti fordítását l. *Radloff*: Das Kudatku Bilig, I. rész, XXIII—XXIV. l.

[3] V ö. *Aspelin*: i. m. 74. l. 337. ábra, melyet először G. *Spassky* közölt a szentpétervári földrajzi társaság orosz nyelvű közleményeinek XII. kötetében. Újabban kiadta *Radloff*: Atlas, LXXXVIII. ábra. Szövegét megfejtette u. a.: Die alttürk. Inschriften, 327—328. l.

[4] *Radloff*: Die alttürkischen Inschriften. Neue Folge. Anhang, 13. l.

teszik az által, hogy Jollyg-Tegin fentebb idézett vallomásában a húsz napig készített irásjegyeket nem *bitig*-nek, hanem *tamgá*-nak nevezi.

Az ó-török tamgának ez a valóban meglepő második jelentése nyomban azt a gondolatot ébreszti, hogy nem azért nevezték-e az irásjegyeket is igy, mert e jegyek eredetileg csakugyan tamgák voltak? Ha erre határozott feleletet adhatnánk, az ó-török irás eredetének kérdése el volna intézve. Ma azonban a kutatók még nincsenek abban a helyzetben, hogy teljesen megnyugtató választ adhassanak. Adat hiányában nem is ebben az irányban indult meg a kutatás. Föntebb már jeleztük, hogy Thomsen előtt összehasonlító úton keresték az irásjegyek rokonságát. És ha ezen az úton sikerült volna a forrást megjelölni, akkor sikerült volna jelentésük megfejtése is. A régebbi előmunkálatok alapján Donner helsingforsi egyetemi tanár végzett legmesszebb menő kutatásokat. A finn orchoni expeditió kiadványában már táblázatos kimutatást közölt az ioniai, phrygiai, lyciai és cariai irásjegyekkel való pontos egyezésről. Mivel az egyező görög és kis-ázsiai jegyek hangtani értékét ismerjük, következett volna az ó-török feliratok megszólaltatása. Ez azonban elmaradt és ezzel egyelőre az összehasonlitások meddősége is meg volt pecsételve.[1]

Donner ennek daczára tovább kutatott s Thomsen eredményeire támaszkodva, az összehasonlitások terét sikerült jóval kisebb körre szoritania. Miután meggyőződött arról, hogy a turkok kelet és délkelet felől nem kölcsönözhették irásukat, arra az eredményre jutott, hogy az ó-török irásjegyek forrását a régi Turkesztánban kell kutatnunk, mert ide kereskedelmi úton, esetleg a pénzeken olvasható feliratok révén már nagyon korán eljutott az aramaeai irás, vagy ennek valamelyik, például az V—VI. századi közép-ázsiai pénzeken található pehlevi változata. Egyébként elismeri, hogy az ó-török irásnak annyi régies sajátossága van, hogy csakis a korábbi idők és a déli érintkezési területek emlékeinek feltárásától várhatunk pontos felvilágositást.[2]

E dolgozatot megelőzőleg Thomsen szintén hozzá szólt a kérdéshez.[3] Rendszeres és mindenek felett óvatos fejtegetései egyelőre csak azokat az utakat kivánják megjelölni, a melyeken biztosabban megközelithetők azok a történeti igazságok, a melyeket a maguk valósá-

[1] O. *Donner*: Inscriptions en caractères de l'Iénisseï. Système d'écriture. Langue. (Inscr. de l'Orchon, XXXIX—XLIX. l.) 1892.

[2] *U. a.*: Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie. (Journal de la Société Finno-Ougrienne. XIV.). Helsingfors, 1896.

[3] I. m. „Remarques sur l'origine de l'alphabet" cz. fejezetében, 44—54. l.

gában ma még feltárni senkinek sem lehet. Ezért figyelmezteti az érdeklődőket, hogy a rovott betűknél rokonságról a rovás technikájából folyó hasonlóságok alapján beszélni nem lehet. Nem lehet különösen akkor, ha az összehasonlított írások jegyei közt csak formai és nem egyszersmind jelentésbeli is a hasonlatosság; még kevésbbé lehet akkor, ha a két írásrendszer kora közt áthidalhatatlan időszámítási űr tátong. Igen sok meddő fáradozásnak állhatja útját az a másik intés is, hogy az ó-török irás betűsorában, különösen a mássalhangzók két jegygyel való párhuzamos megjelölésében olyan eredeti török hangtani sajátságok jutnak kifejezésre, a melyeknek jegyeit a kölcsönzők készen nem kaphatták sehol. A tudatos alakitás pontosan felismerhető az *a—e*, *y—i* és *ö—ü* magánhangzók egymással formailag rokon jegyeiben is.

E megszorítások után őszintén bevallja, hogy nem sokáig kellett keresgélnie, a míg rájött, hogy az ó-török irás forrása délnyugoton, az iráni művelődés körében lappang. Szerinte ugyanis „az a forrás, a melyből — ha nem is közvetlenül, hanem közvetve — a török irás betűsora ered, az *aramaeainak* nevezett irásjegy-forma volt. Ezt bizonyitja a betűk formai és jelentésbeli specziális egyezésének nagy tömege, továbbá az is, hogy az irás jobbról balra menő iránya szintén tökéletesen egyezik".

Az aramaeai irás időszámításunk előtt, már az Achemenidák óta el volt terjedve Persiában, a hol megmaradt a Sassanidák alatt is. Sőt utóbb már nemcsak aramaeus nyelvet beszélő sémi alattvalók éltek vele, hanem maguk a persák és a velük szomszédos idegen népek is. Így jött létre Persiában egy *pehlevi*, Bokharában pedig egy *sogdiainak* nevezett változata és még számos más változat, melyeknek létrehozatalában különösen a persákkal szomszédos urál-altáji népek tevékenykedtek. Ez a körülmény aztán nagyon megnehezíti a pontos eligazodást. Thomsen ezért megelégszik azzal, hogy egy táblázatos kimutatásban jelzi, vajjon a török kölcsönzés esetleg melyik változat jegyeivel lehet rokon. A hasonlóság többnyire a nem részarányos betű-formákra szorítkozik, míg a részarányosak formái a régi görög irásjegyek közt is megtalálhatók. Bár jelentésbeli egyezés az utóbbi eseteknél nem forog fenn, még sem lehetetlen, hogy a pénzeken messze földön ismeretessé lett görög jegyek a török irás kialakulására befolyást gyakoroltak.

Arra vonatkozólag, hogy a jelzett irások ismerete mikor juthatott el a közép- és keleti törökséghez, Thomsen azt mondja, hogy

csakis az ephthaliták V. századi legyőzetése után következő időkre lehet gondolnunk, mert a rendelkezésünkre álló adatok szerint csak ez után vannak a törökök keleten irás birtokában. A feliratokból viszont csak annyi tudható meg, hogy a Jenisszei vidékén székelő dél-szibériai törökség emlékei régebbiek és kezdetlegesebbek, mint azok az észak-mongolországi feliratok, a melyek későbbi keletűek és jóval finomabb kivitelűek. A mi pedig az egész irás régi jellegét illeti, azt a Bredsdorff rovás-törvénye alapján hajlandó a rovás technikájából folyó újabb jelenségnek tartani.

Ha nem csalódunk, Bredsdorff törvényének alkalmazásában Thomsen Wimmert, a runák eredetének jeles kutatóját követte. Nekünk azonban már volt alkalmunk tapasztalni azt, hogy e törvénynyel a rovott, illetőleg rovásról másolt emlékek régi jellegét a rovás újabbkori technikai velejárójának minősíteni nem sikerült. Nem sikerült most Thomsennek sem, a ki Wimmer eseteiben nem vette észre, hogy az óvatosságból kicsire összevont mozgási kör gátjai esetleg a keresett igazság felé vivő utat is elzárhatják az éber kutató szemei elől.

A rovás-jellegnél maradva, Thomsen kijelentésével szemben utalnunk kell azokra a fentebb kifejtett történeti és nyelvészeti adalékokra, a melyekből először is az derült ki, hogy a VI. századi ujgurok hu irása és a vele azonos egykorú ó-török irás rovásirás volt; másodszor pedig kiderült, hogy az ujgurok és ó-törökök nyelve az „irás" fogalomkörét csupa olyan szókkal tolmácsolta, a melyek szintén rovást, betűmetszést jelentenek.

Történeti szempontból különösen a VI—XI. századi s a velük minden tekintetben egyező újabbkori nyelvi adalékok bírnak döntő súlylyal. Mert ezekből az világlik ki, hogy a törökség az irás fogalmát a VI. századnál is régibb hu nevű rovásirással együtt ismerte meg. Mivel azt is megtudtuk, hogy ezt az irást az ó-török epigraphikai emlékek készítése előtt fára rótták, azt semmi szín alatt sem szabad föltennünk, hogy a rovást jelentő nyelvi adalékok kialakulására utóbb a kőre való felvésés gyakorolt befolyást. A nyilvánosság számára készített feliratok csak úgy felelhettek meg hivatásuknak, ha rajtuk az általánosan ismert irásjegyek voltak láthatók. Csak így felelhettek meg az ó-török feliratok is, melyeknek szövege állandóan az olvasókkal, vagyis a felvésett irásjegyeket jól ismerő közönséggel társalog.

A kutató tehát fel van jogosítva arra, hogy a feliratokon olyan sajátosságokat keressen, a melyek kezdettől fogva a közhasználatban lévő régi rovásirásnak és nem a későbbi epigraphikai alkalmazásnak voltak

velejárói. Ilyen sajátosság legelső sorban az irás jobbról balra menő iránya s az irásjegyek ugyanilyen irányú orientálása, melyet a rovás technikai okokból folyólag eredményezett. Az ó-török feliratokon ez a két sajátság classikus tisztaságban megtalálható. Sőt, a mint már Donner észrevette, megmaradt rajtuk a bustrophedon nyoma is, a mi a bevezetésben elmondottak alapján arról tanuskodik, hogy a hol a feliratot együgyűbb egyén készítette, az a rováson lévő barázdoló, vagy kígyózó sorokat épp oly szolgailag másolta, mint a hogy az ókori görög bustrophedonos feliratok készítői másoltak. Például felhozzuk a Jenisszei vidéken talált atsurai sírkő feliratát, a melynek egy része a mellékelt 106. sz. ábrán is látható.

Radloff, a ki a sírkőről atlasza LXXXIX. sz. tábláján hű másolatokat tett közzé, a rosszul ismert bustrophedon-sorok megfejtésénél

106. Tökéletes ó-török bustrophedon.

úgy járt el, hogy előbb kibetűzte a jobbról-balra menő páratlan sorokat s aztán a másolatot megfordította, hogy helytelen sorrendben utána irhassa a balról jobbra visszaforduló páros sorok fejtetőn álló betűit.[1] Holott, ha e tökéletes bustrophedon sorait helyesen olvassuk, akkor a következő képletet kapjuk:

1. . . . *jäti : jägirni : ärdämi : jašînta : ärdäm : ölti*
2. . . . *(täg)kapkî : äti : bunsiz : ärti : kara : sačîn-täg*
3. . . . *järdägi : tamkalig : jîlkî : bunsîz : är(ti)*
4. . . . *jag(îga) : tägmîš : sü : täni : jäti bin : oglan : ärti.*[2]

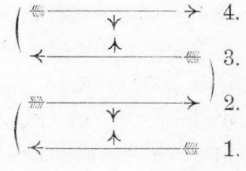

[1] Die alttürkischen Inschriften, 329—330. l.

[2] Magyarul: 1. . . . az érdemek 27-ik évében mult ki ő, az érdemes. 2. mint . . . a zsákokban lévő vagyon számtalan volt, mint akár a fekete hajfürt. 3. . . . a földön található, tamgával ellátott lova számtalan volt. 3. . . . az ellenséget támadó sereg száma hétszáz főre tehető.

Ugyanilyen bustrophedon-elemek találhatók még Mongolországban a VII. század második feléből származó kemtsik-vidéki sziklafeliratokon, az as'chete-i emlékkövön, Dél-Szibériában pedig az egyik uibati emléken és a tsakuli 6. sz. feliraton. A Jenisszei vidékén felfedezett begrei kő oldalain még a sorok fordulása is látható.[1]

Ezeket a legrégibb emlékeken előforduló jelenségeket, a melyek a rovás szövegének lemásolásában különben is visszafejlődést jelentenének, Bredsdorff törvényével újabb keletű termelésnek minősiteni nem szabad. Mert azt, hogy visszafejlődésre ilyen esetben gondolni nem lehet, eléggé meggyőzően bizonyíthatni a görög epigraphiával, melynek történetében a legrégibb bustrophedon irásból való kibontakozást bárki lépésről-lépésre megfigyelheti. A kibontakozás ugyanilyen részleteivel az ó-török epigraphiában nem találkozunk; de könnyen rátalálunk arra az okra, a mi miatt a görögök vergődésének ismétlődése itt elmaradt.

Az ó-török és a vele szomszédos ujgur nép ugyanis már ismerte a chinai feliratokat, midőn a saját rovásirását ugyanilyen czélokra alkalmazni kezdte. Az idegen feliratok megfigyelői tehát látták, hogy a chinai feliratokon a sorok felülről lefelé haladnak és ezt az irányt megtartva, a sorok egymás mellé jobbról balra sorakoznak. Sőt, ha irástudók voltak, tudniok kellett, hogy a feliratok e sajátságai a rendes chinai irásban is megtalálhatók. E tájékozottság jutott aztán kifejezésre abban, hogy az ó-török feliratok készitői a rovott szöveg felvevésében a chinai irás sorvezetésének rendszerét tartották szem előtt. Ezért találunk aztán az ó-török feliratokon is *felülről lefelé irányuló* és *jobbról balra sorakozó* sorokat.[2]

Midőn az ujgurok a rovott hu irással szakitottak s helyette a festékkel és tollal irott syr irást befogadták, a syr irás sorai szintén felülről lefelé haladtak és szintén jobbról balra sorakoztak. A török fenhatóság alá került ujgur területek chinai, ujgur és ó-török nyelvű feliratain tehát a háromféle irásnak azonos rendszere volt. A függőleges sorvezetésnek azonban csak az ujgur irásban maradt feltünő nyoma. Ez az irás ugyanis már nyugoton kivált azzal a sajátságával, hogy a betűket egymással összekötni tudta. Ez a betűkötés eredmé-

[1] Inscr. de l'Ienisséi, XVII. és XXIV. tábla. — *Radloff*: Atlas, LXXIX. 1., LXXX. 1., LXXXIV. 6., LXXXV. 2—4. és LXXXVI. 3.

[2] A 98. és 103. sz. ábrákon látható feliratokat mi már ebben a helyzetben mutatjuk be. Másolataikat *Radloff*, *Spassky* és *Apelin* még oldalt fektetve közölték.

nyezte aztán azt a feltünő vezérvonalat, a mely az ujgur irás sorvezetését annyira szemlélhetővé teszi. A chinai irás apró négyzetekké alakult fogalomjegyeire a sorok irányitásának semmi befolyása nem volt, mert a jegyek egymás alá irva is álló helyzetben maradtak. A felülről lefelé irányuló sorvezetéssel csak az ó-török irás jött ellentétbe. Ennek betűit a rovás a balfelé irányuló sorok vonalára függőlegesen állitotta és a részaránytalan jegyeket balfelé orientálta. Mivel a rovásról másolt feliratokon a betűk helyzete változatlanul maradt, a chinai mintára irányított függőleges sorokban a betűk a sorral együtt oldalt fordultak. A betűk tehát igy olyan fekvő helyzetbe kerültek, mint a minőbe a mi betűink kerülnének, ha irott, vagy nyomtatott sorainkat mi is oldalt fordítanánk és felülről lefelé olvasnánk. A felvésés e félszegségét kezdetben maguk a törökök is érezték, mert az esetleges félreértés ellen néha azzal védekeztek, hogy a sorokat két erősen kivésett vonal közé helyezték.

Azt hiszem ez elég világos bizonyítéka annak, hogy a chinai irás az ó-török epigraphikában csak a sorok felvésését irányította, mig a sorokban lévő rendszer teljesen érintetlenül maradt. Ez azt teszi, hogy a feliratok készitése alkalmával csak a rovásmásolás ügye lett elintézve. Ha tehát az ó-török feliratokon olyan sajátosságokat látunk, a melyek a rovás technikájával szorosan összefüggenek, akkor e sajátságok a chinai befolyás alatt készült VII—IX. századi feliratoknál okvetlenül régibb keletűek. Igy az elfektetett betűk sorakozását véve mérvadónak, az ó-török irás sorait továbbra is jobbról balra menőnek kell tekintenünk. E régi rovásjelleghez, melyet a bustrophedonok szintén igazolnak, az is hozzátartozik, hogy az egyenes és ferde vonalakból szerkesztett merev irásjegyek egyenlő nagyságúak. De ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a merev jegyek közt található néhány görbe vonalú jegy sem tekinthető későbbi alakitásnak, mert ha a rovás-botokra előzetesen nem faragtak lapokat, akkor a gömbölyü alapra kört, félkört és görbe vonalakat is lehetett könnyü szerrel metszeni.

Ha tehát az ó-török irás a rendelkezésünkre álló nyelvi és irástörténeti adatok egybehangzó bizonysága szerint kezdettől fogva rovás volt és mindvégig rovás maradt, akkor az eredetét kutató tudománynak ezután már abból kell kiindulni, hogy a VI. század óta nyilvántartott ó-török irás forrása csakis egy olyan ősi irásrendszer lehetett, a mely a közvetitők birtokában még feltétlenül rovásirás volt. Igy aztán az összehasonlitó műveleteknél aligha fog ezután tekintetbe

jönni az az iráni művelődési kör, a mely a VI. századot megelőző időkben tudtunkkal semmiféle rovásirást sem közvetíthetett. Akár feliratos kövekről, akár érmekről vesszük is a közelkorú aramaeai, pehlevi és sogdiai, vagy a luciai és cariai írásjegyeket, az irástörténeti hasonlítást eleve kétségessé teszi az, hogy nem rovott írástermékekkel van dolgunk. Hiszen a hasonlóság eddig is csak úgy volt szóba hozható, ha előbb megfogadtuk azt az alaptalannak bizonyult intelmet, hogy az ecset és nádtoll használatát jelző lágy vonalakat az ó-törökség rovóeszköze csak az átvétel után változtatta át merevvé.

Mivel egy ősrégi rovásirás átvételéről van szó, az újabb kutatások leendő irányitását némileg megkönnyíti az, hogy ilyen forrást az irástörténet csak egyet ismer, a phöniciait. Ebből származott az ó-héber irás, a középtengermelléki ó-kori irás és közvetített úton ebből származott később a germán runa is. Ámde ez a phöniciai eredetű rovásirás nemzetközivé vált nagy családjának csak nyugoti fele. Keleti részét kellőleg nem ismerjük, mert ma még csak annyit tudunk, hogy az aegyptomi festékes irás a phöniciai rovásirás leszármazottjait keleten korán átváltoztatta festék-fogyasztó irásrendszerekké. De már ez a kevés is valószinűvé teszi azt, hogy az időszámításunk első századában jelentkező közép-ázsiai turkok a rovásirást nem a sémi művelődés körében, hanem valamely középtengermelléki néptől tanulták el. Az ó-török irás sejthető forrása földrajzilag igy messzebb esik; az időköz viszont jóval szűkebbre szorul, mert a kis-ázsiai és európai görög feliratok és érmek őrizték meg a phöniciai eredetű rovásirás legkésőbbi és török részről is hozzáférhető emlékeit.

Íme, igy lépnek ismét előtérbe azok az ó-görög irásjegyek, a melyeknek meglepő hasonlóságát még Thomsen is kénytelen elismerni. A hasonlóság magyarázatát Thomsen a görög pénzek ismeretében keresi. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a szavakat elválasztó kettős pontok alkalmazása már nem a görög pénzek, hanem a közhasználatban lévő középtenger-melléki irásrendszer tüzetes ismerete mellett tanuskodik: akkor azt is bátran feltehetjük, hogy a rovást sem tanulták el ezt megelőzőleg valamely más mivelődési körben. És ezzel körülbelül meg is tudtunk mindent, a mi az adott viszonyok közt az ó-török irásrendszer létrejöttét érthetővé teszi. Mert hiszen más oldalról az is nyilvánvaló, hogy az ó-török irás megteremtője a magánhangzók jegyeit egészen önállóan eszelte ki. Ha tekintetbe veszszük továbbá, hogy a mássalhangzók kettős jegyeinek szótagjelzésre alkal-

mas módszere szintén eredeti találmány, akkor azon sem csodálkozhatunk, hogy a mássalhangzók megismert, de el nem fogadott középtenger-melléki jegyeinek már csak formai sajátságait lehetett a merész és rendkivül elmés kölcsönzőnek szem előtt tartani.

Dr. Sebestyén Gyula.

A HŰTLEN ÖZVEGY ASSZONY IRODALMÁRÓL.

(Második közlemény.)

Éppen a morál szempontjából hajlandó volnék a hűtlen özvegy asszony[1] irodalmát két nagy csoportba osztani a szerint, a mint benne az erkölcsi tanítás a fődolog, vagy tiszán a humor és pajzánkodás. A pajzánkodás és enyelgés nagy területét nem érintem, mert a mód, a hogy az egyes írók a nő fölött élczelődnek, a dologra nézve mindegy. De a morál tekintetében megkülönböztethetjük a hűtlenség egyszerűbb esetét a súlyosbított hűtlenségtől. Egyszerű a hűtlenség, ha az asszony a férj halála után rögtön megvigasztalódik más férfival; súlyosabb a hűtlenség, ha a házastársak egyenesen kikötötték, hogy még holtuk után is megtartják egymás iránt a hűséget, és ez újabb fogadalom daczára is hűtlen lesz a nő. A legrégibb változatok, köztük a khinai is, ez utóbbi kategóriába tartoznak, mert úgy indulnak meg, hogy a nő szörnyülködik a másik nőnél tapasztalt könnyelműségen, és ennek kapcsán a maga részéről állhatatosságot igér. A nyugati változatokban ez a vonás, legalább az ünnepélyes formában, teljesen hiányzik. De ama Syntipas-féle változatban, melyet az imént közöltem, egész hatásosan megvan a házastársak esküfogadalma.

Erre nézve módomban van a zsidó irodalom még egy termékére figyelmeztetni, mely az összes kutatók figyelmét kikerülte, mert még Griesebach és R. Köhler sem ismerik. Ez a munka nem népköltészet, hanem müirodalom. A XII. század vége felé élt Spanyolországban, tehát azon országban, melyből a *Hét Vezir* legrégibb európai változata származik,[2] egy zsidó költő, József ibn Zabára, a ki „Az özvegy fogadalma" czimen ékes héber nyelven megírta a mi mesénket. Ez a munka nyomtatásban először Konstantinápoly-

[1] Hűtlen asszonynak is lehet nevezni és nem hűtlen özvegynek, mint szokás, mert sok változatban, első sorban a khinaiban, de a Voltaire-félében és Verseghynél is az asszony nem is özvegy, mert a férj csak tetteti a halált.

[2] L. Griesebach 101. l. és Heinrichnél, Bevezetés, 32. l. A legrégibb spanyol feldolgozás 1253-ban készült: *Libro de los engaños et assayamientos de les mugeres.*

ban jelent meg 1577-ben, négy évvel később, mint a magyar Poncianus. Ez a munka, daczára annak, hogy még egy párszor kinyomatták, olyan ritka, mint akár egy kézirat és innen van, hogy a kutatók nem ismerik.[1] De tekintve a költemény korai voltát — a XII. századból való — nem lehetetlen, hogy az egyik vagy másik nyugati versiót befolyásolta.

„Az özvegy fogadalma" czímű poéma tán még a XII. századnál is régibb, némelyek szerint ugyanis nem az imént említett József Zabára a szerzője, hanem más valaki, a kinek neve nem jutott ránk. Van azonban József Zabárától egy másik költemény, az „Élczek Könyve",[2] mely rímes prózában, ú. n. *makáma*-stílusban,[3] tartalmazza az özvegyasszony históriáját is; egyike ez azon elbeszéléseknek, melyek nagy számban helyet találtak e *keretes* mesekönyvben.[4] Hű magyar fordítása itt következik:

„Így szól a Róka[5] a Párduczhoz: Már mondtam neked, hogy nem jó, hogy az ember bízzék feleségében egész életén át, sőt még halála után is. Mondja neki a Párducz: Életében meg birja csalni, de mit tehet neki halála után? Mondja a Róka a Párducznak: Elmondok neked oly rosszat, a mi nagyobb baj mindannál, a mit eddig elbeszéltem és elmondtam.

„Mondják, hogy a római embereknek az volt a szokásuk, hogy mikor valakit felakasztottak, nem temették el előbb, mint felakasztása után a tizedik napon,[6] és hogy társai és barátai el ne lopják, ki volt rendelve egy előkelő ember az országnagyok közül, hogy éjjel őrizze, és ha mégis ellopták, őt akasztották fel amannak helyette. Történt egy napon, fölakasztatott a császár egy előkelő lovagot, a ki fellázadt ellene és ekkor, úgy mint a rend kívánja, ment az országnagy, hogy őrizze. Éjfélkor egyszerre csak hallott nagy kiáltást és erős nyögést, sírást és jajveszéklést, a mire az az ember igen megijedt. Fölült lovára és mondá: Hadd megyek és lássam, mi ez és miért ez? Ment a hang irányában, mígnem eljutott a köznép temetőjéig és talált ott egy asszonyt, a ki keserű lélekkel jajveszékelt s kiáltozott az éjjeli sötétségben és homályban.

[1] Most jelent meg új kiadásban J. Davidson-tól, New-York, 1904.

[2] Héberül: *Széfer Sáasúim*, megjelent a *Jén Lebánón* czímű gyüjteményben, Páris, 1866. Az özvegyasszonyról szóló rész a 10. lapon van. Zabáráról beszél M. Steinschneider, *Die hebräischen Uebersetzungen des Mittelalters*, p. 969.

[3] L. Pallas-Lexikon *Makáma* alatt.

[4] Ezt és a többi meséket is a folklore szempontjából megvizsgálta J. Abrahams, a *Jewish Quarterly Review* czímű folyóiratban, 1894, VI. 502—532.

[5] Héberül *suál*, a mi lehet *sakál* is. Tudvalevő dolog, hogy az ősrégi keleti forrásokban éppen a sakál szerepel.

[6] Ez alkalmasint költött dolog.

„Szólt hozzá: Miért, panaszkodol, sírsz és jajveszékelsz, oh balga nő, éjfélnek idején? Amaz mondá: Mélyen sujtott asszony vagyok, azért kiáltok fájdalmas sírással; bizony az Úr megkeseritette lelkemet, mert a halál elragadta fejem koronáját, elszakitott engem férjemtől, és nem is szűnik meg a fájó kesergés és panasz jajszava, míg én is vele nem fekszem a porban. — Szólt hozzá: Kelj fel, menj házadba és ott keseregj férjed miatt, ott sírhatsz lelked kivánsága szerint. — El is ment vele a város kapujáig, aztán visszatért állomására.

„Történt azonban a második éjjel, ugyanolyan időben, ismét hallotta a nő kiáltását és jajveszéklését; lovára ült és oda nyargalt hozzá és lelkére beszélt szerető és esdeklő hangon és vigasztaló szavakkal, szép és kellemes beszéddel. Midőn a nő hallotta édes szavait, hizelgő beszédjét és mondásait, lelkéből megszerette, elfelejtette a férje miatt való gyászt és igy szólt hozzá: Uram, nem zárkózom el kivánságod elől, mert lelkem ragaszkodik a te lelkedhez és már is megfogatott a te szeretetedben. — Ment is utána az akasztófáig, és íme a holttestet ellopták róla. Erre szólt hozzá a férfi: Menj békével, én pedig megszököm, hátha megmenekülök, mert szivem retteg a király félelmétől, hátha megtalál és felakasztat. Erre a nő: Ne félj, uram: vegyük ki férjemet a gödörből és akaszszuk oda amannak helyette. Szólt a nagyúr: Félek a halál angyalától és tekintetétől; nem akarok egy embert kidobni a sírjából. Szólt az asszony: Majd kiásom én és kiveszem onnan; rajtad nem lesz semmi bün; mert azt mondta a Böles:[1] Az élőnek kedvéért szabad a holtat sirjából kihúzni. Visszatértek a sírhoz és az asszony kivette onnan férjét. Midőn ezt a nagyúr látta, azt mondta: Nagyon fáj nekem, hogy meggyaláztam és beszennyeztem sírhelyét, mert nem használ semmit, a mennyiben az akasztott ember, kit tőlem elloptak, kopasz volt, ennek pedig bodros fürtei vannak, igy tehát nem titkolhatjuk a dolgot. — Erre a nő: Rögtön megkopaszositom őt! Egy hajszál sem marad rajta! Meg is tépte hajzatát nagy gyalázással, ők ketten felemelték és fölakasztották. Egy pár nap mulva kényszeritette őt a rima (igy) és felesége lett."

Ebben a költői feldolgozásban kiemelendőnek tartom azt, hogy nemcsak hullacsere történik, mint már Petroniusnál is, hanem a férj hullájának bizonyos meggyalázása is — oly részlet ez, melyet Voltaire óta úgyszólván az összes feldolgozók felhasználnak. Nincs kizárva, hogy ama zsidó költőnek oly forrása volt e dologban, mely nyugati körökben is el volt terjedve és innen származik mindannyi nyugati irónál, a magyaroknál is, a hulla elrúti-

[1] „Böles" kat' ekzochén ez irodalomban rendesen Aristoteles, de lehet más böles is; hogy itt kicsoda, nem tudom.

tásának részlete. Az őseredeti khinai változatban szintén iszonyú csapást mér az asszony a férjre, de csak a koporsóját éri, a férj maga életre kel egészen épen.

Az őseredeti változatban a férj holtteste gyógyításra akar szolgálni; ezzel szemben magyarázatra szorul azon körülmény, hogy a nyugati feldolgozások, kezdve Petroniuson, de épp így a talmudban is, a férj hullája azért vétetik igénybe, mert egy másik holttestet elloptak. Ennek magyarázatát sehol sem találtam. Azt tartom, hogy miként a nőnek virrasztása, mint fent kimutattam, a specziális római életben gyökerezik, úgy a hullarablás is specziális római jelenség; római jogszokás szerint ugyanis a delinquens hulláját kiadták temetés czéljából a családjának; minthogy a tisztességes temetésre igen sokat adtak, az esetben, ha a hullát nem adta ki a törvény, bizonyára erőszakkal vagy lopás útján is kézre kerítették. Ismeretes a hullalopás az Új-Testamentomból is,[1] és innen van az, hogy a mesevilágban is oly sokszor szerepel a hullalopás.[2] Látszik ebből, hogy a mesék vándorlása nem történt meg a nélkül, hogy az egyes korok, országok és népek sajátos körülményei reájuk befolyást ne gyakoroltak volna.

Dr. Krausz Sámuel.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

„Fejér liliomszál . . .“

(Gyermekjáték.)

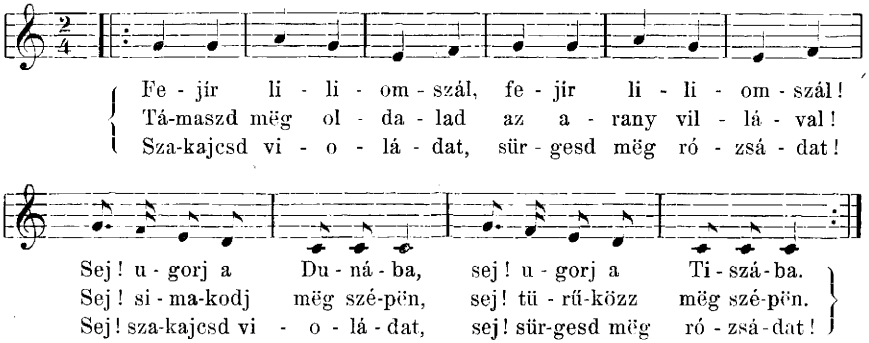

[1] Máté 27, 62. Lásd művemet: Das Leben Jesu nach jüd. Quellen, Berlin 1902, 168. l. és k.

[2] Főképen szent legendákban és másutt is, l. Landau i. m. 77. l.

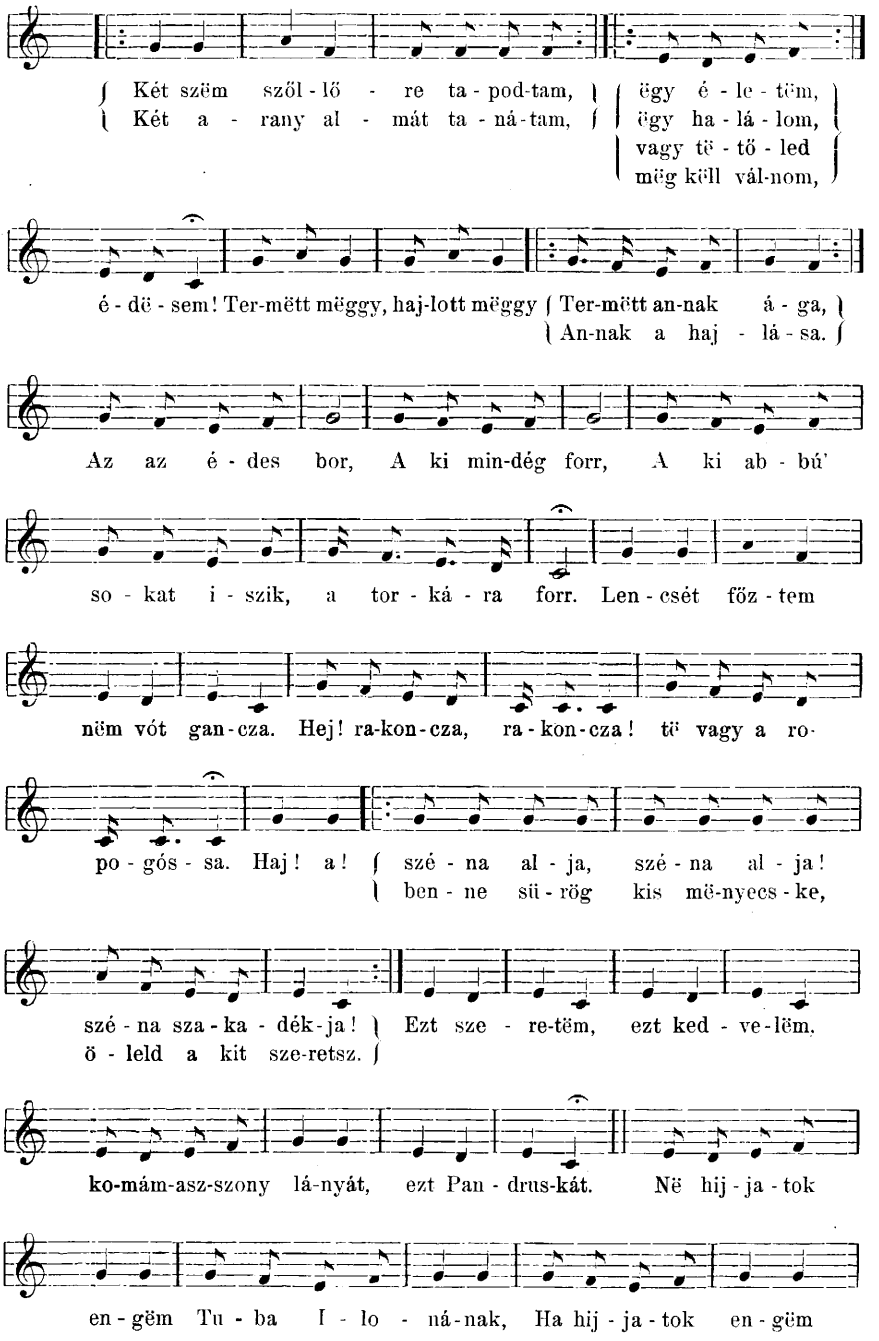
Két szëm szől-lő - re ta-pod-tam, Két a - rany al - mát ta-ná-tam, ëgy é-le-tëm, ëgy ha-lá-lom, vagy të-tő-led mëg këll vál-nom,
é-dë-sem! Ter-mëtt mëggy, haj-lott mëggy Ter-mëtt an-nak á-ga, An-nak a haj - lá-sa.
Az az é-des bor, A ki min-dég forr, A ki ab-bú'
so-kat i-szik, a tor-ká-ra forr. Len-csét főz-tem
nëm vót gan-cza. Hej! ra-kon-cza, ra-kon-cza! të vagy a ro-
po-gós-sa. Haj! a! szé-na al-ja, szé-na al-ja! ben-ne sü-rög kis më-nyecs-ke,
szé-na sza-ka-dék-ja! Ezt sze-re-tëm, ezt ked-ve-lëm. ö-leld a kit sze-retsz.
ko-mám-asz-szony lá-nyát, ezt Pan-drus-kát. Në hij-ja-tok
en-gëm Tu-ba I-lo-ná-nak, Ha hij-ja-tok en-gëm

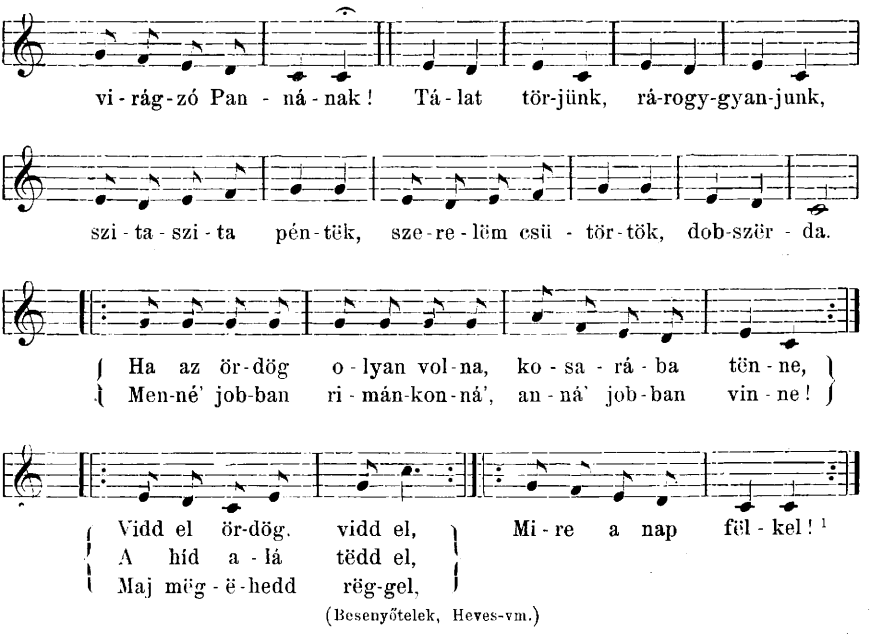

(Besenyőtelek, Heves-vm.)

Lejegyezték: *Nagy János* és *Kádár Géza*.

Adalékok hazai szerbjeink néphitéhez.

(Második közlemény.)

Néphit. A szerb nép azt tartja, hogy Isten minden évben január 6-ika (Bogovlyenye) előtti éjfélen megjelenik és a teljesen bűn nélküli embernek teljesíti kívánságát (Temes déli r.).

Minden földi bajt láthatatlan lényeknek tulajdonítanak. Különösen a szerb asszonyok hisznek láthatatlan személyekben, a kik az ember sorsát intézik. Ilyenek a „*Vila*“ (erdei jó tündér), a „*milosztive*“-k stb. Mind asszonyi személyek. Ha a gyermek sokat sír, azt mondják a szülők, hogy nem az övék, hanem a „*milosztivek*“ (gonoszok, banyák) cserélték ki. Ezt a gyermeket azért „*podmecse*“-nek (kicserélt, alátett) hívják. Ha az anya vissza akarja kapni saját gyermekét, befűti a kenyérsütő kemenczét, a gyermeket lapátra teszi és a kemenczébe dugja a következő szavak kiséretében: „Itt adom a ti gyermekteket, adjátok vissza az enyimet“.

Az égben több *sárkánykirálynő* (Hale kralyicze) van. Ezek minden

[1] V. ö. Dr. *Kiss* Áron: Magyar gyermekjátékgyűjtemény. 305—324. l.

évben csatát vívnak és a leggyöngébb királynő rendesen elesik. Verekedés közben a királynők megölik és a földre dobják. A hova leesik, azt a mezőt hét éven át mindig elveri a jég.

A *vampyr* nem egyéb, mint a megholt ember lelke, mely nem bocsáttatott be az égbe, és kénytelen állatok képében vándorolni. A vampyr először az övéit, azután a szomszédait látogatja meg, mindenütt károkat okozva. A vampyrt el lehet a háztól távolítani, ha egy szérűn már használt seprűt az ajtóban keresztbe tesznek. — A vampyrok akkor is járnak, ha az égben nem kapnak elég enni- és innivalót. Ilyenkor övéi tort tartanak, ételt s italt osztanak ki a szegények közt a boldogult emlékére, mert azt tartják, hogy a mit a földön neki szánnak, azt a másvilágon is megkapja.

A *prekulis* nem holt ember, hanem élő, kicsi, szőrös testű és kurta farkkal bíró. Ez az ember éjfélkor a réten erdő közelében tüzet rak, azon háromszor átugrik, aztán háromszor bukfenczet hány előre, mire átváltozik olyan állattá, a milyenné akar. Rendesen fekete komondor alakjában lehet látni. Ha valakin meg akarja magát bosszulni, kutyaalakban belopódzik udvarába és ott a baromfiak és bárányok közt nagy károkat okoz. — A prekulis hajnal felé visszatér a tűzhöz, három bukfenczet vet hátra és ismét emberi alakot ölt. — Ilyen ember él nálunk (Jaszenova) is, ki a nép hite szerint prekulis. Szikár, kis csempeszájú, angolkóros, jól kifejlődött farcsonttal bíró 32—36 éves ember. Jelenleg beteg, mert állítólag mikor egyszer kutyaalakban szomszédjához átment, az jól összeverte a derekát, úgy hogy kénytelen az ágyat őrizni.

A temetőre, keresztre, csillagokra mutatni nem szabad, mert akkor az illetőt a rossz szellemek (vampyrok) elviszik (Temes déli r.).

b) *Szokások.*

Polazsenik. A szerbeknél karácsony előtti szombaton a háziasszony egy keztyűt megtölt gabonával (búza, kukoricza, zab, árpa) és azt a szobában az ajtóra akasztja. A keztyű ott marad bőved reggeléig. Akkor az asszony azt, ki legkorábban jő a házhoz, leülteti a földre s a keztyűben levő gabonával leönti, miközben arra kéri az Istent, hogy a mint a gabona hull a polazsenik-re (mert így hívják a legkorábban a házba toppanót), úgy hulljon az Isten áldása a házra. Mikor ez megtörtént, az asszony újra felakasztja a keztyűt a benne maradt gabonával az ajtóra, a polazsenikot asztalhoz ülteti és ételt, italt rak elébe. Mikor jóllakott, az egész család kikiséri és sok jót kíván neki. — Ugyanigy cselekesznek másnap is, csakhogy akkor a polazsenikot nemcsak reggelire, hanem ebédre is ott fogják s csak délután eresztik el köszönetnyilvánítás mellett (Jaszenova). Ugyanez a szokás

Jaszenovától északabbra fekvő szerb községekben is divatos, csakhogy még elevenebb szinű. Bőved-reggeli leöntés ugyanúgy történik. Karácsony első napján reggel a polazsenik, miután a háziasszony gabnával leöntötte, a ház gazdájával reggeli misére megy. Mise után haza mennek, megreggeliznek az összes családtagokkal, azután elénekelnek egy-két karácsonyi éneket. Ebéd előtt mézes pálinkát (medlyane rakije) isznak, azután a polazsenik, mikor a háziasszony a kályhából kiveszi a pecsenyét, pisztolyt süt el. Ebéd előtt a házigazda imát mond el s csak azután ül le családjával és a polazsenikkel az asztalhoz. Ebéd alatt a polazsenik az első pohár bort a család legidősebb tagjára emeli s kéri az Istent, hogy a kért áldást adja meg. Ebéd után a házigazda fiával, vagy ha nincs, a polazsenikkel egy nagy kalácsot vág el (kolács rezse), a melyből egynegyedet a házi védőszentnek tesznek el, egynegyedet a papnak adnak, a másik kétnegyedét a házban hagyják. Pohárköszöntések és énekelés közt elmulik a délután. Este, mikor a polazsenik haza akar menni, a gazda (ha jobb módú) dudást fogad s azután egy üveg borral s egy nagy kalácscsal dudaszó mellett egész házáig kisérik (Temes déli r.).

A karácsonyi kergetés. Ez az előbbihez hasonló szokás. Karácsony második napján délután a legények a legjobb lovakra ülnek, melyek tarkábbnál-tarkább takarókkal vannak földiszitve. Egy utczasarkon találkoznak és egymás mellé sorakoznak. Ha mindannyian nem férnek el egy sorban, kettőbe állnak. A lovasok aztán átkarolják egymást s el kezdenek dalolni. Mögöttük a leányok képeznek sort, leghátul a dudás jár, ki vígabbnál-vígabb nótákkal iparkodik a legények s leányok jókedvét ébren tartani. Mikor már elegen gyültek össze, lassú lépésben megindul a menet. Mikor befejezték a körutat, visszamennek a kolo-hoz s ott táncz mellett folytatják a mulatságot. Ha karácsonykor hó van, akkor néhányan szánon kergetik a karácsonyt. Néhol hajmeresztő vágtatással kergetik a legények a karácsonyt (Temes-vm. déli része).

Bellosits Bálint.

Lakodalmi szokások a nyitramegyei német falvakban.

(Első közlemény.)

1. *Az eladó leány és szerelmese.* Az ifjúkor az ábrándozás és a szerelem kora. E két elválhatatlan jó barát ősidők óta felébred a fiatalok szivében és több-kevesebb ideig rabjaivá teszi őket. Boldogságukat a szerelemnek köszönik, boldogtalanságukat a szerelemből folyó valamely körülménynek tulajdonitják.

A hetyke, nyalka legény büszkén hangoztatja úton-útfélen: „Nem is

legény, kinek nincsen babája!“ A tüzes szemű leány pedig szép legényről álmodozik s boldognak érzi magát, ha egy kedve szerinti legény néha napján egy-egy szóra megállítja az utczán.

Buzgólkodik is mind a kettő, hogy szíve vágya teljesedjék, s olyat ajándékozzon meg szíve legtisztább szerelmével, kiről remélheti, hogy az élet rögös pályáján hű, derék hitestársa, támasza lesz.

A legény könnyen beszél, mert ő válogathat. A jóravalót minden lányos háznál szívesen látják; sőt még a falu rossza is talál magához valót. Azonban a leányra egészen más sors vár. Ő „eladó“, választható és csak ritkán választhat. Minthogy pedig hivatása: *férjhez menni*, ez képezi minden felnőtt leány ábrándjainak egyetlen tárgyát, szívének legfőbb óhaját, kívánságát. Akad ugyan olyan, ki végső kétségbeesésében, mert szíve választottjáé nem lehetett, felkiált: „Nem megyek férjhez!“ — de ilyenkor azonnal hallja az egyszeri szigorú szülőnek makacs lányához intézett lesujtó parancsszavát, mely azóta szólás-mondássá vált: „Ki veled, mert te olyan kenyér vagy a háznál, mely senkinek sem kell!“

Önkényt, minden befolyástól menten alig mond le egy leány is a nő legmagasztosabb hivatásáról. Gazdag, szegény egyaránt áhítozik főkötő, családi öröm s boldogság után. Egyiknek kedvez a szerencse, a másiknak nem. A gazdag szinte biztosítva látja menyasszonyi koszorúját, a szegény csak álmodni mer Hymen rózsalánczairól.

Mennyi lázas izgatottságban átélt nap, mennyi álmatlanságban eltöltött éj emészti a felnőtt leányt, csak azért, mert tudni szeretné: mikor fog férjhez menni? Ki lesz a vőlegénye? Még a régi babonás szokásokhoz is oda fordul (Ethn. VIII. 104. 105. IX. 228—230.), csakhogy kíváncsiságát kielégítse.

Minden gondolata, minden tette csak oda irányul, hogy egy férfiszívet megnyerjen. Ezért minden vasár- és ünnepnap hódító hadjáratot indít. Útiránya a templomig terjed és vissza, házáig. Fegyverei: termete, ruhája, járása. Róla mondja a népdal:

„Benn za (t. i. da Mâre) a da Khiech gē“,
Gē“ za klipe-klape;
Benn za aus da Khiech khûma,
Gē“ za witsche-watsche.

(A templomba megy a lány,
Kopog a csizmája;
Visszajövet vígan lép,
Suhog a ruhája.)

Ha a megnyerő külsőhöz szép lelki tulajdonságok is járulnak, meg ha valami még néz is rá, a győzelem biztos.

A szép és egyúttal gazdag leányért rajong az egész legénysereg. Valamennyi tömjénez neki, mindegyik sóvár epekedéssel tekint reá és szeretne

szerelmével dicsekedni, azonban ő nem igen osztogatja kegyeit, módjában van válogatni. Szívének legtitkosabb érzelmeit az ősrégi népdal fejezi ki:

„Hopp-sasa Ménéch!
A schéⁿs Mâre pén éch!
Héndem Tësche zëtz é,
Hâznnëse këtsch é;
Ündem Wenste stéh-l-é,
An schén Jünke bél é.
Prauna Pende trâg é.
An hëbschn Jünke mâg é.

(Ihaja, tyuhaja!
Szép leánynak se baja!
Az asztalnál üldögélek,
Mogyorókat tördögélek;
Majd az ablak elé állok,
A babámra ottan várok.
Sötétpiros a pántlikám,
Csinos legény az én babám.)

Hogy választottja méltó-e a kitüntetésre, a jövő mutatja meg.

A szegények azonban másként igyekeznek a legényre hatni. Így pl. némelyik leánynak főbüszkesége az ötlevelű lóhere, melyet, minthogy rendkívül ritka, messze vidékről is szerez és pruszlikjába varr, hogy egész nap szíve táján hordhassa. A néphit ugyanis ennek azt a bűvös erőt tulajdonítja, hogy a melyik leány magánál hordja, az meghódít minden legényt.

Egyik-másik meg büszke a hajára. Tudja, hogy dús hajfonata bámulatba ejt minden legényt, irígységet kelt minden leányban. Vigyáz is rá, mint a szeme fényére, hogy valahogy ki ne hulljon egy szál se, mert nem szeretné, hogy valaha ő rá is mondja valaki, a mit a vén leányra mondanak: „Ennek a hajfonata már egészen összemegy.“

Mindegyik óvakodik attól, hogy olyat tegyen, a mi a néphit szerint legkisebb akadályt is gördíthetne szíve legfőbb óhajának, vágyának elérése elé. Nincs az a hatalom, mely rábírná, hogy legénynek kést adjon a kezébe, mert szentül meg van győződve, hogy ezzel elvágná szerelmét. A világ minden kincseért nem tűzne fel gombos tűvel bokrétát a legény kabátjára vagy kalapjára, mert azt gondolja, hogy megsebezné vele a szívét.

A fiatal leány irtózik attól, hogy özvegy emberhez menjen nőül, mert a néphit azt tartja, hogy özvegy ember már nem tud oly forrón szeretni, mint a legény, mert annak csak félszíve van, a másik felét első feleségének adta, ki azt magával vitte a sírba.

Idők folytán azonban a keserű tapasztalás megtanít nem egyet arra, hogy bizony egy ily „félszívű“ ember mellett is boldognak érezné magát, csak akadna egy. Mitsem törődik ilyenkor az özvegy emberekre fogott gúnyos megjegyzéssel, melyet valaha ő is nem egyszer használt: „Ha az Úristen egy bolondot akar, özvegygyé tesz valakit.“

Némelyik végtelen elkeseredésében még babonás szokáshoz is fordul, csakhogy legalább egy „félszívű“ ember megkönyörüljön rajta. Ha egy padra, vagy étkezés előtt asztalhoz ül, mindig azon van, hogy a sarokra kerüljön,

mert ez a néphit szerint biztos jele annak, hogy özvegy ember felesége lesz. Ha hallja, hogy egy fiatal asszony haldoklik, azonnal elrejti a mozsarat, hogy ha majd a lélekharangot meghúzzák, ráülhessen. Nem is mozdul aztán onnan, míg a két verset el nem húzták az elköltözöttért, mert szentül hisz a babonában, hogy a legfiatalabb özvegy ember mihamar megkéri kezét.

Történjék meg aztán, hogy mikor ünneplő ruhájában megjelenik az utczán s a szoknyája hátul — az alján — véletlenül felhajtva maradt, valaki avval a szólás-mondással figyelmezteti a hibára: „Az özvegy ember lóg (v. jár) utánad!“ — többé nem kételkedik e szavak igazságában.

Ha azonban mégis pártában marad, szíve mérhetetlen bánattal telik meg, ajka pedig ily szavakra fakad: „Nem lehet nagyobb csapás e földön, mint ha valaki vén leány marad!“

Sok könnyet ont a leány, ha látja, hogy barátnői egymásután kerülnek főkötő alá és az ő számára nincs vőlegény sehol. Fájdalma kimondhatatlan, ha azt kell megérnie, hogy a húga férjhez megy, őt pedig csak nyoszolyólánynak szemelik ki. Szeretne a föld alá süllyedni szégyenében, mikor azt hallja: „A sarjut előbb kaszálják le, mint a szénát“; vagy: „A sarjut lekaszálják, a szénát pedig állni hagyják“.

A vén leány nem válogatós. Az agglegényért épp úgy rajong, mint a fiatalért, az özvegyért úgy, mint a legényért. „Ha akkora férfi is, mint a kisujjam, csak vegyen el, örömest hozzá megyek“, — mondogatja.

Ha aztán valamelyik iránt egy fiatal legényke kezd érdeklődni, nincs boldogabb leány annál és hogy az irígyek ne biztathassák sokáig a legényt: „Ne vedd el az anyádat!“ — gondja van rá, hogy mentől előbb hites urává tegye.

A vén leány sorsa valóban sajnálatra méltó. Senkitől sincs nyugta. Soh'se tudja, ha kilép a házból, nem hall-e valami gúnyolódó megjegyzést és talán éppen azoktól, kik valamikor körülrajongták. Meg is teszik a kópék. Nem tudják megállni, hogy ha találkoznak vele, ne ingerkednének s pajkosságból oda ne mondanák neki: „Te is elmulasztottál már nehány avatást!“ Ha aztán a leány jogos felháborodásában nem marad adósuk, még azt is kénytelen eltűrni: „A vén leány még a borókacserjével is pörbe száll“.

Igaz, hogy a szomorkodó vén leányt azzal vigasztalják: „Majd csak megakad rajtad is valakinek a szeme!“ vagy: „Valamint minden zsák kap madzagot, ha előbb nem, krumpliszedéskor, úgy te is kapsz majd valamikor férjet“, de ez a helyett, hogy behegesztené, még jobban felszakítja szíve vérző sebét.

Mit is tesz hát a szegény, ha már nem változtathat sorsán? Nem átkozza az agglegényeket, mint a városi vén kisasszonyok, mert hiszen faluhelyen az agglegény ritkaság számba megy, hanem folytatja azt a gyógyítómódot, melyet eddig használt: reménykedik és várja a — vőlegényt.

Richter M. István.

IRODALOM.

Szongott Kristóf: *Szamosujvár szab. kir. város monografiája.* IV. kötet. *A magyarországi örmények ethnographiája.* Szamosujvár, 1903. VIII + 395 l. 8-r. A szerző kiadása.

Ez a kötet is osztozik Szongott egyéb munkáinak jó és rossz tulajdonságaiban. Amazok közé tartoznak a tárgy érdekessége, továbbá az anyagnak eredeti forrásokból merített része. Viszont megnehezíti a használatot a szükséges rendszeresség hiánya és a sok oda nem tartozó s javarészben a kritikátlan fajszeretet által sugalmazott részlet. De a ki már hozzá szokott a Szongott munkáinak forgatásához, egy kis fáradsággal kiválaszthatja magának az értékes részt, s ezt megtéve nem vonhatja meg az ősszinte elismerést a szerző lelkesedésétől és szorgalmától.

Az előttünk levő kötet nem oldja ugyan meg a hazai örménység ethnikai problemáját, azonban igen gazdag anyaggal gyarapítja az eddigi gyér közléseket, s mindenesetre közelebb visz a végczélhoz: annak az átalakulási folyamatnak rajzához, a min a keleti örménység faji sajátságai az új hazában századokon át keresztül mentek. Szerző sejti, hogy ez az elintézendő kérdés, a mit onnan is lehet látni, hogy ismételten is rátér a keleti örménység ismertetésére. E párhuzam következetes és rendszeres, keresztülvitele azonban szigorú tudományos módszert s igen nagy irodalmi apparátust igényel. De így is nagyon figyelemreméltó munkával állunk szemben. A Szongott levéltári kutatásai, továbbá némely feljegyzései örmény sajátosságokról igen becses dolgok. Milyen tanulságos fejezetek pl. az örmény házról (48. l.), öltözetről (55. l.) szólók, mely utóbbinak igen érdekes kiegészítése a XVIII. század közepéről való s a fényűzést korlátozó városi rendeletek ismertetése (65. l.).

Ehhez csatlakozik a hazai örmény konyha nagyszámú speciálitásának szakszerű leírása (81. l.). Van egy pár érdekes adat a hazai örmények életmódjáról és társadalmi viszonyairól szóló czikkekben is (97., 107. l.). Az erkölcsi életre nézve is talált Szongott az 1714. évi Szamosujvár városi jegyzőkönyvben egy jellemző feljegyzést, mely szerint az ittas polgár, ha

illetlen szókat beszélne vagy szitkozódnék, 12 magyar forinttal büntettessék. A városi levéltár szolgáltatta a községi életet ismertető fejezetnek a magyarországi művelődés-történet szempontjából is igen érdekes apró adatait (119. l.). A farsangi szokások leirása között sor kerül a húshagyókeddi turkásra is (131. l.), mely érdekes népszokásnak szamosujvári alakjával azóta dr. Semayer tudvalevőleg beható tanulmányban foglalkozott (A M. Nemz. Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. 1902. évf. 195. l.).

A városi levéltár még a XVIII. századi bálozásokra is szolgáltat érdekes adatokat, s mindenesetre dicséri Szongott kulturtörténeti érzékét, hogy levéltári kutatásaiban az ilyen apróságok értékét is felismervén, azokat megmentette (134. l.). A hazai örménységnél divatos társasjátékokat Szongott már a monografia első kötetében ismertette. Itt csak utal régebbi dolgozatára (139. l.). A keleti és bukovinai örmény néphitnek szánt fejezetek után a hazai örménységre vonatkozólag találunk rokon tárgyú fejtegetéseket a szentek tiszteletéről, a jó és rossz szellemekről, az alakváltoztató emberről, babonákról, álomfejtésről, bőjtről, fogadásokról és bucsúkról (174—177. l.). A sok finom lélektani érdekességű feljegyzés további megfigyelésekre és adatgyüjtésre is ösztönözhet e téren. Terjedelmes és értékes fejezete Szongott könyvének az, mely a hazai örmények „nemzeti szokásai"-t ismerteti, külön felsorolva a gyakorlatból kimenteket és a még életben levőket, tizenötöt amazok, tizenhármat ezek közül (188. l.). Lelkiismeretes munka volt e sorozat összeállitása. Effélék a Szongott elévülhetetlen érdemei. Levéltári adatokkal dokumentált a hazai örmények családi jogáról szóló fejezet is (214. l.). A születés, keresztelés, házasság körüli szokások (220—242. l.) leírása után két igen érdekes rész következik: az egyik házassági szerződések sorozata a XVIII. századból (243—269. l.), a másik a hazai örmény házasság nagy kiadásait mérséklő, korlátozó és tiltó határozatok ismertetése (270—288. l.), telve számtalan művelődéstörténeti intimitással. Bizony ezeket is csak a Szongott szorgalma és kitünő örmény nyelvismerete mentette meg a tudomány számára! A temetésre vonatkozólag is följegyzett Szongott egy pár beszédes történeti adatot (289. l.).

A hazai örménység történetében igen nagy fontosságúak a XVIII. század elején tartott gyülések, melyeken az örmények belső adminisztrációjuk némely kérdéseire nézve megállapodtak, az új viszonyokhoz alkalmazva életrendjüket, „mert a mostani időben ezen ország szerint fogunk cselekedni és elhagyjuk a mi régi szokásainkat". Szongott három gyülésnek, úgymint a gyulafehérvárinak (1715 júl. 6), a szebeninek (1723 jan. 1) és a szamosujvárinak (1727 szept. 1) jegyzőkönyveit közli az örmény eredetiből magyarra fordítva (292—300. l.).

E helyen közelről érdekel minket Szongott könyvének a népköltészetről szóló része (300—394. l.). Mellőzve a keleti örménység népköltészetére vonatkozó fejezeteket, felemlítjük, hogy Szongott a hazai örmény közmondásokból monografiája III. kötetében közzétett sorozatot a jelen kötetben újabb gyüjtésének szintén gazdag eredményével egészíti ki. Közöl továbbá tizenegy hazai örmény népmesét örmény és magyar szöveggel és kilencz hazai örmény népdalt, négyet közülök a dallam följegyzésével.

A nagy buzgóságú szerző befejezvén hosszú tanári tevékenységét, a jól megérdemelt nyugalomnak, adja Isten minél számosabb éveit, most már bizonyára még fokozottabb mértékben fogja a magyarországi örmény emlékek összegyüjtésére és feldolgozására fordíthatni. Élete művének alig lehetne méltóbb koronája, mint az annyira szükséges szamosujvári múzeum örmény vonatkozású részének összegyüjtésére megvetni a biztos alapokat.

A kötetet sok illusztráczió diszíti, a melyek azonban a munka tudományos érdekü részével nem igen állanak összefüggésben. — *t.* —

Néprajzi könyvészet 1903-ból.

a) *Magyarországi:*

Alexics György. Az Istro-románok. Philol. Közl. 357. l.

Balogh Pál. Erdély népfajai s a székely kérdés. Kolozsvár 1903. (8-r. 44 l.) Ism. B. Zs. Ethnogr. mellékl. 302. l.

Bán Aladár. A magyarok eredete. Ism. Dr. Pröhle Vilmos Philol. közl. 160—163. l.

Bató J. Lipót. A zsidók a magyar halászat multjában. Magy.-zsidó Szemle 270. l.

Becker. Ungarische Volkskunst. (Ztschr. d. Ver. f. Volksk. 1903. I. Hft.).

Benedek Elek. Magyar mese és mondavilág. Ezer év meseköltészete. II. köt. 2. kiadás. Budapest. 1903. Athenaeum. (8-r. 489 l.) 6 kor.

Berkeszi István dr. Társadalmi élet Temesvárott 1801-ben. Délmagyar. közl. 9., 10. sz.

Berkessi István. Az omori vizsgálat. Budap. Hirl. 24. sz.

Biás István dr. A maros-szt-annai pogánykori temető. Székelység 176—179. sz.

Biró Lajos előadása. Kecskem. Friss ujság 245—248. 250—253. sz.

Biró Lajos. Humanizmus az emberevőknél. Kecskem. Friss ujs. 255., 256. sz.

Bresztóczy Ernő. Az ősmagyar irás. Magy. Állam. 93. sz.

Csikós István. Babona a palotákban. Muraköz. 21. sz.

Csiky János. Régi magyar énekesek. Magy. Szalon 40. köt. 65. l.

Czambel Samu. A cseh-tót nemzetegység multja, jelene és jövője. Ism. M. B. Ethnogr. 76. l.

Deutsche Pfingstgebräuche. Weisskirch. Volksbl. 22. sz.

Dömötör László. Felhivás az aradvármegyei néprajzi muzeum tárgyában. Arad. 1903. (16-r. 10 l.).

Esztel József. Babona. Eperj. Lapok 3., 4. sz.

Faragó Mór dr. Tót nász Szarvason. Magy. Szalon 39. köt. 967 l.

Flórián Károly dr. A halotthamvasztás. Eperj. Lapok 5—7. sz.

Fraenkel Bertalan dr. Népdal és palotás-zene. (Kivonat.) Akad. Értes. 528—536. l.

Gombos Albin dr. Elméletem nemzetünk eredetéről, különös tekintettel a székelyekre. Brassói Lap. 42—44. sz.

Gönczi Ferencz. Karácsonyi népszokások. Uránia 1. sz.

Gönczi Ferencz. A váltott gyermekről. U. o. 9. sz.

Gönczi Ferencz. Az égitestek a népek hiedelmében. U. o. 10. sz.

Hajnóci R. József dr. A szepesi bányavidék lakóinak származása és nyelve. Szepesi Lapok 40—42. sz.

Hanusz István. Magyar történeti emlékeztetők a fák birodalmából. Kecskeméti főreál. értes. 1902/3.

Herman Ottó. A magyar nép arczáról és jelleméről. Ism. Dobsa László. Budap. Szemle 114. köt. 301—311. l. — Herman O. Viszonzás. U. o. 458—465. l. — Alfa. Budap. Hirl. 68. sz. — Bibó István. Uránia 6—8. sz. — Ujfalvy C. Zentr. Blatt f. Anthrop. IX. 105. l.

Herman Ottó. Az ősmagyarok irásáról. Tanulók Lapja X. évf. I. f. é. 23. sz.

Herman Ottó. Az összám és az ősbetű viszonya irodalmunkban. Arch. Értes. 250. l.

Herman Ottó. Összám — ősbetű. Budap. Hirl. 55. sz.

Höhr, Adolf. Siebenbürgisch-sächsische Kinderreime und Kinderspiele. (Segesvári ág. gymn. értes. 1902/3.) Nagyszeben. Ism. Kohlbach B. Liter. Centr. Bl. 40. sz.

Horváth Janka. Egy székely nép-ballada. Székelyföld 40. sz.

Jankó János dr. A Balatonmelléki lakosság néprajza. Ism. dr. Bátky Istv. Ethnogr. mellékl. 45. l.

K. L. A Fridolin-monda. Philol. Közl. 894. l.

Kálmány Lajos. A király Szeged népköltészetében. Szépirod. Kert. 181. l.

Kemény Lajos. Hegyestőr, fringia, tótországi szablya. Arch. Értes. 300. l.

Kisch G. Moselfranken im Banat. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 150. l.

Köhl, Wilhelm. Die deutschen Sprachinseln in Südungarn und Slavonien. Innsbruck. Liter. Centr. Bl. 25. sz.

Kolumbán Samu. A czigány a székely nép felfogásában. Ethnogr. 141. 383. l. és Magyarság 296. sz. mellékl.

Komoróczy Miklós. Rozsnyói husvéti szokások. Rozsnyói Hiradó 15. sz.

Komoróczy Miklós. Népies kalendáriom és időjóslás. Nyelvőr 452. l.

Kovách Aladár. Néprajzi tanulmányút a vármegyében. Tolnavárm. 19. sz.

Kovács Antal. „Farsang utója" Baján. Bajai Hirl. 28—36. sz.

Krücken, Osc. v. Budapest in Wort und Bild. 18., 19. Hft. Berlin. Internat. allg. Verlagsges. (4-r.) á 2 M.

Kúnos Ignácz. A bulgár név eredetéről. Akad. Értes. 522—528. l.

Kuun Géza gr. Hazánk lakói a római uralom megszünte után a honfoglalás idejéig. Budapest. Athenaeum. (8-r. 34 l.). Ism. Ujfalvy C. Zentr. Bl. f. Anthrop. 106—110. l.

P. Lázár Veturia. Luna. Karácsonyi szokások a románoknál. Alkotmány 305. sz.

Magyar Gyula. Lucza naptól karácsonyig. Népszokások, babonák. Magyarság 296. sz. mellékl.

Magyarország vármegyéi. Barsvármegye. 1903. — Ism. B. Zs. Ethnogr. mellékl. 270. lap.

Mészáros Gyula. Csallóköz nevéről. Komáromi Ujs. 51. sz.

Miletič, Lj. Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krasovaner in Süd-Ungarn. Arch. f. slav. Phil. 161—181. l.

Nagel, J. W. Die „Hienzen." Eine ethnographisch-etymologische Studie. Ztschr. f. österr. Volksk. VIII. 5. 6.

Sz. Nagy Gergely. Elméletem nemzetünk eredetéről. Ism. Gombos Albin Erd. Múz. 94. l.

Összeállította: *Hellebrant Árpád.*

(Folytatjuk.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Smirnov Nikolajevics Iván.
1856—1904.

A kazáni tudományegyetem f. évi május 29-ikén komor gyászünnepségnek volt szinhelye: egy kedves embernek s jeles tanárnak, *I. N. Smirnov*-nak ravatalát állották körül tanártársai, nagyszámú tanítványai, barátjai és tisztelői. Méltán sirathatták, mert az elhunytban az egyetem kiváló díszét vesztette, kinek neve s tudományos munkássága nemcsak hazájában volt nagyrabecsült, hanem messze túl ennek határain, a külföldön is. Különösen híresek sokirányú búvárlatának eredményei közül azok a művek, melyekkel a volga- és uralvidéki finn fajú népekre vonatkozó tudományt gazdagította. Ezek a maguk szakkörében joggal tekinthetők *alapvetőknek*, mivel az összes előző anyaggyűjtések s észleletek kritikai fölhasználásával hű képét nyújtják az illető népek anyagi és szellemi életének, e mellett bő történeti bevezetésekben tárgyalják e népek multjának viszontagságait, sőt régészeti és nyelvi bizonyságok világánál bevezetnek az őstörténet homályos korszakaiba is, függelékül pedig tüzetesen ismertetik a tárgynak nagy gondossággal fölkutatott teljes irodalmát. Ez érdemeiknél fogva tüntették ki Smirnov néprajzi műveit az orosz császári földrajzi társaság aranyérmével, a szentpétervári tudományos akadémia 1896-ban az Uvarov-féle kisebb jutalommal

s a kazáni „régészeti, történeti és néprajzi társaság“ avval, hogy szerzőjüket a társaságnál viselt titkári, igazgató-tanácstagi és társelnöki tisztségei után 1902-ben egyhangulag „tiszteletbeli“ tagjai közé választotta. Nem késett elismerésével a külföld sem, a helsingforsi Finn-ugor Társaság Smirnovot már 1891-ben levelező tagjai közé iktatta, a *Magyar Néprajzi Társaság* pedig 1899-ben vette föl „külső tagjai“ sorába. Mindez elismerésnél azonban fényesebben tanúskodik Smirnov néprajzi munkáinak értékéről az a körülmény, hogy noha szigorúan tudományos tárgyalással oldják meg feladatukat, eredeti orosz nyelvű kiadásuk teljesen elfogyott s ma már csak *franczia fordításuk* áll az érdeklődő közönség rendelkezésére. E nagy sikerben tetemes része volt annak a lelkes propagandának, melyet Smirnov Kazánban az ural-altáji népek művelése ügyében kifejtett. Át volt hatva az eszmétől, hogy a volgamelléki egyetemi város földrajzi helyzeténél fogva vezérszerepre van hivatva az ide tartozó tudományos feladatok körében s hogy ezeknek munkájában nem külföldi, hanem — kiknek sokkal kényelmesebben esik kezük ügyébe — orosz tudósoknak illik előljárni. Alkalmas térül kínálkozott ez eszméjének gyakorlati megvalósítására a kazáni régészeti, történeti és néprajzi társaság, melynek közleményeiben („Извѣстія“), a mióta Smirnov hatással lehetett a társaság ügyeinek vezetésére, főkép ural-altáji népekre vonatkozó tanulmányok és ismertetések foglalnak helyet, a mint a társaság felolvasó üléseiben is leginkább ily tartalmú előadások töltik ki a tárgysorozatot. De buzgó apostolként igyekezett Smirnov híveket és munkatársakat szerezni tudományos törekvéseihez a társaság körén kívül is. Tanulmányi kirándulásaiban és társadalmi érintkezéseiben, a kinél csak érdeklődést tapasztalt a kelet-oroszországi nemzetiségek iránt, azt szeretetreméltó, nyájas egyéniségével megnyerte a tudományos munkának s így főkép tanítókból s lelkészekből lassanként egész sereg működvelő csoportosult köréje s állott rendelkezésére a folkloristikai, tárgyi-néprajzi és nyelvi anyag gyűjtésében. Méltó dolog, hogy e kiválóan érdemes tudós életével és irodalmi munkásságával e helyt kissé közelebbről megismerkedjünk.

Smirnov a kazáni kormányzóság czarevokoksajszki kerületének Arin nevű egyházas falujában, 1856 január 19-ikén született. Atyja, falujának papja, származására nézve *cseremisz* volt s beszélt is cseremiszül, de minthogy anyjuk orosz nő volt, a gyermekek keveset tanultak meg őseik nyelvéből. Bizonyára volt része e származásnak is abban, hogy Smirnov később oly előszeretettel foglalkozott a volgavidéki finn fajú népekkel s hogy ezek tanulmányát épp a cseremiszeken kezdte; de első tudományos kutatásai ez ismeretkörtől távol estek. Miután 1874-ben a kazáni papi szemináriumban középiskolai tanulmányait befejezte, a kazáni egyetem történet-philologiai

szakára lépett, hol annyira kitünt tehetségével s szorgalmával, hogy négy év múlva mint ösztöndíjas, tovább is az egyetemen maradhatott s itt az egyetemes történet tanszékének elnyerésére készülhetett. Ifjúkori munkálatai a déli szlávok történetére vonatkoznak s részben önálló levéltári kutatásokon alapulnak, melyekre egy tanulmányútja alkalmával főkép Velenczében s Raguzában nyilt módja. E művei a következők: „*A horvát állam történetének vázlata a magyar korona alá való rendeltetésének idejéig*“ (Очеркъ исторіи Хорватскаго государства до подчиненія его Угорской коронѣ Казань, 1880.), „*Velencze viszonya Dalmáczia város-községeihez a XII. századtól a XIV. század közepéig*“ (Отношенія Венеціи къ городскимъ общинамъ Далмаціи съ XII. до половина XIV. вѣковъ. I—II. Казань, 1881—4), „*Dalmáczia város-községei a X—XII. századokban*“ (Городскія общины Далмаціи въ X—XII. вѣкахъ. 1882.) „*Földbirtoklás Horvátországban s Dalmácziában a X—XI. századokban*“ (Землевладѣніе въ Хорватіи и Далмаціи въ X—XI. вѣкахъ. 1883.). 1881-ben nyerte el Smirnov az egyetemi magántanárságot s 1886-ban a rendes tanári tanszéket. Egyetemi előadásainak különösen kedvelt tárgya a *szláv müveltségtörténet* volt, mely szakra vonatkozó búvárlatainak becses eredményeit csak az utóbbi években kezdte sajtó alá rendezni „*Vázlatok a délszlávok kulturai életéből*“ (Очерки культурной жизни южныхъ славянъ. Казань, 1900—4.) czímen. E nagyszabású műből összesen csak három füzet látott napvilágot, melyekben a déli szlávok anyagi kulturájának, társadalmi viszonyainak s szellemi életének fejlődését tárgyazó szakaszok jelentek meg. Különösen érdekes az utolsó szakasznak tartalma, mely bőven foglalkozik a Balkánfélsziget V—IX. századbeli szellemi életében előforduló pogány hagyományokkal s ezeknek nyomaival a déli szlávok mai életében; elemzi a bolgár kultura török alkatrészeit s vázolja a kereszténység fölvételének történetét, valamint a szláv irodalom kezdő korszakát.

Az ural-altáji népek iránt való tudományos érdeklődésnek első nyoma Smirnov irodalmi munkásságában 1882-ben jelentkezik az asztracháni kormányzóság *kalmukjainak életmódjáról* irt közleményében (Замѣтки о нѣкоторыхъ особенностяхъ быта калмыковъ Астраханской губерніи). Élénkebb tevékenységre buzdul Smirnov az itt jelzett irányban, midőn a kazáni egyetemen *Weske Mihály* volt dorpáti lectornak alkalmazásával a „finn“ nyelvek tanszéke rendszeresittetik. Az 1888. év nyarán Weske és Traubenberg múzeumi őr társaságában nagy körútra indul a cseremiszek közé s meglátogatja ezek helységeit a kazáni, nizsegorodi, kosztromai, vjatkai és ufai kormányzóságokban. Már e tanulmányút megkezdése előtt egybeállitotta volt Smirnov az összes rendelkezésére jutott irodalmi források anyagát s ki

is adja ebből a használhatót saját észrevételeivel gyarapítva „*Cseremiszek. Történeti és néprajzi vázlat*“ (Черемисы. Историко-этнографическій очеркъ. Казань) czimü 1889-ben megjelent müvében. Ugyanily előmunkálatokkal (az irodalmi anyag összegyüjtésével s ezt követő tanulmányúttal) s egészen egyező rendszerrel szerkesztve gyors egymásutánban jelennek meg Smirnovnak következő művei: „*Votjákok. Történeti és néprajzi vázlat*“ (Вотяки. Историко-этнографическій очеркъ. Казань) 1890-ben, „*Permjákok. Történeti és néprajzi vázlat*“ (Пермяки. Историко-этнографическій очеркъ. Казань) 1891-ben és „*Mordvák. Történeti és néprajzi vázlat*“ (Мордва. Историко-этнографическій очеркъ) 1895-ben. Ha számba veszszük, hogy e jókora köteteket tevő, pár év alatt megirt munkákban a sokféle szempontú adatoknak mily rendkívüli bősége van egybehalmozva s módszeresen feldolgozva, szinte bámulnunk kell azon a lelkes ügyszeretetten, mely szerzőjüket ekkora szorgalomra s munkabirásra képesithette. Pedig Smirnov e nagy munkáinak irása közben ráért sok kisebb értekezés s egyéb közlemény megszerkesztésére is, a minők, hogy csak a fontosabbakat emlitsük, a következők: „*Az emberáldozat nyomai a volgavidéki finnek költészetében s vallásos szertartásaiban*“ (Слѣды человѣческихъ жертвоприношеній въ поэзіи и религіозныхъ обрядахъ приволжскихъ Финновъ. Казань, 1889), „*Néhány szó az orosz befolyásról a kazánvidéki nemzetiségekre* (Нѣсколько словъ о русскомъ вліяніи на инородцевъ въ предѣлахъ Казанскаго Края: az „Извѣстія“ VI. kötetében, 1889.), „*A helyi néprajz feladatai és jelentősége*“ (Задачи и значеніе мѣстной этнографіи; Казань, 1891.), melynek kivonata a „Mordvák“ monographiájának bevezetésében is olvasható, „*Vázlatok a finn kultura történetéből*“ (Наброски изъ исторіи финской культуры: az Этнографическое Обозрѣніе folyóirat 1891. évfolyamában), „*A mordvákra vonatkozó (néprajzi) anyaggyüjtés programmja*“ (Программа для собиранія свѣдѣній о мордвѣ: az „Извѣстія“ 1892. évfolyamában). S ráért Smirnov e művei mellett sok vesződséggel s utazgatással járó tárgyi-néprajzi gyüjtésekre, melyekkel a kazáni múzeumot gazdagitotta; sőt 1890-ben a kazáni tudományos és iparkiállitásnak kitünően sikerült néprajzi és régészeti osztályait is ő szervezte. A mult évtized második felében Smirnov munkaereje lankad, de midőn 1900-ban „Keleti Szemlé“-nk megindul, ő örömmel üdvözli az új folyóiratot s mindjárt az első füzetben közzétesz egy kisebb dolgozatot, melynek czime és tárgya: „*Az ural-altaji világ az orosz régészeti, történeti és néprajzi irodalomban*“ (Урало-алтайскій міръ въ русской археол., истор. и этнографической литературѣ). Legutóbb megjelent munkái a bennünket érdeklő tárgykörből: „*Az ural-altaji világ jelentősége az orosz nép keletkezésében és történetében*“ (Значеніе урало-

алтайскаго міра въ образованіи и исторіи русской народности. 1903.) és „*A Volga-mellék történetelőtti multja*“ (Доисторическое прошлое Поволжья 1903.)

Smirnov irodalmi munkásságának mindenesetre legbecsesebb alkotásai a volga- és káma-vidéki finn népekről írt összefüggő nagyobb tanulmányai, melyeknek később „Keleti Finnek“ (Восточные Финны) összefoglaló czimet is adott. Az óriási feladat, melyre szerző e művekben vállalkozik, szinte természetessé teszi, hogy a helyes megoldás nem minden részletkérdésnél sikerült s hogy a birálónak több ponton nyilik alkalma az alaposság hiányaira utalni. Különösen a praehistorikus korral foglalkozó bevezető fejezetekben mutatkozik, hogy a szerző nem kellő fölszereléssel fogott tárgya nehézségeinek leküzdéséhez; a mennyiben itt kevés régészeti adaton kívül főkép nyelvi tények, műveltség-szók s földrajzi nevek vallomásaiból kellett megalkotnia az ősmult eseményeinek s műveltségállapotának képét, holott tudjuk, hogy mily sikamlós tér az ilyen szakszerű nyelvésznek is, Smirnovnak pedig nem volt elegendő tájékozottsága azon nyelvek ismeretében, melyeknek valódi, vagy vélt tényeire következtetéseit építette. Ebből eredő tévedésekről bőven ír Setälä „I. N. Smirnow's Untersuchungen über die Ostfinnen (Helsingfors, 1900)“ czimű birálatában, de elismeri, hogy mindezek mellett számbajöhető érdemei vannak Smirnov műveinek a nyelvészeti alapon fejtegetett őstörténet szempontjából is. Ilyenek jelesen, hogy lényegében helyes vázlatát nyújtja a zürjének és votjákok régibb műveltségi állapotának, hogy a török hatás elemeit tárgyalja a cseremiszeknél és votjákoknál, hogy finn-magyar nyelvek alapján megfejthető helyneveket mutat ki oly területeken is, melyeken e népcsaládba tartozó nemzetiségek már nem laknak s hogy a kutatás e körében jókora hasznavehető anyagot gyűjtött a későbbi tüzetesebb vizsgálatok számára.

Mint ember, Smirnov kiválóan rokonszenves egyéniség volt. Lelkének nemes vonásai a tisztelet s vonzalom érzelmét költötték föl mindenkiben, kinek szerencséje volt vele érintkezhetni. Föllépését szerény egyszerűség jellemezte mindenkor; maga is a nép kebeléből származván, értette és méltányolni tudta a kis ember ügyét, bajait, s mi sem volt tőle távolabb, mint az egyetemi tanárok körében oly gyakori gőg s nagyképűség. Társalgása nyájas, tudása s műveltsége rendkívül széleskörű, szelleme élénk s szive csupa jóság volt. E tulajdonságok népszerűvé tették személyét úgy a társadalomban, mint az ifjúság előtt. Különösen rajongtak érette tanítványai, kikkel barátilag közlekedett: házába jártak, sétálgatott velük s támogatta őket, a mint csak tehette s kik ezért bizalommal fogadták tanácsát válságos időkben is. Hálás elismeréssel emlékezem meg e helyen arról a szíves, előzékeny fogad-

tatásról, melyben engem néhai Pápai Károly barátommal együtt 1888-ban részesített, midőn szibériai tanulmányutunk előkészületeit Kazánban egészítettük ki s 1889-ben, midőn Szibériából visszatérve ugyanitt heteken át gyűjtéseink rendezésével foglalkoztunk. Alig múlt el nap, melyen Smirnov vagy szállásunkon föl ne keresett, vagy saját házában vendégekül ne fogadott volna bennünket. E találkozások alkalmával órákon át folyt a tárgyalás az előttünk állott nehéz feladat részletteendői fölött s hogy a szakba vágó orosz irodalommal megismerkedhettünk, első sorban Smirnovnak köszönhetjük, ki lekötelező odaadással kutatta föl s szerezte meg számunkra a különféle könyvtárakból a szükséges forrásmunkákat. Jóindulattal érdeklődött Smirnov ezután is néprajzi s nyelvtudományi törekvéseink iránt s az ő közbenjárásával létesülhetett a csereviszony kapcsolata a Magyar Néprajzi Társaság s a kazáni egyetem mellett fönálló régészeti, történeti és néprajzi társulat között. Nem mint erejében kimerült aggastyánt ragadta ki őt sorainkból a halál, az ő életereje a férfikor java idejében tört meg; kínzó betegsége közepett is munkavágytól égett lelke s röviddel elhunyta előtt beszélt nagyszabású tudományos eszméiről, melyeket még kifejteni s megírni óhajtana. Sulyos veszteség ily munkaerőnek kidőlése a tudományra nézve, különösen ha az oly ritka, nemes és jóságos lélekkel párosúlt, mint Smirnovnál, ki a szeretet műveivel is sok kebelben felejhetetlenül vetette meg érzelmi alapját áldott emlékezetének. *Munkácsi Bernát.*

*

Egy pogány magyar hymnus kudarcza a baseli congressuson. A szeptember hó elején Baselben tartott II. nemzetközi vallástörténeti congressuson *Dr. Kohlbach* Bertalan, kaposvári tanár, a pogány magyarok polytheismusáról tartott előadást. A hazai néprajzi irodalomban még alig ismert szerző e szerepléséről annak idején nagyon gyakran írtak hírlapjaink. Utóbb a müncheni „Beilage zur Allgemeinen Zeitung“ szeptember 15-iki 211. számában D. *Rade*, a „Die christliche Welt“ marburgi kiadója, szintén tett reá rövid megjegyzést, a mi így hangzik: „Az egyik szakosztályban egy magyar tudós (?) a régi Magyarországban divatozó sokistenhivésről értekezett s nyilvánosságra hozott egy csodálatos imádságot, mely a naphoz van intézve. Szerencsére voltak jelen, a kiknek az adalék ismerősnek tetszett és a hallgatók közül valaki csakhamar meg is állapította, hogy a nem kicsinylendő holmi tulajdonkép *Szent Ferencz hymnusa a naphoz!* A magyarok tehát szegényebbek lettek irodalmuk egyik gyöngyével“.

Utólagos értesülésünk szerint *Dr. Kohlbach* ezt a „pogány magyar“ holmit *Kandra* Kabos magyar mythologiájából (62. l.) vitte Baselbe. *Kandra* Kabos pedig vette az „Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képekben“

című vállalat I. kötetéből, a hol *Jókai* Mór czikkében a 307. lapon ez olvasható: „Régi krónikákban olvassuk, hogy mikor a magyarok a kereszténységet már fölvették, a magyarországi olasz hittérítők imájába a világimádás e képei még mind bele voltak foglalva ilyeténképen:

„Légy magasztalva te nagy Isten a mi testvérünkkel, a Nappal. Óh mily szép, mily ragyogó: ő a te jelképed, Uram! Légy áldva a mi asszonynénénkkel, a Holddal és a mi hugainkkal, a csillagokkal együtt, a kik olyan szépek és fényesek! Légy áldva a mi süvünkkel, a Széllel együtt, a ki a felhőket és derült időt hozza! Légy áldva a mi ángyikánkkal, a Vízzel együtt, a ki oly hasznos, jó ízű és tiszta! Légy áldva a mi urunkbátyánkkal, a Tűzzel! Óh mily szép, óh mily vidám, óh mily erős és hatalmas ő! Légy áldva óh Uram a mi nagy asszonyunkkal, a Földdel együtt, a ki minket táplál és megtart".

A ki a régi magyarokról szóló hazai és külföldi krónikákat ismeri, az rögtön tisztában van azzal, hogy *Jókai* a forrást nem jól jelölte meg. A ki tudja továbbá azt is, hogy a jeles költő korábban szintén foglalkozott már az itt hevenyészve megírt dolgokkal, az felnyitja *Bálványos-vár* című történeti regényét és (a princeps kiadásban) az I. kötet 129—131. lapjain megtalálja a keresett „magyarországi olasz hittérítők"-et és megtalálja a XIII. századi olasz hittérítők ajkán a keresett hymnust is így: „*Ez szent Ferencznek imája*, mely, mint az írás mondja, így hangzik: Légy magasztalva te nagy Isten, minden teremtményeiddel. A mi testvérünkkel a *nappal*, a ki mi nekünk világít! Óh mily szép, óh mily ragyogó az ő fényében! Ő a te jelképed, Uram! Légy áldva óh uram, a mi asszonynénénkkel, a *holddal* és a mi hugainkkal, a *csillagokkal* együtt, a kik olyan szépek és fényesek stb".

Mivel Jókai szabadon fordított, olvasói számára a regény végén közölt magyarázó jegyzetek közt lenyomatta az „ima" *eredeti* szövegét is Th. de *Celano* után. A ki még ezzel sem éri be, az megtekinti a hymnus szövegének különféle változatait *Crescimbeni, Wadding*, vagy F. *Paoli* kiadásában, keletkezésének történetét pedig kutatja Ed. *Böhmer, Grion, D'Ancona*, vagy H. *Thode* írásaiban; de semmi esetre sem jelentkezik tájékozatlanul egy nemzetközi congressuson azzal a vakmerő szándékkal, hogy komoly külföldi tudósok előtt ezt az 1226 táján írott híres éneket elharsogja — pogánykori magyar hymnus gyanánt.

Dr. Sebestyén Gy.

*

Két népies szólásmód. „*Érti a csiziót*". Nyilvánvaló értelme e kifejezésnek: tud valamihez, jártas valamiben, vagy általánosságban: talpra esett, ügyes ficzkó. A kifejezés egyenes származását azonban sehol sem

találtam, azért hát hadd álljon itt véleményem eredetéről. A kalendárium az év első napjait, mint „circum *cisio* Christi“ napját jelzi. Minden régi naptár a hónap elsejéhez kétsoros időprofféciát ad, melyet a nép éppen az első naphoz írt vers után *cisió*-nak, magyarosan *csizio*-nak nevez. Abban az időben, a mikor még a magyar ember egyetlen irodalmi szükséglete a kalendáriom volt, e verseket meg-megtanulta s így némi tudásra tett szert, a mi megkülönböztette a többi, csiziót sem ismerőtől s így világos a kifejezés értelme szerinti leszármazása.

II. „*Rómába ment*“. E kifejezésnek ma már inkább az a *második* értelme, hogy valaki Olaszország fővárosába utazik s első értelme nyilvánvalólag a másállapotban levő nőre vonatkozik. Az egész művelt világ használja e szólásformát, de annak eredete mégsem ismeretes. Nem járok talán hibás nyomon, ha úgy vélem, hogy e kifejezés rokon a harangok husvéti Rómába menetelével. A terhesség idején nem mutatkozó asszony s a husvéti gyász ünnepnapján nem szóló harang között megvan az analogia. Mind a kettő *otthon* van, de úgy mondják, hogy *Rómába* ment.

Rexa Dezső.

*

Oláh vagy Valach? Az Ethnographia 1904. évi 6. füzetében a fenti czím alatt egy tartalmas közlemény jelent meg, melynek tüzetesebb igazolásául a következő adatot terjesztem elő.

Van Gömörmegyének egy e nyár folyamán, sajnos, teljesen porrá égett községe, melynek hivatalos neve: *Oláhpatak.*

Egy geographiai „propter hoc“ folytán itt felső Gömörben ama közvélemény lett általánossá, hogy e falu neve bizonyosan onnan ered, mert ezen Andrássy-féle birtokon, mely család tudvalevőleg Erdélyből származik, a földes uraság ezelőtt oláhokat telepített le, tehát ezt a községet oláhok alapították.

E nézet immár odáig fejlődött, hogy a mult évben megjelent Gömör-Kishontmegye Monographiájában (454. lapon) a következőket olvassuk:

„Letelepültek a megye területén: 5. *Oláhok.* Ezeknek az emlékét csupán a sajó folyómenti *Oláhpatak* (Wlachowo) őrizte meg az utókornak. Már az 1427. évi adólajstromban *Alahpathaka* néven fordul elő, azonban 1715—20. években eszközölt összeírás sem talált itt már oláhokat“.

Megjegyzendő, hogy e község lakossága ma tiszta tót.

Régóta gyanuperrel éltem e magyarázattal szemben és kutattam a régi iratokban, helyesebb megoldást keresve.

A közismert *Bartholomeides*-féle gömörmegyei Monographiában erre vonatkozólag a következőket olvassuk:

„*Oláh-Patak*, slavi: Wlachowo, germani Topschenses Lampertsdorf (Lamperti villam) a Hero, cui locus parebat, vel a sancto, cui ecclesia dedicata erat, vel — quod verosimillimum a fodina minerarum ad Lampertum dicta nomen hocce, villae Olah-Patakiensi, mansit". A dobsinai német tájszólásban e községnek neve még ma is: *Lompersdorf* vagy tótosan *Wlachow* (Lipsky szerint Lamsbdorf). Megjegyzendő, hogy ugyancsak a dobsinai tájszólásban *Blóch* = juhászt jelent (a tót valach = juhászból származva, per analogiam Wasser = Bosseu, Walach = Woloch = Blóch). Közelfekvő tehát a gyanu, hogy a mai magyar név is ilyen műfordítás eredménye. Hiszen még napjainkban is akadnak ilyen hibás fordítások, a miből azután *oláhok* teremnek ott is, a hol egyáltalában talajuk nincs és nem is volt.

Szepességben a *Kohlbach* = „*tarpatakra*" lett; Dobsinán a „*Pelc*" hegyet (tájszólásban félgömb, dudor) Bundas-nak, a Steingeräusch = kőzörgő, a Wolfsseufen = farkasszappan-nak jelzik az újabb községi mappák.

K. S.

*

II. A fenti kis pótló adat voltaképen csak az idézett monographia hibáinak egyikét emeli ki, egyet a sok közül, mely a vállalat értékén nem változtat, de a vitás helynév szorosan véve még sem tartozik tárgyunkhoz. Ugyanis a szláv nyelvekben a felsorolt jelentésű *valach* szó mellett van a vele egy tövű *vlach*, vlah, lah; vlacki, laski; Vlahy, Vlachy alakja, mely egyes nyelvek szerint kizárólag olaszt, illetve kizárólag oláhot jelent.[1] Jelen esetünkben számba vehető szláv nyelvek ú. m. a cseh, tót, lengyel és szlovén kizárólag és feltétlenül olaszt értenek a vlach néven, következőleg a szóban forgó gömörmegyei község tót neve is az eredeti települők olasz származására vall. Tudjuk, hogy árpádházi királyaink több ízben, főleg a XIII. sz. folyamán olasz bányászokat hoztak be (hospites latini) a felvidéki bányák művelésére. Ezek emlékét őrzi pl. a szepesmegyei Olaszi = Villa Latina = Wallendorf, a liptómegyei Kis és Nagy-Olaszi = Olaszy villa = Malé, Velké Vlachy. Hasonló eredetűek továbbá Bihar, Zemplén, Szabolcs, Baranya, Veszprém stb. megyékben levő Olaszi, Olasz előnevű községek, az egykori itáliai colonomisok emlékei.

A gömörmegyei Oláhpatak neve nyilvánvaló eltorzulása az 1272—85 évekből ismert *Olaszi* prope villa Potok, *oloszi* prope villa Potok,[2] Potok in Com. Gömör község névnek, mely, miután bányászata a politikai viharok alatt csökkent, olasz lakosait elvesztette, a környékbeli tótság özönlötte el.

[1] L. *Melich* J: szláv jövevényszavaink I. Bpest 1903.

[2] *Czinár M.* Index alphates. Codicis dipl. per G. Fejér editi.

Így érthető, hogy a monographia szokott alaposságával konstatálhatja, hogy az 1715/20 összeírás „már nem talált itt oláhokat". Az Oláhpatak = Vlachovo név tehát akkor sem szolgálhatna érvül, ha a bolgár, szerb vagy horvát vlach = oláh jelentést nem ellensúlyozná az északi szláv nyelvek ellenkező felfogása, mert kétségbevonhatatlanul igazolhatjuk, hogy az Oláhpatakká csúfitott név eredetileg Olaszpatak-nak hangzott. *E. J.*

*

Medvetisztelet az ainóknál. A Japánban lakó ainóknál a medvetiszteletnek oly módja divik, mely sokban hasonlít uralvidéki nyelvrokonaink ily szokásához. E szerint ha valamely előkelő embernek fia születik, a hegyekből fiatal medvét kerítenek elő. Ezt nagy ünnepséggel a faluba viszik s egy asszonyt rendelnek ki melléje dajkául, ki az apró medvét több hónapon át szoptatja. Mikor az állatnak fogai jelentkeznek, elválasztják a tejtől, kalitkába teszik s dajkája itt ápolja tovább. Midőn a medve teljesen kifejlett, kitüzik a napot, melyen istenné avatják. Mint isten, az ily medve *Kamui* nevet visel, mely név nagyon emlékeztet a medvének ama vogul-osztják diszjelzésére, mely ez állatot a *Kami*-asszony (= Földanya leánya) fiának mondja. A megállapított napon az egész falu ünnepi öltözetben összegyülekezik, eljönnek a gyermekek is s mindenki ijjal, nyillal föl van fegyverkezve. Miután a medvét kibocsátották a kalitkából, mindenki egy nyilat bocsát rá, míg csak párját ki nem adja. Ekkor *tetemét egy gyékényre teszik s tiszteletüket nyilvánítják előtte.* A falu feje, ki egyszersmind pap, *képes nyelven bocsánatot kér az állatistentől a rajta esett sérelemért s előre is köszöni a jótéteményeket, melyeket isteni hatalmával népére árasztani fog.* Ezután rizspálinkát, húst s egyéb ételeket nyújt neki, hogy ezek az istenség áldása folytán mindig bőven legyenek. Majd tánczok következnek, végül pedig *levágják a medve fejét* s bőrét lehúzzák. Az ünnep több napig tart. Csak a nevelő-dajkája siratja hangos jajgatással s ad szavakban is kifejezést fájdalmának a fölött, hogy „nevelt gyermekét" elveszítette. — Bár ez adatokat egyelőre csak másodforrásból („Das Buch für Alle" 1903 évf. 353 l.) közölhetjük, helyén valónak tartjuk, hogy reájuk már most fölhivjuk az érdeklődők figyelmét. *—i.*

*

Emberevő belga katonák. Hogy az ősi műveltségi állapot barbár néprajzi jelenségei itt-ott a legmodernebb viszonyok közt is fölmerülnek, annak érdekes bizonyságát szolgáltatja a brüsszeli „Peuple" lapnak egy feltünést keltő híre a Kongó-államból. E szerint angol hittéritők az Aruvini folyónál belga katonákkal találkoztak, a kik egy olasz tiszt parancsnoksága alatt állottak.

A katonák éppen *emberhúst ettek.* A hittéritők kérdőre vonták az olasz tisztet, a ki azt felelte nekik, hogy éppen az expedicióról tért vissza, a melyről foglyokat hoztak magukkal. A tiszt nem tudta megakadályozni, hogy a foglyokat le ne mészárolják és meg ne egyék. A hittéritők Pomába utaztak és ott jelentést tettek az esetről az angol konzulnak (l. Budapesti Hírlap 1904 márcz. 25. sz.). Ezek után nem kelthet oly nagy megütközést, ha a hunnokról, vagy a régi vogulokról és osztjákokról azt olvassuk, hogy ellenségeiknek *vérét itták.* —*i.*

TÖRVÉNYSZÉKI NÉPRAJZ.

Rontó kisérlet. A szatmármegyei Rákos-Terebes községben ezelőtt vagy 12 évvel elhalálozott egy *Groszos* János nevű parasztgazda, a ki annak idején rossz ember hirében állott. A temetés után néhány hónap mulva az elhunyt fiának valami baja történt, amit a falubeliek arra magyaráztak, hogy Groszos szelleme okozta. A fiúnak a következő évben megbénult az egyik lába, a mit hiába orvosoltak s igy ezt a csapást is az elhunyt Groszos boszorkányoskodásának tudták be. A halott kisértését annyira hitte a család, hogy éjszakánkint nem tudtak aludni s folyton rémképeket láttak. Az özvegyasszony elmesélte ezt néhány falusi embernek, a kik azt tanácsolták neki, hogy ásassa fel a sírt és a halottat fordíttassa hasára, a mi által a halott elveszti kisértő erejét. Az özvegy megfogadta a tanácsot. Felbérelt négy oláh atyafit, a kik potom 5 koronáért vállalkoztak a sír megbontására. Már éppen ott tartottak, hogy a csontvázat felforgassák, a midőn a szélben elaludt a lámpa s a kicsapó láng az özvegy ruhájába kapott. Néhány pillanat mulva Groszosné súlyos égési sebektől borítva összeesett. A babonás özvegy különös dolga az erdődi csendőrség fülébe jutott. A csendőrök kihallgatták Groszosnét, a ki elmondta, hogy férje rettentő kisértése óriási kárt okozott neki. Majd arra kérte a csendőröket, hogy orvosilag vizsgálják meg a halottat, mert annak keze még most is él és mozog. A csendőrség kinyomozta a sír megbojgatóit s aztán jelentést tett a szatmári kir. ügyészségnek. (Budapesti Hírlap, 1904 jun. 11. sz.)

Utalványczím: Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

3019. cheque-számlájára.

Hivatalos nyugtázás

az 1904. évi május, június, július és augusztus havában befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1902. évre: Éber László dr. — Leszik Károly — Margalits Ede dr. — Nagykállói áll. gimn. — Zloczky Theodoz — Összesen . 30 K. — f.

1903. évre: Baróti Lajos dr. — Deák Jenő dr. — Dudás István Fraknói Vilmos dr. — Gerecze Péter dr. — Ghyczy Elemér — Hampel József dr. — Kada Elek — Kmetykó József — Lähne Vilmos — Lestyánszky Dezső — Medveczky Károly — Nagy Géza — Petrozsényi Kaszinó — Rexa Dezső — Schönherr Gyula dr. — Sepsiszentgyörgyi Kaszinó — Szabadkay Ignácz — Teleki Pál gr. — Varju Elemér — Vértesy Dezső dr. — Vikár Béla — Zolnai Gyula dr. — Zseni József — Összesen . . . . . 150 K. — f.

1904. évre: Bachát Dániel — Bács-Bodrog-vm. Tört. Társulat — Balásy Dénes — Bellosics Bálint (4 K.) — Beszterczenaszód-vármegyei Általános Tanitóegyesület — Bogisich Mihály — Budapesti kegyesrendi főgymn. — Bünker Rajmund — Csiky János — Dobay János — Faragó Ödön — Fraknói Vilmos dr. — Hegedeös Miklós — Kapnikbányai áll. elemi isk. — Kassai kir jogakadémia — Kassai Múzeum — Keleti Kereskedelmi akadémia — Kovách Aladár (1.50 K.) — Liszt Nándor — Luttár Miklós — Mahler Ede dr. — Mangu Béla — Pajcsics János — Payer Endre dr. — Perényi Lajos — Podolini kath. gimn. — Réthi Árpád — Révai Sándor dr. — Rubinyi Mózes dr. — Schulhof Zsigmond dr. — Seprődi János — Singer és Wolfner — Sztoja Miklós — Thúry József — Tiszakarácsonyfalvai áll. elemi isk. — Újpesti Ferencz-József-téri áll. leányisk. — Vasvármegyei Kultur-Egylet — Vasverő Raimund — Venetianer Lajos Vörös Balduin — Összesen . . . . . 233 K 50 f.

1905. évre: Farkas Sándor . . . . . 6 K. — f.

Keleti Szemlére fizettek: Farkas Sándor (6 K.) — gr. Kuun Géza dr. (6 K.) — Sebestyén Gyula dr. (7.50 K.) — Thury József (6 K.) — Összesen . . . . . 25 K. 50 f.

Alapítványára fizetett: Herrmann Antal dr. . . . . 43 K. 50 f.

Összesen befolyt: hátrálékokból . .	180.— K.,	jan. 1-től .	325.90 K.
1904. és követk. évi díjból	239.50 K.,	„ „ .	1940.60 K.
Keleti Szemlére	25.50 K.,	„ „ .	130.70 K.
alapítványi kamat . . .	—.— K.,	„ „ .	—.— K.
alapítványi díjból . . .	43.50 K.,	„ „ .	95.— K.

Budapest 1904 szeptember 1.

Feichtinger Győző,
pénztáros (VII., Aréna-út 15.).

Kérjük a M. Néprajzi Társaság tagjait s folyóiratunk előfizetőit, hogy **lakásaik változását a pénztárosnál** (Budapest, VII., Arena-út 15. szám) **idejekorán bejelentsék**, nehogy a füzetek szétküldésében zavar támadjon.

A Magyar Néprajzi Társaság
tiszti kara.

Védnök:
József cs. és kir. főherczeg Ő Fensége.

Tiszteletbeli elnök:
Kuun Géza gróf, dr.

Elnök:
Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum).

Alelnökök:
Munkácsi Bernát dr.
(VI., Gyár-u. 48.)

György Aladár
(Orsz. Statisztikai Hivatal).

Főtitkár:
Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemzeti Múzeum).

Titkár:
Herrmann Antal dr.
(I., Alagút-utcza 2.)

Pénztáros:
Feichtinger Győző.
(VII., Arena-út 15. sz.)

Ellenőr:
Mader Béla.
(Földmív. Minisztérium.)

Könyvtáros:
Bátky Zsigmond dr.
(IX., Csillag-u. 3.)

A Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagjai:

a) *Fővárosiak:*

Almásy György dr.
Alexics György dr.
Balásy Dénes
Balassa József dr.
Balogh Pál
Baróti Lajos dr.
Borovszky Samu dr.
Esztegár László dr.
Fiók Károly dr.
Galgóczy János
Goldziher Ignác dr.
Gönczi Ferenc
Huszka József
Jancsó Benedek dr.
Katona Lajos dr.
Karácsonyi János dr.
Kovács Gyula dr.
Kováts László
Krausz Sámuel dr.
Kúnos Ignác dr.
Kurz Sámuel
Mahler Ede dr.
Margalits Ede dr.
Melich János dr.
Nagy Géza
Nagy Miklós
Pápay József
Patrubány Lukács dr.
Réthy László dr.
Semayer Vilibáld dr.
Solymossi Sándor dr.
Strausz Adolf
Szendrei János dr.
Szily Kálmán dr., min. tanácsos
Szinte Gábor
Tagányi Károly
Tolnai Vilmos dr.
Varjú Elemér
Vikár Béla
Zolnai Gyula dr.

b) *Vidékiek:*

Asbóth János
Bellosics Bálint
Erdélyi Pál dr.
Giesswein Sándor dr.
Istvánffy Gyula
Kada Elek
Kálmán Lajos
Kolumbán Samu
Lehoczky Tivadar
Posta Béla dr.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája.

XV. évfolyam. 8—9. füzet. 1904.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK:

DR. MUNKÁCSI BERNÁT ÉS DR. SEBESTYÉN GYULA

MELLÉKLET:

A M. NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI: DR. SEMAYER VILIBÁLD.

A társaságot illető pénzek egyszerűen a MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK, a fölszólalások és lakczímbejelentések pedig FEICHTINGER GYŐZŐ pénztároshoz (Bpest, VII., Arena-út 15. sz.) küldendők.

A folyóiratot illető küldemények MUNKÁCSI BERNÁT-hoz (Bpest, VI. ker., Gyár-u. 48. sz.) vagy SEBESTYÉN GYULÁ-hoz (M. Nemzeti Múzeum) küldendők. A társaság ügyviteléhez tartozó iratok a főtitkári hivatalnak (M. Nemz. Múzeum) czímezendők.

Előfizetési ára 6 kor. Bolti ára 10 kor.

A tagoknak a tagdíj fejében jár.

Megjelenik július és augusztus kivételével minden hónapban.

BUDAPEST

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

TARTALOM.

Lap

Sebestyén Gyula: Rovás és rovásirás (VIII.) 337

Néphit és népszokások:

Richter M. István: Lakodalmi szokások a nyitramegyei német falvakban (II.) 421

Irodalom:

Munkácsi Bernát: Dr. Fritz Hommel: Grundriss der Geographie und Geschichte des alten Orients 433

Hellebrandt Árpád: Néprajzi könyvészet 1903-ból (II). 438

Néprajzi hirek:

b. e.: Örmény múzeum Szamosujvárott 441

Phonograph-tár 443

A csongrádi néprajzi múzeum 444

Kisebb közlemények:

Sztoja Miklós: Halotti deszka 444

Szigeti József: Hogyan tisztelték meg Somogyban a tiszteletes urat . . 445

Törvényszéki néprajz.

Rontás seprőnyéllel 446

Táltos engesztelés 446

Sírháboritás 447

Halott darabolás 447

Társulati ügyek:

Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1904 május 18-án tartott választmányi üléséről 477

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője:

Tömörkény István: A tanyai világból. (I.) 253

B. Zs.: Fogadalmi állatszobrocskák 265

Sebestyén Károly: Szegedi napsugárdiszes házvégek 268

Könyvismertetés. *Bán Aladár:* Lönnrot útjai 278

Bátky Zsigmond: Lázár István: Alsófehér-vármegye magyar népe. Kis Ernő: Vészprém-vármegye református köznépe 287

Samu János: A hódmezővásárhelyi néprajzi kiállítás 289

A M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyarapodása az 1904. év II. évnegyedében 395

A M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyarapodása az 1904. év III. évnegyedében. 397

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészien kiállított *névre szóló* tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállításért járó 6 K. díjat az elnökség címére (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTIK:

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT és Dr. SEBESTYÉN GYULA.

XV. évf. 1904. október—november 8—9. szám.

ROVÁS ÉS ROVÁSIRÁS.

(Nyolczadik közlemény.)

Ha a phöniciai eredetű rovásirás a közép-ázsiai ó-törökség birtokába juthatott, akkor jogosan kérdezhetjük, hogy azok a vele egy népcsaládba tartozó népek, a melyek a rovásirás középtenger-melléki forrásához közelebb állottak, nem lehettek-e esetleg szintén részesei ugyane kölcsönnek? Radloff, a legkezdetlegesebb feliratokból következtetve, arra az eredményre jutott, hogy a dél-szibériai ó-törökséghez az irástudományt nyugot felől a Fekete-Irtis vidékén lakó *hakák*, a kirgizek utóbb eltörökösödött elődei közvetítették.[1] Az Altáji vidékén lakó VI. századi turkok, kiket az egykorú persák *szakák*-nak neveznek, tényleg abban a hitben éltek, hogy irásukat a távoli nyugoton is jól ismerik, mert Menander Protector feljegyzése szerint egyik khagánjuk, Dizavul, holmi scytha betükből álló levelet (τὸ γράμμα τὸ Σκυθικὸν) küldött Byzánczba.[2] A nyugoti részeken azonban eddig még semmi epigraphikai emlék nem került napfényre. Ezek nélkül aztán a nyugoton felmerülő nyelvi adalékok történeti értékét nem tudjuk kellő pontossággal megállapitani, mert semmi biztositékunk nincs arra nézve, hogy a régi kultur-nyomokat rejtő szó nem oly későn került-e a nyugoti rokonnépek birtokába, midőn a szó eredeti jelentése már régen elhomályosult.

A nyugoti és déli törökség azon keleti eredetű ágai, melyek az orkhon-vidéki Oguzt vallják ősüknek, a mondai őshazából esetleg hoz-

[1] Die alttürkischen Inschriften. I. köt. 300—301. l.

[2] Bonni kiadás. I. rész. 298. l. — Ugyane levélről beszél *Theophylactus* is műve VII. könyvének 7. fejezetében. — A *szaka* névre vonatkozólag megjegyezzük, hogy az oroszosan *jakut*-nak nevezett észak-szibériai törökség ma magát szintén *szakhá*-nak nevezi. Ez azért fontos, mert a görögök és persák már ugyane néven ismerték az Irán keleti részében lakó ókori törököket is. *Vámbéry*: A török faj, 180—181. l.

hattak magukkal irástörténeti emlékeket is. A közép-ázsiai eredetű ágak nyelvi adalékait tehát nincs okunk művelődéstörténeti tekintetben megbizhatlanoknak tartani. Az a török szomszéd például, a melytől mi a *bitik* szóval azonos *betüt* keleten kölcsön vettük, a IX. században már okvetlen rendelkezett ezzel a közép-ázsiai nyelvi emlékkel. Vámbéry szerint ugyancsak a rovott betük fogalomkörébe tartozik a magyar *ir* szó is, a mely szintén török eredetű, mert hangtanilag egyezik a csuvas *sjir*, ó-török *sür* „rajzol, ir", csatagáj *jar-lik* „az irás", ozmanli *jaz* „ir" stb. szavakkal.[1]

Hogy a közvetitő melyik török nép lehetett, azt nehezen tudjuk megállapitani. Egyelőre csak az bizonyos, hogy a magyar nyelv *ir* és *irás* szavának szintén kettős jelentése volt. E szavak ugyanis a XV—XVI. századi magyar nyelvemlékekben még nemcsak a tollal való irást, hanem az ecsettel való rajzolást is jelentik. Ezért volt a festő neve *képiró* s ezért jelentett az *iratos* első sorban festett holmit. Mivel nyelvtörténetileg az *ir* eredetileg a rovás, bemetszés, karczolás fogalmát fedte, senkit sem lephet meg az, ha tájnyelvi adalékaink közt olyan nyomokra is rábukkanunk, a melyekből kiderül, hogy e török kölcsönszavunk a festés, rajzolás társaságában még a rovás fogalmát is tolmácsolni tudta. Szinnyei József Magyar Tájszótára szerint a székely *iratos* jelentése ez: „1. czifrára festett; 2. faragásokkal, bevágásokkal, karczolásokkal czifrázott (pl. pálcza, a mely a héján tarkázva van; orsó, járompálcza, tűtartó, sulyok, a melyre fehéren virágok, czifrázatok vannak karczolva)". Az élő nyelvből ellesett adalékok igazolására módunkban van egy olyan székelyföldi kötött szövegre is utalni, a melynek hitelessége és megbizhatósága minden kétségen felül áll:

„N. N. István kincsem,
Irj guzsalyat nekem.
Irnék biz én kincsem,
De nincs *iró késem.*"[2]

Ez a késsel való irás természetesen a székely nyelvben is a rovás fogalmát fedi. Ennek igazolására ismét egy olyan kötött szövegre utalhatunk, a melyben az „iratos" fejfáról ez van mondva:

„Főtül való fája *ki vagyon rovázva*".[3]

[1] Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes. Leipzig, 1879. 269. l.

[2] *Erdélyi* János: Népdalok és mondák. Pesten, 1847. I. köt. 319. l. (Székely dalok. 527. sz.).

[3] Magyar Népköltési Gyüjtemény. Üj folyam, I. köt. 212. l. („Szőcs Marcsa". Háromszéki székely ballada. Lejegyezte *Gyulai* Pál).

A velünk rokon ugor népek nyelvében hasonló adalékokra nem bukkanunk. Ennek okát egyszerűen abban kell keresnünk, hogy az ugorságban csakis a törökség közelében székelő magyarságnál vált az irás kultur-szükségletté. Ha tehát a saját kis nyelvterületünk körében megmaradunk, akkor először is azt a történeti kapcsolatot kell kutatnunk, a melynek közvetitésével hozzánk az irás ismerete eljuthatott. Az imént érintett nyelvi adalékok már eleve a *székelység* felé fordítják figyelmünket. De én ettől függetlenül már előzőleg is arra az eredményre jutottam, hogy az a kozár-kabar török elem, a mely Constantinus Porphyrogenitus byzánczi császár 950 táján irott följegyzései szerint keleten kozár szomszédjainktól elvált s a nyugotra induló magyarsághoz egy külön nyolczadik törzs gyanánt csatlakozott, csakis azzal az erdélyi székelységgel lehet azonos, a mely mint idegen fajú népelem határőrökül, azaz székelyekül alkalmaztatott s e minőségében elmagyarosodott, de külön nemzetiségét és jogszokásait még ennek daczára is hiven megőrizte.[1]

Nagyon valószinű tehát, hogy velünk az irás fogalmát az a kozár törökség ismertette meg, a mely a VII. század első felében már persa szomszédjaival hadakozott s utóbb az Azóvi- és Káspi-tenger közt megerősödve, az ugorság legdélibb végein székelő magyarságnak is szomszédja lett. A két idegen fajú nép közt támadt hadi viszony a magyarok kivándorlása előtt már szövetséggé fejlődött. E szövetség a magyar törzsrendszert fejedelemséggé változtatta át, sőt az is bizonyos, hogy a magyarság művelődésére szintén átalakitó hatást gyakorolt. A törzsfőnökök és előkelők gyakori török neve azt sejteti velünk, hogy az a vezető elem, mely a régi törzsrendszer sociologiai sajátossága szerint csakis fajbeli lehetett, a török szomszédok nyelvét szintén elsajátitotta. Arról, hogy a magyarság a kozár nyelvet ismerte, Constantin császár is beszél; de ő ezt a jelenséget a kozár-kabar csatlakozás következményének, tehát jóval későbbi keletűnek hajlandó tekinteni.

[1] L. erre vonatkozólag köv. dolgozataimat: A székelyek neve és eredete. (Ethnographia, 1897. I—VI. füz. és Néprajzi Füzetek, IV. sz.). — Avarok-e a mai székelyek? (Ethnographia, 1898. VI. füz.). Az avar-székely kapcsolat emlékei. (U. o. 1899. I. füz. és az előbbi czikkel együtt ugyane czimen Néprajzi Füzetek, VIII. sz.). — Az avar-székely kapcsolat pere. (Erdélyi Múzeum, 1899. VIII—IX. füz.). — A regösök, Budapest. 1902. (Arany-Gyulai-Vargha: Magyar Népköltési Gyüjtemény, V. köt. 156. s köv. l.). — A magyar honfoglalás mondái. I. köt. Budapest, 1904. 54—81., 485—527. l.

Sietünk megjegyezni, hogy az *ir* és *irás* szavak átvétele minden egyéb bizonyíték hiányában még nem jelentheti azt, hogy a kulturhatás idején népünk a törökség phöniciai eredetű rovásirását ismerte meg. A kozár-magyar viszony idején, vagyis a IX. század második felében a kozárok már erős sémi befolyás alatt állottak. E befolyás idézte utóbb elő azt, hogy a vezető elem zsidózóvá lett. Mivel pedig a zsidó vallás ismerete a zsidó irás ismeretével együtt járt, nagyon természetes, hogy a kozár-magyar viszonyt irányító előkelők a magyarsággal már nem a régi rovásirást, hanem az egykorú zsidó szögletirás eszközeit, az ecsetet és a tollat ismertették meg.

Mivel mi már tudjuk azt, hogy a hagyományokhoz ragaszkodó népelem a rovás és rovásirás egyszerű eszközeitől néha még évszázadok mulva sem tudott megválni, a jelen esetben sem tehetjük fel azt, hogy a kozárság alsóbb rétegei azonnal szakítottak a rovást jelentő török „irás" eszközeinek használatával. E hitünkben még az epigraphikai emlékek hiánya sem ingathat meg bennünket, mert az írásnak nyilvános emlékekre való epigraphikai alkalmazása olyan magasfokú kulturszükségletet jelent, a melyhez a kozárság még a későbbi sémi és kaukázusi befolyás alatt sem tudott végleg eljutni.

Mindezt azért kell szigorúan szem előtt tartanunk, mert a török eredetű magyar „irás" történetére a hozzánk csatlakozó kozár-kabarság szerepe volna hivatva legelső sorban fényt deriteni. Az a fentebb érintett tájnyelvi adalék, mely az „irás" és a „rovás, rovászás" fogalmát tényleg azonosította, kizárólag a kozár eredetű erdélyi székelység nyelvterületén található meg. És az, hogy ez a meglepő jelenség nem a puszta véletlen műve, történelmi úton is igazolható. Igazolható egyrészt azzal, hogy a magyarság területén a rovásirásnak nyelvtörténeti és művelődéstörténeti úton nyomára akadni nem lehet; másrészt pedig igazolható azzal, hogy az erdélyi székelyek rovásirásának tényleg maradtak ránk beszédes középkori és XVI. századi emlékei.

Kézai Simon 1282 táján irott krónikájában a hunokról szóló első könyv végén az olvasható, hogy a Pannoniából Erdélybe áttelepedő székelyek „az oláhokkal összeelegyedve, mint mondják, *azok betűit használják*". (I : IV. 6. §.) Mivel a hunokról és székelyekről szóló szöveg az idézett állitással együtt megvan a Bécsi Képes Krónikában (10. §.) és minden vele rokon krónikás szövegben, azt kell következtetnünk, hogy itt olyan állitással van dolgunk, a mely benne volt már a compilatorok közös forrásában, az 1221 táján készült s a még régibb Árpád-kori krónikák kánon-szövegéhez csatolt hun-króni-

kában is. A névtelen hun-krónikás a feldolgozott hun-avar hagyományok bizonysága szerint csakis a pannóniai viszonyokat ismerte. A székelyekről szóló függelékben is csak a pannóniai vonatkozások eredetiek; a többi lehet régibb krónikákból merített anyag, vagy későbbi betoldás is. Ilyen körülmények közt a betűk használatára vonatkozó állitás szerzőjét sem lehet pontosan megállapitanunk. Annyi azonban e nélkül is bizonyos, hogy a szerző az állitás tulajdonképpeni tárgyát nem ismerte. Hallomásból csak annyit tudott, hogy a székelyek valami különleges betűkkel élnek, s mivel a betűk nem voltak magyarok, hitelt adott annak a képtelen mendemondának, hogy e betűket a hegyekben nomadizáló oláh szomszédoktól kölcsönözték.

A hihetetlen állitást harmadfél századon át másolták az eredeti szöveghez ragaszkodó hiszékenyebb compilatorok. Elvégre Thuróczi Jánosnak sikerült e kérdésre világot deriteni, midőn 1488-ban kiadott krónikájának előszavában megirta, hogy „a mi időnkben is e nemzet egy része, mely az ország erdélyi határain lakik, *bizonyos jegyeket rő fára s az eféle irásmóddal betűk gyanánt él* (characteres quosdam ligno sculpsit, et talis scripturae usu literarum ad instar vivit)". Thuróczi, a ki az Árpádkori krónikák emlitett kánon-szövegét csak ritka esetben s csak széleskörű tanulmányok alapján (pl. a Scythiáról szóló részben) változtatta meg, a fenti képtelen állitást szintén elmellőzte s helyére a következő szavakat iktatta be: „Ezek a székelyek, kik *a scythiai betüket* még el nem felejtették, azokat nem tinta és papiros segitségével, hanem *pálczákra metszés mesterségével rovás módjára használják* (in baculorum excisionis artificio dicarum ad instar utuntur)".[1] Ez más szavakkal úgy fejezhető ki, hogy az erdélyi székelyek nemcsak a számrovást, az adózásnál, gazdaságban és háztartás körül szereplő dica-t használták, hanem ismertek számrovás módjára készülő betűrovást is.

Sajnos, a scythiai betűk mivoltáról már nem nyertünk ugyanilyen felvilágositást. A mulasztást Bonfini sem tudta pótolni, midőn Thuróczi szövegét szem előtt tartva az I. decas 7. könyvében igy nyilatkozott: „Scythiai betüik vannak, melyeket nem papirosra irnak, hanem *rövid fácskákra rónak, kevés jegygyel sok értelmet egybe foglal-*

[1] Chronica Hung. I. könyv 24. fej. — *Szabó* Károly többször állitja tévesen azt, hogy Thuróczi e szavai megvannak a Bécsi Képes Krónikában is (Kézai S. mester magyar krónikája 39. l. 1. jegyz. — A régi hun-székely irásról. Budapesti Szemle. 1866. V. köt. 118. l.) s a téves állitást tőle később épp úgy átvette mindenki, mint hajdan a XIII. századi hun-székely krónikását.

nak." Ez vonatkozhatnék a székely rovásirás hangzóugratására és betűösszevonásaira; de lehetséges az is, hogy a budai királyi udvarban tartózkodó olasz humanista csak az adó-rovást ismerte s ennek sajátságait a Thuróczinál talált hasonlat révén a betűrovásra is vakon ráolvasta.

Azok a XVI. századi irók, a kik Thuróczi és Bonifini nyomán az erdélyi székelyekkel foglalkoztak, a sajátos irás ügyét is mindig szóba hozták. Joannes Boemus Aubanus Teutonicus egy 1540-ben megjelenő művében megjegyzi, hogy a magyaroknak *„vannak saját betűik is*, de a római betűket örömestebb használják".[1] Veit Goliel I. Ferdinánd király erdélyi hadseregének titkára, e század derekán arról tudósít, hogy „a székelyek nyelve és viselete magyar, irásukban olyan tulajdonbetükkel élnek, a melyeknek némelyike egész szót, vagy egész mondatot jelent".[2] A székely származású Benczédi Székely István Krakkóban 1559-ben megjelent magyar nyelvű világkrónikájában azt irja, hogy az erdélyi székelyek „még most is különböznek a többi Magyaroktól törvényekkel és irásokkal, kik Hunniabeli módra *székely bötüvel élnek mind e napiglan.*[3]

Oláh Miklós esztergomi érsek († 1568.), a ki a székelyek történetét és szokásait külön tanulmányozta, a XVI. század derekán igy nyilatkozott: „Erkölcseikre, szokásaikra és törvényeikre nézve a többi magyaroktól nagyon különböznek. Lelkök gondolatjának és mindennapi akaratjoknak kifejezésére, papiros és tinta, vagy más nyelvek betűjegyeinek használatán kivül, *fa pálczácskákra némi jegyeket rónak*, melyek közöttök valamit jelentenek, *s az igy rótt pálczákat barátjaikhoz és szomszédjaikhoz izenet és levél gyanánt használják.*"[4]

Verancsics Antal, a ki szintén esztergomi érsek volt († 1573.), ugyane tárgyról még bővebben értekezik: „Erkölcseik nem éppen bárdolatlanok, hanem még kiri belölök a scythiai nyerseség; csaknem minden szokásaikban, törvényeikben és életmódjukban, kivéve a vallást, különböznek a magyaroktól; még nyelvükre nézve sem minden részben egyeznek velük, minthogy a régiek módja szerint beszélnek. *Betük gyanánt bizonyos jegyeket metszenek koczka módjára négyszögletüvé faragott botokra, s a sort,* mint a zsidók, egyiptomiak és törökök

[1] Mores, leges et ritus omnium gentium. Freiburg, i. 23., 1540. 189. l.
[2] Wiener Jahrbücher B. 29.
[3] Chronica ez világnak jeles dolgairól. 142. levél.
[4] Hungaria et Atilla. Bécs, 1763. 195. l.

jobbról balra viszik; egy, legfölebb két ilyen sor, *némi pontok hozzátételével, a jegyek számához képest, igen sok értelmet ad.* Hogy a hunok ezen jegyekkel éltek, a benszülöttek közönségesen beszélik."[1]

Végül megemlitjük még, hogy az erdélyi születésű Szamosi István a régi dácziai feliratos kövekről és más régiségekről szóló 1593-iki páduai kiadványában a székelyekről szintén följegyezte, hogy „ezeknél Erdélyben van még ma is bizonyos hazai irásmód, mely régi őseikről, a scythákról sok századon keresztül szállott át a maradékra s ezt az Európába *keletről behozott irásukat máig is föntartják*". Tudja továbbá, hogy „nem mindig irótintával irnak, hanem *hosszúkás fadarabokra és négyszögletüre gyalult pálczákra késhegygyel, mint stylussal, róják a sürüen egymásba tapadó betüket*".[2]

A XVI. századi emlékek tehát mind a mellett bizonyitanak, hogy a székelyeknek tényleg voltak keleti eredetüeknek tartott külön betüik, a mely betüket Oláh Miklós, Verancsics és Szamosi tapasztalatai szerint is csak botokra róták. Bár valamennyien azt állitják, hogy a székelyek betürovása még mindig használatban van, csak Verancsics és Szamosi szavai igazolják azt, hogy ilyen rovást saját szemeikkel is láttak. Mert Verancsics csak közvetlen szemlélet alapján tudhatta meg, hogy a betürovás iránya jobbról balra megy, s hogy a jegyek száma kevesebb, mint az értelme; sőt az is bizonyos, hogy a szókat elválasztó pontokat és a magánhangzók egy részét jelző szúrásokat is csak a székely betürováson láthatta és érthette, mint e téren tájékozatlan fél, némi tekintetben félre is. Az ilyen tapasztalatok szerzésére pedig elég alkalma lehetett, „mert — az imént idézett dolgozat szavai szerint — sokat saját szemeimmel láttam, mint a ki sokáig forgottam Erdélyben; többet az odavalókkal való társalkodásból és az ő elbeszélésök után igyekeztem gondosan megismerni". Szamosi azt állitja ugyan, hogy a székely irás „nem jobbról balra, vagy balról jobbra, hanem felülről kezdve tart felénk"; de ezzel csak azt árulja el, hogy a látott rovás-pálczák „oly finomul egymásba fonódó" s tényleg „felénk" rovott jegyeit olvasni már nem tudta.

Pálczákra rovott betük a XVI. századból nem maradtak reánk. De van e századból más két olyan emlékünk, a melyből már megismerhetjük azt a sajátos rovásirást, a melyről az idézett egykorú szerzők beszéltek. Az egyik *a csikszentmiklósi templom oratoriumának*

[1] *Szalay* László: Verancsics A. összes munkái. I. köt. 145—6. l.

[2] Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum. III. fej.

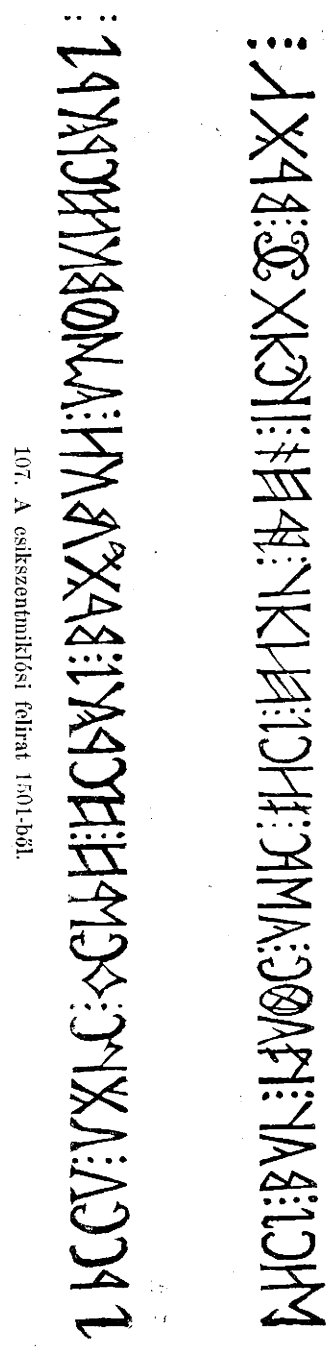

107. A csikszentmiklósi felirat 1501-ből.

felirata, mely a szöveg tartalma szerint 1501-ben készült; a másik *Telegdy János Rudimentája*, melyhez Baranyai Decsi János, a marosvásárhelyi református főiskola tudós tanára 1598-ban irt ajánló levelet.

A csikszentmiklósi feliratot, mely a XVIII. század második felében a templom restaurálása alkalmával elpusztult, számunkra Dezsericzky Incze, nyitrai kegyesrendi szerzetes, „De initiis ac maioribus Hungarorum" czimű, 1753-ban kiadott műve [1] és a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár 1503. b. jegyű negyedrétű kézirata őrizte meg.

Az első másolatot, melyet a mellékelt 107. sz. ábrán közlünk, Szilágyi Sámuel erdélyi királyi táblai ülnök 1749-ben szerezte meg s küldte fel Bécsbe gróf Batthyány nádor fiainak, illetőleg a fiúk nevelőjének, Horváth Benedek kegyesrendi szerzetesnek. Horváth e „két soros" irást 1750-ben már mutogatta Osváld Farkasnak, a nádor udvari titkárának s ugyanakkor közölte rendtársával, Dezsericzkyvel is.[2]

Az említett marosvásárhelyi kéziratban tulajdonképpen két másolat szerepel. Az egyik csak a felirat szövegét közli, az utána következő pedig a szöveggel együtt közli a megfejtést is. Mi a 108. sz. ábrán az utóbbit mutatjuk be olvasóinknak. Czime hibás, mert Csikszentmártont említ Csik-

[1] II. köt. 154. l. — Itt említjük meg, hogy *Benkő* Károly szerint az egyház kibővítése és falainak átalakítása 1777-ben és 1784-ben történt (Csik, Gyergyó és Kászon székek leirások. Kolozsvár, 1853. II. rész. 69—70. l.).

[2] Erre vonatkozólag l. *Szabó* Károly: A régi hun-székely irásról. Első közlemény. (Budapesti Szemle. Új folyam. V. köt. 1866. 134—138. l.).

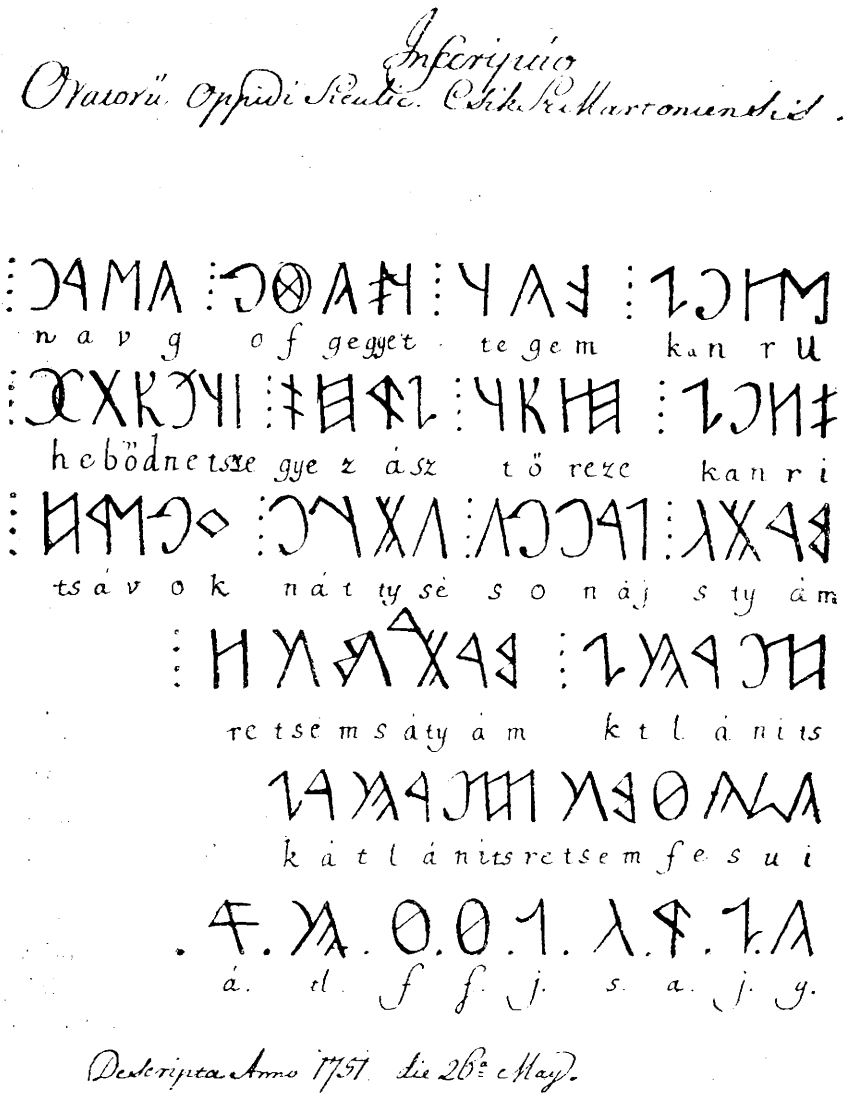

108. A csikszentmiklósi felirat marosvasárhelyi másolata.

szentmiklós helyett. A helyreigazítható s a kézirat más helyén már ki is igazított tollhiba szerintünk abból támadhatott, hogy a székely rovásirás több emlékét magában foglaló érdekes kézirat ismeretlen szerzője foglalkozott Csikszentmihálylyal is, a melyről Kunits Ferencz kolozsvári jezsuita tanár 1731-ben megjelent könyvében azt irta, hogy „régi

temploma és feliratai vannak, melyeknek jegyeit (minthogy a görög, török és más betűktől nagyon elütnek) a régi scythákra viszik vissza.[1]

E másolat az alatta olvasható megjegyzés szerint 1751 május 26-ikán készült, a mi azt jelenti, hogy két évvel fiatalabb Szilágyi Sámuelénél. Ha a kettőt tüzetesen összehasonlítjuk, már a vonalvezetésből is kitűnik, hogy egymástól függetlenül készültek. A régebbi kétsoros másolat merev vonalai arról látszanak tanuskodni, hogy a szöveget nem értő másoló az eredetihez szolgai hűséggel alkalmazkodott. Sőt reánk még azt a benyomást is gyakorolja, hogy az eredeti szöveg szintén két sor lehetett. Ezt különösen a második sor vége (bal fele) árulja el, mivel leri róla, hogy itt a hely szűk voltához alkalmazkodó felirat-készitő a betűket mesterségesen összetömte, a szó-elválasztó pontokat mellőzte s az egymásmellé kerülő szavak szélső betűit szabálytalanul összekapcsolta.

Az újabb másolat készitője már szabadon mozgott, mert a szöveget értette s a betűk irásában gyakorlott tolla a vonalakat néha feltünően meggörbitette, az eredeti sorbeosztását felbontotta s az összeszorított betűket kényelmesen szétválasztotta. Az eredmény más tekintetben is elütő lett, mert az első másolat második sorának hibásan másolt első betűjét (*ak*) helyesen (*j*-nek) irta s végül az első másolat két során kivül közölt még kilencz újabb betűt is. E pótlékból aztán kiderül, hogy a felirat eredetileg jóval hosszabb volt, de a másolás idején a harmadik sor betűi már nagyon el voltak mosódva. Alább majd bizonyitani is tudjuk, hogy az első másolás alkalmával mellőzött szövegrész jegyeit a második másoló sem tudta pontosan felismerni.

Midőn Dezsericzky a csikszentmiklósi felirat másolatát megkapta, a székely betük jelentése már ismeretes volt a hazai és külföldi irodalomban. Az első mutatványt Otrokocsi Fóris Ferencz közölte 1693-ban. De mivel a másodkézből (Velenczében) kapott titokzatos irás iránt nem sok bizalma volt, egyelőre csak a hat első betű hasonmását közölte olvasóival.[2] A teljes betűsort először az angol Hickes György közölte 1703-ban Oxfordban megjelent nagy nyelvészeti munkájának első kötetében.[3] Vallomása szerint e betűket huszonöt évvel korábban,

[1] Dacia Siculia. Kolozsvár, 1731. 55. — E művet *Stoeger* szerint (Scriptores, 356. l.) nem *Kunits*, hanem *Szilacsek* Pál irta.

[2] Origines Hungaricae. Franequerae, 1693. I. köt. 320—321. l.

[3] Antiquae literaturae septentrionalis libri duo etc. Oxoniae, 1703—1705. Nagyivrét, két köt. I. köt. VIII. és XVII. l. (E ritka mű megtalálható a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában is.).

tehát 1678 tájban, egy Harsányi János nevű magyar jegyezte le. Másfél évtized mulva elvégre egy magyar szerző műve is kimeritően tárgyalta a székely betűk ügyét. Ez Bél Mátyás 1718-ban megjelent alapvető monographiája volt, melynek az előzőtől némileg eltérő betűsorát Kaposi Sámuel, a Gyulafehérvárott székelő sárospataki ev. ref. főiskola 1713-ban elhalt tudós tanára közölte szerzőnkkel.

Dezsericzky mindkét betűsort ismerte, sőt Bélét egész terjedelmében közölte is; de a csikszentmiklósi felirat megfejtésébe mégsem mert belebocsátkozni, mert a sok hasonlóság mellett számos olyan eltérést és rövidítést is észlelt, a mi miatt a feliratot „igen nehéz elolvasni és megérteni".[1] Így első megfejtőnek a marosvásárhelyi kézirat ismeretlen szerzőjét kell tartanunk.[2] Szerinte a felirat szövege ekként olvasandó:

Urnak : meget : tegyegfo : gvan : irnak : ezeröt : százegy : esztendőbeh : mátys : jános : estytán : kováts : tsináltk : mátyásmester : iusefmestertsinálták. g. j. a. s. j. f. f. lt. á.

E megfejtés azonban kéziratban maradt, valamint Jerney János 1840-iki kiadásáig kéziratban maradt Bod Péternek az a megfejtése is, a melyet 1768 augusztus havában, tehát halála előtt fél esztendővel Magyar-Igenben bocsátott rendelkezésére a nála időző Cornides Dánielnek. Ez igy hangzik:

Urnk : mgt : tgyg : fo : gvan : irnk : zröt : szazgy : sztendőben : Matys : Janos : Stitan : Kovats : tsealtk : Matyas mstr : Grgly mstr tsealtak. (Azaz: „Urnak meget etegyeg fogván irnak ezerötszázegy esztendőben; Mágyás, János, Stytán Kováts tsinálták, Mátyás mester, Gergely mester tsinálták").[3]

A következő 1794-iki megfejtés Gyarmathi Sámueltől származik:

Urnk : mgt : tgyg fn : iran : gyzer : ts (-4) szrt : szaz gy : sztendő : Matys : Janos : Stytn : kovats : tsealtk : Matyasmestr : Grglymstrtsealtk.

[1] I. m. II. köt. 154. l.

[2] E kézirat korát az irás szabályos volta miatt nagyon nehéz megállapitani. Mivel szerzője az egyik székely ABCz-ét 1753-ban másolta le, Dezsericzky 1753-iki könyvét pedig nem ismeri, a kézirat keletkezését szintén erre az évre kell tennünk.

[3] *Cornides*: De vetere litteratura Hunnica (tulajdonképpen *Cornides* 1780 november 25-iki levele *Hájos* István Gáspárhoz). Megvan a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában: Ms. Quart. Lat. 1878. sz. — Kivonatát l. *Hájos:* „Monumentum Hunno-Scythicum Literarium" czimü kéziratában, melynek másolatai megvannak a M. Tud. Akadémia és az Erdélyi Múzeum könyvtárában.) — A megfejtést *Jerney* a Tudománytár új folyamának VIII. köt. 114. l. tette közzé.

(Azaz „Urunk meget tege fogván iránk egy ezer négy szerte száz egy esztendő ; Mátyás, János, Styián kováts tseálták, Mátyás mester, Gergely mester tseálták").[1]

A következő években Katancsich Mátyás Péter szintén foglalkozott e felirattal, a mely neki sok fejtörést és álmatlan éjszakát okozott. Fáradozásainak aztán ez a furcsa eredménye lett:

Vuni mast tögy-fo, s a van eo pinizurt, ecs az eo it erdőbe : ma böt János, s böte Kovács, Csinal-ti ma böas mastu, avagy mastu csináltas. (Azaz : „Van-é most tölgyfa? s ha van jó pénzért, és a jó itt erdőhöz? ma vett János s vette Kovács. Csinálj te, ma vehess mástul, avagy mástul csináltass").[2]

Valóban csodálni lehet, hogy Fénykereső (Szabó József) még ennél is szörnyebb megfejtéssel tudott szolgálni a Tudományos Gyüjtemény olvasóinak. E boldogtalan iró eszét ugyanis a Debreczeni Magyar Grammatika csavarta el azzal a nyegle ráfogással, hogy a felirat összevissza forgatott, tévesztett és cserélt oláh betűkkel van irva. Ő tehát a cyrill betűk segitségével ezt a képtelen szöveget sütötte ki:

A szent Mig-gehlos ezen sz. szekg hazah igektvhe mhl Jansl lehgn ksszag gnargi mahlmző igithmző gnarga. [Azaz: „A szent Miklós ezen sz. székes egyháza ügyekitvője (ügyitője) Mihály Angyal legyen község könyörgő (vagy ükönő őrje) műélvelmelző ügyitemező (ügyetemes) könyörgőe (vagy ükőne őrje)"].[3]

Viszonylag az első megfejtés sikerült legjobban. Az újabb kutatók közül Szabó Károly foglalkozott behatóan e felirattal s a Bod-féle szöveget, Dezsericzky közleménye alapján, ekként vélte kiigazitandónak:

Ur-n-k : m-g-t : ti-g-fo : gv-a-n : i-r-n-k : zr-ö-t : sza-z-gy : sz-t-nd-ő-h-be : M-a-ty-s :
Urunk megettig fogván irunk ezerötszázegy esztendőhbe Mátyás.

J-a-n-o-s : S-ty-a-n · k-o-va-cs : cs-n-a-lt-k : M-a-tya-sm-st-r : Grg-ly : m-st-r-cs-n-a-lt-a-k.
János, Estyán kovács csenálták, Mátyás mester Gergely mester csenálták.

Ebben a két „csenálták" tényleg sikerült javitásnak tekinthető. Ügyes a marosvásárhelyi megfejtést kijavitó „Estyán (István)" is. Viszont határozottan rontás az „Urunk" és „irunk", mert a szó végén

[1] Okoskodva tanító magyar nyelvmester. I. rész, 4—6. l.

[2] De Istro ejusque adcolis commentatio. Buda, 1798. 307—309 l.

[3] A csikszentmiklósi templomon lévő régi felirásról. (Tud. Gyüjt. 1840. IV. köt. 99—102. l.)

szereplő *k* csakis *ak*-nak (a két szó tehát csakis „Urnak“ és „irnak“) olvasható. Hibás továbbá az „esztendőhbe“ olvasása is, mert az utolsó előtti *b* és az utolsó *h* betű jelentésének *téves* felcserélésével „esztendőheb“-et kellett volna kibetűzni.

Miután a székely rovásirás összes hozzáférhető emlékeit áttanulmányoztam, magam is tüzetes vizsgálat tárgyává tettem a csikszentmiklósi felirat szövegét. A már nyilvánosságra hozott eredmény az lett, hogy tulajdonképpen egy hibásan kijavított régi szöveg másolataival van dolgunk.[1] Észrevettem ugyanis, hogy a Szilágyi-Dezsericzky-féle másolatban a két sorkezdő *u* és *j* betű hibás. Mivel az első a marosvásárhelyi másolatban szintén hibás, következett annak megállapitása, hogy nincs-e esetleg a feliratban egyéb ilyen epigraphikai botlás is. A régi avatatlan másolók leggyakrabban előforduló tévedéseinek analogiája alapján igy állapitottam aztán meg, hogy a vitás „esztendőbeh“ végső *h* betűje csakis egy végső *e* betű elromlásából támadhatott.[2] Kézzel foghatóvá lett, hogy a „százegy (tulajdonképpen: ak?ázegy)“, „Estyán“ és „Gergely“ szavakban szintén ilyen hibákkal, van dolgunk. Még feltünőbb botlás volt észlelhető a „meget : etegyegfo : gván“ szóelválasztó pontozásban, a mi aztán nyomban kétséget támasztott a gyanús és nyelvtörténetileg igazolhatlan „Urnak megetetegyeg (és nem: megettig) fogván irnak stb.“ szöveg iránt is. Ezen értelmetlenségen évődve, sikerült aztán kideriteni, hogy a „meget“ szó *m* betűje egy *sz* és egy *ü* betű téves összekapcsolásából támadt; hogy a következő *g* betűből elmaradt egy vonás, a melylyel kiegészitve, *l* betű lesz az eredmény; hogy az igy nyert „*szület . . .*“ szórészecske után nem szó-elvásztó pontozás, hanem egy pontokká torzitott *s*, a következő *t* után sem *i* és *gy*, hanem egy eltorzitott *ö* (esetleg *ü*) és ismét egy vonáskával megrövidített *l* betű következik. Az igy nyert „*születésétől* (vagy *születésétül*)“ szó után szó-elválasztó pontoknak kellene következni, s hogy eredetileg csakugyan ez következett, nyilvánvalóvá lesz a „fogván“ *f* betűjének hibás kettős szárából, a mely szár egyikét a felirat elrontója csakis a rosszul felismert pontokból nyerhette. A „fo : gván“ szót elválasztó felesleges pontok pedig annak köszönhetik létrejöttüket, hogy a felirat

[1] A csikszentmiklósi felirat. (Előadás a M. Néprajzi Társaság 1903 október 13-iki felolvasó ülésén). Tartalmát l. „Telegdi János Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézirata“ cz. czikkemben (Magyar Könyvszemle. Uj folyam. XI. köt. 1903. 253. l.) és e czikk különlenyomatának 7—8. lapjain.

[2] L alább a 127—128. sz. ábrán Telegdi Rudimentájának Miatyánkját és Hiszekegyét.

elrontója (vagy mondjuk most már: avatatlan restaurátora) a csúcsban végződő *g* mellett egy tátongó s szerinte a falon talált homályos nyomok után kitöltendő űrt talált.

Ekként helyreigazitva a restaurátor kézzel fogható tévedéseit, ezt a helyes szöveget kapjuk: „*Urnak: születésétől: fogván: irnak* stb.“, a mi a középkori latin irásmód „*Ab incarnatione Domini*“ keltezésének tökéletesen megfelel.

Miként már emlitettük, ugyanilyen rontási nyomok észlelhetők a „száz“, „esztendőbe“, „Estyán“ és „Gergely“ szavakban is. Ezek közül

a) A hibásan restaurált szöveg:

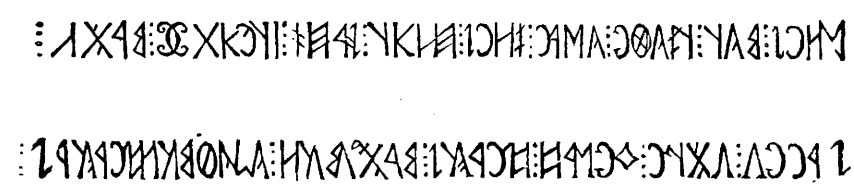

b) A kijavitott szöveg:

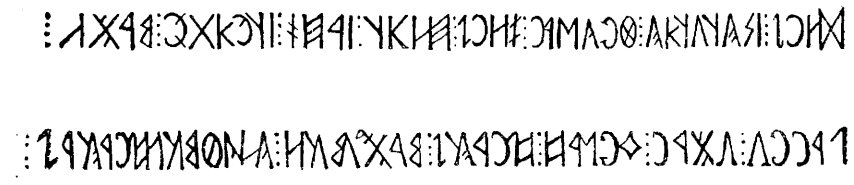

109 A csikszentmiklósi felirat javitott szövege.

a két utolsót már a megfejtők helyreállitották. A „Gergely“ olvasását utólag mi is helyben hagyjuk, mig az „Estyán“ névre vonatkozólag nem tartjuk kielégitőnek azt a magyarázatot, hogy a székelység igy mondja az „István“ nevet. Mert ha valakinek esetleg sikerül ezt a romlott szavat helyesen reconstruálni, akkor más név is előbukkanhatik. A szó, a hogy van, csak „S-ty-t-n“-nek, vagy „S-ty-t-en“-nek olvasható.

Végül meg kell még jegyeznünk, hogy a Szilágyi-Dezsericzky-féle másolat sort végző két szava szintén hibás. „A Mátys“-ból hiányzik egy elmaradhatatlan *a* betű, a „csenáltáák“-ban viszont van egy felesleges *á* betű. Mivel ez már nem a restaurátor s a két egybehangzó másolat szerint nem is a másolók hibája: a felelősség egyedül a felirat készitőjét terhelheti. A tévedés természetéből tényleg az következik,

hogy az első sorból ugyanaz az utolsó előtti *a* betű hiányzik, a mely utolsó előtti *a* jegy a második sor *ak* betűje elé felesleg gyanánt csúszott be. E jelenség természetes magyarázata tehát csakis az lehet, hogy a felirat készítője másolt s a másolás alkalmával a két sort *egyszerre* és nem egymás után készítette el. Némileg kitűnik ez a felirat betűinek és szóelválasztó pontjainak elfelezéséből és felrovásából is. Számítása szerint az első sorra 8 szó jutott 40 jegygyel, s a másodikra 42 jegygyel ugyancsak 8 szó jutott volna. De, hogy a második sorba szánt szöveg a rendelkezésére álló helyen elférhessen, a sor végén már mellőznie kellett három szó-elválasztó jegyet és szabálytalanul össze kellett kapcsolnia a „Mátyás" és „mester" szavakat. Az így támadt zavarban eshetett aztán meg vele, hogy a felső sor utolsó előtti *á* jegyét az összetömött második sor ugyanazon helyére csúsztatta be.

Reconstructióink szemlélhetővé tétele végett a mellékelt 109. sz. ábrán bemutatjuk a helytelenül restaurált szöveggel párhuzamba állított javított szöveget. Mivel e műveletünkkel az eredeti feliratot óhajtjuk feleleveníteni, a felirat készítőjétől származó hibákat érintetlenül hagytuk. Érintetlenül maradt a kétszer előforduló „csenálták" szó *en* összevonása is, jóllehet ma még semmiféle analogiával sem bizonyithatjuk, hogy az *e* két átmetsző vonala egy ilyen érintő vonalkával helyettesíthető. Viszont a két átmetsző vonalat sem lehetett a jelen esetben alkalmaznunk, mert akkor az *en* egyszerű *e*-vé változott volna át. A Szilágyi-Dezsericzky-féle másolat „esztendőbe" szavában az *end* szótag *d* betűnek vonalkáját csak a másoló csinálhatta rövidre, mert a marosvásárhelyi másolatban az *en* betű szárát egészen átszeli. Ezért aztán az utóbbi helyes másolást tartottuk szem előtt. Jobb megfejtés hiányában a „S-ty-t-n" szót mi is „S-ty-a-n"-ná, vagyis „Estyán"-ná javítottuk ki.

A felirat szövegében levő adalékok közt mindenesetre az *évszám* legfontosabb. A restaurátor ügyetlensége itt a „*száz*" szóban hagyott feltűnő nyomot. Mind a két másolat megerősíti, hogy a felirat szókezdő *sz* betűje helyén egy hozzá hasonló *k*- (*ak*) volt látható. E betűt pedig az utána következő *a* betűvel két ferde vonal kötötte össze. Mivel e vonalak a betűsor egyik jegye alapján sem értékesíthetők, nem nehéz belenyugodnunk abba, hogy itt csakugyan a „száz" szó kezdőbetűje volt a restaurálás alkalmával nehezen felismerhető.

Az „*ezerőt*" szó szintén leköti a szemlélő figyelmét, mert benne az *ö* betűnek olyan jegyével találkozunk, a melylyel a később lejegy-

zett betűsorok egyetlen *ö* jegye sem azonosítható. E betűsorokból, a melynek legteljesebb gyüjteménye alább a márosvásárhelyi kéziratból vett 146. sz. ábrán lesz látható, körülbelül az tűnik ki, hogy az *ö* jegy eredetileg merev egyenes vonalakból volt róva s vonalait csak később a tollal való irás lágyította fokozatosan görbékké. A **K** betűhöz hasonló jegy az 1678-ból származó Harsányi-Hickes-féle közlemény forditott jegyében még elég jól felismerhető. A merev vonalak pedig a Kajoni-féle, az udvarhelyi és a Dobai-féle betűsorok különböző *ö* jegyeiben hagytak nyomot. A Kaposi-Bél-féle s a vele azonos lipcsei betűsor *ö* jegye pedig elárulja, hogy a tollal való irás először a függőleges egyenes vonalat görbitette el, s mikor ez megtörtént, csak akkor következett a csúcsban érintkező ferde vonalak meglágyítása is. Az eredmény aztán elvégre az lett, hogy a **K** jegy két, háttal összefordított **C**, vagyis egy görbe vonalú **X** jegygyé változott.

A csikszentmiklósi *ö* jegy hiteles voltában tehát kételkednünk nem lehet. Különösen nem kételkedhetünk azért, mert e jegy az „esztendőbe“ szóban még egyszer előfordul. Ha másodszor elő nem fordulna, akkor is csak a rosszul restaurált „esztendőbeh“ szó *h* betűjének elferditésére gondolhatnánk. De mivel igy „hétszáz“ volna olvasható, a különben is rendkivül kétséges eshetőségnek nyomban ellentmond az a körülmény, hogy egy 1701-ben készült felirat nem pusztulhatott volna el ama restaurálásig, a melynek hibáktól hemzsegő eredményét 1749-ben és 1751-ben örökitették meg a másolók.

E késői keletkezés lehetősége ellen egyébként a belső okok egész tömegével érvelhetünk. A pusztulás ama nyomaiból, a melyek a restaurátort félrevezették, mindenekelőtt az következtethető, hogy ez nem festett, hanem felrovott felirat volt. Bizonyos továbbá az is, hogy a székely irás e nehezen pusztuló epigraphikai alkalmazása még semmi tekintetben sem zavarta meg az irás rovás-jellegét. A betűk még merevek és egykorák, mint a hogy ezt a rovásirás Bredsdorff- és Kirchhof-féle törvényei megkövetelik. Van a felirat szövegében számos olyan régi emlék is, a mit ily épségben a XVI. sz. végéről és a XVII—XVIII. századból származó emlékekben megtalálni már nem tudunk. Értjük a rovásirások közös tulajdonának tekinthető szó-elválasztó pontozást, továbbá a magánhangzók rendszeres ugratását és a székely rovásirást oly feltünően jellemző betű-kapcsolást. Mivel a székelység rendkivül conservativ nyelvéről és egy szükszavú népi fogalmazványról van szó, nyelvtörténeti bizonyitékokat felhozni nagyon nehéz; de az a körülmény, hogy e fogalmazványban *még csak keresztnevek szerepel-*

nek, az előbbi okok sorozatával kapcsolatban határozottan a mellett bizonyít, hogy csakugyan egy 1501-iki hiteles emlékkel van dolgunk.

Csak így érthető meg aztán, hogy az 1749-iki és 1751-iki másolások idején már nemcsak a felirat, hanem maga a restaurálás is régi és kopott volt. Ez kitűnik abból, hogy az utóbbi másoló még kilencz olyan jegyet is megmentett, a melyek lemásolásába az első másoló már bele sem fogott. A 108. sz. ábra alsó soraiban látható jegyeket a másolásra vállalkozó névtelen sem tudta pontosan felismerni. Mivel ehhez még az is hozzájárult, hogy két jegyet félreismert és rosszul fejtett meg, azt hitte, hogy nem is összefüggő szöveggel van dolga. Ebből aztán azt következtette, hogy itt csak kezdőbetűk szerepelnek s ezért minden egyes betű után pontot rakott. Mivel ezt az önkényes pontozást a rovásirás egyáltalán nem ismeri, felette röviden rendre térhetünk.

Adat hiányában a romlott s bizonyára hibásan is másolt szöveg reconstruálása leküzdhetlen nehézségekbe ütközik. Az utolsó előtti betű (*lt*) összerovás lévén, azt sejteti velünk, hogy csakugyan összefüggő szöveg törmelékével van dolgunk. Ha tehát az utána következő *a* betűt vele összeolvassuk, egy *-lta* szótöredéket kapunk. Mivel pedig az előző szövegben a „csenálták" szó kétszer előfordul, azt hihetjük, hogy e szó itt harmadszor is ismétlődött. E feltevésünket teljes mértékben igazolja az a körülmény, hogy a *-lta* előtt levő három (*j, ly, ly* és nem *j, f, f*) betű helyén tényleg lehettek a *cs, en* és *a* betűknek is félreismerhető maradványai. Más szóval ez azt teszi, hogy a templom, vagy oratorium készítőinek névsora az előző két sorban még nem volt befejezve, hanem folytatódott a következő harmadik sorban is. Így aztán a harmadik „*csenálta*" szó előtt látható *g, ak* (és nem *j*), *a* és *s* jegy szintén valamely keresztnév (talán az *Eljás* név) nyomainak tekinthető.

Fentebbi reconstructiónkat e conjecturával kiegészitve, a csikszentmiklósi felirat szövegét egész terjedelmében így véljük leghelyesebben megfejthetőnek:

Urnak : születésétől : fogván : irnak : ezeröt : százegy : esztendőbe : Mátyás : János : Estyán (?) : kovács : csenálták : Mátyásmester : Gergelymestercsenálták : Eljás (?) : csenálta (?).

Ha számításba veszszük azt, hogy a székelyek a XV—XVI. századi egybehangzó tudósitások szerint mindig fára rótak, semmit sem csodálkozhatunk azon, hogy ebből az időből gyorsan korhadó fára rovott emlék nem maradt reánk. Mivel a székelység a keleti végek állandó katonasága volt, az ipar terén sem fejthetett ki olyan termé-

szetű tevékenységet, mely a birtokában levő rovásirást elvégre epigraphikai szükségletben is érvényesithette volna. A csikszentmiklósi felirat együgyű szövege nyomban elárulja, hogy a kis falusi templomon dolgozó egyszerű iparosok munkásságának emlékét valamelyik rovástudó társuk örökitette meg. Mivel a római kath. templomok belseje ilyen profán feliratokat nem tűrt meg, a csikszentmiklósi emlék is az oratoriumba szorult. Ilyen menedékhelye azonban nem minden templomnak volt, s ezért nem is hihető, hogy a templomokon dolgozó iparosok közt az ilyen feliratok készitése bevett szokássá fejlődhetett volna. És ha a székely rovásirás csak a magánélet kis körre szoritkozó szükségletét volt hivatva fedezni, akkor könnyen elképzelhető, hogy a reformációval együtt hóditó iskola még ezen a téren is gyorsan elterjesztette az új ismeretek szolgálatában álló irószereket. Az iróeszközök s a nép kezébe is eljuttatott nyomtatott könyvek aztán végleg megszüntették a régi rovásirás létfeltételeit.

A viszonyok e sivárságát okvetlen ismerni kell annak, a ki mérlegelni óhajtja azt az érdemet, a melyet Telegdi János szerzett, midőn e székely rovásirás muló emlékeiből 1598-ban összeállitotta *Rudimenta priscae Hunnorum lingvae* czimű dolgozatának anyagát. A kérdésekre és feleletekre osztott kis mű nyomdába volt szánva; de arról, hogy valóban megjelent volna, egyáltalán semmit sem tudunk. Nem tudtak róla a kézirat régi másolói és tulajdonosai sem. Iróink azonban a mult század derekán már emlegetni kezdik, hogy a szerző, a ki szerintük leideni tanuló volt, négy levélre terjedő művét Leidenben ki is nyomatta. Jerney János, Szabó Károly, Fischer Károly Antal tanulmányaiban a könyv következő czime is olvasható: *Johannis Telegdi Rudimenta priscae Hunnorum lingvae brevibus quaestionibus et responsionibus comprehensa, cum praefatione epistolari Joannis Decii Barovii ad Telegdium. Lugduni Batavorum. 1598 4-r.*[1] Mivel a könyvet eddig nem látta senki, nem érdektelen tudni, hogy e czim forrása a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár 1811-ben kinyomatott catalogusa volt.[2] De a czim itt nem négyleveles nyomtatványt jelent, hanem jelenti azt a negyedrétű 1503. b. jegyű kéziratot, a melyben a rovásirás egyéb emlékeivel együtt Telegdi művének másolata is megtalálható.

[1] *Jerney*: Közlemények a' hún-scitha betűkkel irott Turócz vármegyei régiségről. (Tudománytár. Új folyam. VIII. köt. 1840. 110. l.) — *Szabó* Károly: i. m. (Budapesti Szemle, Új folyam V. köt. 1866. 123. l. — *Fischer*: A hun-magyar irás és annak fennmaradt emlékei. Budapest, 1889. 13. l.

[2] Bibliotheca Samuelis com. Teleki de Szék. Pars III. Bécs, 1811. 256. l.

Mivel e másolatban „Lugduni Batavorum“ (Leiden) nevének semmi nyoma sincs, a kézirat származáshelyét a catalogus készitőjének valamely előttünk ismeretlen forrásból kellett meritenie. Kutatóink, a kik a mű eredete fölött rendre tértek, csak a leideni nyomdatermék keresésével foglalatoskodtak. A hazai könyvtárak átkutatása meddő maradt s Fischer K. A. a bécsi udvari és egyetemi, továbbá az amsterdami és leideni könyvtárakhoz intézett kérdésre tagadó választ kapott. A mű kézirati másolatának is csak két példánya került elő. A marosvásárhelyi másolat valamely változatát Bod Péter már használta s belőle Baranyai Decsi Jánosnak Telegdihez irott levelét egész terjedelmében ki is nyomatta az 1766-ban megjelent *Magyar Athenas* bevezetésében. Mivel a marosvásárhelyi kéziratban a csikszentmiklósi felirat másolata 1751 május 26-iki kelttel van ellátva, az utána következő Telegdi-féle mű másolata se lehet korábbi keletű. A giesseni egyetem könyvtárába bekebelezett Mai-féle hagyaték kézirati példányáról tudtunkkal Schwartz Godofréd hazánkfia szerzett először tudomást s ugyanő 1739-ben Ch. F. Ayrmann könyvtárigazgató szivességéből a kézirat másolatát is megszerezte.[1] E másolat 1764-ben Dobai Székely Sámuel birtokába jutott. Ezt irta le aztán Cornides Dániel; Cornideséről később Lugossy József készitett másolatot, Lugossyéról pedig Toldy Ferencz iratta le 1861-ben Ring Adorjánnal azt a példányt, a mely most a M. Tud. Akadémia könyvtárának tulajdona. Ugyancsak Lugossy példányáról másolt Réső Ensel Sándor is, kinek másolata újabban a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába került.

A XVIII—XIX. századi kutatók itt jelzett eredménye tehát jóval kevesebb és egyenetlenebb, mint a mennyinek és a milyennek újabbkori irodalmunk hinni szerette. Mivel a kérdést mi erősebb világitásban kivántuk megvizsgálni, a németalföldi egyetemek s a művelt nyugot nagyobb könyvtárainak szives támogatását igénybe véve, a szerző személyére és művére vonatkozólag minden hozzáférhető adatot megszereztünk.

Telegdi Jánosról a *Magyar Athenas* toldalékában Bod Péter ezt jegyezte fel: „előttem arról esméretes, hogy a régi székely vagy szithiai betükről irt egy könyvecskét *Rudimenta* nevezettel a XVI-dik száznak vége felé.“ Ha ehhez hozzáveszszük azt, hogy e latin könyvecskét Telegdi Baranyai Decsi Jánosnak 1598 márczius 5-ikén Maros-

[1] Initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta. Hale Magdeb. 1740. 77. l.

vásárhelyről (ex Foro Siculorum) hozzáirott latin levelével vezette be, megtudjuk még azt is, hogy a szerző a marosvásárhelyi református főiskola híres tanárának ismerőse volt. És ehhez a későbbi kutatók nem tudtak semmit hozzá toldani. Jerney ugyan megkisérlette, hogy a szerzőt az 1646-ban elhalt hasonló nevű pécsi püspökkel azonosítsa; de erre vonatkozólag Szabó Károly igen helyesen jegyezte meg azt, hogy Decsi üdvözlő szavai („Deus . . . vos nobiscum ac cum tota ecclesia orthodoxa conservet, ex animo precor") csakis református félhez lehettek intézve, mivel az orthodoxa ecclesián az akkori reformátusok csak saját egyházukat értették. Még ennél is ingatagabb alapon áll az a sokszor ismételt állítás, hogy Telegdi mint tanuló adta ki művét Leidenben. Erre vonatkozólag J. E. Boddart a leideni s M. Ph. Boissevain, a groningeni egyetem curatoriumának titkára, azt a felvilágositást adta, hogy a szerző Leidenben nem tanulhatott, mert neve nem fordul elő az „Album studiosorum"-ba bejegyzett 1595—1600. évi egyetemi hallgatók nevei között s nem szerepel az album generális indexében sem. Az utóbbi hozzáteszi továbbá azt is, hogy Telegdi Utrechtben és Groningenben sem tanulhatott, mert az egyetemet amott 1618-ban, itt 1615-ben alapították.

Meg kell vallanom, hogy engem Telegdi leideni tartózkodása nem lepett volna meg. Leidenben ugyanis 1588-ban, tehát tiz évvel Telegdi vállalkozása előtt, Justus Lipsus kiadta M. Smetius *Inscriptionum antiqarum quae passim Europam liber* etc. című monumentális művét, mely eszméltető és úttörő munka volt az epigraphikai irodalomban. Mi volna tehát természetesebb annál, hogy egy külföldön járó ifjú magyar tudós éppen Leidenben vállalkozzék a szigorúan epigraphikai jellegű régi székely irás megismertetésére és művének nehéz technikai akadályokba ütköző kinyomatására? Mivel ez az indíték most magától elesik, Telegdit műve megirására más alig sarkalhatta, mint az a körülmény, hogy a székely irás emlékét már a feledékenységtől kellett megmenteni. És ez tényleg az ő érdeme, mert alább módunkban lesz kimutatni azt, hogy a későbbi érdeklődők tudományán az ő művének nyoma csaknem mindig felismerhető.

Telegdi leideni tartózkodásával kapcsolatban kérdést intéztem a németalföldi egyetemek könyvtáraihoz, hogy a Rudimenta kézirata vagy nyomtatott példánya nincs-e meg birtokukban. A leideni Rijks-Universiteit könyvtárának igazgatója, De Vries, úgy a helybeli, mint az utrechti és groningeni egyetemi, valamint a haagai királyi könyvtárra vonatkozólag tagadó választ adott, és ez állítás helyességét

a három utóbbi nagy könyvtár igazgatóságának külön beérkezett válasza is megerősitette. Így aztán nagyon kétségessé válik az a lehetőség, hogy Telegdi János a Németalföldön irta volna meg és hozta volna forgalomba dolgozatát.

Bár ezek után már nyilvánvaló volt az, hogy Telegdi műve nyomtatásban aligha látott napvilágot, a további kutatás folyamán sem pusztán kéziratot, hanem kéziratot és nyomtatványt kerestem. A beérkezett válaszok szerint a mű egyik formában sincs meg a londoni British Museumban, a párisi Bibliotèque Nationale-ban, Belgiumban a nagyobb könyvtárak közül a brüsseli Bibliotèque Royale-ban, a haarlemi városi, a genfi városi és egyetemi, a lüttichi (liege-i) városi könyvtárban; Dániában a kopenhágai királyi és egyetemi könyvtárakban; Svájczban a baseli egyetemi s a zürichi városi könyvtárban; a németországi nagyobb könyvtárak közül a berlini királyi könyvtárban, a müncheni udvari és állami könyvtárban, a stuttgarti és düsseldorfi kir. országos könyvtárakban, a karlsruhei udvari, a wolfenbütteli és gothai herczegi könyvtárakban, a hannoveri királyi és tartományi könyvtárban, a königsbergi és a boroszlói királyi és egyetemi könyvtárakban, a boroszlói, majna-frankfurti, augsburgi, nürnbergi, ulmi és lübecki városi könyvtárakban, a lipcsei, heidelbergi, bonni, hallei, göttingai és rostocki egyetemi könyvtárakban. Ausztriából a krakkói Jagelló-könyvtár s a prágai és gráczi egyetemi könyvtárak igazgatóságától szintén tagadó válasz érkezett.

Azt hiszem, hogy ezek után már senkit sem kisérthet az a merőben légből kapott állitás, hogy Telegdi műve Leidenben vagy máshol nyomtatásban megjelent. Másrészt meg kell nyugodnunk abban a másik, szerintem jóval súlyosabb eredményben is, hogy a külföldiek érdeklődését a mű kéziratának tartalma sem birta az eddig sejtett mértékben fölkelteni. A hosszú utánjárás folyamán ugyanis kiderült, hogy a giesseni kéziraton kívül még csak a hamburgi városi könyvtár rendelkezik egy XVIII. századi másolattal. E másolat a könyvtár ama *Philologica miscellanea* czimű 4-rétű kötetében található meg, melynek exlibrisén ez olvasható: „ex Biblioth. Hamburg. *Wolfiana*". A 342. számmal ellátott colligatum-kötet 1—546. lapja összesen tiz darab önálló munkát foglal magában. Köztük a 32 lapra terjedő *Joh. Thelegdi Rudimenta priscae Hunnorum s. Sicolorum Linguae brevibus quaestionibus ac responsionibus comprehensa* (21·8 × 18 cm.) foglalja el az első helyet.

Én e kötetet Budapestre kikölcsönöztettem, a benne található

Telegdi-féle művet a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára számára lefényképeztettem és e könyvtár szakközlönyében szövegét a rovásirásos részek ábráival kiegészítve, továbbá a marosvásárhelyi könyvtár, a m. tud. akadémiai könyvtár kéziratával és a Bod-féle kiadott részszel is pontosan egybevetve, egész terjedelmében kiadtam.[1] A kézirat címe alatt ez a megjegyzés volt olvasható: „Ex illustri cujusdam Bibliothecae Codice hanc sibi per amanuensem fieri jussit Z. C. ab *Uffenbach* 1714." Ebből tehát csak annyi tudható meg, hogy a másolat a nagyhírű Uffenbach-gyüjteményből került a hamburgi Wolf-könyvtárba, innen pedig a hamburgi városi könyvtárba. Hogy a szenvedélyes könyvgyüjtő és másoltató által féltékenyen eltitkolt könyvtár melyik lehetett, a M. Tud. Akadémia birtokában lévő másolat alapján volt megállapitható. A két szöveg összehasonlitásából kiderült ugyanis, hogy Uffenbach ugyanazt a giesseni példányt másoltatta le, a melyre az akadémiai másolat is visszavezethető.

Midőn a giesseni egyetemi könyvtárban e másolatok eredetije felől kérdezősködtem, azt a választ kaptam, hogy ott a Telegdi-féle mű kéziratának nyoma veszett. A könyvtár igazgatósága első pillanatra úgy vélekedett, hogy a keresett művet esetleg a francziák is elhurczolhatták. Mivel a XVIII. század végén és a XIX. század elején összeharácsolt könyvtári anyag a párisi Bibliothèque Nationale-ba került, közvetlenül L. Delisle igazgatóhoz fordultam, kinek tagadó válasza újból arra ösztönzött, hogy a kis terjedelmű kéziratot továbbra is a giesseni egyetemi könyvtárban keressem.

I. Val. Adrian 1840-ben megjelent kézirattári catalogusa az első keresés alkalmával már elégtelennek bizonyult, mert a colligatumok apró darabjait czim szerint nem tünteti fel. Várnom kellett tehát a hamburgi másolat ismertetésének megjelenéséig. Mikor ez megtörtént, néhány különlenyomat mellékelésével arra kértem a giesseni könyvtár igazgatóságát, hogy magyar nyelvű dolgozatom számos hasonmása alapján sziveskedjék a Mai-hagyatékból származó colligatum-köteteket átvizsgáltatni. E kisérlet tényleg eredményre vezetett, mert csakhamar értésemre jutott, hogy Telegdi művének keresett másolata megvan a 13. számú colligatumban.

Az Uffenbach-féle és Schwartz Godofréd-féle másolatokból már

[1] Telegdi János 1598-iki Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézirata. Huszonegy hasonmással. (Magyar Könyvszemle. Új folyam, 1903. XI. köt. 247—280. l.). Egyidejűleg megjelent különlenyomata is.

előzetesen megtudtuk, hogy a giesseni másolat sem közvetlenül Telegdi műve után készült. Telegdi kéziratát esetleg csak az a Szanchi László nevű magyar láthatta, a ki a giesseni czímlap bizonysága szerint Dietericus Konrád ulmi ev. superintendes számára másolt. A giesseni másoló már Szanchi kézirata után dolgozott. Az iráshibákból vont következtetést a Budapestre kikölcsönzött kézirat teljes mértékben igazolta, mert a XVIII. század legelejéről származik és igy jóval fiatalabb, mintsem hogy Szanchi kézirata lehetne.

Dietericus Konrád ugyanis a marburgi egyetemből 1607-ben kiváló giesseni protestáns egyetemen a philosophia tanára és a paedagogium igazgatója volt. E tisztségét az ulmival 1614-ben cserélte fel s az utóbbiban haláláig, 1639-ig, végleg meg is maradt. Mivel Szanchiban egyik tanítványát kell keresnünk, a másolás idejét a superintendenssé való megválasztatás évére, vagyis 1614-re kell tennünk. E föltevést a giesseni egyetem hiányosan ránk maradt matriculáiból igazolnunk nem lehet, mert a rendelkezésünkre álló 1608—1611. évi névsorokban Szanchi nem említtetik, az 1612—1613. évek névsora pedig elveszett.[1] A Mai-féle könyvtár másolata is csak annyit sejtet velünk, hogy az ulmi példány idővel ismét Giessenbe került.

Szanchi kéziratának sorsát ugyanis az irányította, hogy Dietericus Konrád testvére, János, viszont Giessenben lett superintendenssé. A tudós család e tagja itt 1635-ben halt meg. Az utóbbinak három fia maradt s mind a három iró lett. Dietericus János Konrád 1639 óta a marburgi, 1650-től pedig haláláig, vagyis 1669-ig, a giesseni egyetemen görög nyelvet és irodalmat tanított. Tanszékén 1709 óta az az ifjabb Mai János Henrik tanított († 1732), a kinek keleti tárgyú kéziratokban gazdag gyüjteménye volt. Mivel idősb Mai János Henrik, az ifjabb Mai atyja, 1688-tól 1719-ben bekövetkezett haláláig ugyancsak Giessenben tanított theologiát, a keleti kéziratokat gyüjtő fiúnak könnyen tudomására juthatott, hogy a tudós Dietericus-család hagyatékában egy exotikus kézirat van, a melyet aztán a maga számára le is másoltatott. Azt pedig már Adrian catalogusából is tudjuk, hogy ifjabb Mai kézirat-gyüjteménye — a Telegdi Rudimentáját tartalmazó 13. számú colligatummal együtt — később a giesseni egyetemi könyvtár tulajdona lett.[2]

[1] Die Matrikel der Universität Giessen 1608—1707. Herausgegeben von Dr. Ernst *Klevitz* und Dr. Karl *Ebel*. Giessen, 1898. 170—194. l.

[2] J. Val. *Adrian*: Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecae academicae Giessensis. Francofurti ad Moenum, 1840. 5. l. (No. XIII. Codex chartaceus socc.

A szerencsésen megkerült kéziratot a M. Nemzeti Múzeum és a M. Tud. Akadémia számára lefényképeztettem, ránk nézve nagyjelentőségű latin szövegét pedig magyarra is leforditva, itt egész terjedelmében közzéteszem:

RVDIMENTA

Priscae HVNNORVM linguae

breuibus quaestionibus ac responsionibus comprehensa

opera et studio

IOANNIS THELEGDI.

Nunc in gratiam

Reu. ac CLarissimi CONR. DIETERICI

SS. Theol. D. Ecclesiarum Vlmanarum Superintendentis

descripta

per

Ladislaum M. Szanchii

Vngarum.

NB. Hunnorum et Siculorum lingua hic intelligitur, qua vtuntur populi quidam Transyluaniae, de quibus ita *Michael Antonius Baudrandus* in Lexico Geographico: Siculi populi sunt Transyluaniae regionis, qui in patria lingua *Szekhely* dicuntur, Dacice Zeckeli (nostra lingua Szekler) a sedium l. districtus occupatione,

---

XVIII. foliorum 317., quorum plura vacua sunt. Continetur: *Io. H. Maii jun. Collectanea philologica.* E bibliotheca Maiana.) — Itt említjük meg, hogy e gyüjtelékes kötetnek következő tartalma van: I. Irókról szóló latin nyelvű jegyzetek, elől betűrendes mutatóval. 1—229. l. — II. Latin nyelvű jegyzetek a görög philosophia köréből. 231—293. l. — III. Görög etymologiai kisérletek latin nyelven. (A π—ω betűs rész töredéke.) 295—316. l. — IV. A chald, samaritan, török, arab, persa, latin stb. nyelvekre vonatkozó jegyzetek. 319—401. l. — V. De occasione et scopo praeconis salvtis. 304—436. l. — VI. RVDIMENTA Priscae HVNNORVM linguae breuibus quaestionibus ac responsionibus comprehensa opera et studio IOANNIS THELEGDI. Nunc in gratiam Reu. ac Clarissimi CONR. DIETERICI SS. Theol. D. Ecclesiarum Vlmanarum Superintendentis descripta per *Ladislaum M. Szanchii* (törölve: *-chij*) Vngarum. 339—446. l. (22 × 18·3 cm.). — VII. מליצלאב בורד מעשה חלוה (Nikolsburgi démontörténet). Egy 1696-iki amsterdami kiadvány után készült másolat. 441—463. l. — VIII. Tractatus Chagagia. 467—490. l. — IX. Constitutiones de Votis. 491—560. l. — X. Responsum. Giessen, 24. martii. 1710. Bielenfeld autor. (A giesseni egyetem theologiai facultásának német nyelvű válasza egy névtelen támadásra.) 561—572. l. — XI. Letzte Stunden Frauen Maria Helena Wagnerin, geborene Mayin. 6. Februar. Anno 1728. 573—591. l. — XII. Hecate Sacrum etc. V. Idus Januarias 1721. (Latin nyelvű halotti bucsúztató.). 593—596. l.

quod post primorum Hunnorum eruptionem, pulsis e Panonia Scythis,* quaedam ipsorum pars in extremum Transyluaniae angulum confugit, quem etiam hodie tenent; vnde Siculi orta est dictio, teste Laurentio Topeltino Transyluano etc.

* Conf. *Zosim.* IV. 20. p. 386. s. (Későbbi folyatás). Multa de his Siculis in *Nicol. Olahi* Attila, inserto *Bonfinii* rebus Vngaricis pag. 135. s. | **440.**

Ioannes Decius Baronius
Ioanni Thelegdio S(alutem) P(lurimam) D(icit).

Quum nuper mihi exhibuisses litteratum Scyticam, et an dignam publicatione eam judicarem interrogasses; non solum honestos hac in re conatus tuos laudaui, sed etiam, vt primo quoque tempore promulgares, et auctor et adiutor fui. Etsi enim non dubito, quin ludicrum et puerile videatur non paucis, tempus in hisce litteris uel propagandis uel etiam discendis consumere: tamen ego prorsus diuersum sentio, remque dignam esse iudico, quae non solum nostrae genti, sed etiam exteris nationibus innotescat. Primum enim si aliae omnes coniecturae nos deficerent, ex his tamen solis litteris certo colligere possemus, gentem Vngaricam esse longe antiquissimam, et ab orientalibus illis Asiaticisque Scytis oriundam a quibus Cyrum, Darium et alios potentissimos Monarchas deuictos legimus. Nam sicut Hebraei, Syri, Chaldaei, Arabes et Turcae, caeterique Orientales a dextra sinistram versus, contra Graecorum, Latinorumque morem, exarant suas litteras: ita etiam haec nostra elementa simili ratione scribuntur. Id quod vel ex eo patet, quod non solum communem pronuntiandi atque scribendi inflectendique cum Hebraeis rationem nostri habeant, sed etiam sexcenta et amplius vocabula reperiantur quae tam apud Ebraeos, quam apud nos eandem paene significationem obtineant. Deinde, vt haec

---

Magyarul: A HUNOK régi nyelvének ELEMEI. Rövid kérdésekben és feleletekben összefoglalva irta THELEGDI JÁNOS. Most pedig főtisztelendő és nagytekintetű DIETERICUS KONRÁDNAK, a szent hittudományok doktorának és az ulmi egyház superintendensének lemásolta *Szanchi M. László* magyar.

Baroni Decsi János Thelegdi Jánosnak minden jót kiván.

Midőn nekem a minap a scytha ábéczét átnyujtottad és megkérdezted, méltónak tartanám-e, hogy közzétedd, nemcsak ez ügyben kifejtett tiszteletre méltó törekvéseidet dicsértem, hanem azon munkálkodtam, hogy mihamar közrebocsásd, és segítségedre is voltam ebben. Nem kételkedem ugyan, hogy sokak előtt kicsinyesnek és gyermekiesnek látszik az időt ezen betűk terjesztésével és tanulásával tölteni: én mégis teljesen ellenkező véleményen vagyok és a dolgot méltónak tartom arra, hogy ne csak a mi népünk, hanem a külföldi nemzetek is megismerjék. Először is, mert ha bennünket minden egyéb okoskodás cserben hagyna, magukból ezen iratokból bizonyosan megállapíthatnók, hogy a magyar nép sokkal régebbi és azon kelet-ázsiai scytháktól származik, a kikről azt olvassuk, hogy Cyrust, Dariust és más igen nagy hatalmú uralkodókat is legyőztek. Mert, miként a héberek, syrek, chaldok, arabok és törökök és a többi keleti népek — a görögök és rómaiak szokásával ellentétben — jobbról balra irnak; úgy a mi betűink is hasonló módon iratnak. Kiviláglik ez nemcsak abból, hogy kiejtésünk, irásunk és szóhajtogatásunk módja közös a héberekével, hanem számtalan szavunk is van, melynek úgy a hébereknél, mint nálunk, majdnem azonos jelentése van. Továbbá

nihil ad huius litteraturae commendationem faciant; tamen honestissimum semper habitum est, vnamquamque gentem peculiari litteratura vti atque frui. Videmus enim paucissimas esse gentes, alioquin ciuilitate et potentia excellentes, quae peculiaribus litteris linguas suas exprimere possent. Nam certe nec Itali, nec Hispani, nec Galli, nec Germani habent proprios characteres, sed omnium eorum populorum litterae ex Latina lingua, tamquam fonte, promanarunt, Graeci quidem gloriati sunt, se ex Phoenicia litteras, nescio quot, attulisse, alias vero ex gruum volatu excogitasse, in eumque ordinem, quem nunc videmus, digessisse. Vnde non erubescunt inuentionem Philosophiae atque omnis scientiae et antiquitatis sibi arrogare. Sed vel hae ipsae literae nostrae fabulas eorum abunde refutant, ac certis testimoniis demonstrant, Asiaticos Scythas et vetustiores ipsis, et populo Dei longe propinquiores fuisse, veteremque sapientiam ab Hebraeis ad Asiaticos, et ab his ad Graecos demum promanasse. Iam uero si uel numerum litterarum nostrarum spectes, omnes aliarum gentium characteres superant, uel elegantiam consideres, nullis exterorum elementis cedent, in hoc uero longis etiam parasangis superant, quod et sine punctis scribuntur, et pronuntiationes omnes multo quam aliae litterae perfectius exprimant, et denique facilius addiscantur. Graecam, Ebraeam, Latinam linguam toto vitae curriculo vix mediocriter addiscere possumus, Germanicam, Gallicam, Hispanicam, difficillime imbibimus, et ad eas ex | **441.** arte percipiendas multis libris, multis expensis, papyro, calamo, atramento, et nescio quibus aliis multiplicibus instrumentis opus habemus. Has nostras litteras facillime quis addiscere potest breuissimo tempore, easque sine vllis libris, calamo, atramento, papyro, vel

---

jóllehet ezek mit sem jelentenek ezen ábécze ajánlására — mégis mindenkor becsületére vált bármely nemzetnek, ha az tulajdon irásával élt és annak hasznát vette. Azt látjuk ugyanis, hogy csak igen kevés, egyébként műveltség és hatalom tekintetében kiváló nemzet van, a mely saját betűivel tolmácsolhatná nyelvét. Mert kétségtelen, hogy saját irásjegyeik nincsenek se az olaszoknak, se a spanyoloknak, se a francziáknak, se a németeknek, hanem mindezen népek betűi, közös forrásból, a latinból erednek. Dicsekedtek ugyan a görögök, hogy ők, tudom is én hány betűt, Phöniciából hoztak magukkal, másokat azonban a darvak repülésének megfigyeléséből eszeltek ki és sorozták azon rendbe, melyben most látható. Innen van, hogy nem átalják maguknak tulajdonítani a bölcselet és minden tudomány és régiség föltalálását. Pedig már a mi betűink is böven megczáfolják meséiket és biztos adatokkal bizonyítják azt, hogy egyrészt az ázsiai scythák náluk régebbiek, másrészt hogy ezek az Isten népéhez sokkal közelebb állottak és hogy a régi bölcsészet a héberektől az ázsiai népekhez és csak ezektől került végre a görögökhöz. Már pedig akár betűink számát tekinted, minden más nemzetek irásjegyeit fölülmulják, akár szépségüket veszed szemügyre, a külföldiek semmiféle betűinél sem állanak hátrább, abban a tekintetben pedig messze fölül is mulják, hogy egyrészt pontozás nélkül iratnak, másrészt minden egyéb betűknél tökéletesebben fejezik ki összes beszédhangjainkat és végül könnyebben is sajátithatók el. A görög, héber, latin nyelveket egész életünkön át alig tanulhatjuk meg középszerűen, a németet, francziát, spanyolt igen nehezen sajátitjuk el, és mesterséges megértésükhez sok könyvre, sok' költségre, papirosra, irótollra, tintára és mit tudom én, még mi más minden eszközre van szükségünk. Ezen betűinket bárki igen rövid

lignis, instar scytalae Lacedaemonicae, uel aliis quibusuis materiis, nullo negotio inscibere. Quamobrem dignas hasce litteras judico esse, quae nonsolum in omnibus scholis pueris proponantur, et instillentur, sed etiam quas omnium ordinum homines nostrates pueri, senes, viri, mulieres, nobiles ac rustici, breuiter, omnes qui Vngaros se nominare volunt, addiscant. Laudo igitur propositum tuum, quod haec linguae Scythicae rudimenta collegeris, et discere volentibus communicare volueris. Etsi enim breuiora sunt ac rudiora, quam forte quis desideraret; tamen non diffido, quin alii quoque reperiantur, qui hoc exemplo haec linguae nostrae praecepta amplificare, et exactius tradere velint. *Janus* ille *Pannonius*, episcopus Quinqueecclesiensis nostrorum Poëtarum celeberrimus, quum tanta doctrina et aucthoritate praeditus fuisset, tamen non erubuit, Vngaricam Grammaticam conscribere; eam, si maiorum nostrorum negligentia non amisissemus, haberemus certe, quo in hoc quoque studii genere gloriaremur. Nunc quum illa interciderit, et tu recte facis, qui nostrae gentis litteraturam ab obliuione vindicare studes, et alii maximis forent digni laudibus, si Vngaricam grammaticam natiuorumque vocabulorum et proverbiorum origines ad praescriptum artis elaborarent, vt si iam cum Graecis patriam magna ex parte amisimus, et ni Deus pro sua clementia auerruncet, amissuri totam videmur, saltem linguam et res gestas ac litteraturam immortalitati consecremus. Quamquam si id quod sentio fateri licet, meliora omnia de interitu imperii Turcici spero, augurorque hanc diuinitus gloriam nostrae genti reservatam, vt non multo

---

idő alatt, igen könnyen és pedig bármely könyv, toll, tinta, papiros nélkül akár lacedaemon hengerhez hasonló fára, akár valamely más anyagra irni nagyobb fáradság nélkül megtanulhatja. Miért is ezen betűket nemcsak arra tartom érdemeseknek, hogy minden iskolában tanítsák és a gyermekekbe csepegtessék, hanem arra is, hogy minden rendű honfitársunk, gyermekek, öregek, férfiak, asszonyok, nemesek és parasztok, egy szóval: mindazok, kik azt akarják, hogy magyarnak neveztessenek, tanulják meg. Dicsérem tehát szándékodat, hogy a scytha nyelv ezen elemeit összegyüjtötted és a tanulni szándékozók részére közzé akarod tenni. Mert, bár rövidebbek és kezdetlegesebbek, mintsem talán némelyek óhajtanák; mégis bizom, hogy akadnak mások is, kik e példa nyomán nyelvünk szabályait gyarapitani és tüzetesebben tanitani kivánják. Ama *Janus Pannonius* pécsi püspök, költőink leghiresebbje, hatalmas tudománya és tekintélye daczára sem röstelt magyar nyelvtant irni; melyet, ha őseink gondatlansága folytán el nem vesztettünk volna, bizonyára e tudományágban is volna mivel dicsekednünk. Most, minthogy az elveszett, helyesen cselekszel, ha azon vagy, hogy nemzetünk irástudományát megmentsd az elfeledéstől, és mások is nagy dicséretre lennének méltók, ha a magyar nyelvtant és ősi szavaink és szólásmódjaink eredetét tudományos rendszerrel megirnák,[1] hogy — ha már a görögök módjára, hazánkat javarészt elvesztettük és hacsak az isteni kegyelem meg nem könyörül, úgy látszik, elvesztjük az egészet — legalább nyelvünket, történetünket és irástudományunkat örökitsük meg. Ámbár, ha szabad kimondanom, a mit gondolok, a török uralom bukásától minden jót várok

[1] Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy *Baranyai Decsi J.* ebben az évben kiadott egy vegyes nyelvű közmondás-gyüjteményt e czimen: Adagiorvm graecolatinovngaricorvm Chiliades quinque. Bárfa, 1598.

post armis Vngaricis Dei beneficio Turcica potentia inclinetur. Quod vt Deus pro sua clementia faxit, vos et nobiscum totam Ecclesiam orthodoxam conservet ex animo precor.

Datum ex foro Siculorum, quinto die Mart. An. 1598. | **442.**

De litteris Hunnorum, quae vulgo litterae Siculorum vocantur.

Quot sunt Hunnorum litterae?

Siculorum Transsyluanorum litterae in vniversum sunt XXXII. quae initium a dextra facientes sinistrorsum tendunt hoc modo:

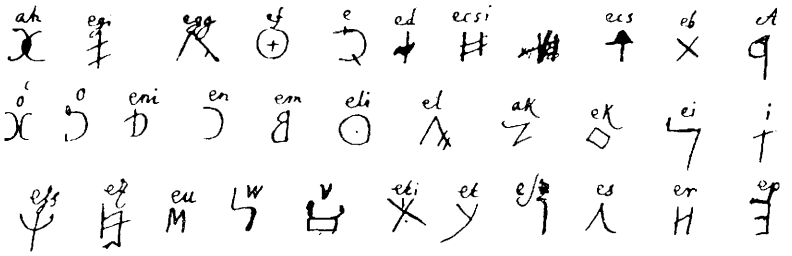

(110. sz. ábra.)

Quomodo pronunciantur?

Horum characterum sonum seu pronunciationem facillime absque viua voce perdisces, si cum Latinis characteribus conferas; parum enim ab eorum enunciatione differunt, nisi quod Latini suas consonantes bifariam efferunt. Quaedam enim ita sonum edunt, ac si vocalem post se habeant, vt *be, ce, de, ge, ka, pe, te, ze*:

és megjóslom, hogy az a dicsőség a mi nemzetünk részére van Isten rendeléséből föntartva, hogy nem sok idő multán Isten jóvoltából magyar fegyver előtt bukjék el a török hatalom. Hogy ezt Isten az ő kegyességéből megadja, titeket velünk és az egész igazhitű egyházzal megtartson, szivemből kivánom.

Kelt Székelyvásárhelyt (Marosvásárhelyt), 1598. évi márczius 5-én.

A hun betűkről, melyek közönségesen székely betűknek neveztetnek.

Hány hun betü van? — Az erdélyi székelyeknek összesen 32 betűjök van, a melyek jobbról kezdődve, balra haladnak ekként: (110. sz. ábra).

Miként ejtetnek ki? — Ezen irásjegyek hangját vagy kiejtését hallás nélkül legkönnyebben úgy tanulod meg, ha a latin jegyekkel egybeveted; mert azok kiejtésétől, kivéve azt, hogy a latinok mássalhangzóikat kétféleképpen mondták ki, nem igen különböznek. Némelyek ugyanis úgy hangzanak, mintha hangzó volna utánuk; pl. *be, ce, de, ge, ka, pe, te, ze;* mások pedig magánhangzóval látszanak kezdődni,

quedam vero vocalem in initio exprimere videntur, vt *ef, el, em, en, er, es.* Siculi autem vno tantum modo efferunt, quasi singulae consonantes vocalem *e* ante se habeant, vt *eb, ecs, ecsi, ed, ef, egg, egi, ek, el, em, en, eni, ep, er, es, esz, et, eti, ez, ess.*

Cur litterae Siculorum sunt Latinis plures?

Si te in primis hoc ab ediscendo absterreat, quod litterae Siculorum in tantum excrescant, numerumque Latinorum excedant, venire tibi in mentem debet, Romanas litteras ad enunciationem natiui sermonis esse insufficientes, vnde cogimur litteris quibusdam, vt *c', g', l', n', t'* vim inferre, et addita (quod ego graui tono malui notare) *i* vocali in obsequium nostrae linguae trahere, ut *gamolta l'anna valias* (helyesen: *ǵamoltalan, ńavalias,* azaz gyámoltalan, nyavalyás). Similiter et duarum vocalium sonum *o* et *v* transferimus et scribimus *ő* v(el) *ű* ut *őrélők* (olv. örülök). Siculi autem harum omnium loco peculiares characteres habent, vt mox videbimus. Quin et Romani in duobus characteribus prorsus deficiunt, vnde formam et vsum vocalium *i.* et *u.* ante aliam vocalem mutant, hoc modo *justus vivens vivet.* At Siculi horum loco habent suum 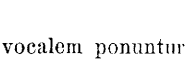 [1] quae vim consonantium habent et semper ante vocalem ponuntur, vti:

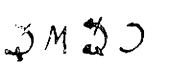

(111. sz. ábra.) | **443.**

---

pl. *ef, el, em, en, er, es.* A székelyek azonban csak egyféleképpen ejtik ki, t. i. az egyes mássalhangzók előtt *e* magánhangzóval, pl. *eb, ecs (ecz), ecsi (ecs), ed, ef, egg, egi (egy), ek, el, em, en, eni (eny), ep, er, es, esz, et, eti (ety), ez, ess (ezs).*

Miért több a székelyek betűje a latinoknál? — Ha téged az riasztana el a megtanulástól, hogy a székelyeknek oly sok betűjök van és a latinokénak számát túlszárnyalják, arra kell gondolnod, hogy a római betűk elégtelenek anyanyelvünk kifejezésére, miért is kénytelenek vagyunk némely, pl. a *c', g', l', n', t'* betűk értelmét megváltoztatni és egy *i* magánhangzó hozzáadásával (a mit élesen hangsúlyozni kivántam) nyelvünk szolgálatába vonni, pl. *giamoltalan, niavalias* (gyámoltalan, nyavalyás). Hasonlóképpen az *o* és *u* magánhangzók jelentését is megváltoztatjuk és *ő*-nek vagy *ö*-nek irjuk, pl. *őrélők* (örülök). A székelyeknek azonban — a mint nemsokára meglátjuk — mindezek számára megvan a saját jegyük. A rómaiaknak is hiányzik két betűjök, miért is az *i* és *u* magánhangzók alakját és használatát más magánhangzók előtt ilyképpen változtatják meg: *justus, viuens, vivet.* Holott a székelyeknek ezek helyett megvan az *ő j* és *v* jegyük, melyek mássalhangzók jelentésével bírnak és mindig magánhangzó elé helyeztetnek, mint: (111. ábra).

---

[1] A középső jegyet, mely a 110. sz. ábra *v* (azaz *ú*) betűjével kiván azonos lenni, a giesseni másoló az & (et) jegyből torzította el. Jellemző, hogy e hibát a későbbi Uffenbach-féle hamburgi másolat készítője kijavította.

Quomodo pronunciantur vniversae litterae?

Iam totum alphabetum dura pronunciatione, seu obtusiore sono hoc modo efferes: *A, eb, ecs* (helyesen: *ecz*) *ec', ed, ef, egg, egi* (azaz: *eg'*), *ah* (igy !), *i, ei, ek, ak, el, el', em, en, en', o, ő, ep, er, es, esz, et, et', u. ŭ, eu* (azaz: *ev*), *ez, ess* (azaz: *ers*).

Dic regulam de notatione litterarum?

Quae apud Latinos eodem sono efferuntur, vt *f, l, m, n, r, s,* absque vocali simpliciter notata habes, vt facilius intelligas; caeteris ideo additas vocales, quo pronuntiatio addisci possit.

Quomodo diuiduntur litteraë Siculorum?

In vocales et consonantes.

Quot sunt consonantes? Viginti tres.

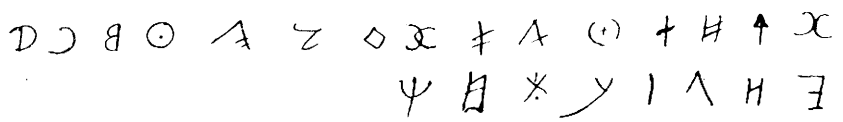

(112. sz. ábra.)

Quomodo diuiduntur consonantes?

In simplices et mixtas.

Quot sunt simplie es? Decem et octo.

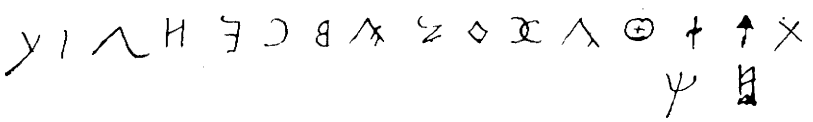

(113. sz. ábra.)

Miként ejtetnek ki az összes betük? — Az egész ábéczét kemény kiejtéssel, vagy tompa hangon eképpen kell kiejteni: *A, eb, ecs, ec', ed, ef, egg, egi* (*eg'* helyett), *ah* (igy !), *i, ei, ek, ak, el, el', em, en, en', o. ó, ep, er, es, sz, et, et', u, ű, eu* (azaz: *ev*), *ess* (azaz: *ezs*).

Mondj szabályt a betük átirásáról? — A melyek a latinoknál ugyanazon hangzóval mondatnak ki, mint f, l, m, n, r, s, hogy könnyebben megérthető legyen, egyszerűen magánhangzók nélkül vannak átirva; a többi mellé azért van irva magánhangzó, hogy a kiejtésük elsajátítható legyen.[1]

Miképpen osztatnak fel a székely betük? — Magánhangzókra és mássalhangzókra.

Hány mássalhangzó van? — Huszonhárom (112. sz. ábra).

Miképpen osztatnak fel a mássalhangzók? — Egyszerűekre és összetettekre.

Hány egyszerű van? — Tizennyolcz (113. sz. ábra).

---

[1] E homályos szabályt a giesseni másoló úgy értelmezte, hogy az előző szabály ábéczéjében az *ef, el, em, en, er, es* betűket nem kellett volna *e*-vel irni s ezért e magánhangzót mellettük utólag keresztül is húzta.

Quot sunt mixtae? Quinque.

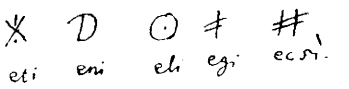

(114. sz. ábra.)

Sic dictae quod mixtum cum *i* vocali sonum edunt.

Quae est observatio de mixtis consonantibus?

Quum in nostra lingua vtimur Latinis characteribus (vt supra quoque monui) consonantibus quibusdam, quo perfectius ad natiui sermonis enuntiationem sonum referant, solemus accentum gravem apponere, ut *c'*, *g'*, *l'*, *m'*, (igy! *n'* helyett *t'*, sed Siculi peculiares litteras habent.

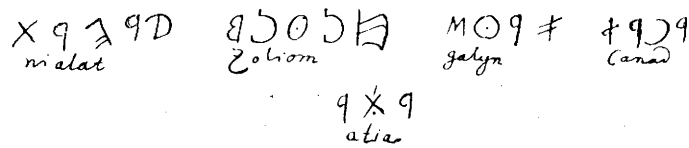

(115. sz. ábra.)

Quid est obseruandum de littera **|**?

Vnicum **|** alioquin simplicissimam duarum consonantium **vim eatenus** habere videtur, quatenus in vernacula lingua litterae *S.* addinus *z*, ut *Szenoseg* (helyesen: *Szentség*), *Szepsegh*. Sed Siculi simplici littera scribunt, vt: **| 444.**

(116. sz. ábra.)

Quot sunt vocales? Nouem.

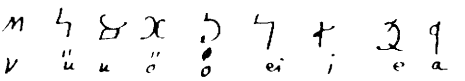

(117. sz. ábra.)

Hány összetett van? — Öt (114. sz. ábra). Azért neveztetnek igy, mivel *i* magánhangzóval összetéve adnak hangot.

Mit kell tudnunk az összetett mássalhangzókról? — Miután a mi nyelvünk latin betűt használ (mint arra föntebb is rámutattam) néhány mássalhangzóra, hogy minél tökéletesebben tüntessék fel hazai nyelvünk kiejtését, kemény ékezetet szokunk rakni, pl. *c'*, *g'*, *l'*, *n'*, *t'*, de a székelyeknek van erre saját betűjök (115. sz. ábra).

Mit kell az **|** *betűről megjegyezni?* — Az egyetlen **|**, noha igen egyszerű, két mássalhangzó jelzésére szolgál olyan formán, hogy hazai nyelvünkben az *S*-hez *z*-t adunk, pl. Szentség, Szépségh. A székelyek ellenben egyszerű betűvel irják, pl. (116. sz. ábra).

Hány magánhangzó van? — Kilencz: (117. sz. ábra).

Quid differunt *et* *?*

Nihil differunt, nisi quod in initio, in fine[1] dictionum quum eam vocalis *a* sequitur, vsurpari commodius possit, et in fine semper corripitur.

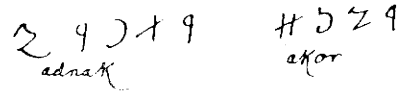

(118. sz. ábra.)

Quid differunt *et* *?*

Posteriores duae consonantes et quomodo inter se differant ex suppositis exemplis facile deprehendere poteris.

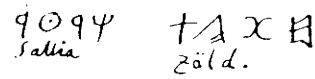

(119. sz. ábra.)

De Abbreuiationibus.

Quae est ratio abbreuiationis litterarum apud Siculos?

Habent Siculi syllabas quasdam breuitatis causa inuentas, quum lateribus consonantium vocales inseruntur, vt

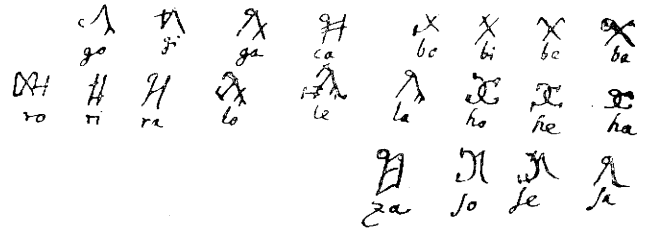

(120. sz ábra.)

Miben különbözik a *és* *?* — Semmiben sem különböznek azonkívül, hogy a szavak elején és végén, ha *a* magánhangzó következik utána, kényelmesebben használható és a szó végén mindig megrövidíttetik. (118. sz. ábra).

Miben különbözik a *és* *?* — Hogy a két és mássalhangzó miben különbözik egymástól, azt az alább következő példákból ítélheted meg: (119. sz. ábra).

Az összevonásokról.

Mi jelentősége van a székelyeknél az összevonásnak? — Van a székelyeknek néhány, rövidség okáért feltalált szótagjegyük, midőn a magánhangzók a mássalhangzók oldalához csatoltatnak, pl. (120. sz. ábra).

---

[1] Az alább közölt marosvásárhelyi másolatból kitűnik, hogy a második jegy helyén eredetileg & (et) volt olvasható.

Sed ita sunt obseruandae istae syllabae ne regulam collectionis confundant.

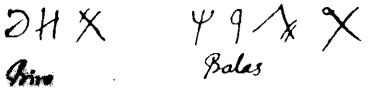

(121. sz. ábra.)

Tales syllabae plures effingi possunt pro dexteritate scriptoris, vt tandem vsus docebit.

Sunt ne et alii abbreuiationis modi?

Sunt et aliae abbreuiationes, quum duae consonantes in vnum coagmentantur, fere absque vocalibus, quibus tamen in dictionibus vocales addi debent, vt:

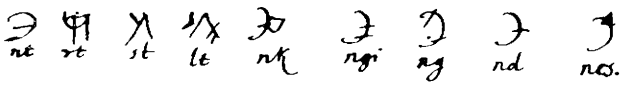

(122. sz. ábra.) | 445.

Et haec quidem in finali terminatione locum habent, vt

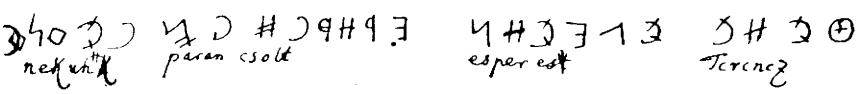

(123. sz. ábra.)

Possuntne hae abbreuiationes in medio dictionum vsurpari?

In medio dictionum vsurpari non possunt, quia regulam collectionis turbant, vti

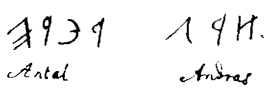

(124. sz. ábra.)

Quid observandum est de scribenda littera H*?*

I. paruum omissis duabus columnis in fine et medio causa breuitatis saepe vsurpatur, vt

---

Hanem ezen szótagjegyeket úgy kell alkalmazni, hogy a szótagolás rendjét ne zavarják (121. sz. ábra).

Ilyen szótagjegy az iró ügyessége szerint, a mint majd a gyakorlat megmutatja, több is alakítható.

Van-e még más összevonási mód is? — Van még más összevonás is, midőn két mássalhangzó magánhangzó nélkül csaknem egybekapcsolódik, melyekhez kiejtés alkalmával mégis kell magánhangzókat toldani, pl. (122. sz. ábra).

Ezeknek a szó végén van a helyük, pl. (123. sz. ábra).

Használhatók-e ezen összevonások a szavak derekán? — A szavak derekán nem használhatók, mivel a szótagolás rendjét zavarják, pl. (124. sz. ábra).

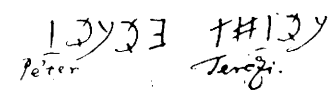

(125. sz. ábra.)

Non enim sic colligitur Andras Ant-al; sed Andras An-tal.[1]

Vlunturne praeter has litteras Siculi aliis?

Praeter has sunt quaedam syllabae reptilium formas referentes, quae non sunt ex certis characteribus conflatae. Siculi capita dictionum vocant, vt:

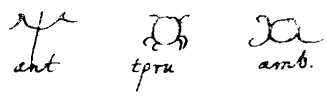

(126. sz. ábra.)

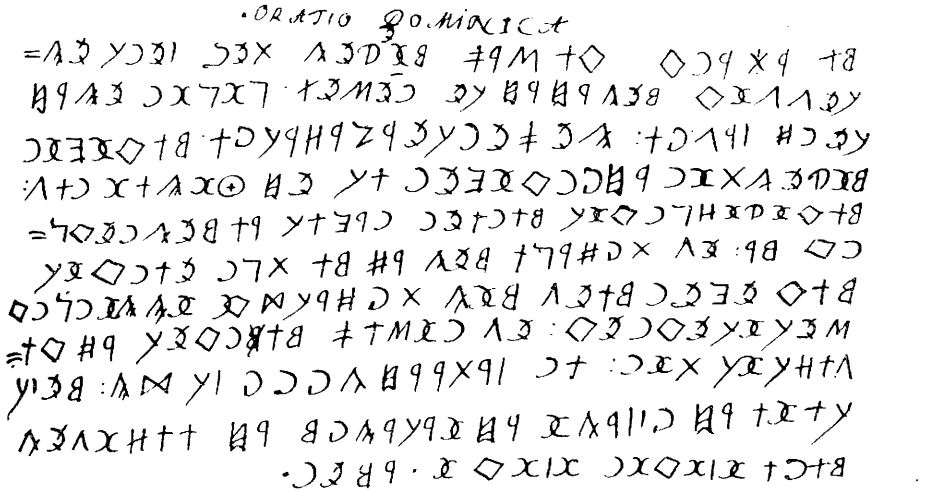

127. A Miatyánk székely betűs átirása. | **446.**

Mit kell a **H** *betű irasáról megjegyezni?* — Mellőzve a két oszlopot, rövidség okáért gyakran használják a szó közepén és végén a kis **l** (*r*) betűt, pl. (125. sz. ábra).

Mert nem igy tagoltatik Andr-ás, Ant-al; hanem And-rás, An-tal.

Használnak-e a székelyek ezeken kivül más betűket is? — Van ezeken kivül még néhány hüllőkhöz hasonló szótagjegyük, a melyek nincsenek valódi betűkből összetéve. Ezeket a székelyek a szavak fejének nevezik, pl. (126. sz. ábra).

---

[1] Ez másolási hiba, e helyett: „. . . And-rás, Ant-al; sed An-drás, An-tal".

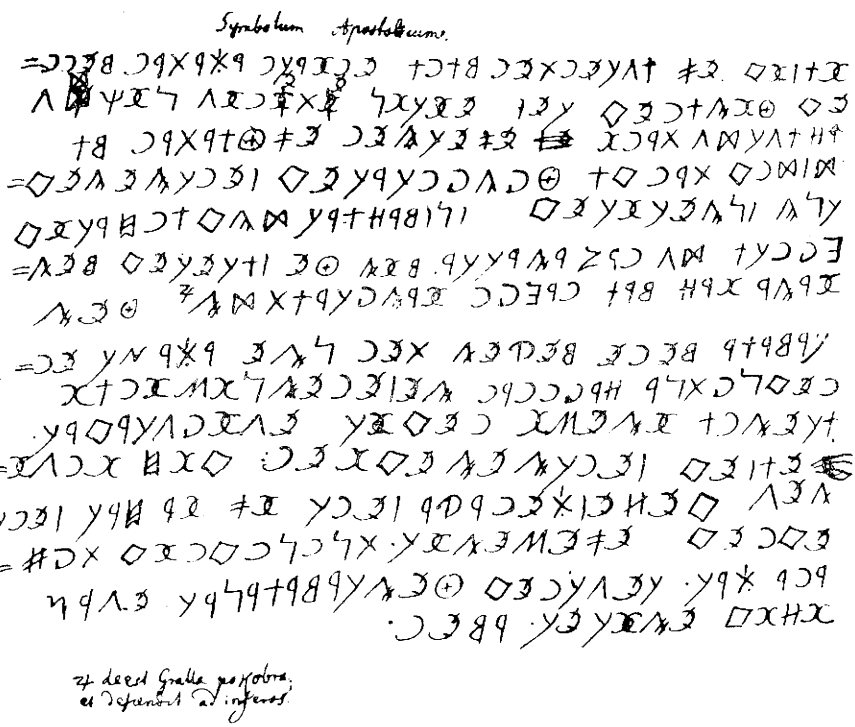

128. A Hiszekegy székely betűs átírása.

(127. sz. ábra.) ORATIO DOMINICA. *(Az Úr imádsága.)*

Mi atyánk ki vagy menyégben szentel | tessék meg az (ismét: az) te neved: jöjön el az | te országod: legyen te akaratod: miképen | menyégben azonképen it ez földönis: | mi kenyerünket minden napit ad meg nékü | nk ma: és bocsásd meg az mi büneinket | miképen mi es meg bocsátunk ellenünk | véteteknek: és ne vigy minket az ki | sirtetben: de szaba- (kimaradt: dits meg) az gonosztul: mert | tied az ország az hatalom az dicsőség | mind örökön örökė: amen:

(128. sz. ábra.) *Symbolum Apostolicum. (Az apostoli hitvallás.)*

Hiszek egy istenben mindenható atyában menn | ek (így!) földnek teremtőjében jezsus | cristusban egyetlen egy fiában mi | urunkban ki fogontaték szentlélek | tül születék szüsz máriától kinzaték | pontiusnak alatta: megfeszitеték, meg | hala harmadnapon halotaibul [1] fel | támada mene menyégben üle atyaisten | nek jobjá ra onnan leszen eljövendő | itélni eleveneket és holtakat: | hiszek szentlélekben: közönsé | ges keresztyén anya szent egy házat szent | eknek egyességét: bününknek bocs | ánatyát: testnek feltámadását: és az | örök életet: amen:

[1] Deest (kimaradt): Gralla pokobra (szálla pokolra), et descendit ad inferos (Lapszéli jegyzet, melyet mi technikai okból a szöveg alján helyeztettünk el.)

Íme, ez a Telegdi-féle 1598-iki Rudimenta teljes szövege. Mivel nem lesz nehéz bebizonyitani, hogy legalább is negyedkézből származó holmival van dolgunk, az eredeti szöveg megitélése előtt a másolóktól származó hibákat kell megállapitanunk és kijavítanunk. A czimlap alatt olvasható idézetben az a zárjelbe tett megjegyzés, hogy a *székely* név „a mi nyelvünkön: *Zeckler*“ rögtön elárulta, hogy a giesseni kéziratot német ember másolta. Ez okozta aztán, hogy a másolat rovásirásos mutatványaiban és magyar idézeteiben lépten-nyomon megbotlott. Neki ugyanis a két idegen szöveget vonásról-vonásra kellett értelmetlenül lerajzolnia. De a botlásokat még igy sem kerülhette el. Föntebb már jeleztük, hogy *g'amoltalan*, *n'avalias* (gyámoltalan, nyavalyás) helyett *gamolta l'anna valias*-t, a *szentség* helyett *szenoseg*-et irt; most pedig hozzátehetjük, hogy a Hiszekegy átirásának e jegyzetét: „deest *Szálla pokolra;* et descendit ad inferos“ ő torzította el igy: „deest *Gralla pokobra;* et descendit ad inferos“. A 110. sz. ábrán ő rontotta el a *v* (tulajdonképpen *u*) betűt; a 111. és 115. sz. ábra szövegében jelzett éles accentusokat ő változtatta át közönséges hiányjelekké s az utóbbi ábrán látható rovásirásos *galyú* szót is ugyanő irta *gyalyv*-nak, aláirását pedig *galyn*-nak, valamint az előtte lévő *nialab*-ét (nyaláb-ét) is *nialat*-nak; a 120. sz. ábrán viszont a *gi* jegyét elrontotta *si*-vé, *ro*-t irt *ru* helyett, s bizonyára tőle származnak a székely betűk gyakori elrontásai, valamint a Miatyánk és Hiszekegy átirásában található hibák megdöbbentő tömege is.

E hibák közt leggyakrabban az *e* betűnek *h* betűvé való torzitása fordul elő. Fönntebb, midőn a csikszentmiklósi felirat *sztndőbh* (esztendőbeh) szavát helyreigazitottuk, az itt található hibákat emlitettük fel meggyőző példák gyanánt.

Ha a giesseni kézirat hibáit tüzetesen megvizsgáljuk, az is kiderül, hogy a XVIII. század legelején élő idegen nyelvű másoló tulajdonképpen nem is az 1614 táján keletkezett Szanchi-féle másolat szövegét, hanem valamely későbbi, talán egy XVII. század második felében élő magyar másoló szövegét irta le. Ezt mi olyan késői jellegű orthographiai változtatásokból következtetjük, a melyeket a Telegdivel csaknem egykorú Szanchinak tulajdonitanunk nem lehet. Az előző példák közt ilyen a *galyú* szó, melyet Telegdi az általa részletezett irásszabályzat szerint csak *gal'v*-nak, *gal'u*-nak, vagy *galiu*-nak irhatott. S hogy valóban XVI. századi volt az irás, kitetszik az *u* helyett alkalmazott *v* betűből, melyet Telegdi tévedésből még a rovásos példában is *v*-vel jelzett az *u* külön székely jegye helyett.

Föltétlenül ettől a későbben élő magyar másolótól származik néhány más betű irásának megváltoztatása is. Így a 120. ábra *ca* (olv. „csa“) összevonásából, a 115. ábra *Canád* s a 125. ábra *Terczi* szavából látjuk, hogy a 110. ábra betűsorában az „ecsi“ jegyet tartotta *cs*-nek. De egyben kiderül az is, hogy az eredeti jelzés nem „ecsi“, hanem a XVI. századi irásmód szerint *eć* (olv. „ecs“), vagy *eczi* (olv. „ecs“) volt. Telegdi a 111. sz. ábra után következő betűsorban az első mellett foglalt állást, miből az következik, hogy a *ca* és *Canád* *c*-jéről az „accentus gravis“ elmaradt. E jelzésmóddal egyidejűleg a *c* és *cz* mássalhangzók jegye *c*, *cz* és *tz* volt. Nagyon valószinű, hogy Telegdi az elsőt használta s mivel később a *ć* accentusa elmaradt, zavar állott be. E zavart aztán másolónk úgy tüntette el, hogy a 111. sz. ábra betűsorának *ec* (olv. „ecz“) betűjét elnevezte *ecs*-nek, *eć*, *eci*, vagy *eczi* (ecs) betűjét pedig *ecsi*-nek. Így aztán nehéz volt eligazodni azon, hogy a két jegy közül melyik a *cz* és melyik a *cs* betű. Valójában nem tudta maga a másoló sem, mert különben a 120. ábra *ća* (csa) összevonását nem hagyta volna meg *ca*-nak s a 122. ábra *nc* (ncz) összevonását nem irta volna *ncs*-nek. Az orthographia megváltozása egyébként másokat is zavarba ejtett, mert utóbb itthon is kerültek forgalomba olyan betűsorok, a melyekben a *cz* és *cs* jegyei szinten fel vannak egymással cserélve.

Emberünk a régies orthographiát megbolygatta más irányban is; de mivel Telegdi hangtani fejtegetése néha utal az egykorú gyakorlatra, kénytelen volt néhány régies sajátságot megtartani, a mivel aztán újabb egyenetlenségeket idézett elő. Így a 110. és 113. sz. ábrán még *eli*-nek irja azt a *ly* betűt, a melyet a 115. sz. ábra *galyu* szavában már újmódian, az utána következő *'Zoliom* névben s a 119. sz. ábra *Sallia* (zsállya) szavában pedig régiesen irt. Ugyancsak régiesen irta a 110. sz. ábra *ő* (ö), *v* (u), *ű* (ü) és *eu* (ev) betűjét, holott a a magánhangzók 117. sz. ábráján már *ő*, *u*, *ű* és *v* betűket találunk; valamint ilyen újabb jelzést találunk a például felhozott *zöld*, *neve*, *vala* és *nekünk* szavakban is. Jellemző azonban, hogy mig a magánhangzók közé keveredett *eu* betű *v*-jét felismerte, addig az ugyanide keveredett *ei* betű *j*-jét már nem tudta kihüvelyezni.

A rovásirás jegyein elkövetett önkényes és önkénytelen változtatásokról a giesseni másolat alapján már nem lehet beszámolnunk. Az összevonások szövevényesebb jegyeinek kuszált vonalaiból s a következetesen rosszul irt *ecz*, *i*, *ei*, *ak*, *u* és *ez* jegyek vonalvezetéséből azt lehet következtetnünk, hogy a minta felületes irótól szár-

mazott. Csak ez teheti érthetővé a magyar szövegben, valamint a Miatyánkban és Hiszekegyben előforduló másolási hibák föntebb már jelzett tömegét is.

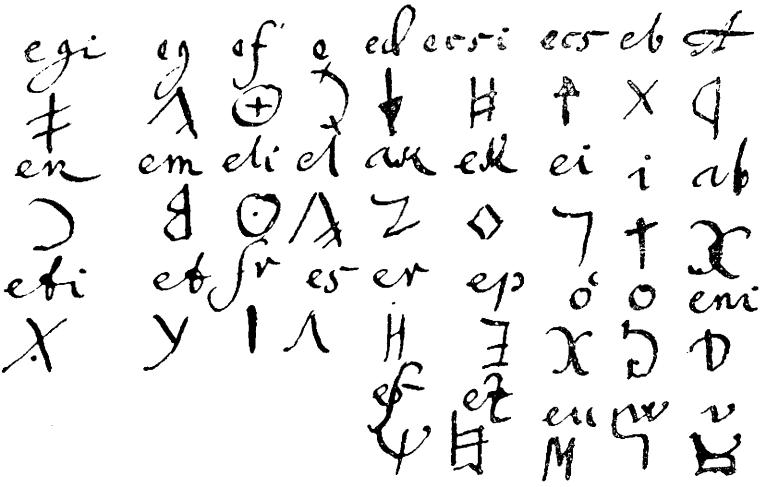

129. A hamburgi másolat betűsora.

A giesseni másolattal immár pontosan összehasonlítható Uffenbach-féle hamburgi másolatra még több mentség hozható fel. A mutatvá-

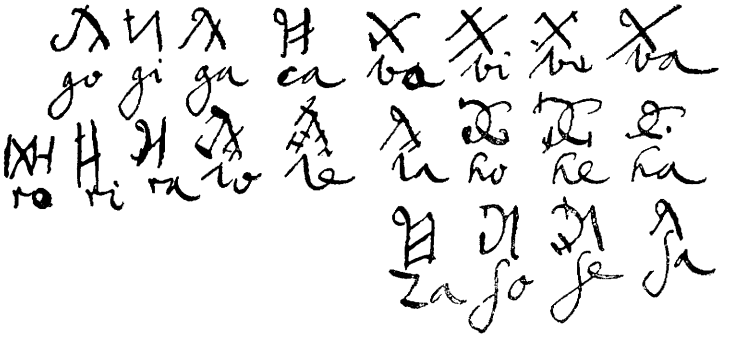

130. A hamburgi másolat összevonása.

nyul adott 129. sz. ábrán a giesseni kézirat 110. sz. ábrájának szövege látható. Benne csak az elmosódott *esz* van tévesen *sr*-nek irva, valamint hibás az „*ah*“ másolata is. Az *ecs* és *ed* jegyeknél azonban már az eltörlődést is hiven utánozta a másoló. A következő 130. sz. ábrán a 120. sz. ábra szövegének vonásai is meglepő sikerrel

vannak lerajzolva. A magyar szöveg hibáit szintén híven utánozta. Kitörölte a 123. sz. ábrán látható „esperest“ *t* betűjét s ugyancsak *Terencz*-nek irta a szomszédos „Ferencz“ nevet. A 132. sz. ábra jegyzetében nála is „Gralla pokobra“ olvasható. Viszont a harmadik kérdés feleletében meredező „gamolta l'anna valias“-t már kijavította „gamoltalan navalias“-sá.

Ha a mellékelt 131—132. sz. ábrákon látható székely betűs magyar szöveget a 127—128. sz. ábrák giesseni szövegével pontosan összehasonlítjuk, akkor arra az eredményre jutunk, hogy Uffenbachnak egy olyan magyar másolója akadt, a ki a már tapasztalt figyelemmel a fenti hibák hű utánzatai helyett szolgálhatott volna akár javított szöveggel is. Mert az, hogy a székely betűs magyar szöveget tényleg értette, kitűnik a sorok végén található pontos szóelválasztásokból. Elválasztások vannak a giesseni másolatban is, de ezek többnyire esetlegesek és ijesztően hibásak. E másoló magyar voltának legfeltünőbb bizonyítéka mégis az, hogy a giesseni szöveg Hiszekegyének két botlását sikerrel kijavította, („*ő* egyetlen egy fiában“ és „*h*iszek szentlélekben“) s hogy a hiányosan pontozott szövegbe mondatrészeket elválasztó vonásokat rakott. Ilyen visszafelé dülő vonáskák különösen a Hiszekegy szövegében találhatók nagyobb számmal. Ezért feltünő aztán az a más irányban megnyilatkozó szolgai hűség, a melylyel a szavak részeinek szétszóródását, az *e*-k helyett irt *h* betűket, a 132. sz. ábra első sorában található „terehtőjében“ (teremtőjében) a 12—13. sort összekötő „hostakat“ (holtakat) s az utolsó előtti sor hibás „az“ szavát ugyancsak hibásan lemásolta.

Azt, hogy Szanchi a XVII. század elején hol és miféle forrásból másolt, a giesseni kézirat alapján nem lehet megállapítanunk. Mi azt sejtjük, hogy az idegen tudósnak egy ismeretlen hazai holmival kívánt kedveskedni. E feltevésünket nem arra alapítjuk, hogy e művet a németalföldi nagyobb és régibb könyvtárakban egyebütt sehol sem találhatjuk meg; hanem alapítjuk arra, hogy a szerző művében „anyanyelvünket“ és a „hazai nyelvet“ emlegeti, a mi szerintünk azt jelenti, hogy itthon a hazai olvasóknak irt, s hogy kéziratban maradt műve e miatt 1598-tól 1614-ig a külföldön, hova Baranyai Decsi János szánta, még aligha terjedhetett el. Itthon Bod Péter mutatványa óta csak a Teleki-könyvtár másolata került elő; de ez a Szanchi-félétől annyira elüt, hogy a kettő közt tátongó nagy ürt csakis a folyton rontott másolatok hosszú lánczolatával lehetne kitöltenünk.

A marosvásárhelyi másolatból Telegdi művét, melyből a rovás-

131. A Miatyánk és Hiszekegy hamburgi másolata.

132. A Hiszekegy hamburgi másolatának befejező része.

irásos mutatványok egészen hiányoznak, az alábbiakban szószerint közöljük.[1] E művet itt is Baranyai Decsi János levele vezeti be. A levél szövegének apróbb eltéréseit a hamburgi másolat kiadása alkalmával már közöltük. Telegdi művének e levél után következő s a giesseni másolattól nagyon eltérő szövege, melyet Marosvásárhelyen magam másoltam le,[2] és ennek magyar fordítása egész terjedelmében így hangzik:

Elementa veterum Hunnorum breviter proposita.

Quot sunt Literae veterumHunnorum seu Scytharum?

Triginta duae: (a hiányzó betűk számára hat üres sor van hagyva).

De pronunciatione harum Literarum.

Quomodo pronunciantur?

Horum Characterum sonum seu pronunciationem facillime absque viva voce perdisces, si cum Latinis characteribus conferas, parum enim ab earum enunciatione

---

A régi hunnok irásjegyei röviden előadva.

Hány betűjök volt a régi hunnoknak, vagy scytháknak? — Harminczkettő: (a hiányzó betűk számára hat üres sor van hagyva).

Ezen betűk kiejtéséről.

Miként ejtetnek ki? — Ezen irásjegyek hangját vagy kiejtését hallás nelkül legkönnyebben úgy tanulod meg, ha a latin jegyekkel egybeveted, mert azok

[1] Ezt megelőzőleg megjegyezzük, hogy a Teleki-könyvtár 1503. *b.* jegyű czímnélküli 4-rétű (19 × 23 cm.) kézirata gyüjtelékes munka, melyben a következő emlékek vannak együtt: I. Literae Siculae ex Notationibus Generosi Steph. *Dobai.* Anno 1753. die 2-a May. — II. Alphabetum Ungaricum Clarissimi *Dési* Udvarhelyini. 1. l. — III. Literae Hunno-Scythicae ex Manuscriptis Clarissimi *Kaposi.* — IV. Ex manuscripto Anonymi. Litterae antiquae Hunnorum quibus antiquitus ut Pagana utebatur Gens nostra. 2. l. — V. Inscriptio Oratorii Csik-Szent-Mártoniensis (helyesen: Csik-Szent-Miklosiensis) in Inclita Sede Siculicali Csik existens. 3. l. — VI. Inscriptio Oratorii Oppidi Siculicali Csik-Szent-Mártoniensis (helyesen: Csik-Szent-Miklósiensis). Descripta Anno 1751. die 26-a May. (Az előzővel azonos másolat latin betűs megfejtéssel.) 5. l. (A 6. l. üres.) — VII. Inscriptio Csik-Szent-Miklósiensis testatur: etc. (A felirat hitelességének hét pontban való bizonyitása.) — VIII. Vide Characteres Sibericos similes in Siberia repertos. 7—8. l. — IX. Inscriptio in latere Calicis Ecclesiae Rétyiensis in Inclita Sede Siculacali Három Szék existens 9. l. — X. *Priscae Hunnorum Lingvae Rudimenta, brevibus quaestionibus ac responsionibus comprehensa opera et studio Joannis Telegdii.* 11—20. l. — XI. Characteres Siculorum (2-rétű tábla.) — XII. Variantes hos Characteres consideranti patet (köv. a táblán közölt betűk összehasonlitásának eredménye).

[2] Először kiadta Fischer Károly Antal: A hun-magyar irás és annak fenmaradt emlékei. 1889. 92—3. l. — Másodszor megjelent „Telegdi János 1598-iki Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézirata" czimű fentebb emlitett dolgozatomban.

differunt; nisi quod Latini suas Consonantes bifariam efferant. Quaedam enim ex illis ita sonum edunt, ac si Vocalem post se habeant: ut: *be, ce, de, ge, ha, pe, te, ze.* Quaedam vero in initio Vocales exprimere viden- | **18.** tur, ut: *ef, el, em, en er, es.* Siculi autem uno tantum modo efferunt, quo singulae Consonantes Vocalem ante se habeant. Pronunciantur vero sic universae veterum Hunnorum seu Scytharum Literae: *A, eb, ets, etz, ed, e, ef, egh, egy, eh, i, ej, ek, ak, el, ely, em, en, eny, o, ö, ep, er, es, esz, et, ety, u, ü. ev, ez, ex* (helyesen: *ezs*).

Quomodo dividuntur hae Literae?

In Vocales et Consonantes.

Quot sunt Consonantes?

Viginti tres: (a hiányzó betűk számára négy üres sor van hagyva).

Qnomodo dividuntur Consonantes?

In simplices et mixtas.

Quod sunt simplices Consonantes?

Novem decim: (két üres sor van elhagyva) sic dictae, quod vim unius seu simplicis Consonantis habeant.

Quot sunt mixtae Consonantes?

Quatuor . . . . . sic dictae, quia mixtum cum | **19.** Vocali sonum edunt.

Quae est observatio de mixtis Consonantibus?

Cum in Lingva nativa utimur Latinis characteribus, nonnunquam in quibusdam dictionibus Romana Lingva non est sufficiens ad enunciationem nativi sermonis; unde Literis quibusdam *g, l, n, t* vim inferre cogimur; notamus enim accentu gravi, hoc modo: *g', l', n', t',* ut perfectius ad nativi sermonis enunciationem sonus

---

kiejtésétől, kivéve azt, hogy a latinok a mássalhangzóikat kétféleképpen mondták ki, nem igen különböznek. Némelyek ugyanis úgy hangzanak közülök, mintha magánhangzó volna utánuk; pl. *be, ce, de, ge, ha, pe, te, ze.* Mások pedig magánhangzóval látszanak kezdődni, pl. *ef, el, em, en, er, es.* A székelyek azonban csak egyféleképpen ejtik ki, t. i. az egyes mássalhangzók előtt hangzó van. A régi hunnok vagy scythák összes betűi így ejtetnek ki: *A, eb, ets, etz, ed, e, ef, egh, egy, eh, i, ej, ek, ak, el, ely, em, en, eny, o, ö, ep, er, es, esz, et, ety, u, ü, ev, ez, ex* (helyesen: *ezs*).

Miként osztatnak föl ezen betük? — Magánhangzókra és mássalhangzókra.

Hány mássalhangzó van? — Huszonhárom: (a hiányzó betűk számára négy üres sor van hagyva).

Miként osztatnak föl a mássalhangzók? — Egyszerűekre és összetettekre.

Hány egyszerű mássalhangzó van? — Tizenkilencz: (két üres sor van hagyva), azért neveztetnek így, mivel egy egyszerű mássalhangzót jelentenek.

Hány összetett mássalhangzó van? — Négy: . . . . . a melyek azért neveztetnek így, mert magánhangzóval összetett kiejtésük van.

Mit kell tudnunk az összetett mássalhangzókról? — Miután anyanyelvünk kifejezésére latin jegyeket használunk, néha némely szókban a latin nyelv nem elég a hazai kiejtés kifejezésére: innen van, hogy némely betűnek *g, l, m, n, t,* kénytelenek vagyunk jelentését megváltoztani; ugyanis kemény ékezettel jelöljük meg ekként: *g', l', n', t',* hogy tökéletesebb hangot adjon anyanyelvünk kifejezé-

referatur. Sic in ungarico sermone Latinis characteribus v. gr. (azaz: verbi gracia) *Gämoltalan*, pro *Gyámoltalan*, *nävälas* pro *nyavalyás*.[1] At Siculi et Hunni veteres peculiares habent literas has quinque, quibus implicitae vocali *y* sonus perfecte editur; ut *Zolyom* . . . . . , *Gyalu* (helyesen: *Galyú*) . . . . . , *Tsanád* . . . . . , *Atya* . . . . . , *Nyavalyás* . . . . . .

Quid observandum circa Literam . . . sz?

Circa Literam . . . alioquin simplicissimam observandum est; quod eatenus, quatenus in vernacula Lingva Literae *s* addimus *z*, ut: *Szentség*, *szépség*, habeat vim duarum Consonantium: Siculi autem simplici Litera haec scribunt sic: szentség . . . . . , szépség . . . . . .

Quid differunt (hézag a két *k* részére)?

Nihil nisi quod (hézag a *k*-, *-k* részére) in initio et fine dictionum, cum eam vocalis (hézag az *a* részére) sequitur, commodius usurpari possit, quam alia, | **20.** et in fine semper corripitur, ut *Kalmár* . . . . , *adnak* . . . . , *akkor* . . . . nam duas Literas in se continet *ka*, verum utroque modo licebit sive . . . sive . . . accipiat.[2]

Quid differunt invicem posteriores duae Consonantes?

Quantum differant ex suppositis exemplis liquido deprehendi potest: *'Sálya* . . . . . , *zöld* . . . . . , *'sák* . . . . .

Quot sunt Vocales?

Novem: . . . . . .

---

séhez. Így van a magyar beszédben latin jegyekkel például *Gämoltalan Gyámoltalan* helyett, *nävälas nyavalyás* helyett. De a székelyeknek és régi hunnoknak ezek jelzésére a következő öt betűjök van, melyek segitségével a benfoglalt *y* magánhangzó hangja tökéletesen érvényre jut: pl. *Zolyom* . . . . , *Gyalu* (helyesen: *Galyú*) . . . . . , *Tsanád* . . . . . , *Atya* . . . . . , *Nyavalyás* . . . . .

Mit kell a . . . sz betűről megjegyezni? — A különben igen egyszerű . . . betűről megjegyzendő, hogy a mint a hazai nyelvben az *s*-hez *z*-t toldunk, pl. *Szentség*, *szépség*, akkor ez két mássalhangzó erejével bír, a székelyek azonban ezeket egyszerű betűvel így irják: szentség . . . . . , szépség . . . . . .

Miben különböznek (hézag a két *k* részére)? — Semmiben, csak a (hézag a *k*-, *-k* részére) szó elején és végén, ha azt (hézag az *a* részére) magánhangzó követi, kényelmesebben használható, mint a másik, és a szó végén mindig megrövidittetik, pl. *Kalmár* . . . . . , *adnak* . . . . . , *akkor* . . . . , mert *ka* két betűt tartalmaz, de azért mindkétféleképpen helyes, akár . . . , akár . . . alkalmaztatik.

Miben különbözik egymástól a két utolsó mássalhangzó? — Hogy menynyiben különböznek, az az alábbi példákból tisztán megérthető: *'Sálya* . . . . , *zöld* . . . , *'sák* . . .

Hány magánhangzó van? Kilencz . . . . . .

---

[1] A mássalhangzók szóban forgó accentus gravis-át a másoló accentus lenis gyanánt a szomszédos magánhangzók fölé fektette.

[2] A szabály még így kibővítve is zavaros, mert a szerző nem emeli ki, hogy a *ka*-tól helyesen megkülönböztetett *k*-, *-k* jegyének *ak* jelentése van.

De Adbreviationibus.

Quae est ratio Adbreviationis Literarum apud Siculos?

Habent Siculi Syllabas quasdam brevitatis causa inventas, cum Vocales Consonantium lateribus inseruntur; ut (a hiányzó példák számára másfél sornyi hely van hagyva). Sed ita sunt observandae istarum Syllabarum combinationes, ne regulam rectae collectionis confundant. Non valet ergo *Harmadik* . . . . . **quia literae** . . . . . (Itt megszakad).

Az összevonásokról.

Mi magyarázata van a székelyeknél a betűk összevonásának? — Van a székelyeknek néhány, rövidség okáért feltalált szótagjegyük, midőn a mássalhangzók oldalához magánhangzók csatoltatnak, pl. (a hiányzó példák számára másfél sornyi hely van hagyva). Hanem úgy kell azon szótagjegyeket szerkeszteni, hogy a helyes szótagolás rendjét ne zavarják. Nem helyes tehát *Harmadik* . . . . . , mert a betűk . . . . . (Itt meszakad).

Ha most Telegdi művének giesseni kéziratát az itt közölt marosvásárhelyivel összehasonlítjuk, akkor nyomban kiderül, hogy az utóbbi tulajdonképpen már nem is másolat, hanem egy félben maradt átdolgozás. Az átdolgozó, a ki Decsi bátorítására már nem is hun-székely, hanem hun-scytha betűkről beszél, a hangtani magyarázatokat néhol összevonta, kibővítette, újból csoportosította, más rendbe szedte, sőt ki is javította. Így a giesseni kézirat szerint 18 egyszerű és 5 összetett, a marosvásárhelyi szerint pedig 19 egyszerű és 4 összetett székely mássalhangzó van. Mivel Telegdi az egyszerű „*ecsi*“ (cs) mássalhangzót a összetett *egi, eli, eni, eti* (egy, ely, eny, ety — gy, ly, ny, ty) csoportjába sorozta, csak helyeselnünk lehet, hogy a marosvásárhelyi szöveg szerkesztője a *cs* áthelyezésével az arányt megváltoztatta. Viszont az is bizonyos, hogy ugyanennyi éberséggel a kilencz magánhangzó számát is megváltoztathatta volna. A giesseni kézirat magánhangzói ugyanis ezek: *a, e i, ei, o, ő, u, ü, v.* Köztük tehát két mássalhangzó — az *ei* (*ej*, azaz *j*) és *v* — is meglapult. Az *a* és *e* mellett viszont az *á* és *é* hang még egyáltalán nem szerepel.

A marosvásárhelyi kézirat szerzője legsúlyosabb s egyben legigazságosabb kritikát akkor gyakorolt, midőn az abbreviatiókról, összevonásokról szóló fejezet túlnyomó részét leszámolásra sem tartotta érdemesnek. Eljárása a giesseni kézirat alapján minden tekintetben igazolható, mert ebből pontosan megállapítható, *hogy Telegdi a rovásírás régi emlékeiben talált jelenségeket a XVI. század végén már nem tudta megérteni.*

Mivel Telegdi Jánosnak a székely betűrovás történetében igen fontos szerep jutott, mindenek előtt forrása hitelét kell megállapitanunk. Erre egyrészt azért van szükség, mert e szerzőt irodalmunk csak az 1598-ikinak hitt Rudimentából ismeri; másrészt pedig szükség van rá azért, mert egyetlen művét is csak a most bemutatott XVIII. századi másolatokból ismerjük. Nekünk tehát mindenek előtt a mű korát kell igazolnunk. E feladatnak a latin szövegben található magyarnyelvű példák irásmódja alapján nem nehéz megfelelni. Már a székely nyelv betűsorának bemutatásából és osztályozásából kitűnik, hogy egy XVI. század végén élő együgyű magyar iróval van dolgunk. Így a két jegygyel jelzett mássalhangzók (cs, gy, ly, ny, ty) ismertetésénél fölemliti, hogy ezek egy-egy accentus gravisszal jelezhetők. Ebből a XV. század második s a XVI. század első felében divatozó hangjelzésből az tűnik ki, hogy az 1598-iki szerző a régi magyar irásmódot is jól ismerte. Ugyanő az egykorú irásmód szerint e mássalhangzókat igy jelzi: *czi* (vagy *ci*), *gi*, *li*, *ni*, *ti*, a mi tényleg a XVI—XVII. század fordulóján divatozó magyar irásmódnak felel meg.

E jelzés révén esett aztán bele szerzőnk abba a hibába, hogy a *cs* mássalhangzót hangtanilag is a másik négy mássalhangzó közé keverte. Hihetőleg ez az eshetőség okozta, hogy az i-vel való jelzés éppen a *cs* betű esetében volt nálunk legritkább és legrövidebb életű jelenség. A nélkül, hogy chronologiailag teljességre törekednénk, felhozzuk, hogy a *Csaba ire* nevű füvet az 1530 táján fogalmazott orvosi rendelvény már *czyabaire*-nek irja s ugyancsak *Chyaba iré*-nek irja Frankovith Gergely 1588-iki Hasznos Könyv-e, valamint Beythe András 1595-iki Fives Könyv-e is. A M. Nyelvtörténeti Szótár szerint egy 1558-iki levél a *Chyazar chyawuza*-ról (a császár csaúszáról), Monoszlai András 1588-iki Apologiája pedig *czelchiapás*-ról (csélcsapásról) beszél. A Hollósi Gottfrid megtéréséről irt 1603-iki prédikációban viszont az olvasható, hogy „az isten őnekieis nem *chiak* a bűnt *bochiatta* meg", Vásárhelyi András 1617-iki Canizius-forditásában pedig azt találjuk, hogy „nem *czyapja* egyik szauat arczul a masickal" stb.

Ebből tehát az tűnik ki, hogy szerzőnk csakugyan a XVI. század végén élt. A szavak irásában észlelhető orthographiai ingadozások pedig még azt is elárulják, hogy Telegdi 1598 körül már régi ember volt. Ilyen ingadozás már észlelhető volt a *cs* mássalhangzó alkalmazásában is. Szerzőnk ugyanis külön hangsúlyozta, hogy a régiesen kemény ékezettel jelzett *é*-t és társait a XVI. század végén divatozó *i*-hozzáadással kivánja irni, a másolóknál szereplő *ca* (csa) összevo-

násból és a például felhozott *Canád* (Csanád) névből mégis azt lehet következtetnünk, hogy itt nem *cia*-t, vagy *czia*-t és nem *Cianad*-ot, vagy *Czianad*-ot, hanem könnyen eltéveszthető módon *ća*-t és *Ćanád*-ot irt.

Még jobban zavarba jött Telegdi akkor, midőn a székely betűrovás jegyeinek hangtani megkülönböztetésében jóval messzebb kellett mennie, mintsem ezt a latin betűs irás egykorú orthographiájával megkülönböztetni lehetett. Így a *zs* mássalhangzó jelzésénél csak az *s* betű állott rendelkezésére. Ezért a 110. sz. ábra betűsorban látható *zs* jegyet *ess*-nek, azaz *ss*-nek nevezi, s ugyanigy nevezi a 111. sz. ábra után következő szövegben is. De a 119. és 121. sz. ábra e példáiban: *Sallia, Balás* (Zsállya, Balázs) a saját külön jelzése helyett az általánosan ismert XVI. századi irásmódot alkalmazza.

Fentebb már jeleztük, hogy a későbbi másolók az orthographia ódonságait szerették volna az újabb gyakorlat szerint felújítani. E kisérletezés azonban az ingatag szöveget még tarkábbá és sok tekintetben hibásabbá is tette. Így a marosvásárhelyi másolat szövegében a *cz* és *cs* mássalhangzók *ets* és *etz* formában szerepelnek, a mi azt jelenti, hogy az átiró a két betűt tévesen felcserélte. Ugyanitt a *zs* sem neveztetik már *ess*-nek, hanem *ex*-nek, a mi ismét tévedést jelent. A például felhozott szók irása szintén fel van újítva. E műveletnek azonban csak a sokszor félreértett *galyú* esett áldozatul, mivel tévesen *Gyalu*-nak iratott.

Ha ezek után Telegdi szabályzatait is tekintetbe vesszük, csatlakoznunk kell Baranyai Decsi János ama megjegyzéséhez, hogy ezek bizony rövidek és kezdetlegesek. A rövidséget bizonyára az idézte elő, hogy egy XVI. századi irónak a székely nyelv hangtana még teljesen járatlan és még nagyon is sikamlós terület volt. A szerző érthető félénksége tehát könnyen előidézhette azt a darabosságot, a melynek volt még egy másik titkos rugója is. Értjük a hangtani tekintetben tárgyalt székely irás ama hiányos ismeretét, a mely szerzőnket néha boszantó módon feszélyezte.

Mi a XVI. század legelejéről származó csikszentmiklósi felirat segélyével ma már meg tudjuk állapitani a szükszavú mű összes érdemeit és fogyatkozásait. Legfőbb érdeme kétségtelenül az, hogy a székely betűrovás összes jegyeit megmentette és ezzel kapcsolatban a jegyek értelmét is följegyezte. A jegyek túlnyomó többsége a csikszentmiklósi felirat szövegében szintén megtalálható; de e jegyek értéket egyáltalán nem képviselhetnének, ha Telegdi Rudimentája

segítségével jelentésüket utóbb meg nem tudtuk volna fejteni. Sőt mivel a Rudimenta tartalmát a felirat lejegyzése előtt már régen ismerték, az is nagyon valószinű, hogy nélküle a felirat sem menekült volna meg a pár évtized mulva bekövetkezett pusztulástól. Érdeme Telegdi művének még az is, hogy benne nyoma maradt a székely jegyek sajátságos összerovásának. E tekintetben ismét a csikszentmiklósi felirat nyujt teljes felvilágositást; de viszont az is kétségtelen, hogy Telegdi gyarló útbaigazitásai nélkül a felirat e tartalmát sem tudtuk volna felfedezni és tökéletesen kihüvelyezni.

Ámde ezzel kapcsolatban a kis művecskének igen tekintélyes számú hibája meredez az olvasó felé. Szerzője teljesen megfeledkezett értésünkre adni, s Baranyai Decsi előszava nélkül nem is tudtuk volna meg azt, hogy tulajdonképpen nem irott, hanem rovott székely irásjegyekkel van dolgunk. Nem tanitja, mert maga sem tudta, hogy az *e* magánhangzóval kiejtett mássalhangzóknak a székely irásban kettős hangtani értékük van: egy *e*-hangzós és egy hangzó nélküli. Telegdi csak az utóbbit ismerte s mivel ez a latinbetűs irásmódot egészen fedte, a másik iránt nem is érdeklődött. Csak igy mondhatta aztán merészen ki azt a hamis szabályt, hogy azért van mellettük magánhangzó, mert igy könnyebben ki lehet őket ejteni. E tévedésből folyólag ő a szavak *eb*, *ecz*, *ecs*, *ed* stb. tagjaiban az *e* betűt mindig külön is jelzi, holott ez a csikszentmiklósi felirat bizonysága szerint a vele együtt ejtett mássalhangzóval fejezendő ki. Telegdinél csak a 123. sz. ábrán látható „Ferencz esperest“ utolsó szótagjaiban van az *e* mellőzve; de e kivételes esetben is csak azért, mert az előtte olvasható szabály az utolsó szótag összevonásáról beszél.

A külön tárgyalt *sz*, *z* és *zs* mássalhangzók bemutatása csak az egymáshoz és a latin betűs iráshoz való viszony feltüntetésére szoritkozik. A szintén külön tárgyalt *ak* és *ek* jegyek bemutatása szerfelett hiányos és zavaros. Belőle csak az tudható meg, hogy az *ak* jegy a szavak elején és végén az *a* magánhangzóval kapcsolatban szerepel. De azt már nem magyarázza meg és a mellékelt példákban sem tünteti fel, hogy ez a jegy a székely ábéczében azért szerepel *ak* gyanánt, mert vele a szóvégi „ak“ szótag egészen kifejezhető. Telegdi ezzel ellentétben arról beszél, hogy e jegy a szavak elején és végén akkor alkalmazható, ha *utána* egy *a* magánhangzó következik. Mivel ez a marosvásárhelyi szövegben is benne van, csakis a szerző tévedéséről lehet szó. Viszont az itt szereplő három példa (*kalmár*,

adnak, akkor) világosan elárulja, hogy az a székely irástudó, a ki Telegdivel az *ak* jegy szerepéről beszélt, azért választotta külön a szóvégi „ak“ és „ka“ szótagokat, mert az *ak* jegygyel csak az „ak“ fejezhető ki. A csikszentmiklósi feliratban ez a jegy négyszer szerepel s mindig szóvégi „ak“-ot jelent. E felirat *kovács* szavából szerencsére megtudtuk azt is, hogy a *k* mássalhangzó minden más esetben, tehát a szavak elején és végén is, a másik jegygyel, vagyis a betűsor rendes *ek* jegyével jeleztetett. A *kalmár* szó tehát annak bebizonyítására szolgált, hogy a szókezdő „ka“ szótag már nem jelezhető azzal a szókezdő és szóvégző *ak* szótagjegygyel, melyet a későbbi irók csak tévedésből neveztek el vég-*k*-nak.

A jegyek összevonásáról, vagy összerovásáról szóló külön fejezet szintén hemzseg a hibáktól. A 120. sz. ábrán szerzőnk a mássalhangzókkal összerótt magánhangzók csoportját mutatja be, megjegyezvén azt, hogy az ilyen összevonásoknak a szótagolás rendjét nem szabad megzavarni. Ezért aztán a következő ábrán látható példák bizonysága szerint csak kezdő szótagban meri alkalmazni. A 122. sz. ábrán viszont csupa összerovott mássalhangzók szerepelnek. Mivel ezekkel a szótagolás rendjét meg lehetne bontani, nyomban megjegyzi, hogy csak a szavak végén szerepelhetnek. Az utána következő kikezdésben pedig külön is hangsúlyozza, hogy a szavak derekán nincs helye az ilyen összevonásoknak, mert — miként a 124. sz. ábrán látható — a szótagolást föltétlenül megzavarnák.

Nem nehéz kitalálni, hogy Telegdi e szabályokat azért állította fel, mert azt hitte, hogy tanítványai a székely betűket éppen úgy fogják irni, mint a latinokat. Ha tekintetbe vesszük a csikszentmiklósi felirat fesztelen összerovásait, akkor be kell látnunk, hogy a sorvégi megszakításokra utalt közönséges irásmesterség e sajátságon tényleg igen gyakran fennakadhatott volna. De viszont el kell ismernünk azt is, hogy e védekezésre a rováson még egyáltalán nem volt szükség. A rovó — nyilván helykimélés szempontjából — mindent összevont, a mi a technikai lehetőségek szerint összevonható volt. Az összevonásnak csak a szó-elválasztó pontozás volt egyedüli nyelvtani határa. Hihetőleg ez volt a sorok lezárásának is. Ezért aztán Telegdi szabályait nem is vagyunk hajlandók a betűrovás régi velejárójának tekinteni.

Egyébként maga Telegdi is jelét adta annak, hogy nem a székelyek rovásairól olvasta le törvényeit. Mert ha valamely rovott szöveget tartott volna szem előtt, akkor nem vétette volna el azt a sza-

bályt sem, a melyet az *r* mássalhangzó jegyének egyszerűsítéséről kimondott. Azt mondja ugyanis, hogy az *r* mássalhangzó **H** betűhöz hasonló jegyének egyik szára rövidség okáért elmaradhat és a teljes jegy helyett csak az **I** betűhöz hasonló másik szár alkalmazandó. És ő a bemutatott *Tercsi* és *Péter* nevekben tényleg ezt az egyszárú jegyet alkalmazza. Ez a tévedés, mely az *sz* mássalhangzó jegyének mását hozta létre, onnan származik, hogy Telegdi figyelmét az előző példákban előforduló helyes összevonások egészen elkerülték. Pedig ha a 120. sz. ábra *ro*-nak másolt *ru*-ját s a 122. sz. ábra *rt*-jét tekintetbe veszi, akkor rögtön tisztában lett volna azzal, hogy az *r* jegyének egyik szára látszólag csak akkor mellőzhető, mikor a vele összerótt szomszédos jegy szárával összeesik. De ennél tovább menni aztán nem lehet, mert ha pusztán csak egyik szárát tartjuk meg, akkor mellőzzük a két szárt összekötő vonalat is és ezzel felismerhetlenné tesszük a túlságosan megcsonkitott betűt.

Egy helyen megemliti, hogy az összevonások tetszés szerint szaporithatók. Ebből az tűnik ki, hogy számos más olyan összevonást is látott, a melyet már nem tudott a felállitott szabályok keretein belül elhelyezni. Sőt arra is van bizonyitékunk, hogy a szövevényesebb összevonásokat már egyáltalán nem értette meg. Ezért mondja aztán, hogy vannak olyan összevonások is, a melyek már hüllőkhöz hasonlitanak. A 126. sz. ábrán bemutatott három hüllő egyikét az *ant* szótag összevonásának tartja. Mivel a 122. sz. ábrán van egy *nt* összevonás, mely a 124. sz. ábra *Antal* szavában ismét előfordul, ki lehet találnunk, hogy Telegdi tényleg az *ant* összevonását másolta, csakhogy oldalt fektetve másolta le. Azt, hogy a *tpru* és az *amb* nevű csodabogár eredetileg mi lehetett, ma már aligha sikerül valakinek megállapitani.

Az itt felsorolt hiányok daczára Telegdi művecskéje igen fontos művelődéstörténeti emlékünk marad. Midőn a székely betűrovás jegyeit megmentette, ezt a sajátságos régiséget a rovásbotokkal sikeresen versengő irótoll és nyomdafesték már eljegyezte az örök feledésnek. Némely botlásból megállapitható, hogy szerzőnk már nem is rovásról, hanem irásból meritette hiányosnak bizonyult ismereteit. Mikor ugyanis a reformáczió az iskola útján közvetitett irástudományt nagyon elterjesztette, a régi és új ismeret kereszteződésénél akadtak vállalkozók, a kik a rovásirást tollal és tintával is fenn akarták tartani. És hogy ez még Telegdi és Baranyai Decsi János segédkezésével sem sikerült, azt nem a terjesztés lanyhaságának, hanem a rovásról papirra átplán-

tált irásmód nehézkességének, természetellenes voltának kell tulajdonitanunk.

A székely betűrovás történetét kutató Cornides, Jerney és Szabó Károly [1] egész tömegét sorolja fel ama feljegyzéseknek, a melyek mind azt bizonyitják, hogy ezzel a félszeg irásmóddal még a XVII—XVIII. század folyamán is számosan kisérleteztek. Csakhogy azt sem nehéz bebizonyitani, hogy e kisérletezők már Telegdi művének másolataiból merítik ismereteiket. Szenczi Molnár Albert még csak Székely István krónikájából értesült a székelyek irásáról, s mivel hozzáértő embert nem ismert, 1610-ben megjelent latin nyelvű magyar nyelvtanában felszólítja hazája fiait, „különösen az erdélyi székelyeket, hogy ha valami efféléjök van, sziveskedjenek megjegyzéseikkel együtt nyilvánosságra hozni.[2] Geleji Katona István erdélyi református püspök 1645-ben megjelent magyar grammatikácskája előbeszédében már tudja, hogy a scythiai magyaroktól származó székelyeknél „még az igaz magyar bötük is megvagynak".[3] De a mit róluk mond, azt Baranyai Decsi János leveléből merítette. Ez a közös forrás még feltünőbb nyomot hagyott Komáromi Csipkés György debreczeni tanár 1655-ben kiadott latin nyelvű magyar nyelvtanában. Szerinte Debreczenben is van régi betűkkel irott könyv (a mi esetleg Telegdi műve is lehetett), s „ezt a régi irást olvasni, érteni, sőt még a mai nap is tudjuk irni". Ha azonban tekintetbe vesszük azt, hogy Telegdi 32 irásjegyet különböztetett meg, és hogy az *ak* szótagjegyet tévesen szóvégi *k* betűnek tartotta, akkor a szerző ismeretének eme részletezése sem fog meglepni bennünket: „A tulajdonképpeni magyar irásnak harminczkét betűje van; mert a *k*-t másképpen irják közepett, másképpen végül és elől, mint kitetszenék a betük alakjaiból, melyeket örömest adnánk, ha a nyomtatásra úgy volnának betűjegyeink, mint a hogy tollunk és ujjaink vannak az irásra. Minthogy azonban scythiai typusaink nincsenek, rómaiakkal irjuk le".[4]

Szóval azok, a kik ebben az időben székely betűket ismertek, csupa tanult emberek voltak. Ez tűnik ki Lisznyai Kovács Pál székely eredetű krónikásunk ama szavaiból is, a melyek 1692-ben megjelent

[1] *Cornides*, Dániel: De vetere litteratura Hunnica. (Egy *Hájos* Gáspárhoz irt terjedelmes levél. Pest, 1780. nov. 19.) Megvan a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában. Ms. Quart. Lat. 1878. — *Jerney* és *Szabó* K. tanulmányait fentebb idéztük.

[2] Nova Grammatica Vngarica. Hannover, 1610. Előbeszéd, 21. l.

[3] Megjelent Gyula-Fehérvárott a „Titkok titka" függeléke gyanánt.

[4] Hungaria Illustrata. Utrecht, 1655. 20—24. l.

művében olvashatók: „ . . . mely magyar betűket és irásokat, hazámban lakván, én magam is láttam, sőt Erdélyben és székely földjén olyan Praedikátorokat is, kik magyar betűkkel egymásnak irtanak, láttam s ismertem; ilyen vala Csulai nevű Erdélyi püspök is.“[1] Sőt arra is van adatunk, hogy a XVII. században Baranyai Decsi János buzdítását szószerint megfogadták és némely iskolában tanítani kezdték az irodalmi úton fenmaradt régi székely betűket. Dezsericzky Incze a csikszentmiklósi felirat kiadása alkalmából megemlíti, hogy egyik székely rendtársa, Horváth Benedek, a ki vele az említett felirat Szilágyi-féle másolatát közölte, arról is értesítette, „hogy gyermekkorában már ősz öreg nagyatyjától hallotta, hogy őt gyermekkorában kartársaival együtt az iskolamester tanította volt a zsidó betűkhöz hasonló hun-scytha betük irására.“[2] Midőn Horváth Benedek Gróf Batthyány nádor házánál nevelősködött, ugyanezt emlegette a gróf titkára, Osváld Farkas előtt is. Utóbb, midőn Horváth Osválddal együtt egy kéziratban maradt magyar nyelvtant készített, sajátkezűleg is megirta, hogy 1729-ben elhalt anyai nagyatyja közölte vele a mondottakat.[3]

Mivel a székely betűrovás több évszázadra terjedő történetében a nehezen hozzáférhető emlékek hiányos ismerete szokta leginkább gátolni az eligazodást, a fenti irodalmi utalások kiegészítéseül most XVII—XVIII. századi emlékeink ismertetésére is kiterjeszkedünk.

Korrendben haladva, elsőnek Kismarjai Veszelin Pál emlékkönyvének két lapját kell bemutatnunk. A debreczeni református főiskola könyvtárában őrzött R. 692. (acc. 2745.) jegyű XVII. századi emlékkönyv 348 (16 × 10·6 cm. nagyságú) számozott és album-formára fűzött lapokból áll. A keltezett emléksorok 1653-ból és 1654-ből valók. Tulajdonosuk akkor külföldi theologus diák volt s ezért az emléksorok túlnyomó része utrechti, groningeni, franequerai stb. magyar egyetemi hallgatóktól származik. Kismarjai Veszelin Pált néhány tanára, köztük a híres J. Coccejus is, megtisztelte soraival. A tudós urak rendszerint több nyelven variálták mondanivalójukat. Ezt aztán utánozták a nyelvismereteiket fitogtató deákok is. E kényszerből folyólag Komáromi

[1] Magyarok Krónikája. Debreczen, 1692. 173. l. — *Csulai* György, *Geleji Katona* István utóda, 1650-től 1660-ig volt az erdélyi református egyház püspöke.

[2] J. I. *Desericii* De initiis ac maioribus Hungarorum. II. köt. Buda, 1753. 155. l.

[3] L. *Hájos* István Gáspár kegyesrendi tanár 1781-ben készült „Monumentum Literarium Hunno-Scythicum“ című művét, mely másolatban megvan a M. Tud. Akadémia és az Erdélyi Múzeum könyvtárában. Mi az Akadémia: M. Nyelvt. 2-r. 3. sz. kéziratát használtuk.

Csipkés György az album 241. lapjára zsidó, magyar, görög és latin nyelven irt emléksorokat. Mi ezt az 1653 márczius 12-ikén (IV. Idus Martii Juliani) Leidenben teleirt album-lapot a mellékelt 132. sz. ábrán egész terjedelmében bemutatjuk, mivel rajta székely betűkkel van irva a következő magyar szöveg: „Elég énnekem az isten kegyelme. Te esmérd meg magadat“. E példán felbuzdulva, Miskolci C. Gáspár a 297. lapra latin-magyar sorokat irt s a magyar részt ő is székely betűkkel irta le. Ez a Franequerában 1654 februárius 3-ikán készült

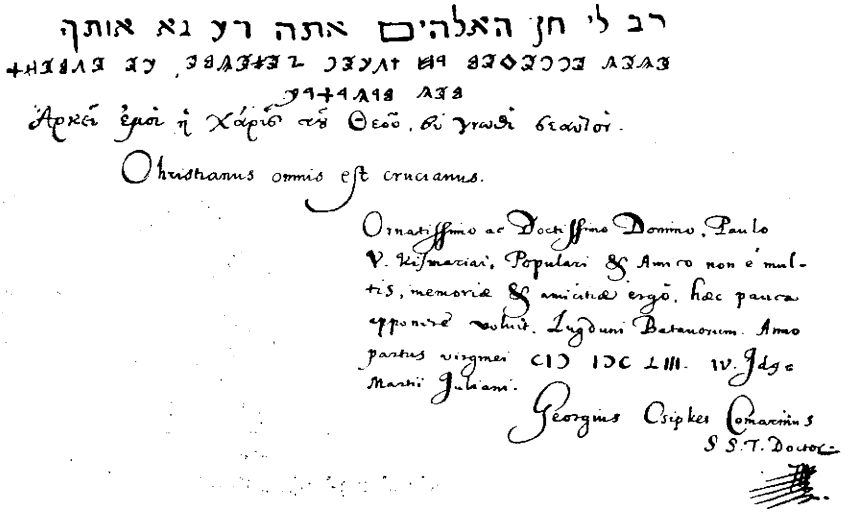

132. Komáromi Csipkés György album-lapja 1653-ból.

album-lap a 133. sz. ábrán látható. Székely betűs szövegének tartalma igy hangzik: „Légy hű mind haláliglan és teneked adom az életnek koronáját.“

Mivel Komáromi Csipkés György 1655-ben megjelent magyar nyelvtanában már jelét adta annak, hogy Telegdi Rudimentáját ismerte, az album-lap sem lephet meg bennünket azzal, hogy rajta két évvel korábban már Telegdi betűi a félreértésből támadt két *k* jegygyel együtt szerepelnek. Miskolci C. Gáspár szövegében csak az *ek* jegynek van nyoma, a mi azt jelenti, hogy Telegdi szabályát szószerint vette s az *ak* jegyet csakis az *a* magánhangzó társaságában vélte alkalmazhatónak. Betűsora egyébként csak annyiban különbözik a Rudimenta általunk ismert betűsorától, hogy benne a *g* és *l* betűk szárai forditva vannak felrakva, s hogy a függőlegesen metszett *e*

magánhangzó mellett már az *é* hangzó külön jegyét is szerepelteti. Az utóbbi megkülönbeztetés egyébként előfordul majd egy másik külföldi betűsorban is.

A régi székely irás következő emlékét Báró Orbán Balázs 1864-ben fedezte fel az énlakai (Udvarhely-vm.) unitárius templom mennyezetén. E mennyezetet a kereszt-gerendák apróbb négyszögű (55×55 cm.) mezőkre osztják fel, a mezők pedig magyaros modorban festett lombokkal és virágokkal vannak felékesítve. Néhány koczkára felirat is került. Az egyiken például ez olvasható: „Hocce templum per manus

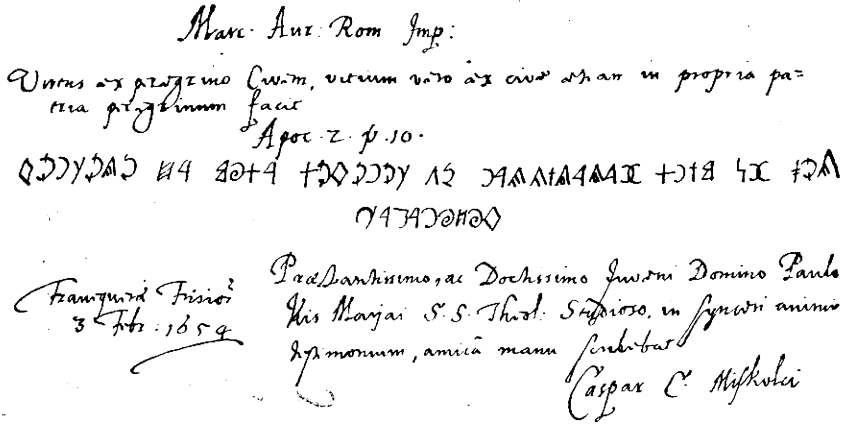

133. Miskolci C. Gáspár album-lapja 1654-ből.

noxias immanium Tartarorum Anno 1661. in cineres redactum, beneficio et pio erga Deum zelo incolarum Jenlakiensium et Martonosiensium in honorem unius veri Dei lacunare tectum, arte pictoria insignitur. A. 1668. per Georgium Musniensem, pastore existente Johanne Árkosi". (Magyarul: „Ezt az egyházat, mely a kegyetlen tatárok dúló kezei által 1661-ben hamuba dölt s a jenlakai és martonosi lakosok jótéteményéből és isten iránti kegyes buzgóságból az egy igaz isten tiszteletére mennyezettel fedeztetett, festői mesterséggel diszesíti 1668-ban Musnai György, Árkosi János lelkipásztorsága idejében.") Egy másik felirat szerint a mennyezetet Szász András énlakai asztalos mester készitette („Per manus mensarij Andreae Szász de Jenlaka), midőn egy harmadik felirat szerint Bálint Mátyás, Sebestyén Péter, Miklós György és Zsigmond András voltak az egyház felügyelői („Tempore aedilium Math. Balint, Petri Sebestyen, Geor. Miklós, And. Sigmond").

Mivel az utóbbi szöveg előtt egy latin distichon is olvasható, Szabó Károly Árkosit tartja e felirat szerzőjének;[1] sőt azt se meri állitani, hogy a többi nem tőle, hanem esetleg Musnaitól származik. Ez a kérdés azért bir nagy jelentőséggel, mert a festő magának még egy mezőt szentelt és erre nem latin, hanem székely betűkkel irta fel nevét s az unitáriusok egyik kedvelt bibliai idézetét. Mi a mennyezet e hiressé vált négyzetét Nemes Ödön rajza után a mellékelt 134. sz. ábrán mutatjuk be olvasóinknak.[2] Mivel a felirat azon megfejtése, a melyet Szabó Károly először az 1864. évi *Koszorú*-ban s utóbb

134. Az énlakai unitárius templom mennyezetének feliratos része.

pedig egyéb dolgozataiban is közzé tett, nézeteltérésekre adott okot, közöljük azt a pontosabb másolatot is, melyet az 5 cm. nagyságú betűkről Fischer Károly Antal 1888-ban készitett[3] (135. sz. ábra).

[1] E distichon igy hangzik:

Condidit in terris hominem Deus unicus unum,
Factus homo multos fecit in orbe Deus.

[2] A székely irás. (Magyarország és a Nagyvilág. 1882. XIX. évfolyam, 48. sz. 765. l.)

[3] Az enlakai egyház ős székely betűkkel irt fölirata. (Koszorú. 1864. II. évf. I. félév 522—523. l.) Ugyanez másodszor: Kisebb történelmi munkái 1878. II. köt. 189—196. l. — U. a.: A régi hún-székely irásról. (Második közlemény) Budapesti Szemle. Új foly. VI. köt. 115—117. l. — Szabó K. megfejtését elfogadta *Báró Orbán* Balázs is: A székelyföld leirása. 1868. I. köt 124. l. — *Fischer* Károly Antal: A hun-magyar irás és annak fenmaradt emlékei. 1889. 65. l.

Szabó Károly a székely betűs szöveget, jobbról balra s alulról fölfelé haladva, ekként olvasta:

Deut. VI. netsi za gy-e kacs iansum suigyroeg
azaz: Georgyius Musnai. Csak egy az isten. Deuteronomium. VI.)

Fischer Károly Antal megjegyzése szerint az alulról fölfelé haladó olvasás aligha lehet helyes. Mivel igy az „e-gy" szó megszakítása önként elesik, ezt az olvasást ajánlja;

Deuteronom. VI. (E)gy az isten.
Georgyius Musnai p a k o.

De nyomban hozzáteszi: „hogy e négy utolsó betű, mely nyilván rövidités, mit jelenthet, most már meg nem határozható." Úgy látszik, e tájékozott kutatónk figyelmét Nemes Ödön tanulmánya elkerülte,

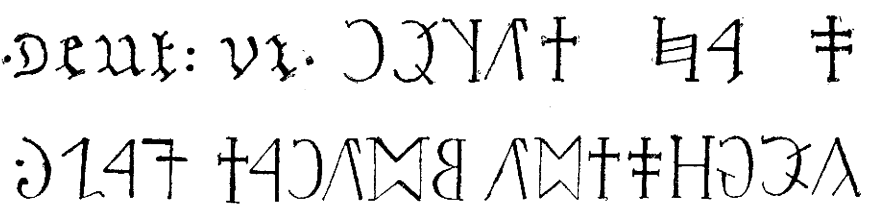

135. Az énlakai felirat 1668-ból.

s igy nem is vett tudomást arról az 1882-ben közölt újabb megfejtésről, a mely Szabó Károly sorbeosztását megtartva igy hangzik:

Georgyius Musnai *deák*. E-gy az isten. Deut. VI.

Teljesség kedveért megemlitjük, hogy újabban Désy Ferencz a vitás jegyeket érthetetlen módon „Jenlakán"-ra magyarázta,[1] Tar Mihály, a rovásirás révén hirhedté lett omori (Temes-vm.) földmives pedig egy napilapban[2] ezt a szöveget ajánlotta elfogadásra:

Egy az isten.
Georgyius Musnai *de Jáko*.
(azaz: jákói Musnai György.)

Mi a magunk részéről egyik megfejtést sem találjuk kielégitőnek. Szabó Károlyt az irányította, hogy a szövegben nincs magánhangzó-ugratás, és igy a *gy* csak akkor olvasható *egy*-nek, ha az alsó sor utolsó jegyét *e* betűnek veszszük. Ámde az alsó sor utolsó jegye *e* nem lehet,

[1] A magyar ősirás. (Aurora, 1902. augusztusi szám).
[2] Magyar Szó, 1902. decz. 11-iki 292. sz.

mert a szövegben két izben ékekkel átmetszett szára van. A kétes jegy előtti szó sem lehet „csak", mert a *cs* betűnek ilyen jelzését nem ismerjük. E szót Nemes Ödön „deák"-nak olvassa. De megfigyeléséből csak az fogadható el, hogy az első jegyben egy *d* betűnek kell lappangani. És ha ezt elfogadtuk, akkor nem tudjuk, hogy mi jogon olvasunk utána egy *e* betűt? Hibája e megfejtésnek még az is, hogy a felső sor *gy* betűjéhez tartozónak veszi az *-ak* után következő kétes *e* jegyet. Fischer „*p a k o*" betüiben is hibás a *p* és kétes az *o* betű. Végül a „de Jákó" olvasását is tévesnek tartjuk, mert a *k* jegye nem állhat szó közepén. Viszont elismerjük, hogy a „dej-" összevonás felismerése a fentebb említett földmíves éles megfigyelő képességére vall.

Azt hiszem, hogy az eltérő eredmények mögött rejlő okok bennünket is felmentenek a végérvényes megfejtés kötelezettsége alól. Ezért mi inkább a zavart előidéző tényezők felismerésére fektetünk súlyt. Hogy tehát tisztán láthassunk, az egykorú viszonyokat kell szem előtt tartanunk. Tudnunk kell, hogy az erdélyi falusi templomok díszítése még a puritán református és unitárius vidékeken is divatban maradt. Mivel azonban a díszítésnek semmi vallási vonatkozása sem lehetett, a falusi művésznek csak a magyaros virágdísz kereteiben volt szabad mozognia. A katholikus hagyományok folytatásának egyedül csak az volna tekinthető, hogy a díszített részekbe kedvvel iktattak be feliratokat. Ámde a reformáczió elve még itt is kifejezésre jutott, mert a feliratoknak többnyire profán tartalmuk volt. Ilyen értelemben díszített az énlakai templom művésze is, a ki, vagy a kinek családja, a név után ítélve, ugyancsak Udvarhely-vármegyéből, Muzsnáról származott. Feliratai, a Deuteronomium (Móz. V.) 6. részéből vett rövid idézet kivételével, mind profán tartalmúak; sőt katholikus szempontból kánon-ellenes a rövid bibliai idézet is, mert nyelve nem a latin Vulgatáé, hanem magyar. Ha tehát profán feliratokkal van dolgunk, akkor az is feltehető, hogy e feliratok az unitárius híveknek voltak szánva. Voltak pedig szánva azoknak a literátus elemeknek, a kik a latin és a székely betűs szöveget egyaránt megértették.

Ebből tehát első sorban az következik, hogy a feliratokat készítő Musnai György maga is literátus ember volt. Egy egészen, vagy egy olyan félig iskolázott unitárius fél, a kit tanulmányaitól művészi hajlama térithetett el a könnyebben és gyorsabban elérhető jövedelmi forráshoz. Mert ha iparos volt is, deákos műveltségét nemcsak a szépen felfestett, hibátlan szövegű latin feliratok igazolják, hanem iga-

zolja az is, hogy nevét a székely betűs szövegben profán latinsággal (Georgyius) irta fel.

Ha Musnai lelkivilágát helyes nyomon haladva sikerült volna ennyire megközelitenünk, akkor e pontnál már azzal is foglalkozhatunk, hogy a székely betűs felirat készítője milyen utakon és módokon juthatott e betűk ismeretének birtokába? Ha a XVII. század derekán irodalmi forrásból merített, eddigi tapasztalataink szerint csakis Telegdi kéziratban terjesztett Rudimentája állott rendelkezésére. Ezen esetben ugyanebből merithettek azok a literátus hívek is, a kiknek a felirat szánva volt. Mivel mi a Rudimentát már ismerjük, tudjuk egyszersmind azt is, a mit belőle elsajátítani lehetett. Tudjuk, hogy olvasói nem tanulták meg az *e* magánhangzó ugratását, félreismerték a szóvégi *ak* szótagjegy szerepét és Telegdi Miatyánkjának és Hiszekegyének példájára elriadtak az agyonszabályozott összevonások alkalmazásától is.

E szilárd ponton megállapodva, a feliratot Telegdi-féle adatok alapján okvetlenül meg kellene fejtenünk. De mivel ugyanezen alapon előttünk Szabó Károly már kisérletezett, most csak annak elismerésére szoritkozunk, hogy a Rudimenta segitségével jobbat nyujtani mi sem tudunk. Szabó Károly ugyanis azt a Telegdi szövegére támaszkodó irányelvet tartotta szem előtt, hogy Musnai, a ki az „isten" szóban az *e* magánhangzót nem ugratta ki, összevonni nem tudott. Így volna aztán némileg indokolva az a feltevés is, hogy a felső sor *gy* jegye sem lehet összevonás. De azt, hogy az „egy" szó hiányzó *e* betűje az alsó sor végén keresendő, s hogy a kétes *e* jegy előtt egy „csak" szó olvasandó, pusztán ötletnek lehet minősíteni.

Ha a felirat Telegdi műve alapján meg nem fejthető, akkor ismét tovább kell menni egy lépéssel. És ez a lépés egészen új térre, a hagyományok terére viszi a kutatót. Mivel Musnait csak egy emberöltő, vagy talán még annyi sem választotta el Telegditől, kellő óvatossággal sem tarthatjuk lehetetlenségnek azt, hogy a Székelyföld egy olyan félreeső zugában, minő a Firtos hegy aljában fekvő Énlaka, a XVI. századi betűrovás emléke a következő század derekáig fenmaradhatott. És ha esetleg csakugyan fenmaradt, akkor a természetes szerepet betöltő felirat megfejtése is tetemesen meg van könnyitve.

Ha ugyanis feltehető az, hogy Musnai a hagyományból nemcsak a betűrovás jegyeit, hanem a hangzók ugratásának és a betűk összevonásának elemeit is elsajátithatta, akkor feliratában a szöveg legelején álló *gy* jegy a biblia szövegével egyezően csakis „egy"-nek olvasható, és az alsó sor végén is hangzó-ugratás, összevonás lesz keresendő.

Az eligazodást az *ak* jegy van hivatva megkönnyiteni, mert azt bizonyitja, hogy ott szónak kell végződnie. E szó elején pedig egy olyan jegy látható, a mi csakis összevonás lehet. Fentebb már jeleztük, hogy e jegyben egy *d* és egy *j* van összefoglalva. A két jegy összevonása tehát „edej"-nek, „edj"-nek és „dej"-nek olvasható. Az utána következő *a* és *ak* jegyek az utóbbi olvasást teszik szükségessé, mert igy az eredmény *dejaak,* azaz *deják* lesz. És mi a „diák" és „deák" szó e népies kiejtését és kiejtés szerinti leirását már csak azért is helyesnek tarthatjuk, mert a magát deákos ember szinében feltüntető Musnai a „Georgius" nevet is a vulgáris kiejtés után irta *Georgyius*-nak.

A „deják" szó után következő jegyet szerintünk csakis *n*-nek lehet olvasni, mert róla a szövegben előforduló *o* és *e* jegyek apró vonásokái egészen hiányzanak. Mivel egyetlen betűvel van dolgunk, a felhasznált terület szélére szoritott *n,* vagy *en* jegyet rövidítésnek kell tartanunk. És e hitünkben nagy erősségünk az, hogy utána éppen olyan pont van szúrva, minő a fölötte lévő „*Deut:*" előtt és „*VI.*" végén is látható. A rövidítés jelentésére vonatkozólag pedig az a véleményünk, hogy *én*-nek olvasva és kiegészitve, ezt jelenti: *Énlakán.* Ennek ellent mond ugyan az, hogy a latin feliratban „Jenlaka" szerepel. Ámde a mai „Énlaka" név egyszersmind azt is bizonyitja, hogy a *je,* vagy helyesebben *ie* tulajdonképpen csak az *é* tájnyelvies diphtongusa volt és igy némi irodalmi müveltséggel az egykorú tiszta hangtani formát is nyilván lehetett tartani.[1]

Az itt elmondottak alapján tehát az énlakai felirat 1668-iki szövegét mi ekként fejtjük meg:

Egy az isten. Deut(eronomium): VI.
Georgyius Musnai deják Én(lakán).

Musnai merev betüi elárulják, hogy a hagyományt itt a közelmultban még rováson és nem papiroson ápolták. A toll nyoma azonban már ebben a betüsorban is felismerhető. Az *m* jegyének rövid tört vonalai görbékké lágyultak, úgyhogy a jegy egy forditott B betűhöz hasonlitott. Az *s* jegy csúcsán olyan járulék támadt, a mi a rováson egyáltalán nem szerepelhetett. Az *u* jegyének belseje szétnyilt s a merev egyenes szárak végein olyan talpak képződtek, minőket csak a nyomtatott betük szárain lehetett látni. Mind eme vál-

[1] Egy 1566 előtti összeirásban *Ijenlaka* (olv. *Ijenlaka)* szerepel (Székely Oklevéltár. II. köt. 200. l.), mig 1576-ban *Janlaká*-nak, 1602-ben *Jenlaká*-nak, 1712-ben *Enlaká*-nak irták. (U. o. IV. köt. 4. l.; V. köt. 306. l.; VII. köt. 142. l.).

tozásokért Musnait nem terheli felelősség, mert neki literátus ember létére módjában volt a kéziratban terjesztett székely ABCz-ket megismerni s belátása szerint utánozni is.

Ezek az ABCz-k utóbb nagyon megritkultak. Még ritkábbá lettek a székely betűvel irott szövegek. Cornides Hájoshoz irott levelében elpanaszkodja, hogy ilyenek után a gyulafehérvári káptalani könyvtárban, a kolozs-monostori convent könyvtárában, a jászói, leleszi, nagyváradi, egri levéltárakban s több magánlevéltárban eredménytelenül kutatott. Lehet, hogy pusztulásukat utóbb mesterséges úton is siettették, mert midőn a bécsi kormány Erdélyt rendőri felügyelet alá fogta, a székely betűket már gyanut keltő titkos irásnak minősitették. Midőn a török porta 1738-ban II. Rákóczi Ferencz fiát, Józsefet, leendő fejedelemnek Erdélybe inditotta, a bécsi kormány több előkelő erdélyi urat elfogatott és házaiknál szigorú motozást tartatott. Ekkor történt, hogy az elfogott gyalakutai Báró Lázár Jánosnál „több irásokat kaptak, azok közt olyanokat, melyek valami scytha alphabetum jegyeivel készültek, s nagyatyjáról vagy atyjáról maradtak rá, azonban foglalatjokra nézve merőben ártatlanok voltak.“[1] A csakhamar szabadon bocsátott báró nagy műveltségű iró ember volt. Tulajdonképpeni sikereit azonban a nyilvános élet terén érte el. 1745-ben grófi czimet kapott, a következő évben pedig a kir. tábla elnöke lett s utóbbi minőségében bizonyára része volt abban, hogy Szilágyi Sámuel táblai ülnök a csikszentmiklósi feliratot 1749-ben lemásolta.

A viszonyok e sivársága daczára néhány följegyzés mégis megmenekült s a XVIII. századi kutatók buzgólkodása révén számunkra is hozzáférhetővé lett. Így fedezte fel Horváth Benedek Gyergyóban a ferenczrendiek szárhegyi zárdájában azokat az ABCz-ket, a melyeket Kajoni János rendtag, a csiki *Cancionale* szerzője, 1673-ban jegyzett fel egy utóbb elkallódott hittani műve kéziratába. E felfedezéséről Horváth Benedek az Osváld Farkassal együtt irt és kéziratban maradt magyar nyelvtana elején számolt be. Mi e beszámolót csak Hájos István szószerinti idézetéből ismerjük.[2] Belőle tudtuk meg, hogy Kajoni János ferenczrendi szerzetes műve 46. oldalára ezt jegyezte fel: „Régi mód szerint való Székely A. B. C., mellyel régenten a Székelyek éltek, mellyet viszsza kell olvasni, és irni, a' mint ebből ki tetszik: (követ-

[1] *Szilágyi* Ferencz: Klio. Históriai zsebkönyv. III. köt. 1836. 431. l. — *Gróf Lázár* Miklós: A gróf Lázár család. Kolozsvár, 1858. 92—93. l.

[2] L. „Monumentum Literarium Hunno-Scythicum“ czimű kéziratának akadémiai másolatában 9—12. l.

kezik a székely ABCz). Ha ki pedig mostani mód szerént akar velek élni, irja ügyében őket, mint a mostani A. b. c. d. etc. (következik ugyanilyen sorrendben a székely ABCz. a G. betűig), de a' régi Székelyek így pronuntiálták: A, eb, ecs, ecz, ed, ef, e, eg, egy etc. Minden betű eleibe *E* betűt tettek in pronuntiandó. Abbreviationes. (Következnek az összevonások a Telegdinél található sorrendben, kiegészítve a hüllőkhöz hasonlitott *nt, pthru, omb*, — ott *ant, tpru, amb* — jegyekkel és a következő, szintén Telegditől kölcsönzött és elferditett latin nyelvű megjegyzéssel :) Litera Ψ, id est *x*, utimur pro litera *S*.

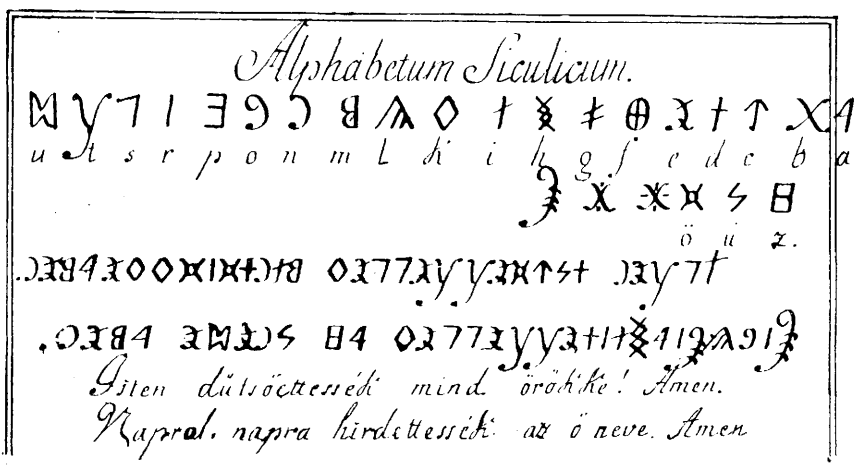

136. Kajoni János ABCz-je és irásmutatványa 1673-ból.

Sed gravi sibilo prolata, ut Sálya (ugyanez székely betűkkel is). — Fr. Joannes Kajoni Scribebat 1673."

Mi e betűsort nyugodtan elmellőzhetjük, mert a „hüllők" és a fenti 119. sz. ábrán szereplő Sálya (Zsálya) azt bizonyitják, hogy Kajoni Telegdi Rudimentáját használta forrásul. Mellékesen csak azt jegyezzük meg, hogy az *ecs* és *ecsi* betűnevek Kajonit szintén megtévesztették, mert az *ecs*-et *cs*-nek, az *ecsi*-t pedig *cz*-nek vette s igy a *cz* betűt a *cs*-vel fölcserélte. Az előtte fekvő másolatban a *zs*, vagy *ezs* betű neve, melyet a XVI. századi orthographia kétértelmű *s* jegye helyett Telegdi önkényesen *ss*-nek, illetőleg *ess*-nek irt, szintén el volt ferditve, mert nála már *x* gyanánt szerepel.

Annak bizonyságául, hogy 1673-ban már Telegdi Rudimentájától függetlenül is voltak forgalomban székely betűsorok és irásmutatványok, Kajoni művének 287. lapján fel volt jegyezve egy másik

betűsor is. Ezt a hozzátartozó irásmutatványnyal együtt Horváth Benedek szintén lejegyezte. Mi e lejegyzés másolatát a 136. sz. ábrán közöljük, de nem a Hájos-féle kézirat hevenyészett akadémiai másolatából, hanem abból az eredeti levélből, a melyben Horváth Benedek szárhelyi leletét egyik rendtársa. Simonchicz Imre, 1793-ban Révai Miklósnak kiadás végett megküldte.[1]

E betűsorból hiányzanak a *cs*, *gy*, *j*, *ly*, *ak*, *n*, *sz*, *v* és *zs* jegyek; a *ty* és egy hozzá hasonló másik jegy nincs megnevezve, az abbreviatiókat pedig csak a hibásan irt „nap" képviseli. Néhány hiányzó jegy elhagyásának okát mi abban keressük, hogy a *cz* és *cs* régi elnevezése egymásra zavarólag hatott volna; hogy a *g* itt már tévesen lefoglalta a *gy* jegyét s ugyanigy lefoglalta az *r* az *sz*-ét, az *s* pedig a *j*-ét. A *cz* után következő *cs* elhagyása azonban nem járt a kivánt eredménynyel, mert az irásmutatvány „dütsőettessék" szavában a betűsor helyesen megnevezett *c* jegye már *ts*. azaz *cs* jegy gyanánt szerepel. De egyébre aztán a mutatvány sem adhat felvilágositást, mert benne az elhagyott jegyek nem fordulnak elő.

Daczára, hogy a *h* és *ő* jegy merőben újnak látszik, s hogy az *u* és *z* jegy is némileg elütő: a jelen betűsor eredetét nem nehéz megállapitani. Hiszen a *cz* és *cs* felcserélése már elárulja a Telegdi Rudimentája felé vezető nyomot. Ha pedig e nyomon tovább haladunk, a betűsorban rábukkanunk arra az *r*-nek nevezett s az irásmutatványban is *r* gyanánt szereplő I jegyre, a melyről mi már tudjuk azt, hogy létrejöttét az *r* jegy összevonásáról elmélkedő Telegdi botlásá-

[1] *Simonchicz* Incze *Horváth* Benedek e másolatairól megemlékezik „Dissertatio de Numismatica Hungariae. Bécs, 1794." czimű kötetének 112—115. lapjain. E mű szerzője és az utána induló újabbkori irók a másolatok keltét 1623-ra teszik, a mi nyilvánvaló tévedés, mert Kajoni, ki 1629-ben született, 1669-től 1675-ig volt a szárhegyi zárda lakója. — Tatán, 1793. márczius 17-ikén kelt levele megvan a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában a kézirattári osztály irodalmi levelestárában. E levélben *Simonchicz* közöl még egy harmadik betűsort is, a melyet *Horváth* szintén Gyergyóból hozott magával; de ez már az első pillanatra elárulja, hogy azonos azzal, a mely *Bél* Mátyás műveiben előzőleg nyomtatásban is megjelent. *Révai* Miklós utóbb e levél alapján közölt finoman metszett mutatványokat „Elaboratior Grammatica Hungarica" czimű nagy műve 1806-ban megjelent I. kötetében a 146. l. II. táblájáu. — Végül megemlítjük, hogy *Horváth* Benedek a három betűsorral kapcsolatban szerepeltette a csikszentmiklósi felirat másolatát is, de soraiból kitűnik, hogy csak azt az 1749-iki másolatot ismerte, a melyet *Dezsericzky* Inczével közölt. *Simonchicz* és *Hájos* e másolatot is tovább adták s most módunkban van megállapitani, hogy a „János" szó első betűjét *Dezsericzky* metszője rontotta el, hogy a „százegy" szó két első betűjét is ez kapcsolta össze.

nak köszönheti. Az irásmutatványból kiderithető továbbá még az is, hogy a betűsor *v* jegye azért maradt el, mert a mutatvány szerzője Telegdi betűsorának téves, illetőleg régies *v* (u), *eu* (ev) betű-neveiből és a hibás „galyv“ példából azt következtette, hogy a székely *v* mássalhangzó az *u* jegyével is irható. Ezért irt aztán a mutatványban „neue“-t „neve“ helyett.

A hun emlékeknek tartott székely jegyekkel különösen a külföldön járó magyarországi és erdélyi egyetemi hallgatók voltak nagyra. Azt hiszszük, hogy ilyen egyetemi hallgató lehetett az a Harsányi János nevű magyar is, a ki 1678 táján az angol Mill Jánost, ez pedig tudós honfitársát, Hickes Györgyöt, Mabillon híres kritikusát egy ilyen betűsor birtokába juttatta. Hickes e betűsort később ki is adta *Antiquae Literaturae Septentrionalis libri duo* czimű nagyivrétű művének Oxfordban 1703-ban megjelent első kötetében. Az 1703. január 1-én kelt terjedelmes előbeszédben a VIII. laphoz csatolt réznyomat VII. száma gyanánt közölt „Antiqua Hunnorum Elementá“-ról ezt adja tudomására Ottley Ádámnak: „Nyelvtani munkámban különféle ABCz-ékbe osztva bemutattam a gót betűket, vagyis az ősi runákat, melyeket a régi scano-gótok használtak. Néhány tudós megkért, hogy pótolnám hozzájuk a régi hunok 34 ősi betűjét is, melyeket a keletiek szokása szerint balra irtak. Megfelelve a kérelmezők kivánságának, elkészitettem a melléklet VII. száma alatt közölt eme betűket *a magyar Harsányi János* 25 esztendővel ezelőtt készitett vázlata szerint. Ha e metszet neked, Ottley, esetleg örömedre vagy segitségedre válhatik, akkor e szolgálatért ne nekem mondj hálát, hanem művem kiváló pártfogójának, Mill Jánosnak, az oxfordi St. Edmund Hall fejének, az egyházi

137. Hickes Harsányi-féle ABCz-je 1678-ból.

és világi tudományok kitűnő ismerőjének, kinek e betűk elnyeréséért hálás köszönettel tartozom".[1]

Mi e betűsort 137. sz. ábrán mutatjuk be olvasóinknak. Az a körülmény, hogy Hickes Harsányi szövegét átiratta, mentségéül szolgál annak, hogy közleményében a vég-*k* és az *u* jegye oldalt van fektetve, a második *o* (*ő*) stilizált jegye pedig egészen meg van fordítva; hogy a két *e* (*e* és *é*), *gy*, *j*, *t*, *o*, *p*, *ü* és *czs* (*zs*) jegye nagyon kacskaringóssá lett, az *sz* és *ts* (*ty*) hibássá, a második *t* (?) pedig egészen felismerhetlenné lett. Ennyi zavar után a betűsor forrását fel-

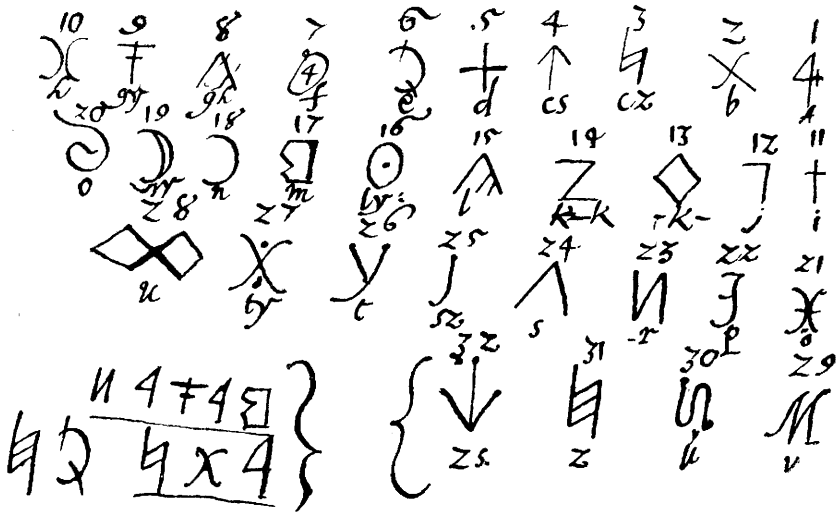

139. Egy 1680 táján följegyzett ABCz.

ismerni nagyon nehéz. Csak a két *k* és két *r* jelenléte árulja el, hogy Harsányi szintén Telegdi Rudimentájából meritette ismereteit. A *cz* és *cs* helyes felismeréséből azt is megtudjuk, hogy a rendelkezésére álló másolat készitőjének olyan ép kézirat állott rendelkezésére, a melynek alapján a betű-neveket helyesen föl lehetett újitani. Sőt a megforditott *ő* még azt is sejtetni látszik, hogy Telegdi jegye eredetileg nagyon hasonlitott a csikszentmiklósi felirat K (ő) jegyéhez.

A Telegdi-féle jegyek terjesztését találóan jellemző XVII. századi könyv-bejegyzések közül egy eredeti példányt újabban a M. Nemzeti Múzeum könyvtárának régi magyarországi nyomtatványai közt

[1] *Hickesius*: i. m. I. köt. XVII. l.

sikerült fölfedeznünk. Gönczi György *De disciplina ecclesiastica* című 1613-ban Debreczenben megjelent művének itteni példányához eredetileg több ivre terjedő tiszta papir volt kötve, a melyet aztán a könyv tulajdonosai egészen teleirtak. Az utolsó iv lapjai egy keltezés bizonysága szerint 1680-ban teltek meg. Ezen iv egyik (14·9×9 cm. nagyságú) oldalán a mellékelt 138. sz. ábrán bemutatott székely betűk láthatók. A betűsor végén van egy rövid iráspróba is ezzel a tartalommal: „*Magyar ABCz* ez".

A hevenyészve leirt betűk ez idő szerint legrégibb *irott* emlékei a székely betűrovásnak. Ennek megfelelő szempontból vizsgálva őket, nyomban észre kell vennünk, hogy a toll és az iráshoz szokott XVII. századi gyakorlott kéz miként rombolta el a jegyek rovás-jellegét. Ha valamely jegy latin betűre emlékeztetett, annak vonalai a megfelelő betű formáihoz idomultak. Igy lett a *b* x-é, a *k-k* Z-vé, a *p*

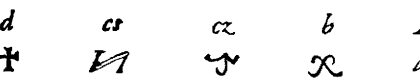

139. Otrokocsi Fóris Ferencz betűmutatványa 1693-ból.

régiesen irott F-fé, az *sz* j-vé, a *t* y-ná a *ty* ismét x-é s a *v* M-é. Az így szabadon szántogató lúdtoll stilizálta továbbá az *ny*, *o*, *ö*, jegyeket s rontotta el az *m*, *u*, *ü* szárait.

E nagy mérvű változás daczára nem nehéz bebizonyítani, hogy a „magyar ABCz" forrása szintén Telegdi Rudimentája volt. A betűk számán kívül e mellett bizonyit tudniillik az is, hogy a *cz* és *cs* fel van cserélve, s hogy benne két *k*, egy közép *-k-* és egy vég *k-k* szerepel.

A tanulságos időrendet megtartva, itt kell bemutatnunk azt a hat betűt (139. sz. ábra), a melyet Otrokocsi Fóris Ferencz Franequerában 1693-ban megjelent *Origines Hungaricae* című műve I. kötetében kiadott. Föntebb már megemlitett vallomása szerint e betűket egy „Alphabetum antiquorum Hunnorum" című teljes betűsorból közli mutatvány gyanánt. Jelzi azt is, hogy az Alphabetumot egy barátja Velenczében közölte vele, ez pedig Magyarország nyugoti részéből kapta valakitől. „Minthogy azonban — folytatja — ezek a betűk magam előtt is még gyanúsak, különösen azért, hogy a magánhangzók (melyeknek száma nyelvünkben hét) a mássalhangzókkal vegyesen vannak az európaiak módjára elősorolva, azért azok közzétételét, vagy rólok való bizonyosabb ítéletemet addig elhalasztom, mig — ha Isten

megsegit — rólok máshonnan jobban értesülendek. Mert az az ember vagyok, a ki nem szeretek semmit homokra épiteni". Ízleltetőül mégis bemutatja a jobbról balra menő betűsor hat első jegyét s megjegyzi, hogy a jegyek száma 34, mivel a lágy *gy*, *ly*, *ny* és *ty* mássalhangzóknak más jegyük van, mint a *g*, *l*, *n* és *t*-nek.[1]

Ez volt az első kritikai kisérlet, melynek valóban jóleső hangja később is visszhangra talált a kétkedő tudósok irásaiban. A mi pedig a felhozott ellenvetést illeti, az csak arra alkalmas, hogy a mellőzött Alphabetum forrását megállapitani segitse. A bemutatott hat első betűből ugyanis semmi sem tudható meg, mivel a *cz* és *cs* mássalhangzók nincsenek fölcserélve. Annál beszédesebb az a megjegyzése, hogy a magyar nyelvnek hét magánhangzója van. Ha Otrokocsi a saját latin művében gyakran szereplő magyar nyelvű példák magánhangzóit számitja össze, akkor arra az eredményre jut, hogy a számuk nem hét, hanem kilencz. Telegdi szintén kilencz magánhangzóról beszél. Honnan merülhetett fel tehát a hibás hetes szám? Csakis Telegdi Rudimentájából, mert benne a kilencz magánhangzó a tévesen ide sorozott „*ei*" (j) és *v* mellőzésével éppen hétre apad. Ugyancsak Telegdi Rudimentájából való az a megjegyzés is, hogy a lágy (ott: összetett) mássalhangzóknak a székely irás betűsorában önálló jegyük van. Sőt aligha tévedünk, ha azt hiszszük, hogy a magánhangzók és mássalhangzók összekeveredése és latinos sorrendje szintén a Telegditől származó beosztás miatt vált gyanussá a helyesen okoskodó Otrokocsi előtt.

Itthon, különösen Erdélyben, a székely betűk szélesebb körben való terjesztésére Lakatos István csik-kozmási r. kath. plébános 1702-ben irott „*Siculia accuratius, quam hactenus, delineata et descripta in lucemque data . . .*" czimű műve lett volna hivatva. A kis mű azonban kéziratban maradt; de fenmaradt számos másolata azt bizonyitja, hogy még igy is nagyon elterjedt.[1] Benne a betűk e czimen vannak felsorolva: „Alphabetum Siculorum seu veterum Hunnorum, qui a dextra ad sinistram scribebant. Literae autem (v. eorum) sunt 34." Következnek az irásjegyek ugyanabban a sorrendben, a melyben őket Telegdi Rudimentája felsorolja. Bár a számuk kettővel megszaporo-

[1] I. m. 320—321. l.

[1] Mi a következő másolatokat vizsgáltuk meg: a nagy-szebeni Bruckenthal-múzeum könyvtárának példányát (J. F. *Trausch*: Diplomatarium Transsylvanico-Siculicum. 503—538. o.), a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár és a M. Tud. Akadémia 1—1 s a M. Nemzeti Múzeum könyvtárának 3 példányát.

dott, mégis azonnal láthatjuk, hogy szerzőnk forrása csakugyan Telegdi műve volt. Sőt mivel betűsorában nemcsak a *cz* és *cs* van felcserélve, hanem a *zs* is *x*-nek neveztetik, az is kiderül, hogy szerzőnk ugyanannak az Erdélyben terjesztett példánynak másolatát bírta, a melynek másolata már Kajoni Jánost is félrevezette. Mivel továbbá látjuk, hogy Telegdi 32 betűje részben azért szaporodott fel, mert a betűsorban az *r* régi H jegye mellett már egy második (a Telegdi szövegében szereplő „összevont") I jegy is helyet kapott, most nyilvánvalóvá lesz, hogy Kajoni tulajdonképpen rosszul választott, midőn az elsőt mellőzte, az utóbbit pedig megtartotta. Kipattan végül annak titka is, hogy Kajoninál azért hiányzik a Rudimenta *v* jegye, mert a jelentése tollhibából *y*-ná változott.

Azt, hogy a *cz* és *cs* felcserélése minden egyéb bizonyíték nélkül is helyes nyomra vezeti a kutatót, Lakatos István kézirata teljes mértékben igazolja azzal, hogy a teljes betűsor után felsorolja a kilencz magánhangzót és szerepelteti köztük Telegdi *ei* és *v* jegyeit is, de *j*-nek és *y*-nak nevezve. (A *v* jegy tehát a sok hibás másolás folyamán azért lett *y*-ná, mert a magánhangzók közt szerepelt). Ez után felsorolja a 19 egyszerű és az öt összetett (lágy) mássalhangzót is így: *cs*, gy, ly, ny, ty. A Rudimenta e botlása után a *z* és *zs* közti különbség példázása következik. Telegdi Rudimentájában tudvalevőleg a „Sallia" (zsálya) és a „Zöld" szavak szerepelnek (119. sz. ábra). A székely betűs szöveg itt is megfelel a Rudimentáénak; csak az alattuk olvasható megfejtésben van „Xallya" „Sallia" helyett. Ezt az újabb botlást a betűsor idézte elő, mert benne — Kajoniéval egyezőleg — a *zs* már x-nek van elnevezve.

A két *k* ismertetése után Lakatos az összevonásokról beszél. Itt azonban csak annyi eltérés vehető észre, hogy az *o* jegye parányivá kicsinyítve a vele összerótt mássalhangzók szárainak felső végére függesztetett. Az összevonást nála is mérsékli az a szabály, hogy a szótagolást vele zavarni nem szabad, és hogy két mássalhangzót csak a szók végén lehet összevonni. Végül megkapjuk Telegdi példáját is Ferencz esperestről, de jobbról balra irott és némileg megváltoztatott szöveggel: „Azért Esperest parancsolt olyant nekünk." Szóval Lakatos minden tudományát Telegdi Rudimentájából merítette, de a nélkül, hogy forrását illőnek tartotta volna megnevezni. Mivel ezt ma már senki kétségbe nem vonhatja, mi a gyakori másolással alaposan megrongált betűk bemutatását elmellőztük.

Az első, a ki a székely betűk művelődéstörténeti jelentőségét

felismerte s a vele kapcsolatos kérdések tudományos tárgyalásának szükségét is mélyen átérezte, az Bél Mátyás volt. A magyar kútfőkritika nagytudományú és rendkívül éles látású megalapítója a felmerülő kérdések megvitatásának egy külön művet szentelt. E mű 1718-ben Lipcsében jelent meg *De vetere litteratvra hunno-scythica exercitatio* címen. Kitűzött czélja az volt, hogy a régi székely betűk hitelét, eredetét, leszármazását és rokonságát a lehetőségig megállapitsa. A rendelkezésére álló adatok hiányosságán mult, hogy czélját meg nem közelíthette. De mivel az érdeklődők látókörét rendkívüli méretekben kiszélesitette, nyomdokain csakhamar gazdag irodalom keletkezett.

Mivel Bél Mátyás Hickes művét és Telegdi kéziratát nem ismerte, kutatásainak alapjául csakis az a betűsor szolgálhatott, a melyet Kaposi Sámuel, az 1713-ban elhalt gyulafehérvári tanár bocsátott rendelkezésére. Előzetes kutatásainak e meddőségét maga is érezte, mert megrója tudósainkat, a kik Berlinből szétküldött 1713-iki felszólitását még csak válaszra sem méltatták. Ezért újból szóvá teszi e nemű régiségeink felkutatását, tanulmányozását és kiadását; sőt azt a messzemenő tervet is megvalósitandónak tartja, hogy a káptalanok, kolostorok, városok és várak felkutatására külön társulat alakuljon, a foglalkoztatott tudósok pedig országos közköltségen dijazásban és jutalmakban részesüljenek.

Neki azonban Thuróczi, Székely István, Komáromi Csipkés György, Molnár Albert és Otrokocsi följegyzései már elegendő biztositékot nyujtottak arra nézve, hogy Kaposi küldeménye megbizható. Hitében még inkább megerősödött akkor, midőn a birtokában lévő jegyek rokonságát a héber, syr, arab, aethiopiai irásokban felismerte. E meglepő felfedezéstől aztán lelke egészen megittasult és szédítő szárnyalással arra az eredményre jutott, hogy ez a hun-scytha irás volt az, a melyet Jafet kis unokája, Fenisius, vagy Fenius elterjesztett. Az a Fenius t. i., a kit a scythák *Fényes*-nek neveztek, mivel a finneknek és magyaroknak őse volt.

A balga etymologia s általában a keleti irásokon túl való elkalandozás nagyon sokat ártott Bél művének. De a mű még igy is alapvető kisérlet maradt. Az érdeklődők rendszerint azt a külön táblán közölt Kaposi-féle ABCz-t használták, a melyet a 140. sz. ábrán mi is bemutatunk olvasóinknak. Ha tudjuk azt, hogy a székely betűrovás jegyeit az előző századi közvetitők már megfosztották a rovás technikájából folyó merevségtől, akkor most Bél jegyeinek gömbölyitésre törekvő vonalvezetésén sem fogunk megütközni. A rovás nyügé-

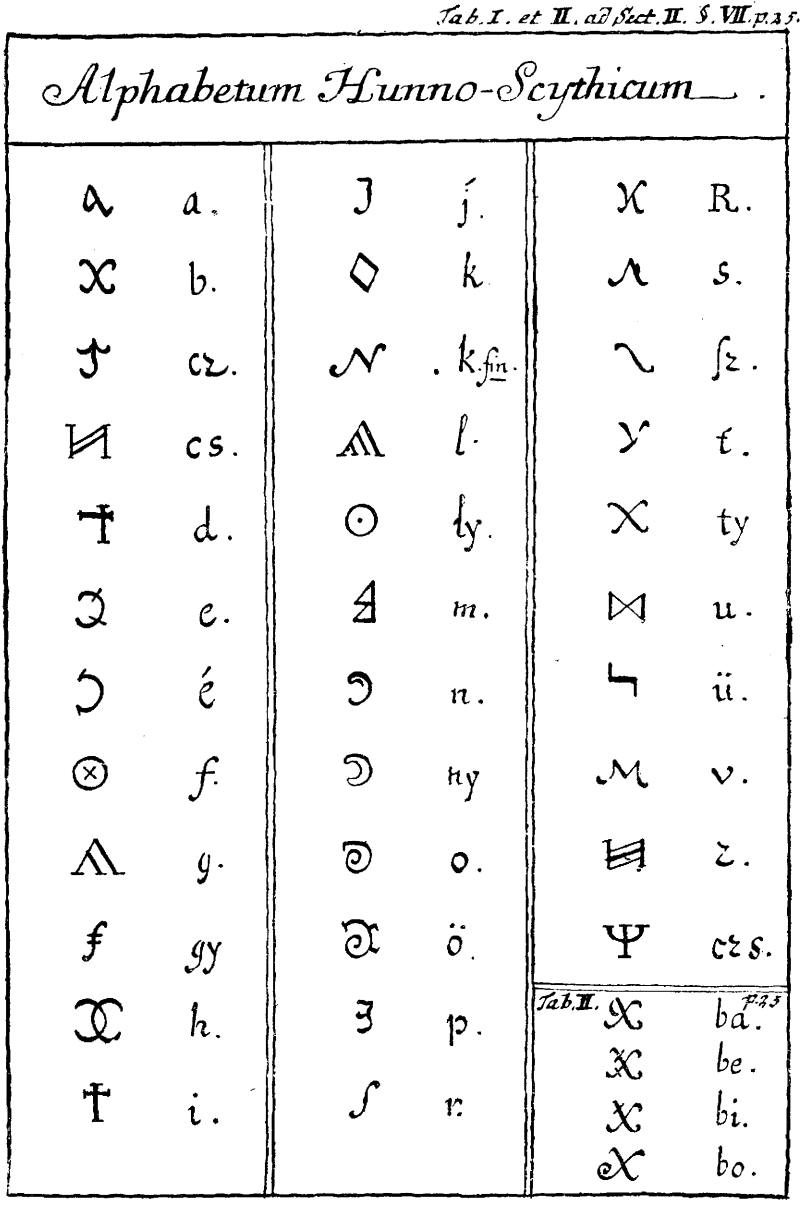

140. Bél Mátyás Kaposi-féle ABCz-je.

től felszabadult irótoll ezúttal is mindent elkövetett, hogy a merev jegyeket a latin irás jegyeihez hasonlóan lágyitsa és igy a hétköznapi használatra is alkalmassá tegye. A betűk több tekintetben hasonlítanak a Hickes kiadásában megjelent Harsányi-féle jegyekhez és Otrokocsi mutatványaihoz; de a megfordítva rajzolt *g, l* jegy, a kis *r* és nagy *R*, az ellentétesnek feltüntetett kis *r* és *sz*, továbbá az a hiba, hogy a nagy *R* egy irott nagy *K* betűhöz, a *b* jegye a *ty* hibásan irt jegyéhez lett hasonló, az *i* jegye pedig a *d* jegyétől a keresztben álló vonal bal szárának megnyujtásával lett megkülönböztetve, nyomban elárulja majd, ha valamely későbbi kisérletezőnek Bél volt a tanitómestere.

Mivel Kaposi a *cz, cs* és *zs* jegyeket helyesen nevezte meg s az összevonások közül is csak a *ba, be, bi, bo* jegyeit ismerte, az egész betűsor eredetét csakis az elrajzolt vég-*k* és kis *r* jegyekből lehet megállapitanunk. Biztosan tudjuk ugyanis, hogy ilyen értelemben csakis Telegdi szövegét lehetett félreérteni. Az igy megjelölhető forrás irányitó hatása még feltünőbbé válik azon az irásmutatványon, a melyet 141. sz. ábránkon mi is bemutatunk olvasóinknak. E tanulságos próba szövegéül Kaposi ugyancsak a Miatyánkot választotta ki. A szöveget Bél vallomása szerint Sylvester János 1541-iki magyar biblia-fordítása szolgáltatta ugyan, de az átirásnak minden tekintetben Telegdi mutatványa szolgált mintául. Ezért nincs aztán benne az összevonásnak semmi nyoma.

Mi ezúttal csak azt jelezzük, hogy hibásan irattak át a következő szavak és szövegrészek: „atyányk“, „menyékben“, „szenteltesség“, „szabadizs“, „dizsőség minyd örökn öröké“. Az egész mutatvány megfejtése helyett pedig közöljük azt az eredeti Sylvester-féle szöveget, a melynek hű másolata elég pontosan feltünteti a Telegdi szabályaiban szereplő XVI. századi irásmódot. A 141. sz. ábrán olvasható szöveg a jelzett forrásban igy hangzik (Máté 6 : 9–12.): „Mů aťānk ki az menńekben vaǵ / szenteltessik az te newed / Jůiőnel az te orszāgod / legen az te akaratod | mikippeñ meńben / azonkippeñ az főldőn ęs. Az mů keńerűnkőt / az mindennapiat agǵad nekűnk ma. Ęs enghedd meg mů nekűnk az mů adossāghinkat / mikeppeñ mů ęs meg engheǵǵűk azoknak az kik műnekűnk adossok. Ęs ne hagǵ műnkőt kisirtetbe iutnunk / de szabadijcz meg műnkőt az gonosztul. Mert tięd az orszāg / ęs az hatalmassāg / ęs āz dűczősig / őrőkeñ őrőkke. Amen.“[1]

[1] *Sylvester* János: Vy Testamentvm Maǵar nelwen. Vyszigeth, 1541. 9. l.

Tab. V. ad Sectio IV. S. i. p. 76

Oratio Dominica Litteris Hunniacis exarata.

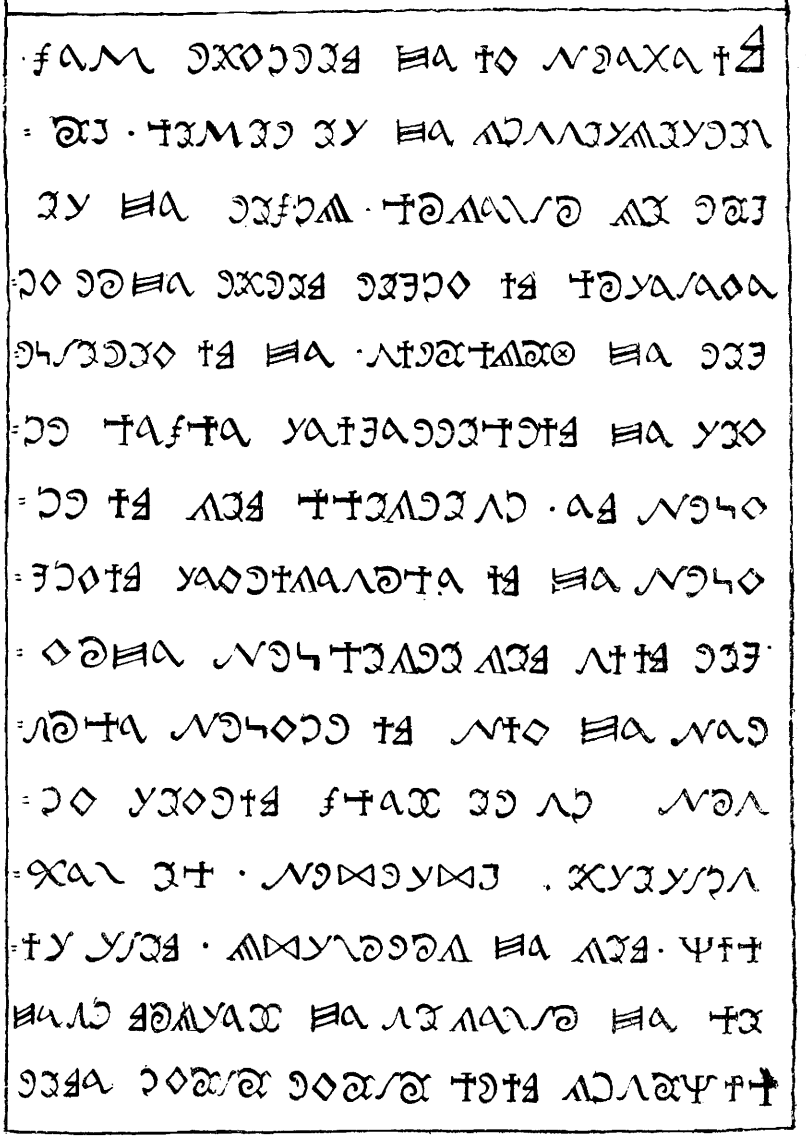

141. Bél Mátyás irásmutatványa.

Bél az úttörő művet a maga részéről is csak előmunkálatnak tekintette s megigérte, hogy a feladat hátralevő részét szintén végrehajtja. De tudtunkkal e tárgyra később csak egyszer tért vissza, midőn 1729-ben *Meliboei* álnéven kiadott *Der ungarische Sprachmeister*-éhez azt a kedves czímképet mellékeltette, a melyet némileg kicsinyítve mi is bemutatunk olvasóinknak (142. sz. ábra). Ez a rendkívül népszerű kézikönyv több nyilvántartott és külön nem számozott kiadást ért meg, és e kiadások képe mindig a régi maradt. Így aztán a székely ABCz nagyon népszerűvé lett s a tervezett társulat létrejötte nélkül is számos tudósunkat kutatásra ösztönzött.

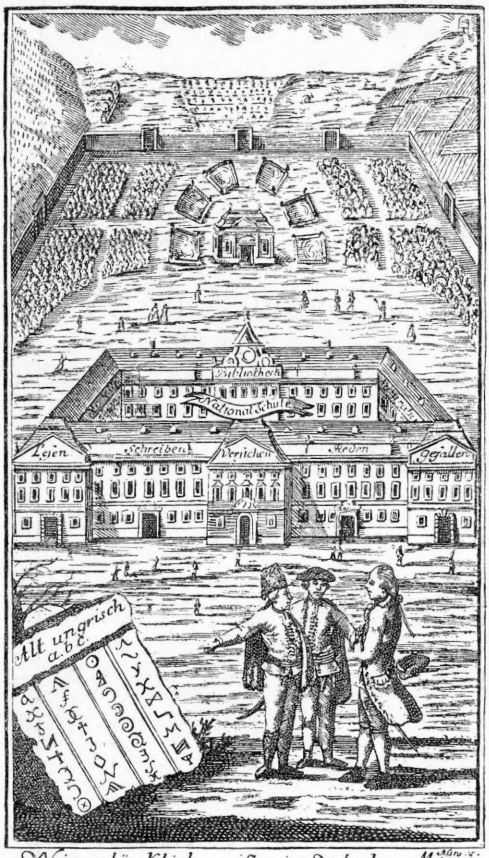

142. Meliboei (Bél) Sprachmeister-ének czímképe.

Midőn Bél Mátyás könyve a régi székely betűkről 1718-ban megjelent, Oertel János Gottfried, a wittenbergi egyetem egyik jeles magyarországi hallgatója, Otrokocsi Fóris Ferencz előmunkálatai nyomán egy könyvet irt a magyar és zsidó nyelv rokonságáról. Éppen kapóra jöttek tehát Bél ama bizonyitékai, a melyek szerint a székely irás szintén a jobbról balra menő zsidó irás keleti családjába tartozik. Oertel figyelmét egyébként már Otrokocsi felhivta azokra a székely betűkre, melyeknek teljes sorozatát neki utóbb egy rimaszombati barátja küldte meg.[1] A zsidó betűkkel való

[1] Io. Gottofr. *Oertelii:* Harmonia ll. orientis et occidentis speciatimqve hvngaricae cvm hebraea. 1719. Kiadta *Hlivai* János, a wittenbergi magyar bursa könyvtárosa. Wittenberg, 1746.) 110. l. jegyz.

részletes összehasonlítás igazolása végett e betűsor utóbb a kötet mellékletén látott napvilágot. E mellékleten még másik két betűsor is megjelent. Az egyiket Oertel Müller András művéből vette át, mivel szerzője azt állítja, hogy 1674. febr. 18-ikán Bécsben kapta egy Sakius (Csáki?) Ferencz nevü magyartól. A másikra szerzőnk Kircher Athanáz művében bukkant rá. Mi a mellékelt 143. sz. ábrán csak a székely betűk rovatait mutatjuk be; míg az Attila-korinak vallott Müller-féle furcsa „Szekelicum alphabetum"-ot, valamint a Kircher-féle „alphabetum Agarenorum, seu Saracenorum"-ot nyugodtan elmellőzzük.[1]

143. Oertel János Gottfried ABCz-je 1719-ből.

Bár a bemutatott székely betűknek szerzőnk önállóságot tulajdonit, figyelmes összehasonlítással mégis megállapitható, hogy tulajdonképpen azzal a Kaposi-féle betűsorral van dolgunk, a melyről alább ki fog derülni, hogy Bél könyvében több másolási hibával jelent meg. E hibás jegyek közül Oertel átvette a forditva másolt *g* és *l* betűt, a balra döntött *a*, a görbeszárú *cz* betűt, az egyenetlen karú *i*, a csigaszerű *ó* és *ő* betűket és a részben rosszul rajzolt négy összevonást. Bizonyára Bél nyomán jött létre az *r* hibásan rajzolt két jegye s a *zs* jegyének jellemző *czs* neve is.

A betűsor több aprólékos, s rendszerint hibás eltérését mellőzve, még csak azt emlitjük meg, hogy Oertelnek maradt ránk egy ügyetlen album-lapja is. Egyik kiváló gyüjtőnket, Dobai Székely Sámuelt tisztelte meg vele. Az albumot, melynek 30-ik (15×10 cm.) levelét Oertel 1751 novmeber 30-ikán töltötte ki, Székely Altdorfban nyitotta meg s néhány év alatt számos külföldi és hazai kitünőséggel iratott bele. Alig tévedünk, ha azt hiszszük, hogy Oertel azért kedveskedett rovásirással, mert Székely

[1] E két betűsorra vonatkozólag l. az i. m. 108. s köv. ll. — A Müller-féle irásjegyek másolatát kiadta *Fischer* K. A. : I. m. 76. l.

jelét adta annak, hogy az ilyen emlékek iránt is érdeklődéssel viseltetik.[1] A mit azonban nyujtott, az inkább csak arra való volt, hogy vele a másolók kezén teljesen elromlott régi betűk élettelen és alkalmatlan voltát igazolja.

A szóbanforgó album-lapot a 144. sz. ábrán mutatjuk be olvasóinknak. A két első székely betűs sor után a megfejtés következik. Így aztán könnyen megállapitható, hogy már a kezdő betű is téves (*l* helyett *g*) s hogy a második sor három *v* betűje sem lehet helyes. Mivel e *v* betűk az *ü* jegyével azonosak, nem érdektelen tudni, hogy

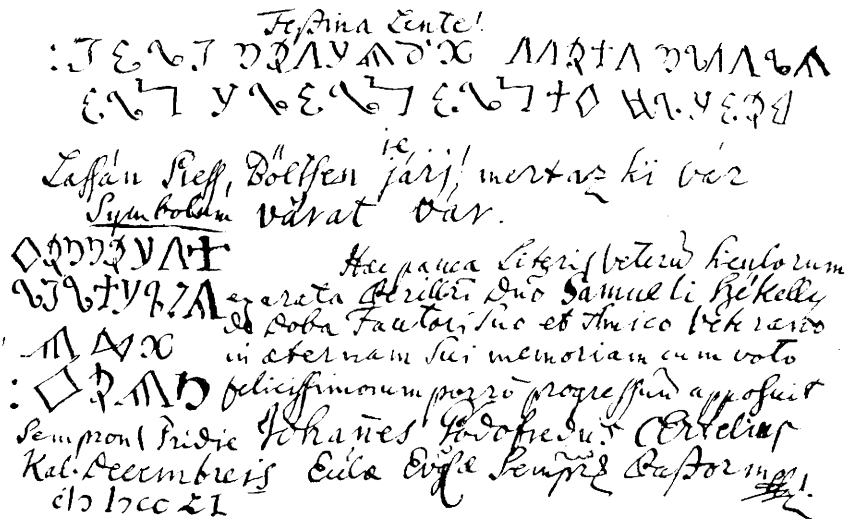

144. Oertel János Gottfried album-lapja 1751-ből.

Oertelt a saját betűsorába becsúszott másolási hiba vezette félre. A 143. sz. ábrán látható betűsorban ugyanis az *ü* jegye az *u* elé került, a mi aztán a hozzá nem értő wittenbergi rézmetszőt annyira megzavarta, hogy csak a kisebbik *ü*-re mert pontot tenni, az *u* után

[1] Annak bizonyságául, hogy *Dobai Székely* S. még a következő évtized derekán is kutatta a székely irás emlékeit, fölemlithető, hogy *Schwartz* Godofréd 1764. nov. 5-ikén megajándékozta a Rudimenta giesseni kéziratának ama másolatával, a mely később *Cornides* birtokába került. (L. a *Réső Ensel* Sándor m. nemzeti múzeumi másolatán olvasható megjegyzést.) *Sinai* Miklós 1764. decz. 15-ikén kelt levele pedig arról tudósítja, hogy *Telegdi* Rudimentája a debreczeni főiskola könyvtárában nem található. *(Dobai Székely:* Commercium epistolicum. A M. N. Múzeum könyvtárának kézirattári osztályában: Quart. Lat. 784. III. köt. 143. lev.)

következő *v* jegyet pedig hosszú *ű*-nek nevezte el. A könnyen felismerhető tévedésnek maga Oertel csak részben esett áldozatul, mert megfejtés nélkül közölt „Symbolum"-ában az *u* jegyét már helyesen alkalmazta. Szövege így olvasandó: „*I*stennek — *g*ratiájá-bul — *é*lek." Az egymás alá irt három kezdőbetű veres tintával van irva. A rikitó szin bizonyára azt akarja jelezni, hogy a sorok feje szintén elolvasandó így: *Ige.*

A kutatók figyelmét, tudtommal, először Jerney János irányitotta Rettegi Istvánnak egy ilyen czimű kéziratára: „Historia Transilvaniae hungaricae per quaestiones descripta, accedit ex vetusto exemplari in Bibliotheca M. Ducis Hetruriae existente norma Litterarum Hunnicarum". E kézirat szerinte a gróf Telekiek könyvtárában, illetőleg a M. Tud. Akadémia könyvtárának Teleki-osztályában található meg.[1] Szabó Károly, ki a kéziratot nem látta, Rettegit egy XVII. század első felében élő irónak tartotta. E feltevést arra alapitotta, hogy Toppeltinus György 1667 előtt *már* sikertelenül kutatta a firenzei nagyherczegi könyvtár eme hun betűs könyvét.[2] Csakhogy a következtetést már maga Szabó Károly is kétségessé tette annak felemlitésével, hogy Szamosi István 1593-ban megjelent páduai könyve szerint a firenzei székely betűs „*nyomtatvány* igen régi példánya" tulajdonképpen „nilusi *papyrus*" volt.[3]

Szily Kálmán érdeklődésének köszönhető, hogy Rettegi kézirata a fogyatékos utalás daczára elvégre mégis napfényre került. A rendelkezésemre bocsátott lelet a M. Tud. Akadémia kézirattárában „Földleirás 4-r. 19. szám" alatt található meg. (A régi jelzés szerint „B 3. Geographia" jegye volt). A kéziratnak czime nincs; de azért meg lehet állapitani, hogy Huszti András *Ó és újj Dáciájának* kivonatával van dolgunk. Mivel benne a rómaiak, géták, hunok, avarok, székelyek és magyarok földrajzi elhelyezkedésének története is érintve van, az ismeretlen epitomator tájékoztatás végett függelékül „Geographica Historica" czimen, de magyarul, megismertette az egyetemes földrajzi ismeretek elemeit is. A 100-ik lapon végződő szöveg alatt ez olvasható: „Descripta per Stephanum *Rettegi* Anno 1743. Mense Octobris". És hogy ez a közönséges másolat csakugyan azonos Rettegi keresett

[1] Tudománytár, VIII. köt. 111. l.

[2] *Toppeltinus:* Origines et occasus Transsylvaniorum. Leiden, 1667. 71. l. — és újabb kiadásában: Bécs, 1762. 69—70. l.

[3] Budapesti Szemle. Új foly. V. köt. 122. és 128. l.

kéziratával, a 103-ik lapon lesz nyilvánvalóvá. Itt ugyanis a következő latin szöveg olvasható:

Typi Exemplar perquam Vetustum, integro Volumine, in Bibliotheca Magni Ducis Hatruriae extat. Nilotica Papiro impressum. In Indice ejusdem Libri sic habetur: Liber Vetustus τυπογραφειο Scythicis Literis in Bibliotheca Ducis Hetruriae, qui a Scytharum Caurinorum ?) Principe fertur dono missus Leoni X. Pont. Max. Florentiam.

Fig.	Son.	Pot.	Fig.	Son.	Pot.
1.	*e.*	*E.*	10.	*eg.*	*G.*
2.	*ed.*	*D.*	11.	*ef.*	*F.*
3.	*ets.*	*Ts.*	12.	*en.*	*N.*
4.	*etz.*	*Tz.*	13.	*em.*	*M.*
5.	*eb.*	*B.*	14.	*ely.*	*Ly.*
6.	*a.*	*A.*	15.	*el.*	*L.*
7.	*i.*	*I.*	16.	*ek.*	*K.*
8.	*eh.*	*H.*	17.	*ej.*	*J.*
9.	*egy.*	*Gy.*	18.	*es.*	*S.*

Fig.	Son.	Pot.	Fig.	Son.	Pot.
19.	*ev.*	*R.*	26.	*u.*	*U.*
20.	*ep.*	*P.*	27.	*ety.*	*Ty.*
21.	*ö.*	*Ö.*	28.	*et.*	*T.*
22.	*o.*	*O.*	29.	*esz.*	*Sz.*
23.	*eny.*	*Ny.*	30.	*ess.*	*Ss.*
24.	*ev.*	*V.*	31.	*ez.*	*Z.*
25.	*ü.*	*Ü.*			

145. Rettegi István ABCz-je 1743-ból.

Q. Quot sunt Hunnorum Literae?

R. Sunt in universum 31. quarum Figuras, Sonos et Potestates exhibet schema seqvens, ut: (Következik a mellékelt 145. sz. ábrán látható betűsor, melyet a szerző azért osztott el négy hasábra, mert egymás mellett csak kettőt tudott elhelyezni s a megkezdett 103-ik lapon csak az első két hasáb kapott helyet. A 104-ik lapra került utolsó két hasáb után pedig folytatta :)

Q. Qua ratione seu sono pronunciantur?

R. Eodem fere, qvo Latinorum Literae, nisi qvod apud Hunnos Consonantes sunt omnes Semivocales, et sic pronunciantur qvasi singulae Consonantes *E* Vocalem ante se habent, ut videre est. Ubi notandum etiam: Connexas, ut sunt Gy. Ly. Ny. Ts. Tz. Ty. Ss. Sz. et Diphtongos ut ö. ü. unica solum Litera apud illos exprimi. (Végül a 105-ik lapon a betűk irásáról is megemlékezik :)

De modo autem scribendi Stephanus *Szamosközi* Historicus in Analectis lapidum sic scripsit. (Következik *Szamosi* István 1593-ban megjelent művének az a fentebb már idézett helye, a mely bennünket arról értesít, hogy a székely betűket nem mindig irják, hanem négyszögletű pálczákra késhegygyel róni is szokják.)"

Ebből nyomban megállapítható, hogy Rettegi tulajdonképpen Telegdi Rudimentájából idéz. Közleményét azonban Szamosi művéből vezeti be, mert itt a 14. levélen szintén megvan a „typi exemplar . . . extat". Viszont hiányzik a firenzei könyv indexéből vett ama bejegyzés, hogy a scytha betűs szöveget egy scytha fejedelem ajándékozta volna X. Leo pápának. Mivel X. Leo 1521-től 1523-ig ült a trónon, a neki ajándékozott scytha könyvből vett idézet pedig az 1598-ban irott Rudimenta szövegével egyezik: a szóban forgó bejegyzést komolyan venni nem szabad. Rettegi ABCz-je azonban még igy is érdekes marad, mert számos másolási hibája daczára ez őrizte meg legjobban a betűk rovás-jellegét. Bizonyára régisége mellett tanuskodik az a körülmény is, hogy egyedül itt találkozunk a giesseni és hamburgi másolatok utóbb egészen elferditett *ny* jegyével. Telegdi 32 betűje egyébként itt 31-re olvadt; de ez is csak azért, mert az *ak* jegy kimaradt. A betűsor rendjének felforgatását szintén az ügyetlen másolónak kell tulajdonitanunk. Némi figyelemmel megállapitható ugyanis az, hogy Rettegi, vagy ennek elődje, egy olyan kéziratot másolt le *megfordított rendben* (vagyis balról jobbra), a melyben a székely betűk igy voltak elhelyezve:

E.	D.	Ts.	Tz.	B.	A.
(?)	I.	H.	Gy.	G.	F.
N.	M.	Ly.	L.	K.	J.
S.	R.	P.	Ö.	O.	Ny.
V.	Ü.	U.	Ty.	T.	Sz.
				Ss.	Z.

Jerney XVII. századinak vélt adata tehát egy kerek századdal bizonyult fiatalabbnak. Ezenkívül nála szerepel még két másik XVII. századi ábécze is. Egy névtelen lejegyzés, melyet sajátjának mond, és Szentiványi Márkos Dánielé, melyet ugyancsak a Teleki-könyvtárban fedezett fel Cornides kéziratai között. Mivel Szentiványi csakugyan a XVII. század második felében élt, lejegyzése iránt mi is érdeklődtünk, de kutatásunk meddő maradt. Egyelőre be kell érnünk azzal, hogy e lejegyzést maga Cornides sem említette fel a székely betűk gondosan összeállított forrásai között.

Föntebb már megemlítettük, hogy Schwartz Godofréd hazánkfia 1739-ben újra felfedezte Telegdi művének azt a giesseni kéziratát, a melyet Uffenbach 1714-ben lemásoltatott s utóbb kiadott levelezésében megemlített.[1] Csakhamar hírt adott róla Schwartz 1740-ben megjelent vallástörténeti műve is.[2] Az itthoni kutatók különösen Erdélyben buzgólkodtak. A kutatás ügyét itt karolta fel gyalakutai Báró Lázár János, kinek házánál 1738-ban már számos székely betűs irat volt található, a kinek oldalán utóbb Szilágyi Sámuel, a csikszentmiklósi felirat felfedezője hivataloskodott, végül a kinek 1761-ben elhalt fia, Imre, Telegdi után azt a másolatot készítette, a melyet az udvarhelyi convent jegyzőkönyvében 1780-ban Blaho Vincze ferenczrendi barát megtalált.[3] Ugyanitt kutatott Horváth Benedek is, a ki a csikszentmiklósi felirat Szilágyi-féle másolatát Dezsericzkyvel közölte s a szárhegyi kolostorban megtalálta Kajoni feljegyzéseit.

Viszonylag legtöbb eredményt az az ismeretlen kutató ért el, a kinek kézirata utóbb a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárba került. Ez másolta le 1751-ben újból és fejtette meg legelőször a csikszentmiklósi feliratot. Ez szerezte meg Telegdi Rudimentájának azt a csonka kéziratát is, a melyet föntebb egész terjedelmében közöltünk. A kéziratból kihagyott székely jegyek teljes sorozatának szintén nyomára jött. Felkutatta továbbá Kaposi kéziratát is, melyből kiderült, hogy Bél Mátyás közlése nem pontos. Talált Udvarhelyen is egy betűsort, a mely esetleg azonos lehet gyalakutai Lázár Imre föntebb említett

[1] Io. Ge. *Schelhornivs*: Commercii epistolaris Vffenbachiani selecta. Ulm, 1753. — E levelezésből kiderül, hogy *Uffenbach* Zachariás Konrád ifj. *Mai* János Henrikkel szoros baráti viszonyban állott s vele a másolás idején igen gyakran érintkezett.

[2] Initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientalis adserta. Halle Magdeb. 1740. 77. l.

[3] Ezt *Hájos* i. kézirata említi meg.

másolatával. Dobai István irásaiból 1753. május 2-ikán lemásolt egy olyan régebbi betűsort, a mely több tekintetben hasonlit a 138. sz. ábrán látható 1680-iki másolat jegyeihez. Nyomára jött egy névtelen és pontosnak sem mondható újabb másolatnak, és végül annak a Dézsi-féle másolatnak is, melyet a sok közül azért választottunk ki közlésre (146. sz. ábra), mivel Telegdi nyomán ismerteti a szókezdő és szóvégi összevonásokat. Lemásolta még a rétyi (Háromszék vm.) templom feliratát is, de ez már nem székely betűs szöveg.[1]

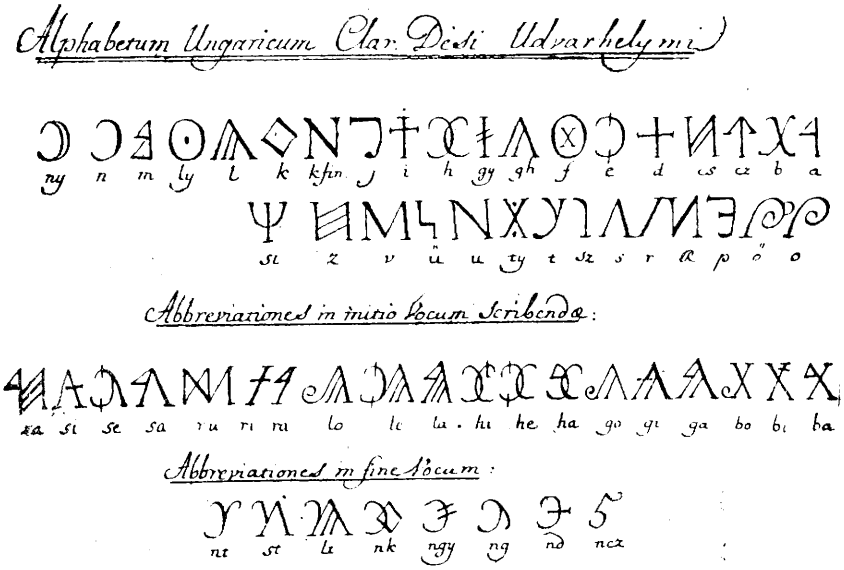

146. A márosvásárhelyi kézirat Dési-féle ABCz-je.

Mivel nem tudta, hogy a „Die so nöthige als nützliche Buchdruckerkunst und Schriftgieszerey“ czimű 1740-iki lipcsei kiadvány Bél Mátyás közleményeiből merített, az itteni betűsort is különállónak tekintette és igy — Hickes előtte ismeretes Harsányi-féle közleményét szintén számitva — összesen kilencz különböző ABCz-nek volt birtokában. E gazdag gyüjteményből állitotta aztán össze azt a 19·75×38·5 cm. nagyságú táblázatot, a melyet felére kicsinyitve a mellékelt 147. sz. ábrán mi is bemutatunk olvasóinknak.

[1] Teleki-könyvtár, 1503. *b.* számú kézirat, melynek itt és alább tárgyalt lapjait a M. Nemzeti Múzeum könyvtárának kézirattári osztálya számára a helyszinén lefényképeztettem.

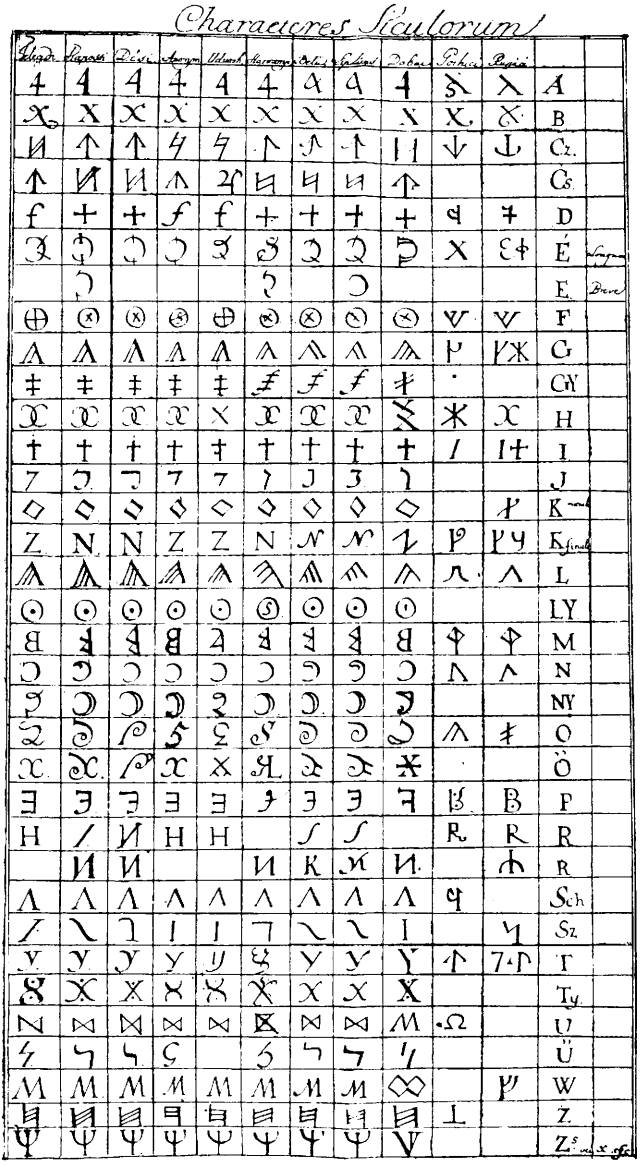

147. A marosvásárhelyi kézirat kilencz székely ABCz-je.

E táblázaton Telegdi, Kaposi (I.), Dési, a Névtelen, egy udvarhelyi másik Névtelen, Harsányi (Hickes). Bél (Kaposi II.), a lipcsei kiadvány és Dobai betűi láthatók. A következő 10—11. rovatban pedig gót és orosz ABCz-ék vannak összehasonlítás végett közölve. Itt tehát a szerző tudomásunkra adja, hogy tudományos feldolgozás czéljából gyüjtötte a hozzáférhető összes följegyzéseket. E törekvésének egyébként nyoma van az emlékek külön lapjain is. Így megjegyzésekkel kiséri a Névtelentől és a Kapositól származó lejegyzéseket, a csikszentmiklósi feliratról pedig hét külön pontban elmélkedik. Ezekből tudjuk meg, hogy ismerte Schwartz Godofréd művének ama rövid megjegyzését, melyben a Rudimenta giesseni másolatáról hírt adott. Ismerte Timon Sámuel levelét is, melyben a székely betűk hitelét kétségbe vonta.[1] Ismerte továbbá a Strahlenberg művében közölt szibériai feliratokat, melyekből négy sorra terjedő mutatványt közöl. Egyben utal arra, hogy a szibériai megfejtetlen jegyek a székelyek betűihez feltűnően hasonlitanak s kiemeli, hogy a szibériai feliratok szavai szintén pontokkal vannak egymástól elválasztva.

Mivel a gyüjtemény 1753 táján keletkezett, csak sajnálni lehet, hogy névtelenünk az összehasonlító irányban indított kutatás elért eredményeit tudományosan fel nem dolgozta. Alig hihető, hogy a gót, orosz és ó-török irás útvesztőjében meg tudta volna találni a kérdés nyitjára vezető fonalat; de viszont az is bizonyos, hogy kisérletezése igen tisztes haladást jelentett volna az egykorú kutatások történetében. Táblázata így is nagyon tanulságos maradt, mert szemlélhetővé teszi azt a ma már kétségbe nem vonható igazságot, hogy a székely betűk XVII—XVIII. századi közvetitői ismereteiket már nem a hagyományból, hanem Telegdi 1598-iki fogyatékos Rudimentájából meritették.

A későbbi érdeklődők forrása szintén a Rudimenta volt. Bod Péter 1766-ban megjelent *Magyar Athenása* előszavában ebből adta ki Baranyai Decsi János levelét. Ez a Bél előtt még ismeretlen kis mű győzte meg arról, hogy a székelyeknek csakugyan volt ősirásuk, — „mellyre ha Isten időt ád talám lészen még nekem is alkalmatosságom egy arra intéztetett könyvetskében". Az igért könyvecske nem jelent meg; de annak bizonyságául, hogy Bod csakugyan foglalkozott a székely betűk ügyével, ránk maradt egy tőle származó templomfelirat. E rövid felirat a fogarasi ref. templom oldalán elhe-

[1] *Timon*: Imago antiquae et novae Hungariae. Kassa, 1733. Additamentum, 2. l. (Az 1734. szept. 21-ikén kelt levél *Apor* Péternek szól.)

lyezett emlékkő verses szövege végén olvasható ilyen tartalommal: „*Bod Péter készítette Igenben*". Azt jelenti tehát, hogy a felette lévő emlékverset magyar-igeni lelkipásztorsága idején szerezte. A vers ügyetlenül felvésett nagybetűs szövege így hangzik:

E torony oldala tartja e nagy követ,
E kő befoglalja amaz áldott nevet,
Mellyről akárkiis méltán példát vehet
S példáját követvén az egekbe mehet.
Gróf Bethlen Kata ez, Betlen Sámuelnek
Kit szült Nagy Bórbára mint édes férjének,
Éltében hív társa Teleki Jósefnek,
Ki volt fő ispánnja Fejérvármegyének.
Ez ur e templomot másokkal fundálá
Ez aszszony az után bolt és tserép alá
Vétette költséget érte nem sajnála,
Mellyből az Istenre térjen örök hála!!
Huszonhét esztendőt töltött özvegységben,
Minden rendek előtt példás kedvességben,
Ötvenkilentzeket világi életben,
Amit kivánt vagyon már Jésus ölében.[1]

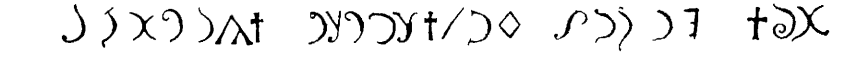

Ugyanaz kijavitva:

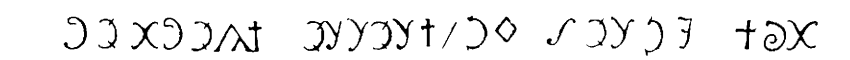

148. Bod Péter felirata a fogarasi ref. templom emléktábláján.

A vers alá vésett székely betűs sor szövege az újabb keletű restaurálás alkalmával szintén *a csikszentmiklósi felirat sorsára jutott.* Mi a helyszinén megállapitottuk, hogy a restaurátor az emlékkövet vastag szürke festékkel bemázolta s az igy nyert alapon aztán fekete festékkel végig festette a felvésett betűk elmosódott és eltompitott vonalait. Mivel a székely betűs szöveg jegyeit nem ismerte, az átfestés balul ütött ki. Mi a mellékelt 148. sz. ábrán bemutatjuk az elrontott szöveg tetemesen kicsinyitett fényképi másolatát, alatta pedig közöljük a helyreigazitást.

[1] Gróf Bethlen Kata irónő, kinek Bod Péter 1743-tól 1749-ig udvari papja volt, 1759-ben halt meg. Bod Magyar-Igenben 1749. decz. 5-ikétől haláláig, vagyis 1769. márcz. 3-ikáig lelkészkedett. Az emlékvers és székely betűs aláirása tehát 1759. és 1769. közt keletkezett.

A rosszul restaurált szöveg elég jól felismerhető kis *r* jegye arról tanuskodik, hogy Bod Péter Bél Mátyás betűsorát tartotta szem előtt. De mivel a *g* betűt nem fordítva irta, nyilvánvaló, hogy ezen kivül ismert valamely más betűsort is. Athenásának emlitett közleményéből azt lehet következtetnünk, hogy a Rudimenta jegyei állhattak rendelkezésére. E következtetés helyes voltát tényleg igazolja az, hogy az *sz* betűt éppen úgy jobbra dőlve irta, mint a hogy ez — minden más betűsor *sz* jegyétől eltérőleg — a marosvásárhelyi táblázat (144. sz. ábra) Telegdi-féle rovatában megtalálható.

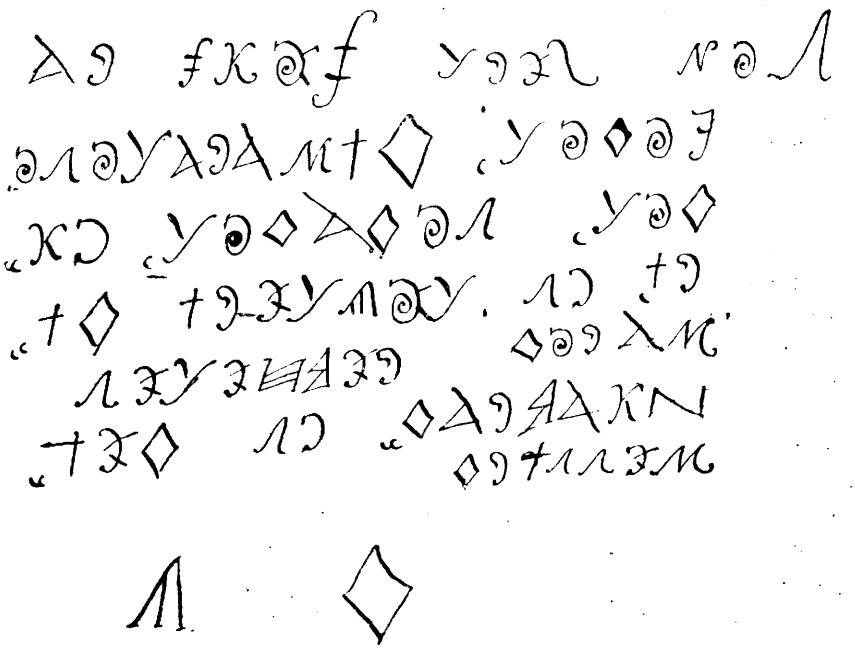

149. K. G. levelele 1770 tájáról.

Az újabb időben szintén került elő egy XVIII. századi jelentéktelen probatio calami. Ifj. Gödri Ferencz sepsi-szentgyörgyi polgármester ezelőtt másfél évtizeddel akadt rá családi iratainak 1770-iki levelei között. Néhány éve pedig megtekintés végett elküldte Szily Kálmánnak, a M. Tud. Akadémia főtitkárának. A rendelkezésünkre bocsátott irást némileg kicsinyitve 149. sz. ábránkon mutatjuk be olvasóinknak. Szövege igy olvasandó: „Sok Szent György napokot, kivánatosokot, sokakot, érni, és, tölteni, kivánok nemzetes uramnak, és kedvessinek. K. G.“

Gödri e tájékoztatást csatolta küldeményéhez: Nemes árkosi *Mihály* György sepsi-szentgyörgyi birtokoshoz irta volt valamelyik atyjafia, valószinüleg *Kovács* Gábor (kiről nevén kivül egyebet nem tudunk), erre vallanak az aláirt K. G. kezdőbetük. — Mihály Györgynek (ki anyai nagyanyám nagyatyja volt) felesége, szemerjai *Kovács* Sára, székely fiúleány volt s e réven lehetett Kovács Gábor atyafi." Ehhez még csak azt kivánjuk hozzáadni, hogy a keresett K. G., vagy ennek tanitómestere, Bél Mátyás kinyomatott alphabetumaiból (140. és 142. sz. ábra) ismerte meg a máshol elő nem forduló félvállú *d*, forditott *g*, kampós *n*, csigaforma *o* és *ő*, K-forma *r* és a balra döntött görbe *s* jegyét, valamint a többi összes betüket is.

Végül a 150. sz. ábrán bemutatjuk a nagybányai ref. egyház ivrétü anyakönyvének székely betüs bejegyzését, a melyről Gergely Károly ref. lelkész közleményei nyomán mások is azt hirdették, hogy a Telegdi előtt élő XVI. századi Sylvester Jánostól származik.[1] Mi, a kik a kérdéses bejegyzést pontosan megvizsgáltuk, nyomban rábukkantunk a nagyméretü tévedés forrására. Az itt tetemesen kisebbitve bemutatott 669-ik lap betüsora, négy összevonása és „*Mi atyánynk*" kezdésü irásmutatványa már eleve elárulta azt, hogy Bél Mátyás hibás betüinek és hibás irásmutatványának szolgai másolatával van dolgunk.

A 670-ik lapon befejezett irásmutatvány után a megfejtés „a mostani irás módgyán" olvasható e jegyzet kiséretében: „NB. Ezt ekképpen a régi Hunno Scythiai betükkel le irta ama hires SzVárallyai Sylvester vagy Erdős János, a mellyekről úgy emlékszik a hires Otrokotsi Fóris Ferentz, hogy azok Venetziából kerültek volna kézhez, minthogy a Magyarok a kerestény lett megtérések után a Romai vagy Deák irás módgyával kezdettek élni, elhagyván a régi irások módgyát, a mellyet is azután az 1-ő 2-ik és többi Ferdinánd Uralkodások alatt Német betükké válogattak, és hogy irttak 's nyomtattak és ezek azok a mellyeket a mostaniak Gothus Betüknek neveznek. — A Következendőknek gyönyörüségekre ide irta *Técsi* Dániel."

Az anyakönyv következő bejegyzése 1821-ből való. Técsi, a ki 1819-ben került Avas-Ujvárosra esperesnek, szintén ekkor tájt irhatott. Inditó okot ehhez neki az szolgáltatott, hogy Sylvester János élete végén az ő esperessége területén szerepelt s állitólag egy itteni község-

[1] *Gergely* Károly: Az ős magyar irás emléke Nagybányán. (Nagybánya és Vidéke. XXI. évf. 46. sz. 1895. nov. 17.). — U. a.: A hun-scytha betüs Miatyánk. (U. o. három ábrával. A köv. 47. sz. nov. 24.)

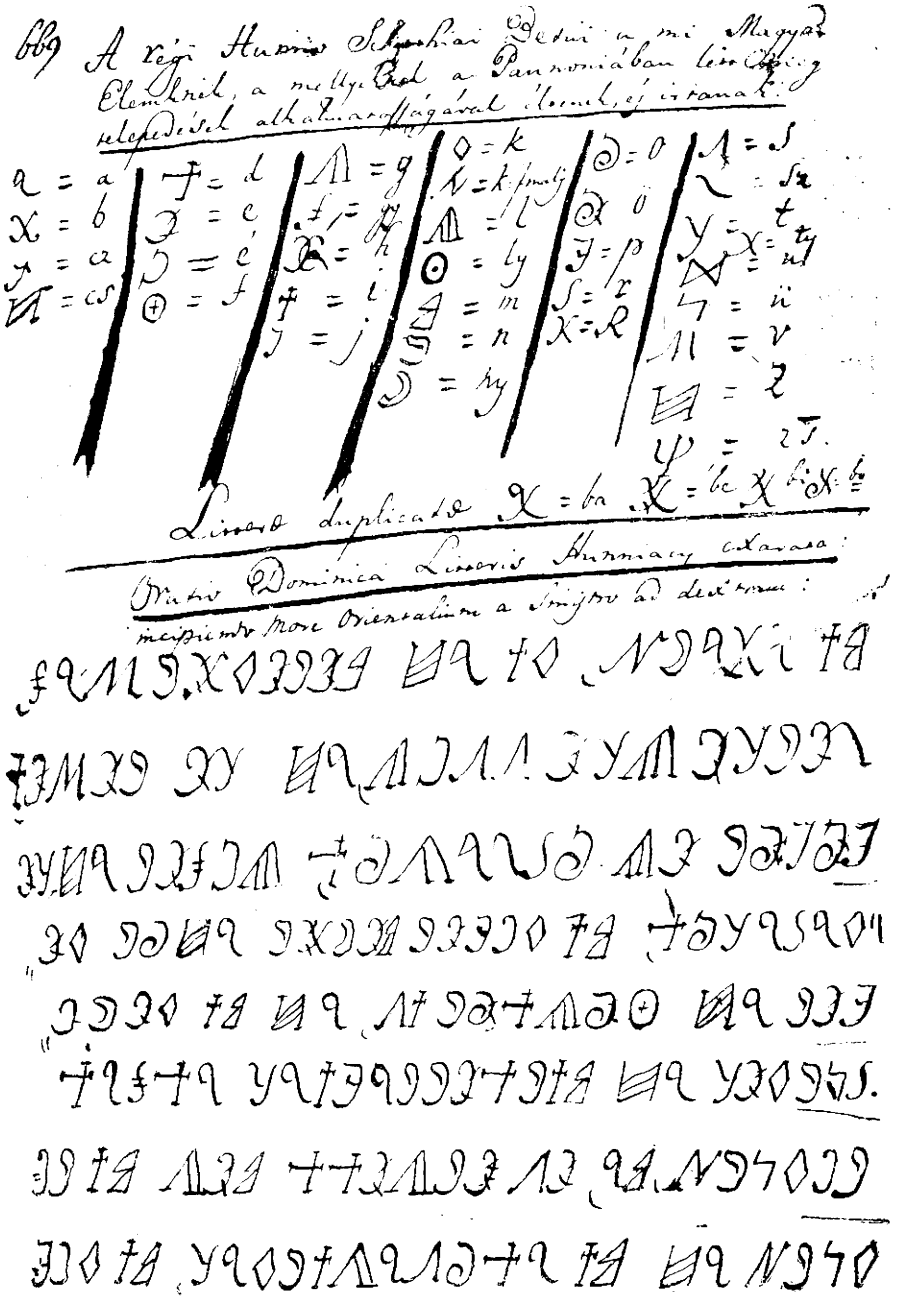

150. A nagybányai ref. egyház anyakönyvében lévő bejegyzés.

ben, Szinyér-Váralján temettetett el. Mivel az már kiderült, hogy Técsi a székely betűs Miatyánkot Bél Mátyás könyvéből vette át, e könyvből azt is meg lehet tudni, hogy a nagybányai anyakönyv egész bejegyzése Bél Mátyás szövegének teljes félreértése következtében keletkezett. Ebben ugyanis világosan meg van mondva, hogy Sylvester Miatyánkját Bél Mátyás csakis azért iratta át székely betűkkel, mivel ebben a nemben ez volt a legrégibb hozzáférhető szöveg. Hogy azonban Sylvester szintén irt volna székely betűs Miatyánkot, s hogy e Miatyánk Velenczéből került volna haza, arról Bél egyáltalán nem beszél. Megemliti ugyan, hogy Otrokocsi ott egy betűsor birtokába jutott; de arról, hogy Otrokocsi Sylvester székely betűs Miatyánkját is látta, vagy közvetitette volna, ismételten félreértett szövegében nem történik említés.

E kritikai vizsgálódás végeredménye tehát az lett, hogy a XV. század végén még zavartalanul használt s a XVI. század második felében már pusztulásnak indult székely *betűrovásnak* csak három olyan XVI. és XVII. századi emléke maradt reánk, a mely *hagyományon* alapszik: az 1501-iki csikszentmiklósi felirat, Telegdi János 1598-iki Rudimentája és az 1668-iki énlakai felirat. Minden egyéb XVII—XVIII. századi *irott* emléknek pusztán irodalmi közvetitésnek tekinthető, mert a közvetitők ismereteiket nem a hagyományból, hanem Telegdi kéziratban maradt Rudimentájának *hibás másolataiból* meritették.

Dr. Sebestyén Gyula.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Lakodalmi szokások a nyitramegyei német falvakban.

(Befejező közlemény.)

2. *Leánykérés.* A fiatalokat rendesen öreg asszonyok boronálják össze. Ha *Szolkán* egy anyóka azon czélból megy valahová, hogy két szivet egymásnak megnyerjen és a házaséletre rábeszéljen, azt szokta mondani: „É gé an gutn Tåg o"lëgn (megyek jó napot csinálni). Ha a szerencse kedvez neki s oly hírrel tér vissza, mely a szülők teljes megelégedését s a legény vagy leány tetszését megnyeri, akkor a legény a legközelebbi szombat vagy vasárnap este elmegy a násznagygyal a leány szüleihez és a násznagygyal megkéreti a leányt. A násznagy mondókája ez:

„Réges-régen járunk-kelünk országokon, tartományokon, hegyen-völgyön, tengeren, erdőn keresztül, de czélt nem érünk. Mikor az imént Isten segítségével kiértünk az erdőből, messziről világosságot vettünk észre. Ekkor így szóltam az ifjúhoz: Menjünk e világosság felé, talán akadunk ott valami városra vagy falura, melynek lakosai talán tudnak nekünk tanácsot adni ügyes-bajos dolgunkban. A világosság a kendtek tisztes házába vezetett bennünket. Kérjük tehát, segítsenek rajtunk, ha módjukban áll!"

— Mi járatban vannak?

— Menyasszonyt keresünk e fiatal embernek. — Nini! . . . N. leányuk éppen hozzá illenék. Mondják meg, kérem, odaadják-e feleségül e derék ifjúnak? Ha igen, mi elfogadjuk s a miben megegyezünk, a mellett meg is maradunk.

Ha a legény kedvükre való, ott marasztalják őket vacsorára. Vacsora alatt jön létre a megegyezés, mire a násznagy így szól: „Miután a jó Isten megadta azt, a mit kivántunk, nincs más hátra, mint az eljegyzést megtartani és országunkba visszatérni".

Mielőtt távoznának, megállapítják az eljegyzés napját.

3. *Az eljegyzés.* A meghatározott napon, úgy estefelé, a násznagy a legény társaságában e szavakkal állít be a leányos házhoz: „D. a J. Kr.! Mi megmaradtunk a mellett, a mit a multkor megbeszéltünk. Ha kendtek is állnak a szavuknak, az a kívánságunk, kössük meg a rokonságot! De mivel tudjuk, hogy semmi sem történhetik tanuk nélkül, a törvény előírása szerint tanukat hoztunk magunkkal, s kendteket is kérjük, gondoskodjanak szintén tanukról!"

Néhány perez mulva a legény szülei és a leány násznagyja — kik eddig ott künn várakoztak — belépnek a szobába. Ezeknek jelenlétében a násznagy így folytatja mondókáját: „Országunkban az a szokás, hogy a gyürűk is tanuskodnak. Hogy ezen fiatalok egymáséi lehessenek, cseréljenek jegygyürűt, akkor aztán minden rendben lesz."

A fiatalok tüstént az asztalhoz mennek s ujjukra húzzák az oda letett gyürűket. A násznagy ekkor áldás közt e szavakkal végez: „Úr Istenünk áldjon meg benneteket szerencsével és egészséggel! Adja Isten, hogy a mit most teszünk, jó órában történjék! Tehát te (a leányhoz szól) ülj jegyesed mellé s legyetek boldogok halálotokig! Amen."

Ezután nagy vendégséget csapnak, mely alatt a jegyesek boldogságtól ragyogó arczczal ülnek egymás mellett s hallgatják azt a sok jó tanácsot, mely az öregek ajkáról elhangzik.

A legtöbb községben elmarad az eljegyzés. Ha a szülő odaigéri leányát a legénynek s ezek beleegyeznek a házasságba, a következő vasárnapon

már kihirdetik őket. *Czachon* az eljegyzés abból áll, hogy a fiatalok kezet fognak egymással s kijelentik, hogy egymáséi akarnak lenni.

4. *Lakodalmi előkészület.* Az örömanya legfőbb gondja ezután az ágynemű elkészítése és a tulipános láda megtöltése. A nagy párnákat és dunnát a legfinomabb pihével tömi meg s a dunnába három krajczárt (6 fillért) tesz az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében, hogy az ifjú pár soha pénzszükséget ne szenvedjen. Az esküvő előtti nap délutánján pedig a nyoszolyóasszony az ágyba a szalma közé vasból és aczélból való apró dolgokat rak, hogy a fiatalok úgy összetartsanak, mint a vas és aczél. A láda fenekére meg czukrot, kalácsot és sót tesz, hogy az új pár élete oly édes legyen, mint a czukor és mindig legyen elegendő harapni valójuk.

A jegyesek a kihirdetés ideje alatt hitoktatásra járnak a plébánoshoz, melyért aztán *Czachon*, mintegy viszontszolgálat fejében, valami szívességet tesznek neki. Ezenkívül minden mátkapár egy fonott kalácscsal örvendezteti meg.

A lakodalom előtti napokon nagy a sürgés-forgás az örömszülők házában. Lázas munkában van minden kar, sőt a rokonság asszonynépe is segítségre siet, hogy a rendes időre minden elkészüljön és legyen minden oly bőven és jól, hogy még a kaján irígység se találjon kifogásolni valót. Lótnak-futnak, sütnek-főznek mindenfelé.

5. *Vendéghívás.* A vendégeket a szülők, *Tuzsinán* a jegyesek hívják meg a lakodalom előtti vasárnapok délutánján, a lakodalom előestéjén pedig vagy a násznagy vagy a vőfélyek. Ha *Szolkán* más faluból is hívnak vendégeket, ezek meghívására (Pétn) a násznagy megy a lakodalom előtti harmadik vasárnap délutánján, felbokrétázva, lóháton, kezében pisztolylyal, melyet a meghivandó vendég háza előtt elsüt. A szobába lépve e meghívót mondja: „D. a J. Kr.! Szerencsés jó napot! Én az örömapa és örömanya megbízott követe, kérem kendteket, legyenek támogatói és segítői az új mátkapárnak! Mivel tudjuk, hogy ők egyedül nem elég erősek, a rokonoknak is mellettök kell lenniök, a mikor összekötik és összeadják őket a keresztény kath. egyház szokása szerint. És segítsenek azt, a mit az Isten ad, jó kedvvel elfogyasztani!“

A másik két vasárnapon pedig a községbeli rokonokat hívja meg: minden egyesnél e meghívót mondja: „D. a J. Kr.! Én az örömapának és örömanyának kiküldött követe vagyok. Nagyon szépen kérik kendteket, igérjék meg, mint közeli rokonok, hogy eljönnek az ifjú pár lakodalmára.“

Az utolsó csütörtökön estefelé újra elmegy hozzájuk és igy szól: „D. a J. Kr.! Kérem kendteket, ne tagadják meg tőlem, a mit már egyszer kértem! Közelg a lakodalom ideje, tehát ne feledkezzenek meg multkori

beszédemről! Legyenek oly jók készüljenek a lakodalomra! Isten áldja meg kendteket!"

Közvetlenül az esküvő előtt pedig a vőfély megy el mindegyikhez és így hívja meg őket: „D. a J. Kr.! Én, mint az örömapa és örömanya kiküldött követe, kérem kendteket, jöjjenek el a lakodalomra, mert már mindenki útra készen várja, hogy a templomba menjünk!"

Majzelen szintén közvetlenül az esküvő előtt hívja meg a vőfély a vendégeket e meghívóval: „D. a J. Kr.! Az örömapa és az örömanya szívből tiszteltetik kendteket, jöjjenek el a lakodalomra!"

Gajdelen a színes övvel átövezett vőfélyek, bokrétás és hosszú piros pántlikákkal díszített kalapban, egyik kezökben bokrétás pálczával, a másikban pálinkás butykossal felszerelve, az esküvő napján már kora reggel elindulnak a vendégek meghívására. A kivel csak találkoznak az úton, megkínálják a butykos tartalmával. A házban a jobboldali vőfély e meghívót mondja: „D. a J. Kr.! Az örömapa és az örömanya ide küldtek bennünket és kérik kendteket, jöjjenek el vagy küldjenek valakit a lakodalomra!" Addig nem távoznak, míg valaki el nem megy. A butykos mindenütt kézről-kézre jár.

Tuzsinán és *Chvojniczán* a násznagy és a vőfély hivják meg a vendégeket a lakodalom előestéjén. Tuzsinán a násznagy e meghívót mondja: „D. a J. Kr! Kedves atyámfiai! Bocsánat, hogy tisztességes hajlékukba beléptünk! Megengedik-e, hogy néhány szót szóljunk!"

— Meg!

„Kedves atyámfiai! Mi az örömapám uramnak és az örömanyám asszonynak követei vagyunk, tiszteltetik kendteket és kérik, jöjjenek el holnap reggel (itt megnevez kettőt, hármat, kik jöjjenek; mindenkit nem szokás hívni) a menyegzős házba, legyenek a menet díszére és kisérjék azt a ker. kath. templomba, a hol a legszentebb miseáldozatot bemutatják és a hol a mátkapár a szent házasságra lép! Esküvő után pedig jöjjenek el a lakodalmas házba, a hol szívesen látják kendteket kis ételre-italra, azután meg a muzsikában is gyönyörködhetnek!"

Chvojniczán pedig: „D. a J. Kr! Ne vegyék rossz néven, hogy betértünk a kendtek tisztességes hajlékába! Engedjék meg, hogy néhány szóval előadhassuk, mi járatban vagyunk!"

— Csak tessék!

„Köszönjük szíves jóságukat! Minket az örömapa uram és az örömanya asszony, meg N. N. és N. N. (a jegyesek neve) küldtek, tiszteltetik kendteket és szerencsés jó estét kivánnak és kérik, jöjjenek el holnap a lakodalmas háztól a keresztény kath. templomba, a hol minden nyolczadik napon az evangéliumot hirdetik, a hol a mátkapárt a pap ajka és felszentelt

keze hűségre és örök boldogságra összeköti, összeadja. S azután, a mi jót csak készítettek, Isten adta ételt és Isten adta italt, a mivel ők szíves örömest szolgálnak, segítsenek elfogyasztani, s váljék egészségükre!

Fogadják egyszerű, rövid szavainkat jobban, mint a hogy mi tisztességes hajlékukban elő tudtuk adni! Tehát valamennyien készüljenek a lakodalomra, apraja-nagyja, öregje-ifja!"

Cachon azelőtt a vőlegény a vőfély társaságában hívta meg a vendégeket a lakodalom előestéjén, az esküvő előtt közvetlenül pedig a vőfély magányosan; újabban azonban este épp úgy, mint reggel csak a vőfély megy mindegyikhez és a következő meghívót mondja: „D. a J. Kr! Ne haragudjanak kendtek, hogy engem tisztességes hajlékukba küldtek! Az örömapa és az örömanya szerencsés jó estét (vagy reggelt) kívánnak és azt izenik, jöjjenek el holnap reggel (vagy most mindjárt) édes pálinkára, azután pedig a szentegyházba! Tiszteljék meg (s Ejengalat ge") ott kendtek is megjelenésökkel a mátkapárt, a hol őket a pap keze-szája összeköti, összeadja hűségre, tisztességre és örök boldogságra! A mi jót aztán az Isten adott nekik, vagy ad, segítsenek azt elfogyasztani őszinte szívvel és jó étvággyal! D. a J. Kr.!"

Távozáskor: „De aztán eljöjjenek ám a lakzira!"

6. *Az esküvő.* A lakodalmat többnyire farsang utója felé a menyasszony szüleinek házában tartják meg. Az esküvő 1895-ig minden községben hétfőn reggel, sz. mise után volt. A polgári házasság behozatala óta azonban hétfőn az anyakönyvvezető előtt jelentik be a jegyesek, minden ünnepélyesség nélkül, hogy házasságra akarnak lépni, a házasságkötés pedig, illetőleg az esküvő kedden, a reggeli sz. mise után megy végbe, megfelelő ünnepélyességgel, az egész vendégsereg jelenlétében.

A vendégek az esküvő előtt a lakodalmas házba vonulnak, részint hogy szem- és fültanui legyenek az ott végbemenő megható jelenetnek: a menyasszony kikérésének, részint pedig, hogy a templomba vonulás alkalmával a menet díszét emeljék.

Tuzsinán a násznagy hosszú beszéddel kéri ki a menyasszonyt a szülőktől és átadja a vőlegénynek. Alig marad szem szárazon, mikor szívükre köti, hogy egymást szeressék, egymást soha el ne hagyják, hanem örömben és bánatban közösen osztozzanak halálig. Azután áldását adja rájok és elküldi őket a templomba az Úr oltára elé.

Mielőtt azonban elindulnának, itt épp úgy, mint *Szolkán* és *Gajdelen* letérdelnek szüleik előtt és mindegyik a násznagy előmondása után ezt a „búcsúzót" intézi hozzájuk: „Édes apám, édes anyám! Köszönöm, hogy felneveltek és emberré tettek! Isten nevében kérem kendteket, ha vala-

mivel vétettem volna, akár szóval, akár gondolattal, Isten jóvoltából (vagy a Jézus Krisztus öt sebéért) bocsássanak meg nekem!"

— Urunk Istenünk is bocsásson meg neked! — feleli a szülő könybelábadt szemmel és vagy megcsókolja gyermekét, vagy kezét nyujtja neki.

Ennek befejeztével *Tuzsinán* a menyasszony a kemenczébe néz, hogy ne szomorkodjék anyósánál, hanem hamar megszokjék.

Ha az anya azt akarja, hogy leányának ne legyenek gyermekei, esküvő előtt zárt lakatot dob a kútba. (Ethn. X. 381.)

Esküvőre indulás előtt zsebébe tesz egy-két szemet a gabona- és főzelékfélékből, hogy mindene legyen házaséletében, azonkívül édes almát (Ethn. VIII. 12.) és *Chvojniczán* édes pálinkát is, rendesen keblébe rejtve, melyet az esküvő után megoszt vőlegényével, hogy összetartsanak és a legjobb viszonyban éljenek egymással.

Erre szép rendben a templomba vonulnak, a fiatalok elől, az öregek hátul. Ha menetközben czigányasszonynyal találkoznak, akkor a néphit szerint boldog lesz a házasság, ha pedig keresztelővel vagy avatással, akkor szerencsétlen, úgyszintén, ha halott fekszik a ravatalon s már megásták a sirját.

Czachon az esküvő alatt az ifjú pár szorosan egymás mellett áll, hogy soha el ne hagyják egymást. *Gajdelen* azt tartják, hogy ha az esküvő alatt a menyasszony a vőlegény lábára tud lépni, akkor a házban ő viseli a gatyát, a férfi pedig a pendelt, s az asszony az úr az istállóban, a férfi pedig a gazdasszony.

A mely vőlegény az esküvő alatt a nadrágsziját igazitja, annak a felesége könnyen szüli a gyermekeket.

7. *Esküvő után. Czachon* az esküvő után, a templomból kijövet nem a menyasszony vágja ketté a magával hozott édes almát, mint hajdan Német-Prónán (Ethn. VIII. 113.), hanem a nyoszolyóasszony, s az ő kezéből fogadják a fiatalok a rájok eső fél almát.

Az esküvőről jövet a vőlegénynek kell a beszédet megkezdenie, annak jeléül, hogy ha valamikor összepörlekednek, a férj fogjon hozzá először a kibéküléshez.

A templomból, többnyire muzsikaszóval, egyenest a lakodalmas házba térnek, csak *Gajdelen* nem, hol az ú. n. „táncházba"-ba vonulnak, (a lakodalom tartamára ugyanis kibérelnek valahol egy nagy szobát, hogy ott egész nap kényelmesen tánczolhassanak), a hol egy ideig koczintgatnak, sőt a fiatalja tánczra is perdül, azután zenekiséret mellett nagy hangosan a lakodalmas házba „lejtenek."

Ha a *szolkaiak* az anyaegyházból: Német-Prónáról hazatérnek, a határhoz közel a vőfély elválik a menettől s egy kerek kalácsért siet a

lakodalmas házba. A menet a határnál, a „Fitzel-víz“ nél (a falu előtt folydogáló kis patak) megáll és bevárja a vőfélyt. Mikor ez megérkezik, a násznagy átveszi tőle a kalácsot, a gyaloghíd szélére lép és a menyasszony a híd előtt eléje áll. A násznagy ekkor a kalácsot a menyasszony feje fölött széttöri, először keresztbe, azután kis darabokra és a falu jelenlevő gyereknépsége közé szórja. Mulatságos látványt nyujt, ha egy-két darab a vízbe esik, miként küzd az apróság, hogy csak egy falathoz is jusson.

Ha a menyasszony esküvőről hazajövet, felmegy az udvaron levő létrán néhány fokra, akkor a néphit szerint annyi évig nem lesz gyermeke. (Ethn. X. 382.)

8. *A reggeli* Mikor a násznép esküvő után a lakodalmas házba ér, a reggeli már készen várja. *Gajdelen* az új pár, az örömapa meg a két násznagy, mielőtt még bemennének a szobába, visszavonulnak egy kamrába. A fiatalok egy-egy pálinkás hordóra telepednek, a menyasszony arra, mely a jobb fajta pálinkát tartalmazza, a vőlegény pedig arra, melyben a közönséges van. Az örömapa a mozsárra ül, melyben mákot törnek, a násznagyok pedig székekre helyezkednek és nyugodtan nézik, mint falatozik az ifjú pár az örömapával a jó húsból és mily jókat húznak az itókából. Mikor jóllaktak, szerepet cserélnek a násznagyokkal. Mikor ezek is megreggeliztek, a vendégek közé mennek. Az örömapa a kályha mellé húzódik, a zenészek köréje, s valami fülbemászó nótával jó kedvre derítik. Ekkor a jobboldali vőfély, annyi fakanállal, a hányan vannak, az örömapa elé áll s ez minden vendégnek a kezébe nyom egyet, melynek a már feltálalt reggelinél nagy hasznát veszi.

A reggeli édes pálinkából és kalácsból, azután savanyú levesből áll. Újabban. már kávé és kocsonya is járja. Mikor a *czachi* vőlegény az első kanál levest ajkához emeli, a menyasszony igyekszik azt tőle elvenni. Ha eléri czélját, férje sohasem fog tőle sajnálni semmit és nem fogja megverni, — szokták mondani.

A *chvojnicziak*, minthogy messze laknak az anyaegyháztól, Czachon költik el reggelijöket, rendesen a korcsmában, és csak azután térnek haza.

9. *Reggeli után. Czachon* a vőlegény reggeli után azonnal szülei házába távozik. Haragot színlel. Az örömszülők azonban csakhamar utána küldik a vőfélyt a násznagygyal és a zenészekkel kocsin, hogy ha jó szóval nem lehetne, muzsikával kérleljék meg és hozzák vissza a lakodalmas házba. A vőlegény csak nagysokára hallgat a hívó szózatra és visszatér. A ház elé érve, megáll a zenészekkel, kik folyton húzzák s meg se mozdul, míg be nem hívják. A násznagy betér a vőfélylyel a szobába és igy szól:

— D. a J. Kr.! Megengedik-e, hogy e tisztességes hajlékba betérjünk!

— Akkor kértek engedélyt, mikor már itt benn vagytok?

— Bocsánat! Azért jöttünk, hogy kendtek talán ki tudnak bennünket segíteni a bajból!

— Nagyon szivesen, ha hatalmunkban áll.

— Egy ifjúnak a párját keressük.

— Kik vagytok s honnan jöttök?

— Szegény emberek vagyunk és messziről jövünk, Amerikából. Tudják-e kendtek, hol van az?

— Hirét se hallottuk. De nem baj!

— Mi annak az ifjúnak már kiválasztottunk egy szép menyasszonyt, ki méltó párja legyen, de elveszett. Tehát azért jöttünk ide, hogy megkérdezzük, nincs-e kendteknél?

— Nekünk sok leányunk van; keressétek csak, talán megkerül!

Hozzáfognak a kereséshez. Nemsokára egy maskarás vénasszonyt vezetnek eléjök.

— Ez-e az?

— Isten ments! Nekünk ilyen vén boszorkány nem kell!

Sok keresés és tréfa után végre bevezetik az „igazi" menyasszonyt, ki elbujt előlük.

— Hát talán ez az?

— Ez!

Nagy az öröm erre. Behivják a vőlegényt s átadják menyasszonyát. Betérnek a zenészek is és a násznép táncra kél.

Tuzsinán a násznép a reggeli elköltése után a korcsmába vonul s ott járja a tánczot, míg csak vacsorára nem hívják a lakodalmas házba.

Gajdelen a násznép, mihelyt megreggelizett, az örömapa köré sorakozik. A jobboldali vőfély jókora pálinkás butykost és kis poharat hoz elő és az öreg kezébe adja. A jókedvü bácsi mindenféle tréfás megjegyzések között mindenkinek juttat az italból. Mikor már az utolsó is kapott, sőt némelyik kétszer is, felkerekednek s ének- és zeneszóval, közbe-közbe nagyokat kurjantva, ugrálva és tánczolva a tánczházba vonulnak, a honnan aztán estig ki se mozdulnak.

10. *Az ágyvitel.* A menyasszony minden holmijának a vőlegény házába való szállitása *Gajdelen* és *Chvojniczán* a lakodalom előestéjén történik, nem valami nagy ünnepélyességgel, *Szolkán* és *Majzelen* a lakodalom első napjának délelőttjén, *Czachon* és *Tuzsinán* pedig a délutáni órákban, mind a négy helyen az egész násznép és a zenészek részvételével.

Mihelyt az ágy- és ruhaneműt a kocsira tették, *Szolkán*, *Majzelen* és *Czachon* a menyasszony a násznagy előmondása után, térdreállva, megható

szavakban mond köszönetet szüleinek mindenért, a miben eddig részesítették és bocsánatért esd, ha valamivel megbántotta volna őket. Mondókáját ezen kívánsággal fejezi be: „Kívánom, hogy tartós egészség és szerencse lakozzék e házban! Amen."

A szülők zokogva, sok jó kívánsággal és áldással bocsátják el leányukat a háztól.

A fiatalság ezalatt a kocsira ül. A menyasszony nagyon nehezen tud megválni a szülői háztól. A türelmetlenkedő népség e nótával serkenti indulásra:

„Schû" dé, Praite, schëck té!	(Rajta, rajta, szép menyasszony!
Vû dûnna miss be gé"!	Menjünk immár, itt az óra!
Da Raifn be be prechn,	A nyilt rózsát leszakítjuk,
Da Grin be be lo" sté"!"	Hadd maradjon a bimbója!)

Az úton az egész falu hangzik a zenétől, a násznép zajától, nótáitól. Leghangosabban, legjobb kedvvel fújják a vőlegény háza előtt ezt a nótát:

„Schbégemutar, fraité!	(Örüljön hát, napamasszony!
Dô preng bija ré a Praité!	Im, itt van a szép menyasszony!
Bét sé ré nët gawâln,	Fogadja el, ha inyére lenne,
Schëckt sa bédr baité!" (Czach.)	Küldje tovább, ha nincs kedve benne!)

A menyasszony a legszivesebb fogadtatásra talál az új hajlékban. Mielőtt a *szolkai* menyasszony a szobába lépne, a küszöbről egy kenyeret, melybe egy krajczár van beszúrva, gurít a szobába e szavakkal: „Gé ner of guts Galëck!" (Menj csak jó szerencsére! Ethn. VIII. 17.)

A szobában apósa és anyósa előtt térdre ereszkedik és a násznagy előmondása után ezen „bekönyörgőt" mondja: „Kérem kendteket, fogadjanak el tisztességes gyermeköknek, én pedig elfogadom kendteket édes kedves szüleimnek! Engedelmeskedni akarok és tisztelni fogom kendteket mindhalálig. Adjon Úr Istenünk szerencsét és tartós egészséget mindnyájunknak! Amen."

Az öregek biztosítják menyöket, hogy gyermeköknek fogják tekinteni.

Czachon ezután a napamasszony az asztal körül vezeti és a kemenczébe hagyja nézni, hogy hamar megszokjék.

Utána megvendégelik a násznépet. A mulatozás rendesen vacsoráig tart.

11. *A vacsora.* Vacsorára mindenki a lakodalmas házba tér. A vacsora *Gajdelen* következő ételekből áll: 1. marhahúsleves kalács- és vöröshagymaszeletekkel; 2. metélt-tésztaleves, utána marhahús tormával; 3. káposzta besózott juhhússal; 4. savanyúleves juhhússal vagy kölessel töltött vékony kis hurkákkal, a menyasszonyét szépen felékesítik rozmaringszállal; 5. tyúkleves; 6. tejleves kolbászszal; 7. köleskása vagy mákostészta; 8. borjúsült. Azután kalács és gyümölcs.

Czachon 1. Metélt-tésztaleves, utána marhahús; 2. káposzta besózott juhhússal; 3. savanyúleves juhhússal; 4. köleskása, újabban „Lakotschn" nevű mákostészta.

A többi községekben is két-háromféle levest adnak egymásután hússal, azután káposztát besózott juhhússal. Néha sült is akad. *Tuzsinán* a sültet kocsonya pótolja. A sültet mindig egészben hozzák az asztalra. A násznagy vágja fel, még pedig *Szolkán* annyi darabra, a hány vendég van, a zenészeket is beleértve, azután vág egy-egy darabkát a kerek kalácsból és a fonottból, és mindenkinek ad egy-egy darabkát mindegyikből, de nem azért, hogy elfogyaszszák, hanem hogy hazavigyék; ez a „Pozsadessn." (Ethn. VIII. 195.)

A násznép, hacsak lehetséges, egész patriarchálisan egy tálból eszik fakanállal; a húsevésnél pedig a villát kezük pótolja. Kásaevés alkalmával a szoba falára, meg az asztal alá is jut egy-két kanállal.

Az ajtó előtt álló szegényekről és koldusokról sem feledkeznek meg. Rendesen a kásából juttatnak nekik e vers kiséretében:

„Stâmëgala, Bâseprai,
Zec kaŝu, ne duchai!
Zec kaŝu, zec!
Némm an Steckn,
Hibai preč!"

(Itt a kása, fogj hát hozzá!
Egyél már, ne fújjad!
Ha jóllaktál,
Vedd a botod,
S folytasd tovább útad!)

Vacsora alatt a násznagy kenetteljes szavakkal felköszönti az ifjú párt.

12. *Vacsora után.* Már vacsora alatt is, de különösen vacsora után, nagyon hangos a lakodalmas ház. Beszél, tréfál, enyeleg és kaczag ott mindenki. Közben-közben víg muzsika hangzik, mely még jobban felvillanyozza a már úgy is felhevült kedélyeket. A zene hangjaira a fiatalság majd pajzán nótára gyujt, majd pedig asztalbontás után tánczra perdül. Néha a tánczot is danával kiséri.

A nóták között legkedveltebbek az ősrégi népdalok, különösen azok, melyek legjobban kifejezik érzelmeiket. Ilyenek:

„Am Ûngalânt géts lostég tzû,
Tântzn da Mâre, klâpen da Schuh."

(Víg az élet szép Magyarországba',
Tánczol a lány kopogós csizmába')

„Am Pfaffngéatala, am Pfaffngëatala
Bâksn schéna Pflântzn,
Hëbscha Mâre, hëbscha Mâre
Khina bâke tântzn."

(Pap kertjében, diszkertjében
Nyilnak szép virágok,
Rendre-rendre szende tánczot
Járnak szép leányok.)

„Benn za tzûm Tântz gén,
Zain za schén gawlochtn:
Benn za vûm Tântz khûma,
Zain za goa tzûprochn."

(Ifjú lányok tánczra kelve.
Dús fonatba hajuk szedve.
Virradatkor tánczból jöve,
Testük, lelkük összetörve.)

„Dût am Hâbe, dô am Hâbe
Gét a schéⁿs Staige;
Dûta gét a nôbes Mâre,
Jaⁿs bét saiⁿ maiⁿ Baibe."

(Zabvetés közt, zabvetés közt
Egy kis gyalogjárón
Mendegél egy kis leányka,
Az lesz az én párom.)

„Pâet ge-l-é am Âke,
Pâet gé-l-é am Râⁿ,
Pâet hâ-l-é a Schâtze,
Pâet pé-l-é alâⁿ."

(Az, a hol én járok,
Szántóföld vagy mesgye,
Van szeretőm néha,
Máskor meg nincs egyse.)

Ha a násznép között idősebb leány is van, a legények jó kedvükben minduntalan ingerkednek vele s nagy hangon dalolják:

„Stara baba, Rôza!
Pëst du nô a Mât?
Hättst dé â gawrendet,
Hättst a schéne Klât!"

(Róza, Róza, te vén Róza!
Mért maradtál lánynak?
Íme, látod, a menyecskék
Szebb ruhába járnak!)

Lassan-lassan az öregek is belevegyülnek a nótázó és tánczoló fiatalok közé, és némelyiknek a torka és lába bátran kiállja a versenyt a legényekével.

Éjfél felé az új pár nyugodni tér. *Chvojniczán* ekkor bucsúznak szüleiktől s a „bekönyörgőt" ezután mondja a menyasszony vőlegénye házában.

A menyasszony-fektetés (Ethn. VIII. 200—202.) *Szolkán*, *Majzelen* és *Tuzsinán* van szokásban. Mielőtt a vőfély a menyasszonyt a menyegzői ágyba fektetné, a nyoszolyóasszony minden törekvése oda irányul, hogy a már ágyban fekvő vőlegény dunnáját megfordítsa, hogy mindig az asszony szava döntsön a háznál. Törekvése ritkán sikerül. *Majzelen* ilyenkor a vőfély vagy a nyoszolyóleány ellopja a menyasszony csizmáját és a lakodalmas házba viszi, melyet másnap reggel, avatás előtt, a nyoszolyóasszony csak jó borravalóval tud kiváltani.

A násznép majdnem reggelig mulat.

13. *A lakzi másnapján.* Másnap reggel a násznép ismét elkiséri a menyasszonyt a templomba az avatásra. Avatás után a lakodalmas házba mennek reggelizni. Utána a menyasszony fonott kalácscsal járja be a községet (Ethn. VIII. 292.), hadd tudja meg minden ember, milyen kalácsot tud sütni. A násznép pedig „hajnom-menet"-re (Ethn. VIII. 293—295.) indul, hogy meglátogassa a lakzin résztvevő családokat s vendégszeretetüket élvezze. Vacsorára ismét a lakodalmas házba gyülnek.

Gajdelen a második napot is a tánczházban töltik s a harmadik napon tartják meg a hajnom-menetet.

A lakodalmi mulatság mindenütt majdnem egy hétig tart. Rendesen csak vasárnap fejezik be. A költségek fedezéséhez a vendégek hússal, gabonával vagy pénzzel járulnak. (Earéng = tiszteletdíj, ajándék.)

Néha itt is megtörténik, hogy a legény csak a pénzre vagy vagyonra néz és a leányt ráadásnak tekinti. De az is előfordul, hogy a lányos apa lakodalom előtt nagyon fényes igéreteket tesz, és mikor a vő a lakodalom után az igéret beváltását sürgeti, apósa avval a válaszszal téríti észre: „Hát te nem ismered azt a közmondást: Lakodalom előtt igérj mindent, lakodalom után üss a szádra és ne adj semmit!"

Lehet gondolni, hogy az ilyen sovány hozomány milyen sok perpatvart idéz elő.

Richter M. István.

IRODALOM.

Dr. Fritz Hommel: *Grundriss der Geographie und Geschichte des alten Orients.* Zweite, neubearbeitete Auflage des „Abrisses der Geschichte des alten Orients". Erste Hälfte: *Ethnologie des alten Orients. Babylonien und Chaldäa.* München. 1904. I—VI + 400 nagy 8° l. — Ára 7·50 márka.

Előázsia ókori népeinek ethnologiai és műveltségtörténeti tanulmányához becses összefoglaló kézikönyvet nyer a szakirodalom Hommel Frigyes, jeleshírű müncheni tanárnak itt idézett művében, mely joggal számíthat a mi érdeklődésünkre is, nemcsak azért, mivel többször érinti az ural-altáji vonatkozásokat, hanem mivel mind világosabban észlelhető, hogy a magyar s vele közelebbi rokonságban álló népek őstörténete szorosan csatlakozik az előázsiai népekéhez. Megjelent első felében e munka két nagy szakaszt foglal magában. Az egyik rövid földrajzi bevezetés után (1—16. l.) az előázsiai népeknek ethnologiai vázlatát nyujtja (16—240. l.), melynek keretében megismerteti a sumir, ural-altáji, görög, nyugati iráni, trák-phryg, elami, kasszita, khald-örmény, chani-galbat, hethi, lyk, krétai, etruszk, libyai népek, továbbá a sémi népcsalád általános tárgyalása után különösen a babyloni, egyiptomi, arab, kanaáni, (phönikiai, héber stb.) s aram, végül a méd, perzsa, keleti iráni s szkytha népek őstörténetét fő tekintettel a legrégibb nyelvemlékekre s vallástörténeti mozzanatokra. A második szakasz Babylonia és Khaldäa tüzetes leírásával foglalkozik: kimerítően fejtegeti a két országnak s vizeinek előforduló névjelzéseit, majd áttérve az egyes városok és szent helyek ismertetésére, részletes monographiáját közli a legújabb kutatások alapján Bábel városának (298—338. l.) s bőven értekezik Nippur, Uruk, Eridu, Uri, Kîs, Dilbat s más nagyobb jelentőségű helyekről is. A tárgyalást kez-

dettől fogva nagyszámú jegyzet kiséri, melyek főkép avval teljesítenek hasznos szolgálatot, hogy a felölelt nagy tárgykörnek szakirodalmáról tájékoztatnak. A jövő év végén megjelenendő kiegészítő kötetben fog a szerző előszavának jelentése szerint helyet foglalni Arábia, Egyiptom, Palästina, és Syria, Kisázsia, Örményország, Assyria, Mesopotámia, Média, Elam és Kelet-Eran tárgyalása mindenütt a feliratos emlékek tanulságainak számbavételével. Ezekhez a mű utolsó szakasza gyanánt a történeti rész csatlakozik; végül bő tárgymutató jegyzékek fognak következni, hogy a rengeteg anyag körében az eligazodást megkönnyítsék. Ugyane czélból a szerző már a megjelent első kötethez is mellékel ideiglenes tárgymutatót.

Az ural-altáji népekről azt véli Hommel, hogy *a kereszténység előtti ókorban* még nem jöttek érintkezésbe Előázsiával (24. l.). Tekintve, hogy szerzőnk Előázsia fogalmát a keleti irányságra is kiterjeszti, bajosan egyeztethető össze ez a kijelentés avval az alább kifejezett nézettel, mely szerint „a turk népek elődei valószinűleg *már a kereszténység előtti évezred közepe táján, ha ugyan nem már még előbb*, szomszédjai voltak a Jaxartestől éjszakra eső vidéken az iráni szkytháknak“ [1] Biztossággal föltehető e korban az előázsiai árja és kaukázusi törzsekkel való érintkezés a finn-magyar népekre vonatkozólag is, melyekről fentebb (l. u. i. 18. l.) tüzetesen igazoltam, hogy a Kaukázus éjszaki tája volt terjeszkedésüknek, illetve vándorlásaiknak kiinduló pontja a Don és Ural folyók közti téren éjszak felé. Az ismeretes közös műveltségszók a sumirban és keleti altáji nyelvekben (l. fent 152—4. l.) szintén csak ősrégi érintkezésből magyarázhatók, melynek színtere másutt, mint az Iránitól éjszakra eső pusztákon, aligha kereshető. Mindez pedig arra mutat, hogy az előázsiai népek őstörténetének kutatásában becses tanulságokkal szolgálhat egyes kérdések megvilágításához az ural-altaji népek ethnologiája is.

[1] „Dass speziell die Vorfahren der Turkvölker wahrscheinlich schon in der Mitte des ersten vorchristlichen Jahrtausends, wenn nicht früher, Grenznachbarn der eranischen Skythen nördlich des Jaxartes waren, beweist unwiderleglich ein altes, in fast allen Turksprachen sich findendes eranisches Lehnwort, *ärdäm* ‚Verdienst, Tugend‘ (ujgur., komanisch ja sogar auch mongolisch und magyarisch), welches auf das Neutrum *arta-m* (avestisch *aše-m*) zurückgeht; auch das bisher für gut türkisch gehaltene Wort *aχšam* ‚Abend, Nacht‘ (echttürk. *tün* und *giče*) geht auf alteranisches *χšap* mit Vokalvorschlag (vgl. ossetisch *aχsava*, bezw. *äχšäw*, neup. dagegen *šeb*) zurück“ (213—4. l.). A szóban forgó óperzsa *arta-* (tulajdonnevekben) „gerecht, heilig“ értelmű (= szkr. *ṛtá-* „gehörig, richtig“), a mongol-török *ärdäm* „Geschicklichkeit, Tugend, Verdienst“. A török *akšam, aχšam* „est“ szót Radloff az *ak* „fehér“ és perzsa *šām* „est“ összetételének tartja „szürkület“ alapértelemmel.

A sumir nyelv rokonságát illetőleg Hommel újból hangoztatja régi nézetét több bizalommal, mint elméletének értéke megérdemli. Szerinte az ural-altáji s kissé távolabbi fokon az indo-germán nyelvekkel többé kétségbe sem vonható („nicht mehr zu bezweifelnd") a rokonság (19. l.), valamint megdönthetetlen („unumstösslich") az a felfogás is, hogy éppen az „altaji" (vagyis: török-mongol-mandsu) ág az, melyhez a sumir legszorosabban csatlakozik. A bizonyítékok igen gyöngék. Az a mondattani sajátság, hogy az állítmány a mondat végére kerül s hogy a praepositiók helyett névutók szerepelnek, nem jöhet a rokonság megítélésénél tekintetbe, midőn másrészt maga a szerző elismeri, hogy már a legrégibb fenmaradt sumir szövegekben a jelző a jelzett szó s a birtokos a birtokot jelző szó után áll (20. l.). Mert, hogy ez az utóbbi jelenség sémi hatás eredménye volna, mint Hommel fölteszi, előttem nem látszik valószínűnek tapasztalva azt, hogy mily szivósan ragaszkodnak az ellenkező mondatbeli sorakozáshoz valamennyi ural-altáji nyelvek, s hogy nem ütött e szabályon rést sem az ozmanliban észlelhető nagy arab hatás, sem a finn-magyar nyelvekben a szintén jelentékeny indo-germán befolyás. A szókincsbeli egyezés fölhozott példái sem mind találók részben a hangtani eltérés miatt (pl. sumir *gʿan, gʿar* „hal" és török *balı̄-k*, sumir *dag* „kő" és török *taš*, sumir *agarin* „anyaméh" és török *karîn* „has"), részben mivel a rokonság bizonyítására alkalmatlanok (pl. *abba* „Greis" és *umma* „Greisin", melyek sok más nyelvben is hasonlóan hangzanak, v. ö. pl. héber, aram *āb, abbā* „atya", *ēm, immā* „anya"). Csodálkozva jegyzi meg Hommel, hogy a világ legrégibb nyelvének, a sumirnak az ural-altáji nyelvcsaláddal való kapcsolatáról a nyelvtudomány „különös módon csaknem semmi tudomást nem vett" (22. l.). Szinte természetesnek találom, hogy Hommel a mi magyarul irt idevágó közleményeinket (l. fent 132—145. l.) nem ismeri, pedig én a magam részéről határozottan kifejtettem s megokoltam abbeli véleményemet, hogy a sumir s az ural-altáji nyelvek közt föltehető viszony nem *rokonsági*, hanem közvetett, vagy közvetetlen *külső kapcsolat* (l. fent 152. l.), mely egykori ethnikai érintkezést föltételez s ennélfogva őstörténeti kutatásainkban illő méltatást követel. Ítéletem helyességére nézve nagy megnyugvást nyujt, hogy ugyanilyen értelemben nyilatkozik a „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischer Sprachen" legutóbbi füzetében (39 : 463. l.) Holger Pedersen dán tudós, ki a mongolban található török jövevényszavak említése kapcsán a következőket irja: „Zu den türkischen lehnwörtern rechne ich auch mong. *teŋgeri, tegri* ‚gott, himmel', vgl. orch. *täŋri* ‚himmel', osm. *tanrî* ‚gott'. Dies ist wiederum ein lehnwort aus dem babylonisch-sumerischen kulturkreise; vgl. sumer. *dingir* ‚gott'. Das schwanken der vokale im Türkischen wäre mir unerklärlich,

wenn das wort zunächst aus dem Mongolischen stammte; wenn es dagegen aus dem Sumerischen stammt, so könnte die variation aus eigenthümlichkeiten der sumerischen aussprache zu erklären sein. Dass die übereinstimmung zwischen *dingir* und türk. *täŋri* auf zufall oder auf der angeblichen sumerisch-türkischen urverwandtschaft beruhen sollte, ist mir ganz unwahrscheinlich. Wir haben also hier ein zeugniss dafür, dass die Türken in einer fernen urzeit nicht allzu weit von dem babylonisch-sumerischen kulturkreise gewohnt haben. [Dass übrigens auch die Mongolen ohne vermittelung des Türken beziehungen zum babylonisch-sumerischen kulturkreise gehabt haben könnten, will ich nicht ableugnen. Mong. (und mandsch.) *morin* ‚pferd' erinnert sehr an assyr. *murnisḳu* ‚pferd' das nach Delitzsch, Assyrische lesestücke s. 173 in zwei wörter zu zerlegen ist, von denen das erste *mūru* mit arab. *muhrun* ‚junges, füllen' identisch sein soll.] Auch die Armenier sind von diesem kulturkreis beeinflusst worden, vgl. P. Jensen IFAnz. XIV : 61 über arm. *pʿoχ* ‚darlehn' (*pʿoχan, pʿoχanak* ‚stellvertreter', ‚anstatt' etc.) assyr. *pūχu*, ‚ersatz' und Hübschmann I : 307 über arm. *knikʿ* ‚siegel' aus assyr. *kunukku* ‚siegel' . . .[1] Die gemeinsamen beziehungen zum babylonisch-sumerischen kulturkreis mögen als ein zeugniss für die urzeitliche nachbarschaft der Armenier und der Türken gelten."

Hogy az előázsiai népek ókorának tanulmányából minő eredményeket remélhetünk a saját szakunkbeli östörténetre nézve, arra itt csak egy jellemző példát kivánok fölemlíteni. Hommel könyve a hethitákról szólva kiemeli,

[1] A mi magyar *könyv* szavunkat magyarázza Pedersen-nek e szóhoz fűződő következő észrevétele: „Aus assyr. *kunukku* will Mikkola Finnisch-ugrische Forschungen II. : 77. vgl. I : 113 ff. das slavische *kъnjiga* ‚buch' erklären. Seine konstruktion der urslavischen formen kъnjinga und kъnjenga ist aber jedenfalls falsch; čech. *kniha* gen. plur. *kněh* kann nach den lautgesetzen kein *ę* enthalten, das vor urspr. unmouillirten konsonanten nur *á, a* ergeben konnte; *kněh*, das rein lautgesetzlich auf urslav. *ě* zurückgehen müsste, ist eine einfache entgleisung; auch poln. *księga* beweist nichts; das ursprüngliche *ń* ist stimmlos geworden und hat die nasalirung dem folgenden vokal abgegeben, der dadurch seine qualität änderte. Munkácsi wird daher wohl Mikkola gegenüber recht haben, wenn er magy. *könyv* und mordv. *końov* aus dem Türkischen ableitet; auch slav. *kъnjiga* ist nach Munkácsi Keleti Szemle II. : 312 türkisches lehnwort, was auch mir keineswegs ausgeschlossen zu sein scheint. In der kombination von slav. *kъnjiga* dessen deutung aus dem Germanischen bei Schrader Reallexikon s. 739 doch wohl verfehlt ist, mit assyr. *kunukku* könnte Mikkola aber immerhin recht haben. Der vokalismus wäre ähnlich umgestaltet wie in arm. *knikʿ*, was wohl auf die rechnung einer unbekannten vermittelnden sprache zu schreiben ist.

hogy mythologiájuk úgy, mint több előázsiai népé, három főistenséget ismer, ú. m. az Égistent, a nagy Istenanyát s az ifjú Napistent (51. l.). Vajjon merő véletlen az a találkozás, hogy a vogulok, osztjákok és szamojédek néphitében ugyanez a három istenség viszi a főszerepet s hogy valamint a régi örményeknél a női főistenség „Aranyanya“ volt (u. o.), itt is „arany“ díszjelzővel említik a főistenségek neveit, pl. a vogulban az Égatya = *Numi-Sorńi* „Felső Arany“, *Sorńi ōn āśikėm* „Arany-fölséges-atyuskám“, *Sorni-pos āśėm* „Arany-fény atyám“, *Sorni-Kworės*, vagy *Kworės-Sorni* „Arany-Kworesz“, az irtisi osztjákban *Sorni-sanka jig* „Arany-világosság-atya“; az Istenanya = vog. *Sorni-Śiś*, vagy *Śiś-Sorni* „Arany-anya“, *Sorni-Kaltėś* „Arany Kaltes“ és a napisten, a „Világügyelő férfi“ = *Sorni-ą̄tėr* „Arany-fejedelem“? S ha mindez véletlen volna, vajjon az is csak esetlegesség, hogy a kisázsiai ősnépeknél az Istenanyának neve *Ma* (u. o. 33., 44., 51. l.) s hogy a vogul-osztják Istenanya szintén *Mā*-anya (vog. *Mā-āγ̱kw*)? Az utóbbi névnek előrésze a vogul *mā* (*mā̈*, *mə̄*, tő: *māγ-*) = osztják *meg*, *meχ*, *mi* = finn *maa*, *mā* = zürjén-votják *mu* „föld“ szó, ennek pedig további kapcsolata a kaukázusi avar *megʿ* „föld, mező“ és dido *migʿi* „legelő föld“ szó, úgy hogy — a mint különben az egész reá vonatkozó mythologia is világosan mutatja — a vogul-osztják Istenanya azon egy képzeleti alak a Földanyával. Szint ilyen meglepő egyezés, hogy a hethita napisten neve *χattu*, a vogulban pedig a „nap“ (= „Sonne“ és „Tag“) szava: *χą̄tėl*, *kʿōtėl*, az osztjákban *χatl*, *χotl*, *χatt*, melynek további rokonsága a cseremisz *kot*, *kod*, zürjén *kad* „idő, kor“ s az ugyanily jelentésű magyar *hát* szó ebben: *ta-hát*, *te-hát* „akkor“ s föltehető kapcsolata a kaukázusi nyelvek körében a chinnalug *kat* „Tag“ (v. ö. dido *gudi* id.). Mily különös ezek mellett, hogy az Égistennek nevét a hethi nyelvben *Tarχu*, vagy *Tarku* (= etruszk *Tarqu*, kasszita *Turgu*; u. o. 44. l.) s a vogul-osztjákban az előrészében hasonló s a rokon nyelvekből megfejthetetlen *tą̄rėm*, *tōrėm* szó (= „ég, isten“, *Numi-Tą̄rėm* „Felső Ég“ = Égisten) jelzi! Nem utalnak-e világosan ezek a tények is arra, hogy a finn-magyar népek őstörténetének kapcsolatai okszerűen kereshetők Előázsia árja és kaukázusi népei közt?!

A szkythákkal Hommel igen röviden foglalkozik (310—3. l.). A külföldön uralkodó általános nézetet tükrözi az a felfogása, hogy a szkythák, ép úgy, mint az Aveszta „turánjai“ csakis iráni nomádokból állottak. Sok nyomós bizonyitékot hozott föl e nézet ellen Nagy Géza „Egy pár szó a szkythákról“ cz. értekezésében (Ethnogr. V. köt.), melyek a szóban forgó ethnologiai kérdés eldöntésében föltétlenül megérdemlik a számbavételt. A szkythákon túl eső népek közül a Herodot-nál elősorolt budinok, androfág, melanchlain, thyssaget, jyrka stb. törzsek mellőzésével csupán a szintén iráni

fajnak tartott masszagetákat tárgyalja néhány sorban. Tomaschek s mások előmunkálatai után mindenesetre igen idején való volna, hogy az ezen népekre vonatkozó tudományos ismeretek is újabb alapos megvizsgálás alá kerülnének.

Munkácsi Bernát.

Néprajzi könyvészet 1903-ból.

(Folytatás.)

Nagy Sándor. A hún-magyar rokonságról. Debreczeni főisk. Lapok. 48. évf. 7. s kv. sz.

K. Nagy Sándor. Istenitéletek a XIII-ik században. Tanulók Lapja. X. évf. 1. f. é. 23—24. sz.

Nyáry Albert br. dr. Születési ünnepek a magyaroknál. Uránia 2. sz.

Nyáry A. br. Nászünnepélyek a magyaroknál. U. o. 4. sz.

II. Oberon. Tanulmányok a magyarok eredete- és őstörténetéből. I. rész. A vizözön előtti idő. III., IV. füzet. Budapest. 1903. (8-r. 75, 164 l.). Egy füzet 80 f.

Der Oktober im Volksmund. Ung. Weisskirch. Volksbl. 42. sz.

Omikron. A „bolygó zsidó." Magyar szó 18. sz.

Orosz Endre. Húsz ismeretlen ősemberi telepről. Erd. Múz. 89. l.

Ortvay Tivadar dr. Összármazásunk. Nyugotmagy. Hiradó 3. sz.

Pasig, Paul. Frühlingsboten im Sage und Dichtung. Ung. Weisskirch. Volksbl. 19. sz.

Richter M. István. Az eladó leány. (Néprajzi közlemény.) Nyitramegy. Szemle 8. sz.

Römer, J. Seit wann kennt man bei uns den Christbaum? Korr. Bl. Ver. Siebenb. Landesk. 1. l.

Roth, Johann. Gespenstersagen aus Gross. Schenk. Korr. Pl. S. Ver. Siebenb. Landeskunde 31., 69. l.

Rovás-irás, a — élt-e a magyar nép között? A m. t. Akadémia I. osztályától véleményadásra kiküldött bizottság elé terjesztett jelentés. Budapest, 1903. Akad. könyvk. hiv. (8-r. 51 l.) 1 kor.

Sch. A. Gottesurtheile in Nagyvárad. P. Lloyd 233. reg. sz.

Schuster, M. Dialekt und Urheimat der Siebenbürger Sachsen. Akad. Blätter VIII. 1. s köv. sz.

Sebestyén Gyula dr. Regös énekek. — A regösök. (M. Népköltési Gyűjt. Új folyam. Kiadja a Kisfaludy-Társaság IV—V. köt.) 1902. — Ism. Kont I. Revue crit. 43. sz. — ly. Urania 1. sz. L. M. R. Irod. tört. közl. 378. l. — Birkás Géza: Magyar Szemle 94 l. — Za. Magyarország 271. sz. — A Hét 770—1. l.

Sigerus, Emil. Die Abstammung der Sachsen von den Scythen. Korr. Bl. Ver. Siebenb. Landesk. 71. l.

Sklarek. Ungarische Volksmärchen. (Ztschr. d. Ver. f. Volkskunde. 1903. I.).

Sklarek, Elis. Ungarische Volksmärchen. Ism. Tille V. Národopis. Sborn. Česko-Slov. Svaz. VIII. 168. l.

Solymossy Sándor dr. Rovásos jeleinkről. Magy. Szalon 38. köt. 476—480 l.

Somogyi Ede. Szumirok és magyarok. Budapest. 1903. (8-r. 271 l.) 4 kor. — Ism. dr. Lukinich Imre. Székelyudvarhely 43. sz. — V. F. Prot. Szemle 385. l. Mahler Ede. Budap. Szemle 115. köt. 143. l. — Somogyi válasza. Magy. Szó 182. sz. — Mahler nyilt levele. Budap. Szemle 116. köt. 317. l. — Alfa. Budap. Hirl. 168. sz.

Stancsek József. Lakodalmi szokások. Nagy-Tapolcsány. 1902. (8-r. 76 l.).

Staudecker Mariska. Nők a mondában és történelemben. Bácska 12—15. sz.

Strausz Adolf. A török nő. Budap. Hirl. 62. sz.

Sz. Gy. A Vágvidék mondaköre. Nyitramegy. Közl. 25. sz.

Szeghalmy Gyula. A vágvidék mondaköre. XIX. Nyitramegy. Közl. 53. sz.

Szendrey János dr. Keleti övcsatt? Arch. Értes. 302. l.

Szerelemhegyiné Móczár Jolán. Népregék és látomások egyes vidékeken. Magy. Szemle 11. sz.

Szinnyey József ifj. A Karacsay-codexről. (Bizottsági jelentés.) Akad. Értes. 193—210. l.

Szinte Gábor. Marosszék. Erdély 20. l.

Tar Mihály rovásirása. Budap. Hirl. 14. sz.

Tar Mihály levele. Budap. Hirl. 25. sz.

Teutsch, Julius. Der Boritzatanz der Csángómagyaren in den Siebendörfen bei Kronstadt. Jahrb. d. sieb. Karpathen-Verein 23. Bd. — Ism. Ss. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 122. l.

Tharaud, Jérome. Contes magyares. Budapest, Dobrowsky és Franke 1903. (8-r. 179 l.) Ism. Kont I. Revue intern. de l'enseignement. 15. nov.

Tihanyi Ferencz. Czigány népdalok és mesék. Brassói Hirl. 186. sz.

Tolnai Vilmos. A paprika és a Paprika Jancsi. Nyelvőr. 420. l.

Tordai Ányos dr. Karácsonyi misztériumok. Egri Hiradó. 103. sz.

Tordai Á. dr. Betyárdalok. U. o. 90—91. sz.

Tóth Béla. Rovás. Pesti Hirl. 32. sz.

Trózner Lajos. A magyar nép jellemzése népköltészeti termékei alapján. M.-Vásárh. ref. koll. értes. 1902/3. XVI—XXXI. l.

Vámbéry Ármin. A magyar ember. Herman Ottó könyve alkalmából. Jövendő 1. füz.

Vay Sándor gr. András-napi babonák. Rozsnyói Hiradó. 49. sz.

Vikár Béla. Egy ismeretlen székely népballada. Vasár. Ujs. 3. sz.

Vikár Béla. A hun-magyar irás vagy rovás-irás. Székely-Udvarhely. 68—72. sz. — Önállóan is megjelent. (8-r. 16 l.) 30 f.

Zbornik za narodni život i običaje južnik slavena. Na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knj. VIII. svez. 2. Urednici Dr. T. Maretić i Dr. D. Boranić, u Zagrebu Akad. 1903. (8-r. 161—336. l.) 2 k. 50 f.

Živojnović, Jovan. Ugarska Statistika i Srbi u Ugarskoj. Latopis Matice Srpske 222. Knj. 75. l.

b) *Külföldi:*

Abbott, G. F. Macedonian folklore. Cambridge. University Press. (8-r. XI. 372 l.) 9 sh. — Ism. D. K. Liter. Centr. Bl. 41. sz. — Ism. E. S. H. „Man" III. 105. l.

Adler, B. F. Vozniknovenie odeždy. Očerk. Sktpeterburg. C. 50 k.

Adrian, Carl. Das Halleiner Weihnachtspiel. Ein Beitrag zum Volksschauspiel in Salzburg. Wien, Gerold & Co. (8-r. 28 l.) 50 pf.

Aničkov, E. V. Vesennaja obrjadovaja pjesna na zapadje i u slavjan. Častj. I. Ot obrjada k pjesnje. Spb. 1903. Str. 392 × XXIX. (Otdjelnyj oltisk iz Sbornika otdjelenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj akademii nauk. T. LXXIV.) — Ism. Mendeljson, N. Etnografič. Obozrjenie. God 15. Kn. LIX. 1903. No. 4. p. 147—155.

D'Arbois de Jubainville, H. Les Celtes depuis les temps les plus anciens jusqu'en l'an 100 avant notre ère. Paris, Fontemoing. (8-r. XII, 219 l.)

Ašmarin, Nikolaj. Bolgarij i Čuvasi. — Ism. Munkácsi Bernát. Ethnographia 66., 147., 261. l.

Bernow, L. Die Sagen der Trinkhalle in Baden-Baden. 3. Aufl. Baden-Baden, F. Spies. (12-r. 32 l.) 50 pf.

Bodnarescul, Leonidas. Einige Weihnachts- und Neujahrs-Bräuche der Rumänen. Czernowitz, H. Pardini. (8-r. 27 l.) 1 Mk.

Brandes, Fred. Das Heiratsmarkt von Aët Menguelet. P. Lloyd 224. sz

Brie, Frdr. W. D. Eulenspiegel in England. (Palaestra 27.) Berlin, Mayer et Müller. (8-r. VII, 151 l.) 4 Mk. 80.

Charuzin Al. Žiliščе slovnica Verchnej Krajny. Iz materialov po istorii razvitija slavjanskich žiliščˇ. Spb. 1903. 99 str.

Charuzin, Nikolaj. Etnografija. Lekcii, čitannyja v Imp. Mosk, Universitetje, Izdanie posmertnol. Pod. redakciej Vjery Charuzinoj. Vyp. II. Semja i rod. Vyp III. Sobstvennostij i pervobytnoe gosudarstvo. Stpeterburg. (8-r. 340, 334 l.) à 2 rub.

Cooper, Wm. M. Der Flagellantismus und die Flagellanten. Die Geschichte der Rute in allen Ländern. In das Deutsche übertragen von H. Dohrn. 2. Aufl. Dresden, N R Dohrn, (8-r. 277 l.) 5 Mk.

Curtiss, S. I. Primitive semitic religion to day. 1902. — Ism. B. L. Magy.-Zsidó Szemle 153. l.

Daneš, G. V. Die Bevölkerungsdichtigkeit der Herzegovina. Pragae, 1903. — Ism. Dr. Janker O. Ztschr. f. öster. Volksk. 252—255. l.

Darapsky, L. Altes u. neues von der Wünschelrute, Leipzig, 1903.

Dobrovoliskij, V. N. Smolenskij Etnografičeskij sbornik. Č. IV. Izdanie Russk. Geogr. obščestva. M. 1903. 8°. XVI + 720 str. c. 2 r. — Ism. B. Vl. Etnografičeskoe Obozrjenie. God. 15. Kn. LVII. 1903. No. 2. p. 148—151.

Drechsler, Paul. Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien. I. (Schlesiens volkstümliche Überlieferungen II. 1.) Leipzig, B. G. Teubner. 1903. (8-r. XIV. 340 l.) 5 Mk. 20 pf.

Dühren, Dr. Eugen. Das Geschlechtsleben in England. Mit besonderer Beziehung auf London. III. Der Einfluss äusserer Faktoren auf das Geschlechtsleben in England. (Studien z. Gesch. d. menschlichen Geschlechtsleben. IV.) Berlin, M. Lilienthal. (8-r. XII, 536 l.) 11 M. 50.

Ebermann, Osk. Blut- und Wundsegen, in ihrer Entvickelung dargestellt. (Palaestra 24.) Berlin. 1903. Mayer u. Müller. (8-r. IX, 148 l.) 4 Mk. 80 pf. — Ism. Meyer E. H. Deutsch. Liter. Ztg. 30. sz. — p. Liter. Centr. Bl. 33. sz.

Összeállította: *Hellebrant Árpád.*

(Folytatjuk.)

NÉPRAJZI HIREK.

Örmény Múzeum Szamosújvárt. Az erdélyi örmények metropolisában, Szamosújvárt, *Herrmann* Antal közreműködésével és kezdeményezésére nov. hó 1-én komoly jelentőségű tudományos mozgalom indult meg. A szamosújvári állami főgimnáziumban a város értelmisége előtt *Herrmann* Antal egy örmény jellegű múzeum létesítésének szükségét említette meg és felolvasásában, melyet a múzeum szervezése ügyében tartott, tudományos szempontból fejtegette az előnyöket, melyek egy ilyen múzeum működésével a magyar tudományosságra hárulnak. Gyakorlati hasznára is rámutatott, midőn jelezte, hogy egy specialis múzeum, mely a szervezés legjobb feltételeit egyesíti magában és működését a legnemesebb tudományos elvekre fekteti, — bírván a fejlődés legszükségesebb feltételeivel, nemcsak a hazai, hanem a külföldi szakkörök, első sorban pedig a külföldön élő vagyonosabb örmény családok figyelmét fogja felkelteni. S a meginduló összeköttetések, adakozások, látogatások révén jelentkező alakulások aligha fognak a város anyagi érdekeire is hátrányosan hatni. A *Herrmann* Antal felolvasásának megvolt az a jó hatása, hogy a nem éppen új keletű eszmét realis mederbe terelte, s mindjárt olyan lelkesedést teremtett, hogy a múzeum-szervező bizottság annak hatása alatt ideiglenesen megalakult és egyik határozatában azt is kimondotta, hogy már ez év *deczember 25-én*, karácsony napján örmény vonatkozású néprajzi tárgyakból próbakiállítást rendez s ugyanakkor az „*Örmény múzeum*“ szervezésére megteszi a végleges intézkedéseket.

Ebben az érdekes mozgalomban Herrmann Antal már évek óta szimpatikus szerepet visz. Az örmény múzeum eszméje tulajdonképpen nem tőle való, — keletkezési dátumát az *Armenia* megindulásához lehet fűzni, — de izgatásaival, lelkesítő szavaival, végül származásának magyar és tudományos működésének nemzeti voltával eloszlatta az örmények között azon hiedelmet, hogy egy ily múzeum-egylet létesítése nemzetiségi félreértéseknek lehetne okozója és össze nem férhető az örmények ismert hazafiasságával. Ám, mikor magyar részről is jött biztatás, sőt az *Ethnographia* helyesléséről is tudomást vettek, nem késtek többé a tudományos és hazai szempontból egyaránt indokolt és szükséges múzeum létesítését felkarolni. Az eszme népszerűsítése érdekében *Szongott* Kristóf, dr. *Herrmann* Antal, *Merza* Gyula és mások fejtettek ki buzdító tevékenységet. *Herrmann* Antal már egy évtizeddel ezelőtt „*Ápoljuk az örmény hagyományokat*“ czímmel felolvasást tartott Szamosújvárt s ez alkalommal a néprajzi tárgyak összegyűjtésére, az irodalmi, historiai és népköltészeti emlékek megmentésére hívta fel a

közönséget. Utána 1896-ban „*A magyar örmények ethnographiai hanyatlásának okairól és azok orvoslásáról*“ czím alatt *Merza* Gyula adott ki röpiratot, melyben egy irodalmi egyesület (Lukácsi-társulat) felállítását sürgeti. Végül az 1902 január 1-én alapított *Szamosújvári Közlöny* már a létesítendő „*Néprajzi Múzeum*“ mellett agitált. A hirlapi agitációnak volt is annyi eredménye, hogy régi okmányokat, kéziratokat, nyomtatványokat küldtek megőrzés végett a szerkesztőséghez.

Az örmény múzeum létesítése ezek után mindenképen kivánatosnak és szükségesnek mondható. Tudományos és nemzeti szempontból is fontos volna hazánkban egy ilyen múzeum létezése, mely egyúttal egyedüli lenne az egész világon s a mellett a fejlődés feltételeire nézve magában a legkedvezőbb lehetőségeket bírja. A hazai örménység két és félszázados ittlétének ethnographiai, irodalmi, történelmi, ipari, kereskedelmi, és kulturhistoriai vonatkozásokban gazdag és érdekes anyaga volna ebben a múzeumban első sorban összegyüjtendő és másodsorban a gyüjtés eredményeinek értékesítése után tudományos feldolgozásban bemutatandó. Anyag akadni fog bő mennyiségben, csak a gyüjtés irányára nézve történjék meg a rendszeres, öntudatos és tervszerű megállapodás. Csak magában Szamosújvárt kitelik egy múzeumra való anyag, főként a mult századbeli viseletek, céh-ipari tárgyak, egyházi ruházatok, épitkezési sajátságok bemutatásával. Ugyancsak ott van a most még embrióban levő örmény múzeum legértékesebb kincse, Szamosújvár városának 1870-ig terjedő levéltára, mely a hazai örménység multjának legbecsesebb emlékeit őrzi. Az ott levő örmény, latin, franczia, német és magyar nyelvű iratok a magyar historiai és társadalmi vonatkozások egész tömegét rejtik magukban, nyilvánosságra való jutásuk tehát tudományos és nemzeti érdek. Szamosújváron kívül a régi örmény kompániák több telepeiben, Erzsébetvároson, Gyergyó-Szent-Miklóson, Csik-Szépvízen és Ujvidéken is értékes anyag van szétszórva, továbbá az örmény eredetű magyar mágnások magángyüjteményei között és kivált a bánáti örmények házaiban. Segédkezést a vállalkozáshoz a bécsi és velenczei mechitárista kongregációk készséggel nyujtanának, a múzeum értékes anyagokban való gyarapodását pedig minden bizonynyal elősegitenék az európai államokban élő dúsgazdag örmények, kik közül Szamosújvárt eddig is többen megfordultak és a tervezett vállalkozásról örömmel vettek tudomást. Alig hihető tehát, hogy komoly munkával és öntudatos programmal egy ilyen vállalkozás a siker reményével ne kecsegtetne. A magyar tudományosságra nézve szintén csak örvendetes lehet a Szamosújvárról kiindult és magyar tudós által kezdeményezett mozgalom megvalósulása. Egy tudományos intézmény, mely a maga nemében először és éppen nálunk jön létre, s mely működését a hazai tudományos törekvések

és a nemzeti művelődés czéljaival összhangzóan teljesíti, — minden tekintetben üdvösnek mondható, s éppen azért létesülése nemcsak kivánatos, hanem nemzeti szempontból is igazolva van. *(b. e.)*

*

Phonograph-tár. A bécsi tudományos akadémiának 1899. évi ápr. hó 27-én tartott közgyülésén *Exner* F., *Exner* Zsigmond és *Lang*, a mathematikai és természettudományi, továbbá lovag *Hartel*, *Heinzel* és *Jagic* a történet-philosophiai osztály tagjai, azt az indítványt tették, hogy Edison phonographját az utókor számára értékesítsék és pedig egy phonographiai gyüjtemény létesítésével. Ez pedig feladatának, szerintük, úgy felel meg, ha 1.) az egyes európai nyelvek mostani kiejtését, majd pedig az egész világ nyelveit megörökítik; 2.) a zene megrögzítésével pedig az összehasonlító zenei tudománynak nyujtanak alapot; 3.) kiváló egyének beszédének fölvétele pedig a történetnek szolgáltatna nevezetes anyagot. Az indítványt annak idején el is fogadták, sőt egy bizottságot is kiküldtek az ügy tanulmányozására. Ez a bizottság már jún. 29-ikén ülést tartott, a mely a terv kivitelével *Hauser* Frigyest bízta meg. A kisérletezés olyan eredménynyel járt, hogy 1903 február 26-ikán a bécsi akadémia már egy „Phonograph-tár" létesítését el is határozta. Währingerstrasse 11. sz. alatt van az intézet helyisége és laboratoriuma, a hol a hengereket is készítik. Az intézet évente 6 expedicziót rendez, melyek mindenikét átlag 50 hengerrel látják el. Már eddig is van vagy 400 hengerre terjedő felvétel. 1903 aug. 2-ikán maga a király is 3 hengert betöltő beszédet mondott a gépbe. Van a tárnak már *Lewinszki* Józseftől, *Ebner-Eschenbach* Máriától és sok más kitünőségektől is felvétele. Különösen sok az osztrák dialektust képviselő fölvétel. De eszközölnek még ezenkívül szláv, szerb, horvát, újgörög és portugál kiejtési felvételeket is. Megörökítik azonkívül az indián törzsek kiejtésének fontos sajátságait és az indiánok legértékesebb énekeit. Eszközölnek továbbá néhány kivesző félben levő arab és beduin énekfölvételeket is. Az intézetnek jelenleg két expedicziója müködik. Az egyik *dr. Poech* vezetésével az új-guinei pápuáknál végzi tanulmányait; a másik élén *dr. Exner* áll és India népei közt gyüjt felvételeket.

Ezzel kapcsolatban megemlítjük, hogy a bécsiek vállalkozásával egyidejűleg a párisi embertani társulat is versenyzett a kezdeményezés dicsőségeért. Midőn ez a folkloristák 1900-iki nemzetközi congressusán bejelentetett, a M. Nemzeti Múzeum kiküldöttje szintén jelentette, hogy e múzeum néprajzi osztályának már évek óta van ilyen phonograph-tára. E tár gyüjtései első sorban a nép zenei emlékeinek megmentésére irányulnak. Mivel

azonban a most megalakult M. Nyelvtudományi Társaság a tájnyelvi gyüjtéseket tekinti egyik feladatának: remélnünk lehet, hogy e téren nálunk is a phonograph lesz a gyüjtés eszköze. Kivánatos volna továbbá, hogy a nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság magyar bizottsága is phonograph segítségével gyüjtesse majd a rokon népek nyelvének adalékait. Így aztán azonnal elháríthatók azok a phonetikai nehézségek, a melyeket a különféleképen alakított és szaporított latin betűsorral eddig csak részben sikerült.

*

A csongrád-vármegyei néprajzi múzeum megalapítása ügyében, *Farkas* Sándor szentesi gyógyszerész és múzeum-tulajdonos a szentesi „Függetlenség" cz. lap f. é. nov. 10-iki számában a következő felhivást tette közzé:

„**Alapítsunk néprajzi múzeumot.** Meg kell, hogy alapítsuk Csongrádvármegyénk népe rajzának múzeumát minél előbb, a legrövidebb időn belül s ha lehetséges, azonnal. A szomszéd művelt nagy nemzetek művelődése eltörli, ha idejekorán fel nem ébredünk megmenteni néhány esztendő leforgása alatt népünknél a mi csak nemzeti, a mi csak magyaros. Eltörli öltözékünket, gazdasági s házi szerszámainkat, szokásainkat, zenénket, népdalainkat, tánczunkat stb. Nem fog lefolyni pár évtized, nem fogunk látni magyar viseletet, őseredeti gazdasági s házi szerszámokat, népszokásainkat, magyar tánczot; mert kiszorítja népünk lelkéből mindazt az idegen, a mi még itten magyaros. Meg kell, hogy alapítsuk vármegyénk népének jelen és közmulti rajzának múzeumát: össze kell gyüjtenünk mindazt, mit magyar lélek magyarosan alkotott volt, légyen annak tárgyi avagy szellemi terméke s azt díszes múzeumunkban elhelyezni, a melyből jövőre nemzeti erőt meríthessen a szobrász, festő, zene, táncz, írói stb. művészetük alkotásaikhoz. Lakhelyeink padlásain még itt-ott feltalálhatók a régi magyaros lakberendezések rozoga tárgyai, gazdászatnak, iparosságnak régi szerszámai. Öregektől még beszélni halljuk a régi meséket, mondákat: eldalolni régi költészetünk gyöngyeit; eltánczolják előttünk, ha kell, a remek ősi tánczokat. Szedjük össze mihamarább ezeket a magyar lélek eredeti alkotásait, hordjuk egybe az alapitandó csongrád-megyei néprajzi múzeumunkba, mentsük meg, mi megmenthető, mert rövid idő multán elvesznek, kihalnak, mint az azokat teremtő eredeti magyar őseink.

Farkas Sándor."

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

„Halotti deszka". Az Ethnographia mellékletének ez idei 7. számában megjelent „Halotti deszka" czímű közleményhez még a következőket lehetne hozzáfűzni:

Temes megyében, Buziástól északra, a Temes folyó mentén fekvő oláh községekben a halottnak kiterítését ezekkel a szavakkal fejezik ki: îl

pun pre scândură (deszkára teszik). Ezen a vidéken ugyan a halotatt, miután megmosták és legszebb ingébe (chimĭăşa de moarte = a halál-ing) öltöztették egy lócára vagy padra terítik ki másnapig, a mikor a koporsóba teszik. A kisebb gyermekeket az asztalra is helyezik. De akár az asztalra, akár egy padra teritsék ki a halottat, mindig ezt a kifejezést használják : îl pun pre scândură (deszkára teszik). Ezen kifejezés bizonyitani látszik azt a tényt, hogy, ha ezen vidéken lakó oláhok most nem is terítik ki a halottat deszkára, a régebbi időkben szokásos lehetett.

Feltevésemet támogatni látszik az a körülmény is, hogy a népköltészetben is meg van ez a kifejezés. A Velyán-ról (Vălean) szóló népballadában, melyet Rakovicza községben (Temes m., buziási j.) hallottam és írtam le, ezek a sorok fordulnak elő :

— — — — — — —
„Când era de cătră sară,
Din Vălean otrăvurĭ sboară.
Când era de cătră noapte,
Bet Vălean trage de moarte.
Cântă cucu'n vârf de spin,
Lui Vălean lumina-ĭ ţin.
Când era de cătră ziuă,
Vălean *era pre scândură.*
Când era în zorĭ de zorĭ,
Vălean era tot în florĭ.
— — — — — — —

[Mikor este felé volt (t. i. az idő), — Vălean mérgeket hány ki. — Mikor éjjel felé volt, — szegény Vălean haldoklik. — Dalol a kakuk egy tövisbokor tetején, — Văleannak a gyertyát tartják.[1] — Mikor reggel felé volt, — Vălean *már a deszkán volt.* — Mikor hajnalodott, — Vălean virágok közt feküdt . . .] *Sztoja Miklós.*

*

Hogyan tisztelték meg Somogyban a tiszteletes urat. Deák József, nagykőrösi tanár a mult századbeli 60-as évek végén tanulóinak visszaemlékezésként elmondotta, hogy legátus korában (1830—32.) valamelyik félreeső somogyi faluban több társával és a tiszteletes úrral egyetemben egy jómódú gazda (hosszú fonatos, fésüs kálvinista paraszt) házához volt hivatalos. Étvágygerjesztő, párolgó tál pecsenye volt az asztalon, de

[1] Ezen a vidéken mikor valaki haldoklik, egy közeli rokona vagy jó barátja egy égő, háromágú viaszgyertyát nyom a jobb kezébe és ott tartja addig, a mig a haldokló ki nem szenvedett.

mielőtt valaki hozzá nyúlt volna, így szólott a gazda legkisebb, még nyálas szájú fiacskájához: „Nyalj, fiacskám, pecsenyét a tiszteletes úrnak“. Erre a fiúcska egy darab pecsenyét fogott, megnyalta és odanyújtotta a tiszteletes úrnak, a ki azt elfogadta és el is költötte.

A többi vendégnek ebből a tiszteletből nem jutott ki, a minek Deák József nagyon megörült.

Egy volt körösi gimnazista nyomán
Szigeti József.

TÖRVÉNYSZÉKI NÉPRAJZ.

Rontás seprőnyéllel. A szegedi Boldogasszony-sugárút két gyümölcsárus kofája üzleti ügyben alaposan összekülönbözött. A megszégyenült idősebb ellenfél ebből folyólag boszorkányos bosszút állt. Kileste, hogy hol lakik a „konkurencia“ és aztán seprőnyéllel, köleskásával fölszerelve este tíz óra tájban beállított az új kofa kapualjára. Ott aztán valami régi babonának receptje szerint égfelé tartotta a hosszú seprő nyelét és miközben bűbájos szavakat morgott, bejárta pipiskedve a kapualja négy sarkát és behintette köleskásával. Innen az új kofa helyére ment és ott is megismételte a boszorkányságot és elszórta a megrontásra készült köleskását. Látták ezt a házbeliek és halálsápadtan vitték hírül a megbabonázott kofának. Másnap az új kofa alig harmincz krajczárt árult és akkor már bizonyosra vette, hogy fogott rajta a rontás. Harmadnap ágynak esett és olyan beteg lett, hogy az orvos is alig tudott vele kiokosodni. Feküdt vagy egy hétig. Ezalatt az ura megemberelte magát és szembeszállt a babonával olyformán, hogy kiment a felesége helyére árulni, de odakint a sugárúton mégis csak egy fával odább ült le a köleskásás helytől. A megbabonázott asszony most felé sem mer járni a régi helyének, hanem kint árul a fűrészgyárnál. Hanem, a mint mondják, a lágyékában még ma is úgy érzi, mintha seprőnyéllel ütögetnék. (Szegedi Hiradó, 1904. szept. 18.).

*

Táltos engesztelés. A szegedi törvényszék elé került *Vindics* Gáspárné, szabadkai „vajákos“ asszony, ki a vidéken kuruzsolgatott s ez ürügy alatt a hozzája forduló szegény embereket rendszeresen meglopta. Így járt K. Mihályné, szegedi napszámos asszony, kinek férjét gyógyitgatta a tudós nő. Már az első látogatásokon megállapitotta, hogy a szegény ember rontásban van s addig ki nem gyógyul, míg azokat a *telhetetlen táltosokat* ki nem engesztelik. Megkezdődött az engesztelés munkája és a jó asszony, hogy az ura meggyógyuljon, nem sajnálta a táltosoktól azt az egyetmást, melyet Vindics Gáspárné elhordogatott a háztól. E mellett még kéretlenül is elhordott egyetmást a csudaorvosságok fejében, miket boszorkányfüvekből főzött össze. Mikor a beteg állapota rosszabra fordult, a szomszédok feljelentették a vajákos asszonyt, kit a rendőrség letartóztatott. (Szegedi Napló, 1904. febr. 11.)

*

Sírháborítás. A szolnok-dobokamegyei Buza községben nemrégen hunyta le örök álomra szemeit Pap Rébi r. kath. vallású javasasszony hirében álló öreg asszony. Már egy hete nyugodhatott sírjában a kuruzslónő, midőn a babonás nép kisütötte, hogy Pap Rébi halála okozza a nagy szárazságot; ő vitte el az esőt. Nem hintették be szentelt vizzel: — ez az oka a nagy szerencsétlenségnek. A babonás nép éjszaka kivonult a temetőbe, felásta Pap Rébi sírját és teleöntötte vizzel a koporsót. Másnap pedig tényleg megeredtek az ég csatornái, de megjelentek egyúttal a hatóság emberei is, a kik a sírháborító parasztok ellen folyamatba vették a bűnfenyitő eljárást. (Debreczeni Hirlap, 1904. júl.)

*

Halott-darabolás. Vereczkén és környékén az állatvész föllépése alkalmából az a sötét balhit és babona terjedt el a nép közt, hogy az állatbetegségeket a *sírból kijáró halottak* okozzák és terjesztik, miért is egyes tudatlan és durva lelkű emberek a temetőben több halotatt kiástak, egy suhancz éppen a saját apja holttestét s azt darabokra vagdalták, hogy a halottak ki ne járhassanak a sirból. A lelkészek fölvilágositó beszédein kivül a csendőrség is beleavatkozott a dologba és több ily állatembert kisért be a kir. ügyészséghez. (Munkács, 1903. szept. 20. sz.

TÁRSULATI ÜGYEK.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1904 május 18-ikán d. u. 5 órakor a Magyar Tud. Akadémia üléstermében tartott felolvasó- és rendes választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Szalay* Imre min. tanácsos elnöklete alatt *Munkácsi* Bernát dr. alelnök, *Sebestyén* Gyula dr. főtitkár, *Herrmann* Antal dr. titkár, *Feichtinger* Győző pénztáros, *Mader* Béla ellenőr, *Bátky* Zsigmond dr. könyvtáros, *Balassa* József dr., *Galgóczy* János, *Huszka* József, *Katona* Lajos dr., *Nagy* Géza, *Tolnai* Vilmos dr. és *Kováts* László választmányi tagok, utóbbi mint jegyző.

A felolvasó-ülésen *Sebestyén* Gyula dr. „Telegdi Rudimentájának giesseni kéziratáról" olvasott fel értekezést, majd Kováts László *Frenyó* Lajosnak „Tót nyelvű kurucz-dalok" czimű és *Kovách* Aladárnak az „Istenfá"-hoz fűződő néphitről irt tanulmányát mutatta be. Mindkét tanulmányhoz többen hozzászólottak.

Felolvasó-ülés után zárt választmányi ülés következett.

1. *Elnök* az ülés megnyitása előtt megemlékezik Jókai Mór elhunytáról. A nagy iró halála a Magyar Néprajzi Társaságot szerinte kétszeresen sujtja, mert benne tiszteleti és alapitó tagját vesztette el. Külön ülést az intézkedések megtétele czéljából nem hivhatott össze, de nem mulasztotta el, hogy a Társaság a temetésen képviselve legyen és koszorút is helyezett a koporsójára ezzel a felirattal: „A magyar néplélek nagy ismerőjének — a Magyar Néprajzi Társaság." Legmélyebb és legőszintébb fájdalommal kell jegyzőkönyvünkbe igtatni a koszorús iró emlékezetét. Az elnök szavai után *Herrmann* Antal dr. a tagok emlékezetébe visszaidézi a Társaság alakuló gyűlésének lefolyását és rámutat arra az érdekes,

néprajzi szempontból is fontos felolvasásra, melyet akkor Jókai Mór tartott. Méltó feladatnak tartaná, hogy a Társaság valamely tagja foglalkoznék azzal a viszonynyal, mely a magyar néprajz és Jókai munkái között van. Inditványozza, hogy gondoskodjék a választmány olyan czikk megiratásáról, mely Jókainak munkáit ezen szempontból veszi vizsgálat alá. *Munkácsi* Bernát dr. a gyász kifejezésére ajánlja a következőket: az Ethnographia következő száma gyászkerettel jelenjék meg, továbbá a füzetben egy kezdőczikk foglalkozzék Jókai emlékével. — Választmány Jókai Mór emlékezetét jegyzőkönyvében megörökíti és felkéri *Herrmann* Antal drt. hogy az Ethnographia közelebbi számában, mely gyászkerettel jelenik meg, írjon Jókai Mórról megemlékezést.

2. *Elnök* az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére *Herrmann* Antal dr. és *Nagy* Géza vál. tagokat kéri fel.

3. Az előző ülés jegyzőkönyve felolvastatván, hitelesittetik.

4. *Főtitkár*: a) Bemutatja a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium leiratát, melyben felhivja a társaságot, hogy a budapesti anthropologiai intézetnek küldje az Ethnographiát. Határozatba megy, hogy a folyóirat összes évfolyamai megküldetnek, de egyúttal felkéretik az anthropologiai intézet, hogy lépjen az Ethnographia munkatársai sorába. — b) A hódmezővásárhelyi kiállitás ethnographiai kiállitás rendezésére szakembert kér. A kérés áttétetett a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályához. — c) Bemutatja a *Fadrusz* Jánosnak emelendő szobor költségeinek fedezésére kibocsátott gyültőivet. Tudomásul szolgál.

5. *Pénztárnok*: a) Bejelenti a pénztár 1904 április 30-iki állapotát. Bevétel 8059·60 kor.. kiadás 8003·87 korona, pénztári készlet 45·73 kor. Tudomásul szolgál. — b) Új tagokul bejelenti a következőket: *Weisz* Miksa, *Venetiáner* Lajos, *Liszt* Nándor (mind a hármat aj. Munkácsi Bernát); *László* Gábor (aj. Timkó György); *Pethő* Sándor, *Lexa* Ferencz, *Teleky* József, *Schiff* József (mind a négyet aj. Sztripszky Hiador); *Stoja* D. (aj. Alexics György); K. *Lippich* Elek (aj. Semayer Vilibáld); *Lustár* Miklós (aj. Gönczi Ferencz). Megválasztatnak. — c) Új előfizetőként bejelenti az újpesti Ferencz-József-téri elemi iskolát. Tudomásul szolgál.

Több tárgy nem levén, elnök az ülést berekeszti.

K. m. f. *Szalay* Imre s. k. elnök, *Kováts* László s. k. jegyző. Hitelesitik: *Nagy* Géza s. k., *Herrmann* Antal s. k.

Utalványczím: Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.
3019. cheque-számlájára.

Hivatalos nyugtázás

az 1904. évi szeptember és október havában befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1901. évre: Veress Endre dr. . . . . 6 K — f.

1902. évre: Esztegár László dr. — Nagy József (4 K) — Podhradszky Lajos — Összesen . . . . . 16 K — f.

1903. évre: Esztegár László dr. (2 K 50) — H. Fejér Ignácz — Hornyánszky Viktor — Nagy József (3 K 50) — Szabó Sándor — Összesen . . . . . 24 K — f.

1904. évre: Almásy György dr. — Békefi Remig dr. — Bellosics Bálint (2 K) — Beregsnászi áll. gymn. — Bodola Sándor — Csongrád vármegyei Történelmi Társulat — Garda Samu dr. — Gerencsér István dr. — Horger Antal — Hornyánszky Viktor — Istvánffy Gyula — Kimnach Ödön (4 K) — Kőrösi László — Madarassy László — Nagy János — Pálfy Márton — Petrozsényi Kaszinó — Rexa Dezső (5 K) — Riedl Frigyes dr. — Roediger Lajos — Schiff József — Szabó Sándor (2 K 50) — Téglás Gábor (4 K 50) — Tolna várm. Múzeuma — Tóth György dr. — Trsztenai kir. kath. gymn. — Weisz Miksa dr. — Összesen . . . . . 150 K — f.

1905. évre: Kőrösi Sándor (2 K) . . . . . 2 K — f.

Keleti Szemlére fizetett: Almásy György dr. . . . . 25 K 50 f.

Alapítványi kamatot fizetett: 1904. évre: Erdélyi Pál dr. — Sebestyén Gyula dr. — Összesen . . . . . 12 K — f.

Alapítványára fizetett: Herrmann Antal dr. . . . . 4 K 50 f.

Összesen befolyt hátralékokból:	46.— K.,	jan. 1-től	371.90 K.
1904. és követk. évi díjból	152.— K.,	„ „	2092.60 K.
Keleti Szemlére	6.— K.,	„ „	136.70 K.
alapítványi kamat . . .	12.— K.,	„ „	12.— K.
alapítványi díjból . . .	4.50 K.,	„ „	99.50 K.

Sajtóhiba igazítás. Az Ethnographia f. é. 7. számában közölt „Hivatalos nyugtázás"-ban a fölsoroltakon kívül a

Tagsági díjat még megfizették:

az 1903. évre: Faragó Ödön (kinek neve tévedésből az 1904. évi díjnál fordul elő);

az 1904. évre: Beluleszko Sándor.

A befizetett összegek 6—6 kor. az ott föltüntetett végösszegekbe t. i. 150, illetőleg 233·50 koronába be voltak számítva s így azok nem igazítandók.

Budapest, 1904 november 1.

Feichtinger Győző,
pénztáros (VII., Aréna-út 15.).

A Magyar Néprajzi Társaság
tiszti kara.

Védnök:
József cs. és kir. főherczeg Ő Fensége.

Tiszteletbeli elnök:
Kuun Géza gróf, dr.

Elnök:
Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum).

Alelnökök:
Munkácsi Bernát dr.
(VI., Gyár-u. 48.)

György Aladár
(Orsz. Statisztikai Hivatal).

Főtitkár:
Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemzeti Múzeum).

Titkár:
Herrmann Antal dr.
(I., Alagút-utcza 2.)

Pénztáros:
Feichtinger Győző.
(VII., Arena-út 15. sz.)

Ellenőr:
Mader Béla.
(Földmív. Minisztérium.)

Könyvtáros:
Bátky Zsigmond dr.
(IX., Csillag-u. 3.)

A Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagjai:

a) *Fővárosiak:*

Almásy György dr.
Alexics György dr.
Balásy Dénes
Balassa József dr.
Balogh Pál
Baróti Lajos dr.
Borovszky Samu dr.
Esztegár László dr.
Fiók Károly dr.
Galgóczy János
Goldziher Ignác dr.
Gönczi Ferenc
Huszka József
Jancsó Benedek dr.
Katona Lajos dr.
Karácsonyi János dr.
Kovács Gyula dr.
Kováts László
Krausz Sámuel dr.
Kúnos Ignác dr.
Kurz Sámuel
Mahler Ede dr.
Margalits Ede dr.
Melich János dr.
Nagy Géza
Nagy Miklós
Pápay József
Patrubány Lukács dr.
Réthy László dr.
Semayer Vilibáld dr.
Solymossi Sándor dr.
Strausz Adolf
Szendrei János dr.
Szily Kálmán dr., min. tanácsos
Szinte Gábor
Tagányi Károly
Tolnai Vilmos dr.
Varjú Elemér
Vikár Béla
Zolnai Gyula dr.

b) *Vidékiek:*

Asbóth János
Bellosics Bálint
Erdélyi Pál dr.
Giesswein Sándor dr.
Istvánffy Gyula
Kada Elek
Kálmán Lajos
Kolumbán Samu
Lehoczky Tivadar
Posta Béla dr.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája.

XV. évfolyam. 10. füzet. 1904.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK:

DR. MUNKÁCSI BERNÁT ÉS DR. SEBESTYÉN GYULA

MELLÉKLET:

A M. NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI: DR. SEMAYER VILIBÁLD.

A társaságot illető pénzek egyszerűen a MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK, a fölszólalások és lakczímbejelentések pedig FEICHTINGER GYŐZŐ pénztároshoz (Bpest, VII., Arena-út 15. sz.) küldendők.

A folyóiratot illető küldemények MUNKÁCSI BERNÁT-hoz (Bpest, VI. ker., Szondy-u. 9. sz.) vagy SEBESTYÉN GYULÁ-hoz (M. Nemzeti Múzeum) küldendők. A társaság ügyviteléhez tartozó iratok a főtitkári hivatalnak (M. Nemz. Múzeum) czímezendők.

Előfizetési ára 6 kor. Bolti ára 10 kor.

A tagoknak a tagdíj fejében jár.

Megjelenik július és augusztus kivételével minden hónapban.

BUDAPEST

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

TARTALOM.

Lap

Solymossy Sándor dr.: Ethnographia és aesthetika 449

Népköltészet:

Kolumbán Samu: A dévai csángók népdalaiból 462

Irodalom:

Herrmann Antal dr.: Vidék-ismertető folyóiratok 474
Hellebrant Árpád: Néprajzi könyvészet 1903-ból (III.) 476

Néprajzi hir:

Karácsonyi pásztorjátékok K.-Félegyházán 482

Társulati ügyek:

Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaságnak 1904 október 19-én tartott választmányi üléséről 483
A Magyar Néprajzi Társaság új tagjai és előfizetői 484

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője:

Kovách Aladár: Adalék a tolnamegyei Sárköz régi halászatához 299
Tömörkény István: A tanyai világból. (II.) 309
Timkó György: Szigetközi leánykorbácsolás és legényczimer 316
Semayer Vilibáld: Magyar néprajzi múzeumok 323
Ernyey József: A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának kézi szakkönyvtára 337

Utalványczím: Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.
3019. cheque-számlájára.

Hivatalos nyugtázás

az 1904. évi november hó 1-től deczember hó 15-ig befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1901. évre: Radványszky Béla br. — Reinhardt József — Összesen: . . . . . 12 K — f.

1902. évre: Horváth Czirill dr. — Radványszky Béla br. — Szilasi Móricz — Összesen: . . . . . 18 K — f.

1903. évre: Brassói Magyar Kaszinó — Budapesti felső építőipariskola — Heuberger Rezső — Lilin József dr. — Marczali Henrik dr. — Margalits Ede dr. — Nagykállói áll. gimn. — Radványszky Béla br. — Váczy János dr. — Zloczky Theodoz — Összesen: . . 60 K — f.

1904. évre: Alexander Bernát dr. — Aradi Kölcsey-Egyesület — Balatoni Múzeum-Egyesület — Ballagi Aladár dr. — Bánóczi József dr. — Beöthy Zsolt dr. — Birkás Géza dr. — Bodolai áll. elemi isk. — Brassói Magyar Kaszinó — Budapesti V. ker. áll. főgimn. tan. könyvt. — Budapesti V. ker. áll. főreálisk. — Budapesti felső építőiparisk. — Budapesti VIII. ker. áll. főgimn. — Budapesti Eötvös kollégium — Budapesti orsz. izr. tanitóképző — Dancsecs János — Dévai áll. főreálisk. — Dévai tanitóképző ifj. önképzőköre — Dudás István — Erődi Béla dr. — Fehér Sándor — Fejérpataky László dr. —

ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTIK:

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT és Dr. SEBESTYÉN GYULA.

XV. évf. 1904. deczember 10. szám.

ETHNOGRAPHIA ÉS AESTHETIKA.

E két tudomány egymásmellé állítása irodalmunkban még szokatlannak tűnhetik fel. Valóban nem régi kisérlet külföldön sem az ethnographiai anyagnak (idetudva az ethnologiáét is) felhasználása az aesthetika czéljaira.[1] Mindazáltal, ha szóvá teszszük, nem annyira az ujság ingere késztet rá, mint inkább ama kétségtelenül érdekes és jövendőre is messze kiható fontosságú eredmények sorozata, mely a két tudomány kölcsönhatása folytán mintegy varázsütésre előállott. Ezúttal csupán az alapvető elvekről, általános természetű elméletekről lesz szó; a részletkérdésekben elért eredményekre esetleg más kapcsolatban kerítünk majd sort.

Az ethnographia szinte napjainkig aránylag mostoha szerepre volt kárhoztatva a tudományok rangsorában. A régibb keletű s kivált a spekulativ tudományok, közöttük pedig első sorban az aesthetika, tudomást sem vettek róla, nem várva gyüjtő munkásságától maguk számára gyarapodást, felhasználható ismeretanyagot. Feltűnése idején szűk körben: a kuriózumok félreeső területén jelöltek ki számára helyet. Hivatásának azt vélték, hogy összeszed egyes hagyományokat: olyan természetű anyagot, a mely töredékes voltánál fogva talán soha megfejthető nem lesz, de kedvező esetben sem lényeges. Az ethnographia ilyképen kiszorult a praehistoria mellé s együtt alkotta vele azt a szükséges, de nem pozitiv eredményű bevezetőjét a kulturtudományoknak, melyet a régebben közkeletű ősmondák helyébe kény-

[1] Tudtommal első komoly kisérlet a Herbert Spencer hatása alatt keletkezett eljárásmódra E. Grosse munkája: *Die Anfänge der Kunst*, Freib. 1894. — Ezt, valamint a többi jegyzeteket nem igazolásul, inkább a bővebben tájékozódni akarók számára útmutatásul közlöm.

telenségből fel kellett venniök. Hogy egykor e kuriózumoknak tekintett gyüjtések elsőrangú tudományos anyaggá válnak, hogy lesz majd idő, mikor egy egyetemes, nagyszabású philosophiai rendszernek fogja képezni kiindulópontját, hogy kulturismereteinknek ez fogja megadni a szilárd alapot, arról néhány évtizeddel ezelőtt maguk az ethnographusok sem mertek álmodni.

Ez a nagy fellendülés azonban bekövetkezett. Az ethnographia levetette gyermekruháit; kifejlődött és megizmosodott úgy, hogy jelen állapotában már kiérett, kész disciplinának tekinthető, a mely jelentőség dolgában egy sorba került a legfontosabb tudságakkal. S ez állitásban nincsen túlbecsülés. Hizelgőnek legfeljebb a be nem avatott fogja találni; mig az, a ki figyelemmel kiséri a modern kutatók idevágó működését, a ki látja azt a friss, sürgő munkásságot, melyet az ethnographiai anyagnak — mint egy újon felfedezett Eldorádónak — kiaknázása ébreszt a tudságak legtöbbjében (sociologia, ethika, psychologia stb.), nem zárkózhatik el annak elismerése elől, hogy a néprajzra egy eleddig nem remélt jelentőségű korszak virradt.

Vele szemben az aesthetika mindvégig a tekintély akadémikus polczán foglalt helyet s az úgynevezett primaire-tudományok osztatlan tiszteletét élvezi majd másfélszáz esztendő óta. Az összefoglaló philosophiai rendszerek különös figyelmükre méltatták és előkelő helyet biztositottak számára egységes világfelfogásuk keretében. Látszólag tehát azon disciplinák közé tartozik, melyek biztos és szilárd alapot teremtettek maguknak, szinte axiomákon épültek fel. Ezzel szemben tagadhatatlan, hogy az aesthetika története nem mutatja olyan egységes, czéltudatos fejlődés lélekemelő képét, mint pl. a természettudományoké. Igaz, hogy természete, anyaga, jellege más. Egységes törvény nem leshető el az anyagán úgy, mint ez utóbbiak természetadta pozitivumain. De mégsem hunyhatunk szemet ama nagy ellentmondás előtt, a mely az aesthetikának spekulativ, szinte metaphysikai tételei és az ezek tárgyát képező reális műtermékek között kétségtelenül fennáll. Szóval több valószerűséget, biztosabb és reálisabb alapelveket joggal elvárhatnánk tőle. Azt hiszem, ez elkalandozásban, e túlságosan elvont okoskodó módszerben kell keresnünk annak a nyugtalanságnak magyarázatát, melyet az aesthetika története mutat.

A magyarázatok ez elvontsága természetesen nem véletlen és önkényesen fellépő jelenség. Ebbe önkénytelenül belesodródott a kutató. Midőn az egyes műtárgyakon kereste, mi rajta a tetsző, a gyönyört és élvezetet nyujtó, az alkotó művész szépre törekvésének rendkivül

homályos, tudattalan nyomaira akadt. Másfelől az élvező közönségben felébresztett suggestiv művélvezetet is oly ingatagnak, egyénenként és dispositio szerint oly különbözőnek találta, hogy miatta akaratlanul általános theoretizálásra csábult. Ezen a bajon a legújabb aesthetikusokig nem tudtak segíteni; még a modernnek nevezett psychologiai alapon állók is beletévedtek. Hiszen a lélektan maga körében őszintén bevallja, hogy az érzelem — minden műalkotásnak és művélvezetnek ez alapvető lelki kelléke — nem egyéb a képzetek hangulatbeli velejárójánál, tehát a legegyénibb dispositio-kiválás s eddig még alig megközelíthető problemája a léleknek; oly rendkivül bonyolult folyamat, hogy mibenlétéről alig tud fogalmat nyujtani a tudomány. S az aesthetika ezt veszi kiindulópontul, úgy bánik vele, mint adott és ismert tényezővel.

Mostanában úgy akarják ezt a veszedelmes szirtet megkerülni s más oldalról férkőzni hozzá, hogy nem az úgynevezett remekműveket veszik bonczolás alá, tehát nem a legbonyolultabb származású műalkotásokat, hanem az egyszerű, kezdetleges művészi termékek felé fordulnak. Az ilyen naiv terméken, melyen valamely primitiv nép műösztönének első szárnypróbálgatása látható, keresi az egyszerű műtörekvés megnyilvánulását. Az eljárás előnyei szemmel láthatók. Kikerüli vele a zavaró mellékhatásokat s meglepheti az alkotó ösztönt legőszintébb, naiv tisztaságú formájában. Könnyebb a munkája is. Az ilyen termékek a művészi törekvésnek nem önálló produktumai, nem tisztán aesthetikai a létczéljuk, hanem szolgálják a praktikus élet szükségleteit is s a két irányú alkotó törekvésnek alakmódosító hatása könnyen megállapitható rajtuk.[1]

Az a régebbi eljárás, hogy csupán kiváló műremekeket tanul-

[1] Ilyen megkapó s a mellett praktikus czélú műtermékek özönéből a legtanulságosabb példák többek közt a *dajákok* démonpaizsai; alig lehetne fenyegető szörnyképet művészibben stilizálni. „A paizs közepén tátott, nagy száj látható, hegyes agyarakkal, fölötte két kerek, kimeredt szem szines karikákban. A test alsóbb része csak jelezve van; kezek és lábak elvesznek a csavargó vonalak gomolyagában, mely a paizs egész kerületét ellepi. E díszvonalak között is agyarak és fenyegető szemek vannak elhintve.“ Véres, rikító színcsikjaikban, valamint az emblémák elrendezésében a szimmetrikus harmoniának művészi ízlése igen tanulságos. L. Hein: *Die bildenden Künste bei den Dayaks auf Borneo.* 1890. 74. l. — V. ö. Hirn Yrjö: *Der Ursprung der Kunst.* 1904. 270. s köv. ll. — Íjból származott húros hangszerre példa Wallaschek-nél: *Die Anfänge der Tonkunst.* 1903. 141. l. ábr. — Edénydíszekre, tánczmaszkokra: Karl von den Steinen: *Unter den Naturvölkern Zentral-Brasiliens.* II. kiad. 1897. 226., 272. s köv. ll.

mányoztak, más tekintetben is ingatag talajra vezetett. Nem férkőzhetvén a sokszerű és kifinomult művészlélek belső mechanizmusához, kénytelenek voltak beérni annak termékével. Ez utóbbit lassankint valami egységes s az összes aesthetikai ismérveket magán hordó tárgynak tekintették. Nem tartották tehát az aesthetikának igazi czélját szem előtt, a mely — mint ismeretes — ama szuggesztiv folyamat földerítéséből áll, mely az alkotó művész lelkéből a műre s innen az élvező közönségre átáramlik,[1] e helyett mindent a művön magán véltek feltalálhatónak. Már pedig a műalkotás emberi tevékenység terméke s mint létrehozott faktum, élettanilag miben sem különbözik más czélú emberi munkatermékektől, pl. technikai, ipari tárgyaktól. A mi a munkát *mű*termékké avatja, az az alkotáson magán legkevésbbé konstatálható, mert voltakép nem is rajta van meg, hanem egyfelől a művész, másfelől a műélvező közönség lelkében s ezekről a műtárgyra szinte csak ráproicziálódik. A műtermékeknek e fetis-szerű imádása tette, hogy agyonfejtegették, telemagyarázták; nem a művészt törekedtek megérteni, hanem a munkát és ennek önmagukra, mint élvezőkre gyakorolt subjectiv hatását. Ez utóbbit aztán kihirdették általános szabály gyanánt. Ez okozta szélső elfajulásában nem egy kommentátor híres elmagyarázásait.

Az egyéni benyomás e kánonná emelése másfajta gyarlóságot is rejt magában. A fejtegető aesthetikusnak rendesen egy vagy két műfaj iránt fejlettebb az érzéke; ilyenkor ezek a többi rovására illetéktelen jelentőséget nyernek és megszületik a műfajok között való rangbeosztás. Taine a költészet és képzőművészet embere, Ruskin pusztán képzőművész, Vischer annyira az époszt és drámát tartja szem előtt, hogy rendszerébe az ezekhez közel eső zene és lyrai költészet nem illik bele; még a legújabbak közül is pl. Marshall építész.[2] Vagy ez a körülmény okozta, vagy egyes műfajok imponáló fejlettsége, de három fajtát kétségkivül elhanyagoltak: kevésbbé a drámát, bár ez is jelentősebb a neki juttatott szerepnél, de annál nagyobb mértékben a tánczot és diszitő művészetet, pedig a néprajzi anyag tanulmányozása óta épp e három emelkedett különös fontosságra.

Említettem, hogy az eszthetikának e néprajzi alapon való tár-

[1] Legvilágosabb elemzése eddig E. Grosse munkájában: *Kunsthistorische Studien.* 1900. 3. fej. 45—113. ll.

[2] Henry Rudgers Marshall Spencer egyik legmélyebb gondolkozású követője. Művei: *Aesthetic Principles.* New-York. 1895. — *Pain, Pleasure and Aesthetics.* London. 1894.

gyalása sok egyéb tudomány modern irányával közös. Sociologia, lélektan, ethika s i. t., ha tárgyalása körébe eső jelenségeknek mostani állapotát magyarázni akarja, kénytelen visszanyulni annak előzményeire, régi kulturformák között található alakjára, a mi végső pontban, eredete forrásánál az emberiség ősállapotához vezet. Ez ősállapot lehető megismerése minden historiai tudománynak érdekében fekszik; oda mind visszanyulni kénytelen. Így az ez irányú kutatásnak is többféle útja-módja van, melyek mindegyike már eddig is járt némi eredménynyel, úgy hogy belőlük Spencer-nek sikerült — igaz, hogy erős fantáziával s az adatoknak nem eléggé meggyőző támogatásával — az ősember kulturviszonyait, lelki életét egy egységes képbe összefoglalni.[1]

Pusztán e tárgyra szoritkozik első sorban az *ősrégészet*. Többféle kulturszükséglet s a kezdetleges életmódnak nem egy adaléka általa magyarázódott meg. Anyagmennyisége azonban töredékes és szegény, úgy hogy pusztán ez alapon még nagy vonásaiban sem lehet az ősképet megrajzolni; kisérletezése emlékeztet a régiségtárak öltözékmaradványaira, melyekből viselőjük jellemét, élete folyását hasztalan akarnók kiolvasni.

E vérszegénységben szenvedő tudomány mellett érdekes kisérlet a psychologusoknak úgynevezett *ontogenetikus* eljárása, a mely az ősemberhez férkőzés módját abban találja, hogy az ébredő gyermeklélek első emóczióit figyeli meg s analógia útján ebből következtet vissza. Kétségtelen, hogy e módszer szellemes, jogosult, de sokkal többet vártak tőle, mint a mennyit beváltott. A gyermek ilynemű kisérletezés tárgyául csak addig szolgálhat, míg az utánzás természeti erejű készsége ki nem fejlődött benne, mert ekkor már a környezetnek és kulturbenyomásoknak adja tükörképét és összezavarodik vele a régebbi őskészségek uralma. Ugyan még jóval később is ki-kipattan a gyermekből a primitiv ösztönök életereje; épp oly szenvedélyesen vadászik (pl. madárfészkeket kutat ki), csatázik vagy együttes tánczot lejt (leányok kivált), mint a hogy az ősembernek kellett tennie táplálékszerzése és öröme alkalmával. Érdekes, mily mélyen kiszántott, örökletes idegpályák ezek, melyek készsége az utánzás időszakának egész folyamán a játékos kor végéig a gyermeklélek egyik főmozgatója.[2]

[1] *Principles of Sociology.* I. köt. 3. kiad. 1885.

[2] Először K. Groos figyelmeztet rá. *(Die Spiele der Menschen.* Jena, 1899. 482. s köv. ll.)

Mindazáltal tudományos adatként ekkor már nem szerepelhet, mivel az utánzás ügyességével olyan bonyodalmas komplexumot képez, hogy az eredeti ösztön belőle biztosan ki nem választható. De egyébként is baj van e kisérletezésekkel.

Megfontolandónak kell tartanunk, vajjon van-e jogunk még az első, zavartalan kibontakozás adatait is az ősember állapotára alkalmazni? A mai gyermek egy csomó örökölt ösztönt, kimélyített idegpályát, szenzorikus és motorikus készséget hoz magával világra, a melyek benne hosszú fejlődésű kulturának atavisztikus eredményei; olyan örökség tehát, mely az ősemberben lehetetlen, hogy meglett volna.[1] Nem kevésbbé komoly az a kifogás is, hogy az ontogenetikus megfigyelések egy-egy különálló, kis egyénre vonatkoznak. Az egyes primitiv lélek ébredése, alkalmazkodó kisérletei becses megfigyelésekkel szolgálhatnak a lélektan kutatói számára, de eredményeit nem használhatja sem a sociologus, sem az aesthetikus. Szem elől nem téveszthető ugyanis, hogy a kulturvívmányok ősformái sohasem indulhattak ki a történelem előtti idők „egyes" subjectiv egyéneinek lelki derengéséből, hanem a kezdetleges együttélés kölcsönös összeműködéséből. A mit tehát az aesthetika az ősemberi állapot kutatásából használhat, az nem lehet egyéni, hanem kivétel nélkül szocziális természetű.[2]

Ezt a szocziális anyagot pedig csupán az ethnographia szolgáltathatja. Az eljárás e *philogenetikus* módja ugyanolyan, mint az ontogenetikusé, csakhogy nem a gyermeklélekből következtet, hanem a mai primitiv népekről való ismeretanyagát vonatkoztatja az ősemberre. Ennek a módszernek is akadtak ellenségei, kiknek kritikai ellenvetéseit az ethnographusok jól ismerik. Nem is áltatják magukat ama hiedelemmel, mintha eljárásuk mathematikai biztosságú lenne, de aránylag mégis nekik van módjukban legközelebb férkőzni a problémához. Az ismert ellenvetések közül egyet azonban érdemes megbeszélnünk, mert legsúlyosabb kifogásnak látszik. E szerint a most élő vadnépek oly sokféle, egymástól elütő kulturállapotot mutatnak, egyrészt a megélhetés módját szabályozó természeti környezet, a viszonyokból kialakult népjellem, másfelől a szokások, foglalkozás,

[1] L. J. Baldwin *Mental Development in the Child and the Race.* New-York. 1895. — *Social and ethical Interpretations in Mental Development.* New-York. 1897.

[2] Hirn Yrjö i. m. Sociale Ausdrucksbewegungen. 72. l.-tól. — V. ö. Grosse *Anfänge d. Kunst.* 299. l. — A kérdés rendszeres feldolgozása J. M. Guyau művében: *L'art au point de vue sociologique.* Paris. 1889.

vallás, családi szervezet olyan heterogén tarkaságban jelentkeznek előttünk, hogy e zagyva össze-visszaságból tetszőleges kiválasztással akárhány teljesen különböző őskép állítható össze a kutató önkénye, egyéni felfogása szerint. A súlyos kifogás bizonyságául diadalmasan hivatkoznak egy idevágó théma irodalmára: „a házasélet történeté"-nek különféle feltüntetésére. Hogy e problémák fölötte kényes természetüek, elismeri mindenki. Való az is, hogy Bachofen-tól Lubbock-on és Mc. Lennan-en át Morgan-ig [1] sokfajta megvilágitásban mutatták be az ember nemi életviszonyainak fejlődéstörténetét. De tévedésük éppen az ismeretanyagnak még akkor ki nem elégitő szegénységén mulott. A mióta részletesebb és megbizható adataink vannak a vadnépek életéről,[2] ez a kérdés is tisztázódott és Westermarck munkájában (Geschichte der menschlichen Ehe. Jena. 1893.) egyelőre mint befejezett és megoldott dolog lekerült a problémák jegyzékéről. Épp az adatok gazdagságában rejlik az ethnographia ereje s ha helyes módszerrel fog az anyag megrostálásához, kiválogatván az oly adatokat, melyek az eltérő életü népeknél is közös jellegüek, ezek alapján aránylag legbiztosabban sikerülhet neki az ősállapot képének megrajzolása.

Az ethnographiának erre vonatkozó anyaga első sorban szocziális természetü. Nem az egyes ősember, hanem kezdetleges, kisméretü csoport-társadalmak fejlesztették ki amaz ügyességeket, melyek a fölmerült anyagi és lelki szükségleteket kielégitették. Vallásos szokások, rokonsági és törzsbeli berendezkedés, az élelem megszerzésének ravasz fogásai, mesterségek és végre: művészetek, mindahány, nem magányos emberek leleménye, hanem folytonos együttmunkálásnak és egymásra hatásnak az eredményei. A mint a mai primitiv népek egyénei

[1] Bachofen: *Das Mutterrecht.* Stuttgart. 1861. Itt merül fel először a családélet történetének kérdése. Hires „hetaerizmus"-elmélete hosszú tollvitára szolgáltatott okot. — Mc. Lennan: *Primitive Marriage.* 1865. (Újra kiadva: „Studies in Ancient History". Lond. 1886-ban.) A polyandrikus társadalom elméletének hirdetője; ő figyelmeztet először az exogamia fontosságára. — Lubbock *(The origin of Civilisation.* 1870.) kétségtelennek tartja az ősidők szabad szerelmét (communal marriage). — Morgan (Systems of Consanguinity and affinity of the Human Family. 1871.) az anyaágon vérrokon csoportok párzási tilalmából indul ki; az anyajogbeli gensek rendszeres összeállitása főművében: *Ancient Society.* Lond. 1877.

[2] Ez óriási anyag most könnyen kezelhető, mióta Herb. Spencer több gyüjtő közreműködésével kiadta „*Descriptive Sociology*"-jának rengeteg köteteiben (1873-tól 1881-ig, 8 folio kötet).

nem ismerik az egymástól való különválást, nem remeték, hanem feloldvadnak a közösségben, nem lehetett máskép az ősember csoportéletében sem.

Az eszthétika szemében ez ethnographiai anyagnak annál inkább fontosnak kell lenni, mivel már e fokon megleljük a művészetek minden ágának csiráit és első durványait.

Az emlitetteken kivül még egy közös érintkező pontra óhajtanám a figyelmet felhivni, mely a néprajz anyagának bevonását egy alapvető kérdésben fölötte eredményessé tette. Kant óta ismeretes és elfogadott tétel, hogy az aesthetika alapérzése: az a sajátságos lelkiállapot, a mit *tetszés*-nek nevezünk. Ez ébred fel a művészben, mikor megalkotandó művének tárgya először megragadja s ez fogja el az élvező közönséget, midőn a kész műben gyönyörködik. Sok ideig nem keresték e sajátszerű lélektani jelenség okát, hanem egyszerűen számoltak vele mint meglévő, kétségtelen érzésnyilvánulással. Csak a mióta behatóbban foglalkoznak a művészi hatás problémájával, terelődött rá a figyelem s azóta többféle magyarázó theoria támadt, mely a tetszés lényegét megvilágítani törekszik.

Egy ideig Darwin sexuális elmélete volt irányadó,[1] mely a hímállatok testi díszének analógiájából indult ki. A mint a hím a párzás időszaka előtt és alatt legékesebb formában pompázik, ugyanaz nyilatkozik meg a vadnépek tetovált testén, ez tűnik fel hajviseletén, tolldiszén stb. Az állatot ez ösztönszerű cziczomázásra egyedül nemi érzése vezeti, fel akarván kelteni a nőstény figyelmét és érdeklődését s magának biztositani a többi versenyző fölött a győzelmet. A vadnépeknél sem lehet a test diszitésének egyéb oka. Itt is aránytalanul gyakoribb esetben a férfi ékesíti fel magát, bizonyára ugyanazon okból, hiszen a nők párválasztó szabadsága e kezdetleges fokon sokkal nagyobb, mint ferde irányú kulturánkban. A szerelmi érzés különben is legáltalánosabb, legerősebb összenvedélye minden élőlénynek; az ember ebben sem kiváltságos teremtmény, s ha megfigyeljük az egyes művészeteket, az egy formális épitészetet kivéve, mindenikben vezető mozzanat a szerelem, a párválasztó nemi érzés. Ezt az elméletet,[2] a mely nagyon messze nyulik vissza analog jelenségekért s

[1] Darwin *Az ember származása és az ivari kiválás.* Magy. ford. 1884. II. köt. XIII. és XIX. fej. — Tovább fejti Grant Allen *Aesthetic evolution in man.* „Mind." 1880. X. sz.

[2] Elég bőven tárgyalja Jászi Oszkár: *Művészet és erkölcs* cz. munkájában (1904.) 63., 86—94. ll.

különben is a tetszéskeltés akaratbeli törekvését tekinti a művészetek egyedüli létrehozójának (pedig ennél az ösztönszerű, tudattalan műtörekvés, az alkotás subjectiv gyönyöre is fontosabb!) megdönteni törekedtek az úgynevezett anti-darwinisták.[1] Legelsőbb a természettudósok mutatták ki, hogy az állatok hímjeinek testi díszét nem a sexuális gerjedelem hozza létre, csak időben esik a kettő véletlenül össze. A legbővebb táplálkozás korszaka szabja meg a kettő egyidejűségét. A sanyarú idők után duzzadásig táplált hím egyfelől testi díszben mutatja jólétét, másfelől ugyanekkor támadnak természetszerűleg sexuális hajlamai. A tropikus világ madarainak kápráztató szinpompája csak nekünk feltünő s voltaképen éppen olyan mimikri-jelenség a fényes természeti környezetben, mint a hómezők kék rókáié. A vadnépekre vonatkozólag szintén kitűnt, hogy a férfi díszének számos egyéb oka van: harczias külső mutogatása az ellenség megfélemlítésére, az egyfajbeliek egymásra ismerésének könnyebbé tétele, rangkülönségek megjelölése stb., a melyek mind kivül állnak a szerelmi érzések körén.[2] Végre a psychologusok kutatásai is ráczáfoltak Darwin-ra. A tetszés forrásául sok más olyan érzést jelöltek meg, melyek a nemiség fogalmát a legtávolabbról sem érintik; ilyenek pl. az érzékileg kellemes és szabályos felett érzett öröm, a ritmus bája, az utánzás és illuzió gyönyöre, vágy intensiv felindulás után, a nehézség legyőzésének elemi ingere stb.[3]

Ezzel a sexuális alapelv, a helyett, hogy miként Darwin állította, kizárólagos inditó oka lenne az aesthetikai érzéseknek, összezsugorodott egyetlen, bár kétségtelenül jelentős tényezővé, olyanná, a minő rajta kivül még igen sok van s a melyek mindegyikét nyomon kiséri az életnyilvánulás folyamán a tetszés közérzése.

A tetszésnek imént emlitett többféle érzésből való eredete néhány újabb aesthetikust arra az elhatározásra birt, hogy merész kézzel kitolják a szép birodalmának eddigi szük határait. Azelőtt egyes merev tantételek, rideg jelszók, mint pl. az „önczél" hirdetése, vagy az „érdeknélküliség" kimondása, valóban kisebb területre szoritották az aesthetikát, mint megillette volna. E mesterségesen felállitott határ-

[1] Hudson W. H. *The Naturalist in La Plata.* Lond. 1892. és Wallace A. R. *Tropical Nature, and other Essays.* 1878. és u. ő: *Darwinism.* etc. Lond. 1889.

[2] L. Spencer *Principles of Sociology.* II. 75., 174., 184. ll. — Hirn id m. XV. fej. Die Ursprünge der Selbstverzierung. 211—228. ll. — Legmeggyőzőbb bizonyságokat von den Steinen szolgáltat id. m. 179. s köv. ll.

[3] L. ezek bizonyitását pontonkint Groos id. m. 348. l.

sánczon már a lélektani kutatások nem egy helyütt rést ütöttek. Az új tantétel emberei [1] pusztán a tetszésből, mint alapérzésből indulnak ki, hirdetvén, hogy mind amaz inger, mind az a külvilágból vett benyomás, a mely tetszést tud kelteni, egyszersmind szép és aesthetikus. Tehát a mi fizikailag jól esik, a mi a szervezetre előnyös és az életműködést elősegíti, beletartozik az aesthetikába. Ízletes étel, a kölni víz illata, felfrissítő fürdő, örömhír a szezvezetre gyakorolt hatásában ugyanolyan, mint a milói Venus, vagy Dante „Pokla", vagy a 9. szimfónia. Csak fokozati különbséget látnak köztük; amazok az alsóbb rangú érzékszervekre hatva (ízlés, szaglás, tapintás) animálisabb formában váltják ki az idegreakczió kellemes érzését, az utóbbiak ellenben a legtökéletesebb két szerv: a látás és hallás magasabb és finomabb idegéletét frissítik fel. Az úgynevezett „positiv aesthetiká"-nak e forradalmi elmélete másik végletbe sodródott, köre túlságosan kiszélesült s észrevétlenül átcsapott az ethika legbelső területére. Az elhódítás magában még nem lenne hiba; a tudományok határai jobb belátás szerint módosulhatnak, ha egyéb aggodalmak nem merülnének fel ellene. Bár a positiv elmélet ma népszerű s a modern aesthetikusok nagy része hívének vallja magát, nem zárkózhatunk el néhány olyan ellenvetés elől, melyek a rendszer iránt alapos aggodalmakat képesek ébreszteni.

A kellemes közérzés lényegét abban kell keresnünk, hogy bizonyos kívülről ható ingerek a túligénybe vett, fáradt idegcsoportokhoz részben közvetett úton új táplálékot juttatnak el, részben felszabadítják munkafolyamataik alól; szóval felelevenítik, munkakész állapotba, úgynevezett tónusba helyezik. Ez a felszabadítás bizonyos megkönnyebbülő közérzést vált ki, mely közérzés érzékileg kellemes. Ezt a folyamatot pontos kísérletek alapján állapították meg s azóta a physiologiai lélektan így tanítja. Eddig látszólag a pozitiv aesthetikusoknak van igazuk, mert alapérzésben közös eredményre vezet minden olyan inger, a mely a szervezet életműködését elősegíti. A nagy különbség ott áll elő, hogy míg az ízletes étel, a parfume illata ingerével „közvetlenül" előidézi az illető idegpálya felfrissülését, vagyis pusztán testi hatású, addig a műremekek élvezete „közvetett" módon, hosszú és bonyo-

[1] Többé-kevésbbé minden modern aesthetikus ezt vallja; kellő mérséklettel el is fogadható, mint Konr. Lange teszi: *Das Wesen der Kunst.* Grundzüge einer realistischen Kunstlehre. 2 köt. Berl. 1901. művében. Szélsőségig hajtja Pilo Mario *Esztétika* cz. kis munkájában. Magy. ford. az Athen. Kézi Könyvtárában.

lult idegutat téve, az intellektus feldolgozása *után*, associativ úton váltja csak ki az élvező közérzést. Már ez a lényeges különbség is elegendő arra, hogy a kétféle ingerfajtát élesen szétválaszszuk egymástól s aesthetikainak joggal csupán az utóbbit nevezzük el. De az is felhozható ellene, hogy vajjon ha minden olyan inger, mely jóleső érzést vált ki, egyformán volna képes aesthetikai hatást kelteni, miért nem fejlődött az évezredek folyamán sajátos művészi ága az ízlés, szaglás és tapintás érzékének? Hiszen ezek útján közvetlenebbül és egyszerűbben lehet az idegéletre hatni, miért hogy épp a bonyolult, a kerülő úton ható látás- és hallásbenyomásokból keltek életre a ma ismert művészetek? Ha nem volna ez ingerhatások között mélyreható különbség, bizonyára ismernénk olyan művészeti ágakat, melyek a gastronomia vagy a svédtorna terén ragadnák csodálatra és rajongó lelkesedésre az emberiséget. Miért érezzük magunkat a nagy művészekkel rokon lelkeknek, miért vonzódunk önfeledten költőinkhez s miért nem bilincsel le egyénisége varázsával pl. Brillat-Savarin, a nagy szakács s miért nem fűz rokonszenvező csodálat bennünket a masseurhöz, a ki izomzatunkat a lehető legkellemesebb zsongásba hozza?

A tetszés széles alapjain felépült módszer, a mint láthattuk, nem felel meg a követelményeknek; nem tud határvonalat vonni az aesthetikus és az alsóbb rendű idegingerek között. Ugyancsak nem képes megmagyarázni egy alapvető, fontos körülményt: a teremtő művész műösztönének eredetét, azt az egyénisége mélyéből feltörő vágyat, azt a lelki kényszert, mely szép alkotások létrehozására készteti. Biztos kiindulópontul tehát csak oly magyarázatot fogadhatunk el, a mely úgy a műösztön, mint az élvező műérzék mibenlétét meg tudja értetni velünk.

Kielégitő magyarázat, nézetem szerint, eddigelé csak egy ismeretes, az, melyet Herbert Spencer adott „Principles of Psychology"-jában. Erre is a kezdetleges állapotú népek tanulmányozása révén jutott. A világutazó ethnologusok sajátszerüen egybehangzó véleményt mondanak a különféle vadnépek maguktartásáról, vérmérsékletéről. Már a XVIII. században Forster, Cook-nak második felfedező útján kisérője, azt irja róluk: „Heves, meggondolatlan szenvedély egyetlen vezetőjük; féktelenség, a melybe néminemű lelkesedés kergeti őket. Ok nélkül tajtékzó paroxismusba hajszolják magukat s ez állapotban belerohannak a kész veszedelembe olyan halálmegvetéssel, mely csodálatot ébreszt . . . Harczban kegyetlenek és bosszúállók, túlcsapongók mindenben, bosszút és gyűlöletet az embertelenségig fokozzák s vitéz-

ségük áldozatait nem ritkán megeszik".[1] Ezt a lélekrajzot majd minden utazó megismétli. Zabolátlanságuk, mely annál feltünőbb, hogy minden átmenet nélkül, hosszú tunyaságból tör ki hirtelen, nem magyarázható máskép, mint ama korlátozó lelki fék hiányával, a mely az európai kulturembert minden tettében ellenőrzi. Vagyis náluk az idegélet ős állapotában figyelhető meg, abban a korlátlan működésben, mely leginkább enged bepillantást eredeti lényegébe. E tapasztalat alapján adja SPENCER híres erőfölösleg-magyarázatát. Az ő „surplus of vigour"-ja, vagy a hogy még nevezni szokta: „overflowing energy" (túlcsorduló energia) abban nyilvánul, hogy az élet egyik alaptörvénye szerint az idegek ganglion-cellái, az úgynevezett neuron-ok, munka révén történt felemésztődés után, a mit idegfáradtság formájában érezünk, pihenést és újabb táplálékmennyiséget igényelnek; táplálkozásuk mohó, pihenésük rendesen túlmegy az egyensúlyi állapoton és így bennök lassankint olyan erőmennyiség gyül össze, mely fölösleges, szinte terhes. Az ideg e túlhalmozott erő alatt szenved s ha nem talál neki az ember tudatos munkában levezető utat, önmagától, kitűzött czél és szándék nélkül, kirobban. Az idegerő fölöslegének e többékevésbbé erőszakos kirobbanása az, a mit a vadnépek féktelen tombolásában észlelhetünk. Ugyanez tapasztalható a szintén nem fékezett kis gyermek viselkedésében, mikor szobában való hosszabb tartózkodás után kijutva a szabadba, nem bir magával; ugyancsak játékaiban is gyakran ez látható.[2] Mindkét fajta erőkisülés szervi megkönnyebbülést okoz s a velejáró közérzés kellemes. SPENCER követői azóta a léleknek

[1] Idézi ACHELIS *Moderne Völkerkunde* (1896.) 20. l.

[2] A játék lélektani magyarázata itt kapcsolódik a művészetéhez. Alapelemeiben rokonságuk kétségtelen: a tudatos praktikus czél hiánya, az önkénytelen, szinte kényszerű megnyilatkozás mindkettőnek egyenlőkép jellemzője: csak hatásukban válnak széjjel. A játék a felgyülemlett idegenergia levezetésével befejeződik, önmagán túl nem kiván terjeszkedni, míg a művészetben a közlés vágya, másoknak ugyanazon érzésbe való belevonása, valamint ezzel kapcsolatban a létrehozott mű maradandó volta fontos. Vagyis alapjukban azonos, de természetük szerint differenciálódott lelkifunkciók, melyek közül a művészet a maga élénk szocziális kölcsönhatásánál fogva fejlődésképes, míg a játék nem az. Nincs igaza tehát GUYAU-nak (*Les problèmes de l'esthetique contemporaine.* 1884. 20. l.), mikor a művészetet pusztán „kifinomított játéknak" nevezi. — A játékelméletről már SCHILLER-nek volt sejtelme (Über die ästh. Erziehung d. Menschen. Brief 15.), kifejtője SPENCER (Princ. of Psych. II. 629—30.), utána sokan tárgyalják; összefoglalásuk GROOS id. m.-ben 216—356., 470—478. ll.; irodalmát adja HIRN id. m. 25—29. ll.

e könnyitésmódját, a mely kulturemberekből is nem ritkán elemi erővel tör ki, bármint küzd is ellene a fékező akarat, igen szépen alkalmazták a nagy művészek alkotásmódjára s vele a műremekek keletkezésének eddig legigazabb képét sikerült adniok.

Ugyancsak kielégitő magyarázatot ad a Spencer-féle elmélet a passiv műélvezés mibenlétére is. A tömeg műélvezete mindig önfeledt természetű, melyről számot adni nem tud. Az a kellemes, tudattalan idegfolyamat, mely ilyenkor végbemegy, a következő: a tömeg (egy-egy nép vagy társadalmi osztály) a viszonyok bizonyos egynemű hatása folytán közös irányú idegenergiát gyűjt fel magában. Ez homályos, lappangó vágy formájában szokott jelentkezni, a mely minél kifinomultabb társadalmi rétegben lép fel, annál nagyobb fékezés alatt áll, tehát rendes körülmények között ki nem robban (a história az ilyen közös lelkiállapotot „korhangulat"-nak szokta nevezni!). Ha most e felhalmozott idegerőt olyan külső inger éri a műremekek hatása révén, hogy e harmonizáló ingerre az ideg erőfölöslege reakcióképen kirobbanhat, támad a tömegek elragadtatása s bennük az egyesek gyönyörérzete.

A nélkül, hogy a jelen alkalommal e szinte ideális magyarázatot érdeme szerint bővebben méltatnám, csak azt az érdekes jelenséget óhajtom újból hangsúlyozni, hogy ez elméletre szintén az ethnographia tanulmányozása vezette rá Spencer-t, a ki különben egész filozófiai rendszerét, korszakalkotó műveinek minden új vivmányát a néprajz félreismert kincses bányájából meritette.

Az itt megbeszélt elméletek új, positiv alapot vetettek az aesthetikának, a melyre most már az előbbieknél biztosabban épithet a jövendő idők tudós nemzedéke. Általában a mint a selyemgubón sok a hamis szál s csak hosszú próbálgatás vezet a helyes fonalra, a tudomány is sokfelé próbálkozik sikertelenül, mig végre — akár a véletlen közbejátszásával, akár a genialitás naiv érzékével rábukkan a leghelyesebbre s azon, természetes óvatossággal — sikerül, ha nem is az egészet legombolyitania, de legalább is tovább haladni az igazságot rejtő burok lefejtésében.

Dr. Solymossy Sándor.

NÉPKÖLTÉSZET.

A dévai csángók népdalaiból.

A dévai csángók között számos népdalt és balladát gyűjtöttünk össze (nehány kivételével) melódiástól. A melódiákat *Makay Jenő* áll. tanitóképző-int. zenetanár jegyezte le.

E dalok és balladák között sok van olyan, melyek kisebb-nagyobb mértékben megegyeznek sok egyebünnen összegyüjtött effajta népköltészeti termékkel. Azonban nézetem szerint az ilyenek is mutatnak egy és más tekintetben olyan érdekes sajátságokat, a melyek érdemessé teszik őket a közzétételre.

Az ezen alkalommal közreadott 18 dalt 2 fiatal asszony: Palkó Jánosné és ifj. Sebestyén Jóskáné éneke után jegyeztük le.

1. Édës anyám . . .[1]

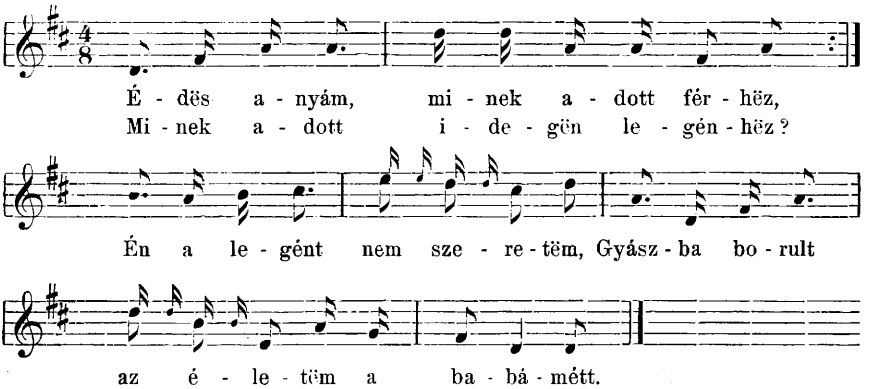

Édës anyám, kend ennek az oka,
Nem szerettem, minek adott oda?
A szerelëm kénoz ingëm
Gyászba borult az életëm a babámétt.

A gőzoesnek harminczhat kereke,
Bé van fëstve tiszta fetekére;
Bárcsak ëssze-ëszevisszatoerne,
Hogy ingëmet el ne vinne a babámtól!

Én vagyok a hortobácsi (így!) gújás,
Én őzzoem a hortobágyi gúját.
Van bojtárom kettő-három,
Én vagyok a tolvas ágyon a babámval.

Rászállott a fecske a vasútra,
Jártam hëzzád, az isten ës tuggya.
Jártam hëzzád, de nem fogok járni,
Álnok szüvű meg akartad csalni a szüvemët.

[1] Az egyes ütemekben előforduló *kisebb kóták* a melódiának a következő szakaszok eltérő szövegéhez való alkalmazkodását mutatják. *K. S.*

2. Szépënn úszik . . .

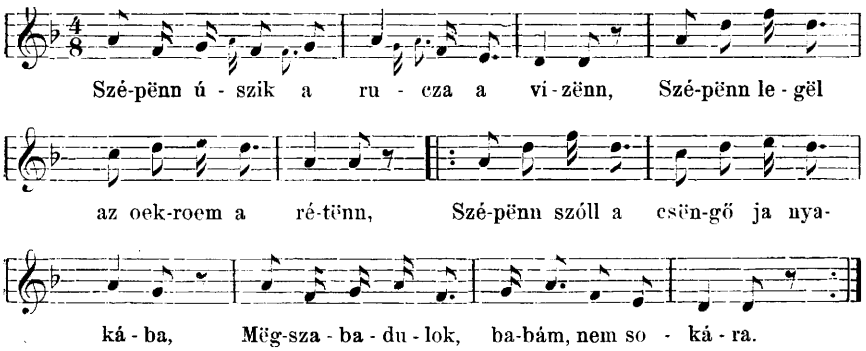

Mëgszabadulok, mëg ës házasodom,
Aszt vëszëk el, akkit én akarok.
Te mëg, babám, keress más szeretőt,
Mëtt ës vártad el a három esztendőt!

Hej! Az én rózsám piros pántlikája,
Nem illik a szép sárga hajjába.
Tëdd el, rózsám, ládád fiókjába,
Majt ha lëányod lëssz, jó lëssz a hajába.

3. Az én házam tetejire . . .

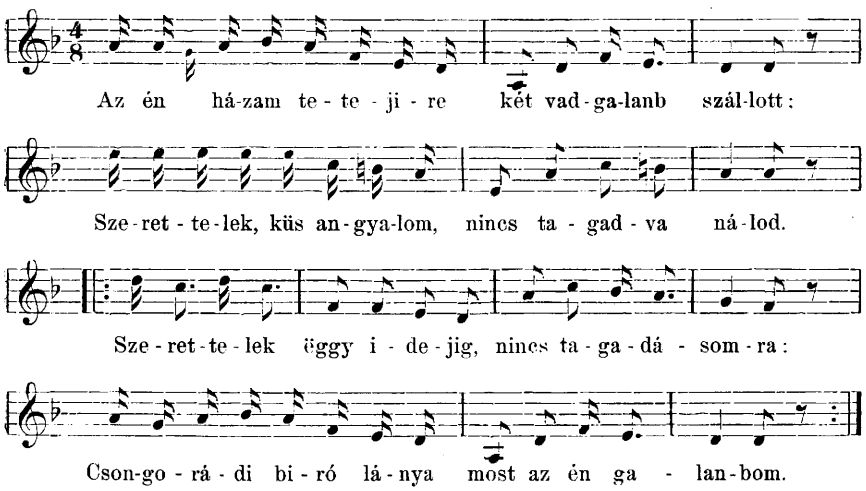

Keresik a, keresik a kërëszt-levelemët.
Még a pap sem, még a pap sem lëli a nevemët
Mëgájj biró, kutya biró, kerülsz a kezembe:
Te tëttél a, te tëttél a katona-életbe!

Szüret után jár az üdő, házasodni kéne:
Én mëg, anyám, férhëz mënnék, ha valaki kérne.
Az a legén, ki hëzzám járt, mënyën katonának,
Ha haza jő, gyëngébb küs lánt választ babájának.

4. Tréfás passzió-ének.

a) Addig iszom . . .

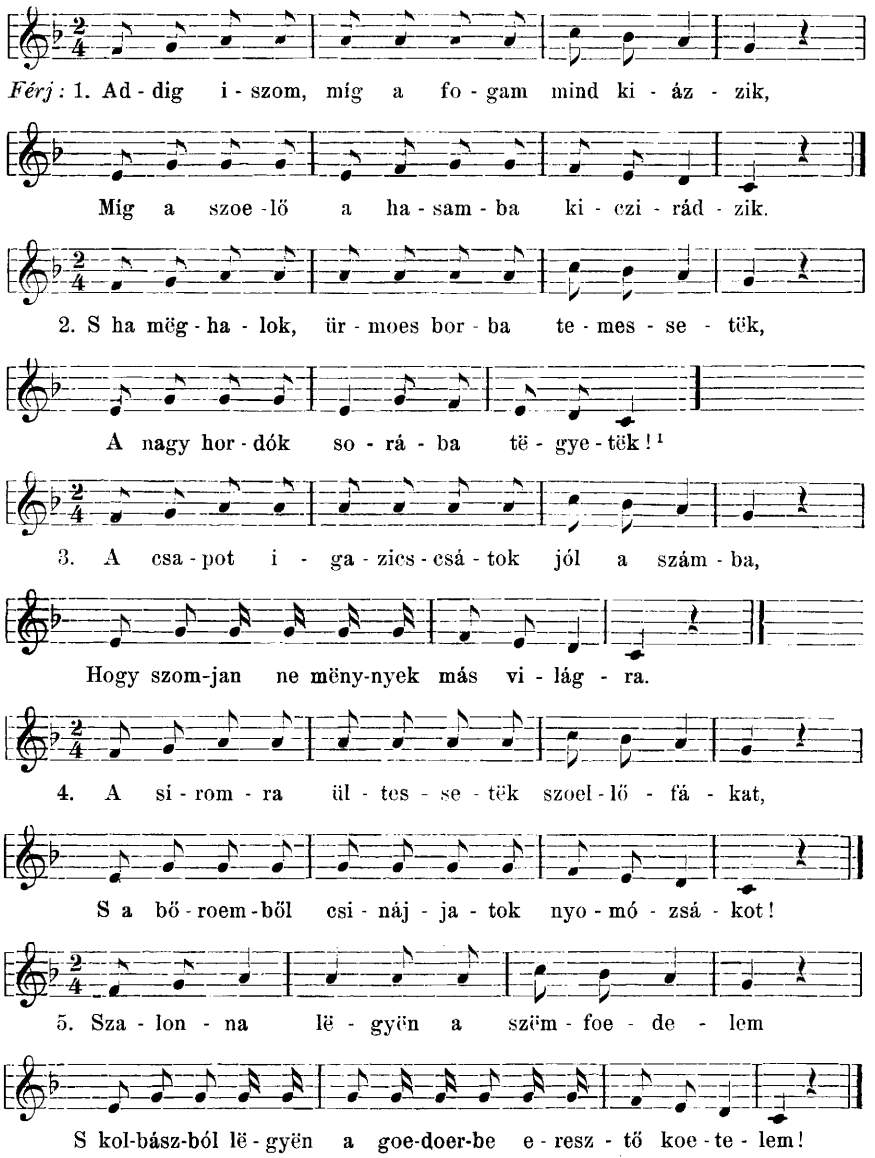

[1] Nyilván hibás feljegyzés, mert a nép éneke nem csonkitja meg a zenei symmetriát, hanem vét inkább a vers-caesura ellen. *Szerk.*

b) Jő a nagyhét . . .

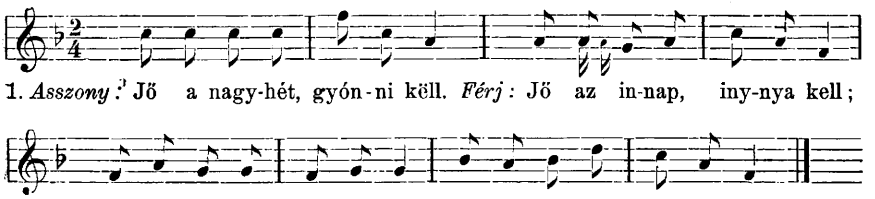

2. Farra hányom a borsót,
Ide a boros korsót!
Asszony: Oerdoeg vigyën pokolba!
Férj: Vagyon-e ott korcsoma?

3. *Asszony:* Hát hogyha most mëghalnál,
Gyermëkeidnek mit hagynál?
Férj: Az útat s a korcsomát,
Nyugodalmat ott találsz.

c) Asszon, az isten éltessën . . .

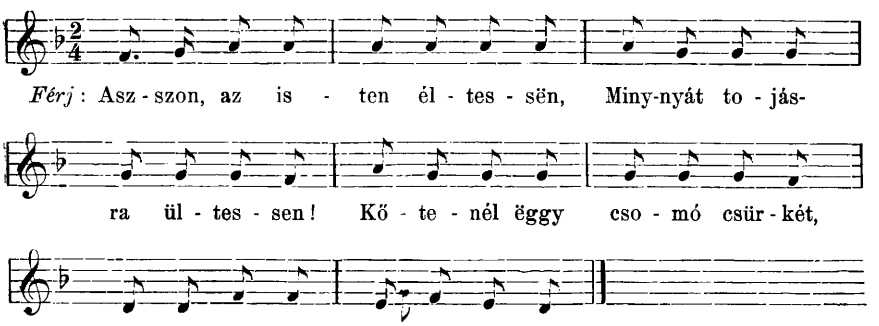

Lëgyën ojan két fülecskéd,
Takarná bé a mënyecskét!
Ëgyikët tëdd magad alá,
A másikkal takarozzál!

d) Bár valahol italkoezbe . . .

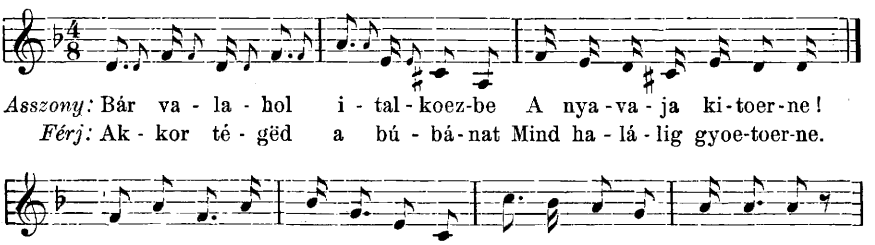

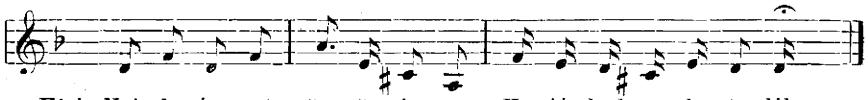

5. **Nem szabad, nem szabad . . .**

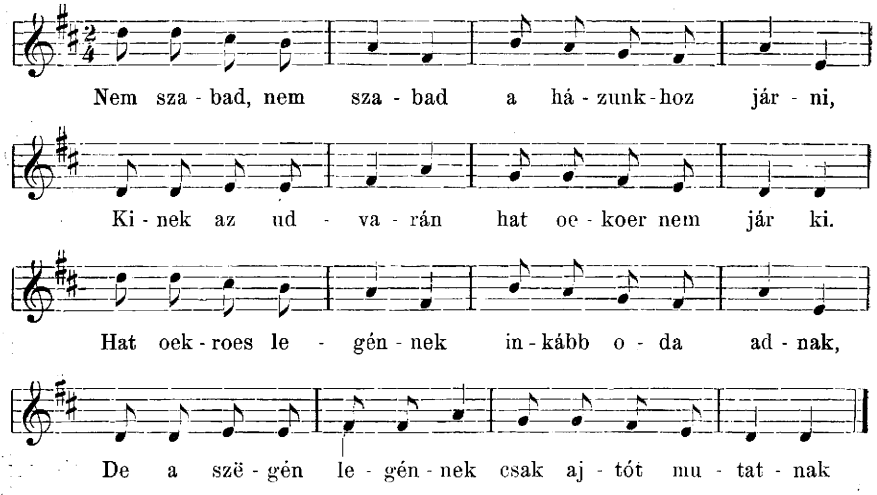

Aszt gondolod rózsám, nem búsúlok érted,
De még az erőm ës elfogyott érëtted.
Érëtted. nem másért, két piross arczádért,
Két piross arczádért, mosôjgó küs szádért.

6. **Este van . . .**

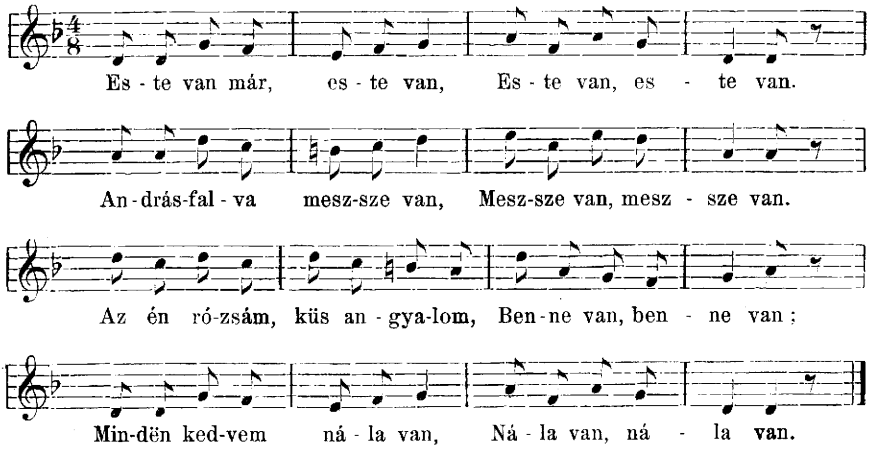

Messze jártam házasodni,
Bár se jártam vóna;
Édës kicsi feleségëm,
Bár ott vesztél vóna.
Bár az oerdoeg ojan lenne,
Taricskára tënne,
Minél jobban sikojtanál,
Annál jobban vinne!

Mëgkértem ëggy vén leánt.
Mit csinájjak vélle?
Iszik-csoszik a papucscsa
Majt mëghalok tölle.
Vagyon biró, vagyon esküttt
S válaszszon el tölle;
Mi az isten teremtése,
Nem élëk mëg vélle.

7. Magossan repül . . .

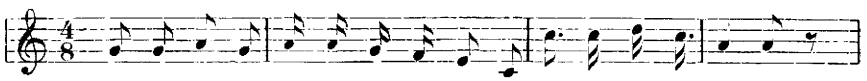

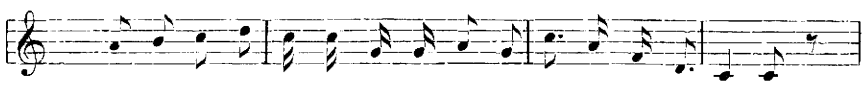

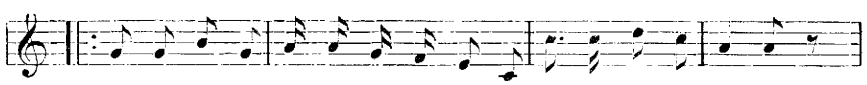

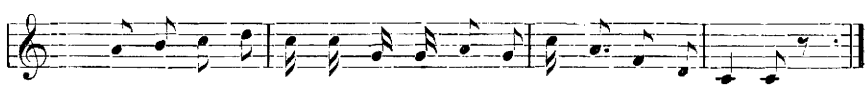

(Ismétléskor a szöveg ekkép módosulhat:)

Bárcsak nekëm ojan anyám vóna, akki aszt mondana:
Tőtsd le fijam azt a három évet s végy ëggy feleséget!

8. Bucziné . . .

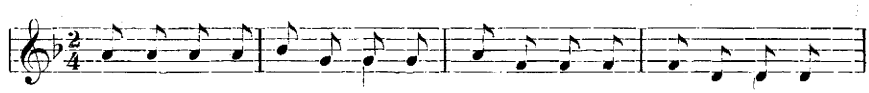

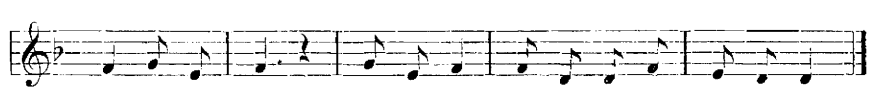

2. Feleségëm s gyermëkëm
Mind a patakba verem.
Hej! Bucziné, stb.

3. Ma mëgiszom a pénzëmët
Hónap a feleségemet.
Hej! Bucziné, stb.

A 4. és 5. strófa a következő dallammal:

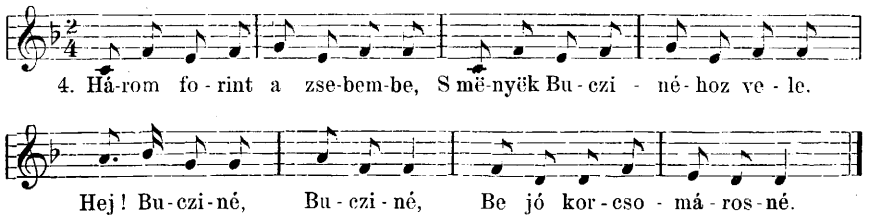

5. Nekëm csak ëggy kupa lisztëm,
Aszt ës Bucziné hoz viszëm.
Hej! Bucziné, stb.

A következő 6. vers ismét az 1. strófa dallama szerint megy.

6. Mëgveszünk egy juhbelet;
Úgy élünk, a hogy lehet.
Hej! Bucziné, stb.

9. A dévai biró kapujába ...

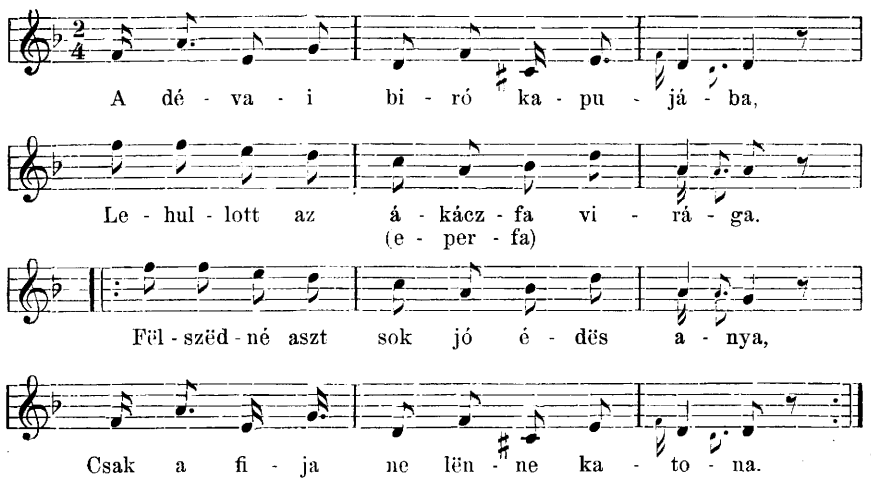

Kinyillott a rózsabokor bingót hajt,
Én szüvemnek te okoztál mindën bajt.
Nem bánom én, édës anyám, tagagy meg,
Az én szüvem, akkijétt fáj, hasad meg.

10. Sárga rigó leszállott ...

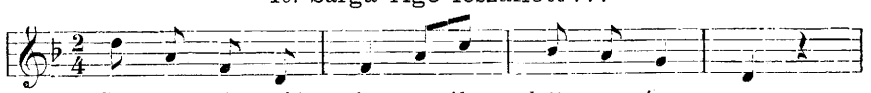

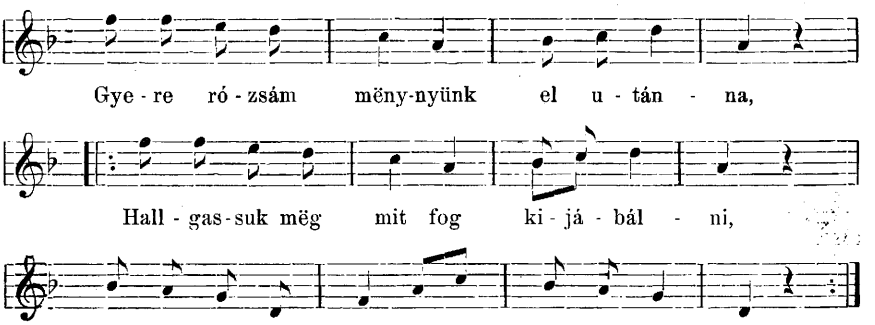

Kiöntött a Tisza a martyára,
Fakó lovam hasig jár a sárba.
Sáros kantárszár van a kezembe,
Gyere, rózsám, üjjél az oelembe.

Nem átkozlak, rózsám, nem szokásom;
Csak a mosdóvized vérré vájjon,
Toerülkoező kendőd lángot hánnyon;
A jó isten tégëd úgy mëgággyon!

11. Akki oetët, hatot szeret ...

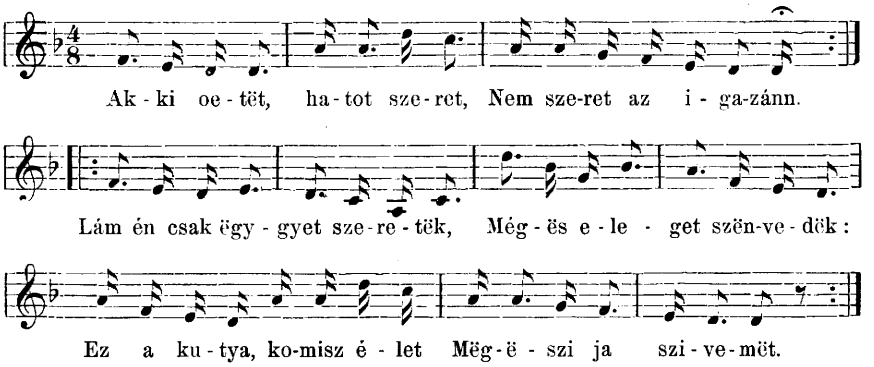

12. Udvaromon két küs csürke.

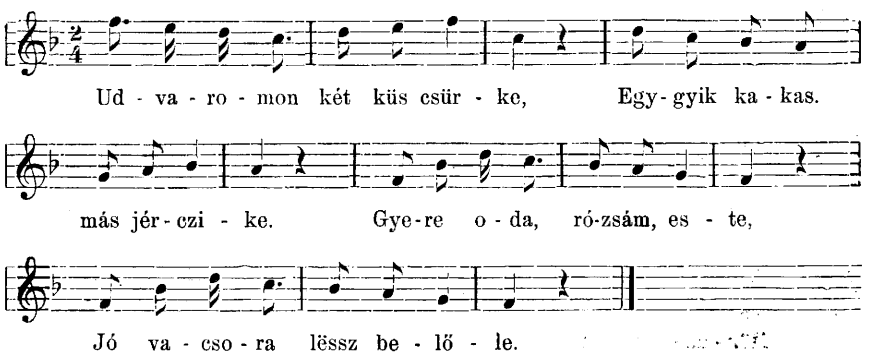

Az éczczaka aszt ámottam,
Veled, rózsám, sok pénzt kaptam,
Hitës tássad s tëjéd lëttem . . .
Jaj, be kár, hogy fëlébrettem!

Édës anyád aszt gondojja,
Hogy a legén pénz bolongya.
Nem szeretlek a pénzedétt,
Csak a kockény (szép) szëmëdétt.

13. Erre gyere, rózsám . . .

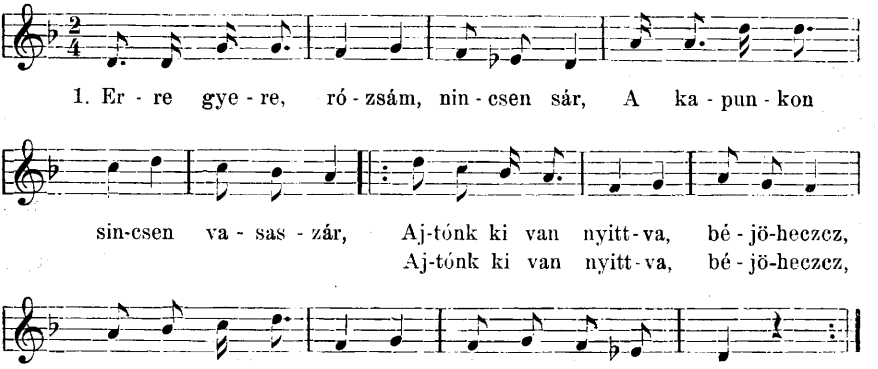

2. Ágyam mëg van vetve, lefekheczcz.
(előtt szék van s leülheczcz.)
Ha nem teczczik, rózsám, elmëheczcz.
Addig innét, rózsám, el nem méssz,
Mig három szál gyërtya el nem el nem ég!

(Ismétlés:)

Még a nëgyedik ës félbe ég,
A szerelëm még sem még sem vót elég.

A 3-ik strófa a következő dallammal:

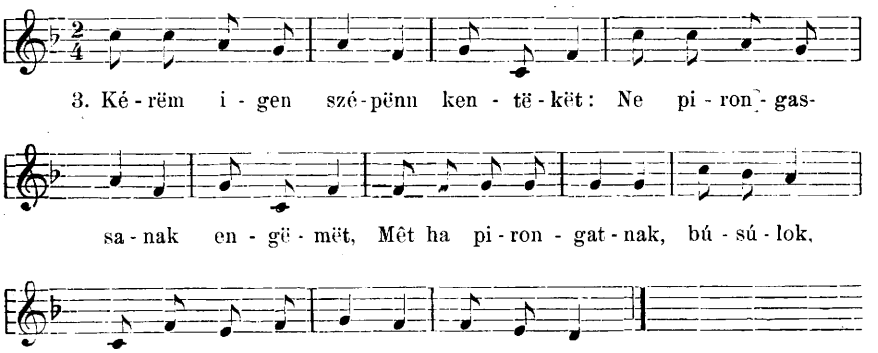

14. Ezernyóczszázkilenczvenedik évbe . . .

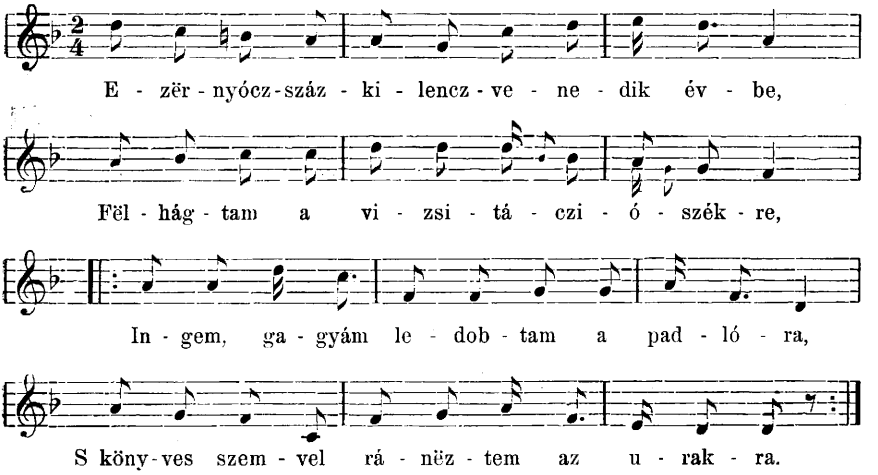

Mikor engëm a főorvos vizsitál,
Addig babám az ajtóba sirdogál.
Ne sirj, babám, mêt nem lëszëk katona,
Szabadulok három esztendő mulva.

Végig mëntem a rabrai nagy uczczán,
Előmbe állt három toeroek kapitán,
Kérdik toellem: hol jártál te nagy bëtyár,
Talán most ës a toeroekkel harczoltál?

Magyar huszár aczczideja lovadot,
Úgy cse látod toebbé magyar hazádot!
S nem adom én oda kedves lovamot,
Éllës kardal védelmezëm magamot.

Októberbe rukkoltam bé huszárnak,
Örvendëttem a szép piross ruhának.
De most bëzzëg oerülëk, hogy letëszem,
Átadom a rékútának szüvesenn.

Aszt mongya ja kapitány a huszárnak:
Jaj, de szép szeretője van magának!
Szép szeretőm nem kapitány szërëzte,
Három évig fájt a szüvem érëtte.

Magyar huszár, hadd nálam a babádot,
Fëlvarratok három ezüst csillagot!
Kapitány úr, koeszoenëm a jóságát,
Agygya másnak három ezüst csillagát!

Augusztusnak harmadikán hajnalba,
Ágyúszóval harangoztak hajnarra.
Ott kezdëttek a fegyvërek szóllani,
Magyar fijúk a véreket ontani.

Poroncsolat jött a komondás úrtól,
Báró Hecski ezëredës urunktól:
Kezgyük mëg a marsot bátran előre,
Toeroekország leghírësebb részibe.

15. Jaj istenem . . .

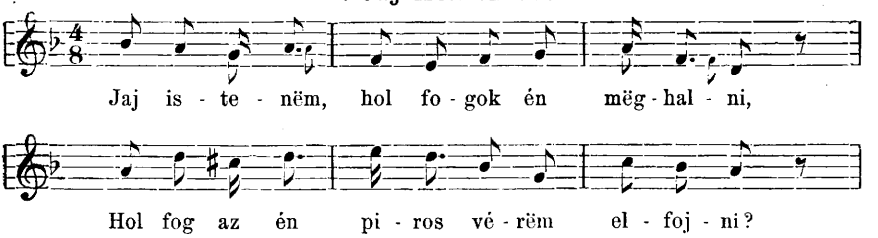

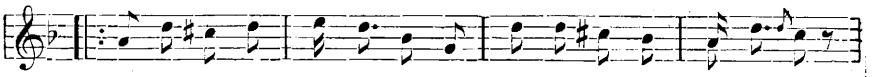

Mindenféle színe van a lovamnak (rózsámnak);
Mëgizenëm a szeretőm annyának,
Mëgizenëm, mëgizenëm vagy én magam mëgmondom!
Én utánnam hírës lánya ne sirjon! (járjon!)

Aszt gondolod, kicsi rózsám, mëgcsaltál,
Pedig ingëm mëg se szomorittottál;
Mëgcsaltad te, mëgcsaltad te, kicsi rózsám, magadot,
Mêt nem kaptál nálamnál szebb virágot.

16. **Küs pej lovam . . .**

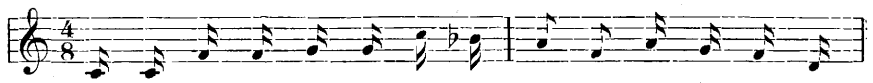

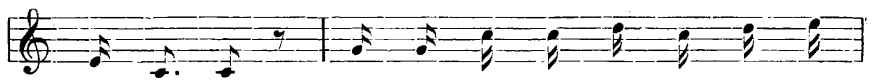

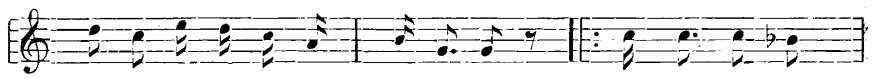

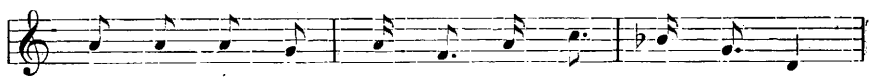

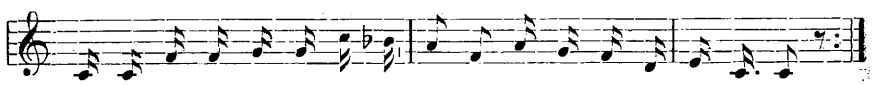

Édes anyám, édes anyám métt **szül- métt** szültél e világra?
Métt nem dobtál, métt nem dobtál engëm, engëmët a Sajóba?
Sajó vize, Sajó vize vitt vóna a Dunába,
Hogy ne vónék, hogy ne vónék senki, senki megunt babája.

17. Akkor kezdnek . . .

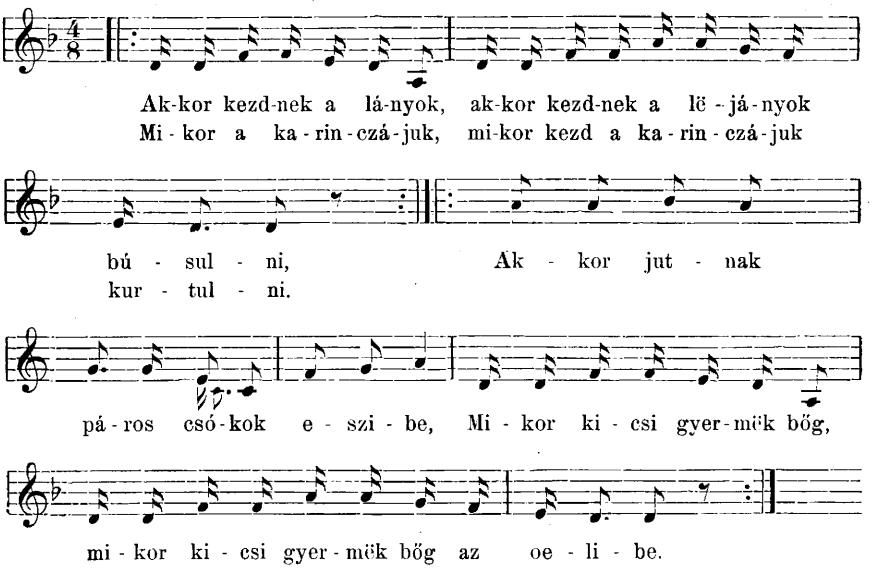

Erdő mellett be magoss, erdő mellett be magoss a kaszárnya,
Ott soroztak engemët, ott soroztak engemët katonának.
Az erdőnek, fűnek fának van ága,
Csak én magam ëgyedül, csak én magam ëgyedül vagyok árva.

Csizmadija csinájja, csizmadija csinájja ja csizmámot,
Barna kis lány ránczojja, barna kis lány ráncojja ja gagyámot.
Van már csizmám, ránczos gagyám, de minek!
Ha már ingëm, ha ingëm, ha már ingëm katonának elvisznek.

18. Ki-ki-ki-ki-mënyëk . . .

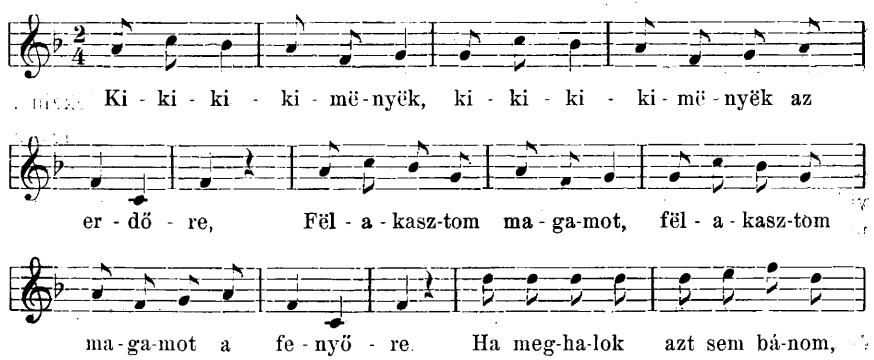

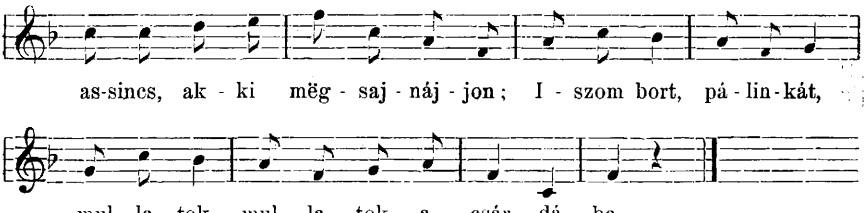

Hideg málét ne ëgyel, velem ne veszekeggyél a sëtétbe.
Farkas Gyurka bémászott s csak a két lába láczczott a sëtétbe;
Most ës az az eszëmbe, mit csinyált az odabé a setétbe?[1]

Gyüjtötte: *Kolumbán Samu.*

IRODALOM.

Vidék-ismertető folyóiratok.

Langer braunaui orvos 1901 óta ilyen folyóiratot ad ki: Deutsche Volkskunde aus dem östlichen Böhmen. Von Dr. Eduard Langer. Braunau i/B. Évenkint négy füzet, mintegy húsz ív, képekkel; nagy nyolczadrét. Ára mintegy 5 korona. Tartalma csak részben tulajdonképeni néprajzi közlemények: lakodalmi szokások, viselet, népmondák, népdalok dallamokkal, népies épitkezés az ú. n. Braunauer Ländchen-ben s az óriás-hegységben. Ezenkívül történelmi feljegyzések és a nevezett területről származó költőknek verses és prózai művei tájszólásban és irodalmi nyelven. Mellékletül: Mitteilungen des Bundes der Deutschen Ostböhmens. Az eddig foganatba vett gyüjtő munkából legérdekesebbnek igérkezik a vidék népies florájának felgyüjtése: a növények népies nevei, használata, szerepe a néphitben. Ilyen gyüjtést már rég sürgetek nálunk is. Most Wágner János aradi tanár, jeles botanikusunk, erre legalkalmasabb ember, vállalkozott rá.

Az eddigi három évfolyamban nincs, mi minket közelebbről érdekelne. Nincs is valami nagyon kiváló dolgozat benne. De maga a jelenség nagyon figyelemre méltó. Számos ilyenféle német folyóirat van, mely egy-egy vidéknek általános, de különösen néprajzi ismertetését míveli igénytelenül, kis meghitt körben, részben turista vagy művelődési társulatokra támaszkodva.

[1] A második szakaszból mindenik sor csak a melódia második sorával énekelhető.

A nemzeti szempont érvényesülését mutatja az is, hogy pl. a csehországi németek valami 20 ilyen folyóirattal rendelkeznek. Ezek nagyon alkalmasak arra, hogy az illető vidéken a lakosság minden rétegében felkeltsék a föld, a népélet, a mult iránti intenziv érdeklődést, terjeszszék annak ismeretét, megfigyelésre, gyüjtésre buzditsanak. Rendesen megszabott kis területre terjedvén a munkálkodás, úgyszólván minden olvasó ellenőrizhet, megigazithat, kiegészithet, analogiákkal megvilágosithat minden adatot. Ebből következik az anyag hitelessége, relativ kimerítősége, közvetlen meleg lokális színe, a milieu-be illeszkedése, stb., a mi kivált a néprajzi adatoknál mind igen becses tulajdonság. Ezekből alakulhat ki aztán valamely népelem hű képe és végre a faj tudományos ismerete.

Milyen üdvös volna, ha nálunk követnék e példát. Vidéken, kis városokban, sőt faluhelyen mennyi papirost pusztitanak „társadalmi, szépirodalmi, gazdasági, közművelődési, sőt politikai heti stb. lap“ czimén. Nagy részöknek a közre nézve nincs semmi czéljok és hasznuk, semmi tartalmuk és hatásuk. Előfizetőjük alig van, olvasójuk is kevés. Néha kis nyomdász-mesteremberéknek néhány példányban megjelenő üzleti, hirdetési vállalatai. Nem lévén közönségök, a hirdetésnek sincs foganatja, nem lévén tekintélyök, az esetleges tartalmasabb közleményeknek sincs hatása. Gyakran klikkek és személyek magánérdekeinek szócsövei, a közérdek rovására. Némely lokális remekíró szemétlerakodó helye, egyébként ollózás. Vidéki sajtónknak legalább fele egészen felesleges, ha nem ártalmas.

Milyen hasznos dolog volna, ha vidéki sajtónk az érintett haszontalanságok helyett minél behatóbban foglalkoznék a területén a táj- és természetrajznak, az ethnographiának és historiának minél behatóbb művelésével, a vidék egyetemes ismertetésével. Ezzel komolyan érdeklődő olvasókat szerezne magának, nevelné, oktatná, gyönyörködtetné a közönséget, emelné saját tekintélyét és jelentőségét, és jelentékenyen hozzájárulna az általános honismeret, a tudomány, a nemzeti műveltség előmozditásához. Ezzel nagy és üdvös hivatást teljesitene.

Többször felszólaltam a sajtóban ebben az értelemben. Most újabban az összes hazai lapokhoz intézett körlevélben. Eddig nem nagy eredménynyel. Magam is tettem próbát. A 90-es évek elején ilyen szellemben adtam ki Gyarmathy Zsigánéval a „Kalotaszeg“ czimű hetilapot. Mint az Erdélyi Kárpát-Egyesület egyik előmunkása, részletes programmot dolgoztam volt ki az egyesületi folyóiratnak („Erdély“) ilyen szellemben való átalakitására. Ez az irány részben érvényesült is és az új szerkesztő még nyomatékosabban érvényesiti. Újabban a Délvidéki Kárpát-Egyesület főtitkára, az avatott Czirbusz Géza dr. szerkesztette Temesvárt nagyjában ilyen szellemben a

„Déli Kárpátok"-at. Sajnos, a szerzetes-tanárokat örökösen permutáló rendszer időközben már elsodorta Czirbuszt Temesvárról, és nem tudhatni, ki lép nyomába.

Vajha nálunk is minden nagyobb vidéknek megvolna a maga sajtóorganuma, a melyből nemcsak azt lehet megtudni, hogy a japánok ezelőtt két héttel hány oroszt fogtak el, s hogy a helyi királyi tanácsos úr ő nagysága melyik korcsmában sörözött, hanem a mely hű tükre volna a vidék természetének és népéletének, történelmének s kulturájának.

Dr. Herrmann Antal.

Néprajzi könyvészet 1903-ból.

(Befejezés.)

Federowsky, Michal. Lud bialoruski na Rusi litewskiej. Ill. w. Krakowie. Akad. umiejet. (8-r.).

Finck, Franz Nikolaus. Lehrbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner. Marburg, Elwert. (8-r. XVI, 95 l.)

Findejzen, N. Muzykaljnaja starina. Sbornik statej i materialov dlja istorii muzyki v Rossii. Vyp. 1. Sanktpeterburg. 1903. 83 str.

Fischer, Wilh. Die Folter. Die Leibes- und Lebensstrafen. Die Hexenprocesse. (Kriminal-Processe aller Zeiten. 1.) Heilbronn, O. Weber. (8-r. 190 l.) 50 pf.

Gering, H. Die germanische Runenschrift. (Mitt. d. anthr. Ver. in Schleswig-Holstein. 1903. 16.) — Ism. Wilser L. Zentr. Bl. f. Anthrop. IX. 102. l.

Germanische Ostern. Ung. Weisskirch. Volksbl. 15. sz.

De Goeje, G. J. Mémoire sur les migrations des Tsiganes à travers l'Asie. (Mémoires d'histoire et de géogr. orientales. 3.) Leiden, Brill. (8-r. VIII, 91 l.)

Goldziher, I. Der Seelenvogel im islamischen Volksglauben. Globus, 83. köt. 19. szám.

Grimm, Jakob und Wilhelm. Kindermärchen. 2 Bd. Nürnberg, Th. Stroefen. (4-r. 175, 176 l.) 6 Mk.

Grimm, Jakob und Wilhelm. Kinder- und Hausmärchen. Ausgewählt und bearbeitet von Geo. u. Lily v. Gizycki. 6. Aufl. Berlin, F. Dümmler. (12-r. VIII, 280 l.) 1 Mk.

Grimm, Jakob und Wilhelm. Märchen. Buchschmuck v. Rob. Weise. Stuttgart, Union. (8-r. IX, 327 l.) 5 Mk.

Grimm, Jakob und Wilhelm. Deutsche Sagen. Auswahl. 6—8. Tausend. Hamburg, A. Janssen. (8-r. 246 l.) 1 Mk.

Grönbeck, V. Forstudier till tyrkish lydhistore. Önismertetés. Keleti Szemle 114., 229. l.

Gulyás István, dr. A finnekről. Debreczen, 1903. (8-r. 24 l.) 20 f.

Haas, Dr. A. Rügensche Sagen und Märchen. Gesammelt und herausgegeben von —. 3. Aufl. Stettin, J. Burmeister. (8-r. XVI, 228. l.) 2 Mk. 50.

Harris, J. Rendel. The Dioscuri in the christian legends. London, C. J. Clay & Sons. 1903. (8-r. 64 l.) 4 sh.

Herrmann Antal, dr. Labdarugás az osztjákoknál. Brassói Hirl. 45. sz.

Herrmann, Paul. Nordische Mythologie in gemeinverständlicher Darstellung. Leipzig, Engelmann. (8-r. XII, 634 l.) 9 Mk.

Hessler, Carl. Hessische Landes- und Volkskunde. Das ehemalige Kurhessen und das Hinterland am Ausgange des XIX. Jahrhunderts. II. Band. Hessische Volkskunde. Marburg, N. G. Ewert. (8-r. XVI, 662 l.) 8 Mk.

Heyne, Moriz. Körperflege und Kleidung bei den Deutschen von den ältesten geschichtlichen Zeiten bis zum XVI. Jahrhundert. Leipzig. (8-r. 373 l.) — Ism. Dr. Haberlandt. Zeitschr. f. österr. Volksk. 180. l.

Hoernes. M. Der diluviale Mensch in Europa. Die Kulturstufen der älteren Steinzeit. Braunschweig, Fr. Vieweg (8-r. 227 l.) — Ism. Dr. Schoetensack O. Zentr. Bl. f. Anthrop. IX. 41—44. l. — Dr. Éber László. Arch. Értes. 389—392. l.

John, Alois. Oberlohma. Geschichte und Volkskunde e. egerländer Dorfes. (Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde. IV. Bd. 2. H.) Prag, 1903. J. G. Calve. (8-r. X, 196 l.) 3 Mk.

Judt, J. M. Die Juden als Rasse. Eine Analyse aus dem Gebiete der Anthropologie. Berlin. Jüdisch. Verl. O. J. (1903.) — Ism. Buschan. Zentr. Bl. f. Anthrop. IX. 25—27. l.

Kaindl, Raimund Friedr. Die Volkskunde. Ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode. Mit besond. Berücksichtigung ihres Verhältnisses zu den histor. Wissenschaften. Ein Leitfaden zur Einführung in die Volksforschung. (Die Erdkunde. 17. T.) Leipzig u. Wien, Deuticke (8-r. XI, 419 l.) 5 Mk. -- Ism. p. Liter. Centr. Bl. 27. sz. — Hoffmann-Krayer E. Deutsch. Liter. Ztg. 23. sz. — B. Zs. Ethnographia. Mellékl. 303. l. — Ch—na V. Ethnogr. Obozrjenie. 1903. Nr. 3. 169—174. l.

Knortz, Karl. Nachklänge germanischen Glaubens und Brauchs in Amerika. Ein Beitrag zur Volkskunde. Halle, H. Peter. (8-r. 122 l.) 1 M. 60.

Kopp, Arthur. Alter Kernsprüchlein und Volksreime für liebende Herzen ein Dutzend. (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 1902. 1. Heft.) — Ism. E—aja, E. Etnograf. Obozrjenie. 1903. 118—151. l.

Krauss, Dr. Frdr. S. Die Volkskunde in den Jahren 1897—1902. Berichte über Neuerscheinungen. Erlangen, F. Junge. (8-r. 180 l.) 6 Mk. 60.

Kühnel, P. Die slavischen Orts- und Flurnamen im Lüneburgischen. 2. u. 3. Thl. Hannover. (Lpz. Harrasowitz). (8-r. 171—508 l.) 6 M.

Kuun Géza gr. Gurdēzi a törökökről. Keleti szemle 17., 129., 257. l.

Lampert, Kurt. Die Völker der Erde. Eine Schilderung der Lebensweise, der Sitten, Gebräuche, Feste und Zeremonien aller lebenden Völker. Lfr. 19—35. Stuttgart u. Leipzig. Deutsche Verlagsanstalt. (4-r. VIII, 428 l.) à 60 pf. — Ism. Liter. Centr. Bl. 31. sz.

Laugel, A. Trachten und Sitten im Elsass. Illustrationen v. Charles Spindler. 23—32. Lfg. Strassburg. L. Beust. (2-r. 177—296 l. és 20 szines tábla.) à 1 Mk. 50.

Lefèvre, André. Germains et Slaves, Origines et Croyances. Paris, 1903. (8-r. 320 l.) — Ism. Intern. Archiv f. Ethnogr. 64. l.

Lippert, Jul. Hausbaustudien in e. Kleinstadt (Braunau in Böhmen). (Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde. 1.) Prag, G. Calve. (8-r. 41 l.) 1 Mk. 50.

Magnus, Hugo. Der Aberglauben in der Medicin. Breslau, Kern. (8-r.) 3 Mk. 50.

Malinka, Al. N. Sbornik materialov po malorusskomu foljkloru. (Černig., Volynsk., Poltavsk. i njekot dr. gub.) Koljadki, ščedrovki, zagadki, poslovicy, zagovory, narodn. medicina, primjety, razskazy i skazki. Izd. redakcii „Zemskago sbornika Černigovskoj gub." Černigov. 8°. XXI + 1 + 388 str.

Meiche, Dr. Alfr. Sagenbuch des Königreichs Sachsen. Leipzig, G. Schönfeld. (8-r. LVII, 1085 l.) 12 Mk.

Michelis, (De), E. L'origine degli indo-europei. Torino. frat. Bocca. (8-r. VIII, 699 l.) 15 lira.

Montelius, Oscar. Die typologische Methode. Stockholm, 1903. — Ism Dr. Éber László. Arch. Ért. 392. l.

Mummenhoff, E. Der Handwerker in der deutschen Vergangenheit. 1901. — Ism. Bleyer Jakab. Philol. Közl. 255. l.

Munkácsi, Bernhard. Ältere Berichte über das Heidenthum der Wogulen und Ostjaken. Keleti Szemle 85., 172. l.

Negelein, Dr. Julius v. Das Pferd im arischen Altertum. („Teutonia". Hft. 2.) Königsberg i/Pr. 1903. (8-r. XXXVII, 179 l.) 7 Mk. 50 pf.

Niederle, Dr. Lubor. Národopisná Mara uherských Slováků na základe sčítání lidu z. g. 1900. Praha, 1903. vel. 8°. str. 223 + 1.

Panzer, Frdr. Das altdeutsche Volksepos. Ein Vortrag. Halle, 1903. M. Niemeyer. (8-r. 34 l.) 1 Mk. — Ism. h. Philol. Közl. 892. l.

Paris, Gaston. Légendes du moyen âge. (Ronceveaux. Le paradis de la reine Sibylle. La légende du Tannhäuser, Le juif errant. Le lai de l'oiselet). Paris, 1903. Hachette. (8-r. IV, 291 l.) — Ism. M. J. M. Liter. Centr. Bl. 39. sz.

Paton, Lucy A. Studies in the fairy mythology of Arthurian Romance. Boston. — Ism. Weston J. L. és Nutt A. Folk: Lore 437—443. l.

Pennanen, Matti. Suettelo suomalaisen kirjallisuuden Seuran Kansanrunous Kokoelmista. Katalog der Folklore-Sammlungen der Finnischen Litteraturgeschichte. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksiu. 102. osa.) Helsingissä, 1903. (8-r. XXVI, 6, 276 l.) 4 márka.

Pfahler, Alex. Der deutsche Volksaberglaube. Freudenstadt, Schlaetz. (8-r. 45 l.) 30 pf.

Pisarev, S. N. Drevne-russkij ornament, s X po XVIII. v. vključiteljno, na parčach, nabojkach i drugich tkanjach. Stpeterburg. C. 20 Rubel.

Platen, Paul. Der Ursprung der Rolande. Dresden, 1903. (8-r. 145 l.) 1 Mk. 50 pf. — Ism. Liter. Centr. Bl. 40. sz.

Polek. Aus dem Volksleben der Zipser in der Bukowina. (Zeitschr. f. österr. Volkskunde VIII. 1., 2.)

Preuss, Dr. K. Th. Die Feuergötter als Ausgangspunkt zum Verständnis der mexikanischen Religion in ihrem Zusammenhange. (Aus d. Mitteil. d. Anthrop. Ges. Wien, 1903.)

Pröhle Vilmos. Baskir nyelvtanulmányok. Keleti Szemle 194. l.

Reclus, Élie. Des Primitifs Études d'Ethnologie comparée. Paris, 1903. (8-r. 402 l.) — Ism. Intern. Arch. f. Ethnogr. 120. l. — Ch—na V. Etnogr. Obozrjenie. 1903. Nr. 3. 166. l.

Reuschel, Karl. Volkskundliche Streifzüge. 12 Vorträge über Fragen der deutschen Volkskunde. Dresden u. Leipzig, 1903. (8-r. VIII, 266 l.) — Ism. Schullerus A. Korr. Bl. d. V. f. siebenb. Landesk. 58. l.

Rusov, M. A. Poselenija i postrojki krestjan Poltavskoj gubernii. (Otd. oltiski iz sbornika istoriko-filologičeskago obščestva. Tom 13. j. 1902 god.) Charjkov. 1902.

Samter, Dr. Ernst. Antiker und moderner Volksbrauch. (Separatabdruck a. d. Beil. d. Allg. Ztg. 25. Mai.)

Schlandt, Heinr. Der menschliche Körper. 1902. — Ism. Balassa József. Nyelvőr 227. l.

Schroth-Ukmar, Albine. Donausagen von Passau bis Wien. Wien, H. Kirsch. (8-r. 126 l.) 1 Mk. 80.

Schultz, Dr. Alwin. Das häusliche Leben der europäischen Culturvölker. München u. Berlin, R. Oldenbourg. (8-r. VIII, 432 l.) — Ism. Dr. Haberlandt. Zeitschr. f. österr. Volksk. 181. l.

Schurtz, Dr. Heinrich. Völkerkunde. Leipzig u. Wien, Fr. Deuticke. (8-r. XIII, 178 l.) 7 Mk. — Ism. B. Zs. Ethnographia mellékl. 304. l.

Schvindt, Theodor. Suomalaisia Koristeita. II 1, 2. Nauhakoristeita. Finnische Ornamente. II. 1., 2. Bandornamente. Helsingfors, 1903. (8-r. 18 l., 16 kép.) 6 márka.

Schweiger-Lerchenfeld, A. v. Die Frauen des Orients in der Geschichte, in der Dichtung und im Leben. Wien u. Leipzig, A. Hartleben. 25 Liefrg. à 1 Mk.

Seraphin, Karl. Bilder aus dem Leben des prähistorischen Menschen. Siebenb. Deutsch. Tageblatt 8966—72. sz.

Singer, Dr. S. Schweizer Märchen. Anfang e. Kommentars zu der veröffentlichten schweizer Märchenliteratur. (Untersuchungen zur neueren Spach- u. Literaturgeschichte, 3.) Bern, A. Francke. (8-r. 78 l.) 1 Mk. 20.

Sirelius, U. T. Die Handarbeiten der Ostjaken und Wogulen. (Journal de la société finno-ougrienne.) Helsingfors, 1903. (Lpz. O. Harrasowitz,) (8-r. 75 l.) 2 Mk.

Šišmánov, I. dr. L'etymologie du nom „Bulgare". Keleti Szemle 47., 334. l.

Staerk, Willy. Über den Ursprung der Grallegende. Ein Beitrag zur christlichen Mythologie. Tübingen u. Leipzig, Mohr. (8-r. 57 l.) 1 Mk. 40. — Ism. Liter. Centr. Bl. 29. sz.

Stephani, Dr. K. G. Der älteste Wohnbau und seine Einrichtung. Baugeschichtliche Studien auf Grund der Erdfunde, Artefakte, Baureste, Münzbilder, Miniaturen und Schriftquellen. II. Bd. Der deutsche Wohnbau und seine Einrichtung von Karl dem Grossen bis zum Ende des XI. Jahrhunderts. Leipzig, 1903. Baumgärtner. (8-r. XV, 705 l.) 18 Mk.

Stern, Bernhard. Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei. Mit Berücksichtigung der moslemischen Nachbarländer und der ehemaligen Vasallenstaaten. Eigene Ermittelungen und gesammelte Berichte. Berlin, H. Barsdorf. 2 Bd. (8-r. 437, 417 l.) — Ism. Buschan. Internat. Centr. Bl. f. Anthrop. VIII. 355. l.

Stoll, Dr. Otto. Suggestion und Hypnotismus in der Völkerpsychologie. 2. umgearb. u. verm. Aufl. Leipzig, Veit & Co. (8-r X, 738 l.) 16 Mk.

Stratz, C. H. Was sind die Juden? Eine ethnographisch-anthropologische Studie. Wien, F. Tempsky. (8-r. 30 l.) — Ism. Buschan. Centr. Bl. f. Anthrop. IX. 27. l.

Thamm, Dr. Melch. Femgericht und Hexenprocesse. (Meyer's Volksbücher. 1345—47.) Leipzig, Bibliogr. Institut. (16-r. 180 l.) 30 pf.

Thúry József. A khazar *iša* méltóságnévről. Keleti Szemle 1. l.

Tobler, Alfred. Das Volkslied im Appenzellerlande. (Schriften d. schweiz. Ges. f. Volksk. 3.) Zürich. 3 Fr. 50 c.

Urbach Henrik. Rabbi Akiba leánya és ennek mostoha anyja. Magy.-Zsidó Szemle 57. l.

Weisbach, A. Die Slovenen. (Mittl. d. anthrop. Ges. in Wien. 33. Bd.) — Ism. Dr. Kraitschek Gust. Intern. Centr. Bl. f. Anthrop. VIII. 219. l.

Wilmanns, Wilh. Der Untergang der Nibelunge in alter Sage und Dichtung. (Abhandlungen d. kön. Ges. d. Wiss. zu Göttingen. Philol.-hist. kl. N. F. VII. 2.) Berlin, Weidmann. (4-r. 44 l.) 3 Mk.

Wilser, Dr. L. Die Namen der Menschenrassen. (Globus I. LXXXIV. 19.) — Ism. Ch—na V. Etnografičeskoe Obozrjenie. God 15. j. Kn. LIX. 1903. 138—141. l.

Zeitschrift f. österreichische Volkskunde. IX. Jahrg. Wien. — Megemlítendő: Stolz, Fr.: Über die Leichenbretter im Mittelpinzgau. — Adrian C.: Das Halleiner Weichnachtspiel. — Weigl, St.: Das alte Kuhländler Bauernhaus. — Hausotter, A.: Beitr. z. Volkskunde des Kuhländchens. III. Hochzeits-, Tauf- u. Trachtgebräuche im Kuhländchen vor 100 Jahren. — Mlynek L.: Die Salzschnitzereien der Wieliczkaer Bergarbeiter.

Zur Psychologie unserer Zeit. Herausgegeben von Dr. Veriphantor. Berlin, M. Lilienthal. (8-r.) Egy füzet 75 pf. — 1. *Dr. Veriphantor,* Der Flagellantismus. Ein Beitrag zur Sittengeschichte unserer Zeit. 1—10. Tausend. (37 l.) — 2. *Dr. Veriphantor.* Der Fetischismus. Ein Beitrag zur Sittengeschichte unserer Zeit. 1—3. Tausend. (30 l.) — 4. *Dr. Veriphantor.* Der Sadismus. Ein Beitrag zur Sittengeschichte unserer Zeit. 1—3. Tausend. (29 l.) — 5. *Mühsam, Erick.* Die Homosexualität. Ein Beitrag zur Sittengeschichte unserer Zeit. 1—3. Tausend. (43 l.)

c) *Európán kívüli:*

Annandale, Nelson. The people of the Faroes. Edinburgh, R. Grant. (8-r.)

Die Avadânas. Indische Erzählungen und Fabeln, in Französisch übersetzt von Mr. Stanislas Julien, in Deutsch übertragen von Albert Schnell. Rostock, Stiller. (8-r. XII, 173 l.)

Bauer, L. Volksleben im Lande der Bibel. Jerusalem. 1903. Leipzig, H. G. Wallmann. (8-r. 312 l.) — Ism. dr. Grünhut Lázár. Magy.-Zsidó Szemle 274. l.

Bazarov, Š. Sch. Obrazcy mongoljskago narodnago tvorčestva. (Otd. ottisk. iz Zapisok vostročn. otd. Imp. russk. archeolog. obšč. Tom XIV.) Stpeterburg.

Chachanov, A. S. Drevnejšie predjely raztelenija gruzin v Maloj Azii. Tiflis. (Zap. kavk. otd. geogr. obšč. kn. XXII. vyp 6. j.) Str. 70.

Chants populaires arméniens. Traduction française, avec une introduction par A. Tchobanian. Préface de P. Adam. Paris, Ollendorf. (8-r. LXXXII, 274 l.) 3 fr. 50.

Darinskij, A. I. Semja u kavkazkich gorcev. Varšava. 1903. goda Str. 57. — Ism. Maksimov, A. Etnografičeskoe Obozrj. God 15. j. Kn. LIX. 1903. No. 4. 145—147. l.

Deržavin, N. Svadjba u gurijcev-musuljman v okrestnostjach Batuma. (Oltisk iz XXXI. vyp. Sbornik material. dlja opis. mjest. i pl. Kavkaza.)

Divaev, A. Skazki kirgizov Syr-Darjinskoj oblasti (Perevod s kirgizskago). Etnografičeskoe obozrjenie. XV. 1903. 98—111. l.

Dobrotvorskij, Petr. V gluši Baškirii. Razskazy, očerki i nabroski iz baškirkoj žizni. Jekaterinburg. C. 50 kop.

Elkinton, Joseph. The doukhobors. Their history. Their migration to Canada. Philadelphia. 1903.

Festetich dè Tolna, Cte Rodolphe. Chez les Cannibales. Huit ans de croisière dans l'océan pacifique à bord du yacht „Le Tolna". Paris, Plon-Nourrit & Co. (8-r. IV, 407 l.) 20 fr.

Hesse-Wartegg, Ernest. Japonija i japoncy. Žiznj nravy i obyčai sovremennoj Japonii. Stpeterburg, 1902. C. 4 rub. 50 k.

Jakovenko, V. Avstralskija legendy. Stpeterburg. 1903. C. 60 k.

Janovič V. M. Permjaki. I—VII., s 4-mja risunkami. (Živaja Starina 1903, I—II.) — Ism. B. Vl. Etnografičeskoe Obozrjenie. God. 15. j. kn. LVII. 1903. No 3. 179—180. l.

Japanese Fairy and Folk-Lore Tales. London, Messrs Constable & Co. (8-r.) 6 sh.

Kargareteli, J. G. Kratkij očerk gruzinskoj narodnoj muzyki. Tiflis. C. 30 k. — Ism. Arakčiev, D. Etnografičeskoe Obozrjenie XV. 1903. 132. l.

Koganei, J. Über die Urbewohner von Japan. (Mitteil. d. deutsch. Ges. f. Natur- u. Völkerk. Ostasiens. IX. 3. és Globus 84. Bd. 7., 8.) — Ism. Intern. Centr. Bl. f. Anthrop. VIII. 358. l.

Leist, Arthur. Das georgische Volk, geschildert. Dresden, Pierson. (8-r.) 5 Mk.

Ljvov, V. Samojedy. Moskva, 1903. Izd. Trud. C. 10 k.

Lvov, Vl. Russkaja Laplandija i russkie lopari. Geograf. i Etnograf. očerk. Moskva. 1903. Str. 81. C. 25 k.

Martin, A. Das Leben des Labrador-Eskimo. (Von der Wiege bis zum Grab. 2.) Herrnhut, Missionsbuchh. (8-r. 39 l.) 20 pf.

Miller, B. Tureckija narodnyja pjesni. (Muzyka, teksty i perevod.) Etnogr. Obozrjenie. God 15. j. kn. LVII. 1903. No. 3. 113—155. l.

Miller Vs. (peredov i primječanija). Digorskija skazanija po zapisam digorcev I. T. Sobieva, K. S. Gardanova i S. A. Tukkaeva. Moskva 1902. (Trudy po vostokovjedjeniju, vyp. 11. j.)

Močulskij, V. N. Tatarskija narodnyja povjerija i svotvjetstvujuščija im paralleli v skazanijach drugich narodov. Odessa. 1903. 8°. 19 str. (Otd. oltisk, iz XXV. t. Zap. Imp. Od. Obšč. Ist. i Dr.)

Nalimov, V. P. Njekotoryja čerty iz jazyčeskago mirosozercanija zyrjan. Etnografičeskoe Obozrjenie. 1903. No. 2. (God. 15. kn. LVII.) 79—86. l.

Nansen, Fridtjof. Eskimoleben. Aus dem Norwegischen übersetzt von M. Langfeldt. 5—10. Tausend. Leipzig. u. Berlin. G. H, Meyer (8-r. VIII. 304 l.) 4 Mk.

Nöldeke, T. (v obrabotkje A. Krymskago). Semitskie jazyki i narody. I. O semitskich jazykach voobšče. II. Jazyki evrejskij i aramejskij. Moskva. 1903. C. 1. r. 50 k. (Trudy po vostokovjedjeniju vyp. 5.)

Nordenskiöld, Erland. Präcolumbische Wohn- und Begräbnisplätze an der Süd-Westgrenze von Chaco (Kon. Svenske Vetensk. Akad. Handl. 36. No. 7. Stockholm. 1903.

Nosilov K. Sredi našich inorodcev. Očerki i razskazy Spb. 1903. C. 80 k.

Otto, Eduard. Pflanzer- und Jägerleben auf Sumatra. Berlin, W Süsserott. (8-r. 185 l.) 5. Mk.

Patkanov, S. Geographie und Statistik der Tungusenstämme Sibiriens. Keleti Szemle. 141. 287. l.

Pervov P. D. Žiteli krajnjago sjevera. Eskimosy. M. 1903. 8° 43 str. c. 15 k. — Ism. B. Vl. Etnografičeskoe Obozrjenie XV. 1903. 130—131. l.

Sbornik rješenij črezvyčajnago sjezda narodnych sudej Zakaspijskoj oblasti s 1898 po 1902. Materialy k izučeniju narodnago byta turkmen i kirgizov. Izdanie Sudnoj časti pri načaljnikje Zakaspijskoj oblasti. Aschabad. 1903.

Semenov, A. Glavnyja osnovy raspredjelenija zemli i vody u turkmen Zakaspijskoj oblasti. Etnogr. Obozrjenie. God. 15. j. kn. LVII. 1903. No. 2. 116—120. l.

Shiratori, K. Über die Sprache des Hiung-nu-Stammes. — Ism. Munkácsi B. Keleti Szemle 240. l.

Shiratori, K. Über die altkoreanischen Königstitel. U. o. 4. l.

Stolpjanskij, P. Materialy k istorii Orenburgskago kraja. Vyp. 1. Orenburg, 1903.

Thilenius, G. Ethnographische Ergebnisse aus Melanesien. II. Leipzig. 1903. — Ism. Dr. Hagen B. Intern. Centr. Bl. f. Anthrop. VIII, 361—363. l.

Ulanov N. Buddijsko-Lamajskoe duchovenstvo donskich Kalmikov, ego sovremennoe položenie. Stpetersburg. (8.)

Velten, C. Sitten und Gebräuche der Suaheli, nebst einem Anhang über Rechtsgewonheiten der Suaheli. Göttingen, Vandenhoech u. Ruprecht. (8-r. XII, 423 l.) — Ism. Ankermann B. Centr. Bl. f. Anthrop. IX. 36. l.

Vracij, V. P. Kitajskija legendy i povjerja. Stpeterburg, 1903. C. 2-r.

Wasilicv, I. Uebersicht über die heidnischen Gebräuche, Aberglauben u. Religion der Wotiaken in den Gouvern. Wiatka u. Kazan. Helsingfors, 1902. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. XVIII. Mém. de la Soc. Finno-Ougrienne, XVIII. — Ism. Ch—na, V. Etnograf. Obozrjenie. 1903. 117—118. l.

Zabel, Rudolf. Durch die Mandschurei und Sibirien. Reisen und Studien. 2. durch ein Personal- und Sachregister vermehrte Auflage. Leipzig, Gg. Wigand. (4-r. XII, 324 l.) 20 Mk. — Rövid ism. Liter. Centr. Bl. 43. sz.

Žakov. Etnografičeskij očerk zyrjan. Otd. oltisk iz žurnala „Živaja Starina", 1901. g. — Ism. Nalimov, Vas. Etnografičeskoe Obozrjenie. God. 15. j. kn. LVII. 1903. No. 3. 177—179. l.

Összeállította: *Hellebrant Árpád.*

NÉPRAJZI HIR.

Karácsonyi pásztorjátékok K.-Félegyházán. Lassankint a nagy magyar Alföldön a betlehemesek régi naiv szokásaiba mindinkább több durvaság és frivolitás férkőzött be. Ennélfogva a félegyházi tanítói kar egyik lelkes tagja elhatározta, hogy ezeket régi tisztaságukba visszaállítja s azokra a betlehemjátékosokat betanítja. Egyben azzal a szép tervvel is foglalkozott, hogy a tanuló ifjúsággal a karácsonyi szent ünnepek alatt pásztorjátékokat adat elő. (Félegyházi Hirlap, 1904 nov. 20.)

TÁRSULATI ÜGYEK.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1904 október 19-ikén d. u. 5 órakor a Magyar Tud. Akadémia üléstermében tartott rendes választmányi és felolvasó-üléséről.

Jelen vannak: *Munkácsi* Bernát dr. alelnök elnöklete alatt *György* Aladár alelnök, *Herrmann* Antal dr. titkár, *Feichtinger* Győző pénztáros, *Mader* Béla ellenőr, *Bátky* Zsigmond dr. könyvtáros, *Alexics* György dr., *Balásy* Dénes, *Gönczi* Ferencz, *Katona* Lajos dr., *Kúnos* Ignácz dr., *Melich* János dr., *Nagy* Géza, *Pápay* József, *Semayer* Vilibáld dr., *Szinte* Gábor, *Tolnai* Vilmos dr., *Vikár* Béla és *Kováts* László választmányi tagok, utóbbi mint jegyző.

A felolvasó-ülésen *Solymossy* Sándor: „Ethnographia és easthetika." — *Csiky* János: „Népzenénk régi emlékeiből" és *dr. Szilády* Zoltán: „Adalékok Erdély néprajzához" czímmel olvastak fel. Csiky János felolvasását *Rasskó* Géza a népszinház művésze énekkel illusztrálta, a kinek énekét *Revere* Gyula hárfaművész kisérte.

A felolvasó-ülés után zárt választmányi ülés következett.

1. Elnök az ülést megnyitja és a jegyzőkönyv hitelesítésére *Szinte* Gábor és *Solymossy* Sándor vál. tagokat kéri fel.

2. Az előző ülés jegyzőkönyve felolvastatván, hitelesíttetik.

3. *Elnök* köszönetet mond *Raskó* Géza és *Revere* Gyula uraknak ismételt közreműködésükért. A köszönő levelek elkészítésével főtitkár bizatik meg.

4. *Herrmann* Antal dr. titkár: *a*) Jelenti, hogy főtitkárt betegség akadályozza a megjelenésben. — *b*) Bemutatja *Bátky* Zsigmond dr. könyvtáros lemondó levelét. Választmány arra kéri Bátky Zsigmondot, hogy a közgyülésig tartsa meg az állást. — *c*) A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium a 100 népiskolának járó Ethnographia előfizetési árát és a 2000 korona évi segélyt utalványozta. Tudomásul szolgál. — *d*) Bemutatja a múzeumok és könyvtárak orsz. szövetségének meghivóját a temesvári gyülésre. Kiküldettnek *Herrmann* Antal dr., *Vikár* Béla és *Alexics* György dr. — *e*) Előadja *Gönczi* Ferencznek azon kérelmét, hogy a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszteriumhoz Göcsej tanulmányozására segélyért benyujtott folyamodását a Társaság pártolja. Határozatba ment, hogy Gönczi Ferencznek kérvényét a Társaság választmányának ajánló soraival az elnökség terjeszsze fel. — *f*) Bemutatja a hódmezővásárhelyi kiállitási igazgatóság köszönetét a támogatásért. Választmány *Semayer* Vilibáld dr. és *Bátky* Zsigmond dr. vál. tagoknak, mint a kik rendezték a néprajzi kiállitást, mond köszönetet. — *g*) Bejelenti, hogy *Balla* Sándor *Ferreira* konzult tiszteleti tagul ajánlja. Kiadatik *Semayer* Vilibáld dr.-nak jelentéstétel czéljából.

5. *Semayer Vilibáld* dr. bejelenti, hogy a Néprajzi Osztály értesitőjének dotációját a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium 2000 koronával felemelte. Örvendetes tudomásul s a miniszterhez köszönet.

6. *Alexics* György dr. a fonográf útján felvett anyag kiadása iránt érdeklődik. Semayer Vilibáld dr. felvilágositásul megjegyzi, hogy a gyűjtő egyelőre más irányban van elfoglalva és nem dolgozhatja fel.

7. *Pénztáros*: *a*) Bemutatja a pénztár szeptember 30-iki állapotát: Bevétel: 15232·66 kor. Kiadás: 15153·59 kor. pénztári készlet 89·07 korona. Tudomásul szolgál. — *b*) Új tagokul bejelenti a következőket: Thim Józsefet (aj. Sebestyén Gyula), Dancsecs Jánost (aj. Gönczi Ferencz), Szilády Zoltánt (aj. Bátky Zsigmond), Győrffy Istvánt (aj. Kimnach Ödön), Heuberger Rezsőt (aj. Feichtinger Győző), Papp Jánost (aj. Semayer Vilibáld), Madarassy Lászlót (aj. Ernyei József). Megválasztatnak.

8. *Semayer Vilibáld* dr. a szervezkedő máramaros-vármegyei múzeum néprajzi törekvéseit ajánlja támogatásra. Választmány ajándékul adja neki az Ethnographia azon évfolyamait, a melyekből nagyobb példánykészlet van.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

K. m. f. *Munkácsi* Bernát dr. s. k. elnökhelyettes. *Kováts* László s. k. jegyző. Hitelesitik: *Szinte* Gábor s. k., Dr. *Solymossy* Sándor s. k.

A Magyar Néprajzi Társaság új tagjai és előfizetői.

Bács-Bodrogvmegyei Történelmi Társulat, Zombor.
Balassagyarmati főgymnasium.
Csiky János, tanár, Bp., VI., Terézkörút 5. fsz.
Dancsecs János, plebános, Páka.
Divald Kornél, iró, Bp., VII., Rottenbiller-u. 18.
Eperjesi kir. kath. főgymnasium.
Felsőlövői evang. tanintézetek.
Gaberdeen Rezső, tanárjelölt, Kolozsvár.
Győrffy István, tanárjelölt, Kolozsvár.
Győri áll. tanitónőképezde.
Győri polg. fiúiskola.
Hathalmi Gabnay Ferencz, főerdész, Bp., I., Mozdony-u. 10.
Heuberger Rezső, tanár, Bp., II., Zsigmond-u. 7.
Kegyes István, tanárj., Kolozsvár.
Kézdivásárhelyi polg. leányiskola.
Lám Frigyes, ev. ref. főgymn. tanár, Hajduböszörmény.
László Gábor dr., kir. geologus, Bp., VII., Stefánia-út 14.
Lexa Ferencz, tanárj., Kolozsvár.
K. Lippich Elek dr., oszt.-tanácsos, Bp., VI., Pálma-u.
Luttár Miklós, áll. el. isk.-igazgató, Fiume.
Madarassy László, múzeumi gyakornok, Bp., IX., Csillag-u. 3.
Nagy János, tanárj., Besenyőtelek, Hevesm.
Papp János, máv. főellenőr, Bp., VII., Rottenbiller-u. 6.
Pécs sz. kir. város Múzeuma.
Perlik Lajos, joghallg.
Schossberger Nándor báró, VI., Andrássy-út 126.
Somogyi Károly, bankigazgató, Nagy-Kőrös.
Szilády Zoltán dr., tanár.
Székesfehérvári főreáliskola.
Tamás László, ev. ref. lelk., Krasznamihályfalva, u. p. Ákos.
Thim József, főszerkesztő, Apatin.
Tolnamegye Múzeuma.
Ujpesti Ferencz József-téri leányisk.
Vajkay Rezső, min. titkár, VIII., Eszterházy-u. 4.
Venetianer Lajos dr., rabbi, Ujpest.

Fialowski Lajos dr. — Fiók Károly dr. — Frecskay János — Gárdonyi Géza — Geőcze Sarolta — Ghyczy Elemér — Gohl Ödön — Goldziher Ignácz dr. — Guttenberg Pál — Gyárfás I. Tihamér dr. — Hampel József dr. — Heinrich Gusztáv dr. — Hoitsy Pál — Homicskó Athanáz — Heuberger Rezső — Hornyánszky Aladár — Huszti áll. elemi isk. — Iparművészeti Múzeum — Jakab József — Jancsó Benedek dr. — Kass Ivor br. — Kada Elek — Kegyes István — Kandra Kabos — Kézsmárki ev. lyceum — Kmetykó József — Kohn Sámuel dr. — Kolba Lajos — Komoroczy Miklós — Kónyi Manó — Lähne Vilmos — Lestyánszky Desző — Libertiny Gusztáv — Lilin József dr. — Lill Tivadar — Lóczy Lajos dr. — László Gábor — Lippich Elek dr. — Medveczky Károly — Mikszáth Kálmán — Millhoffer Sándor — Milkó Dezső dr. — Miskolczi Nemzeti Kaszinó — Morelli Gusztáv — Nagybányai Múzeum-Egyesület — Nagy Géza — Négyesy László dr. Odescalhi Artur — Orbán Nándor — Pápay József — Pásztor Bertalan dr. — Papp János — Pecsenyédi áll. el. iskola — Péter János — Petrovics Arzén — Pikler Gyula dr. — Pozsonyi kir. akadémia — Radvánszky Béla br. — Réthy László dr. — Sebestyén Gábor — Sebestyén Károly dr. — Sepsiszentgyörgyi Kaszinó — Siegescu József dr. — Simonyi Jenő dr. — Simonyi Zsigmond dr. — Skonyár Gusztáv — Socháň Pál — Szakáts Péter dr. — Szalay Károly — Legifj. Szász Károly dr. — Szegzárdi Kaszinó — Szilády Zoltán dr. — Széll Farkas — Szinnyei József dr. — Szinte Gábor — Szongott Kristóf — Sztripszky Hiador — Temesvári áll. főgimn. — Tamás László — Thimm József — Tóth-Szabó Pál dr. — Török Andor dr. — Váczy János dr. — Vágó Aladár — Varju Elemér — Varga Bálint dr. — Vető Zsigmond — Vitális István — Zloczky Theodoz — Zolnai Gyula dr. — Zseni József — Összesen: . . . . . 660 K — f.

1905. évre: Gohl Ödön — Pozsonyi kir. akadémia — Zseni József — Összesen: . . . . . 18 K — f.

1906 évre: Zseni József . . . . . 6 K — f.

Keleti Szemlére fizettek: Fiók Károly dr. (6 K) — Bp. Egyetemi földr. intézet (40 K) Összesen: . . . . . 46 K — f.

Alapítványi kamatot fizetett: 1903. évre Darnay Kálmán — Pósta Béla dr. — 1904 évre: Darnay Kajetan — Joannovits György Kunos Ignácz — Összesen: . . . . . 30 K — f.

Összesen befolyt hátralékokból: .	90.— K, jan. 1-től .	461.90 K.
1904. és követk. évi díjból	684.— K, „ „ .	2776.60 K.
Keleti Szemlére	46.— K, „ „ .	182.70 K.
alapítványi kamat . . .	30.— K, „ „ .	42.— K.
alapítványi díjból . . .	—.— K, „ „ .	99.50 K.

Budapest, 1904 deczember 16.

Feichtinger Győző,
pénztáros (VII., Aréna-út 15.).

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészien kiállított *névre szóló* tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállításért járó 6 K. díjat az elnökség címére (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

Figyelmeztetés.

Az **Ethnographia** teljes IV—V. évfolyamát a Magyar Néprajzi Társaság 8 koronán, a III. évfolyam *utolsó* (VII—X. sz.), valamint a VI. évf. *első* füzetét 4 koronán *visszaváltja*, illetőleg ezen értékben a tagdíjba beszámítja. Ajánlatok *Feichtinger Győző* pénztároshoz (Budapest, VII., Arena-út 15. sz.) intézendők.

A Magyar Néprajzi Társaság
tiszti kara.

Védnök:
József cs. és kir. főherczeg Ő Fensége.

Tiszteletbeli elnök:
Kuun Géza gróf, dr.

Elnök:
Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum).

Alelnökök:
Munkácsi Bernát dr.
(VI., Szondy-u. 9.)

György Aladár
(Orsz. Statisztikai Hivatal).

Főtitkár:
Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemzeti Múzeum).

Titkár:
Herrmann Antal dr.
(I., Alagút-utcza 2.)

Pénztáros:
Feichtinger Győző.
(VII., Arena-út 15. sz.)

Ellenőr:
Mader Béla.
(Földmív. Minisztérium.)

Könyvtáros:
Ernyey József
(IX., Csillag-u. 3.)

A Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagjai:

a) *Fővárosiak:*

Almásy György dr.
Alexics György dr.
Balásy Dénes
Balassa József dr.
Balogh Pál
Baróti Lajos dr.
Borovszky Samu dr.
Esztegár László dr.
Fiók Károly dr.
Galgóczy János
Goldziher Ignác dr.
Gönczi Ferenc
Huszka József
Jancsó Benedek dr.
Katona Lajos dr.
Karácsonyi János dr.
Kovács Gyula dr.
Kováts László
Krausz Sámuel dr.
Kúnos Ignác dr.
Kurz Sámuel
Mahler Ede dr.
Margalits Ede dr.
Melich János dr.
Nagy Géza
Nagy Miklós
Pápay József
Patrubány Lukács dr.
Réthy László dr.
Semayer Vilibáld dr.
Solymossy Sándor dr.
Strausz Adolf
Szendrei János dr.
Szily Kálmán dr., min. tanácsos
Szinte Gábor
Tagányi Károly
Tolnai Vilmos dr.
Varjú Elemér
Vikár Béla
Zolnai Gyula dr.

b) *Vidékiek:*

Asbóth János
Bellosics Bálint
Erdélyi Pál dr.
Giesswein Sándor dr.
Istvánffy Gyula
Kada Elek
Kálmán Lajos
Kolumbán Samu
Lehoczky Tivadar
Posta Béla dr.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája.